

પાદાબા

જાનેવારી ૧૯૮૩

विहिरीतला निधी

सोनूशेट मोठा सावकार होता. त्याच्या घरात अलोट पैसा आणि शगदागिने आहेत असे लोक म्हणत. ते ऐकून एका चोराच्या मनात त्याच्या घरात चोरी करायचा विचार झाला. आपले काम सोपे जावे यासाठी चोर साधूचे सौंग करून सोनूशेट सावकाराच्या घरी गेला.

सोनूशेटला साधू व संन्यासी यांच्यावर फार श्रद्धा व भक्ती असे. त्याच्या बोलण्यावरही त्याचा फार विश्वास होता. त्याने दोंगी साधूचा गौरव व सत्कार केला.

चोर आपल्या स्त्रोटाचा दाढीवर हात फिरवीत म्हणाला—“तू माझी जी सेवा करीत आहेस त्याबद्दल मी तुम्ही करीत तेवढी वाखाणणी घोडीच म्हणावी लागेल. मी त्याबद्दल तुम्हाला एक भलं करावे म्हणतो. तुम्हाला घरी लवकरच एक मोठी चोरी होणार आहे. आपलं घन सुरक्षित रहावं

मसं तुला वाटत असेल तर ते सर्व कोणत्यातरी पेटीत ठेवून तुम्हाला परमात्म्यासमोर विहिरीत टाकून दे. एका महिन्यांनी पुन्हा ती पेटी घरात आणून देव.”

सोनूशेटने हीकाराधी मात हुकविली व साधू निघून गेल्यावर त्याविषयी वायको-जवळ बोलला. साधू, म्हणाला तसंच करण्याचा सल्ला तितेला दिला.

सोनूशेटच्या घरात त्याच्याजिवाय आज्ञा कोणाला माहीत नसलेली एक गुप्त जागा एका भितीत होती. म्हणून ते चोरीला जाण्याची भीती त्याला असल्याचे कारण नव्हते. म्हणून त्याने आपले घन भितीत लपवून ठेवून एक रिकामी पेटी विहिरीत टाकून आणि त्या पेटीत सर्व पैसा बडका ठेवला असल्याचे वायकोला सांगितले.

सोनूशेटच्या वायकोच्या तोंडात कोणतीही गुप्त गोष्ट रहात नसे. त्याने सर्व पैसा

बडका विहिरीत एका पेटीत टाकून ठेवला असल्याची गोष्ट वायको पसरली.

दुसऱ्याच दिवशी रात्री चोर जाग्याची भिंत ओलांडून जाला आणि सोनूशेटच्या विहिरीजवळ पोचताच त्याला तिथेचच वादविवाद करीत असलेले दिसले. ते तिचे ही चोरच होते. सोनूशेटने आपला पैसा बडका विहिरीत टाकला असल्याचे ऐकून कोणाला सांगितल्याशिवाय एकेक करून तिचे निरनिराळे जाले होते व त्याचे भांडण चालू होते.

“मुळात मीच तर सोनूशेटला विहिरीत पैसा बडका टाकण्याचा सल्ला दिला होता!” चवथा चोर म्हणाला. नंतर त्याने इतर तिघांना समजावून सांगितले की भांडल्याने कोणाचाच फायदा होणार नाही, तिघांनी मिळून या पैसाचं काम करायचं यागाडून पहायचं.

“खूप पैसेवाला असल्या कारणाने सोनूशेटने विहिरीत नरेच पैसे टाकून ठेवले असतील. आपण ते सारखेसारखे वांटून घेऊ या म्हणजे झालं!” असे त्यांच्यापैकी सर्वात मोठा चोर म्हणाला.

या गोष्टीस सर्वांनी आपली सहमती दर्शविली. चोर वरोवर दोन्या घेऊन जाले होते. त्यांपैकी एका दोरीच टोक विहिरीला लागून असलेल्या साड्याला बांधले व दुसरे

टोक विहिरीत लोडले. ती दोरी घडून एक चोर विहिरीत उतरला.

विहीर बरीच कोल होती. आत पाण्यावर एक पेटी तरंगत असलेली चोराला दिसली. त्याने दोरीच्या एका टोकाला ती पेटी बांधली व दोरी घडून वर चढून आला. नंतर चौघांनी मिळून ती पेटी बाहेर काढली.

पेटीला कुलूप लावलेले होते. एका चोराला कसलेही कुलूप असे द्या ते कसे उघडायचे यात प्रवीण होता. त्याने क्षणा-र्थात ते कुलूप उघडले. सर्वांनी उत्साहपूर्वक पेटी उघडली. त्या पाठोपाठ एक मृत पेटीतून बाहेर आले.

भुताला पाहताच चौघांच्या छातीत धडकीव बसली.

"भ्वायबे कारण नाही रे, गौरांगो!" भूत म्हणाले.

त्यांना भीती वाटली की नाही कोण जाणे, पण एवढे खरे की, चोरांच्या पायात पळून जायची शक्तीच उरली नव्हती. भूत शांतपणे म्हणाले—"काल रात्री ही पेटी विहिरीत पडली. बरं झालं बुवा असे समजून मी तिच्यात शिड्डन सोपलो. प्रत्युपकार करणार आहे. बोला काय हवे ते!" भूत त्यांच्याकडे पहात म्हणाले.

ते ऐकून चोरांपैकी एकाला धीर झाला बोलायला. तो भुताला म्हणाला—"परंतु

प्रथम हे सांग की तू कोण? या विहिरीत कां रहात होतास? आणि इतके दिवस या विहिरीतून बाहेर पडण्याचा प्रयत्न तू का केला नाहीस?"

तो प्रश्न विचारणाऱ्या चोराकडे पहात भूत म्हणाले—"ती एक कथा आहे. चोर शब्दात सांगतो. सोनूशेटच्या आजोबांच्या काळात आम्ही त्यांचे गंजारी होतो. आमच्या आजोबांनी या विहिरीत पैसे लपवून ठेवले आहेत अशी किंवदंती होती. एक दिवशी रात्री कोणाला सांगितल्याप्रमाणे मी या विहिरीत उडी मारली. विहिरीत अगदी तळासा निघी होता. एक पेटीभर हिरे व मणिगळे होती. पण ती कोठून बाहेर कसे यायचे? मी तेथेच मेलो व भूत झालो. किती बळाने केला तरी वहा फुटावर येणे शक्य झाले नाही. कित्येक वर्षे या विहिरीतच राहून होतो. इतक्या वर्षांनंतर तुम्ही सर्वांनी मिळून मला बाहेर काढलंत! म्हणून तुमच्यावर प्रत्युपकार करावा म्हणतो आहे! हीच माझी कथा आहे!"

"तू आम्हांला कोणत्या स्वरूपाची मदत करू शकणार?" एका चोराने विचारले.

"तुम्हांला कोठूनही काही ही पाहिजे असेल तर ते मी आपून देऊ शकेन." भूत म्हणाले.

"तरमग विहिरीतला ठेवा तू बाणू शकशील का?" एका चोराने विचारले.

"तुम्ही विहिरीत उतरून निघो ठेवला बघे तो पेटी दोरीने बांधा. ती किती जड असली तरी ती मी काढू शकेन!" भूत म्हणाले.

विहिरीत निघो खराच आहे की खोटा हे पाहून त्याने म्हणून एक चोर विहिरीत उतरला व त्याने बूटी माकूम सोधून पाहिले. त्याला एक मोठी पेटी हाताला लागली. त्याने ती पाण्यावर काढून पाहिली तर त्यात हिरे मणिगळे भरलेली होती व बकाकट होती. त्याला एकट्याने ती पेटी उचलून पाण्यातून बाहेर काढणे जमले नाही.

तो चोर दोरी घेऊन विहिरी बाहेर आला व त्याने विहिरीत पाहिले ते इतर तिघांना सांगितले. भूत कितीही यत्नदार वस्तू असली तरी विहिरी बाहेर काढू शकेल म्हणून चौघांनी विचार केला की चौघांनी विहिरीत उतरून ती पेटी पाण्याबाहेर काढून तिला दोरी बांधायची.

चौघे चोर त्याप्रमाणे विहिरीत उतरून लागले. तेव्हा भूत म्हणाले—"एक हिरा विकून जी किंमत येईल त्या रकमेवर तुम्हां सर्वांचे जीवित वाचण्याभर सुखाने घालेल!"

मग त्या पेटीतले सर्वे-हिरे व मणिगळे काढण्याची गरजच काय?"

"पेगाची कम तुला काय रे कळणार? ते पहात राहिले तर युगे क्षणासारकी निघून जातात!" चोर म्हणाले.

चौघेही विहिरीत उतरताच भुताने दोघांचे तुकडे तुकडे करून टाकले व म्हणाले—"तुम्हांला लोभ फार, म्हणून मी तुम्हांला सांगितले व एकले नाहीत. म्हणून मी आपल्या वाटेने निघून जातो आहे. तुम्ही तुमची गती काय आहे ती तुम्हीच पहा!" असे सांगून तळघाच्या काठी जे ताडाचे वन होते तिथे भूत निघून गेले.

जे घडले त्यावर विचार करून चारही चोर बाबकून गेले. विहिरीत त्यांना एवढा मोठा ठेवा सापडला असूनही तो काढून बाहेर घ्यायचा उपाय त्यांना सुचला.

“आपण भुताने सांगितलेला सल्ला ऐकला नाही व या संकटात सापडलो. आता कोणतीही येऊन आपल्याला सहाय्य केल्याशिवाय बाहेर निघणे शक्य नाही. नाहीतर आपणही भूत होऊन जाणार.” असे त्यांच्यासला सर्वात मोठा चोर म्हणाला.

जानांतरा लगेच ज्या चोराने सोनू-शेटला सर्व घन विहिरीत टाकून घ्यायचा सल्ला दिला होता, तो अंगातली सर्व बाक्ती एक बटून ओरडला—“बाबबा, हो! बाबबा!”

तो आवाज ऐकून सोनूशेटबरोबर बाबबा पासचे इतर लोकही विहिरीजवळ धावून आले. त्यांनी विहिरीत बांकून चोरांना पाहिले आणि म्हणाले—“काय रे, तुम्ही या पडक्या विहिरीत उतरलातच कशाळा?

प्रथम हे अरे लरे सांगा. नाहीतर तुम्हांला बाहेर काढणार नाही!”

लगेच सर्व चोर म्हणाले—“जहो, येथे मोठी निधी ठेवलेली एक मोठी पेटी आहे!” तुम्ही विहिरीत दोरसड सोदलेत म्हणजे ते घेऊन बाहेर येऊ.”

सांठा असल्याची गोष्ट ऐकताच तेथे जमलेल्या पैकी एकजण धावत जाऊन गाव प्रमुखाला बोलावून घेऊन आला. त्याने सांगितल्याप्रमाणे दोरसड सोडून चोरांना बाहेर काढले. त्यांनी आणलेला पेटीतला ठेवा पाहून सर्व लोक चकक झाले.

सोनूशेट त्या ठेव्याकडे लोभीपणाने पहात काही म्हणणार, इतक्यात गावप्रमुख म्हणाला—“हा निधी मग गावाच्या माज-कीचा आहे. या गावाची सुधारणा करण्यासाठी या निधीचा उपयोग करू या. चोरांना कोणती शिक्षा करावयाची, याचा विचार मागाहून करू. सांठा असलेला निधी व चोरांना गावाच्या मुख्य कचेरीवर घेऊन या.” असे सांगून तो निघाला.

[१३]

[नरकाहून व भिल्लांच्या मध्ये झालेल्या युद्धात नरकाहूनच्या सैन्याने भिल्लांच्या भायकांचा पथ केला आणि पडका किल्ला सर केला. शिवदत्त अन्नुयायांसह समुद्र मार्गे निघाला. काटेत त्याला मंदरदेव भेटला. काही अंतरावर त्यांना विव्याचा उजेड दिसला. त्या विव्याने त्यांचे पडावे निघाने. पुढे—]

डोळे रोवून सोडून दृष्टीने पाहिले तरी काही दिसणार नाही अशा त्या वाट अंधारात मंदरदेव व शिवदत्त होते ती दोन्ही जहाजे तो प्रकाश दिसत होता त्या दिशेने चालू लागली. गेले दोन तीन दिवस शोध नाही, काही सायला नाही अशा स्थितीत त्या महात्मागणरावर ते दोघे आपल्या सहा अनुयायांसह जात होते. अर्थातच तो जहाजे मंदगतीने चालत होती.

“शिवदत्ता, मला कमालीची भूक लागली आहे रे!” असे म्हणत मंदरदेव शिवदत्ताकडे पाहून पुढे म्हणाला—“आपले अनुयायी ही त्याच स्थितीत आहेत. तो उजेड दिसतो आहे, ते कोणते तरी जेट असावे, यात मला तरी कोणतीच शंका नाही. परंतु तेथे आपल्या सारखे सभ्य लोक राहण्यालायक आहे की नाही हेच पहावयाचे आहे.”

ITRA

“माझ्या मनात सुडां तीच शंका आहे!” असे म्हणत शिवदत्त थोडा हुसत पुढे म्हणाला—“कोठेतरी कसेतरी पोट भरणे हेच आपल्या आयुष्यात लिहिलेले नाही ना, असा एक विचार मनात येऊन जातो. तुम्ही मराठ्ठा राज्याचे पदच्युत महाराज. मी सेनापती समरसेनाचा एक अनुयायी! आपण एक कुर व मयंकर अशा एकाच व्यक्तीच्या मुळे या वाट अंधारात पुढे भविष्य विसत नसतां समुद्रात भटकत आहो!”

शिवदत्त म्हणाला त्याचे उत्तर मंदर-देवाने काहीच दिले नाहीत त्याच्या मानस-पटलावर मराठ्ठा द्राप तेथील प्रजा आणि तो

आपले राज्य कसे घालवून वसला, ते घटनाचक सर्व एकाएकी येऊन नाचू लागले. आणि तो विचारमग्न झाला.

“शिवदत्ता, तुम्ही म्हणालात त्या गोष्टी माझ्या लक्षात आल्या. किती मयंकर असले तरी त्या बेटावर पाऊल टाकायला मी येत नाही. शिवाय माझ्या जिवात-जीव असे पर्यंत मी नरवाहनने माझ्याशी केलेली लढाही मी कदापि विसरणार नाही. परंतु आपले राज्य मिळविण्यासाठी मी आपले सर्वस्व पणाला लावणार आहे!” मंदरदेव म्हणाला.

मंदरदेव म्हणाला ते ऐकून शिवदत्ताला अस्वाभंद झाला. नरवाहनने त्याच्याशी जो दगा केला तो विसरणे त्याला शक्य नाही, हे त्याने ओळखले. तो काही बोलणार तितक्यात बल्हवणारे एकदम मोठ्याने ओरडले.

“हा सगळा प्रदेश डोंगराळ व खडकाळ आहे. कोणत्या तरी बेटावर येऊन पोचलो आहो. या काळोखात हे काहीच करू नये असे शक्य नाही.”

शिवदत्ताने जहाजे आहेत तेथेच थांब-वायला सांगितले. त्याने लक्षापूर्वक समोर पाहिले तेव्हा त्याला सर्व किनारामर, बेटावर गडद आढी दिसली. आपण कोण-त्या तरी द्विपावर पोचलो आहो, त्यात

शंका नाही. परंतु खडकांतून वाचवून पडाव किनाऱ्यावर नेणे मात्र शक्य नाही. असे तो म्हणाला.

तो सर्व प्रदेश-समुद्रातून बाहेर वर आलेल्या पर्वत शिखरांनी भरलेला दिसला. लाटांच्या मुळे वहात जाऊन पडाव कोण-त्यातरी खडकांवर आदळून फुटण्याची शक्यता सुद्धा होती.

शिवदत्त म्हणाला—“मंदरदेवा, आपला समुद्रप्रवास संपला समोर एक रांगेने मांढर-झाडे दिसत आहेत का? या काळोखात खडकां मधून घोश्याशिवाय आपल्या नावा किनाऱ्याला लावणे शक्य नाही, असे मला वाटते.

“म्हणजे, सूर्योदय होईपर्यंत आपण येथेच राहण्यास रहावयाचे आहे?” मंदरदेव विचारू लागला.

शिवदत्त मान हलवून म्हणाला—“ते ही बरीचच होईलसे मला वाटत नाही. समजा, हे बेट जंगली जातीच्या कुर माणसांचे असेल तर ते आपल्याला दिवसा उबळ्या आपली शिकार करायला मागे पुढे पाहणार नाहीत. म्हणून आपण उजाडायच्या आत किनाऱ्यावर जाऊन तेथील परिस्थिती कशी आहे, हे पाहून समजून घेणे बरोबर होईल. यदा कदाचित आपल्यावर कोणी घालून येत असल्याचे आपल्याला आदळले तर काळो-

खात पळ काढून निसटून येणे जास्त सोपे आहे.”

शिवदत्ताचा सत्ता मंदरदेवाला सुद्धा पसंत पडला. म्हणून दोन्ही नावा खडकांना बांधून ठेवायचे ठरले व किनाऱ्यापर्यंत न नेतां किनाऱ्यापासून दूर काही अंतरावरच ठेवण्यात आल्या. आतां किनाऱ्यावर जायचे म्हणजे पुढांवर पाण्यात पोहोतच किनाऱ्या-वर जायचे. किनाऱ्यावर मोठमोठ्या लाटा येत होत्या. म्हणून किनाऱ्यापर्यंत पोहोत पोचणे सुद्धा धोक्याचे आहे. हे सर्वांना कळत होते.

काही वेळ विचार नितिमय करीत राहल्यावर सर्वांनी कंबर बांधल्या व

पाण्यात उड्या घेतल्या. मोठमोठ्या लाटा त्यांना खडकावर दकलून ठार करणार की काय, अशी नित्य भीती वाटत होती. म्हणून फार सावधगिरी बाळगून हुशारीने सर्वजण पोहोत किनाऱ्यावर आले. ओले कपडे काढून एका बाजूला ठेवले व गाठोड्यात बांधून आणलेले कोरडे कपडे त्यांनी अंगात घातले. तरी सर्वजण थंडीमुळे बरबर कांपत होते.

“या थंडी पासून वांचायचं म्हणजे शेकोटी करून शोक घेणे हा एकच उपाय आहे. तर मग वाळक्या काढक्या व पाचोळा गोळा करू म्हणता का?” एका सैनिकाने शिवदत्ताला विचारले.

“करा, करा! होऊ दे जाळ. या बेटावर नरमांस लागारे जंगली लोक रहात असले तर याच शेकोटीत आपणां सर्वांना भाजून ते खातील!” असे म्हणत शिवदत्त ओराने हुसला.

“आपल्या सर्वांच्या हातात तलवारी व धनुष्यबाण—” असे काही मंदरदेव म्हणतच होता, तेवढ्यात शिवदत्ताने त्याला अडविले व म्हणाला—“मंदरदेवा! तुम्हांला असल्या बेटांची माहिती व त्यावर राहणाऱ्या रानटी जातीच्या लोकांच्या राहणीची माहिती मूळीच दिसत नाही. जंगली लोक कसे असतात याची माहिती नसल्यामुळे तुम्हां असे बोलतां आहां! तुमची त्याच्यापैकी एखाद्याला कापेल त्या पूर्वीच ते पाठी

मागून येऊन पांच सहा अर्जांना शारद करतील.

मध्यंतरी सैनिकांनी काढक्या पाचोळा गोळा केला आणि शेकोटी पेटविली. सर्व शेकोटी भोवती बसून शोक घेऊ लागले. शिवदत्ताच्या मनात विचार चालू होते—आपण कशा तऱ्हेच्या बेटात येऊन पोचलो आहो? आपल्यावर कशा स्वरूपाची संकटे ओडविण्याची प्रकृती आहे? मंदरदेवाच्या मनात तशातऱ्हेचे विचार प्रवेश नव्हते. सूर्योदय झाला तर त्या प्रकाशात हे बेट कसे आहे, स्पष्ट होईल असे त्याला वाटत होते.

जवळ परिसिंघतीत कुत्र्याच्या भुंकण्याचा आवाज सर्वांना ऐकू आला. शिवदत्तासह थोडा हुसला. “मी स्वतःच्या डोळ्यांनी

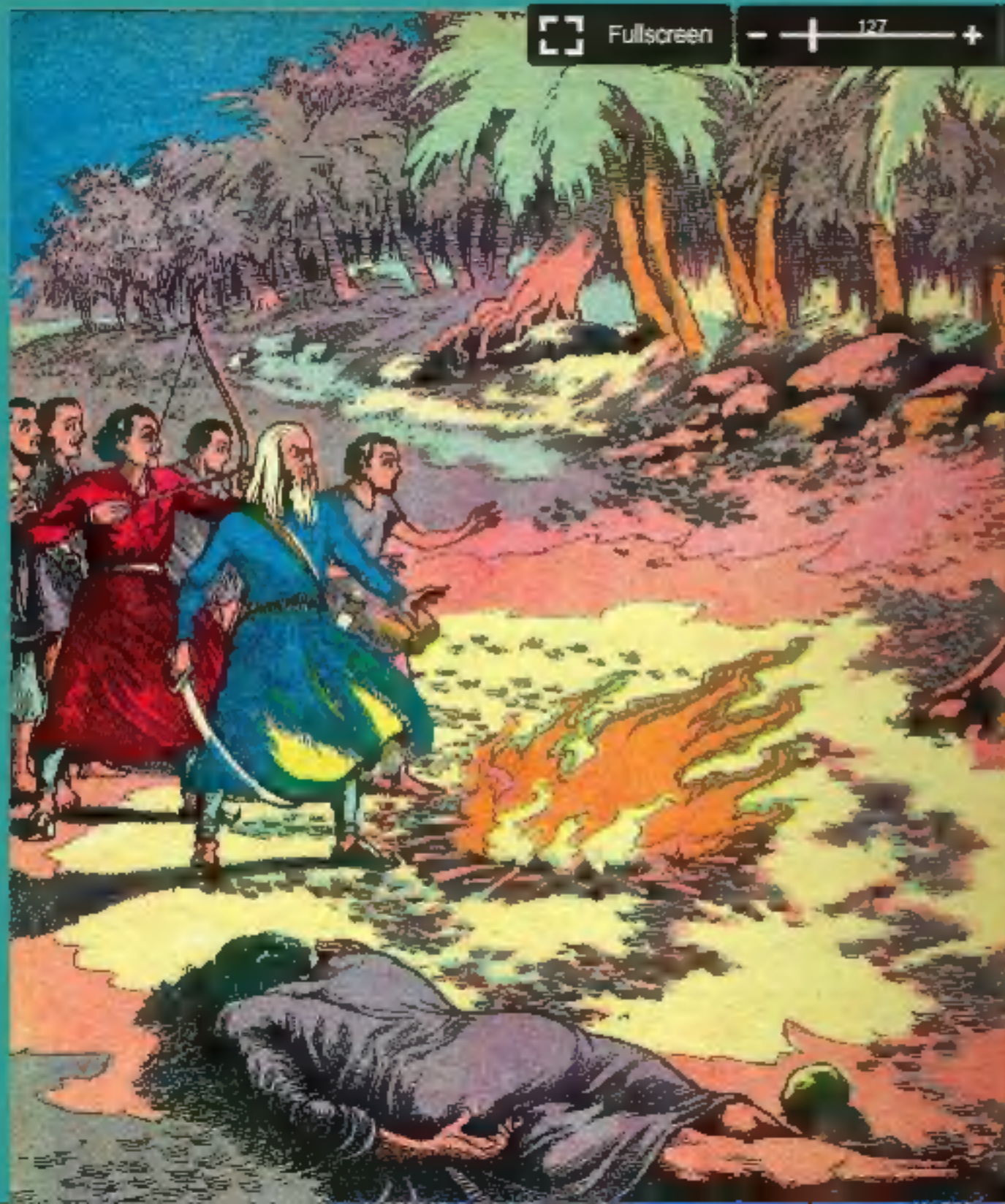
सर्वजण एकाएकी दबकले आणि कुत्र्याच्या भुंकण्याचा आवाज आला होता त्या दिशेला पाहू लागले.

मंदरदेव सुद्धा त्या दिशेने काही वेळ पहात राहल्यावर शिवदत्ताकडे वळून म्हणाला.

“शिवदत्ता, आपल्याला भीती वाटत होती तसे हे बेट असल्या जंगली जातीच्या लोकांची वस्ती असलेले असावेसे मला नाही वाटत कुणी पाळणे व त्यांच्या उपभोग करून घेणे हे प्राम्द लोकचिच एक लक्षण आहे!”

“मंदरदेवा! तुमची ही फार चुकीची समजूत आहे!” असे म्हणत शिवदत्त थोडा हुसला. “मी स्वतःच्या डोळ्यांनी

चित्यांना कुत्र्यांसारखे पाळणारे लोक पाहिले
आहेत. ते त्यांचा उपयोग शिकार करण्या-
साठी करतात. ती गोष्ट मी तुम्हाला
नुकतीच सांगितली होती, नाही का? आता
आपण कुत्र्याचे भूकण ऐकले ते एखाद्या
जंगली जातीच्या कुत्र्याचे हो असू शकेल.
सूर्योदय झाल्यानंतरच...

शिवदत्ताचे ते वाक्य पुरे झाल्या
आतच माडाच्या पांजात जातून एक मोठा
दगड जोराने येऊन कोरीदीच्या समोर शक
घेत बसलेल्या एका सैनिकाच्या पाठीत
बसला. तो दगड जागताच तो सैनिक
मोठ्याने कळवळून ओरडला व तोंडचो
पडला. लगेच मंदरदेवाने एक बाण धनु-
ऱ्यावर चढवून दगड आला त्या दिशेला
सोडला.

तत्क्षण शिवदत्ताला मुढा ममभीत
बसून सोडणारी पाणसाची किकाळी
ऐकू आली सर्वजण परस्परांची तोंडे
बनक होऊन पाहू लागले. ते बेट निजंत
नाही तर! या बेटावर कस मानवजातीचे
जंगली रहात आहेत तर! त्याचे प्रमाण
म्हणूनच तो माणसाची किकाळी त्यांना
ऐकू आली होती.

मंदरदेव तातूंतून उपमून पुढे निघाला व
इतरांना त्यांच्याबरोबर पाठीमागून यायला
त्याने सूच केली. परंतु शिवदत्त त्याला

अडवून म्हणाला—“मंदरदेवा! आपण करीत
आहा ते काय फार धोऱ्याचे आहे. एकतर
काळोख आहे आणि ही जागा आपल्या
परिचयाची नाही. कोणत्या झाडावर
कोणत्या साडीत कोणता धोका दडून बसला
आहे, आपल्याला माहीत नाही.” तरी
आपण न जाणे योग्य.

“तो दगड फेकणारा कोणी ही असो
त्याला माझा बाण लागला आहे. माझा
बाण लागताना त्याने कशी किकाळी
फोडली? यदा कदाचित तो अजून जिवंत
असेल तर त्याच्याकडून या बेटावरची बरी-
वाईट परिस्थिती विचारून घेता येईल!”
मंदरदेव म्हणाला.

शिवदत्ताला मंदरदेव म्हणाला ते मुळीच पटले नाही. आतांच्या परिस्थितीत तुमचा बाण लागून तो जखमी अजून जिवंत आहे की मेल्या, जिवंत असला तर तेथेच पडून आहे की पळून गेला आहे, हे आपल्याला माहित नाही. तो एकदाच आहे की त्याच्या बरोबर आणखी लोक आहेत, ते किती आहेत. आपल्याला कल्पनेनेही कळणे शक्य नाही. म्हणून मी म्हणतो की सर्वोदय होईपर्यंत थोडी काळजी घ्यावी व आण आहोती जागा सोडून कोठे न जाणेच श्रेयस्कर होईल, असे मला वाटते."

शिवदत्त म्हणाला ते बरोबर असल्याबद्दल सर्वांनी होकारार्थी माना हलविल्या. त्यानंतर काही लोक जे पेंगट होते, ते ओपण्याच्या लयारीला लागले. शिवदत्त एकदा एका सैनिका बरोबर पाहारा देत जागा राहिला.

पूर्वेकडे अदणोदयाची वेळ झाली आणि आकाशावर लाळी दिशू लागली. तीपर्यंत कोणतीही उल्लेखनीय घटना घडली नाही.

चांगले उवाडल्यावर मंदरदेवाने व इतर सैनिकांनी डोळे उघडून पाहिले. ते होते ती प्रदेश म्हणजे एक दाट अरण्य असल्याचे त्यांना स्पष्टच दिसत होते. गंगानुंदी वृक्ष व त्याच्या बुंधाजवळ वाढलेली झाडे लुट्टे आणि त्यांच्यावर उडणा मारणारी माकडे आणि निरनिराळे आवाज काढणारे पक्षी पाहून सर्वांच्या मनात भयाबरोबर उत्साह हो वाढत होता. सर्वजण आपापला हाकडे तिकडे पाहू लागले.

"मंदरदेवा, आता आपण रात्री सोडलेले काम सुरू करायला हरकत नाही. तुमचा बाण कोणत्या दिशेने जाऊन कोठवर गेला असेल व किकाळी फोडणारा जाहे की नाही ? तुम्हाला नक्कीच आता सांगता येईल, नाही का ?" शिवदत्त म्हणाला.

मंदरदेव पुढे निघाला. वाटेतल्या झाडा-सुडपातून वाट काढीत सर्वजण धे शोनशेच पावले चालून आले असतील, त्यांना तेथे पाल्या पाचोळ्यावर रक्ताचे डाग दिसले. (कमशः)

योग्य सेनापती

विकसाविल्याने आपला हट्ट साडला नाही.

ती साहजिकच नेळा, अत भाषावर काढून घेतले आणि नेहमी प्रमाण मोन ठेवून रमणानाच्या विषयेने चालू लागला. तेव्हा प्रेमात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला-"राजा, तुला निश्चय व कार्य-पिढीसाठी तुझ्या मनातील निष्ठा पाहिली तर तू कोणी मानसपन्न व कसा पंडित आहेस, हे समजून घ्यायचे कुतूहल मला वाटत आहे. तू एखाद्या मोठ्या राजासाठी किंवा कोणत्या तरी मोठ्या चक्रवर्तीच्या आज्ञा पालनार्थ नु इतकी मेहनत करीत असशील तर कार्येसिद्धी अनुकूल सान्ध्याततर ते तुझ्या शक्ति सामर्थ्याचा कसा अंदाज लावतील हे सांगणं कठीण आहे. अशा बाबतीत प्रथमच सावध राहण्यासाठी तुला सूचना म्हणून तुला वीरकेतू व अमरसेन या नावाच्या दोघां सख्ख तहणांची गोष्ट

सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेनाळ गोष्ट सांगू लागला.

गुप्पक नावाच्या देशाचा मरुडवर्धन नावाचा एक राजा होता. त्याच्या बहिः-
काच्या काळापामून सैन्याचा प्रमुख व
हेरखात्याचा प्रमुख म्हणून अनुक्रमे प्रचंडसेन
व बलबलवर्मा नावाचे दोघे वृद्ध झाले तेव्हा
त्या पदावर दोघां योग्य व्यक्तीस नेमण्याचा
विचार राजाच्या मनात आला.

राजाने चवकशी केली तेव्हा दरबाराची
नोकरी करीत असलेले वीरकेतू व अमरसेन
दोघे बहादूर व विश्वासपात्र तरुण असल्याचे
फळले. मरुडवर्धनने त्या दोघांपैकी कोणाला
कोणत्या पदावर नेमावे या विषयी आपले
प्रधान मुख्य वर्मा यांचा सल्ला घेतला.

प्रधान म्हणाला—"महाराज, वीरकेतू व
अमरसेन दोघां तरुणांना सहा सहा महिने
नेमून पहावे, ते ज्या योग्य असतील त्या
पदावर नेमावे. वीरकेतू सेनापतीच्या पदावर
काम करील. तेव्हा काळ अमरसेन हेरांचा
प्रमुख म्हणून काम करील. सहा महिने
आल्यावर अमरसेनला सेनापतीच्या पदावर
नेमावे आणि वीरकेतूला हेरांच्या खात्याचा
प्रमुख म्हणून नेमावे. आपापल्या पदावर
काम करीत असता दोघांची जी योग्यता
दृष्टोत्पत्तीस येईल त्याप्रमाणे दोघांना योग्य
त्या पदावर कायम करावे." मरुडवर्धनला
तो सल्ला पसंत पडला. त्याने वीरकेतूला
बोलाविले आणि सहा महिने सेनापती
म्हणून काम करण्यास आज्ञा केली. त्याच

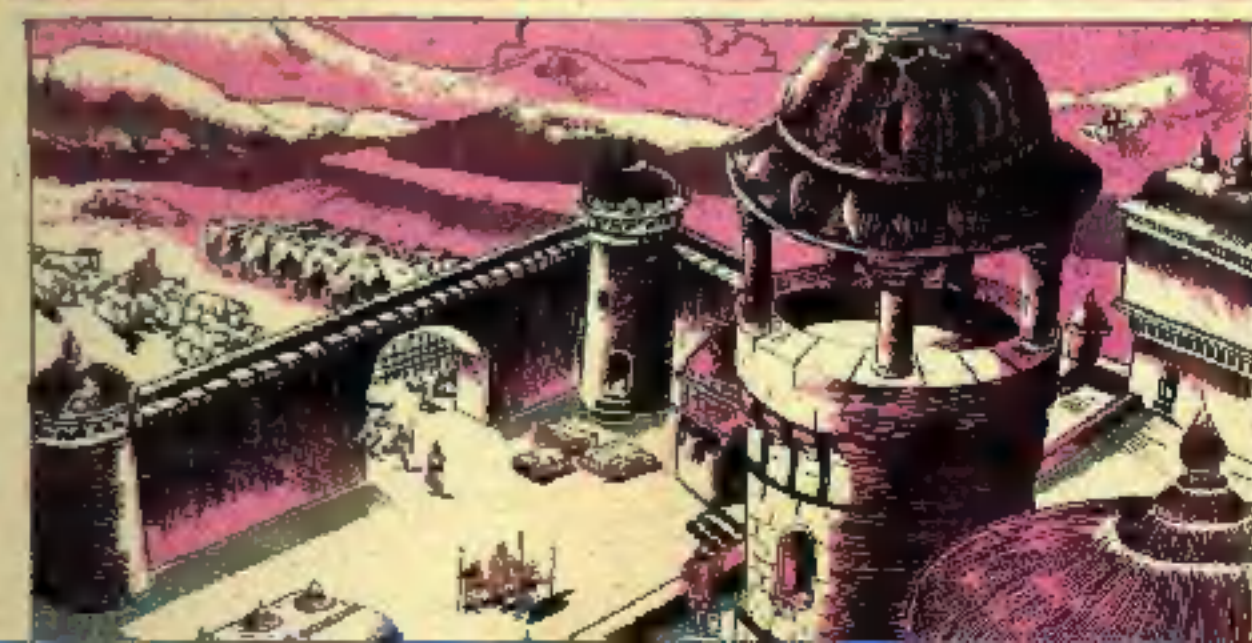
प्रधाने राजाने अमरसेनला बोलावून त्याला
हेरखात्याचा मुख्य अधिकारी नेमले.

वीरकेतू सेनापती झाल्यावर त्याने पहिले
काम केले ते त्याने आपले घोडेस्वारांचे
सैन्य व गजसैन्य वाढविले आणि युद्ध चालू
असतां व्यूह रचना व युद्धातील शोचने हे
जुन्या काळापामून चालत आले होते त्यांत
बदल करून काही परकीय पद्धती अवलंब-
वित्या. त्याच सुमारास गांधार, कामरूप
प्रदेशातील घोडे, हत्ती, बगीरे उत्तम प्रतीचे
निवडून आणविले. शिवाय परदेशातून
आस्थाधुनिक सस्त्रास्त्रे व इतर युद्ध सामुग्री
चांगल्या व्यापाऱ्यां करवी मागविली.

सहाचा महिना संपताच त्याच्या सेना-
पतित्व पदावरील नेमणुकीचा अवधी

संपला. मरुडवर्धन राजाने त्याला हेरांच्या
खात्याचा मुख्य अधिकारी म्हणून नेमले.
त्याप्रमाणे अमरसेनला हेरांच्या खात्याच्या
अधिकार पदावरून बदलून सेनापती पदावर
नेमले.

अमरसेनाने सेनापती पदावर येतांच
परदेशातून घोडे, हत्ती बगीरे आणावयाचे
बंद केले. सस्त्रास्त्रे, व युद्ध सामुग्रीसुद्धा
परदेशातून आणावयाचे बंद करून युद्ध पद्ध-
तीत सुध केलेली नवी धोरणे बंद करून
पुन्हा जुन्या पद्धतीवरून चालवून रहावयाचे
ठरविले. कोणत्याही परिस्थितीत परदेशाचे
अनुकरण करणे म्हणजे स्वदेशाची मान
खाली करण्यासारखे आहे असे त्याचे ठाम
मत होते.

हे सर्व झाल्यावर प्रधान मुकुंद वर्मा राजाच्या दर्शनाला गेला व म्हणाला—
"महाराज, वीरकेतू व अमरसेन या दोघाना आपण जो सहा सहा महिन्यांचा अवधी दिला होता तो सोडून न देऊन आपण वीरकेतूलाच सेनापती पदावर साबडतोच नेमावे. तोच त्या पदावर काम करण्यास सर्व तऱ्हेने योग्य आहे."

"मला देखील तसेच वाटत आहे. एवढ्यात आपल्यावर दोघे लवू चालून आले आतां गोरवेणाच्या राजाने पापुडे आपल्यावर स्वारी केली तर अमरसेनाच्या हाती तो आपले प्राण गमावून बसेल. परंतु तसे झाल्याने आपण निश्चित झालो असे मानणे बरोबर होणार नाही." असे म्हणत राजा थोडा हसला ही.

त्यानंतर एक आठवडा देखील सोटला नाही आणि एका चांगल्याशा मुहूर्तावर राजाने वीरकेतूला सेनापती म्हणून व अमरसेनाला हेरांच्या सात्त्याचा मुख्य अधिकारी म्हणून नेमून त्याला मोठमोठी बक्षिसेही दिली आणि त्याचा सत्कार केला. त्यांची त्या पदावर नेमणूक केली.

वेताळाने येथवर गोष्ट सांगून राजाला विचारले—"राजा, अमरसेनाने त्याच्या देशावर चालून आलेल्या दोन दोन स्वाच्या यशस्वीपणाने परतवल्या आणि सेनापती

म्हणून स्वतःची योग्यता सिद्ध करून दाखविली होती, नाही का? तर मग गरुडवर्धन राजाने त्याला सेनापती पदावर कायम न करता वीरकेतूला सेनापती पद देऊ केले हा त्याचा अविवेकीपणा म्हणावयाचा की फक्त ती त्याची द्वेषबुद्धी म्हणावयाची?"

विक्रमादित्य म्हणाला—"राजांत तू म्हणालास तसा एकही दुर्गुण नव्हता. उलट तो फार विवेकशीलच व राजनीति निपुण होता म्हणून पाहिजे. सेनापतीत फक्त देशभक्ती व देशाभिमान असला म्हणजे पुरत नाही. त्याची मजूर सतत शेजारच्या राज्यातील सैन्यशक्ती व वस्त्रास्त्र शक्तीवर असावी लागते. शत्रू-पक्षा आपल सैन्य जारत कुतूहलित व उत्तमोत्तम शस्त्रास्त्रांनी सुसज्ज असावे लागते. वीरकेतू तसाच सर्वदा साबध राहणारा होता. म्हणून तो सेनापती असे-पर्यंत इतर देशांच्या राजाने पुष्पक देशावर बांकडी नजर फिरवायची हिमतच हीणे

वक्त नाही. अमरसेन सेनापती झाल्यावर याच्या ठीक विरुद्ध गोष्ट घडली. म्हणून पुष्पक देशाच्या सैन्याची भीती न बाळगून इतर सैन्य स्वारी करायला धाडली. युद्धात नुकसान सहन करून कसा तरी जय मिळविण्यापेक्षा, मुळांत शत्रूची हिमतच न होण्यालायक परिस्थिती निर्माण करण्याचे शक्ति सामर्थ्य असणारा वीरकेतूच योग्य सेनापती अमरसेन त्या बाबतीत अयशस्वी ठरला. तरी अमरसेनात जी देशभक्ती व देशाभिमान दिसला त्याला अनुकूल असे हेरांच्या सात्त्याचे मुख्य अधिकाऱ्याचे पद होते. म्हणून त्याला ते दिले, तेव्हा दोघांना योग्य स्थानीच नेमणूक मिळाली. त्यात बुद्ध बुद्धी बर्गरे व अविवेक बर्गरे दुर्गुणांचा प्रयत्न उद्भवत नाही."

जसा तऱ्हेने राजाचे मौल भंग होतांच वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला व पुन्हा प्रेतासह झाला आऊन लोबकळू लागला (कल्पित)

विदूषकाचे प्रश्न

उज्जयिनीचा राजा माधव वर्मा याच्या दरबारात फार प्रसिद्ध असे विद्वान पंडित अनेक होते. एकदा दरबार भरला असता काशाची घंटा वाजवीत एक मध्यम वयाची व्यक्ती दरबारात प्रवेश करती झाली.

कोणत्याही प्रकारचे निमंत्रण नगरे नसता दरबारात आलेल्या त्या व्यक्तीकडे भाष्यकर्त्याने राजा पाहू लागला, तेव्हा ती व्यक्ती म्हणाली—“महाराजा माझे नाव सोमशंकर, मी कलिंग देशाचा राहणारा आहे. गेली दहा वर्षे देशाच्या काना-कोपऱ्यात फिरत मी अनेक दरबारातील पंडितांचा शास्त्रार्थ करून पराभव केला आहे. आपल्या दरबारात थोर पंडित असल्याचे ऐकून येथे आलो आहे.”

राजा माधववर्माने आपल्या दरबारातील पंडितांकडे एकदा पाहिले व सोमशंकरला

म्हणाला—“म्हणालात त्या शास्त्रार्थाचे नियम व रीत काय? तें सांगावे!” आम्हाला कळावे हे बरे.

“कोणीही सुशिक्षित असा की अशिक्षित मला कोणताही प्रश्न विचारवा, मी त्या प्रश्नाचे मर्यादित उत्तर देऊ शकलो नाही, तर मी ही काशाची घंटा फोडून टाकून प्रश्न विचारणाऱ्या व्यक्तीची आयुष्यभर दास म्हणून जाकरी करीन. तसे न होता प्रश्न विचारणारी व्यक्ती हारली तर तिने माझ्या पायांवर मस्तक ठेवून मी मोठा पंडित असल्याचे मान्य केले की पुरे!” सोमशंकर म्हणाला.

राजसभेतील पंडितांनी ती अट मान्य केली.

त्यानंतर सोमशंकरला पंडितांना पडशास्त्रातील अनेक प्रश्न विचारले. सोमशंकरने सर्व प्रश्नांची बरोबर उत्तरे

देऊन त्या सर्वांचा केल्या व आपण सर्वे पंडितांच्या पेक्षा विद्वान आहोत हे सत्य पटवून दिले.

आपल्या दरबारी पंडितांचा अशातऱ्हेने पराभव झालेला पाहून राजा चिंतामन झाला. कारण त्याला दरबारातील पंडितांच्या विद्वत्तेबद्दल फार अभिमान झाला असे.

सोमशंकरने विजयाची सूचक म्हणून घंटा वाजविली व घमेंडीत म्हणाला—“महाराज, माझे शास्त्रार्थाचे नियम व रीत बगैरे मी पाहिल्यानेच निवेदन केले होते.

दरबारातील सर्व पंडित पूर्णपणे पराभूत झाले आहेत, आणि एका दरबारात जायची मला घाई आहे, तेव्हा आपल्या दरबारातील पंडितांनी माझ्या पायावर नतमस्तक व्हावे. तेथील पंडितांच्या माना अपमानाने झाली झाल्या. ते सोमशंकरच्या पायांवर आपले मस्तक ठेवण्यासाठी पुढे होऊ लागले तेवढ्यात दरबारातील विदूषक पुढे येऊन सोमशंकरला म्हणाला—“मी पंडित किंवा विद्वान नाही, सामान्य मूर्ख नागरिक आहे. माझ्या प्रश्नांचे आपण उत्तर द्याल का?”

सोमशंकर विमत म्हणाला—“तू पंडित नाहीस, हे तुझ्या वेपमूर्खतेवरूनच कळत आहे! मी महाराजाजवळ प्रथमच

निवेदन केले होते की तशा मूर्ख लोकांच्या प्रश्नांचे उत्तर ही मी देईन! तसे झाले नाही तर आयुष्यभर त्याच्या पायाजवळ जाकरी करीन!”

“तर मग, माझा ऐका! दोघे मूर्ख वाटेने असत असता गटारीत पडले. एकाच्या बांगभर चिखल लागला, आणि एकाला मुट्टीच लागला नाही. त्याच्या-देकी कोणी मांघोळ केली?” विदूषकाने विचारले.

“बांगभर चिखल लागला, त्यानेच केली!” सोमशंकर म्हणाला.

“नाही, मी पाहिल्यानेच सांगितले होते ना की दोघे मूर्ख होते! बांगभर चिखल

लागला तो दुसऱ्याकडे पाहून आपल्या अंगाच्या चिखल लागला नाही असे मानतो आणि समोरच्याच्या अंगाच्या चिखल लागलेल्या पाहून दुसरा आघोळ करतो!" विद्वेषक म्हणाला.

ते उत्तर सयुक्तिक असल्या कारणाने सोमशेखर निश्चर झाला.

विद्वेषकाने उत्साहपूर्वक आणखी एक प्रश्न विचारला—"दोघे दुभार मित्र वाटेने जाताना रस्त्याच्या कोडावरच्या गटारीत पडले. एकाकडे अंगाच्या चिखल लागला. दुसऱ्याकडे अंगाच्या चिखल लागला नाही त्याच्या पैकी कोणी चिखल काढून टाकण्यासाठी रवाना केले?"

विद्वेषकाने विचारलेला गहिळा प्रश्न जाणवून सोमशेखर म्हणाला—"अंगाच्या चिखल लागला नाही त्याने!"

विद्वेषक लक्ष्यक्ष हसून म्हणाला—"मी पहिल्यानेच सांगितले होते की ते दोघे दुभार व बुडिमान होते, म्हणून! त्यामुळे

चिखल ज्याच्या अंगाच्या लागला होता त्यानेच आघोळ केली!"

राजमंत्रे हजर असलेल्या सर्वांनी आनंदाने टाळ्या वाजविल्या. आणि दुसऱ्याचा हारल्याचे पाहून त्याचा गवैभंग आल्यामुळे किकर्तव्यविमूढ होऊन उचडे तिकडे पाहू लागला.

विद्वेषक त्याच्याजवळ जाऊन म्हणाला—"दोघे मित्र वाटेने चालत असता रस्त्याच्या कोडावरच्या गटारीत पडले तर एकाच्या अंगाच्या चिखल लागला व दुसऱ्याच्या अंगाच्या चिखल लागला नाही हे म्हणणे किती येवण्याचे आहे, हे तुमच्या मारक्या घंटा यज्ञवून विद्वत्पंडी याही देणान्याच्या लक्षात येऊ नये, हे कुठे काय?"

सोमशेखरने विद्वेषकाच्या पायांजवळ आपली घंटा नम्रपण डेवून दिली.

राजा माधववर्माला त्याचा आणखी वास्त अगमान करणे वास्त होणार नाही असे वाटले व त्याने सोमशेखरला दग्वारातून जायला परवानगी दिली.

जगदाद शहरात तिघे आंधळे भिकारी परस्परांबरोबर राहून काळ कंडीत होते. ■ तिघे दिवसभर भिक्षा मागत फिरत व जो मिळत होई तिच्यातील पोट्यापुरता खर्च करून बाकी रक्कम ते रहात त्या घरात एका जागी सुरक्षित ठेवून देत, ■ तेने त्यांनी बारापे दीनार जमविले. एकदा त्यांच्यापैकी एकाने एका गल्लीत जाऊन एका घराच्या दाराची कडी वाजविली.

घरातून घरमालकाने विचारले—"कोण आहे?" परंतु आंधळ्याने उत्तर दिले नाही व पुन्हा दाराची कडी वाजविली. आणि भिकारी असल्याचे सांगितले तर घरातले लोक दार उघडल्या शिवायच "जातां काही नाही, जा!" म्हणतील ही गोष्ट आंधळ्या भिकार्याला चांगली माहीत होती.

घरमालकाने "कोण ते?" असे दोनदा विचारले तरी उत्तर न आलेसे पाहून वार उघडले ■ समोर आंधळ्या भिकार्याला पाहून विचारले—"कोण तू?"

"मी आंधळा आहे, मालक! मेहरबानी करावी गरिबावर" आंधळा म्हणाला. लगेच घरमालकाने हात पुढे करून भिकार्याचा हात धरला व म्हणाला—"माझा हात धरून आत ये!"

आपला डोव साधला, असे वाटून भिकारी घर मालका बरोबर बाडघात जिता खडून तिसऱ्या मजल्यावर गेला.

"येथे बसून तू तुला काय हवं ते सांग" घर मालक भिकार्याला म्हणाला.

"भुकेने जीव कासावीस झाला आहे. दोन धान जेवायला वाढलेत तरी चालेल. नाही तर खार पैस दिलेले तरी चालेल." भिकारी म्हणाला.

ओरडू लागले. तो ओरडा ऐकून चारचोपे लोक जमा आल्याचे पाहून तो चोर मुढा एक आंघळा असल्याचं सोंग करण्यासाठी डोळे मिटून बसून म्हणाला—“अहो, मालक हो! चौघांना कोतवाल साहेबांकडे घेऊन चला. त्यांना एक गुपित सांगावयाचे आहे!”

लगेच तिकडे जमलेले लोक त्या चौघां आंघळ्यांना घेऊन कोतवालाच्या बावडी-वर घेऊन गेले.

“हे कोण आहेत? तुम्ही सर्व इकडे कशासाठी आला आहा?” कोतवालाने विचारले.

तेव्हा आंघळपोपेकी एकजण म्हणाला—“साहेब! आम्ही तिपे आंघळे भिकारी आहो. कोणी तरी चोर आमच्या घरात शिरला आणि आम्ही कळटाने मिळविलेली मिळकत पळवून नेण्याच्या प्रयत्नात होला.

“तो चोर कोठे आहे, तरे बोला.” कोतवाल दरवाजून म्हणाला.

“ठडो पडली की आम्ही खरे सांगू साहेब!” डोळे मिटून आंघळपोपेकी सोंग करणारा चोर म्हणाला.

“याला खरे बोलपयंत फटके मारा.” कोतवालाने शिपायांना आज्ञा केली.

दोन फटके पडले असतील नसतील, चोर डोळे उघडून म्हणाला—“करा, कोतवाल साहेब! मी ते सांगतो. मला सोडा. आम्ही सोमवे हो आंघळपोपेकी सोंग करून गांधार भीक मागतो आहो आणि आम्ही वारासे दिनार आजपयंत मिळविले आहेत.” मी खरे बोललो म्हणून मला मिळवावयाची रक्कम मला देण्याची कृपा करावी. ओराने चार फटके घसले की ते मुढा खरे बोलतील.

कोतवालाने तो म्हणाला ते खरे समजून त्याला तीर्थक्ष दिनार दिले. नंतर त्याने इतर तिघांना किती फटके मारले तरी त्यांनी डोळे उघडले नाही. तेव्हा कोतवालाने त्यांना सोडले आणि त्यांनी जमवून संघाळून ठेवलेले पैसे स्वतःच्या सिसात टाकले.

अमृतसिद्धी

रसायन काशी येथे राज्यकरीत असता रामंतराजा चिरायू याच्या पदरी नागार्जुन याने बोधिसत्व प्रधान म्हणून काम करीत होते.

प्रधान नागार्जुन दयाळू व दानशील. रसायनशास्त्रात व ओषधे तयार करण्यात निपुण म्हणून प्रसिद्ध होता. त्याने रसायन-शास्त्रात प्रयोग करून एक गुप्त ओषध व रसायन तयार केले. साऊन त्याने स्वतःला व आपल्या राजाला जराभरणा-पामून करून घेतले होते.

त्याने त्या ओषधाचा व रसायनाचा बोध लावला त्याच्या मुळाशी त्याच्या मुलाचा मृत्यू होता. एकदा त्याच्या मुलापैकी त्याचा सर्वात जास्त लाडका सोमदेव नावाचा मुलगा मरण पावला. नागार्जुनाना अर्थरिक्त त्याचे फार दुःख झाले स्वभावानेच दयाळू नागार्जुनाने विचार केला

की जगात कोणाला मरणच येऊ नये व मरणापूर्वी कोणाला शोक करण्याचे कारणच राहू.

“रसायनच तयार करावयाचे झाले तर त्याला फार जास्त खर्च होणार. म्हणून जनसाधारत्याला सुद्धा झोळ अशी ओषधी बनवली वापरून अमृत तयार केले पाहिजे.” नागार्जुनाच्या मनात असा विचार होता.

त्या प्रमाणे तो ओषध बनवण्याचा बोध काढू लागला. त्याला जेवढे आयुर्वेद शास्त्राचे ज्ञान होते त्याचा पूर्ण उपयोग करून अनेक प्रयोग सुरू केले. अनेक क्रिया प्रक्रिया करून यश मिळण्याची विन्हे दिसू लागली आणि बोधटचा टप्पा गाठायची वेळ आली. ‘अमृतकल्प’ नावाची एक विशिष्टसूत्री त्यात मिळविली की प्रयोग पूर्ण होणार होता.

इतक्यात ही गोष्ट इंदाला कळली. त्याने लगेच अश्विनी कुमारांना बोलाविले आणि त्यांना आज्ञा केली— "तुम्ही लगेच भूलोकात निघा आणि नागार्जुन ते जो 'अमृत योष' सिद्ध करण्याचा प्रयोग सुरू केला आहे त्यात विघ्न आणा.

अश्विनी कुमार वेग पळवून भूलोकात आले व नागार्जुनाला भेटून कुशल प्रश्न विचारू लागले. म्हणाले— "मित्र पुंगवा! राज्य कशी उलटून पाहायची पात आपण निष्णात ? चतुर आहात. आपणांस माहीत नाही असे या जगात काय आहे ? पण आपण ब्रह्मदेवाचा सकलपच उलटून टाकण्याच्या प्रयत्नात आपण व्यस्त दिसता आहात. काय ? ब्रह्मदेवाने काळावर

लिहून ठेवले आहे तेच उलटून टाकण्याच्या प्रयत्नात आपण गुंतून राहितात तर जगाचं रहाट गाढगं कसं चालायचं ? अमृत सिद्धी झाल्याने सृष्टीचे पालन करणंय देवाना अशक्य होईल. त्याला आपल्या प्रयोगात यश आलं तर देव आणि मानव यांत संघर्ष तो काय राहणार ? आपला भाडका मूलगा गेला त्याचा आपण एवढा धमका घेतला व ब्रह्मदेवाची सृष्टीच बदलून टाकण्याचा निपंय हे बरोबर नाही. आपला मूलगा भूलोक सोडून निघाला पण तो स्वर्गसुख उपभोगीत आहे."

परंतु त्या उपदेशाचा नागार्जुनाच्या मनावर फारसा परिणाम झाला नाही आणि आपण करतो ते काम चुक आहे की

बरोबर या विचारात तो गडून गला. त्याचवेळी चिरायू सामंतगजाचा मूलगा जयसेन याच्या राज्याभिषेकाची जय्यत तयारी चालू होती शुभमुहूर्त जवळ येऊ लागला तसेच दरबारचा उत्सवाचे रूप घेऊ लागले. मध्यंतरी बृद्ध ब्राह्मण रंग घेऊन इंद भूलोकात आला व जयसेनाला भेटून म्हणाला— "नागार्जुनात जे स्थापन तयार केले आहे ते शासन कसंय मांस वडील जयमरणाच्या भयामुन भुवन झालं हे तुला माहीत नाही काय ? म्हणजे तुला आयुष्यभर गुबराज रहावे लागणार, तिहासभारूड होण्याचे भय लागणार नाही."

ते ऐकून जयसेन विचारात पडला. तेव्हा तो बृद्ध ब्राह्मण त्याला म्हणाला—

"बाबारे, यासाठी एवढं दुःखी होऊन हातपाय गाळून वसण्यात काय अर्थ आहे ? तुम्ही इच्छा पूर्ण होण्यास तोंडासा उपाय आहे, दररोज नागार्जुन जेवणापूर्वी कोणी काही मागितलं तर ते तत्काळ देतात. उद्यात त्यांच्या जेवणापूर्वी जा आणि मागपुढं न पाहता म्हण— "मला तुमचे मुडके हवे आहे." इंदाने जयसेनाच्या मनात चांगले विष बोटले.

राज्याकांक्षा असल्यामुळे जयसेन दुसऱ्याच दिवशी नागार्जुनाच्या जेवणाच्या वेळी गेला आणि बृद्ध ब्राह्मणाने मागितले होते तसेच म्हणाला. नागार्जुनाने कोणताही दवाबिता आपली तलवार उपसून जयसेनाच्या हातात दिली व

म्हणाला-“बाबारे! माझे मुंडके कापून घे!” जयसेनाने अनेक वेळा तलवारीने वार केले परंतु तलवार ‘खणकन’ वाजे मात्र, परंतु डांके काही कापले जात नव्हते. कारण ‘अमृतसिद्धी’ रसायनाच्या श्रभावाने वेह कसवेह झाला होता.

ही गोष्ट जिराफू राजाच्या कानावर हांहां म्हणता गेली. तो श्रावतच तेथे आला मुलगा करत होता ते बरोबर नाही असे त्याला समजावून सांगू लागला.

तेव्हा नागार्जुन राजाला म्हणाला-“महाराज, हे मुबराज मारीत का आहेत याची पुर्वीपर कथा मला माहीत आहे. ते निमित्त माज आहेत. म्हणून त्याला अडवू नये. आतापर्यंत मी पूर्व जन्मी ‘नकी’ न म्हणता नव्हाणव वेळा आपले डांके कापू दिले आहे. आज शंभरावी झाली आहे. मी हा जो वेळ कारण केला आहे त्याला अपकीर्ती येता काम नये, यासाठी मी वचन दिल्याप्रमाणे ते पूर्ण करण्याची जबाबदारी माझ्याइतकी आपणांवरही

आहे.” असे सांगून नागार्जुन राजाला अगदी संवटचा म्हणून कडकडून मंडला. त्यानंतर त्याच्या जवळच्या मुलवातली एक मुली काढून तो तलवारीवर घासून तलवार जयसेनाला देत म्हणाला-“बाबा रे, आता वार कर!”

जयसेनाने यावेळी वार करताच नागार्जुनाचे डांके, कसळ वेढ कापताच असे जमिनीवर पडले तसे.

ते दृश्य पाहून न शकल्यामुळे राजा स्वतः जाणवल्या करायला तयार झाला.

त्या वेळी नागार्जुनाचे साली पडलेले दोळे रोतू लागले-“चितामग्न होऊ नकोस. तू किती घेतलेस तरी मी निरर्थक तुझ्या बरोबरच राहीन.” असे म्हणत प्राणत्याग केला. राजाला जिवाचा नोट आला. त्याने तत्क्षण मुलाचा राज्याभिषेक करून दिला व तपस्वर्मा करण्यासाठी वानप्रस्थाश्रमात प्रवेश केला.

प्रकारे जयसेनाला राज्यलाभ झाला देवेंद्राची इच्छा पूर्ण झाली.

मुहम्मद-बिन-तुघलक

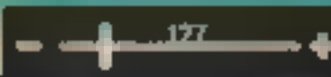
दिल्लीच्या गादीवर १३२० द.स. या वर्षी तुघलक वंशाची स्थापना करणारा ग्यामुहीन तुघलक हा तो गादीवर आला तेव्हाच वार कड होता. तो वंशाच्या स्वादीमळन परत येत असता त्याच्या स्वागतासाठी शिन्साच्या तरतुहीवर एक सुंदर तोरण उभारण्यात आले होते.

ग्यामुहीन वत मसल्याचे कळताच निजा-मुहीन त्याच्याकडे आला. त्याने दिल्ली दूर आहे! म्हणजे दिल्ली पुर्कळ दूर आहे! ती गोष्ट असतः काही.

ग्यामुहीन त्या स्वागत तोरणासाठी आला नेमके त्याचेवेली ते तोरण त्याच्या दोन्हीवर जावळले आणि सुस्तान ठिकाळ करण पावला. अपघाताने सुस्तान वारल्याचे कळल्या- त्याचा मुलगा चतुर्ध्यान याच्या तो कट असल्याचे सर्वाना वाटले.

उमरुखान महम्मद-बिन-मुव्वक या नाये यादीवर बसना. चंवन स्व-भावाच्या मुननात मुव्वकाने दिल्लीहून राजधानी देवगिरीला न्यायचे ठरविणे. देवगिरीला दोमनाबाद हे नाव देण्यात आले. ही राजधानी दिल्लीहून सातवे मील दूर होती. तेथे एक किष्ना व अनेक इमारती बांधण्यात आल्या.

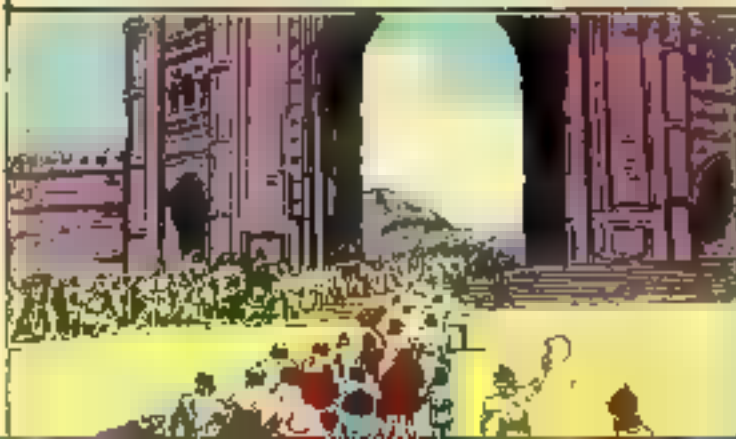
परंतु देवगिरीला राहणं दिल्लीच्या नागरिकांना सुवाच वाटतं ही नाही. अधिकारी वर्गाला मुद्दा दिल्ली-मुक्ताचा वाटतू होता. मेवटी मुक्तताला मुद्दा नवी राजधानी बाबडेनाको झाली. म्हणून त्याने परत दिल्लीला आल्या हुकूम काढला. सव-लक्षाना ते माग्य होते, परंतु मुक्ततालाच्या चंवल त्यांना रागव आला.

कसत सरकारी कारागरे वगैरे तर दिल्लीच्या सर्व रहिवाशांना मुक्ता चीलतावाचना जाणे लागेल असा मुक्त-ताताने हुकूम काढला. मुक्ततालाच्या हुकूम आला तरी पिड्यात पिड्या दिल्लीला राहत्याच्या रहिवाशांना आपलं सर्व बिम्हाव उचलून तेथं माग्य नव्हत.

परत आप्याचा कार्यक्रम योजक्याप्रमाणे उरकला गेला नाही. इतक्या दूरचा प्रवास करणे बाध्य न आल्याने अनेक प्राणीस मुक्ते, वाटेत कित्येकांना बाधू व लुटेर्यांनी लुटून 'तकां पोंच' केले. उरलेले नागरिक दिल्लीला पोचले. परंतु तेथील बरे बरे वडून येथी होती. सरकारभंय दिवाळ दिवाण म्हणून मुक्तताताने प्रजेजवळ जे उरलंमुरलं होतं तेही लुटलं.

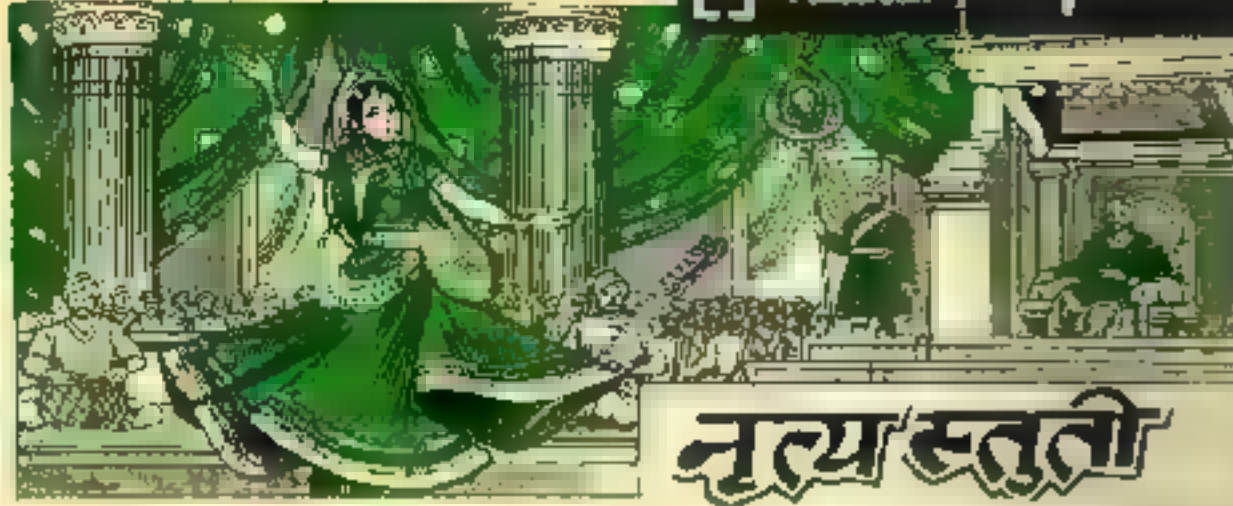

हुकुमाची परवान करणाऱ्या सर्व नागरिकांना धमकावून देवगिरीला आवपास लावले. अखेरचा संगटचा धांगड्या नागरिकांना मुद्दा वगळले नाही आणि सैनिकांनी सर्वांना पिटाळून हाकून देवगिरीला आणलं. म्हणून कित्येक वाटेतच प्राणांस मुक्ते प्राचीन दिल्ली-तह नव्हतं जाले.

सरकारी सजिना रिकामा जाण्यावर मुक्तताताने सोल्याच्या व चांदीच्या गाण्यावेदजो तह्याचो नाचो काढली. तेन्हा काही नोकाने त्यांच्या जवळ की शांच्याचो भांडो हांछो तो जितल्यून त्यांची नाचो घरीच काढली. आर्थिक बराबक माजल्यावर मुक्तताताने प्रजेवर जास्त कर वसविने. जे लोक कर भरू नफले वाहून त्यांच्यावर अनेक प्रकारे दुखापत जाले.

नृत्यस्तुती

रुद्राक्ष नागाच्या देशात चूडामणी नागाची एक मसंकी होती. तिने अनेक दरबारात आपले नृत्यनेपुण्य दाखवून सर्वांकडून तिच्यासारखी तीच असल्याची मिळविली होती.

एकदा तिने मालव देशाच्या दरबारात आपल्या नृत्यकलेचे प्रदर्शन केले. तिचे सुंदर नृत्य पाहून राजादरोबर सर्व दरबारी मुग्ध होऊन गेले.

राजा तिचा सत्कार करण्यासाठी तिला मोठे इनाम देऊ लागला तेव्हा ती म्हणाली— "महाराज, नृत्यशास्त्रावरचा प्रामाणिक लिहिणारे ललिताचार्य यावेळी आपल्या दरबारात आहेत ना! त्यांनी माझ्या नृत्याविषयी आपले विचार व्यक्त करावे. या शिवाय मला कोणतेही ऐतिहासिक नको!"

राजा, चूडामणीचा तत्प्रपणा पाहून थक्क झाला. त्याने ललिताचार्यांना

चार सोळावे म्हणून विनंती केली ललिताचार्य उन्नत आम्ना-बकन उठून उभे राहिले— "चूडामणी ही नृत्यकलेत परिपूर्णता प्राप्त करण्याच्या महत्वाकांक्षेने प्रयत्न करीत आहे. त्यासाठी तिला मार्गदर्शन म्हणून मी काही सूचना करणार आहे." असे सांगून नृत्यकलेविषयी काही मुख्य बाबी सांगू लागले. परंतु त्यांनी चूडामणीने त्या पूर्वी जे नृत्य केले त्याविषयी एक शब्दही बोलले नाहीत.

दुसऱ्या दिवशी ललिताचार्यांकडे चूडामणीने पाठविलेला एक नोकर आला. त्याने त्याच्या मालकीगर्ने शायला सांगितले आहे असे सांगून एका पत्रादरोबर एका रेशमी रुमालात सुवर्णतबकात बांधून दिलेली एक वस्तू ललिताचार्यांना दिली.

ललिताचार्यांनी पत्र उघडून वाचले. त्यातील मजकूर असा होता. "अनेक

राजा महाराजांच्या हाती सन्मान सत्कार झाला आहे. मी नृत्यकलेत प्रवीण असल्याची प्रशंसापत्रे मिळविली आहेत. अशी मी नृत्यकलेत सद्यसाची म्हणून प्रसिद्ध असलेल्या तुमच्यासारख्यांना काहीतरी भेट दिल्याशिवाय मी हा देण सोडून जाणे मला योग्य वाटले नाही. आपणस आठवण रहावी या आशेने मी ही भेट आपणांकडे पाठवीत आहे."

ललिताचार्यांनी रेशमी रुमाल सोबून पाहिला. आश्चर्यचकित झाले. कारण त्यात कवचा कीडपाजिवाय काही नव्हते. क्षणभरच ते चूडामणीच्या अहंकाराबद्दल आश्चर्यचकित झाले असले तरी स्वतःला साबळत त्यांनी तिला पत्र लिहिले.

"तू पाठविलेली भेट पोचली. ती बांधून ज्या रेशमी रुमालात तू पाठविली होतीस तिच्यासारखीच तुझी बकनाभरणं होती व त्यातील तुझे धन कसे असू शकेल हे ज्ञातली भेट पाहून कळले. तू देऊ शकतोस अशाच व तुझ्या पकतीलायकच वस्तू तु माझ्याकडे भेट म्हणून पाठविल्यास. तू पाठविलेली भेट पहिल्यावर तुझी आठवण सायब राहणार नाहीतर काय?"

नोकराने ती चिट्ठी चूडामणीला नेऊन दिली. ती वाचल्यावर तिला तिने केवडी मोठी चोड झुक केली ते कळले. ती स्वतः

ललिताचार्यांकडे गेली व त्यांच्या पायांवर डोके ठेवून त्यांची माफी मागितली.

ललिताचार्यांनी तिला उठविले व म्हणाले— "तू चांगली नृत्यांगना आहेस. या गोष्टीची शंका केव्हाही नव्हतीच."

चूडामणी बकित होऊन म्हणाली— "आपण हीच मोठे काल दरबारात सूचना म्हणून जरी केली असलीत तर मी ही झुक करायला धजले नसते. कदाचित तुम्ही माझ्या सारख्यांच्या मनात जो थोडा गर्व असतो तो नाहीसा व्हावा, म्हणून कदाचित तुम्ही हे केले असावे!"

ते ऐकून ललिताचार्य थोडे हसले व म्हणाले— "नृत्य करण्यात तुझी बरोबरी

हजार तरी फायला हवेत!" पार्वतीबाई म्हणाल्या.

"आई, या मानपानाच्या गोष्टी मुळा बिसर! लग्नाच्या! सचिपाठी मीच ललितेच्या वडिलांना काही रक्कम देणार आहे!" रघुनाथ म्हणाला.

त्यानंतर लग्नासाठी व्हावयाची सर्व तयारी ललिते विचारल्या घिनाय झाली. दुसऱ्याच दिवशी लग्न होते.

त्या प्रमाणे सर्व नातेवाईकांसह गावघरा निघाल्या. पार्वती तय्यंत बरोबर नाही असे सांगून आपलेकांना निरोप देऊ लागली.

"त्या गावात काही जोडे थोडके नाहीत. मी सुली पेटी तयार करून काकाच्या बरोबर गाडीत पुढे पाठविली आहे." असे म्हणत रघुनाथ आईला निघायला पाई करू लागला.

सर्वलोक ललितेच्या गावी नदीकाठी पोचोपर्यंत रात्र झाली होती. म्हणून इतर गावचा नदीपार करून गेल्या होत्या. रघुनाथ वगैरेची गाडी आली तोपर्यंत नदीत बरेच पाणी वाहल होतं. पुलावरून पाणी वाहू लागल होत.

"पूर ओसरे पर्यंत आपणा सर्वांना या काठावरच रहावे लागणार!" गाडीवान म्हणाला.

तो पुढे म्हणाला—"सांगता येत नाही, मध्यरात्र उलटल्यावर उतरेलही. नाही तर तीन चार दिवसही लागतील!"

ते ऐकून पार्वतीबाई उत्साहाने गाडीत उठून इतक्यात सोसाट्याचा वारा सुटला. नदी काठावर अबळच तिवाऱ्याला म्हणून एक कौलाक घर होते. गाडीवाला त्या घराजवळ आपली गाडी गेली.

रघुनाथाने दारावर थाप देताच एका मध्यम मानसाने पेंडल दार उघडले व विचारले—"कोण तुम्ही? काय पाहिजे?"

रघुनाथाने सर्व परिस्थिती त्याला समजावून सांगितली व म्हणाला—"बाहेर काळोखा बरोबर सोसाट्याचा वाराही सुटलेला आहे. नदीचे पाणी ओसरे पर्यंत तुमच्या घरात तिवाऱ्यासाठी टेकाच म्हणतो."

"आमचं घर म्हणजे आपलंच आहे. तुम्ही आमच्या घरात लग्न उरकायचं ठरविलंत तरी आम्हांला हरकत नाही." हसत म्हणत तो आतल्या बाजूला बळून मोठ्याने म्हणाला—"अग, रागिणी! आपल्या घरी पाहुणे मंडळी आली आहेत!"

घरातून रागिणी नावाची मुलगी बाहेर आली व तिने रघुनाथच्या आई वडिलांना नमस्कार केला. तिचे वय वीस वर्षांहून

जास्त नसावे. नक्षत्रासारखी होती ती मुलगी.

पार्वतीबाईंनी 'नकोमको' म्हणत असता त्या मुलीने तिच्या लक्ष न देता तिने पिढलं भात करून सर्वांना जेवायला बाहेरले. एका मोठ्या खोलीत सर्वांना अंधारुण धालून विली. कोणत्याही प्रकारे मोड संकोच मनात बाळगू नका. काही जखर लागली तर हांक मारा, मी शेजारच्या खोलीतच आहे." असे सांगून निघून गेली.

पार्वतीबाईंना रागिणीला पाहिले तेव्हा पासूनच त्यांच्या मनात नवे विचार थोडू लागले. सुंदर मुलगी आहे या घराच्या मालकाची एकूळती एक मुलगी आहे. या

रघुनाथ आश्चर्यचकित होऊन म्हणाला—"आई, ललितेच्या वडिलांना पंचवीस रुपये मुद्रा देणे जबाब्य आहे!"

पार्वतीबाई कपाळाच्या ओठपा घालून म्हणाल्या—"तर मग, असल्या दरिद्र लोकाशी आपल्याला संबंध हवा कुशांना?" रघुनाथ द्विमुखल्यासारखा होऊन म्हणाला—"आई, पैसेच का सर्व जमतात? मी लग्न करायचं झाल तर ललितेचीच करणार!"

रघुनाथचे वडिल कोणाच्या ही बाजूने नीलणं जक्य नमन्याने नटव्यासारखे सप्य राहिले.

"त्यांना हुंडा देणे जक्य नसेल तर मामच्या मानपानमाठी म्हणत निदान पांच

मुलांला मून काळीन घेतले तर सुंदर मुने बरोबर नवी काठावरचा हा सुंदर बंगला खुला आपला होईल।

"नदीला पूर आला तो आपल्या भल्यासाठीच तर आला।" पार्वतीबाई उत्साहाने म्हणाल्या.

"म्हणजे! पूर सकाळच्या आत ओसरला तर आपण मुहूर्तावर गावी पोहोच!" रघुनाथ म्हणाला.

"त्याच मुहूर्ताला रागिणीच्या गळ्यात मंगळमूख बांधले की झाले!" पार्वतीबाई म्हणाल्या.

"तुला भ्रम तर झाला नाही, आई!" तो रागाने म्हणाला.

पार्वतीला पण राग आला. ती म्हणाली—
"ही मूळगी सुंदर आहे, आल्या गेलेल्यांची विचारपूस कशी करावयाची तिळा चांगली माहीत आहे. काही हुंडा देण्यापेक्षा लोक दिसत आहेत।"

"ज्यात म्हणजे हुंडा वसूल किती होतो ना? बाबांना आजोबांनी किती हुंडा दिला होता ते मी ऐकले आहे।" रघुनाथ म्हणाला.

रघुनाथचे वडील कुशी बटलून पहात थोडे क्षण. पार्वतीबाई दचकल्यासारख्या होऊन म्हणाल्या—
"ते दिवस निरालक्ष होते. मी उजाडल्यावर रागिणीच्या बटिलीशी बोलतेच आणि लानाला त्यांचा होकार मिळवितेच! नाही जमले तर पुरात उडी घेते!"

हा तर्काने प्रश्न कमा, मोडवायचा रघुनाथला कळेना. तो विचारात गडून येता आणि त्याला काही वेळाने झोंगही लागली. पुन्हा त्याची झोंप मोडली तो पर्वत उजाड लागत होते. नदीच पाणी ओसरल्याच पुलावरून येजा सुरू झाल्यावरून स्पष्ट कळत होते.

त्या पूर्वीच जाग्या झालेल्या पार्वतीबाई रघुनाथला म्हणाल्या—
"आतां पुढल्या प्रवास येथेच थांबवू या. ते लग्न काही जमणार नाही. तुम्हा लग्न रागिणीशीच झाले

पाहिजे!" असे म्हणत त्या रागिणीला हाक मारीत घरात गेल्या.

त्यानंतर एक दोन मिनिटेच गेली असतील, पार्वतीबाईंच्या ओरडण्याचा आवाज ऐकून रघुनाथ व त्याचे वडील तिकडे धावत गेले. सर्व घर निःशब्द होते. घराच्या मागच्या बाजूचे दार सताड उघडे होते. त्यांनी बरोबर आणलेली पेटी त्यांनी ठेवलेल्या जागेवर दिसली नाही. थरथरत असलेल्या पावेती बाईंच्या हातात एक कागदाचा तुकडा होता. तो घेऊन रघुनाथ बाहेर लागला. त्यातला मजकूर असा—

"हे घर आवचे नाही. या घरचे लोक तीर्थयात्रेला गेले असल्याचे कळल्यावर आम्ही एका कितलीत या घराच्या दारावरचे कुलूप उघडले. त्यात आम्हांला एकही मूल्यवान वस्तू सापडली नाही. लपताला जात असलेल्या तुम्हां लोकांच्या पेटीत किमती वस्तू असणार हे आम्हाला माहीत होते. पेटीचे कुलूप फोडून तुमची हीप-

मोड कशाला करायची असाविचार करून पेटीचे उचलून घेऊन जात आहो! इतर सामान सुद्धा नेत आहोत। पूर आला तो आमच्या भल्यासाठीच।"

इवडलेल्या डोळ्यांनी पहात असलेल्या आईला रघुनाथ म्हणाला—
"आई, बाईट वाटून घेऊ नकोप। तुम्हा दागिने, कंबर पट्टा सर्व काकांच्या वाडीत पुढे पाठविले आहेत. तुला हवी हाती ती सुंदर मून सासरी आल्या आल्याच घर सर्व लुटून पळून गेली.

आपले दागिने, पैठणी बगैरे खोरीला गेले नाहीत याबद्दल आनंदाने म्हणाली—
"मोठा यमगंधर्व दळला म्हणावयाचा, याबरोबर माझ हुंड्याचे पिस सुद्धा गेले! निघा तर, मुहूर्त गाठला पाहिजे! माझ्या होणाऱ्या मुनेला सर्व दागिने घालून नटविले पाहिजे."

बाईत झालेला बदल पाहून रघुनाथ बरोबर त्याच्या बटिलांना सुद्धा अत्यानंद झाला.

महाराजांची मेहेरनजर

पुष्पगिरी नावाच्या एका गावाी धनंजय व गोपीनाथ नावाचे दोन व्यापारी बाजार पेटेत राजदरस्यावर दुकाने काढून सुगंधी द्रव्यांचा व्यापार करीत असत.

एके दिवशी राजाचा एक शिपाई धनंजय-ला आला आणि "तुम्हाला महाराजांनी आज संध्याकाळी रयाच्या खास महालात भेटोला यायला सांगितले आहे," असे सांगून निघून गेला. संध्याकाळ झाल्यावर धनंजय राजाच्या दरीनाला गेला आणि काही वेळाने आपल्या दुकानात परत आला.

गोपीनाथाला, धनंजयला राजाकडून निरोप आल्यावर तो जाऊन भेटून आल्याचे कळले. त्याने त्याला तसे विचारले व म्हणाला—"महाराजांनी तुला बोलविले होते, म्हणे? कशाला ते?"

"महाराज व मी आपसात पुष्कळ गुप्त गोष्टी बोललो. आतां ते सर्व मी तुला

सांगू म्हणतोम?" असे थोड्याशा उच्च स्वरातच गोपीनाथाला विचारले. विचारा एवढंस तोंड निघून गेला.

त्यानंतर ही कित्येकदा दर महाराजाकडून निरोप आला व ती संध्याकाळी महाराजाकडे जाऊन आल्याचे गोपीनाथने प्रत्यक्ष पाहिले.

गोपीनाथच्या कालवाकालव होऊ लागली. त्याने पुष्कळ विचार करून पाहिला परंतु धनंजय राजाकडे कां जातो हे गुप्तित त्याला मुळीच कळले नाही. एके दिवशी त्याने बायकोला ती गोष्ट सांगितली. म्हणाला—"मी किती दोक फोडून पाहिलं, परंतु या मागचं गुप्तित काही कळलं नाही. तू सुद्धा थोडा विचार करून पहा!"

तेव्हा बायको नवऱ्याकडे विचित्र तऱ्हेने पहात म्हणाली—"या एवढ्याशा गोष्टी-

साठी विचार करू म्हणता? तो धनंजय दर आठवड्यातून एकदा राजाच्या दर्शनाला जाऊन येत आहे, असे समजावयाचे!"

गोपीनाथाला तेच असले पाहिजे या गोष्टीची खात्री झाली. त्याने बायकोच्या हुशारीची रूप वात्तापणी केली.

"तुम्ही माझी एवढी वात्तापणी करून तुम्हाला काय मिळणार आहे? राजाची मेहेरनजर मिळविणाऱ्या धनंजयाशी चांगले संबंध ठेवा. कदाचित पुढे कधी आपल नशीब उघडेल!" गोपीनाथची बायको म्हणाली.

दुसऱ्याच दिवशी गोपीनाथाने बायको कडून चार चावलीची पत्र्याने काढून घेतली. बाजारातून फळफळावळ आणून ती टोपलीत अकरा धनंजयकडे धेऊन गेला.

आपल्या घरी कधी पाऊल ही न टाकणारा गोपीनाथ आपल्या घरी मिठाई. फळफळावळ घेऊन आलेला पाहून धनंजयने बायचं चकित होऊन त्याला विचारले—"अरे, असे बायचे काय कारण झाले रे? आणि सर्व कशासाठी?"

"तुमच्या घरी बायचा विचार कित्येक दिवसांपासून करीत होतो; बायच थोडा वेळ निवासा. ही फळफळावळ आणि मिठाई वगैरे म्हणाल तर भुलांसाठी! एवढा खर्च करण्याची शक्ती नसण्या इतकी

गरीबी अजून तरी आली नाही!" गोपीनाथ म्हणाला.

त्यानंतर तो धनंजय बरोबर वराच वेळ इकडच्या तिकडच्या गप्पा मारून घरी परतला. त्या दिवसा पासून गोपीनाथ धनंजयच्या घरी नेहमी जाई येई. प्रत्येक वेळी मिठाई. फळफळावळ घेऊन जाई.

काही दिवसांनी राजाचा कर वसूल करणाऱ्या अधिकाऱ्या कडून गोपीनाथकडे एक शिपाई आला आणि हुक्ती कर म्हणून शंकर मोहोरा खजिन्यात भराव्या असा एक खलिस्ता देऊन गेला.

त्याच्या दुसऱ्याच दिवशी गोपीनाथ दुकानात निघताना बायकोला म्हणाला-

“मी आज संध्याकाळी कर वसूल करणाऱ्या अधिकाऱ्याकडे कर देऊन येणार आहे. म्हणून संध्याकाळी घरी थांबला घोडासा उशीर होईल.”

बायको चकित होऊन विचारू लागली—
“तुम्ही राजदरवाजात कर भरणार, म्हणजे?”
बायकोच्या प्रश्नाचा अर्थून कळला नाही. म्हणून म्हणाला—“तू जरा मला कळेल अशा शब्दात सांगितलेस तर?”

“तुमच्या बरोबरचा व्यापारी धनजय हा तुमचा मित्र. त्याच्यावर महाराजांची मेहर नजर आहे. मग तुमच्यावर कर कसा लावला जातो आणि तो अधिकारी तुमच्या विरुद्ध काय करू शकणार हो? माझ्या म्हणण्याचा अर्थ थोडक्यात असा आहे की तुमच्यावर कोणत्याही प्रकारचा कर दरबाराकडून लागत नाही काय नव्हे.” बायको म्हणाली.

गोपीनाथला बायको म्हणाली ते छान पटले. त्याने कर भरला नाही. एका आठवड्यानंतर गोपीनाथकडे राजाचा

शिपाई आला व म्हणाला—“महाराजांनी तुम्हांला आज संध्याकाळी येऊन येतून जायला सांगितले आहे!”

धनजयाच्या कुपेमुळेच आपल्यावर महाराजांची मेहरनजर होत आहे असा विचार करून अत्यंत आनंदाने गोपीनाथ महाराजांच्या दर्शनाला संध्याकाळी गेला.

राजा त्याला म्हणाला—“मी तुला कां बोलाविले, कळले का? माझा हा मास महाल नुकत्याकडून सादून स्वच्छ करवून घेण्यासाठी. गेल्या आठवड्यापर्यंत हे नाकाचा व्यापारी करीत होता. या आठवड्यापासून हे करीत नाही. तुला या सोप्याची आठवण करून देण्यासाठी माझा शिपाई दर वडय तून एकदा येत जाईल. कर भरायची टाळाटाळ करणाऱ्या तुमच्या सारक्या व्यापाऱ्यांना हीच योग्य शिक्षा आहे!”

त्या दिवसापासून राजाचा वाटा सादून साफसफ करण्याची जबाबदारी गोपीनाथवर येऊन पडली.

गणेश पुराण

आवारात इतकी गडबड होत होती तरी गडी धोरत पडलेला होता. शेजारीच पत्रीकुलांमाली गणेशाची मूर्त होती. उसाचा रस पीत असता जमिनीवर जो त्यामुळे विसळत झालेला होता. पाहरेकवांचा बोलावून त्यांना विचारले तर ते म्हणाले—
“बरीच रात्र उलटली, गडी धोरत पडलेला होता. आम्ही सुद्धा वेगू लागलो. इतक्यात हत्तीचा धोकार ऐकू आला आणि दोळे उघडून पाहिले, काळीमात एक मोठा हत्ती दिसला. ऊस ओढून ओढून खात होता आणि चरक्यात उसाची ताट बाहेर येऊन पडतात तशी ताटे टाकोत होता. आम्हांला फार भीती वाटली. आम्ही तेथून पायन काढला!”

जमिनदाराचे मन पार बदलून गेले. तो तसाच निघाला आणि गड्याच्या पायां पडत असल्यासारखा त्याने साष्टांग नमस्कार घातला. गड्याची ओप मोडली तो उठून उभा राहिला. जमिनदार त्याच्या पायांवर लोके ठेवून त्याचे पाय घट्ट पडूनच होता.
जमिनदाराचा बायकोने गणेशाच्या मूर्तीला नमस्कार केला व म्हणाली—“प्रभो! तू द्यावया दिवसानंतर का होईना आमच्या घर अनुग्रह केलास. आम्ही धन्य झालो!” असे म्हणत तिने रात्री घडलेले वृत्त गड्याला सांगितले.

ते अद्भुत वृत्त ऐकून लोकांनी पवेच्या-पवे ते दृश्य पहायला तेथे जमले. सर्व आचार मानसांनी अश्चर्य केले. जमिनीवर

हत्तीच्या पायांनी काढे काढे सालेले स्पष्ट दिसत होते. त्यात उसाचा रस साठलेला होता. तोच तीर्थ म्हणून सर्व प्राशन करू लागले आणि उसाचा बोधा गणेशाचा प्रसाद म्हणून उचलून घेऊन जाऊ लागले.

गडी, त्याची नापकी व मुलगा सर्वांनी मिळून गणेशपुर्तीला नमस्कार केला व निवेदन केले—“देवा, आम्ही पत्नीपाचोळा वाहून सुद्धा तुम्ही कधी पूजा केली नाही, तुझ्यासाठी म्हणून पाठविलेला ऊस सुद्धा तुला अर्पण केला नाही आणि तू आमच्यासाठी एवढे कष्ट कशाला ठपसलेस? तू हत्तीच्या रूपे इतरांना दर्शन दिलेस आणि आम्हांला का दर्शन दिले नाहीस? मी

घोरत पदलो होतो!” असे म्हणत गडी सहान मुलासारखा रडू लागला.

तेव्हा मूर्तीच्या आगी गणपती स्वतः हातात ऊस घेऊन बसलेला गडघाला साक्षात्कार झाला. गडघाने मुलाला देऊन जो ऊस पाठविला होता, तोच गणेशाच्या हातात होता.

गणपतीने आपल्या सोंबेने गडघाला जवळ ओढून घेतले व त्याच्या डोक्यावर अभय हस्त फिरवीत म्हणाला—“बाबा रे! कूल, जाती व भाषा वगैरे हे मी निघिलेले नाहीत. सर्व माणसांशीच कल्पनेने निघिले आहेत. माझ्या जवळ तहान मोठा, नरीब भीमंत हा भेद नाही! म्हणूनच तुला दर्शन दिले.” असे म्हणत असलांच अंतर्धान पावला.

लोक हात जोडून गडघाला म्हणाले—“बाबा रे, तुझ्या भवित प्रसादानेच आम्हांला गणेशदर्शनाने भाग्य लाभले.

“ईसू म्हणजे ऊस सहस्र ईसू गणपती नावे गणपती प्रसिद्ध झाला. हातात उसाच कांडे करून बसलेल्या गणपतीच्या मूर्तीची प्रतिष्ठा करण्यात आली. तेथे एक मोठे देऊळ बांधण्यात आले.” इतके सांगून पावन मिथाने कथा पूर्ण केली.

देवळाच्या मंडपातल्या ‘विक्कांच्या’ कथा पावनमिथाने सांगितल्या, परंतु मंडपाच्या

मुखदारावर जे चित्र होते त्याची कथा राहिलीच होती. ते चित्र फारच सुंदर होते. चित्रकाराची प्रतिभा स्पष्ट प्रगट झोत होती. दररोज ते चित्र फार लक्षपूर्वक फारवेळ पहात राहणाऱ्या एका तहणाने पावनमिथाला नमस्कार करून विचारले—“बंडित प्रवर! या देवळातली सर्व चित्रे कोणी हो काढली? त्या चित्रकाराचं चरित्र आपणात माहीत असल्यास सांगण्याची कृपा करावी. मुखदारावर जे चित्र आहे ते चित्र अजुंकाही माझ्या मनावरच कोरले गेले आहे. त्या चित्राची काय साधा आहे.

पावनमिथाने त्या तहण मुलाकडे प्रेमादगाने पाहिले व म्हणाले—“बाबा रे! तुम्हा पाहिले की तू स्वतः एक चित्रकार असावासा वाटते आहे! मुखदारावर जे चित्र आहे, ते मला सुद्धा फारच आवडले आहे. त्याची बाचा शेवटी सांगून मजेश-चरित्रसंपूर्ण करतो! तुला सुद्धा ते ऐकण्याची उत्सुकता आहे, तरमग तू ते ऐक!” असे म्हणत त्यांनी काही वेळ ढोळे मिटले व काही वेळ काही तरी आठवीत असल्या सारखे दिसले.

वातापी नगराला, सावूंच्या बरोबर सुमारे चवदा वर्षांचा एक तरुण मुलगा बाला आणि वातापी गणपतीच्या देवळातच कायम राहू लागला. तो राहणारा कोठला,

त्याच्या गावाचे नाव काय, त्याला सुद्धा माहीत नव्हते. त्याच्या कपाळावर मोठी जखम लागल्याचा एक वण पाहून मिथान्याच्या डोक्याला कसली तरी मोठी जखम झाल्यामुळे त्याची स्मरणशक्तीच गेली की काय असे सर्वांना वाटले. तो मुलगा मुका बोलतो किंवा आवाज काढतो तेवढा सुद्धा बोलत नसे. मितीवर चित्रे काढीत असे. मंडपाच्या भिंतीवर जमिनीवर तो चित्र काढी त्यावेळी त्याचा चेहरा पूर्णचंद्रासारखा वणू काही चकाकत असे, म्हणून त्याला विघ्नेश्वराची चित्रे काढणारा चित्रकार म्हणून—अक्षरे नसत होऊन फक्त ‘वि-चित्र’ या नावानेच लोक त्याला हाक

माला लागले. विचित्र हेंच नाव त्याला फोंवटपर्यंत राहून गेले.

सोंपयंत गजानन पंडित बरेच बूढ झाले होते. ते मुलांना आपल्या घरी गणपतीच्या गोष्टी सांगत विचित्र त्या कथा श्रद्धाभक्ति पूर्वक एकाच पित्ताने ऐकत असे. कथा ऐकत त्याच्या दुसऱ्याच दिवशी त्या कथेंतील सारांश मितीवरच्या कोणत्या तरी दगडावर चित्रित झालेले असे.

गजानन पंडितांचे विचित्रावर फारच प्रेम होते. ते त्याला आश्रय करून घरात घेऊन बसविला सांगत, परंतु तो उंबरठ्या बाहेरच बसून कथा ऐकू व म्हणे—
"आजोबा! इकडे बसून ऐकत असतां तुम्ही

मला एकट्यालाच ती कथा सांगता आहांत असे अगदी चांगले ऐकू येते." विचित्र गणेशाची चित्रे काढी ती पाहून गजानन पंडित देहभान विसरून जात व गणेशाविषयीची अनेक वारुणाने त्याला म्हणून निराळी सांगत.

विचित्राच्या मागे मागे तेहमी मुलांचे पदेव्या घरे असत. तो चित्रे काढी तेव्हां मोनपणे पाहून आनंदित होऊन तशीच लहान लहान चित्रे ती मुले काढीत. अशा तऱ्हेने गावातल्या मुलांना जनर्यासे चित्रकलेचे लेंणे झाले.

विचित्र दिवसभर रस्त्यांवर मितीवर गेल्याने किवा खडूने खुग्याच्या दगडाने चित्र काढी आणि वातापि गणपतीचा जी प्रसाद वगैरे मिळे त्यावर आपली मूक भागवी आणि देवळाच्या पायऱ्यांवर किवा आठवडाभर गावातल्या बाहेर कोठल्या तरी घराच्या जोसरीत ओपत असे.

गावाच्या बाहेर कुंभार, लोहार, चांभारांची आणि सहारवाडा होता. विचित्र म्हणजे त्यांना जीव को प्राण वाटे. तो रात्री अपरात्री केव्हाही आला की त्याच्यासाठी ठेवलेली मोठ भाकर त्याला खायला घालीत व त्याला ओपायला सतरंजी घोंगडी, हातरी काहेतरी जंघरून देत आणि मग स्वतः निव्रत.

तो कोण कोणाचा हे तो विसरून गेला असला तरी विचित्रला भावंडे व आई-वडील सर्व होते.

वातापी नगरापासून थोड्या अंतरावर असलेल्या एका गावात मध्यमवर्गीय कुटुंबात विचित्राचा जन्म झाला. वडिलांच्या हाता-आली त्याला लहानपणीच चित्र काढण्याचा नाद लागला. जन्मतःच त्याला येत नव्हती. भाऊभावज्यांनी त्याच्याशी दुर्ग्यवहार करून त्याला घराबाहेर हाकलले. त्या मुलाला गणपती म्हणजे सर्वेश्वर वाटे. तो वातापि नगराला निघाला. वेळेच्या सायला प्यायला नाही, म्हणून अशस्त व आजारातच हिट्टू फिरू लागला. तसाच रात असतां पेरी घेऊन तो एका दगडावर पडला. तो बेशुद्धावस्थेत पडला सावूची एक ठोळी घात होती त्यांनी पाहिले व त्याचा ओषधीपचार करून त्याला बरे केले. त्यांच्याबरोबरच तो वातापी शहरी आला. हेच थोडक्यात विचित्राचे बालचरित्र. त्या वर्षी वातापी नगरात गणेश चतुर्थीच्या दिवशी एक प्रदर्शन करायचे ठरले.

गणपतीची पुरुषा एवढी उंच मूर्त करून ती विभिन्न रंगांनी रंगवून प्रदर्शनात ठेवण्यासाठी बदाओड लागली. सर्वांत मोठी व सुंदर ठरेल ती मूर्त एक हजार सुवर्णमुद्रा देऊन खरेदी केली जाईल असे जाहीर झाले. नग-

राध्यक्ष चित्रकाराला रत्नलबित सुवर्णकंकण इनाम म्हणून देणार असल्याचे ही जाहीर झाले. त्या प्रदर्शनाच्या बदाओडीला दरबारी चित्रकार व मोठमोठे प्रसिद्ध चित्रकार तयार झाले. त्यांनी जसमोसम रंग लूप नेंवे खचं करून मागविले. त्यांनी सोनेरी रंग आणविले निरनिराळ्या रंगाचे बरस मागविले आणि अशातऱ्हेने विद्युत् प्रकाशासारखे गणपती तयार करून प्रदर्शनात ठेवले.

विचित्राचा एक कुंभार मित्र होता. त्याने विचित्राने सांगितल्याप्रमाणे चित्रकलातीचा एक गणपती तयार केला. विचित्राने पुना, कोळसा, गेंदूर गेरू, हळद वगैरे रंग वापरून त्याला सुंदर रंग दिला.

विचित्राने रंगवून तयार केलेली गणपतीची मूर्त विचकार प्रमुखांनी प्रदर्शनात ठेवायला परवानगी दिली नाही. ती प्रदर्शनाच्या व्यवस्थापकांना भेटना व म्हणाला—

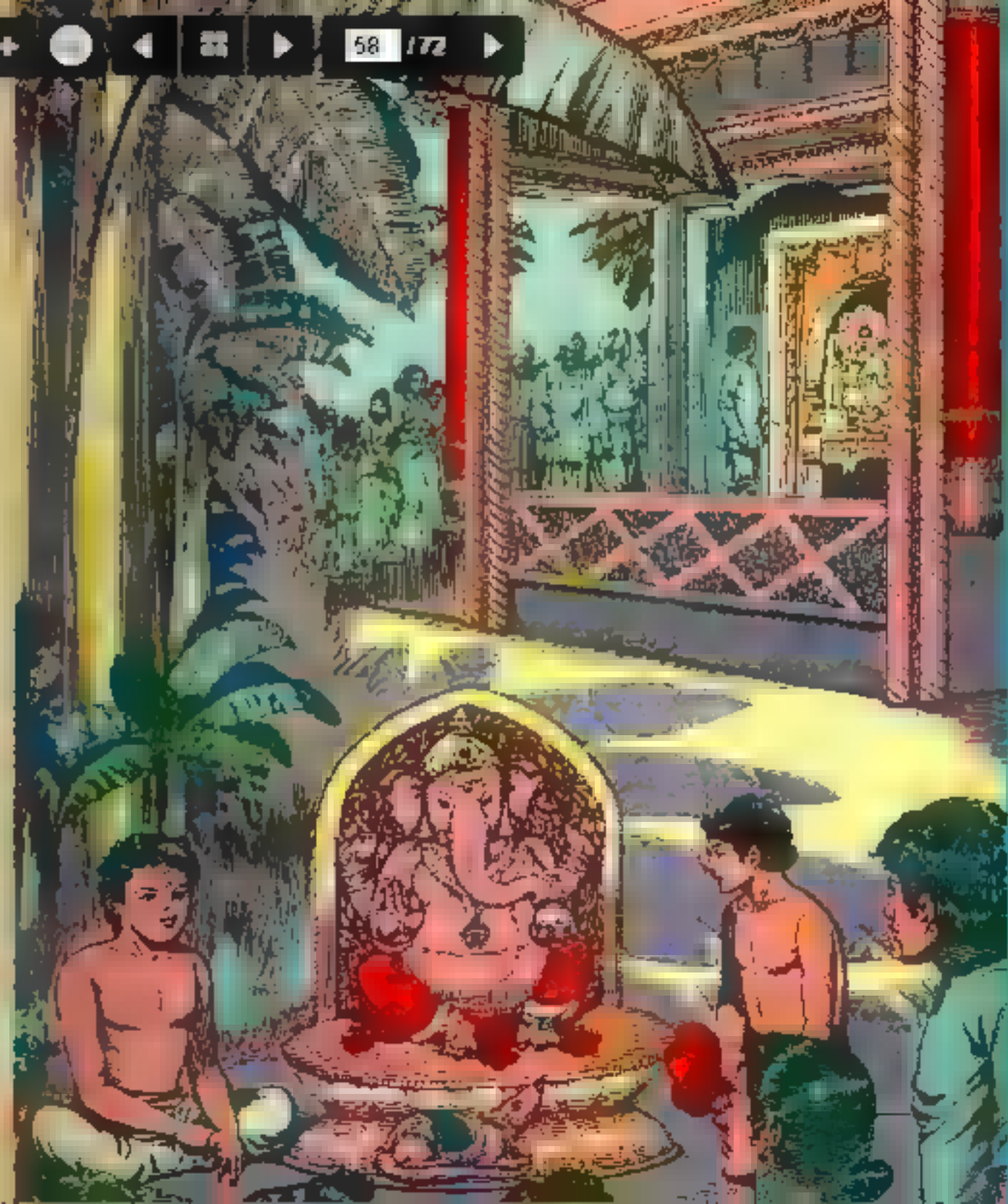
"मालक, प्रदर्शनात अगदी टोकाला गरी माझी ही मूर्त ठेवायला परवानगी या! मी खारीच्या भक्ति भावनेने मला जमले तसे रंग एकत्र करून ही मूर्त रंगविली आहे. ती चांगली कलापूर्ण आहे की नाही हे पाहणारांना ठरवू या. उत्तमोत्तम कलाकारांच्या मूर्तींमध्ये आपली ही मूर्त ठेवली जावी, अशी माझी फार फार इच्छा आहे. मला बक्षिसाचा मोह नाही. तरी माझी एवढी विनंती मान्य करावी."

परंतु ते म्हणाले—"तुझं कुळगोव, नाव गाव काही नाही. खानख्या जातीच्या लोकांच्या बस्तीत तू राहतोस. अशा व्यक्तिच्या हातून तयार झालेली मूर्त, प्रकृतात वंशात जन्मलेल्या मुप्रसिद्ध चित्रकारांच्या मूर्तीबरोबर ठेवणे जायझाला योग्य वाटत नाही." असे निष्ठुरपणे उत्तर देऊन व्यवस्थापक थोकळे झाले. विचित्र रडलाच नाही, परंतु थोडाला फार दारिद्र्य झाले.

त्याचा कुमार मित्र त्याला म्हणाला—

"आपल्याला मूर्त प्रदर्शनातल्या माझ्यात ठेवता बघार नाही. ते दे! आपण दुसऱ्या जागी ठेवू, थक!" असे विचित्राच्या मनाचे त्याने साखून केले आणि जेथे प्रदर्शन होणार होणार होते त्याच्या जवळच एक केल्ल्याची बाग होती तीत ती मूर्त ठेवली व विचित्राला आपल्या बरोबर तेथे बसवून घेतले.

मोठमोठे लोक प्रदर्शन पाहण्यात आले. पाहणारांची मोठी गर्दी जमली कोणत्या गणपतीला कोणकोणते रंग कोठून व किती किमत्त देऊन आणले याची बघणे चालू होती व लोक कौतुक करीत होते. विचकार कोण त्याचे कुळ गोष्ट काय याची चवकशी मुद्दा होत होती. परंतु मूर्त भाव विचित्राने कलेच्या गणपतीकडे घेऊन ती

गणपती पहात होते ■ टाळ्या वाजवून गणपतीच्या सौंदर्याचे कौतुक करीत होती.

त्याच वेळी आकाशातून घसरून पडलेल्या विद्युत पुरी सारख्या दोन सुंदर तरुणी प्रदर्शन होते ■ मंडपात आल्या. त्यांच्या अंगावरच्या रत्नसज्जित दागिन्यामुळे वीज जमकल्या सारखा मारदार भास होत होता.

त्यांना पाहून लोक आश्चर्यचकित झाले असता मोठी म्हणाली—“कलामंद नगर हे आमचे गाव. आम्हांला आवडेल नी गणपतीची मूर्त विकत घ्यासाठी आम्ही हजार बराह सुवर्ण नाणी आणली आहोत. असे म्हणत तिने तिच्या हातात असलेली विशवी झळवून दाखविली. तेथे जमलेले शिबकार मूर्तिकार घाबले ■ आपापल्या मूर्तीजवळ जाऊन उभे राहिले.

“आमची अक्का प्रसन्नवदना ही गायन कलेत निष्णात आहे. एवढेच नव्हे, ती खूप खाते ही. भरपूर नैवेद्य लाव्यावर गरीर प्रकृति चांगली राहते व गायन कलेत ही नेपुण्य लाभते. पोट सुटले तर गाणे कठीण,

याचे उत्तर पाहिले असले तर आमच्या अक्का प्रसन्नवदनाला पहा!” असं म्हणत धाकटी पुढे निघाली तिने जणूकाही सवोयर संमोहनास्त्रच टाकले, तिचे चालण नोळख सर्वत्र डोलदार होते.

“आमची धाकटी बहीण मोहना फार नपिष्ट त्याहून जास्त म्हणजे उत्तम नर्तकी! दिसायला तो लहान विटुकली असली तरी मला उचलून गरगर फिरवू शकेल! उतकी शक्ती आहे तिच्या अंगात. नृत्यात तिचे नेपुण्य अद्वितीय आहे.” प्रसन्नवदना म्हणाली.

“आमच्याकडून गाणे म्हणवून घेणे, नृत्य करवून घेणे इत्यादी किंवा कुठेराळात शक्य नाही. तथा तज्जेचे नृत्य ■ संगीत आम्हांला आवडेल त्या मूर्तीसमोरच होऊ शकेल असे आम्ही प्रत्यक्ष घेतले आहे” मोहना म्हणाली.

त्यांच्या बोलण्यावर परबरा ब्रान्यासाग्ळे लोक संतमोह होऊन बाजूला सरकले आणि त्यांना काट दिली.

उलटलेले निवाडे

फार पूर्वी सिंहल द्वीपात एक व्यापारी रहात असे. त्याने दर्यापार व्यापार लक्षावधी रुपये संपादन केले. शार्थक्य अगदी सेबटच्या जणी त्याने मुक्ताला जवळ बोलाविले आणि त्याचा सर्व त्याला समजावून सांगून म्हणाला—“बाबा रे, मी सुद्धा समुद्रपार व्यापार चालू ठेव, परंतु चुकून सुद्धा बंचक महापट्टणाळा जाऊ नकोस गेलं तर काय होणार आहे, पाह्या तरी असे कुठूहल त्याला होऊ लागले. तो हुशार होता कोणी आपल्याला फसवील असे वाटत नव्हते. कारण कोणी काही कपट केले तर आरंभ दुष्पट कपट करून आपला बचाव करू असा आत्मविश्वास त्याला होता. म्हणून तो आपल्या चारही नौका घेऊन त्या बंचक महा पट्टणाळा गेला. तो पोचला तो सूर्योदयाची वेळ होती. नौका घाटाला नांघून

ठेवून जवपाक आपला वनस्प्यबाण घेऊन समुद्र किनाऱ्याकिनाऱ्याने चालत शिकार करायच्या हेतूने निघाला. एका जागी त्याला एक बिसला. तो निश्चेष्ट उभा राहून कोठे मात्ता दिसतो का, पहात होता. जवपाकने मात्तापूत एक बाण काढून वनस्प्यावर चढविला आणि त्या बगळ्याला मारला. त्या एका बाणानेच तो बगळा समुद्राच्या पाण्यात मळून पडला.

तेथे एक कोळी मासे पकडीत होता. त्याने बगळ्याला मळून पडलेला पाहिले आणि पळत जवपाकजवळ म्हणाला—“कोण रे तू? माझ्या वडिलांचा खून केलास! मी तुझ्या विडळ राजाच्या दरबारात किर्याद करतो, पहा!”

“तो बगळा तुझा नाव होता का?” जवपाकने त्या कोळ्याला विचारले.

“होग, गेल्या जन्मी ता माझा जन्म होना. भाता बगळ्याला जन्म देऊन मला माझे पकडायला यत्न करतो आहे!” कोळी म्हणाला.

जयपालला राग आला “चालता हो, तुला काय वाटेल ते कर!” असे म्हणत तो पुढे जाऊ लागला.

नंतर तो गावात गेला. रस्त्याने चालत असतां एक माणूस आडवा येऊन त्याला म्हणाला—“कितो दिवसांनी भेटलात हो? कित्येक दिवसांपूर्वी मी आपला उजवा कान तुमच्या वडिलांकडे गहाण ठेवून दहा रुपये कर्जाक घेतले होते. ते कर्ज मी आज परत करतो माझा कान मला परत दे!”

जयपाल पक्कन आला आणि त्या माणसाकडे पाहू लागला. त्याला फक्त हावा कानच होता. उजवा कानच नव्हता. “माझ्या वडिलांनी तुझ्या काना विषयो मला काहीच सांगितले नाही.” जयपाल त्याला म्हणाला.

“माझा कान तू दिला नाहीस तर मी तुझ्या विरुद्ध राजदरबारात फिर्याद करीन!” असे सांगून निघून गेला.

जयपाल आणि कोळी यांचा अंतर वाढून गेला असोस, एक बाई त्याला भेटली म्हणाली—“हे काय रे, बाबा! सोळा वर्षा पूर्वी तुला बाबा आमच्या ना गावी आले होते त्यांनी माझ्याशी लग्न करून माझ्याबरोबर संसार केला आणि काही दिवसांनी निघून गेले! मला पोडेगी म्हणून दहा हजार रुपये द्यावे त्यांनी बचन दिले होते. ही रक्कम तू देतोस की फिर्याद कर, म्हणतोस?”

जयपालला तिच्या या अगाऊपणाचा संयकर राग आला. “चालू लाग, तुला मी फुटकी कवडीमुट्टा देणार नाही!” असे म्हणत तो आपल्या नोकाजवळ आला. त्याला तेथे किनाऱ्यावर एक न्हावी भेटली. त्याने विचारले—“हजामत करणार का?”

जयपालने विचारले—“तु काय घेणार?”

“माझ्या मनाचे समाधान होईल असे काहीही वा!” न्हावी म्हणाला.

जयपालने बरे म्हणून त्याच्याकडून हजामत करवून घेतली आणि एक रुपया काढून दिला. न्हाव्याने तो घेतला नाही. पांच रुपये दिले तरी त्याने नकार दिला. जयपालला आतां मात्र राग आला. म्हणाला—“तर मग मी तुला काही एक देत नाही. तुला वाटेल त्याच्याकडे जाऊन माग!”

कोळी, कान नसलेला माणूस, ती बाई आणि न्हावी यांचे ही राजसभेत गेले आणि त्यांनी जयपाला विरुद्ध आपापली फिर्याद नोंदविली. जयपालला राजसभेत हजर होण्यास हुकूम सुटला. गुनगुनी सुरू झाली. सर्वप्रथम कोळी राजाला म्हणाला—“महाराज, माझे वडील बारत्यावर बगळ्याच्या रूपे जन्मले आणि मला कित्येक दिवस माझे पकडायला यत्न करीत होते आणि या माणसाने त्या बगळ्याची धिक्कार करून त्याला ठार केले. त्यामुळे माझे कधी भरून न येणारे नुकसान झाले.”

राजा जयपालकडे वळून म्हणाला—“या कोळ्याला नुकसान भरपाई म्हणून तू आपली एक नौका दे!”

नंतर कान नसलेल्या माणसाने फिर्याद केली. म्हणाला—“महाराज, माणसाच्या वडिलांजवळ मी आपला उजवा कान गहाण ठेवला होता आणि त्याबद्दल दहा रुपये कर्ज फेडायला तयार आहे. माझा

कान घायला मी घाला सांगितले तेव्हा हा म्हणाला—“तू जाऊन वाटेल त्याच्याकडे नकार कर!”

महाराजाने निवाडा दिला की जयपालाने कानाच्या बद्दल कान नसणाऱ्याला एक नौका द्यावी.

त्यानंतर त्या बाईने जयपाल विरुद्ध फिर्याद केली. नंतर—“महाराज, माझे माझ्याकडून हजामत करवून घेऊन माझं समाधान हाईल असे काही देण्याचे वचन दिले. याची एक नौका मला देवदिलीत तर माझ्या मनाचे समाधान होईल. त्याहून काही कमी मिळाल्यास मात्र माझ्या मनाचे समाधान होणार नाही.”

राज्याचा बाबतून आपला आनंद व्यक्त केला.

राजाजेंमुळा आपल्या मुलाला बघत बोलतून त्याच्या गळघातल्या रत्नहार पाहिला व त्याचे कौतुक करू लागला.

जयपाल सर्व शरवाच्याकडे बघून म्हणाला—“मी युवराजाना रत्नहार दिल्याबद्दल कोणाला आनंद झाला नाही असा कोणी आहे का?”

“नाही, नाही! माझी सर्व खुश आहे!” सर्व आनंदवाने म्हणाले.

जयपाल न्हाव्याकडे बघून म्हणाला—“काय रे, तुमचे काय म्हणणं आहे? तुम्हाला मलाचे मुळा समाधान झाले का?”

म्हाव्याला समाधान झाले असे म्हणव्या व्यक्तिरेकत दुसरा मार्गच नव्हता. जयपाल राजाला म्हणाला—“महाराज, मी न्हाव्याच्या मलाचे समाधान केले. तेव्हा मी त्याला नौका देण्याची गरज नाही, असे मला वाटते.”

“बरोबर!” राजा म्हणाला.

नंतर जयपाल त्या नाईकडे बघून म्हणाला—“नाई! तू आपल्या पोटाची विषयी एक गोष्ट सांगितली पाहिजे! तुला मी ती पोटाची चायला तयार आहे. परंतु एक अट आहे! आमच्या देशाच्या रीती प्रमाणे पत्नी ही पतीच्या मागे सहगमन करते. दुर्दैवाने

माझे वडील एका वर्षासाठीच वारले. म्हणून न त्यांच्या जिते सारखी जिता रचून तिच्यात उडो घ्यावी. म्हणजे तुझे जे वारस वसतीन त्यांना मी दहा हजार रुपये देतो.”

“मी अशी जबाबदारी मरायला तयार नाही!” ती नाई म्हणाली.

तेव्हा जयपाल राजाला म्हणाला—“महाराज, तरमय मी दिला तुम्हाला भरपाई देण्याचे कारण नाही, असे मला वाटत.” राजाने ती विनंती मान्य केली.

नंतर जयपाल कान नसलेल्याला म्हणाला—“नाबा रे! तुझा कान दायला माझी मुलीच हरकत नाही. आमच्या वडिलांच्या कारकीर्दीत कितीक हजार लोकानी आपले कान आमच्याकडे गहाण आणून ठेवले आहेत आणि तुम्हासारखेच कर्जाऊ रंगे मागून गेले आहेत. त्यात तुझा कान आणखून आणायचा झाला तर तुझा बाबा कान काढून दे. त्याच्यासारखा असलेला कान शोधून शोधून आणून तुला देतो.”

त्या गोष्टीस कान नसलेल्याने होकार दिला नाही. त्याला नुकसान भरपाई देण्याचे कारण नाही असा निवाडा राजाने दिला.

त्यानंतर जयपाल राजाला असे म्हणाला—“महाराज, माझे बाबा वागत्यावर मासा होऊन मला नौका चालविण्यास सहाय्य करीत होते. त्याच वेळी ह्या कोळ्याचा बाप बगळ्याच्या रूपे येऊन माझ्या बापाला गिळायला घाबला म्हणून मी त्या बगळ्याला ठार केले. माझे बाबा अशातऱ्हेने वारले नसते तर मला तुमच्या या राज्याच्या आजूला देण्याचे कारण नव्हते.”

राजाने ते ऐकून आनंदाने कोळ्याला नुकसान भरपाई म्हणून काही देण्याची गरज नसल्याचा निवाडा दिला.

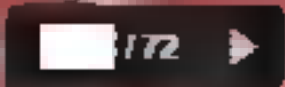
त्यानंतर जयपाल एक आठवडाभर राजाचा पाहुणचार उपभोगून त्याच्याकडून काही भेट वस्तू घेऊन आपल्या चारही नौकांसह स्वदेशी परतला.

“नाही म्हणतो आहे. ते बरोबरच दिसते आहे. म्हणून जयपालने न्हाव्याला एक नौका दिलीच पाहिजे!” राजाने आपला निवाडा दिला.

जयपालाच्या गळघातल्या रत्नहारा-निवाड्या त्याची म्हणून जी संपत्ती होती ती अशा तऱ्हेने ती घालवून बसला. आता पुढे काय? या पैच प्रसंगानून कशी मुटका करून घ्यायची?” ती तो विचार करीत असत: राजसभेत मोठा सर्वांच्या युवराजाने प्रवेश केला.

जयपालने तत्काळ आपल्या गळघातल्या रत्नहार काढून युवराजाच्या गळघात घातला. राजसभेत हजर असलेल्या सर्वांनी

अदृश्य भूत

गोपू दररोज सकाळी आपल्या गावाहून कचेरीच्या गावी काभावर आणि संध्याकाळी घरी परत येई. यादवर एक लहानसे होते त्या जंगलाच्या पाऊल वाटेने त्याला पाऊलवाटेच्या दोन्ही बाजूला झाडांवर माकडं बसलेली दिसली. माकडांची जगामस्ती चालू होती. गोपू मोठा म्यामा आणि त्याच मनःस्थितीत पाऊलवाट चुकला. ती अगदी अनोळखी जागी पोचला तो पर्यंत काळोख पडू लागला होता.

एकाएकी त्याची नजर एक जुनाट करपून गेलेल्या दहाळ्या फांशा वगैरे नसलेल्या लोखण्या खुटावर पडली. तो छुट त्याला भुतासारखा वाटला. त्याला भुतांची फार भीती वाटे, परंतु काही भूते माणसांना मदत ही करतात असे त्याने ऐकले होते. गोपूला वटले त्या खुटावर एखादा

मुजा असावा. तो विचार मनात घेताच गापू मुजा, तू माझ्या मानगुटीवर बसलास तर तुला काही मिळणारच नाही. पाउलवाट मला गरिबासाठी थोडा हातभार लावलास तर माझ्याभर मी तुझे उपकार मानीन."

त्याचे बोलणे पुढे व्हायच्या आताच त्या जुटाच्या दोलीत घपकन पडल्यासारखा कसला तरी सास. गोपूने पाहस करून त्या पोकळीत वाकून पाहिले व आयचर्याने त्याचे दोळेच फिरले. दोलीत सोन्याच्या नाण्यांचा डीप होता.

गोपूने, त्याला नेहा आले तेवढी वाणी आपल्या बांधून घेतली व घरी आला. बायकोने दार उघडले आणि विचारले—"असं हो, काय होतं इतकी रात्र उलटल्यावर घरी परतलात?"

मी मागतो मः व्यायला पाणी घेऊन ये!" गोपू विडक्या स्वरात म्हणाला.

गोमती मेशाक वराकडे वळली गोपू विचार करू लागला. बायकोच्या शोदात कोणती ही गूळ गोष्ट रहात नाही म्हणून त्याने मोहराचे पाठोडे माळ्यावर टाकले आणि वाणी पिऊन बायकोला जवायला पादायका सांगितले. जेवून खाऊन ही साडेवर परतु त्याला साथ नाही.

बायकोने त्याला विचारले—"तुला हो, असे तप का? काही विशेष पदत का?"

"काही माण नाही. मला घाटेघाने जाऊन काही!" गोपूला विडक्या स्वरात म्हणाव्या.

गोपू बायकोला कधी तोंडून नसे, आज करकथा स्वरात नवऱ्याला वाळताना ऐकून तो रडू लागला.

उजाडल्यावर गोपू कचेरीच्या गावी गेला तेथे वारकीयां ओळखीच्या लंकाना भेटला आणि निरनिराळ्या वस्तूच्या पारा मंडीची बंदकशी करू लागला. बंदकशी माग लागले वानार व्यापार करण सोपं आहे का? केवढ नाडवळ गुंतवावं लागतं? परंतु तो विचार त्याच्या मनात घाळत होता आणि तो आठवडाभर मोकरीवर गेल्याच नाही. शेवटी त्याने

मनाशी ठरविले व्यापारच नारायणाचा व्यासाठी पैसे जमकायचे.

एक दिवशी संध्याकाळी गोपू पुन्हा त्याच आणि मुजा असलेल्या खुटाजवळ जाऊन हात जोडून म्हणाला—"मुजा, तू मला जे धन दिलंस विचारात मी गेला आठवडाभर कचेरीत गेलोच नाही आणि राजा काढण्यासाठी अर्ज ही केला नाही. माझा मोकरी गेली. मला माणखी थोडे पैसे दे. स्वतःच्या पायावर उभे राहता येईल."

असे म्हणत गोपूने जाडाच्या दोलीत वाकून पाहिले. खेपेस त्याला तेथे पहिल्यापेक्षा

थोडे म्हणजे अर्धाजि डींग दिगला. त्याने ते उचलले व बायकोच्या नजरेस न देता त्याने मोहराचे माळपावर टाकून दिले. गोपूच्या मनात एकूण किती मोहरा आपल्याला मिळाल्या हे पाहून संध्याची तीक्ष्ण उत्कंठा उत्पन्न झाली. परंतु बायको घरात होती तिच्या नजरेआड ते काम त्याला करावयाचे होते. तशी संधी मिळेल. वाटेक ते करून मोहरा योजून आपल्याला व्यापार सुरू केलाच पाहिजे असे मनाची ठरवून तो बायकोला म्हणाला—

“तू उद्यां माहेरी जा कशी!”

ते ऐकून त्याची बायको रडूच लागली. म्हणाली—

“शालं आहे, हेच मला कळत नाही. एखाद भूत पिशाच तर तुमच्या पाठीमागे लागलं नाही ना?”

गोपूला काग करावे, सुवेना त्याच विचारात त्याला रातभर ओप लागली नाही. तीन प्रहर रात्र उलटल्यावर त्याला होळा लागला तर त्याला अस भानस की खोलीत कमळी तरी सरकर चालू आहे. अचानक समोर त्याला भुते दिसली.

“तू आमच्या मित्राकडून बरेच पैसे घेऊन आला आहेस. एन वेळी हजार शाला नाही. तूच आमच्या जेवणा-साण्याची नाही तर, चांगल्याच मेजवानीची तयारी कर.” भुते त्याच्यावर बळजबरी लागली.

गोपू सतपून म्हणाला—

“कसली रे मेजवानी? तांदे करा, आणि चासू नागा! माझ्या बायकोला भुतांची भीती काटते! जाता की नाही!”

ते उत्तर ऐकून भुते चिडली आणि घरातले सामानसुमान उचलून आरुळ ओपट लागले. नंतर माळपावर चडून दोन्ही गाठोडी सोडून त्यांनी सर्व मोहरा घराभर उधळल्या आणि ताहोवो झाली तत्क्षण प्रत्येक मोहरेतून विचू किवा तिघून गोपूला चांदायला घावले. ते पाहून गोपू किचाळला. गोपूच्या बायकोची ओप

मोडली व म्हणाली—

“काय हो, तुम्ही एखाद वाईट स्वप्न तर नाही पाहिलेत? मी जसेपर्यंत तुम्हाला शांतपणे ओप नाहीसे वाटू लागलं आहे. मी उद्यांच माहेरी जाते!” म्हणत तिने पाणी आणून गोपूला प्यायला दिले.

ते वाईट स्वप्न पाहिल्याने गोपू नख-शिखांन हावयला होता त्यानंतर तो थोडा माथरला, परंतु त्याला ओप मात्र आली नाही. आपल्या मनात एवढी अशांती होण्याचे मुख्य कारण मिळालेले फुकटचे आहे. ते भुतांचे भुताला परत दिले तरच आपल्या मनाला शांती मिळेल. अशी त्याच्या मनाची काजी झाली.

दुसऱ्या दिवशी संध्याकाळी गोमती पाणी आणायला गेली तेव्हा गोपू माळपावरची दोन्ही गाठोडी घेऊन जंगलात त्या मुळाच्या खूटाकडे गेला.

या जेरेस हातबगैरे जोडल्या शिवायच तो मोठपान ओरडून म्हणाला—

“हे टदार-तुड्याच्या मुंजा! ये, मला जे घन दिलं होतिस ते मी सर्वच्या सर्व परत करीत आहे. मला आता हे चांगले कळले आहे की, मेहनती शिवाय फुकट मिळालेल्या पैसावर कोणी माणूस सुखी होणं शक्य नाही.” असे म्हणत त्याने मोहरांची दोन्ही गाठोडी झाडाच्या डोलीत टाकली.

दुसऱ्या क्षणाला डोलीतून एक किकाळी ऐकू आली—

“आईआई ग! कोण आहे ते?”

गोपूने चकित होऊन डोलीत वाकून पाहिले. एक काळाकभिन्न दाणगा माणूस डोके धरून उठत असलेला दिसला.

आता काय करावे, गोपू या विचारात मसता त्या प्रवेशातल्या अमिनदाराचे दोघे नोकर तेथे घाबत येऊन दाखल झाले. त्यांनी त्याला विचारले—

“कोण तो ओरड-यारा माणूस?”

नंतर डोलीकडे पाहून व त्या माणसाला ओळखून म्हणाले—

“ओहो! तूच वाटते बेरडा दगडचा! तू जमिन-दावाच्या घरातून जे काही चोरून आणलेस ते कोठे ठेवले आहेस?” असे म्हणत

दोघांनी त्याची धातगुटी धरून त्याला बाहेर काढले.

त्याच वेळी होलीच्या पाठीमागच्या एका विळातून एक घूस बाहेर आली आणि झाडीस पळून गेली.

गोपू ती घूस पाहून चिंत्न झाला आणि जमिनदाराच्या तोंकरीला म्हणाला—“मातां मला ~~काय~~ की तिच्या विळात एकोकडून चंद करणाऱ्या मोहोरा घूस ~~काय~~ विळात येऊन जाऊली आहे ~~काय~~ होते ती हे सर्व कोणत्या तरी मुताबे काम असावे.”

म्हणून नाणसावेक एकजण रागात गोपूला आता ~~काय~~ गधगध हाकवीत म्हणाला—“कावरे न प्लाही कपोलकल्पित गाष्ट ~~काय~~ त यथुत पळ ~~काय~~ विचारात आहम वाटत ? जमिनदार साहेबांचा तिजोरी ~~काय~~ तू आणि ~~काय~~ बरदान त्या होलीत ~~काय~~ अगचून ठवत होतस ! चला तर, जाय ~~काय~~ साहेबांकडे !”

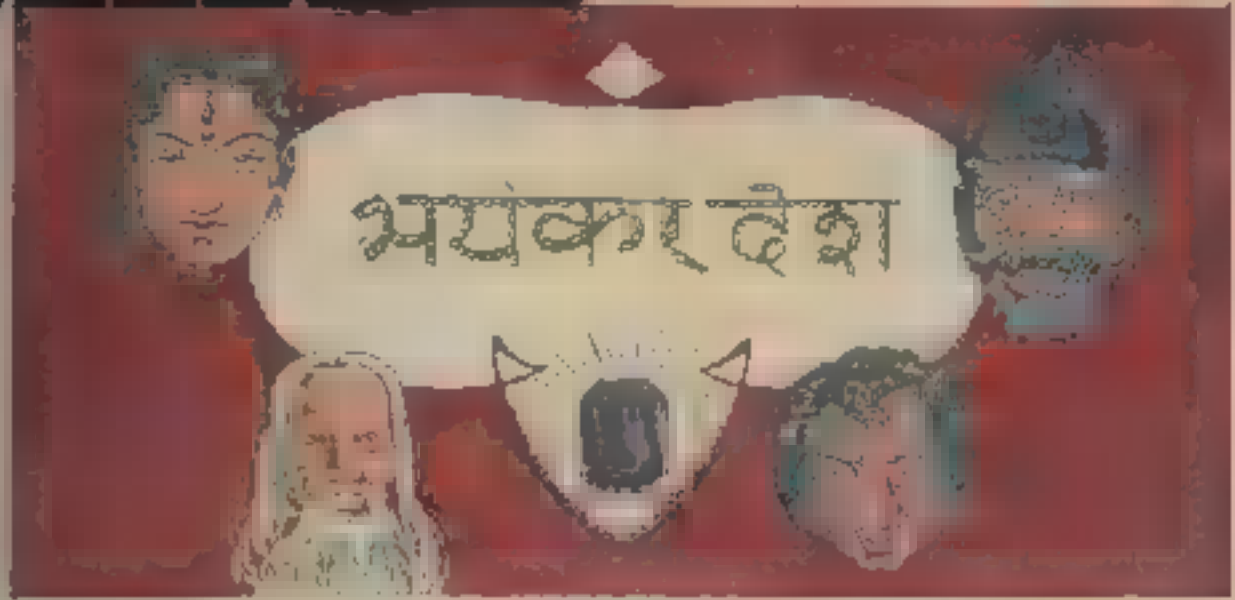
जमिनदार साहेबांच्या तोंकरीनी होलीत पाहिले, त्यांना मोहोरा अतिरिक्त काही

मूल्यवान दागिने मुद्दा मिळाले. जमिनदाराने त्या बरेडाला तुळ्यात पाठवून दिले आणि गोपाळकडून त्याचा सर्व ~~काय~~ विचारून घेतला. नंतर जमिनदार त्याला ~~काय~~.

“ऐक, गोपाल ! तुझ्यामुळेच माझ बरोला गेलं घन व दागिने सर्व ~~काय~~ मिळाले म्हणून यापैकी तुला ज काही व जेवढे हवे असेल, घे !” जमिनदार म्हणाला.

गोपू म्हणाला—“जमिनदार साहेब ! अवतोच्या मनः पेशाचा लीम नामाच एक अदृश्य ~~काय~~ करून घेतले असत मला ~~काय~~ ती धनुभन ~~काय~~ एक धना घेतला आहे, ती म्हणजे त्या भुताला कस ~~काय~~ देयामच ! तुम्ही मला क्षुपी करून एजारी तोंकरी आपल्या पदरी दिलीत तर मी ~~काय~~ कार म्हणी होईन.”

ते उतर ऐकून जमिनदार सुष झाला. त्याने गोपूला आपल्या घरी हिशोब लिहि पारा करवून म्हणून नेमले.

[१४]

[शिवदत्त व ~~काय~~ जात होते ~~काय~~ पहाय कोणत्यातरी बेटाना जास्त नामने. कोटून तरी एक वेगळे ~~काय~~ आता ~~काय~~ सैनिकांना नागमा. त्या विशेषे मंदरदेवाने ~~काय~~ बाण सोडता त्या पाठीपाठ एक किवती ऐकु आली ~~काय~~ पाहता त्या बाजूच्या ~~काय~~ पुढे-]

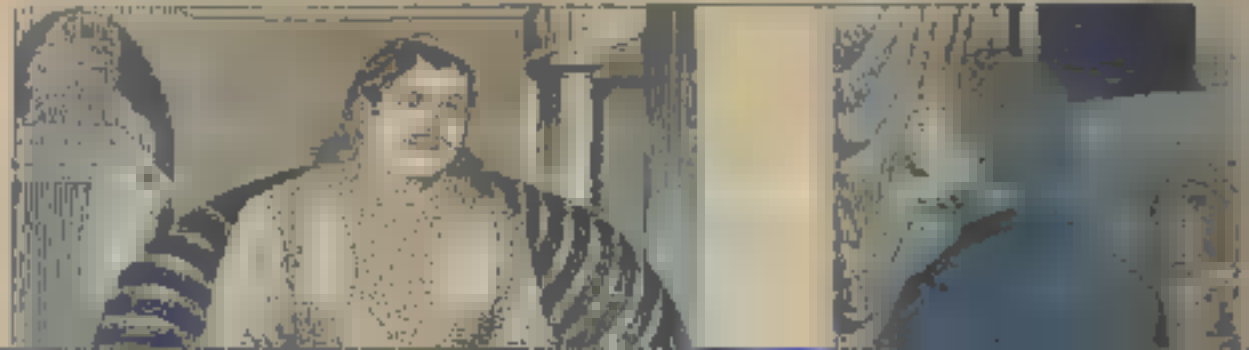
शिवदत्त व मंदरदेवाबरोबर सैनिकांनी मुद्दा ~~काय~~ रक्ताचे डग पाहिले ~~काय~~ रात्री जे किवती त्यांनी ऐकली होती ती कोणत्या तरी नाणसाचीच होती ~~काय~~ मोघ्टीनी सर्वांना लायी पटली.

“हे नाणसाचेच रक्त आहे, पात मला तरी घंका नाही !” शिवदत्त म्हणाला. रक्ताचे डग जास्त लक्षपूर्वक पहात शिवदत्त

म्हणाला—“मला वाटल होते ती माणूस पायाळ झाला आहे, मला नाही ती इकडून पळून गेली असावा पातही काही ~~काय~~ करण्याचे कारण नाही.

ते काही अनो आपण आसपासचा प्रदेश हिडून पाहू या माझ्याबरोबर सर्वजण चला !”

मंदरदेव ~~काय~~ तीन सैनिक एक वाजूला गेले आणि शिवदत्त उरलेल्या सिंघासह

दुसऱ्या बाजूला गेले. मंदरदेव काही अंतर चालून गेल्यावर समोरच्या झुडपात काही तरी हालत असल्यासारखे भासले. लगेच त्याला, तो शोधत होता तो धनु सांपडल्यासारखे वाटले आणि त्याने पुढे उडी मारली. परंतु हालता झुलता तो माणूस नव्हताच, एक रानटी डुकर होते. तो गुरगुरत मंदरदेवाला आख्या मुळघांती फाडायला त्याच्या अंगावर लावून गेला. मंदरदेव आश्चर्याचकित झाला, परंतु त्याने डुकर कुशी देणार, त्याच्या आत लगेचच उचलून डुकराच्या पोटात मोकली. डुकर कळकळून ओरडले, परंतु मेल नाही आणि मंदरदेवावर धावले. निवेक्यात मंदरदेवाच्या एका सैनिकाचे आपला भाला भोसकून

त्याला मारले. काही वेळाने तडवतून ते मरण पावले.

इतक्यात शिवदत्त आपल्या सैनिकांसह तेथे आला. त्याला ते रक्तबंबाळ झालेले डुकर व बाजूला उभा असलेला मंदरदेव दिसले. शिवदत्त निमत करून म्हणाला— "आरडा ओरडा ऐकून मी धावलो की जखून जवानक हज्जा तर केला नाहीं." परंतु हा शब्द पहिल्यावर माझ्या तितक जोंव आला.

मंदरदेव म्हणाला— "आपल्याला अकरमास ईश्वर हुणेने आहार मिळाला आहे. आपल्यावर दणद सकण.रा माणूस कोण. त्याचा शोध भावण मागाहून कावू. पंचम पाचा फगळ कर या "

सैनिक वाटलेल्या काटक्या व पाचोळा अणायच्या धावले. मंदरदेव व शिवदत्त विस्तर घेतवून जाळ करण्यात एक झाले. इतक्यात कानाचे पडदे फाटतील इतकी कर्कश किकाळी ऐकू आली. सर्वजण धावतून गेले.

ती किकाळी ऐकून शिवदत्त व मंदरदेव चटश्चि उभे राहिले आणि आपापल्या तलवारी उचलून ती आवाज आला त्या दिशेने धावले. थोडे अंतर गेल्यावर त्यांना ज दगड दिसले. ते पाहिले त्याच्या अंगावर काटा उभा राहिला.

मध्यंतरी काही सैनिक 'वनमाणूस' 'वनमाणूस' असे ओरडत त्याच बाजूला धावले.

काटक्या गोळा करायला जे सैनिक धावले होते त्यांपैकी एकाचा गळा पाठी मागून घेऊन झडडंड हाताने कोणी दावीत होता. तो सैनिक स्वतःची मुटका करून न शकल्यात मोठ्याने ओरडला होता. ती किकाळी मर्बाती ऐकली.

"हा वनमाणूस असला पाहिजे. यात मला तरी शंका धावत नाही." असे म्हणत मंदरदेव त्याला तलवार भोसकायला पुढे सरमावला. परंतु तेवढ्यात शिवदत्त त्याला मावध करीत ओरडला— "मंदरदेव, थांब!" त्याचेवेळा गळा दावणाग प्राणी पाठीमागे धळून पाहून पळून माण्यास गळाला. परंतु तीन सैनिकांनी त्याला धरले व जंगली वेळानी त्याचे हात पाय बांधले.

"हा वनमाणूस नसून आपल्यासारखाच माणूस आहे. दुर्दैवाने तो स्वतःच्या आपल्याला आज आवळला आहे." शिवदत्त म्हणाला.

त्याच वेळी जेव्हा सैनिक परितून होऊन त्याच्याकड पहात म्हणाला- "शिवदत्त प्रभू! आपण लक्षपूर्वक पहावे, पान्या हाताला केवढी मोठी जखम आहे ती! बघून घ्यायला येत प्रवाह चालू आहे.

मंदरदेवाने त्या विचित्र माणसाचा हात जवळ जाऊन पाहिला व म्हणाला- "शिवदत्त, आपल्यावर दगड फेकण्याचा प्राणी तो हाच! येऊन पहा, माझा बाण पाला या जागी लागला आहे." म्हणालास त्या

हा वनमाणूस नसून आपल्यासारखाच प्राणी आहे!"

तो जखमी माणूस म्हणाला- "मी तुमच्यासारखाच एक माणूस आहे. या देशात गेली बारा वर्षे मी काढली आहेत मी एकटा आहे, म्हणूनच माझी ही मान्यता आहे!"

"तुम्हाला काय? तुला गेली बारा वर्षे या बेटावर काढाची लागली? आणि तुला या स्थितीत राहण्याची गरज का पडली?" शिवदत्ताने विचारले.

म्हणाला ते एकदा तो माणूस, काहीतरी आठवत असल्यासारखा अभिनय करून थोडावेळ काही नोलकाच नाही. स्वतःला म्हणाला- "मालक, मला वज्रमुष्टी म्हणून माने आई बघील व लोक म्हणत मी शमन बेटावरचा राहणारा आहे. अठरावे वर्षे लागले तेव्हा पासून मी समुद्रकेतू नावाच्या एका फुर चांच्या वरोवर राहू लागलो. चांचे गिरी हेच काम जमने सवांचे होते. आम्ही काढ्या गावावरही हल्ले करून घेतो होतो.

काही दिवसांनी आमच्या नायकाची माझे काही कारणावरून भांडण झाले. म्हणून मला या बेटावर ठाकून तो येथून निघून गेला.

"तू शमन द्वीपाचा रहिवासी आहेस का?" असा प्रश्न करून शिवदत्त काही काळ चकित होऊन विचारमग्न झाला. शमन द्वीपावर शिवदत्तला पावलेय व त्याची चंदीदेवी आठविली. देवीला प्रसन्न करण्यासाठी तिचे देऊळ हेतूने पावलेय जवळपासच्या प्रदेशावर दगड करीत होता ही गोष्ट तो आठविली. शिवदत्ताने विचार केला की द्वीपाचा शोध काढण्यासाठी व त्या राजाची माहिती काढण्यासाठी या माणसाचा उपयोग होऊ शकेल. परंतु त्याने विचार केला की या सर्व गोष्टींची माहिती काढण्यास ती वेळ योग्य होणार नाही. तसे आपण बेटावर आहो. माहिती व परिस्थिती कळली की पुरे.

तो विचार सदात आल्यावर शिवदत्ताने वज्रमुष्टीला विचारले- "वज्रमुष्टी, तू बेटावर गेली वर्षे राहता आहेस ना? मग तुला या बेटावरच्या रहिवाशांच्या राहाणी व आचार विचारांची चांगली माहिती नक्की असणार?"

वज्रमुष्टीने निराश होऊन उत्तर दिले- "मालक, मी बेटावर बारा वर्षे आलो राहतो आहे, हे खरे. परंतु मला या बेटा संबंधी फारशी माहिती नाही. कारण माझा बराचवेळ आपल्या उंबर निर्वाहा-

साठी शिकार करण्यात आणि येथील हिंस पक्ष्यासून स्वतःचे रक्षण करण्यातच मला एवढे अरं मी समुद्रकेतूची मलबते बेटाजवळून जाता एक दीमदा पाहिली आहेत या व्यतिरिक्त बेटा विषयी मला काहीच माहिती नाही.

"या बेटावर तुला दुसरा कोणी माणूस दिसला किंवा भेटला नाही का?" शिवदत्ताने विचारले.

वज्रमुष्टी काही तरी आठवत असल्यासारखे करून होकारार्थी मान हलवीत म्हणाला- "या गेल्या बारा वर्षांत मी फक्त चारदा किंवा पांचदा माणसाना अवश्य पाहिले आहे. ते त्वच आज्ञानुसार होते

पाऊस व वारा यांच्या पासून स्वरसणा-
साठी निघाऱ्या करिता लहान लहान
झोपड्या बांधून तयार केल्या पाहिजेत
नवकर कामाला लागू या

शिवदत्तने होकारार्थी मान हलविली.
आपल्या सैनिकांकडे वळून वज्रमुष्टीच्या
मोठ्याम खूण केली. बंदी मुक्त होऊन
वज्रमुष्टी सदरगुरु शिवदत्त दोघांना
हमन म्हणाला- पळामुढा
आपल्या मंदिरावर परवानगी देण्याची
कृपा करावी. मी आपला एक स्वाभिमान
नोकर म्हणून आपला चाकरी करीन.
तुलाय रुक नका. मी पाहिजे
तो मदत आपल्यावर करीन.

तेव्हा शिवदत्ताने आपल्या अनुयायाकडे
सार्थक दृष्टीने पाहिले. त्या सर्वांनी होका-
राथी माना हलविल्या त्यांच्यापैकी दोघां
तिघांनी वज्रमुष्टीच्या खाळावर हान ठेवून
त्यांना ता त्याचा मित्र असल्याचे सुचविले.
आता सर्वांत आघे आपण सर्वांनी
आपली भूक भागविली पाहिजे त्यानंतरच
हा काम रुपा आहे याची माहिती काढू
या. मंदिरदेशन सुचविले

शिवदत्ताने मान हलवून होकारार्थी
सुचना दिली. सैनिकांनी वाळक्या काटक्या
व पाचोळा जमा करून विस्तार केला आणि
त्या त्या रात्री डुकराला टाकले वज्र-

मुष्टी काही वेळ भाजून निघत असल्या
त्या डुकराकडे काही पहात राहिला.
नंतर म्हणाला- या एकदश जनावरावर
आपली सर्वांची भूक भागण नाही.
आपण मला परवानगी दिलीत मी
काही भिनिटांतच आणखी एखादे जनावर
घरून घेऊन येईन.

मंदिरदेव व शिवदत्ताची परवानगी
मिळताच वज्रमुष्टी मरोवर पोच तिचे
सैनिक तीरक्षमान घेऊन निघाले
अंतर वाळून त्यांना एका
आगी चार पोच हरण घेत असलेली
दिसली सैनिकांनी घनव्यावर चढविला
परंतु वज्रमुष्टी त्यांना पहात राहिले.
सांगून म्हणाला- या लहानशा निरुपद्रवी
जनावराना परावला तुम्ही वाणावा.
पारुष पाडायची गरज काय? तुम्ही यथच
पोच जातो. एका दोघा जनावराना
घेऊन आणतो. असे म्हणत तो दाट
आडीत शिरला. माजराच्या पावलांनी
गुडे काऊ लागला.

सैनिक मुढा वज्रमुष्टीच्या पाठोपाठ
चाहून दिव्या दिवाय चानू लागले. वज्र-
मुष्टी योडे अंतर वाळून गेल्यावर हरणाचा
कळप होता त्याच्या जवळच्या एका आडा-
वर चढला. सैनिकांना तो कावे करणार हे
कळत नव्हते. म्हणून ते आश्चर्याने त्याच्या

पहात राहिले. वज्रमुष्टी इकडकड
कळपावर लावणाऱ्या फांदीवर सापसारवा
सरपटत पुढे सरकला व त्यान हरणावर
एकदम उडी टाकली.

हरण तत्काळ उड्या मारून पळाली.
तरी एक हरण वज्रमुष्टीच्या कळकट
हातात मापडलेच. त्यान निसटण्याचा खूण
प्रयत्न केला, परंतु व्यर्थ. त्या हरणाला
वज्रमुष्टीने आपल्या खाळावर टाकले
म्हणाला- गेली वाग वर्षे मी आपली
भूक भागविण्यासाठी हाच धंदा केला. मी
घनूप्य बाण कोठून आणणार? एकदोन-
दांतर बाघ व अश्वलाशी मुढा मला मूज
घ्यावी लागली होती, स्वतःचा जीव

आणि शिकारीपण हात. पाना डोम्यावर
विंगे लावलेले मुकुट घासले होते. परंतु ते
अवलंबास कोठे रहात असलीकडे मला
वाटत नाही. शिणार कळत ते कोठ तरी
निघून जातात.

शिवदत्त मंदिरदेवाकडे अर्धपूणे दुष्टीने
पाहू लागला. मंदिरदेव हमत म्हणाला-
"शिवदत्त. काही असो. आपल्याला
काही काळ तरी या वंदावर काळावी लाग-
णारच आहेत. म्हणून आपण जवळपासचा
प्रदेश हिडून पाहिले पाहिजे की आपण
आहा, तो भाग कसा काय आहे? मनुष्य
वस्तीस घोक्याचा तर नाही? काळोस
पडायच्या आत आपण कामाला लागून

पौषला. सर्व गांव निद्रामग्न होते. राजा एका घरासमीर उभा राहिला व दाराची नाही वाजवू लागला.

"तू कोणी परदेशी दिसतो आहेस! त्या घराच्या दाराची कशी वाजवितो आहेस?" असं कोणी म्हणत असल्याचे राजाने ऐकलं.

राजाने मागे वळून पाहिलं. पंचवीस एक वर्षांचा एक साधूत कुतूहलपणे राजाकडे पहात होता.

"तू कोण रे बाबा?" राजाने त्याला विचारलं.

"मी गावातला पाहारेकरी आहे. रात्र भर पाहारा देतो. तू कोणी परदेशी आहेस

की चोर आहेस, हो गका अली तू परदेशी असशील तर तुला मी एक सूचना म्हणून करतो आहे. तू तू नीट ऐकून घे." तो पाहारेकरी म्हणाला.

"ऐकू ३ तरी?" राजाने विचारलं.

"त्या घराचा मालक म्हणजे परकाळ्याचा लोभी आहे. रात्री हा तुला फुकट राहू देणार नाही. तसा फुकट देणारे गावात पुष्कळ लोक आहेत हेच तुला सांगायमाचे मला." पाहारेकरी म्हणाला.

राजाच्या वाटले की हा कितपत लोभी आहे. ३ पाहून ठरवी घ्यावे. म्हणून त्याने ओर ओराने दारावर बाप दिली लगेच जाहून आला—"आलो हा! जरा."

आश्चर्य वाटले की, अर्धी रात्र लोडली असता दारावर देतांच दार उघडणारी व्यक्ती चिस्कु लोभी कशी काय असू शकेल? एका मघल्या वयाच्या माणसाने दार उघडलं.

राजा नम्रपणे म्हणाला—"आपण फार उदार व दयाळू आहा, असे ऐकलो. मी एक परदेशी आहे. भाजची राज मला तुमच्याकडे येईल का?"

"तुम्ही शास्त्रा विषयी काही तरी बुद्धीचे ऐकले आहे. माझ्या मनात दयेचा

लवंगवा नाही. मी परदेशियांना मलाच आश्रय देत नाही." लोभी म्हणाला.

"सर्व मला असे होते की पाहुण्यांचे स्वागत द्यावे. दिवस वाट पहात असतां, म्हणे! मी दारावर बाप देतांच आपण 'आलो!' म्हणालात, तेव्हा पाहून जास्त प्रमाण काय पाहिजे सांगा?" राजा म्हणाला.

"अस्सं होय! घरातली चोजवस्तु चोर घरात शिकून नेतील, म्हणून मला दिवसां किंवा रात्री सोप येत नाही. म्हणून आपण दार भाजविण्या बरोबर मी 'ओ' दिली. तुम्ही पुन्हां पुन्हां दार बाजविलेत तर दार धासून जाईल ३ मीदेखही म्हणूनही लग्न 'ओ' दिली. बर तर तुम्ही जाल आया!" तो लोभी म्हणाला.

"या मध्यरात्रीच्या मी कोठे जाऊं म्हणतां? पैसे पाहिजे तर, मला पहायला जाया." म्हणत राजाने त्या लोभ्याच्या लोभ्याचं एक ताणं दिलं.

ते नाणं हातात लोभ्याने राजाला भंवरणापांवरणाची दिली. दुसऱ्या दिवशी तो लोभी ज्या तऱ्हेने आयुष्य बाळवीत होता ते पाहून राजाला फार चाईत वाटले.

लोभ्याच्या परसात फुलझाडे होती. त्याच्याकडे दोन-गड व दोन म्हसो होत्या.

तरी सेपाकापासून घरातली कामे तो स्वतः करीत असे

तो लोकांना पैसे देई. फळे व बगैरे सर्व विकून टाकी. एक क्षणभरही विधाती घेतल्याशिवाय जूप अंग येतूनत करी. रात्री भीतीने त्याला सोप जागत तसे की रात्री त्याच्या केव्हा चोर फिरले.

हा दिवसबरात एकदा तरी पोटावर जेवती का, पाहुण्याची इच्छा राजाच्या उपजली त्याने त्याला एक सोन्याचे नाणं देऊन म्हटले—"तुम्ही दोघांच्या जेवणाची व्यवस्था." त्या लोभ्याने आश्चर्य चकित होऊन विचारलं—"दोघे कोण?"

पौषला. सर्व गांव निद्रामग्न होते. राजा एका घरासमीर उभा राहिला व दाराची नाही वाजवू लागला.

"तू कोणी परदेशी दिसतो आहेस! त्या घराच्या दाराची कशी वाजवितो आहेस?" असं कोणी म्हणत असल्याचे राजाने ऐकलं.

राजाने मागे वळून पाहिलं. पंचवीस एक वर्षांचा एक साधूत कुतूहलपणे राजाकडे पहात होता.

"तू कोण रे बाबा?" राजाने त्याला विचारलं.

"मी गावातला पाहारेकरी आहे. रात्र भर पाहारा देतो. तू कोणी परदेशी आहेस

की चोर आहेस, हो गका आली तू परदेशी असशील तर तुला मी एक सूचना म्हणून करतो आहे. तू तू नीट ऐकून घे." तो पाहारेकरी म्हणाला.

"ऐकू ३ तरी?" राजाने विचारलं.

"त्या घराचा मालक म्हणजे परकाळ्याचा लोभी आहे. रात्री हा तुला फुकट राहू देणार नाही. तसा फुकट देणारे गावात पुष्कळ लोक आहेत हेच तुला सांगायमाच मला." पाहारेकरी म्हणाला.

राजाच्या वाटले की हा कितपत लोभी आहे. ३ पाहून ठरवी घ्यावे. म्हणून त्याने ओर ओराने दारावर बाप दिली लगेच जाहून आला—"आलो हा! जरा."

आश्चर्य वाटले की, अर्धी रात्र लोडली असता दारावर देतांच दार उघडणारी व्यक्ती चिस्कु लोभी कशी काय असू शकेल? एका मघल्या वयाच्या माणसाने दार उघडलं.

राजा नम्रपणे म्हणाला—"आपण फार उदार व दयाळू आहा, असे ऐकलो. मी एक परदेशी आहे. भाजची राज मला तुमच्याकडे येईल का?"

"तुम्ही शास्त्रा विषयी काही तरी बुद्धीचे ऐकले आहे. माझ्या मनात दयेचा

लवंगवा नाही. मी परदेशियांना मलाच आश्रय देत नाही." लोभी म्हणाला.

"सर्व मला असे होते की पाहुण्यांचे स्वागत द्यावे. दिवस वाट पहात असतां, म्हणे! मी दारावर बाप देतांच आपण 'आलो!' म्हणालात, तेव्हा पाहून जास्त प्रमाण काय पाहिजे सांगा?" राजा म्हणाला.

"अस्सं होय! घरातली चोजवस्तु चोर घरात शिकून नेतील, म्हणून मला दिवसां किंवा रात्री सोप येत नाही. म्हणून आपण दार भाजविण्या बरोबर मी 'ओ' दिली. तुम्ही पुन्हां पुन्हां दार बाजविलेत तर दार धासून जाईल ३ मीदेखही म्हणूनही लग्न 'ओ' दिली. बर तर तुम्ही जालू आया!" तो लोभी म्हणाला.

"या मध्यरात्रीच्या मी कोठे जाऊं म्हणतां? पैसे पाहिजे तर, मला पहायला जाया." म्हणत राजाने त्या लोभ्याच्या लोभ्याचं एक ताणं दिलं.

ते नाणं हातात लोभ्याने राजाला भंवरणापांवरणाची दिली. दुसऱ्या दिवशी तो लोभी ज्या तऱ्हेने आयुष्य बाळवीत होता ते पाहून राजाला फार चाईत वाटले.

लोभ्याच्या परसात फुलझाडे होती. त्याच्याकडे दोन-गड व दोन म्हसो होत्या.

तरी सेपाकापासून घरातली कामे तो स्वतः करीत असे.

तो लोकांना पैसे देई. फळे व बगैरे सर्व विकून टाकी. एक क्षणभरही विधाती घेतल्याशिवाय जूप अंग येतूनत करी. रात्री भीतीने त्याला सोप जात तसे की रात्री त्याच्या केव्हा चोर फिरले.

हा दिवसबरात एकदा तरी पोटावर जेवती का, पाहुण्याची इच्छा राजाच्या उपजली त्याने त्याला एक सोन्याचे नाणं देऊन म्हटले—"तुम्ही दोघांच्या जेवणाची व्यवस्था." त्या लोभ्याने आश्चर्य चकित होऊन विचारलं—"दोघे कोण?"

"तुम्ही घ मी! राजपराध्यास जन्मली आहे. माझी एकदणत स्यावची मला संकय नाही." राजा म्हणाला. रात्री एका मोठ्या मेजवानीची तयारी झाली. परंतु लोभी राजाबरोबर जेवला नाही. त्याने आणखी एका परदेशी माणसाकडून पैसे वसूल केले व त्याला राजाबरोबर जेवायला बाडले.

जेवण झाल्यावर राजाने लोभ्याला विचारले-"काय हो, माझी इच्छा तुमच्या बरोबर जेवायची होती, परंतु तुम्ही एकट्या माझ्याबरोबर बसविलेले. ते का?"

पहा, पोटभर जेवलो मी मीप लागेल आणि रात्रभरात घर छुटने जाईल." लोभी म्हणाला.

राजा चकित होऊन म्हणाला-"मी आजपर्यंत तुमच्यासारखा माणूस पाहिला नव्हता. तुम्हाला कळावे म्हणून सांगतो आहे, मी माझ्याबरोबर राजधानीत पर हे सिद्ध झाले की तुमच्या इतका लोभी दुसरा कोणी नाही. मी तुमच्याजवळ दान द्यायला आहे, त्याच्या दुष्परिणामांना तैयार व्हा."

धनलोभाने राजाबरोबर राजधानीत जायला तयार झाला. तेव्हा राजाने गावाच्या पाटलाला बोलावून आपली ओळख दिली व लोभी माणसाच्या धरावर कडक पाहारा ठेवायला सांगितला. लोभी माणसाला बरोबर घेऊन राजधानीला गेला.

राजाने आपल्या लोभीपणा व जेवण करून सांगितला व लोभी माणसाच्या लोभीपणाची चढाओढ जाहत्याची तयारी करायला सांगितले.

प्रधान म्हणाला-"मला तऱ्हेच्या चढाओढीतून निव्वण झाला होणार? मनोरंजन व करमणुकीने साधन म्हणून मुढा काही मर्यादा हवीच!"

राजा म्हणाला-"चढाओढ संपल्यावरच तपयोग काय स्पष्ट होईल!"

स्थानाने एका आठवेड्याच्या भवघीत काही लोभी एकत्र केले.

चढाओढ गोष्टीची होती लोभी माणसांपैकी कोणी एकाने दुसऱ्या लोभी व्यक्तीजवळ दान मागावे. ते घन लोभी हाती देणार. त्यानंतर अशी व्यक्तीही लोभी माणसाने दान करावे किंवा करता पंधवीस फटके मारून ते पैसे स्वतः घ्यावे. लोभी माणसाला पुढची लोभ्याला मिळणार नाही एक करावा लागेल.

कितीक लोभी राजाकडून मिळालेले घन स्वतःकडे ठेवून येऊन फटके मारून तयार झाले. परंतु काही फटके सहन न शकल्यामुळे ते तयार झाले. शेवटी गावातून झालेल्या लोभ्याची पाळी आली. दान मागायला कोणी लोभी नाही.

राजाने त्या लोभ्यांकडे आज्ञाचकित होऊन विचारले-"आतांपर्यंत चढाओढीत माग घेणाऱ्या प्रत्येकाला थोडाफार फायदा झालाच. आता तर एकच जण उरला आहे. त्याच्याजवळ मागा दान."

तेव्हा सर्व लोभी एक स्वराने म्हणाले-"महाराज, या माणसाचे तोंड पाहल्यावर असे वाटते की, याचा जीव गेला तरी हा

दान कदापि देणार नाही. दान मागितल्यावर व ते न मिळाल्यावर धाभ्याला विनाकारण एक फटका सहन लागेल की नाही?"

तेव्हा राजाने आपल्याबरोबर गावातून झालेल्या लोभ्याला सर्वांत मोठा लोभी म्हणून जाहीर केले. तंतर त्याला एका मोठ्या वाड्यात बोलावून घेऊन गेला. त्या वाड्यात राजपराध्यातल्या मूल्यवान वस्तूंचा संग्रह केलेला होता. संगमरमरी मूर्ती, हिरे, माणिक्ये वगैरे रत्नांनी मढविलेल्या मुठी असलेल्या तलवारी, सोन्याच्या तारेने विणलेली वस्त्रे आणि सोन्याचादोची मांडी मुढा होती.

त्याने वस्तु पाहून लोभी माणसाच्या आश्चर्या वाटले. राजा म्हणाला—“मी तुला हा महाल देतो, तू यात राहशील का?”

राजाच्या तोंडी ते ऐकून लोभी माणूस चकितच झाला. नंतर स्वतःला सावरून म्हणाला—“महाराज, माहून मोठे माध्य ते काय असणार? परंतु सर्व जेभव माझ्या गावी राहून पैसे आहे ना?”

“त्यात काय शास्त्र? तुला घर व परातलं सर्व सामान सोप्यात बदलून मी याच वाड्यात पोचते करवितो.” राजा म्हणाला.

लोभी शनैः शनैः गोंधळ तयार झाला. राजाने लोभ्याच्या जवणाची कसून दिली.

वेताळ येथवर गोंधळ सांगून म्हणाला—“राजा, वज्रपुरीच्या राजाहून भयं राजा दुसरा कोणी असेल का? कित्येक पिढ्यांपासून त्याच्या पूर्वजांनी असा केलेला येमय त्या मूर्ख लोभ्याला देऊन टाकण्यात किती झुलंपणा आहे! असा राजा चांगला शासक

होऊ शकेल? या अर्थाने माणसाने कारक उत्तर नाहीत असून तू दिले नाहीस असा तुझ्या डोक्याची धमर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील.”

विक्रमादित्य म्हणाला—“तुला वाटते का मी त्याला पूर्वे मानील नाही. त्याने त्या लोभ्याची पद्धतशेरे परीक्षा घेतली व तो पहिल्या नंबरचा लोभी असल्याची खात्री घेतली लोभ्याला “घन मूलं जयत!” असेत घन जने न करता मभाळून राखून ठेवतो. कित्येक वर्षे साठवलेल्या धान्यावर कित्येकांची बारीक तपासणी त्याच्यापासून वेभसाचे संरक्षण करायला एक पाहारेकरी हवान! ते काम करायला या लोभ्या ज्यतिरिक्त योग्य कोण असू या विचारात राजाने त्या मूर्ख लोभ्याला पाहारेकरीच नमल. समज!”

अशा तऱ्हेने राजाचे भोन भग होऊच झाले प्रेतासह अदृश्य आत्मा आणि दाडासा जाऊन लोकांकड लागला. [कालिदास]

सोनाराची निवड

अंधश्रुतीचा जमिनदार आपल्या धांपली दुसरी मुलगी सुंदरी तिचा विवाह करण्याचे ठरविले. तिच्या त्याने निरनिराळ्या तऱ्हेचे नवीन दागिने करविल्याचे योजले. त्यासाठी एका विश्वासपात्र सोनाराची निवड करण्याचे काम दिवाणाला सौंपविले.

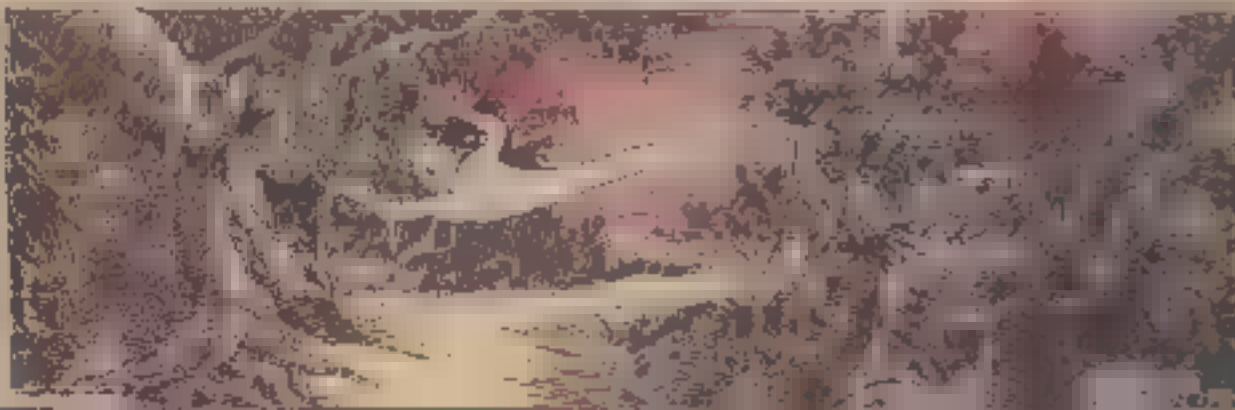
काही वर्षांपूर्वी जमिनदाराने आपल्या घोरल्या मुलीच्या लग्नासाठी जे दागिने करविले होते ते करणाऱ्या सोनाराने सोन्यात तांबे व पितळ मिसळून नकळी सोन्याचे दागिने करून दिले होते. ती गोष्ट कित्येक दिवसांनंतर उघडकीला आली. म्हणून जमिनदार जास्त सावधगिरी बाळगीत होता.

सुंदरीचे लग्न ठरल्याचे गावभर पसरले तेव्हा गावातले सर्व सोनार जमिनदाराकडे धावले. चडाळोडच लागली त्यांची, परंतु

जमिनदाराचा दिवाण दुशार नवरेषे सोनार होते, म्हणून त्याने त्या सर्वांना कोरेच पाठकुन दिले.

अंधश्रुतीचा भंडा मुक्त कारणाने तीन नवीन सोनार नुकतेच आले होते. त्यांची नावे अनुषांगे सोनोरा, बिडोचा व लखोचा अशी होती. या तिघांपैकी एकाकडे सर्व दागिने घडवायचे होते. यावे असे दिवाणाने ठरविले. तिघांच्या हातात धागले असल्याचे दरनवरात काम करणाऱ्या अधिकार्यांकडून दिवाणाने ऐकले होते.

दिवाणाने तिघांना बोलविले आणि जमिनदाराच्या घोरल्या मुलीचे दागिने दाखवून त्यांची कसोटीवर परीक्षा करविली. सोनं कितो प्रमाणात आहे विचारले, दुसऱ्या दिवशी तिघे सोन्याची पारख करून दिवाणाला भेटायला आले. त्यावेळी

जमिनदार स्वतः हजर होता. सोनाबा जे दागिने घेऊन गेले होते ॥ दाखवून दिवाणाला म्हणाले—“मालक, ॥ दागिने कोणी केले आहेत, ॥ आपणांलाच चांगले माहीत असणार, मात दोन भाग तांबे ॥ एकच माग सोन्याचा आहे.”

विठोबा त्याने नेलेले दागिने परत करीत म्हणाले—“मालक, ॥ दागिने ज्या कोणी केले असतील चांगला वस्ताद आहे, बघा! ॥ एक भाग तांबे, एक भाग पितळ आणि एक भाग सोने आहे.”

लखोबा दागिने करीत म्हणाला—“मालक, मात एक भाग आहे आणि बाकी तीन माग मिसळ आहे.”

त्यानंतर दिवाणाले तिघांना निरोप दिला ॥ जमिनदाराला म्हणाला—“प्रभो, आपण निःसंकोच लखोबालाच ॥ काम द्यावे.”

जमिनदार आश्चर्यचकित होऊन म्हणाला—“या तिघांपैकी लखोबाच जास्त इमानदार आहे हे तुम्ही कसे ओळखलेत?”

दिवाण म्हणाला—“सोनाबा व विठोबांना सोन्यात तांब्या पितळेची मिसळ करण्याची संवय आहे म्हणून त्यांनी सर्वात ॥ दागिन्यात ज्या घातूची मिसळ करतात त्यांचीच नांवे सांगितली आणि नंतरच ॥ सोन्याचे ॥ किती आहे ॥ सांगितले. परंतु लखोबाना तशी मिसळ करण्याची बाईट संवय असेलसे नाही. कारण त्यांनी दागिन्यात सोने किती ॥ सांगितले आहे, ॥ सांगितले आणि त्यानंतर इतर घातू किती प्रमाणात मिसळले आहेत हे सांगितले. ॥ मला त्याचे बोलणे जास्त बरे वाटले. लखोबाच ॥ विद्यासपाटु आणि इमानदार ॥ माझा अंदाज आहे.”

तेव्हा जमिनदार जगन्नाथ याने दिवाणाच्या हुशारीची स्तुती ॥ मूर्ती करिता कराबयाचे दागिने लखोबाला दिने. माझ्या मते आपण मूर्ती करिता सर्व दागिने माझ्या कडूनच करवून घ्यावेत.

हवामत्सर

सिद्धपूर गावाच्या गावो भास्कर व नारायण दोघे तळण युवक रहात होते. भास्करची जंगलाला लागून वार एकर जमीन होती. ॥ तोत पीक काढून त्यावर स्वतःचा व स्वतःच्या कुटुंबाचा उदर निर्वाह चालवी. त्याला तशी कोणत्याही गोष्टीची कमतरता नव्हती. परंतु नारायणला शेतीभासी नव्हती. तो जंगलात मिळणाऱ्या उपयोगी वस्तू आणून किंवा माकडे तोडून आणून गावात विकी ॥ त्यावर त्याचा उदर निर्वाह चाले.

भास्कर ॥ नारायण दोघेही लढीकाठीच्या खेळात निष्णात असल्याची गावभर व जवळपासच्या गावांत व्याप्ती होती. इसन्याच्या वसवात दाणपट्टा, लाठीकाठी वगैरेचे खेळ होत. त्यात दोघेही भाग घेत. दर वर्षी साधारणपणे नाराम्यणच पहिले बक्षिस पटकावी ॥ भास्करला दुसरे बक्षिस मिळे.

पहिल बक्षिस पटकावले म्हणून पारितोषिका-बरोबर नारायणाचा सत्कारही होई.

परंतु भास्करला तो मान कधीच मिळाला नाही. म्हणून भास्कर मनातल्या मनात जळफळे. हळू हळू मत्सर इतका ॥ की भास्करने नारायणाचा, काम वाटेक ते करत, काटा काढण्याचे ठरविले.

एकदा एक दक्षिणेकडचा साधू उत्तरेकडे तीर्थयात्रेला जात असता जंगलाबाहेर भास्करचे शेत होते त्याच्या जवळच भासण्याची आगा करून घेऊन उतरला. भास्करला वाटले की त्या साधूजवळ काही गुप्त मंत्रविद्या वगैरे असणार. म्हणून तो त्या साधूला ॥ आणून देऊ लागला ॥ त्याने त्या साधूची सर्वा संपादन केली.

साधू काही दिवस त्या गावातजिक राहिला आणि पुढल्या प्रवासाला निघण्या-

पूर्वी भास्करला म्हणाला—“तू ज्याने तमा लहान आहेस, परंतु साधूभक्तांवर तुम्ही श्रद्धा व भक्ती पाहून मला तुम्ही कोतुक वाटले. तुला माझ्याकडून कोणत्याही मक्तीची गरज असेल तर तू निस्संकोच विचारून मागून घे.”

भास्कर अशाच संधीची वाट पहात होता. त्याने प्रथमच नारायणचा काटा काढण्याची मुक्ती योजून ठेवली होती. साधूला म्हणाला—“बुवा, या जंगला-जवळच्या जंगलाला पिकाचे रक्षण करणे मला फार कठीण जाऊ लागले आहे. रातटी इकडे इतर जनांवर घेऊन पिकाची रक्षण करून घ्यावे म्हणून त्यांना भोती

दाखविण्यासाठी मला बसा काही मज शिकवा की मला कोणत्याही हिंस्र जनावराचे रूप घेता येवे. मला त्या पाहून ती जनावरे भोतीने पळून जातील.”

साधू भास्करच्या तोंडाकडे खोल दृष्टीने काही वेळ पहात राहून हंमू मागला. नंतर आपल्या पिशादीतून तीन मुळभा काढून भास्करला देत म्हणाला—“या मुळभाचा उपयोग तुला फक्त एक एकदांच करता येईल. पैकी एक मुळी तोंडात धरून बावली की तुला प्राण्याचे रूप धारण करण्याची इच्छा असेल त्याचे रूप तत्काळ होईल. ते रूप धारण केल्यावर प्राण्याच्या जिवाला काही धोका असेल किंवा तुला स्वस्वरूप हवे असेल तर प्राप्त होईल.”

त्या दिवसापासून भास्कर नारायणला वाटेतून वाजुला सारण्याचा विचार करू लागला. एकदा दुपारी भास्करने नारायणला रागात जातोय पाहिले. जेव्हा तो नारायणच्या पाठीपाठ त्याला चाडूक दिल्याशिवाय तिघांना काही अंतर चालून गेल्यावर एका झाडाखाली उभा राहून त्याने एक मुळी तोंडात टाकून ती चावली आणि इच्छित्याप्रमाणे त्याला मस्वलाचे रूप घेतले. नारायण परतले तेव्हा एकापकी त्याच्यावर

हडप घालून त्याला ठार करायचा विचार त्याच्या मनात होता.

सूर्यास्त झाल्याच्या थोडा माघी नारायणला झाडीतून बाहेर येताना मस्वलाच्या रूपात असलेल्या भास्करने पाहिले. जेव्हा तो झाडाच्या लहान उभा राहिला आणि नारायण येणार तो म्हणाला—“नारायणा, तू बाजुला सरक, आज मी भंगलात आलो तो सुमूर्तवाचन आलो. एक हाती माहे.”

तो ओरडवारा मागून शिकारी होता. तो जंगली जनावरांना पकडून मोठ्या शहरात त्यांना विकी. भास्कर व नारायण त्याला भागले ओळखत असत.

शिकार्याला पाहून भास्कर स्वतःचा जीव बोचविण्यासाठी झाडीत शिरला व पळून गेला आणि त्याने आपले स्वस्वरूप चितिले. इतक्यात शिकारी व नारायण तेथे आले व त्यांनी त्याला विचारले—“काय रे, तू इकडून आता आता गेलेले अस्वल्प पाहिलेस का?” भास्कर काही माहीत नसल्याचे सोंग करून म्हणाला—“नाही बुवा!” त्यानंतर निराश होऊन तो घरी परतला.

अशातऱ्हेने साधूने दिलेल्या तीन मुळभापैकी एक निष्प्रयोगी ठरली. दुसऱ्या दिवशी भास्करने मुळी चावून रागटी रेषाचे रूप घेतले आणि नारायणला कुणी देऊन पाहून त्याला पायांखाली तुडवून ठार करायचे ठरविले. रेषाच्या रूपात भास्कर नारायणाच्या शोधार्थ हिंडत होता, तेव्हा एका वाघाने त्याला पाहून एक डरकाळी फोवली. म्हणून घाबरून जाऊन भास्करने तत्काळ स्वस्वरूप चितले व त्या धोक्यातूनही तो बाचला आणि चटदिशी झाडावर चढून बसला.

दुसरी मुळीमुडा फुकत गेल्यामुळे भास्कर फार निराश झाला. तरी मनाचा हिऱ्या

कळत तिसऱ्या वेळेस त्याने वाघाचे चारण करण्याचे चित्तून तिसरी मुळी चावली आणि साबाआड दबा घडत नारायणाची वाट पहात बसला. थोड्या वेळाने नारायण कुन्हाड घेऊन काकडे तोडायला येत असलेला दिसला.

वाघाच्या रुपात असलेला भास्कर झाडीतून बरकाळी फोडीत बाहेर आला. बरकाळी ऐकून नारायण धाबरेला आणि त्याने मागे वळून पाहिले. धाबरेल्यामुळे त्याच्या कांधावरची कुन्हाड सरकून खाली पडली. म्हणून तो धाबरेन जाऊन एका तलावाच्या काठाने धावू लागला. त्याला धकट्याच्या पाईत जामाच्या रुपात असलेला जवळच्या वाटेने निघाला आणि विलखात विलखातून बाहेर निघण्यासाठी तो धकट कळ लागला आणि जास्त जास्त जोल घेतत गेला. म्हणून जीव धोक्यात असल्याचे ओळखून तो ओरडला व स्वस्वरूप चित्तून माणूस झाला आणि ओरडू लागला—“नारायणा, वाचक!”

भास्करचा आवाज ओळखून नारायणन मागे वळून पाहिले व तो चकितच झाला. त्याने आपल्या उघड्याचे एक टोक नारायणाकडे फेकले. भास्करने ते घट्ट घस्तीच नारायणाने दुसरे टोक घट्ट घस्ती ओढले. नारायणने त्याला विचारले—“काय रे, तू कसा झालास? माझ्या पाठीस कशासा लागला होतास?”

भास्करने लाजेने नारायणाचे पाय धरले व त्याची माफी मागून सर्व कथा सांगितली.

नारायण भास्करने करित म्हणाला—“नारायणा! हेवामरसराने माणूस एक हिंस बाधासारखा कर जमावर होतो. गंते विसरून त्या ओढधावर जाऊन झोळ कळन घे. नंतर धरी जाऊ.” सांगून तो भास्करला ओढधापर्यंत हात धरून घेऊन गेला. हेवामरसर कळन माणसाला काही मिळत नाही, उलट तोच स्वतःची इधत घालवून बसतो.

विचित्रजन्मकुंडली

कलिंग देशात अनेक जहानमोडी राज्य होती दांतिपुर त्यापैकीच एक होते. दांतिपुरच्या कलिंग म्हणत त्याला दोन मुल्यं होते. मोठ्याला योगला कलिंग व धाकट्याला कलिंग म्हणत. त्या दोघांच्या जन्मकुंडल्या पाहून ज्योतिष्यांनी भविष्य वर्तविले की पित्याच्या मृत्यूनंतर अग्रेष्ठ पुत्रच राजा होईल. परंतु धाकट्याची जन्मकुंडली विचित्र व अपूर्व अशी होती. कुंडलीप्रमाणे तो साधूसंन्यासासारखा आधुन्य काडील, पण त्याचा मुलगा गादीला वारस होईल.

काही वर्षांनी कलिंग राजा निवर्तला. वर्षांतच त्याच्या योगरुपा मुलाला गादी मिळाली. धाकट्याला राजप्रतिनिधीचे पद मिळाले. परंतु त्याच्या मनांत ज्योतिष्याचे भविष्य कोरले गेले होते की त्याच्या मुलाला गादी मिळणार आहे. म्हणून तो

जापल्या योगरुपा भावाचे मुळीच ऐकत नसे व उमंटवणाने वागे. योगरुपा भावाने साधूला कैद ठुंग्यात टाकण्यास सांगितले.

त्यावेळी अधिपत्य कलिंग महाराजांच्या काळापासून मंत्री होते. योगरुपा कलिंग गादीवर आला तेव्हा अधिपत्याचे जय फार झाले होते. राजाच्या कुटुंबाचे हितचिंतक अशा त्या वृद्ध मंत्र्याने गुप्तपणे धाकट्या कलिंगला त्याच्या भावाने काढलेला हुकूम कळविला. धाकट्याला हुकूम अपमानकारक वाटला. तो वृद्ध मंत्र्याला म्हणाला—“प्रधान, आपण सर्व प्रकारे माझे हितघी जाहां. आपणाला ज्योतिष्याने वर्तविलेले भविष्य माहीतच आहे. त्यात काही तथ्य असेल तर आपण मला थोडी मदत करावी. ते भविष्य खरे करण्याची जबाबदारी आपणांवर आहे. ही

प्या माझी मुद्रा. ~~काही~~ अंगठी, ~~काही~~ ~~काही~~ माझी तलवार. ~~काही~~ कधी काळी जो कोणी ~~काही~~ तिन्ही वस्तू आणून आपणाम दाखवील तो माझा मुलगा ~~काही~~ समजावे. आपण ~~काही~~ धाक्य मसेल ती ~~काही~~ करावी." असे ~~काही~~ सांगून धाकटा कलिंग जंगलात निघून गेला.

त्याच्या काही वर्षे आधी मगध राजाला एक मुलगी झाली होती. तिची जन्मकुंडली पाहून ज्योतिष्यांनी भविष्य वर्तविले की तिची जन्मकुंडली विचित्र असून ती आयुष्यभर साधू संन्यासिनीसारखी राहील, परंतु तिच्या पोटी जन्मलेला मुलगा राजा होईल." कळत्यावर तिच्याची लग्न करण्या-

माठी कित्येक नरुण राजकुमारात ब्याझोड लागली. तिला मागण्या घालणाऱ्या राजकुमाराकडे पाहून राजा काळजीत पहला त्यांपैकी कोणा एकाशी राजकन्येचा विवाह करून दिल्यास इतर सर्व राजकुमार आपल्या जावयाशी बर धरतील म्हणून राजा विचार ~~काही~~ सपत्नीक ~~काही~~ काही कळविल्याशिवाय जंगलात निघून गेला.

~~काही~~ नदीच्या काठी एक शोपडी बांधून राजा व राणी राहू लागली. ~~काही~~ शोपडीपासून थोड्याच अंतरावर धाकट्या कलिंगाची शीपडी होती.

असे ~~काही~~ मगध राजा राणीसह बर ~~काही~~ ~~काही~~ बंश्यासाठी राजकन्येला शोपडीत सोडून जंगलात गेला. तेव्हा राजकन्येने निरनिराळी फुले साणून एक सुंदर हार केला आणि नदीकाठावर फिरू लागली ~~काही~~ एक आंब्याचे साड होते. ती ~~काही~~ सांडावर चढून बसली. तेथून ~~काही~~ हार पाण्यात फेंकून ती गमत पहात बसली.

ती हार वहात ~~काही~~ ~~काही~~ कलिंग नदीत स्नान करीत होता त्याच्या डोक्याला ~~काही~~ लागली ती हार हातात घेऊन धाकटा कलिंग विचार करू लागला-"किती सुंदर हार आहे? ह्याच्यात निरनिराळ्या रंगांची सुवासिक फुले ओवलेली आहेत.

कोणी तरतूत घेतोने ही ओवली असली. या भयंकर जंगलात ती कशाळ? ~~काही~~ आली बसावी? असे अनेक विचार करीत छोटा कलिंग ~~काही~~ डलट्या दिशेने चालू लागला.

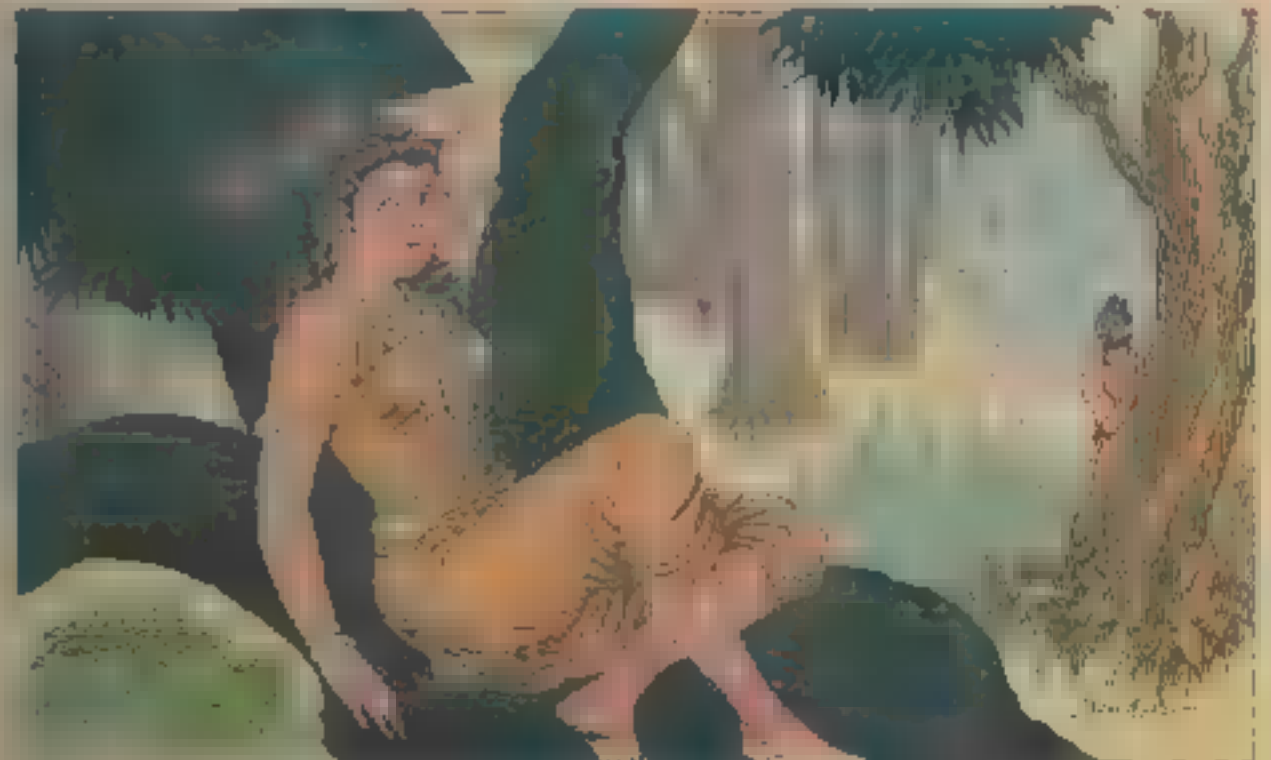
ती ~~काही~~ नदीच्या काठाकाठाने चालत जात होता. त्याचे वेली त्याला दूर कोणासरी किरट्या भाषाजात ~~काही~~ बसल्याचे एक आले. ~~काही~~ थोडून आवाज काढल्या दिशेने घेत होता ~~काही~~ अंदाज पाहू लागला. ~~काही~~ त्या दिशेने तो चालत जात ~~काही~~ आंब्याच्या आडाण्याली ~~काही~~ ~~काही~~ फादावर बसलेली मगध राजकन्या दिगली.

राजकन्येला पाहूनच धाकट्या कलिंगचे मन तिने हिराभून ~~काही~~ तरी स्वतःचा

सावरून त्या ~~काही~~ तिची चवकशी केली. दोघांचे सभाषण चालू असता धाकट्या कलिंगने स्वतःचा परिचय देऊन तिच्याशी तो लग्नाला तयार असल्याचे सांगितले. तेव्हा तो ~~काही~~ राजकन्या म्हणाली-"परंतु तुम्ही तर कोणा साधू किंवा संन्यासी दिसता आहा? आम्ही क्षत्रिय आहो. आपला दिवादे कसा काय होणार?"

~~काही~~ कलिंगाने तो ~~काही~~ क्षत्रिय असल्याचे सांगितले आणि आपली पुष्ट कथाची भुरगानीपसून सवदमयत सांगितली. तेव्हा ~~काही~~ राजकन्येने ~~काही~~ आपल्या राजभराण्यातील गुप्त गोष्टी निवेदन केल्या.

~~काही~~ दोघ राजकन्येच्या आठवडीकांना भेटायला गले. राजाने ~~काही~~ दुत्तान एकल्या.

वर विचार केला की आपल्या कन्येला राजकुमाराहून चांगला वर कोठे मिळणार ?

त्यानंतर घाकटा कलिंग व मगध-राजकन्या यांचा विवाह सुमुहूर्तावर पार पडला.

एका वर्षांनंतर त्यांना एक मुलगा झाला. सर्व राजलक्षणांनी युक्त असो त्या मुलाचे नांव विजय कलिंग असे ठेवण्यात आले तो मुलगा लाजात वाढ लागला.

काही वर्षे लोटल्यावर भाकट्या कलिंगने जन्मकुटुंबा काढल्या व त्याची धूदभा संपली अगत्याने गणितावरून कळले. उद्योनिर्गणितावरून हे ऐंशील काळा की थोरल्या कलिंगाचे आयुष्यही संपुष्टात येऊ लागले आहे.

तेव्हा त्याने विजय कलिंगला बोलावून समजावून सांगितले की तो कलिंग राज्याचा कसा वारस आहे तो म्हणाला-" विजय, तुला आपले आधुन्य या जगलात कंठ्याची गरज नाही. माझा थोरला भाऊ कलिंग देशाचा राजा आहे. त्याचा मृत्यू जवळ

येऊन आहे म्हणून तुलावर दाति-पुरला जाऊन आपला राज्याभिषेक करून घे. असे सांगून त्यान त्याला बुद्ध प्रधांना-विषयी सर्व गोष्टी समजावून सांगितल्या आणि ओळख पटली म्हणून जयंती वगैरे खुष्या तीन धन्य त्याच्या हातात दिल्या. सर्वांचा आशीर्वाद घेऊन युवराज विजय निघाला.

विजय दातिपुरला पोहोचून बुद्ध प्रधा-नाला भेटला व वृक्षेच्या निन्ही वस्तु दिल्या. आपले घाकट्या कलिंगाच्या भद्राभा-प्रमाणे गारल्या. कलिंगाचा स्वर्गवास झाला होता कातिपुरात राज्याचा राज्याचा स्थिती उत्पन्न होती.

बुद्ध मर्यादा नसून विजय कलिंगाची ओळख करून दिली. त्याचा जन्मवृत्तात एकूण सर्व मर्यादा धर्कित झाले त्यांनी विजयचा नयन्यकर केला.

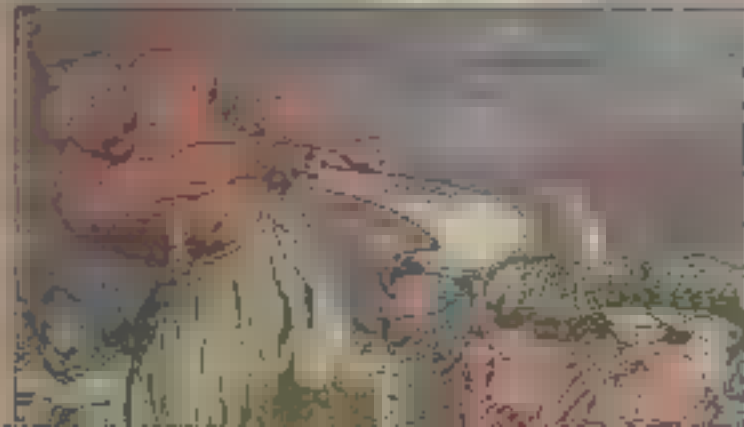
त्यानंतर विजय कलिंगचा राज्याभिषेक झाला व तो बुद्ध मर्यादा मर्यादाप्रमाणे राज्य करू लागला.

तैमूरलंगाची स्वारी

सम्राटचा समोर तैमूरलंग याने भरतसर्पो तमुडी व जैमवाविषयी अनेक गोष्टी ऐकल्या होत्या ज्या-यांच्यांनी भारतातून आणलेल्या मृत्यु-मान व सुंदर वस्तु पाहून माध्य-वर्षित झाला तेव्हापासून तो भार-तावर स्वारी करून तैमूरलंग जपली जुद्ध-नेपाची स्वारी पाहू लागला.

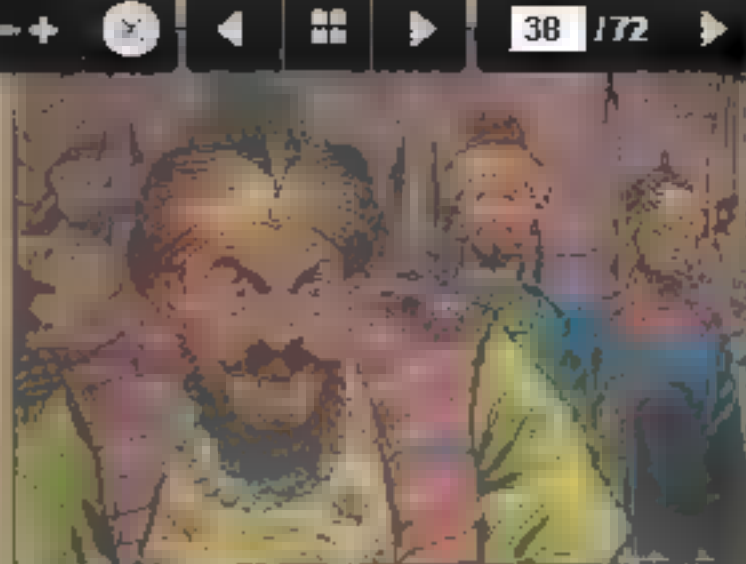
एक मोठे गीत उघे तैमूरलंगने इ. स. १३९८ मध्ये भारतात जिझा करायला स्वारी केली. पाहिले जे ते गाव व लोकां भावे ते खरीत नेमा-त त्याने लोकांची गोळाता करायला त्याने आपल्या गीझाद्वारे मार्ग प्रदान करायला लागले.

त्यानेही पिल्लोच्या गादीवर पुष्पक रथाचा किमट्या महामुल करीत होता. नहसुदने तैमूरलंगच्या स्वारीला पाहिले तोच विस्ते. परंतु त्याचे सैन्य लहान होते, म्हणून तैमूरच्या धडीसमोर ते टिकाव घेऊन उभे राहू शकले नाहीत. म्हणून तैमूरने लहान राजधानी काबीज केली.

कुलतान शुभम् पुत्रोत्पत्तये
मेमा तैस्तुभ्यः आपन्त्या वगैरेह
माध्व ईदं मेवमेव ज्ञाना हंता
त्यक्तं मे वदन्त्याः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
कलत्र मेमा, 'कलत्र' गङ्गाया
अहोरात्र अहोरात्र ॥ ॥ ॥ ॥
माता.

तं गिरि तैमुरजा पुरले व्याने
दिलनीम्वा नगरिकांवर पादेन
~~अथवा~~ कथाभना सैनिकाना श्रीरसा-
हन १३० सैनिकानी करदाद, मंदिर,
मारोनि नगाजहा शेरभाव न भागून
दिग्दर्शक अहमद खान.

१५- दिवसीय सैम्युअल विभागी सेवा
अवकाश मायो मायु-र दिवसीय काली
अवकाश मायु-र मायु-र मायु-र मायु-र
दिवसीय मायु-र दिवसीय सैम्युअल सेवा
क. १५-१५ मायु-र मायु-र मायु-र मायु-र

तैयार था। वैदिक चरित्र वादी
 त्वांति ने यह किया कि वे मुझे समझा
 प्रत्यक्ष रूप से यह कि वे वादी
 कि वे वादी कि वे वादी
 कि वे वादी कि वे वादी
 कि वे वादी कि वे वादी
 कि वे वादी कि वे वादी
 कि वे वादी कि वे वादी
 कि वे वादी कि वे वादी

परंतु तैयोन परिणामतो एकाएकी
बघवली तेमुरचे दोन सैनिक दाख
पिछळ मिगून विवाहा पासू वापडे.
तेव्हा एका व्यावस्थाने त्या नेनकाच्या
मुकुटात एकेक धडकावली. ती बघतो
तेमुरच्या सोनावर मेली.

सह्यायधी शोक प्रणाम गूकले.
सह्यायधी कैद गये. कौशी हूँ का बू.
केले जिन्हा पडून साध्याभा प्रयत्न केला
वर त्यांची कडल केसी. सांगोपाठ
पंधरा दिवस दिल्ली शहराला तबक-
यातना भोगाकी सांगली.

सरसाह तसे. जमिनदाराने विद्यारसे तर त्याच्या मुलांना संगीत शिकविण्याची इच्छा त्याच्या मनात होती. परंतु जमिनदाराने त्या गोष्टीचा उल्लेख केला नाही.

काही दिवस याट पाहिल्यावर चंडप्रचंड जमिनदाराला म्हणाला—“आपल्या गावला संगीत शिकण्याची इच्छा असणाऱ्या सर्वांना निःशुल्क संगीत शिकवावे असे मनात आहे.”

तो म्हणाला त्याच्या सुसन्माच दिवशी गांमर जण संगीत शिकायला आले. चार दिवस चंडप्रचंडने त्यांना शिकविण्याचा खूप प्रयत्न केला. जमिनदाराच्या घरच्या मुलांना सोडून इतर मुलांना आज शिकविलेला पाठ दुसऱ्या दिवशी आठवत नसे.

पहिल्या दिवशी आलेला एखादा मुलगा दुसऱ्या दिवशी येत नसे. बघा शिष्यांना कशी शिस्त लावायची चंडप्रचंडने या विषयी स्वतः जमिनदाराला सल्ला विचारला.

जमिनदार म्हणाला—“तुम्ही फुकट शिकविता म्हणून आवड नसणारे सुडा संगीत शिकायला येतात, म्हणून तुम्ही सगोत शिकणाऱ्या विद्यार्थ्यांकडून थोडी फी वसूल करीत जा.”

म्हणून चंडप्रचंडने प्रत्येक विद्यार्थ्यांकडून एक रुपया फी घेतली, जाईल असे जाहीर केले. त्या इतरेतर संगीत शिकणाऱ्या विद्यार्थ्यांची भरणा शहरावरून जसावर आली. त्यापैकी जण तर जमिनदाराचीच किंवा त्याच्या नातेवाईकांची मुले होती. उरलेली दहा इतर गावकऱ्यांची.

फार प्रेमाने त्या मुलांना शिकवी. सर्व मुले आपल्यासारखी संगीत शास्त्रात विद्वान व्हावीतसे त्याला वाटे. तसा तो प्रयत्नही करू लागला. परंतु जमिनदाराचा तुटकपणा त्याला आवडला नाही.

इतर मुलांचे आईवहील चंडप्रचंडकडे येऊन त्याच्या विद्वत्तेची व औदार्याची स्तुती करीत, मुलांची फी दरमहा एकादशीलाच, फार साले तर पौर्णिमेला आणून देत. जमिनदाराने मात्र कधी चंडप्रचंडाची

स्तुती केली नाही. की कधी नियमित फी आणून दिली नाही. कधीकधी तर चंडप्रचंडलाच मुलांना फी घेऊन पायला सांगावे लागे.

एक वर्ष असेच लोटले. आपण फी घेऊन मुलांना शिकविता, म्हणून जमिनदाराच्या मनात आदर कधी झाला की काय? बघा एक संसय चंडप्रचंडच्या मनात आला.

तो एके दिवशी जमिनदाराला भेटला व म्हणाला—“माझी प्रकृती हलकी बरी नसते. म्हणून आपण आपल्या मुलांना शिकवायला आणतो एसाचा शिककायला नेमून घ्यावे.”

“आपल्या प्रकृतीपेक्षा मास्त महत्वाची बशी कोणती गोष्ट असू शकेल? आपला बिधांतो घेणेच श्रेयस्कर!” जमिनदार चंडप्रचंडने म्हणाला.

त्यामुळे चंडप्रचंडला जमिनदाराचा फार राग आला. इतर मुलांना पाहिजे तर बघा शिकवू, मुलांना तरी शिकवा, असे जमिनदार म्हणेल असे चंडप्रचंडाला वाटले होते. परंतु तसे झाले नाही.

एका आठवड्यातच यावात दुसरा एक संगीत शिक्षक आला जमिनदार दर महिन्याला चुकल्याशिवाय नियमित फी देऊ लागला. दररोज त्या शिक्षकाशी बोले व

मुलांची प्रगती चांगली होत असल्याचे सांगून शिक्षकाशी स्तुती करी त्याला भोरेसाहून देई.

या नव्या शिक्षकाचे नाव विश्वनाथबुवा असे होते. आपल्याला गेत आहे तेवढे ज्ञान आपण विद्यार्थ्यांना शिकवायचे आणि आपले ज्ञान वाढावे म्हणून घोर गायक विद्वन्मंडळीं जवळ शिकायचे असे विश्वनाथबुवांना वाटे. चंडप्रचंडच्या विद्वत्तेविषयी ऐकल्यावर विश्वनाथबुवा भेटायला गेले.

चंडप्रचंड विश्वनाथबुवांशी प्रेमाने बोलले आणि जमिनदार त्यांच्याशी चांगले बोलतो बगैरे ऐकून चकित झाले.

ते विद्वनायकबांना म्हणाले—“मला संगीत शास्त्राचे जेवढे ज्ञान आहे ते सर्व मी तुम्हांला शिकवीन. परंतु जमिनदार तुमचा जेवढा आदर करतो तेवढा माझा करीत नाही. मी म्हणतो आहे म्हणून नव्हे तुम्ही स्वतःच विचार करून बघा की पहा की जमिनदाराची माझ्याशी अशी वागणूक करण्याचे कारण काय? मी एवढ्या साठी सर्व म्हणतो आहे की काही दोष असेल तर तो सुधारण्यास मला संधी मिळेल.”

ते ऐकून विद्वनायकबांना आश्चर्य वाटले. ते जमिनदाराला भेटले. त्यांनी विचारले—“जमिनदार साहेब, आपली माझ्यावर नेहमी कृपा असते. परंतु पूर्वी मुलांना संगीत शिकवीत त्या चंद्रप्रभू संगीत विद्यानाला आपण वेळेवर फी गुंडा देत नव्हतात, म्हणे. असे काही लोकांकडून कळले. त्यांच्यातून जास्त आपल्या आदराला पात्र मी कशामुळे झालो, कळावे म्हणून मी विचारले.”

“मी सांगितले तर तुम्ही मनाला लावून घेणार नाही ना?” जमिनदार स्मित करीत म्हणाला.

“त्यात मनाला लावून घेण्यासारखं काय आहे हो?” विद्वनायकबांनी विचारले.

“तुम्ही धनार्जनासाठी संगीत शिखण देत आहा. ते होय की कातर देत होते. त्यांना महिन्याची फी द्याची म्हणजे, इतके शिकविले तर इतकी अशी किंमत म्हणजे मजुरी दिव्यासारखं होईल. सगळी दिसलेच तर त्याची स्तुती बरे केनी तर त्यात हुरिमत्ता होईल. राजा महाराजांकडून ज्यांना सत्कार मिळाला त्याची स्तुती मी करणार? तुम्ही उदरनिर्वाहार्थ संगीत शिकवित आहा. तुमच्या सारक्या व्यवहार त्यांच्याशी करणं बरोबर कसे होईल?” जमिनदार म्हणाला.

हे कळल्यावर जमिनदार विषयी गैरसमज करून घेतल्याबद्दल धन्याताप लागला. त्यानंतर जमिनदाराने मुनर्णकण बांधून चंद्रप्रभूचा सत्कार केला.

ठयथी निवाडा

नागपट्टण रावा शक्तिसिंह दरबारात त्याचे अत्यंत प्रियपात्र असे दोघे जण होते. त्यापैकी एक सूर्यवर्मा नामाचा तामंत राजा होता. त्याचे राजभराग्याशी नातेसुद्धा होते. त्याला सोमंतिनी नांवाची मुलगी वय भागेली एक मुसगी होती.

राजाला त्याच्या प्रणापेक्षाही प्रिय अशी दुसरी व्यक्ति म्हणजे चंद्रपाल एक तरुण शूर सरदार होता. तो राजाचा मुख्य अंगरक्षक हो होता. राजा कधी युद्धाला जाई तेव्ही चंद्रपाल सुद्धा राजाबरोबर जाई आणि राजावर तसेच काही संकट आले की स्वतःचा जीव धोक्यात घालून तो राजाचे रक्षण करी.

त्याने राजाचा जीव युद्धात कितीदां वांचविला त्याचा हिशोब करणेच कठीण. म्हणून राजाचे त्याच्यावर प्रणापेक्षाही अधिक

प्रेम होते. राजाच्या सैनिकांपैकी प्रत्येक जण त्याला देवासारखा मानी. सूर्यवर्माची मुलगी सोमंतिनी हिने चंद्रपालला फार पूर्वीच मगाने बघले होते. म्हणून तिने योग्य संधी साधून त्याला भेटायला बोलाविले. दोघे परस्परांशी बोलले. दोघांचे परस्परांवर प्रेम होते. म्हणून बोधांनी विवाह घ्यायचेही ठरविले.

चंद्रपालने ती गोष्ट महाराजांना सांगितली. राजाने सूर्यवर्माचा मुद्दाम भेटायला बोलावून ती गोष्ट सांगितली म्हणाला—“तुम्ही मुलगी सोमंतिनी चंद्रपालवर प्रेम करते आहे, असे मी ऐकतो. तर दोघांचा विवाह करून देऊया का?”

ते ऐकतांच सूर्यवर्माचा चेहरा सतापान लाल झाला. म्हणाला—“मी तसे काही होऊ देणार नाही. ते मला आवडत ही नाही शिवाय माझ्या मुलीचे प्रेम चंद्रपालवर

पोडोशी जमीन इनाम म्हणून दिली होती त्या जमिनीत जमनाचा एक भाग होता. त्या भागात फक्त अशोकाने लाडक्या नावाचे झाडे होती.

एके दिवशी सूर्यवर्मा राजाला भेटून म्हणाला- "महाराज, मी यातून तुमच्याला तोंड दाखविण्यालायक सुद्धा सादला नाही. जर आला केलीत की त्याने माझ्या मुलीला मुकादमाने माझ्याकडे करावे तर तो तुमचे एकल."

राजा म्हणाला- "मी त्याच्याकडे निरोप पाठवितो." परंतु राजाने निरोप पाठविला नाही.

त्यानंतर राजा करवीर आपले काय काय वहावे यासाठी सूर्यवर्माने एक युक्ती धोवली. भरल्या वरवारात उभा राहून त्याने राजा-समोर निवेदन की, महाराज, माझ्या मुलीला चंद्रपाल पळवून घेऊन गेला आहे आणि जंगलात राहातो आहे. आपण नेहरी-बानी माझ्या मुलीला सोडवून आणावे आणि त्या दुष्टाला योग्य तो दंड करावा."

आता राजाला नाइलाजाने चंद्रपाला-विरुद्ध काही कारवाई करणे भाग पडले. त्याने आपल्या नोकरांना हुकूम दिला- "तुम्ही जंगलात जाऊन चंद्रपालला कैद करून हजर करा आणि सीमंतिनीला आणून सूर्यवर्माच्या घरी सोवली करा."

राजाचे शिपाई असोकवनाकडे निघाले. सूर्यवर्मा सुद्धा समस्त त्याच्या बाडीपाठ निघाला.

राजाचे शिपाई चंद्रपालला आपल्या प्राणातून वास्तू मानीत. त्याच्यापैकी कोणाच्याही मनात चंद्रपालला दुष्ट करण्याची इच्छा नव्हती. म्हणून त्यांनी दावा शिपा-यांकरवी चंद्रपालला सर्व रातभो-वेऊन ठेवली होती.

चंद्रपालला सूर्यवर्मा शिपायांना घेऊन फौत असल्याचे त्याने सीम-तिनीला दुसऱ्या एका सुरक्षित जागी नेऊन ठेवले आणि स्वतः एकटा शोपडोत येऊन बसला. थोड्याच वेळाने सूर्यवर्मा शिपायांसह तेथे त्याने

शिपायांना शोपडीच्या चारही बाजूंना उभे करून स्वतः दार नाजविले.

चंद्रपालने दार उघडले व सूर्यवर्माला पायापासून डोक्यापर्यंत पहात विचारले- "आपले शीर्षे साहस कोठे लयास गेले? मला घरायला एवढे सैन्य बरोबर आणा-यची काय? मी आपल्याला इत-के दुष्टास आव्हान करतो." असे म्हणत त्याने उपसली.

"तुम्हा बरोबर इत-के दुष्ट करण्यांनी मला गरजच काय?" असे म्हणत त्याने राजाच्या शिपायांना चंद्रपालला कैद कर-ण्यास जूण केली. म्हणाला- "या नीच माणसाला कैद करा." परंतु शिपायांपैकी कोणीही जागचा हजला नाही. तेव्हा

असेल, ते मी मातायलाच तयार नाही!" परती आपल्यावर सूर्यवर्माने आपल्या मुलीला विचारले सीमंतिनीने, तिचे धर्म चंद्रपालवर असल्याचे मान्य केले. ते त्यावर सूर्यवर्मा सतापला मुलीला जूण घोलला.

ही गोष्ट घडल्यानंतर सीमंतिनी सर्वांची तजर चुकवून दुसऱ्या दिवशी घरातून पळून गेली आणि चंद्रपालला भेटली. एका पुराहिताने दोघाने आत्मोक्त पडलीने लग्न लावून दिले. त्यानंतर ती दोघ एका जंगलात जाऊन राहू लागली.

ते जंगल चंद्रपालचेच होते. काही दिवसांपूर्वी राजाने चंद्रपालाला नगराबाहेर

चंद्रपालने पुन्हा सूर्यवर्माला इश्टमुद्रास आवाहन केले. परंतु त्या शीष्टोस तयार नाही. ते पाहून शिपायांच्या मनात सूर्यवर्मा विषयी घुणाभाव उत्पन्न झाला. स्वतःला बोर म्हणून उगाच गिरवितो आहे तर! असे शिपायांना वाटले.

"ठीक आहे, तर मला कैद आहे!" असे म्हणत चंद्रपाल राजाच्या शिपायांची फळी फोडून जंगलात पळून गेला. शिपायांनी बाजूला सरकून निसटून जायला त्याला वाट दिली व कैद केले नाही. सूर्यवर्मा शिपायांवर चिडला. परंतु करता येणे शक्यच नव्हते. तो सोपडोत विरला खरा, परंतु त्याला कोडेही सीमंतिनी दिसली

नाही. सूर्यवर्माने इतक्या वेहूनतीने वातलेला फसला.

आता महाराजावर अवलंबून राहून काही कायदा होणार नाही, असा विचार त्याने आणखी एक पुन्ती घेऊनी त्याने काही कवी व गायक बोलावून आणले आणि पुष्कळ पैसे समनावून सांगितले. त्यांनी अशोकवनात जाऊन चंद्रपालच्या शौर्याची हींदर्याची स्तुती करून कविता रचून म्हणाव्या म्हणजे तो बाहेर येईल व त्याला कैद करतील असेल.

त्याची युक्ती उपयोगी पडली. कवी आणि गायक चंद्रपालची स्तुती करून गाऊन तेव्हा सूर्यवर्माच्या शिपायांनी त्याला चटविशी कैद केले आणि सूर्यवर्मा मखोर झाले. त्यानंतर सूर्यवर्मा चंद्रपालला घेऊन गेल्या आणि राजान्तोरेर निवेदन केले— "महाराज, मी अपराध्याला कैद करून घेऊन आलो आहे, तेव्हा आपण तो न्याय निवाडा करावा."

राजाने चंद्रपालला विचारले— "तू सीमंतिनीला पळवून घेऊन गेला आहेस, असे मी ऐकतो हे खरे आहे का?"

"महाराज, माझ्यावर आरोप असेल तर मी जगदी निर्दोष आहे. सीमंतिनीने स्वतःच माझ्याशी विवाह करण्याची इच्छा केली व आम्ही विवाह केला."

"मी कन्यादान केलेले नाही. म्हणून सीमंतिनीचा बाप म्हणून माझा तिच्यावर पूर्ण अधिकार आहे. हा विवाह कायद्याविरुद्ध आहे!"

राजाने दोघांमध्ये समेट करण्याचा प्रयत्न करून पाहिला, परंतु सीमंतिनीवरचा अधिकार सोडायला सूर्यवर्मा तयार नव्हता व चंद्रपाल नव्हताच. शेवटी चंद्रपालने राजाने म्हणाला— "तर त्या विवाहा ऐका. सीमंतिनी दोघांकड राहिल. हिवाळपातली पाने गळू लागल्यांत ती आपल्या पतीकडे व भाडे पणपुष्प. विहीन उपरी बटिलाकडे जाईल. पुन्हा पालवी लागली की ती आपल्या पतीकडे जाईल."

हा निवाडा सूर्यवर्माला मुळीच नाही. चंद्रपालला सुटा नाही. परंतु तो दोघांना सोडवला.

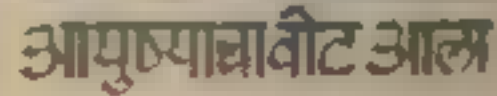
काही दिवसांनी शिथिर व्हनू आला. साडांची पाने गळू लागली. राजाने शिपा-

याला चंद्रपालकडे पाठवून सीमंतिनीला याच्या बायला सांगितले. त्याच्या मनात मुलीला एकदा आणून घरात कैद ठेवायचे व परत पाठवायचेच नाही, असे होते.

सूर्यवर्माने दूत सीमंतिनीकडे गेले व त्यांनी राजाचे दिलेला न्यायनिवाडा तिच्या सांगितला. सीमंतिनीने शांतपणे सर्व ऐकून घेतले. म्हणाली— "साडांची पाने गळून अग्रा साडे पणपुष्पहीन होतोल तेव्हा तामला बाहिलाकड जावयाचे आहे? परंतु अग्रा साडांची पाने गळून गेलेली नाहीत. पणपुष्पहीन साडी की मी स्वतःच बटावला येईन." असे सांगून तिने आपल्या शोपडीच्या थारी बाजूच्या अग्राक वृक्षकडे बोट दाखविले. तेव्हा सूर्यवर्माने दूत निराश होऊन परतले.

अशोक वृक्षाची पाने गळली तरी ता वृक्ष पणपुष्पहीन होत नसतो. म्हणून सीमंतिनीला काही वाट नाही.

A painting of a large, muscular, shirtless man in a red loincloth standing in a forest. In the background, a smaller figure is visible near a body of water.

राक्षसाने दगडूची पाठ पोपटली आणि पेशाची पिशवी गुहेत फेंकली.

इतक्यात तेथे अनंत आला. त्याच्या वरोवर एक बाईसुद्धा आली होती. तिच्या बगोवर एका मंगळसूत्राशिवाय एकही दागिना नव्हता.

राक्षस ॥ दगडू जास्वंचकित होऊन त्या बाईकडे पहात होते. तेव्हा अनंत म्हणाला—“बाबा रे!” ही माझी बायको म्हणत त्याने राक्षसाच्या पायावर ठप्प दिलेली पेशाची पिशवी ॥

राक्षस ॥ दुष्टाने त्याच्या कडे पहात म्हणाला—“तु म्हणाला होतास की तुम्ही बायको दागिन्यांच्या बायान तुम्हा जीव खाते. पण तिच्या बगोवर तर एकही दागिना दिसत नाही तिचा ॥ वेडेपणा काढून टाकण्यासाठी शिला मारहाण तर ॥ नाहीत?”

त्याचे उत्तर अनंत देणार, इतक्यात त्याची बायको म्हणाली—“दादा, तुम्हा राक्षसाच असल तरी ॥ मग देवासारखे

प्रेमळ व उदार आहे. या डोंगरात मुलजात पाझा नवरा आला. त्याला पाहल्यावर तु त्याला जो ॥ दिलस तो मी सुद्धा ऐकला. पाझा पतीच्या मनात संगाराळा वीट उत्पन्न करणारं पाझा ॥ दागिन्यांचे जे वेड होतं, ते मी मनातून काढून टाकलं. त्याच प्रमाण म्हणून दागिन्यांनी भरलेली ही देखी मी तुम्हा ॥ आहे ती घे!” असे म्हणत त्या स्त्रीने दागिन्यांची पिशवी राक्षसासमोर ठेवली.

राक्षस आनंदाने ॥ दसका आणि गुहेत निघून गेला. नंतर त्याने पेशाची पिशवी कापून दगडूला आणून दिली व नंतर पेशाची व दागिन्यांची पिशवी अनेकला ॥ म्हणाला—“तुम्हा तिच्या स्वाभावात इतका बदल दिसल्यानंतर तुमच्या जवळचे ॥ पैसे ॥ दागिने तुमचे कोणत्याही प्रकारचे नुकसान करणार नाहीत! म्हणून ॥ जेन तुम्ही आपल्याच जवळ ठेवा!”

गणेश पुराण

प्रसन्नवदना व भोक्ता या दोघां वहिणी अनुष्ठाने मूर्ती पहात पुढे गेल्या. शेवटी ॥ निराद होऊन परत फिरण्याच्या वेळात होत्या ॥ वाहेर मुलाचा जोरडा ऐकून शेची जागच्या जागी ॥

त्याचवेळी त्यांना कोणोतरी म्हटल्याचे ऐकू आलं—“तिकडे स्वस्तातल्या रंगानो रंगविलेली एक मूर्त आहे ती ॥ नाही पहात?”

ते ऐकून मोहना म्हणाली—“ ॥ ना, लक्ष्मी! ती मूर्त कदाचित स्वस्तात मिळेल.” असे म्हणत प्रसन्न वदनाचा हात ॥ तिकडे निघाली. तेव्हा ते प्रदर्शन पहायला आलेला प्रेक्षकवर्ग त्या वाज्याला निघाला. प्रसन्नवदनाने सुवर्णमुद्रांची घेली मूर्ती

समोर ठेवली व आपल्या गळ्यातल्या पांक्कण्यांच्या रत्नहार काढून मान लावली यक्षन इमनेल्या विचित्राच्या हातात पंक्कणासारखा ती बांधला.

ते दृश्य पाहून लोक चकित होऊन आपसात बोलू लागले—“हा दोघी मूर्तीला वेडबोव तर नाही लागले? नाही तर तेथे ठेवलेल्या एकीतून एक सुंदर मूर्ती सोडून येथे ठेवलेल्या सामान्य मूर्तीवर आपले नवें वेषव अशा तऱ्हेने उघळले नसते!”

॥ ऐकून प्रसन्न वदना त्या लोकांच्या मनातली शका दूर करण्यासाठी म्हणाली—येथे स्थापना केलेल्या मूर्तीत ॥ वैशिष्ट्य पाहून अन्वोध मूले मुग्व होत आहेत, तेच वैशिष्ट्य पाहून आम्ही ॥ मूर्तीकडे आकृष्ट

आली मुलं अर्बोध असतान म्हणून त्यांची मनं वेवसायरली निर्मळ ॥ पवित्र असतात त्यांचे आशीर्वाद म्हणजे ब्रह्मदेवाचाच आशीर्वाद असवा असे समजावे म्हणून आम्ही त्यांची निवडच पसंत केली."

मोहन म्हणाली—"मातीच्या मूर्तीत जे ॥ व सौंदर्य प्रतिबिंबित होऊ शकले नाही ते चूना, कोळसा, गेरू इत्यादी त्यांच्या सहाय्याने मूर्तीभूत करणाऱ्या चित्रकाराची मूर्त अपूर्व आहे. या सुंदर प्रतिमे करिता आम्ही दिलेले पारितोषिक कमी उणेच म्हटले जाईल."

त्याच वेळी विचित्राचे वृद्ध आईवडील तेथे आले. ते म्हणाले—"बाळा, पावन,

वातापी गणपतीच्या कृपेने आमचा प्रयत्न यशस्वी झाला. तु इतका मोठा झाल्यावर आम्हांला भेटकास" असे म्हणत त्यांनी आपल्या मुलाना पोटाशी बसले. त्यांच्या दोळ्यांतून पुन वारसल्याचे अश्रू गळू लागले. त्यांचे भूतकाळातील सर्व आयुष्य आठवले. खरे मूळ नावही आठवले.

पायलेकांची कित्येक वर्षांनंतर भेट झाल्याबद्दल प्रसन्नवदनाला फार आनंद झाला आणि म्हणाली—"आठी आठांच ॥ मनातली इच्छा पूर्ण झाली. ॥ नवस आम्ही आज पुरा करणार."

त्यानंतर पोडसाच वेळाल लोकांनी ॥

उभा ॥ गणेश मूर्ती समोर बसून तालदेत गाणे म्हणू लागली—"सांख्यनृत्य करी गजानन..." ती ॥ भवितगीत म्हणत अमळ मोहना विद्युलते शारखी नृत्य करू लागली. ॥ दृष्य पाहून प्रजा तन्मय होऊन आनंद सागरात जणू बुडवा मारू लागली

प्रसन्न वदनाचे गायन गजानन पंडिताने ऐकले. त्यावेळी गजानन पंडिताचे वय पूर्ण आयु शंभर वर्षांचे झाले होते. त्यावेळी पदाबाहेर पडण्याची शक्ती ही त्यांच्या अंगान नसून ही त्यांच्या अगात एकाएकी कोठून सळ आले, कोणस्त ठाऊक. ते पांक्वतच पाडवात आले. प्रसन्नवदनाला

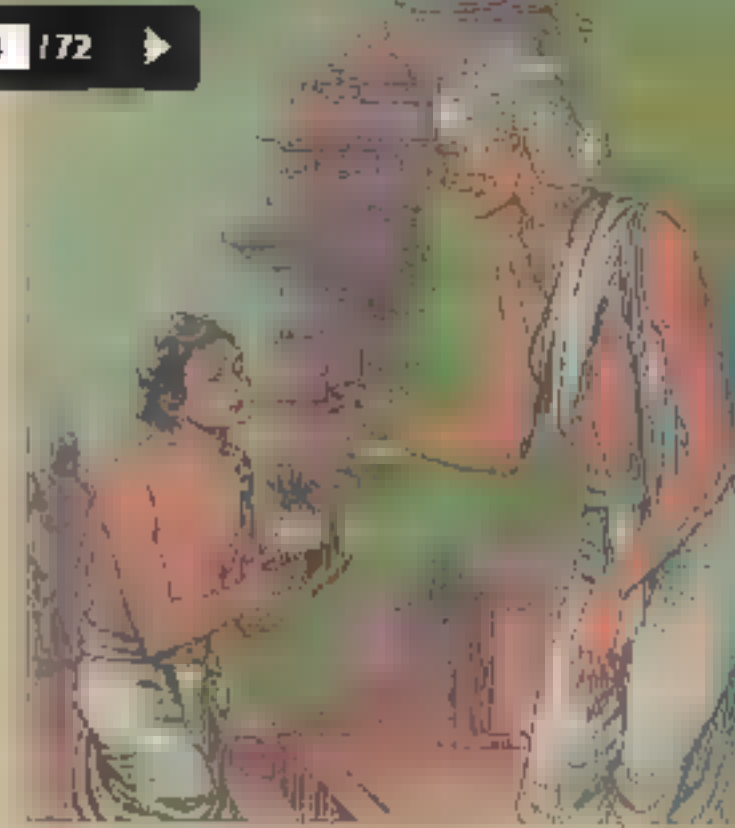
हात ओडून त्यांनी समस्कार केला आणि ध्यानभंग झाले.

नृत्य करीत असता मोहनाने तन्मय होऊन तो विनायकाची ॥ मूर्त सहजी उचलून ॥ घेतली. ॥ ते दृष्य पक्क होऊन राहू लागली. ॥ म्हणू लागल्या—"मुली तुला एवढे वजन घेऊनार नाही!" त्याच्या उत्तरा ॥ मोहना म्हणाली—"हे मी काही ॥ करीत नाही!" असे ॥ ती मूर्त तशीच सांघावर राहून देऊन ती ॥ होऊन नृत्य करीत येवून निघाली सर्व प्रजा तिच्या बरोबर निघाली. त्या गडबडीत प्रसन्नवदना कोठे अदृश्य झाली, कोणाला काहीच कळले नाही.

ध्यान मुद्रेतून गजानन पंडित जागे झाले. समोर मूर्तीच्या जागी सुवर्ण मुद्रांनी भरलेली मक्षमळी पेली दिसली. त्यांच्या पायांनवळ मूर्तीकार विचित्र मुद्रां टाकून बसला होता.

त्याला पाहून गजानन पंडित म्हणाले— ॥ देवळाच्या समाभडपांतील भितींवर गणेशलीला काढ त्यासाठी आवश्यक ॥ प्रसन्नवदना ने गणपतीला अपिलेले धन गणपतीने दिलेच आहे."

त्यानंतर गजानन पंडित उठून उभे राहिले आणि विचित्र बरोबर मिरवणुकीत

चालू ॥ मोहना ती मूर्त घेऊन देवळाच्या कुडा ॥ गेली

कुडाच्या पायऱ्या उतरत अगतां एका-एकी अदृश्य झाली आणि तिच्या जागी एक उंदीर ती मूर्त आपल्या पाठीवर घेऊन पाण्यात फिरला. त्याच दिवशी सर्व मूर्तींना पाण्यात उतरून स्नान करावयाचे ठरले होते.

ती मूर्त कुडाच्या मध्यभागी पोचल्या वर सहस्रावधी दीपमालिकांच्या प्रकाशा सारखा प्रकाश सर्वत्र पसरला. त्या प्रकाशाच्या ॥ भागी अभयहस्त मुद्रेत गणपतीचे सर्वोना दर्शन दिले आणि अंतर्धान पावला.

गजानने पंथिलाने विचित्राला पोटाशी कडकसून धरून घेतले व म्हणाले-
 "बाळा पावना तुझ्या मूळाने या वाढापी नगरीला पवित्रता काढली. म्हणून तुला आजपासून पावन मिश्रा हे नाव लाभेल." एवढे बोलून पावन मिश्र पुढे म्हणाले-
 "गर्भगृहाच्या मूळ द्वारेवर महाभारताची रचना स्वरूप चित्र आहे..." पावन मिश्रांचे ते वाक्य पुरे होण्या पूर्वीच तरुण चित्रकार म्हणाला-"गुरुदेव!" आणि पावन मिश्रांच्या पायांवर मस्तक ठेवून म्हणाला-"आपले पावन चरित्र ऐकून मी धन्य झालो. माझे आनंद आहे. आपल्या पावन नावातील पहिली दोन

अक्षरे बदलून मी यापुढे "व पानंद" नावे ओळखला जाईन. हा मयामंडप म्हणजे पावन विवालय आहे. या पावन मंडपातील चित्रांची हुबेहुब रचना मी करीन पुढल्या पिढ्यांसाठी आपण कथा सांगितल्या आहेत, त्या त्यांच्या सांगित आपला अनुग्रह माझ्या मस्तकावर रहावा!" असे म्हणत तो त्याचे पावन घेऊन वसला.

बुद्ध पावन मिश्रांनी त्या तरुणाच्या मस्तकावर ठेवून आशीर्वाद देत भवहास्य बदनाने म्हणाले-"व्यासमुनी महाभारताची संपूर्ण सांगणार होशे, ती लिखण्याचे सामर्थ्य कोणात आहे, असा ते विचार आगळे त्याच वेळी ब्रह्मादेवाने प्रसन्न होऊन दर्शन दिले गणेशाला आपला लेखक म्हणून नेमायला सांगितले ब्रह्मादेवाच्या आशे प्रमाणे व्यास मुनींनी गणनायकाचे समर्थन करून पावना केली.

गणपतीने तात्काळ दर्शन देऊन म्हटले-
 "व्यासमुने कथा प्रारंभ करावी, आपण बोलत रहावे. मी लिहीत जाईन. परंतु एक अट आहे, आपण चुकून सुद्धा माझ्याकडे पाहूना नये." असे उत्तर देऊन गणपती महाभारत कथा लिहायला वसला. गणपतीने आपल्या दातांच्या मुकड्याची लेखणी करून सतत लिहीत राहिला व्यास मुनी अर्ध निमीषित

नेनांनी, म्हणजे अर्ध मिटून त्यान
मान झाले आणि धाराप्रवाहा सारखी
महाभारत कथा सांगू लागले.

समोर हिमालयाच्या शिखरातून गोंमूली-
तून जल प्रपात पंथीर स्वरुतालावर नानू
होता. त्या संगीता बरोबर देवदाल वृक्ष
डोलत होते. महाभारताची कथा वाळू होती.

अन्धांध धृतराष्ट्र हस्तिनापुराच्या गादी-
वर बसला. त्याचा भाकटा माऊ पांडू
राजा साम्राज्यचे संरक्षण करीत राज्य
विस्तार करण्यात मग्न होता. काळांतराने
पांडूला पांच मुलगे झाले आणि धृतराष्ट्राचा
अंभर पुढ. बालपणापासूनच कौरव व पांडव
यांच्यात परस्पर मत्सर व द्वेष वाढत गेला.

व्यासमुनी कथा सांगत होते आणि
गणपती कथा लिहीत होता. सुभाषदाचा
प्रसंग चालू झाला.

मयसभेत अपमानित आत्म्यामुळे दुर्बोध-
नाने सुद्धा भावनेने दृतात पांडवांना व
द्रोपदीला विकले आणि द्रोपदीचे कीरहरण
करण्याचे ठरविले.

तेव्हा सतापूत भीमाने दुर्बोधनाची मांडी
व दुःशासनाची छाती फोडून त्याने रक्त
भोगण प्रतिज्ञा केली.

पांडव वारा वर्षे वनवास पूर्ण करून
विराट राजाच्या दरबारात अज्ञानवासाच्या
फाळान वण पाळतून राहू लागले. द्रोपदी
संरंघी रुपये विराट राजाच्या राणी बरोबर
अंतःपुरात दासी म्हणून राहू लागली.
कीधनाने तिचा अपमान केला. म्हणून
भीमाच्या हाती तो आपले प्राण गमावून
इशला. उत्तर योग्यहणात बहुप्रसंग्या कपात
राक्षसाच्या अर्जुनाने कौरवसैन्याची मुळढाक
उडवून दिली.

त्यानंतर अभिमन्यू व उत्तराचा विवाह
झाला. कृष्णाने सिध्दाई करून पांडवांसाठी
पाच गावे मागितली परंतु दुर्बोधनाने
'मुईच्या टोका इतकीही जमीन मिळणार
नाही,' असे गर्वोस्ती करून उत्तर दिले.

शेवटी युद्धाची शेळ बळून ठेवली. कृष्णाने
अर्जुनाचे सारथ्य करण्याचे कदूल केले आणि

त्याला कानावरून केली. भाग्य शरणावर
पडल्यानंतर द्रोणाने चक्रव्यूहाची रचना
केली. सर्व कौरवांनी मिलून अघमं युद्ध
करून अभिमन्यूचा वध केला. मुभद्रा
पुत्रशोक करू लागली.

अर्जुनाने आपले शौर्य प्रताप दर्शवून
जयद्रथाचा वध केला. धृष्टद्युम्नाने द्रोणा-
चायोधा केला. दुर्बोधनाचा
कर्णाच्या शौर्य आधार परंतु त्याच्या मृत्यु नंतर तो देखील हत्ताश
झाला. भीमाने प्रतिअप्रमाण दुःशासनाचा
वध केला आणि दुर्बोधनाची मांडी फोडून
द्रोषाने रक्त प्याला

दृतात पराभव सारिल्या युधिष्ठिराला
आपल्या भावांच्या मदतीने पृष्ठ
करून मिळाला आणि त्याची विजय
सुंदरी चतुर्दिक बाजली.

ग्रीह्यणाने आपला अवतार संपविला.
परिभिताचा राज्याभिषेक करून पंच पांडव
द्रोपदीसह महाप्रस्थानाला निघाले.

घर्म कधी मरत नाही शेवटी घर्मा-
पाच जय होतो. हे सत्य जाहीर
ताडीच जण नाही युधिष्ठिर नेह शिखरा-
वर चढून गेला.

हिमालयाच्या शिखरावरून जलप्रवाहाचा
घवघवा संत पडत झाला. हे सांगणे कठीण
आहे की व्यासमुनी सांगत होते की कथा

गणपती लिहीत होता की गणपती लिहीत
होता ती कथा व्यासमुनी सांगत होते.
इतक्या वेशाने महाभारताची रचना चालू
होती.

ब्रह्मलोकात ब्रह्मदेव पद्मासनावर
बसून आनंदाने हसत सार्धक दुष्टीने सर-
स्वतीकडे पहात होता. दुसऱ्या अणाला
सरस्वतीने वीणच्या ताराजुळवून संकार
केला आणि श्रीराग वाजवू लागली.

महाभारताची कथा संपूर्ण होत आली
होती. शेवटच्या पर्वाची रचना चालू होती.

सरस्वतीच्या हाती वीणावादना बरोबर
ब्रह्मलोकातून श्रीरागचे स्वर व्यास महर्षींच्या
कानावर येत होते. त्यामुळे व्यास मुनींच्या

रचना कार्यात विघ्न उत्पन्न होऊ लागले. कथा अद्याप पूर्ण झाली नव्हती. व्यास मुनींनी अन्य मनस्क होऊन लंछकाकडे, म्हणजे गणपतीकडे, पाहिले. दुसऱ्या क्षणाला गणपती अंतर्धान पावला.

महाभारत अक्षतांसारखी अकाशांतून सुप्त वृष्टी होऊ लागली.

व्यास मुनींनी उपरून आतुरतेने पाने वाळून पाहिली त्यांना जो काही भाग सांगायचा होता तो सर्व लिहिला गेला होता. मुनींच्या डोळ्यांतून कृतज्ञतेने अथू काहू लागले. त्यांचे सर्वांग आनंदाने पुलकित झाले. वेळी चौणेवर सरस्वतीने हस्तध्वनी राग सुरवात केली.

नारदमुनींनी प्रवेश व्यासांना विचारले—“महर्षे, महाभारताची रचना करणाऱ्या महामुने, तुमच्या डोळ्यात आश्चर्य कळकळे आहे कारण काय?”

व्यासांनी सर्व उघड सांगितले. ते ऐकून नारदमुनी म्हणाले—“याचा अर्थ असा की

तुम्ही जे काही सांगायचे म्हणून सांगत होता ते सांगण्यापूर्वीच लेखक लिहीत होता, म्हणावयाचा!”

“होय, नारदा! तू म्हणतोस खरे आहे. आयुष्याभर तपस्वर्या करूनही कोणाला असा लेखक लाभले नाही. मी धन्य झालो. माझा संकल्प पूर्ण झाला, म्हणून मी महाभारताला ‘जय’ असे ही नाव देईल.” असे म्हणून व्यासमुनींनी हात जोडून गणपतीचे ध्यान केले.

महाभारता अवळ एक ज्योतिर्वलय दिसू लागले. तिच्यातून दर्शन देऊन गणनायक म्हणाला—“व्यास महर्षे! आपले महाभारत पंचमवेद म्हणून आणि एक अपूर्व धर्मशास्त्र व सर्व काळ प्रसंगेला होईल.” असा आशीर्वाद देऊन गणपती अंतर्धान पावला.

विष्णाव गणनायकाने दाताने लिहिलेले महाभारत युगयुग साहित्य संज्ञात नक्षत्र मंडळाने चढासारखा आपला प्रकाश देत फिरवण्याची झाला. (संपूर्ण)

भोळा बाळ्या

लेखकाने देतातल्या गावी धरियम नावाचे नवराधायका राहत होते. हनीफ स्वभावाने चांगला होता. कमालीचा मंडबुद्धीही होता. तसा ता आळशी कामखोरही होता. परंतु धरियम फार हुशार व चांगली कसबगार होती. ती धीमेस लोकांच्या भांडी घालणे व कापडे धुणे वगैरे करून स्वतःचा गवऱ्याचा निर्वह चालवी. ती मधून मधून नवऱ्याला प्रोत्साहन देऊन कामावर पाठवी. परंतु हनीफ आश्चर्यासारखा पडून राही आणि तिच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष करी.

एकदा धरियम अचानक आजारी पडली, म्हणून कामावर गेली नाही. त्या दिवशी तिला हनीफचा असोनात राग आला. ती त्याला हाक मारून म्हणाली—“तू काही धोलमजूरी चार पैसे मिळवून

आणले नाहीस का? दोघांना सपाशी रहावे चौघरीकडे जाऊन काम करी कर. त्याच्या कामासाठी मुला बसून जावे लागेल.

दुसऱ्या दिवशी सडताच हनीफ चौघरी-गंला. चौघरीला हनीफचा भोलसडपणा माहीत होता. त्याच गरीबर बायकोच्या मेहनतीवर हनीफचं पोठ भरत आहे हे देखील चौघरीला माहीत होते. हनीफकडे पाहून चौघरीला त्याची आली त्याला मदत करण्याच्या हेतून त्याच्या हातात एक दोनार देऊन एक गाढव विकत घेऊन यायला सांगितले. हनीफ वेळूटला जाऊन एक चांगलं दणकट गाढव तेथल्या बाजारात विकत घेऊन आला. त्या दिवसापासून गावच्या चौघरीकडे कामाला लागला. मालक

दुकानात आला तेव्हा त्याने विचारले-

"कायरे बुवा, तुला काय पाहिजे?"

हनीफने विचारले-"माझ्या गाढवाने तुमच्या दुकानातून तांदूळ घेतले का? कारण अजून ते घरी परतले नाही म्हणून विचारतो."

"तुम्हा गाढव दुकानावर आले होते, परंतु ते म्हणत होते की त्याला बॅरुटचे तांदूळ पसंत नाहीत. म्हणून ते जफा नगराकडे गेले आहे. तेथे जागले तांदूळ मिळतील. वसे त्याला वाटते." दुसरा दुकानदार म्हणाला.

■ एकून हनीफ त्याच्या कारण त्याला जफा नगराच्या जावे लागणार व तेथून

गाढव त्याच्या नागशार, नाही तर मरिथम त्याच्या घरात पाऊल टाकू देणार नाही. म्हणून त्या दुकानदाराकडून एक दोनार घेऊन असतून येऊन हनीफ जफा नगराकडे निघाला.

हनीफ जफा नगरा साकून बाजारभर हिचला. सर्व दुकानात चक्कशी केली, परंतु त्याला त्याचे गाढव मिळाले नाही असेही त्याला दिसले. त्याने माणसाच्या भाषेत भाषा विचारले- "तुम्हा या बाजारात तांदूळाचे प्रवांश पांटे दुकान सापडतील?"

त्याने एक माणसाला विचारले- "काय ही जंडजी, माझे गाढव मासकामाठी तांदूळ घ्यायला तुमच्या दुकानात आले हात का?"

त्या दुकानदाराचे त्या नगराच्या मोठ्या काजीची फार चाकडे होते. हनीफच्या सींही त्याच्या गोष्ट ऐकून तो गोष्ट त्याच्या दोक्यात घेतले, तो त्या काजीची मान साली बघायला ही संघी छान आहे ती मॅर्याचा भाव असून हनीफला म्हणाला- पाहण्या वेलापूर्वी तुम्हा गाढव आमच्या दुकानावर आले होते खर, परंतु तांदूळाच्या भावासबधी त्याच्याची थोडी वाजवाची झाली आणि दुकानासमोर गर्दी जमली.

त्याने त्याच्या गाढवाला त्याच्या दुकानात आणायला सांगितले. गाढव नेमून आला ते अनुषंगाने त्याच्या दुकानात काम करीत होता.

त्यानंतर तो हनीफला काजीच्या कोर्टापर्यंत पाववून परतला.

हनीफला वाटू लागले की इतक्या मोठ्या हुद्द्यावर काय काम करू शकतो? गाढव आता आपल्याघरावर येणार नाही. म्हणून तो दुळे विकणारीच्या दुकानातून गेला. मूळ विकत घेऊन तो काजीच्या कोर्टात गेला. परंतु तेथल्या शिपायांनी त्याला आत घेऊन दिले नाही. हनीफ त्याच्या बरोबर भाड्याने

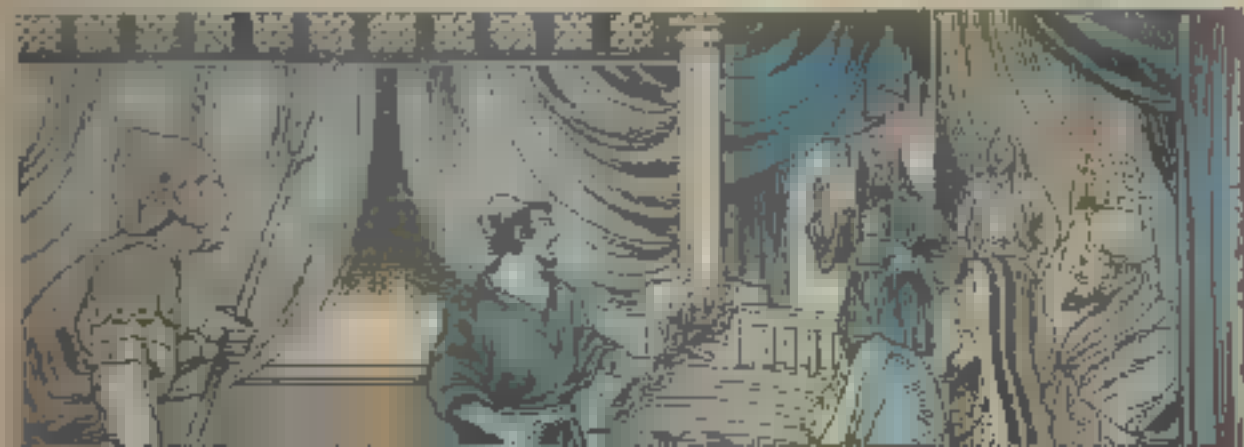
काजीने वाहेर येऊन भांडण्याचे काम करायला, तेव्हा शिपायांनी हनीफ विषयी माहीत होते ते सांगितले. काजीने हे सर्व ऐकून तांदूळाच्या दुकानदाराचे असले पाहिजे हे अंदाजाने त्याने त्याच्या राग बाळगून हनीफला जात बोलाविले.

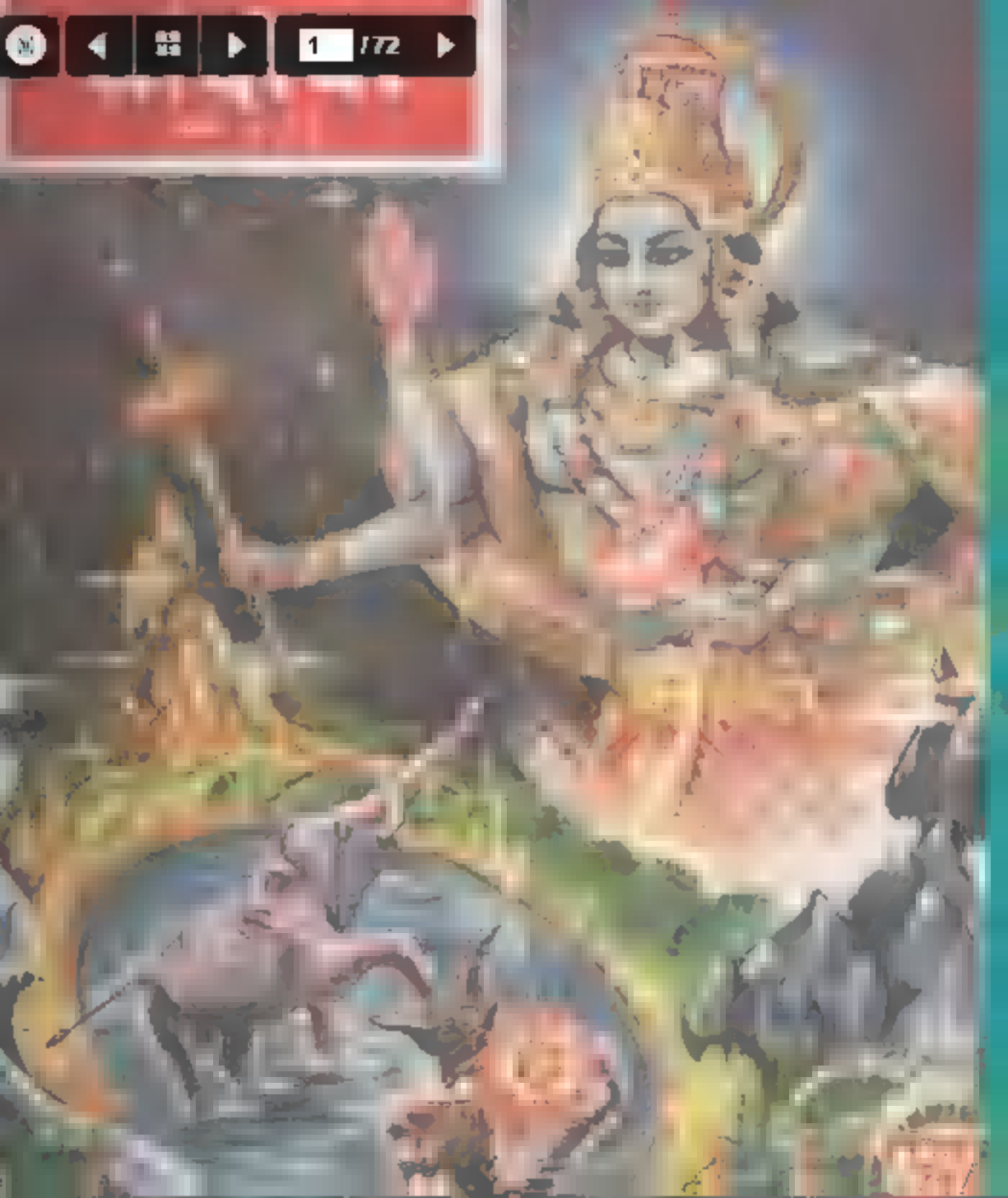
हनीफ आत आल्या हाताने तो मुळ्यांची जूडी पुढे घेऊन म्हणाला- हे भाई गाढव आहे त्याने काजीचे योग्य वतले. तो त्याच्या पगडीत पाह दोनार लोडून ठेवले आहे. काजीच्या कोर्टात हनीफ एक महामुख होता तो अगदी शांत स्वराने म्हणाला-"तुम्हा गाढव केवढ्याला घेतलेस?" हनीफने एका दोनाराचा विकत घेतले असल्याचे सांगितले.

तेव्हा काजीने हनीफच्या हातात चार दोनार दिले आणि त्याला समजावून सांगितले की उगाच काही भांडण लंटा करत नाही. त्याने कोर्टातून निघून आला.

हनीफच्या जिवात जीव आला. त्याने एक गाढव व एक पोत भरून तांदूळ विकत घेतले. पोते गाडीवर घेऊन तो घरी परत आला.

तेव्हा पासून हनीफने गाढवाच्या म्हणण्यावर विश्वास ठेवला नाही.

मीनेच्या पितव्यय

मीना पितव्यय कार करी. मुख्य कर्मक केलेला संपादक बाहेर फेकून देण तिला मुळीच आवडत नसे. एकदा तिने संभाषणा सुभाषण्या मर्गे मंडळीना जेवा-यला होलाविले. सुभाष अंगापिडाने थोडा जाडजूड होतो. म्हणून मीनेने सधे संपादक थोडा जाम्नाच केला होता. परंतु त्याच दिवशी नेमके सुभाषला तेवढे बरे नव्हते. म्हणून ती तसा बतानेच जेवला म्हणून सधे पदार्थ बरेच उरले. पाहुणगळी विधून गेल्यावर "आतां हे सर्व काय कर-णार म? बरेच उरले आहे की?" असे म्हणत सदाशिव थोडामा चिंतामन आल्या-सारखा उरलेल्या अन्नाकडे पहात राहिला.

"ते मी सर्व पाहून घेईन!" मीना म्हणाली.

वायकोला पितव्यय नवऱ्याला चांगला साहीत होता. ही वाई व सर्व आपल्याला

सायला लावणार अशी सका सदाशिव-रावाच्या मनात आली. म्हणून दुसऱ्या दिवशी तोंड भूतल्याबरोबर दोन्ही हातांनी पोटा वरून पोटा कुणून आल्यासारखा तोंड वाकडे फक्त फिरू लागला. वायकोने काय झाले हो, म्हणून जवळ पडून विचारले तर पोटांत कळा येत असल्यासारखा पोटा दाबू लागला.

मीनेने वेदाकडे निरोप पाठविला. वेदाने धडन सदाशिवरावांना तपासून पाहिले व विचारले-"रावो अस काय झालेस रे?" सदाशिवरावांनी विचारले "एवज्यावर पाटाने वात जडण्याच कारण आहे. उर गेले वरी जाडून आचय पाहून देवा. आज वाही खाऊन घेईन सका वेदाने मत्का दिला.

मीनेने वेदाकारिता एका पत्रेमध्ये "थोडा कराळ करा." म्हणत काही आणत

विले, प्लेट हातात घे घेताच म्हाला पदार्थ पाहूनच वेद्यकुवांना ने शिळे असल्याची अंका आली. ते पाडेपाडेने उठून उभे राहिले व म्हणाले-"हे पहा, वाई! आज मला आहे उपास! वाकी दुसरे काही नाही." आणि निघून गले.

"त्यांना उपास आणि तुम्हाला बर नाही! आणि हे सर्व पदार्थ! काय करायचे बाई?" मीना निराश हाऊन म्हणाली.

पण भुकेला कोणी असत त्याला बोलावून पोटावर लायला थोडा भुकेला काही पचवीत पहात नाहा शिवाय तुला पुण्य मिलेस." सदाशिवराग म्हणाले.

मीना बाहेर जवळपास जाऊन उभी राहिली. त्याच वेळी माधव्या पाटलाचा गडो नात असलेला दिसला. "असा उदान येकलेला दिसतो आहम! सकाळ-पासून काही झाले नाहीस वादतं?"

"होय हो अक्का! मालक एकथम तापले आणि काळ दिवसभर मला खोलीत कोटून ठेवले. आताच सोडले." गडी म्हणाला.

"चितारा! आमच्या वरी जवण मयेरे सर्व तपोर आहे. जे चार घास झाले!" मीना म्हणाली. तिने पचवीत एक गन्नाचळ घातली व एकेक पदार्थ वाडू लागलेली पाहून गडो चावून म्हणाला-"एका

अमका! आमच्या परचे लोफ मी आठे गाठे म्हणून शोधत आलेस. पुन्हा केव्हा तरी वाढा, पडेन खायला." म्हणत निघून गेला.

काय म वाई? हा निघून का गेला?" मीना सदाशिवरावाजवळ येऊन म्हणाली. "मर्गे पदार्थ कातचे शिळे असल्याचे त्याने बोललेले वादतं!" सदाशिवराव म्हणाले.

"तर काय झाले? भुकेलेल्याला चवकी-व कसळी हो!" मीना म्हणाली.

"होय म, भुकेसमोर चववीव काही नसते. पण बास येतोच की, तो काही भिकारी नाही!"

नवऱ्यात ॥ म्हणजे मीना शहराच्या दाराबाहेर जाऊन पाहू लागली एक भिकारी आला "कार दिवसापासून काही धावला मिळाले नाही! धासभर काही घाला, आहे!"

"धासभर का रे, चांगल पोट भरून जेव!" ये जात ये!" मोता म्हणाली

या खेपेस तिने एका एखावळीत सर्व पदार्थ फुकळफुकळ वाढून आणले व भिकार्या समोर ठेवले. ॥ पदार्थांचा वास लागताच ॥ एकदा मीनाकडे पाहिले आणि डोळे फिरवून नमिनीवर पडला

मीना घाबरून जाऊन नवऱ्याकडे धावली. सदाशिवराव तो मेलाच असणार

असे समजून येजारच्या गल्लीत एक भटजी रहात होते त्यांच्या घरी मेला आणि म्हणाला- "एक भिकारी आमच्या घरी यऊन जवायला इमताच पानावर मेला हो! आता ॥ करायचं सांगा

"त्यात काय हो? अनाप प्रेताचा व्हून ॥ तर फार मोठा पुण्यलाभ होतो. कुच ॥ कर घरात केलेला सर्व सैराक मला दान करून टाक!" भटजी म्हणाले.

॥ सदाशिवरावाकडोवर त्यांच्या घरी आले भिकार्याला पाहून म्हणाले- "प्रेताचा इतक्यातच ॥ गुटला आहे"

"तो वास प्रताभा नाही हो त्याच्या ॥ वाडले ते सर्व पदार्थ काळ केलेले आहेत" सदाशिवराव म्हणाले.

भटजी दचकून म्हणाले- "हो अनाप प्रेताचा व्हूनसस्कार यमरे नाही का? त्याचे दान यमरे मला नाही पता येणार! एवढेच नव्हे, हा उपासान जोव कासादीस होऊन मेला आहे तेव्हा घरात ज जिज-वलले पदार्थ आहेत, ते सर्व याच्या प्रेता-वरोवर चितेवर ठेवायचे असतात!"

सदाशिवराव आनंदाने म्हणाले- "प्रथम सर्व जिजवलले अन्न चितेवर ठेवून त्यावर याचा देह ठेवला तर ठीक होईल ना?"

तेवढ्यात तो भिकारी उठून दसऱ्या आणि ते अन्न पल्ल्यानेच चलीत टाकले

तर माझी व्हूनसस्कार करण्याची वेळच येणार नाही!" म्हणत पळून गेले

आले काय हे कळायला भटजीना काही वेळ लागला. घरी डोळावून एका गहिणांन अन्न वाडले ते नाचरणे शक्य नव्हते ॥ न खाणेही शक्य नव्हते. म्हणत मेल्याचे सोंग कळून तो भिकारी पडत होता चित्ता यमरेच्या गोष्टी एकल्यावर उठून पळून गेला. भटजी व सदाशिवराव परस्पराकडे पाहून स्तब्ध झाले मीनाला ॥ मेल्या-सारखे झाले.

॥ रागाने बदवटू लागली- "मी स्वतः, माठीच मितव्यय करते आहे? मी ॥ हात राखून केले तर तुमचंय मेळतंतीचे चार पैसे वाचतील. तुम्हाला हा ॥ अळ वाटत असेल तर ॥ मी आताच सर्व करते." ॥ म्हणत नवऱ्याकडे रागाने पहात मीनाने सर्व अन्न चलीत टाकले

"माझ्या पोटात दुखायच आता यायल, बंध! मला तर कडकडून सूक लागली ॥ खवकर संधाक कर!" सदाशिवराव म्हणाले.

"अम्ह! म्हणजे तुमचा आजारसुद्धा लटकाव होना तर!" म्हणत मीना रागा-वन निघून गेली. मधरा चायकोच्या भाडणाने आयण कशाला, असा विचार करून भटजीनी सुद्धा तपून पाय काढला.

त्याच वेळी बेंबबवा भाईघाईने ॥ म्हणाले- "अहो सदाशिवराव! औषध पाठ-वायला कोणी भेटले नाही. मीच घेऊन आला आहे उत्तोर शाला रागाचू नका!"

"कशाला औषध? अहो, त्यांचा तो आजार लटका होता!" असे सांगून मीनाने बेंबबवांना घेऊनलेला सर्व वस्तूत मागितला.

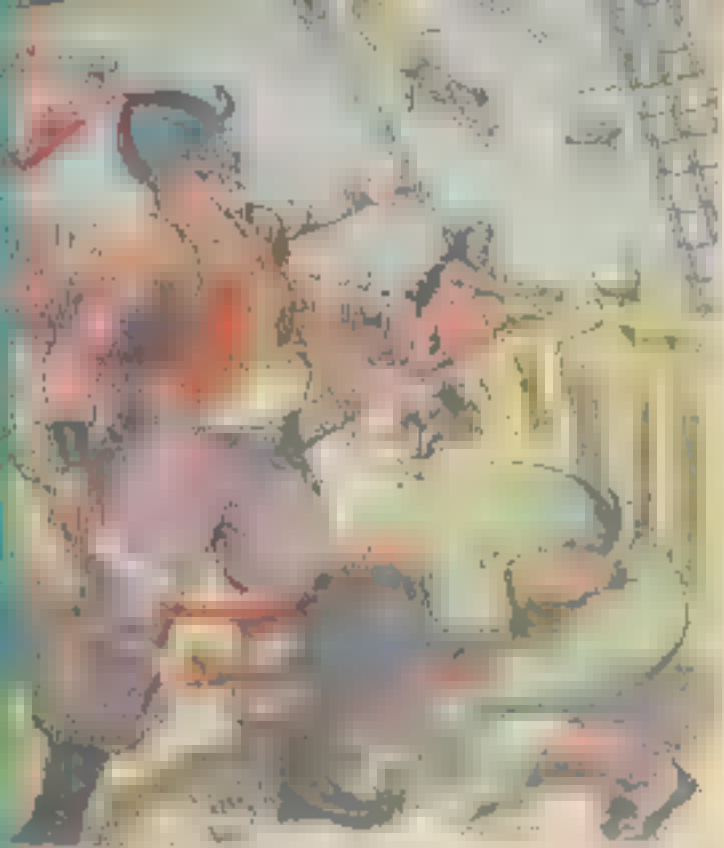
"तरमम, आणखी काय? ॥ सर्व अन्न वलात टाकूनत म्हणून मी उपाससुद्धा सादला मागही पान वाढा!" बेंबबवा म्हणाले

"सर्वेच एकाहून एक!" अस म्हणत चिडून मीना संधाकघरात निघून गेली

त्या दिवसापासून मीनाने काही अन्न उरले तर लगच ॥ वेळचे त्या वेळेला कोणाला तरी देऊन टाकायच ठरविले.

अशा गंभीर परिस्थितीत एक भयंकर
आक्रमण काढाकमिथ दांडगा माणूस
दातास तळवार घेऊन शिडाच्या दांडीवर

प्रत्येकवेळी आपण आपली शक्ति आणि तेथून आपली तलवार उजव्या हातात धरून फिरवीत "जय कार्तिका ! " असा आवाज आणि युगाच्या आवेवर उठा शकली

त्या क्षणापासून मद्ध जाऊन भयंकर हंगम लागले. दोन्ही गाजूने संनिध कोणाही डोके तर कोणाचा हात आपल्या गल्यात समुद्रात पडत होते. एक जिव वसविलेले शिरस्त्राण घालून तो काळाक- भित्त भेड्या मोठ्या भयंकर गडदना करून या आरवतून त्या नावेवर महान उडो घालून आपण आपली तलवार पर- मार पाडलेले समुद्र डुकरासारखा पुढे पावत आला.

त्याच्याकडे बोट दाखवून वज्रमुष्टी म्हणाला- "मालक, तोच तो समुद्रकेतू कूर चांचेगिरी करणारा दुष्ट !"

शिवदत्त व मंदरदेव त्याच्याकडे पाहून नंतर परस्परांकडे पाहू लागले तो भयंकर आकृतीवालाच समुद्रकेतू असल्याचे कळताच शिवदत्ताला कल्पना आली की त्या चांच्याचा हल्ला समुद्रपार व्यापार करणाऱ्या किंवा प्रवास करणाऱ्या प्रवाशांवर झालेला आहे. तर आपण आता काय करावयाचे या विचारात तो अमतां एक लढानस होऊन त्या मोठमोठ्या नोकांच्या मधून बाहेर येत असलेले दिसले

शिवदत्त व मंदरदेव ते होडक पाहून आवचपेचकित आले. ते हांडक किनाऱ्याकडे जात भगल्याचे युद्ध करीत असलेल्यापैकी कोणाच्याही लक्षात आल्यासारखे दिसत नव्हतं. आपल्याच नावात मोठ्याने आरवत होते आणि एका नांकावरून दुसरी वर उड्या मारीत समोर लांबडेल त्या बाजूला कोपेत पडत जात होते

थाडा चळव गला असेल समुद्रकेतू मोठ्याने आरवला- अरे, त्यांना पहा, पळून जात आहेत! पोहोत गाऊन ते हाडत घेता

त्या पाठीपाठ चांच्यांच्या टोळीतल्या नाहीं जगाची समुद्रात उड्या टाकल्या

चांचेवा

आणि होडक्यांच्या दिशेने पांहु लागले. त्यांच्या पाठीपाठ आपली काही जणांनी उड्या मारल्या आणि पुढे पोहोत जाणाऱ्यावर आपल्या तलवारींनी वार करू लागले.

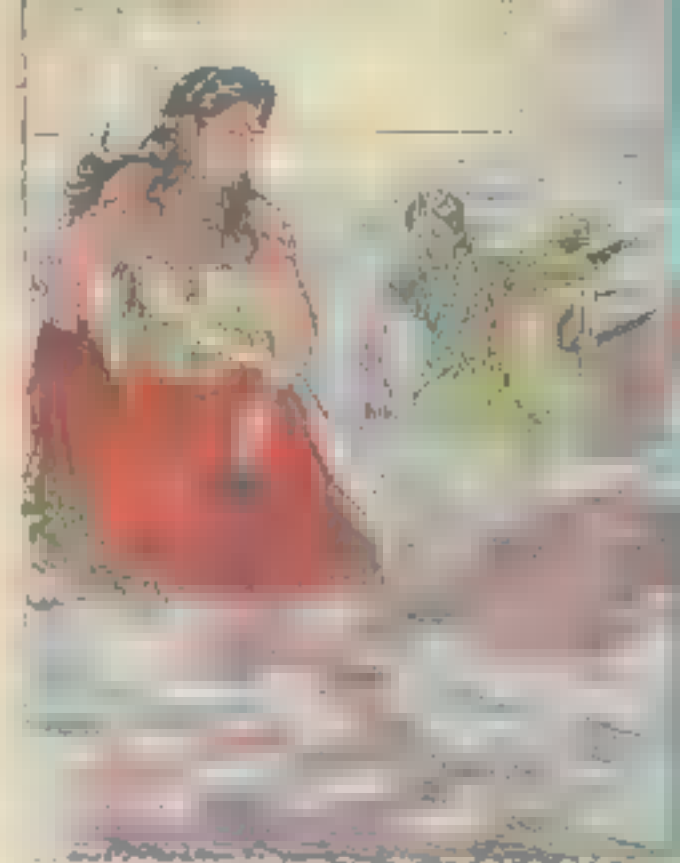
आतां दोन्ही गाजूचे लोक परस्परावर हल्ला करून तलवारीने लढत लागले. ते जमले नाही त्यांनी बाहुबलाचा प्रयोग करून परस्परांच्या मदपा मुरगळण्याचा प्रयत्न सुरू केला.

"हे युद्ध तर आणखीच विचित्र दिसत आहे! दोघेही समुद्रात पाहात परस्परांची डोकी उदविण्याच्या मोठ्या मोठ्याने युद्ध करी पाहूनी पाहिले नाही." मंदरदेव शिवदत्ताला म्हणाला

शिवदत्ताने फक्त पाहून हलकून होकार दिला. त्याची नजर एकदा नोकांवर युद्ध करीत असलेल्या लोकांकडे जाई व दुसरी किनाऱ्याजवळ येऊन होडक्यांकडे जाई. या दोन्हीबरोबर त्याची डुष्टी समुद्रात पोहोत पड करणाऱ्यावरही जात होती.

हळूहळू ते होडक किनाऱ्याजवळ लागले. आतां किनारा लढत लढत पावलावरच हाता आतां हाडक्यांचे दोघी स्त्रिया मुदगाभर पाण्यात उतरल्या आणि झपाट्या पावले टाकीत किनाऱ्यावर

चांचेवा

आपण समुद्रातून आली आसमतात दमदमली. त्या पाठीपाठ वान नावा किनाऱ्याकडे निघाल्या आणखी दान नावा बुडण्याच्या घातात होत्या. त्यांत जखमी होऊन पडलेले लोक त्यांना बाव- विषयासाठी करणा भाकीत होते.

मंदरदेवा, आपण बाहेर पडलेच पाहिले." शिवदत्त म्हणाला. "त्या पळून जाणाऱ्या स्त्रिया कोण आहेत, या गोष्टीची विचारपूस तुम्ही तरी अनावश्यक आहे. आपण लगेच त्या चांच्यांच्या सर- दागला तोड दिले नाही तर सहजी त्या स्त्रियांना जाऊन धरोल व हाल करील."

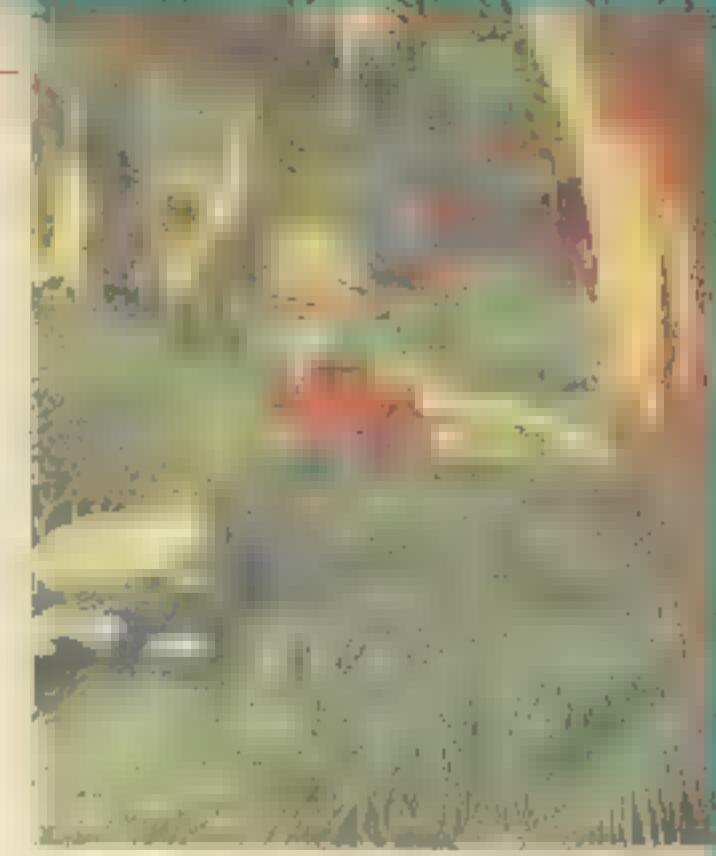
१३

मंदरदेवाने माग वळून पाहिले त्याला तिथे सैनिक व बळमुष्टी मात्र दिसले त्याने "इतर दोघे कोठे आहेत?" असे त्या सैनिकांना विचारले.
 "भालक, जेवणाच्यासाठी तयारी केली तेथे आहेत!" एक सैनिक म्हणाला. तो त्या मार्गे वळून पहात होता.
 "तू जाऊन त्यांना लग्न बोलावून घेऊन ये." या शब्दात मंदरदेवाने त्याला आज्ञा केली.
 तो सैनिक मागे फिरून तिकडे जाणार एवढ्यात शिवदत्ताने त्याला थांबविले व म्हणाला-"मंदरदेवा! सर्व मिळून

तर आहो! चांच्याच्या टोळीत पन्नास एक तरी असतील. त्यांना तोंड डाव्याचे झालंतर एक मुनती केली पाहिजे."
 "तरमग काय करावे म्हणतोस?" या अर्थी मंदरदेवाने शिवदत्ताकडे पाहिले.
 "आपण इतके घोडे जण आहो, हे समुद्रकेतूला तर त्यात घोटा म्हणून आपण पांच जणांनीच सहज्रावधी जाहो वसे दसविण्यासाठी आहोत्या आहूनच औरदळे पाहिजे आणि त्याच्यावर तुटून पाहिजे आणि तिथे आपल्याचसारखे स्थानंतर आरकून आले तर बरे होईल" शिवदत्त म्हणाला.
 मंदरदेवाला पटले जेवणाची तयारी पहात असलेल्या दोघांना ही मोष्ट कळविण्यासाठी एकजण येला व त्या तिघांनी टोळीवर नंतर एकदम पडण्यास त्याने शिवदत्ताची आज्ञा कळवली.
 नंतर घोड्या वेळाने समुद्रकेतूच्या दोन्ही नोका समुद्रकिनाऱ्याजवळ येऊन समुद्रावरचे त्यामुळे घोडे पडले. दोन नोका बुडल्या व दोन नोका समुद्रकेतूच्या अनुयायांनी आपल्या ताब्यात करून घेतल्या नंतर तेसुद्धा किनाऱ्याकडे

निघाले. त्यांना वाट- पोहोच घड करणारे दिसले. त्यांनी आपल्या लोकांना नावांस चढायला हात दिला आणि शत्रूचे जे लोक समुद्रावर होते त्यांच्यावर स्वयंप्रहार मारला.
 शिवदत्ताने ते भयकर दग एकट पाहिले म्हणाला-"मंदरदेवा! तुम्हाला आपल्या सर्व शत्रूंचा करणार म्हणून त्या स्थितीच्या रक्षणाचा भार आपण हातावर घेतला पाहिजे."
 मंदरदेव विचार करून मान देण्यास म्हणाला-"तर आपण निघा!" असे म्हणून त्याने दोन पुढे टाकली आणि वाळूलाच वस असलेल्या बळमुष्टीकडे पाहून म्हणाला असे व हा बळमुष्टी तर निशस्त्रच आहे! ही शिष्ट आतापर्यंत आपल्या जशात आली नाही!
 ते ऐकून बळमुष्टी थंडा दसला म्हणाला-"अहो, मला हवी तलवार मोच मिळवतो पहा! शत्रू झाले तर त्या समुद्रकेतूचे मोच चढवितो."
 तेथून सर्व निघाले. आडोस सारां रुधिरावर आले बळमुष्टीला तो सर्व प्रदेश व स्थानत्या वाटा आणत्या माहेत

निघाला. निजालावर पाहल्या वाघी स्थितीची माग वळून पाहिले आणि समुद्रावर पाडलात कना-यला असल्याचे आढळले आणि जवळच राह आढी होती तिकाडे लपवता घाबल्या.
 तिकडे त्याच वेळी समुद्रकेतूच्या दोन्ही नोका किनाऱ्याला येऊन लागल्या त्याने जागी तलवार आकाशात धरून "जय फालकथा!" असा जयघोष केला नंतर माग वळून पाह्यात पाडले टाकीत आपल्या अनुयायाकडे पहात औरदळा- "त्या स्वयंप्रभाला एकटीला कोणत्याही

प्रकारची दुस्सापत्त होता त्या
म्हातारीला तरकाश द्या !”

समुद्रकेतू भुवनाभर पाण्यातून चालत
किनाऱ्यावर आला पाठापाठ वीस चांचे
किनाऱ्यावर उरले. सर्वे काही आवाज
केल्याशिवाय ज्या झाडीत त्या स्त्रिया
लपायला गेल्या होत्या, त्या आजूच्या
निघाले

“काम दाटले आपण
तिमळ पांखायच्या आत सर्वांनी जयघोष
करून त्याच्यावर वल्ला पाहिले.
जय होवो की पराभव...”

“सर्वे त्या मराल देवीची कृपा !” असे
म्हणत मंथरदेवामे वर
एकदा तमस्कार

सर्वेजण त्या झाडीत शिरले आणि
तलवारी उपसून हल्ला करायला दबा
घेऊन बसले. झाडीत शिरलेल्या स्त्रियांचा
आवाज कोठेच आला नाही. “बहुतेक त्या
माणसी झाडीत गेल्या असल्या !”
मंथरदेव म्हणाला

शिवदत्त होकाराची मान हलवीत
म्हणाला “एकदा का त्या चांच्यांना
पळवून की त्या कोठे पळून
गेल्या लपल्या आहेत. कळणे नेवळे कठीण
नाही.”

समुद्रकेतू आपल्या अनुयायांसह झाडी-
लागला बघायला येथे
एकदा मंथरदेवामे वर
सर्वेजण गेल आणि खाली बाकून

बसलेल्या एका फांदीला चिकटून पडून
राहिला.

समुद्रकेतू आपल्या अनुयायांसह त्या
झाडीसाली येतांच “जय कालकेया !”
जयघोष करीत त्याने त्याच्या
वर चढी मारली.

त्याने वेळी “जय मराली !” असा
जयघोष करित शिवदत्त व मंथरदेव
आपल्या अनुयायांसह आतून
एकदम पुढे समुद्रकेतूच्यावर तुटून
पडले.

समुद्रकेतू त्या
हल्ल्यामुळे थडकला तेवढ्यात यज्ञमुष्टीने
समुद्रकेतूच्या अनुयायांपैकी एकाच्या हाता-
तील हिसकाचन आणि

सिंह गर्जना करून समुद्रकेतूच्या दोघां
अनुयायांची हाकी उडविली.

पाहून समुद्रकेतू दचक-
त्यासारखा आपल्या अनुयायांना
प्रोत्साहन देत “कालकेया !”
असा जयघोष केला आणि शिवदत्ता-
वर चालून गेला. त्या वेळी त्याच्या
अनुयायांपैकी माग वळून पहात
समुद्रकेतूच्या दिशेने पळून जाण्याचा निघार
विराट.

तिथे सैनिक समुद्रकेतूच्या
अनुयायांवर माणसी बाजूने येऊन
तुटून

समुद्रकेतू तरी धोडादेखील काढल्या
नाही. शिवदत्तवरोवर शीत हात

[illegible]

देऊन एक." असे सांगून तेजाळ मोंडर सांगू लागला.

प्रवाळ देशातल्या प्रमुख नगरांपैकी अशा राजगिरी नगराबाहेर सहजानंद नांवाचे एक विद्वान आश्रम स्थापन करून रहात असत. त्याच्या आश्रमात पुष्कळ विषय राहून सरकज्ञान, वेदांतशास्त्र इत्यादी विषयांचा सहजानंद याच्याजवळ अभ्यास होत असत. सहजानंद ऐको वर्षांचे वृद्ध होते. आश्रमवास भुरू करण्यापूर्वी ते प्रवाळ देशाच्या राजधरातील लोकांना शिक्षण देणाऱ्या आचार्यात प्रमुख आचार्य म्हणून काम करीत होते. प्रजा या भक्तिपूर्वक त्याचा आदर करी.

प्रवाळ देशाची राजधानी होती नंदिकेश्वर राजा सान्ध्यंशाली होता. तो राज्यातील सर्व मुख्य शहरांत योग्य व शक्तिशाली अधिकारी नेमून असे.

प्रजा नंदिकेश्वराच्या कानावर राजगिरीच्या अधिकार्याविषय काही उभारी. तो अधिकारी अयोग्य असून त्याच्या अकर्तृपणामुळे राजगिरी व जवळपासच्या प्रदेशात अराजक माजले असल्याच्या तक्रारी बरेकडून दरबारात येऊ लागल्या होत्या. तेव्हा जाल असलेला अभ्यास यास यास दुर्जय नावाची एक जवळी होती तो महाराजांच्या जवळच्या नातेवाईकांपैकी असल्यामुळे राणी साहेबांची त्याच्यावर मर्जी होती म्हणून त्याला तामांवर असणारे नगराच्या अधिकार्याला होत नव्हते शिवाय आपणच नगराचे मुख्य अधिकारी व्हावे, हो महत्वाच्या मनात राळयून दुर्जय त्यासाठी प्रयत्नही करीत होता.

राणी सरकारांच्या नातेवाईकांचा घिमाणा राजापर्यंत पोचविल्यास महाराज कदाचित आपल्याच विरुद्ध उलटतील या भीतीने प्रधान म्हणाला— "महाराज, राजगिरीला बाणखी एखादा नया अधिकारी नेमणे आवश्यक असल्यासारखे वाटू लागले. त्या पदासाठी सर्व तऱ्हेचे योग्य जण प्रजा

वाहे."

राजाने त्या गोष्टीत होकार दिला. प्रधान त्याच वाळावून म्हणाला— "तुम्हाला महाराजांना राजगिरीचा प्रधान अधिकारी म्हणून नेमल आहे. तरी तुम्ही ताबडतोब जाऊ अधिकाराला मूढे हातां ध्यावीत."

प्रतापाचा विस्वास होता व तो त्याच्या फार मान देत असे तरी तो नेमून फार कष्टाची वाटली आपल्या गारच्या समर्थ असलेला रामधानांभूत जाऊन कोपण्यातल्या एका अधिकारी नेमण्यात प्रधानाचा काय हेतू असावा? मगार

स्वतःच्या पदाला माझ्यामुळे धक्का पोवेल असे तर त्यांना वाटत नसेल? शिवाय आपण ज्या प्रदेशात जन्मलो वाढलो तरी राजाजा भोडता येत नाही.

नसूनही प्रताप राजगिरीला निघाला. त्याच्या रथाच्या मागेपुढे घोडेस्वारही एके दिवशी रथ राजगिरीजवळ पोचत असता एका झाडाखाली सहजानंद आपला गृहिणिय चिमय याच्याशी कसल्यातरी विषयावर विचार विनिमय करत असल्याचे दिसले. सहजानंद याच्यावर ब्रह्मतेज तळपत होते. आश्रमाचा परितर नसा शांत व गंभीर होता प्रतापच्या मनात वैराग्याचा

[illegible]

प्रत्ययन सहजानिधाना आह्वयं नमस्तस्मै
किञ्चा व मृगयाश्च । तासं नात्र प्रत्याय ।
आपला राजधानी प्राकारपुरहन — प्रती
मत्ताशजनां मत्ता राजधानी ।
मृग्यून नमल आह्वयं । पय रवी पय नमल
आपलं दशन प्रवले, हे राजा मत्ता ।
हा आश्रम व येथील शान्त ।
करण आणि वा सर्वज्ञान ।
हे सर्व ।

$$A_1 = \frac{1}{2} \left(\frac{1}{2} + \frac{1}{2} \right) = \frac{1}{2}$$

नाही ।
 विद्यार्थ्यांनी एक संस्थान स्थापनाची क...
 असावा यावि...

[illegible]

॥ १ ॥ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

... भाषणा कशी अनुचरामह
 ... बाळा ... आश्रमावरल
 ... सिलखातन उतरून गहजनिशाना
 ... उद्दालपात
 ... मधून
 ... आधारच्या
 ... पाठविले
 ... नको म्हणायला
 ... ही सी योग्य

100

“तु आपल्या सेवेची गोष्ट म्हणायला ते
 डीकच [] परंतु [] सातत्या विद्या-
 नाचे संगमरवरी दगड आणि गायामिका
 [] सर्व उपभोगाच्या दस्तशी येई आहे ही
 गोष्ट तुला माहोत नसेलसे वाटत नाही !
 माझी सेवा करणंच तुला [] महत्वाचं
 वाटत असेल [] [] []
 राहू नयेस ? ”

प्रश्न एकूण दुबंय तत्त्वकारासारका
 होऊन म्हणाला—“गुरुदेव! तत्त्वकारा
 तत्त्वकारित्येक कामांपरीवर
 सदैव मनात आपलच ध्यान
 करीत असतो. परिस्थितीत
 येऊन कायम आवश्यक नाही.”

"दुर्गेया! मी स्वतः हाऊन तुला आश्रयात येऊन रहा, असे कित्येकदा म्हटले आहे तरी तू, का कोणास ~~आश्रय~~ मागणूक करतो आहेस. स्थावरकन तुझ्या भक्तांना मनासा, चाचा कर्मणां ~~आश्रय~~ भक्तांना नाही हेच निश्च होते आहे तू कोणत्यातरी जोभाई माझ्यावर गुरूभक्तांचे ~~आश्रय~~ करीत नाहीस ना? असा मना माझ्या मनात येते आहे ~~आश्रय~~ कसे तुला म्हिते तरी आश्रयात येऊन तू का नाही येयस?"

द्वैजगने सहजानन्दना कभी राग [redacted]
 त्यापूर्वी ५-हिले नव्हते, म्हणून [redacted] धरम
 कायत प्रजासा -- मी आश्चर्यात [redacted]
 अर्थात मुदमाजा असले तर मी या क्षण-
 पानून आश्चर्यात रहायला तयार आहे."

सहजानन्ददांनीं मनासि समाधान झाल्या-
सारखी ~~आता~~ हलचिली. ~~आता~~ पट्टशिष्य
चिन्मय यालाच, आस्त्या गुरुधर्मांना
वृद्धिधर्म तर सात्ता नाही ~~आ~~ अशी शंका
~~आता~~

यथवर गान्धे वांग्मन् देताळ म्हणाला-
 "सका ! चिन्मयला तुरुविपर्यो सका
 गटली ? अमदी तशीच सका माझ्याही
 मनात आली. स्वतः हांकल आश्यात

राहण्याची इच्छा दर्शविण्या प्रत्यक्षात आश्रमात राहण्यास एक अधीन्य वाचतो ठरवून परत पाठविणे, म्हणजे आश्चर्याची गोष्ट नाही का? त्याच वेळी राजगिरी नगरीत महादुष्ट म्हणून असल्या दुर्जयला आश्रमात यऊन रहायला सहजा-तदांनी मागावे, ही गोष्ट आश्चर्य वाटण्या-सारखी नाही का? सहजानदाच्या या विचित्र वागणुकीचे कारण काय? या सारेच समाधानकारक उत्तर तु दिले नाहीस. शर तुला माहीतच आहे, तुझ्या होण्याची शंभर टक्के होऊन तुझ्याच पायावर कोळ लागलीस."

विश्रमादित्य म्हणाला—"सहजागडाच्या वागणुकीविषयी आश्चर्य करण्यासारखे काहीच नाही. एक विद्वान सत्यवेत होणे व समाजाप्रत त्याच्या कलेच्या कले-ज्याची पूर्ण जाणीवही झाली. सहजागडाच्या राजाने राजगिरी अराजक स्थितीत अम-लवाचे कळल्यावर शासक म्हणून प्रस्थापला तेमून पाठविले हे एकताच तो

नकल त्या राजाच्या राजगिरीत आहे. असा वाचतोच त्यान आश्रमात नाही. मध्य रात्रीच त्याला योग्य आहे आता दुर्जयचे पाह मा. राजगिरीत अराजक माजण्यास नाही कारण हाता त्याला राणी सरकाराचा नातातवाटेक आहे या गोष्टीचा शयंही हाता. व्यस्तोला कमीत कमी महान तरा आश्रमात ठेवून घेतले. दुर्जयच्या अनुयायांना काय अणण शयय होईल त्यानंतर दुर्जयने आश्रमवास घेतला अनुयायी नसल्या-मुळे या एकटा रहल अशा परिस्थितीत त्याला कायत ठेवणे प्रतापासारख्या समर्थ शासकाने तवने कठीण जाणार नाही. सहजागडाच्या या सर्व गोष्टीचा विचार करताना सहजागडा आणि दुर्जय यांच्याशी परस्परविरुद्ध वागणूक केली."

अशातचून सआचे मौनभंग होताच वेळीच राजाचे अदृश्य आणि पुन्हा त्याच्या हातून कोणत्याही लोकांचा

ज्ञातक नगराच्या शांगरात कोरेश नावाचा एक चोर रहल होता. तो लुबाडून तो पळव घाला. मधून मधून गावातही शिछन घाली.

एकदा कोरेशने तिघा अनुया-यांना गावात चोरी पाठविले एक साठवडा लोटल्यावर तिघांपैकी एक जण परतला त्याला फार दुःख झाल्यासारखा राहिला.

कोरेशने त्याला विचारले—"अस काय ते झाले? ताकोचे दोघे काठ आहेत? राजाच्या शिपायांच्या हाती कंठ झाले का काय?"

"मालक, ते मायबले हे राजाच्या शिपायांच्या हातात नाही; वसदेव नांवाचा एक देवपुरुष आहे, त्याच्या हातात." तो चोर म्हणाला.

कोरेश सतापून त्याला म्हणाला—"या काय गुण्या चालायल्या माहेस? काय झाले ते सर्व सविस्तर साग."

"आम्ही तिघे फिलान श्रीमंसाच्या घरांचा फिरत संध्याकाळी एका घर्मवाळेत विश्र्वासीसाठी येऊन रहात होतो. तार दिवसापूर्वी समोरच्या देवळातल्या महात धर्मदेव नावाचा एक धार महापुरुष येऊन राहू लागला असल्यास आणि तो धर्मेशास्त्र व पुराणातल्या धर्म कलेच्या परायणतेच्या कथा सांगत असल्याचे ऐकल यादोशो करमणूक होईल. दिवस कळून आम्ही तिघेही इतरांवर त्याच्या प्रवचनाला हजर झालो. लागोपाठ दोन दिवस त्याचे प्रवचन ऐक-न्यावर माझ्याबरोबरच्या दोघांच्या मनात एकदम पालट झाला. 'तको वाचा, हे पापकर्म! दुसऱ्याचा काय झाल्यावर तको!'

निघळून पडला. जर प्रधानाच्या मृत्यून
धेळीच ती खिळा गोविंदकडून मागून घेऊन
नाकाला गाऊन पतला असता तर त्याला
नंतर जे कष्ट सहन करावे लागले ते
आगले नसते. नाच नसल्यामुळे पांढा लगड
लागला. म्हणजे प्रधानाच्या भाल्याचा पोटाचा
बळून उतरून पोट्यादरीच पायां नालावे
लागले. ती जंगलाच्या वाटेत जात असतां
घोरांनी त्याला जखम व त्याला एका
शाडाला बांधून ठेवले.

तिकडे गोविंदने ती खिळा सोडून कवळ
हथेल घेतली आणि पुढे चालू लागला. ती
पोटाचे अंतर चालू लागला तेव्हाच त्याला
एक गाडी उलटून उडण्याची दिसली. गाडीच्या

बाजूला एक श्रीमंत माणूस उभा होता.
त्या श्रीमंत माणसाने गोविंदला पाहून
विचारले—“कायरे बाबा, कुठ्याजवळ एखाद्या
खिळा का? मला लवकर, चवरात
जावयाचे आहे. वाटेत कोठे तरी गाडीच्या
पुरीचा खिळा गळून पडला. या जंगलात
लोखंडाचा एमारा तुकडाही दिसत नाही.

गोविंदाने आपल्या जखमांचा खिळा
बाकाच्या बाजूला धुरीत खूपसून दगडाने
डाकला. श्रीमंत माणसाला पुनर्जन्म झाल्या-
सारखे वाटले.

“तू मुळा गहरातच चालला. बाहेर
वाटेत? पत्त नाझ्यादरीवर.” म्हणत
त्या श्रीमंत माणसाने गोविंदला आपल्या
दरीवर गाडीस उचलून घेतले आणि त्याच्या
हातात एक मोहोर ठेवली.

सोन्याचे ते गाणे पाहून गोविंद चकितच
राहला. त्या एका माणसाने त्याच्या कुठ्ठाचा
एक महिन्याचा खर्च निघेल. बाबांनी
पूर्वी जी गोष्ट सांगितली होती, ती
खरी निघाली. म्हणून त्या खिळ्याची
किंमत म्हणून त्याला एक मोहोर मिळाली.

त्यानंतर बाजारात गोविंदने
आपल्या धरी न्यायला म्हणून महिन्या
भराचे सामान विकून घेतले आणि पुन्हा
जंगलाच्या वाटेने आपल्या गाडी निघाला.
पोटाचे अंतर चालून गेला असताना, रस्त्याच्या

काठाला एक आड ग्याला कोणी
तरी मोठमोठ्याने आरडत असल्याचे एक
आटले. गोविंदने त्याच्या हातातल पोते एका
शुद्धाआड लपवून ठेवले आणि आपला
आला त्या बाजूला आला गेला.
खूप खोल मत्स्यावर त्याला एक
बाई मुलाबरोबर दिसली. ती
एका कोट्याधिशाची बायको होती ती
बुल तिघीच होती.

गोविंदला पाहून घोर करून ती बाई
त्याला म्हणाली—“हे पत्ता नाला. आपला
हम्याकाली मी आपला घेऊन
फिरायला निघाले माझी फूलफळ
दिल्ली. मूल तरी
भटकलोल म्हणून मी त्याच्या पाठापाठ
घावले. तेवढ्यात सूर्यास्त झाला आम्ही
बुकली. रावभर गोधत भटकत
राहली दिवस जंगल
पालथे घातले, तरी रस्ता मिळाला नाही
लावला प्यायला काही न मिळाल्याने आला
पाय ही उचलवत नाहीत. म्हणून संघटी
पेणे वसून ओरदतो आही परंतु या
भरण्यात आमचं रडण कोणाच्या कांनी
पडणार? तू देवासारखा पाकलास.

“तुम्हाला धावरण्याचे मुळीच कारण
नाही. चला मी दाखवितो वाट चला
माझ्यादरीवर.” गोविंद म्हणाला.

“बाबा, मुकेंने जीव कासावीस झाला
एक पाळलही टाकण आम्हाला
माझा मिळेल का?”

“तर तुम्ही गंधेच याता. मी
खायला काही तरी घेऊन येतो.” असे
म्हणत गोविंद तेथून निघून गेला
आणि पांढ्याचे वेळाने आपले पोसे घेऊन
गोविंद आपल्या मुलांसाठी म्हणून
जी वाकू, मिठाई वगैरे घेऊन आला होता,
त्या सर्व वस्तू त्या पोश्यात होत्या. गोविंदने
त्या सर्व वस्तू काढून मुलांना वाटल्या
आणि बरोबर जे इतर खाद्य अर्थ आणले
होते ते काढून त्याने संपाक केले व सर्वांना
पोटभर जेवायला सर्वांच्या अंगात

पुन्हा हिडण्या फिरण्याचा उन्हाळ चढला त्यानंतर गोविंद त्या सर्वांना आपल्यादरोबर स्स्थापयेंत पोचवायला गेला. "तुमचा सर्वांचा निरोप घ्यावा म्हणतो."

"छे! ते नाही घालायचे. आम्हांला घरापर्यंत पांचवून मग कोठे ते जा." श्रीमंत कोटघाविशाची वयवी म्हणाली. गोविंदने त्याला ही हाकार दिला. घरी पांचल्यावर कोटघाविशाच्या आवकांन गोविंदच्या हातात एक लहानशी पिणवी ठेवली.

गोविंदने शिक्षकी उधडून पाहिली. तोत आड मोहोरा होत्या त्या पाहून गोविंदचा जोलघावर विस्वास्तच वसेना. एका नालाच्या शिळभाची किमंत त्याला उत्की मोठा गिळणार आहे, या गोष्टीची त्याला स्वप्नात ही कल्पना वसावी त्यानंतर पुन्हा शहरात जाऊन सामान विकत घेऊन जगलाच्या वाटन आपल्या गावी निघाला.

जगलाच्या महश्रमागी पांचल्यावर त्याला सोनोशरी कण्हत असल्याचा आवाज एक आला. तेव्हा गोविंद भावाभाच्या अनुरोधाने

निघाला जाचाय. बायन इतकीच उधडून गेली मुन्हा लागला दिवला.

प्रधानाच्या मुलाच्या मोगातून होत ना गोविंदचा सोडवणार माहितीला. गोविंद प्रधानाच्या मुलाला सोडविले हाताचा आधार देऊन आपल्या घरी नेऊ आणि त्याला रोठभर जवायला वाढमे

त्यानंतर गोविंदन आपली आज्ञा सविस्तर दिली आणि "सामक, नालाचा शिळो घालवून आपण नुकसान सहन करत व मी त्याच शिळघामुळे आपल्या स्वतःचा इतका कायदा करून घडू शकलो."

सर्व एकन मुलत्यावर मुन्हा गोविंदला म्हणाला-"गोविंद, तुझ्यासारखा माणूस माझ्या रक्षणासाठी आवश्यक आहे. मी माझ्यादरोबर महारात चला तुला मी चांगल धर देतो व त्या वरोवर आगला पगारही देतो."

त्याच दिवशी गोविंद आपल्या कुटुंबिया राजधानीच्या गावी गेला आणि भव्याच्या मुलाकड नोकरी करू लागला

काही वेवे चढवत एक राजा राज्य करोत होता. त्याला दोन मुलगा होते. आले राजाने आपल्या योरत्या मुलाला राज्याभिषेक करून सेनापती म्हणून ठरविले. अगदी राज्याभियेकाच्या मोठा राजाला येऊन म्हणाला-"मला हे नको, पाणढ्यालाच राज्य पडू दे."

तो काहीचे राज्य दूर सामंत राजाच्या राज्यात गेला. तो एका श्रीमंत भाणनाच्या घरी नोकरी लागला दिवसभर तो त्या श्रीमंताने घरात गडघाचे काम करी

काही काळ लोटल्यावर काशीच्या राज्याचे काही अधिकारी जमिनीची मग चगेरे करून त्यावरचा राज्य कर ठरवून त्या सामंत राजाच्या राज्यात दे देऊन पोचले. त्याने त्या श्रीमंताच्या घरी काम करणाऱ्या

युवराजाला पाहिले व त्याच्यावर आपली भक्ति व दर्शविली. ते त्या श्रीमंत भाणनात युवराजाकडे येऊन यिनती केली की "आपण आपला काशीने महाराज यांना लिहून माझ्या लागणारा पोडा कमी करावा!" युवराजाने तसे पत्र लिहिले व काशीच्या राजाने कमी करी

तो पोष्ट सर्वांस यावर गावातील अनेक लोक युवराजाकडे आले व त्याच्या वरचा कर करण्यासंबंधी राजाला लिहिण्यास यिनती लागले.

गोविंदाने युवराजाने आपल्या धाकट्या भावाला पत्र लिहिले आणि सर्वांनी इच्छाच्याप्रमाण जमिनीवरचा कमी करण्यास राजाने मंजुरी दिली.

गुढेला राज्याच्या गजिन्यात भरावयाचे कर लोक युवराजाकडे येऊन भरू लागले

युवराजाने नको म्हादले तरी प्रजा त्यालाच येऊन कर देऊ लागली. त्यामुळे भावाच्या मनातले वैराग्य कमी होऊ लागले आणि राज्यप्राप्तीचा मोह वाढू लागला.

त्यानंतर तो एकेका मागस राजाला आपल्याकडे वळवून घेऊन किंवा त्याजिकून आपली सत्ता वाढवू लागला त्या गोष्टीची माहिती आपल्या धाकट्या भावालाही युवराज देऊ लागला तरी धाकट्या भावाने मोठ्या भावाने जे केले त्याचा विरोध तर केलाच नाही, त्याला आपली मान्यताच दिली. शेवटी युवराजाच्या मनात काशीचे राज्यच हस्तगत करण्याचा मोह होऊ लागला. एके दिवशी

त्याने आपल्या धाकट्या भावाकडे निरोप पाठविला—“तू आपले सर्व राज्य मुकाट्याने मला द्यावे, नाहीतर मुद्दाला सिद्ध रहावे.

भावाने उत्तर पाठविले—“हे राज्य तर आपलेच आहे. आपल्याला वाटेल तेव्हा घेऊन स्वीकारावे.” त्यानंतर युवराजाने आपला राज्याभिषेक करवून घेतला व धाकटा भाऊ सैन्यापती झाला.

काशी राज्य मिळाले तरी तेवढ्यावर पोरन्या भावाच्या मनाचे समाधान झाले नाही. तो एकामागून एक लहान लहान राज्ये जिंकून राज्याचा विस्तार करू लागला. त्याच्या मनाचे समाधान झाले नाही.

भूलोकंतील विविध राज्यांसमयी कर्वा करीत असता काशी राज्याचा उल्लेख झाला. पाविपती दुर्लक्ष केले तर सगळे लोकांवरच संकट येण्याची शक्यता दिसली म्हणून पोरन्याची कान उघाडणी केली पाहिले असे देवेंद्राला वाटले.

तो सकळ कळून देवेंद्र एका तरुणाचे रूप घेऊन काशीला राजाच्या दयनासाठी एक महत्वाची गोष्ट सांगून निघून जाणार असल्याचे त्याने सांगितले.

राजा त्याला आपल्या अंतःपुरात बोलावून घेऊन गेला.

“राजा! पाह्या माहितीप्रमाणे एका जागी तीन मोठे महानगरे आहेत. ती सर्व

संपली व वैश्वदेव मृत असा आहे. राज, बोडे, रय व पायदळ असे चतुरंग सैन्य त्यांच्याकडे आहे. मी तो तीन शहरे जिंकून तुला देतो.” असे सांगून तरुणाच्या वेष्टात असलेल्या देवेंद्राने राजाला खूप प्रोत्साहन दिले. राजा लोभवून त्या गोष्टीस तयार झाला. तितक्यात देवेंद्र अतर्धान पावला.

राजाने त्या तरुणाचा खूप शोध केला. परंतु तो सापडला नाही तेव्हा राजाला काही सुपेना त्याने सर्व प्रमुख अधिकाऱ्यांना बोलावून दिला की आता धोड्या घेऊन पूर्वी एका तरुणाने येऊन तीन महानगर जिंकून देण्याचे वचन मला दिले होते. तरी तुम्ही त्याला हुकूम काढा.”

राजाच्या काम अगरक्षकांनी व इतर अधिकाऱ्यांनी सैनिकांच्या मदतीने खूप शोध काढला, परंतु त्या तरुणाचा शोध लागला नाही. तेव्हा राजाला त्याला वेढ तर लागले नाही असे वाटू लागले. त्याच मानसिक आजाराने राजा आजारी पडला. वैद्याने अनेक उपचार केले, परंतु सर्व निरुपयोगी ठरले.

त्याच वेळी ममस्त शास्त्रांत प्राविण्य-रागादन बोधिसत्व तत्प्राप्त झाले. काशीला परतले त्यांना महाराजांच्या विचित्र आजाराची माहिती कळली. त्यांनी राजाकडे निरोप पाठविला की राजाचा बरा करण्याचे सामर्थ्य त्यांच्या अंगी आहे. तरी एक संधी घ्यावी.

राजाने बोधिसत्त्वांना राजवाड्यात बोलावून घेतले. बोधिसत्त्वांनी राजाला विचारले- "महाराज, आपल्या आजाराचे कारण काय?"

त्याचे उत्तर देताना राजाने त्याला एका तरुणाने तीन महानगर जिंकून देण्याचे जे वचन दिले होते ते सांगितले आणि म्हणाला- "त्या दिवसापासून माझ्या मनाला धक्का आहे. मी वपारी तुम्हाला दूर करतां आली तर प्रयत्न करून घ्यावा."

बोधिसत्त्वांनी राजाला विचारले- "सामना, आपण या आजारातून बरे झालात तर तील महानगरे जिंकू नको का?"

"नाही, हे शक्य नाही!" राजा लगेच उत्तरला.

"सदमग त्या नगरांची फिकीर बसण्यात काय अर्थ आहे? जगातली प्रत्येक वस्तू शोध्याच दिवसात पाहतां अदृश्य होते म्हणजे अणभगुर आहे, होय की नाही?" बोधिसत्त्वांनी विचारले. राजा म्हणाला- "होय!"

हेही विचार करत असताना जीव ध्यानात घ्यायला लागले. म्हणून हे राजा! तीनच काय तीस महानगरे जिंकली तरी आपल्याला जास्त मुक्त पिल्ले नाही. या जगात कोणतीही वस्तू किंवा प्राणी वाढवत नाही. मोठे नावाचे एक मोठे भूत आहे! कोणाला अतच नसतो. कोणी माणूस कोणाला बळी पडतो तेव्हा त्याला भानसिक व्याधी होते. तिच्यापासून मुक्ती देण्या असेल मनाला आशा व कायदा कायदा राखल्या पाहिजेत. जसा पायाचे पाहून नामने कापली तसेच आपल्याला इच्छा व कामना आपल्या उपयोगी पडतील तेवढ्याच वाढविल्या पाहिजेत" बोधिसत्त्व म्हणाले. बोधिसत्त्वांचा उपदेश ऐकून राजाच्या मनाला शांति मिळाली व त्याची मानसिक व्याधि नाहीशी झाली. त्यानंतर बोधिसत्त्वांनी राजाला उपदेश केला व आजीवन बोधिसत्त्वांच्या मार्गदर्शनाप्रमाणे तो राज्यकारभार पाहू लागला.

त्या त्रोटकाने त्या मुलाकडे बघीत. दया असे म्हणत त्याला बघता. रात्रीने कवीवरामाने मार. आपल्या इतक्या प्रसन्न व. माणसा. त्याला त्याला विचारले. मग माणसा. त्याला त्याला विचारले. त्याला त्याला विचारले.

संत कबीर

साराणसी म्हणजे काशी नभीकच्छा
 काशी गोमती व गोमती नद्येचे
 एक नद्येच्या तटावर आहे. काशी
 एका प्राजाच्या मीठाला एक तांदूळ
 मीठाला असलेला विसरला त्याने
 त्या मीठाला त्याला मीठाला
 बायलाच्या हातात दिले

त्या काळात काशी येथे एक विद्वान
 आचार्य रामानंद हे रहस्य होते. कायीर
 दारा त्या विद्वानाच्या विषय
 त्याचे मालकी प्रयत्नात होते. परंतु
 रामानंदजी आपणांस कदाचित
 विषय म्हणून म्हणून नाहीत,
 अशी शंका कोणत्यातूनही नसली

[illegible]

तेव्हा परमानंद स्वामी हसुने म्हणाले-
 "तू एक शाठ्यवादीय भावनावादीय मज्जे-
 लाम तर तुझ्या सर्व शक्ती दुसऱ्याला
 तेव्हा तू साक्षाद्वरीवर रहा

विजयनाथराज त्या गोंदलीवाही कवळ
 झाली परमानंद स्वामीने तानातल शकल
 हाकलावे एका रेशमी वस्त्राचा आवरण
 करणाऱ्या आपापान एका वादनाचा
 पाठला लादत कुलीकलावरीवर एक
 रेशमी वस्त्र आणून स्वापोल्या तानातल
 ठेवले आणि म्हणाला- "स्वामीजी, आपला
 कुम कळत गेल्या वरीकार वरीकार"

परमानंद म्हणाले- "हान, हान! तान
 आनदाचीच गोष्ट आहे तुझ्या इच्छाप्रमाणे

मी आपला वरीकार करतो, परंतु असेच
 एक रेशमी वस्त्र आणून विजयनाथराज
 यांनाही दिले पाहिजेत"

त्यानंतर स्वामी म्हणाले- मी जेव्हा
 विजयनाथराज निवास करीन, तिथेच विजय
 नाथराजी जसे सर्व शक्ति वादनात वसेन
 विजयनाथराज यांच्या वरीकारही तानने
 पाहिजे

त्या वरीकारातून विजयनाथराज यांच्या
 स्वामीने आपापान तानने तानने
 मित्र त्यांच्या निवास तिथी तानने
 स्वामीजी विजयनाथराज यांच्या म्हणाले-

मी साक्षाद्वरीवर राही जेव्हा विजयनाथराज
 यांच्या कळत गेली तानने तानने तानने
 यांची जगतात तुझीमुद्दा! जगताद्वरीवर
 नला"

विजयनाथराज स्वामीजीवरीवर तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने

तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने

तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने

विजयनाथराज यांच्या मुलीन चालवत
 नला. तानने तानने तानने तानने तानने
 "स्वामीजी, मला तानने तानने तानने
 आहे. तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने

परमानंद स्वामीने तानने तानने तानने
 एक नला तानने तानने तानने तानने तानने
 "तानने तानने तानने तानने तानने तानने"

"ते तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 ते तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 ते तानने तानने तानने तानने तानने तानने

"तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने

व म्हणाले- "स्वामीजी, आपला पुढे तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने"

परमानंदस्वामी तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने

तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने
 तानने तानने तानने तानने तानने तानने

"स्वामीजी, माझं घर अगदीच लहान आहे. आपल्याला उत्तरामल्ला ही जगगा जास्त सोयीची आहे."

महणून परमानंदस्वामी ॥ त्रिश्वनाथ-
राजे नरसीमान दिलेली पेज पिऊ लागले
परंतु त्यांना श्रीकारो येत अभयभास्वर
वाटले म्हणाले—“यात मीठमुद्दा नाही
की हो !”

त्यानंतर नरनाथा घरी जाऊ लागला.
 तेश्हा परमानंद नाथा नवल बोलून
 म्हणाले— "या मद्यरात्राच्या रात्री तुमचा
 पाऊन भागचा जोव वाचविलास तुम्ही
 उपकार आम्ही कधी विसरणार नाही
 हो रक्षमी जाल पं. या शिवाय तुम्हा
 टायला माझ्या जवळ दुभर नाही आली."
 असे भागून परमानंदांनी नरनाथाच्या
 जालात ती शाल ठेवली.

विश्वनाथराज नकिल होऊन महाराज-
 "मिठाशिवाय दिलेला पंखदल तुम्ही ही
 रेशमी साल देता? रेशमी शाकीची
 किमल किती अमने गाची कल्पनामुझा

प्रश्नार्थः समवायः तुल्यः नो यत्तुल्यवत्
कदाचि?

गुरुमन्त्रः शिवः सर्वेश्वरः ॥ १ ॥ - माता-
पूरुषा लोकानां प्रभुः त्रिभिः त्रिभिः
चैतन्यं यो भगवो ब्रह्म जीवन्मूर्तिः, ॥ २ ॥
या ॥ ३ ॥ कदाचिं गरुडच काय? विष्णु-
नाथरात्र माणसान् सर्वं ब्रह्म समद्वन्द्वं
पद्मावपायं। गगनं तं ॥ ४ ॥ ध्याता ॥ ५ ॥
काणः आत्मानं चानादिनं नृप ॥ ६ ॥
स्त्रीरप्यायनः शिवो नरः यो नृप ॥ ७ ॥
दिनो नृपः ॥ ८ ॥ कर्णो नृपः ॥ ९ ॥
नृपः ॥ १० ॥ भक्त्यै नृपः ॥ ११ ॥
नृपः ॥ १२ ॥ दुःखं नृपः ॥ १३ ॥
नृपः ॥ १४ ॥ वसुधावतः नृपः ॥ १५ ॥
नृपः ॥ १६ ॥ नृपः ॥ १७ ॥
नृपः ॥ १८ ॥ नृपः ॥ १९ ॥
नृपः ॥ २० ॥

नेव्हा विठ्ठलनाथ राज परमानंदस्वामीचे
पाठ धर्मेन ~~आपल्या~~ "आपल्या ~~आपल्या~~
हा थोरवणा नमजून ~~आपल्या~~ मी आपणा-
जवळ उर्मटपणाने बोललो ~~आपल्या~~ मला
कृपा करून क्षमा करावी

सर्वत्र शर

केंद्रांमध्ये विकासासाठी अनेक योजनांचा प्रारंभ करण्यात आला आहे. यातून अनेक योजनांचा प्रारंभ करण्यात आला आहे. यातून अनेक योजनांचा प्रारंभ करण्यात आला आहे.

[illegible][illegible][illegible]

सत्यनिष्ठ

गोपाळपूर नांवाच्या गावी निळोवा नावाचा वोन एकर अग्निनीची मालकी असलेला एक शेतकरी रहात असे. त्याला एकुलती एकच मुलगी होती, सावित्री तिला सावू म्हणे, लहानपणीच तिची आई गेली. परंतु बापाने तिला कराळी हो उणीव भासू दिली नाही. आतां तिचे लग्नाचे वय झाले होते. देहा पंधरा हजारचा हुंडा दिल्या- शिवाय कोणी घर मिळण्याची माशा तव्हती निळोवा कोठून तरी कर्ज काढण्याच्या हेतूने शेजाराच्या गावी गेल. सावू आपल्या एका मैत्रिणीला भेटायला म्हणून जवळच्याच दुसऱ्या एका गावी गेली.

ती काळोख पडू लागल्याच्या सुमारास भाड्याची गाडी करून घरी परतली. घरात वडील कोणाही नरी भांडत असल्याचा मोठा आवाज तिला ऐकू आला. "तुम्ही वधाने मोठे म्हणून मी इतका

येळ नमत्या जावाजात बोललो. पुर्तुदी झालून जगायच्या तुम्ही माझे पैमे परत नाहीत. तर पाटलाकडे किर्याद केल्यादिवाय राहणार नाही." असे म्हणत पसवीस एक वर्षांचा एक तरुण युवक बाहेर येऊन गल्लीत निघून गेला.

सावू घरात गेली आणि ती बापाला विचारू लागली-"काय हो बाबा, हां सर्व भानगड?"

निळोवा थोडसे रागानेच म्हणाल-"सर्व गोष्टी तुला नागायला हव्यात का? आत जाऊन मंत्रकपाणी कायते पहा!"

कधी सतापून न बोललेल्या वडिलांचे शब्द ऐकून सावूच्या डोळ्यांना पाणी आले. अर्धा तास शांतपणे गेल्यावर नमत्या आवाजात निळोवा म्हणाला-"तुजं लग्न पुढल्याच महिन्यात बरं का? सर्व गोष्टी पसंत पडल्या दहा हजारचा हुंडा दिला पाहिजे, असे

स्पष्ट ठरवायचा निश्चय झाला म्हणतो."

"पैसे कोठे मिळाले बाबा?" सावूने भीत विचारले.

"त्या भानगडी तुला क्काला हव्यात? लहान तोंडी मोठा घास!" निळावा असे दरडावून सांगून साठेवर आडवे झाले.

सावू संपाकघरातली कामे आवडून परतली तोंपयंत निळावा पाऊल होते तिते वडील कपडे ठेवत ती पेटा उघडून पाहिली. पेटाच्या एक वामड्यावर पाकीट दिसले ते भडन पंग होते वडिलांना आपल्या लग्नासाठी सोबटी चोरीसारखे मोब कर्म करावे लागत तर! विचार मनात येताच तिचे मन बधिरच जाले तिते ते पाकीट आपल्या उशाची उशी लागली ठेवत आणि झोपली.

उनाडल्यावर निळोवाची भाडण करून गेल्या ती तरुण युवक आला. ती आल्यावर निळोवा त्याच्यावर ओरडले-"जातापर्यंत मी शहरवजा मागितलं आहे तुझ्या पैशाची गोष्ट मला माहीत नाही तेव्हां आलास तसा चालू लाग."

ती तरुण युवक गमावून काही थोड्याच इतक्यात सावू मध्ये बोलली-"कोणत्या तरी पैशांची गोष्ट काढून पाह्या बाबांना वाच देणे बराबर हाडेल का?"

"यात दग्याचा हेतू गुळीच नाही ज वडल मी सांगतो, लग्न देऊन पेंक." असे सांगून ती युवक सांगू लागला.

त्याने नाव रघू शेत. ती एका जव्हेन्याच्या दुकानात कारकुनाने काम करीत होती एके दिवशी मालक दहा हजारच्या सौटा एका भामड्याच्या पाकिटा मध्य ठेवून व्यापाराच्या कामा निमित्त बाहेर पडला, आणि एका तासाभरातच दुकानात घाबरल्यासारखा परतला वाटेन कोणी पाकीट मारल हात म्हणे. ते ऐकून मालकापेक्षा रघूच्याच जास्त वाईट वाटले.

रघूचा घरिला भाऊ तालुव्याच्या गावी रहात असे. तो आजारी पडल्याचे कळल्या-

करून देण्याचं सामर्थ्य आहे, परंतु मला मुलीच नाहीत. मला मासे नाहीत, तरी तू घे. पत्ता दिलास म्हणजे दरमहा तू सांगशील सितके तुझ्या कुटुंबात वसूल करीन." असे म्हणत त्यानं निळोवाला एक पाकीट दिले.

"त्याचे नाव राजाराम होते. त्याने मला पाकीट दिले ते आम्ही पाहून हा रघू ते तडविण्याच्या प्रयत्नात आहे. तेंपुढीं सावू, पात्र्या घालण्यावर मूळीच विश्वास करू नकोस. ही गोष्ट खरी की खोटी हे सांगायला ती राजाराम कोठे राहातो, माहीत नाही." निळोवा चिडून म्हणाले.

इतक्यात राजाराम रस्त्यावरून जेवळ आला असे म्हणाला—"इतक्या काळीखालही मी हे घर ओळखले."

निळोवाने राजारामाची ओळख करून दिली तिने घडलला सवें वृत्तांत त्याला सांगितला व म्हणाली—"हा गुता आतां तुम्हीच सोडवा करा !"

"त काय मोठे काम झाले ?" असे म्हणत राजारामान वृत्तांत सांगितला.

तो गावी नातेवाईकांच्या घरी लग्नासाठी म्हणून सूर्योदय म्हयन्याची घोडा आधीच निघाला. निळोवाच्या गावी पडून त्याच्या गळ्यात पाऊस टाकतां पाऊस पडू लागला. आडोवाला म्हणून ओटोवर येतांच त्याला (राजारामाला) तड्याच्या बाजूला एक पाकीट दिले. उघडून पाहिले तर अतः खूप पैसे दिसले दाखला कुसूप होते. घरातली बंडळी कोठे तरी जाण्याच्या घाईत असतां त्यांचे हे पाकीट देता येईल, असा विचार करून पाऊस थावताच तो पाकीट पेंकून निघाला. बाहेर एका जागी निळोवा एका परचया विहिरीकडे जात असताने पाहून त्याने ते पाकीट त्यांना दिले तेव्हां राजारामाला पिशवी मिळाली ते घर निळोवाचेच होते हे माहीत नव्हते. नगर की घरी गेला आणि पैसे घेऊन ज्या घरी त्याला ते पाकीट

मिळाले होते त्यांना ती गोष्ट कळवून पाकिटात होते तेवढे पैसे त्यांना देण्याच्या हेतुने परत आला होता.

इतके सांगून राजाराम निळोवांना म्हणाला—"मी तुम्हाला दिलेले पाकीट रघूच्या मालकाचेच असते. रघूला देऊन टाका. तुम्हांला लग्नकार्यासाठी हुंड्याला लागणारे दहा हजार रुपये मी देतो." असे सांगून रघूकडे सारकं दृष्टीने पाहिले व म्हणाला—"तुमचा होणारा आवई या मुला-सारखाच असेल हो ?"

"मुलाला पहायला येऊन मुला-विषयी खोलात जाऊन चवकशी करायला मला होता हो ? आई-वडिलांनी दहा हजार हुंडा दिला पाहिजे, म्हटल्यावर नक्षी बेलासारखी मान हुलविली होती, एवढे खरे !" निळोवा म्हणाले.

राजारामाने या संपेस रघूचा धरून हुलवीत विचारले—"तुझ्या मालकाने 'गेले सगळे' म्हणून हात झाडले होते ते पैसे तू परत मिळवून दिलेस. तू कोलेली

मेहनत आणि तुझा प्रामाणिकपणा मला फार आवडला. निळोवा व सावित्रीने माझ ऐकलं तर...! तुझं लग्न झालं का ? नसेल आनंद तर हुंडा किती मागशील ?"

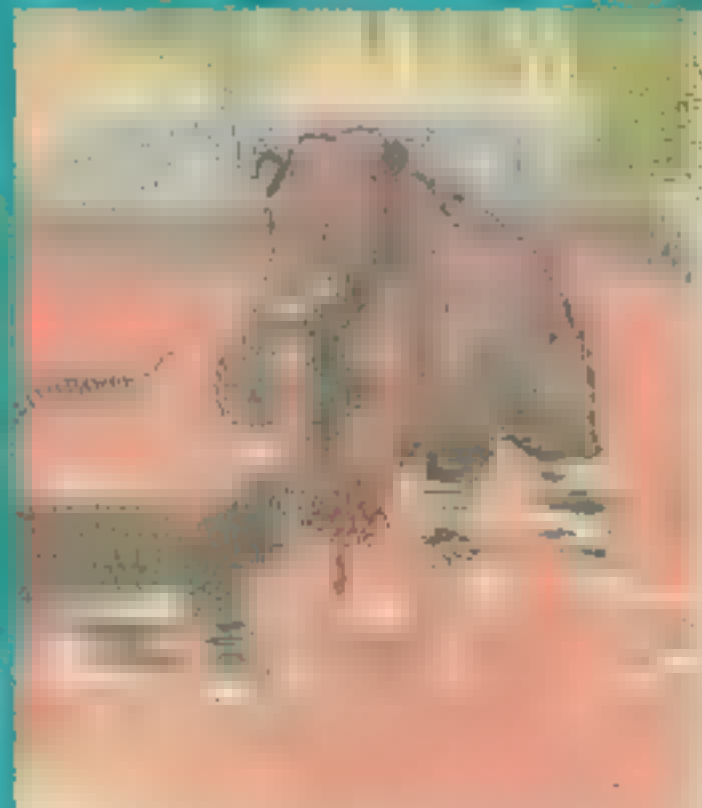
रघूने एकदा निळोवाकडे व एकदा सावित्रीकडे पाहिले. निळोवासुद्धा रघूकडे प्रमान पहात होते. सावित्री लाजेने मान झाली उभी होती.

"आपलं लग्न टळलं तरी खाल्ले, निचार करून पाकीट मला घ्यायला तयार झालेल्या सावित्रीचा प्रामाणिकपणा मला आवडला. हुंड्यामुळेच इतक्या भानगडी मी पुन्हा हुंड्याच्या गोष्टी काढू म्हणता ?" रामू म्हणाला.

राजारामाने निळोवा व सावित्रीकडे पाहून व त्यांनाही झाला असल्याचे ओळखून म्हटले—"येथ्या महिन्यातच लग्नाचा मुहूर्त घ्या. या घरी नाही, माझ्या घरी! मला मुलगी नाही, परंतु दहा मलींचे करून द्यायचे सामर्थ्य मला आहे. मी निळोवाला मागेच सांगितलं होतं."

हत्तीच्या अंगाचे लयके तोडी
सर्वांग स्वतःचवाळू शाले.

हत्ती सोडून मगरीला आवकून घरी
तर मगर आपल्या खडबडीत सांगटाने
हत्तीला चढवून काढू लागली.

हत्तीने मगरीवर उभे राहून तिला
पायाखाली चिरडून टाकायचा
तर मगर खोल पाण्यात स्वतःचे अंग नेऊन
हत्तीचे प्रयत्न निष्फळ सरी मगर लाडून
गेली असे वाटून किनाऱ्यावर जाण्यासाठी
धावे. तर तेवढ्यात मगर त्याचा पाय घसून
नेऊन त्याला पाण्यात बुडवो. अशा तऱ्हेने
हत्ती व मगरीचे द्वंद्व एकसहस्र वर्षे चालू
हाने.

गर्जेवाने स्वतःच्या नवलीवर बसवून
राहून किती शौर्याने लढत दिली हळूहळू
त्याची शक्ती क्षीण होत गेली, मगर तर
पाण्यातच राहणारी पाण्यात तिची शक्ती
अपरफार. हत्तीचं रक्त पिऊन पिऊन ती
आणखी जास्त शक्तिशाली झाली. तिच्या
तोंडातून आपली मुटका नाही, हे त्याला
जाणवू लागले.

"मी तद्धान भागवायला या सरोवरावर
आलो होतो. पाणी व्याख्यावर परतून
सरोवरात का उतरलो? माझ्या या मूर्ख-
पणामुळेच मी मगरीच्या लांडात सापडलो."

"माझा आता काय रक्षण करणार?
कापायला येऊन? मी रक्षण करू
शकत नाही, तरी माझ्या मनात कोणत्या-
तरी कापण्यात या स्वतःच्या काचवू शकेन
अशा भावना आले त्या आशेमुळेच
रक्षण व्हावे अशी करतो आहे.
तरमग आशाला काहीतरी आधार आहे,
म्हणजे देव! त्याला सांगड पाळतो!"

देव, भगवान ईश्वर या भावनेचे मुळ
अशा देवा! सर्व कारणांचे मूळ कारण
तूच आहेस!"

माझ्या सारखे गविष्ठ, मंदमयी व
मदान्मत्त त्यांच्यावर मोठे संकट येईपर्यंत
तुझी आठवण काढीत नाहीत. निरुपाय
झाल्याशिवाय तुझी गरज त्यांना वाटत

नाही. अशा तऱ्हेने अनेक प्रकारे स्वतःची
निंदा करीत असता मगरीच्या पकडोमुळे
होत असलेली वेदना थोडो कमी झाल्या-
सारखी वाटली.

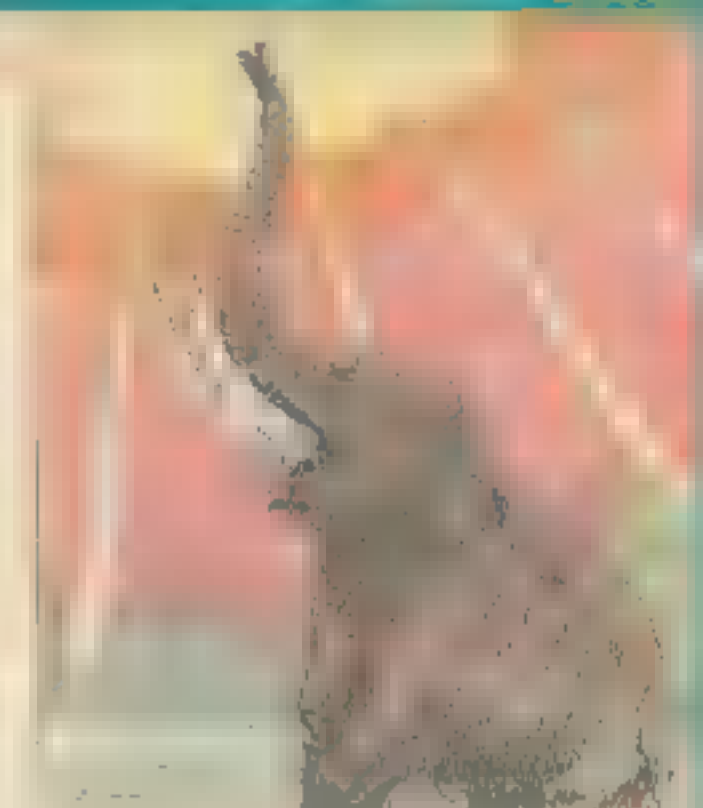
गर्जेत देवाचे स्मरण करून स्वतःला दोष
देऊ लागला. क्षणापासूनच मगरीचे
मुळे लुटे पडू लागले, छातीत धडधड
सुरू झाली. तरी जास्त पिडून
तिने हत्तीच्या पायाचा कडकडून चाका
पेतला.

प्राणांतरचे संकट, व दुःख व
श्रम करीत आल्यास! मी सर्वव्यापी आहेस!
तेव्हा सर्व देवांच्या देवा! या जगाची मूर्ती
करणाऱ्याची सुष्टी देवा! माझ
रक्षण कर म्हाणून मी जितक्या जास्त
हाक मारीत आहे, तितक्याच जगाने
देवा मी माझे रक्षण करतील असा
विश्वास आहे. तू नवनीच रक्षण
शमशोळ!

"तूच सर्वस्व आहेस! मनात
चिरस्थायी असल्याची खोळख होऊ
देवा! देवा! माझ्यासारख्या दोनोपर्यंत
पोचण्याची जबाबदारी तुझीच नाही का?"

"माझ्या अंगातली सर्व शक्ती नष्ट
झाली आहे, डोळ्यातलं पाणीसुद्धा वाहून
गेलं आहे, तुझे स्मरण करून हाका मार-
ण्याची गरज नाही असाव याही नाही.

चांदोबा

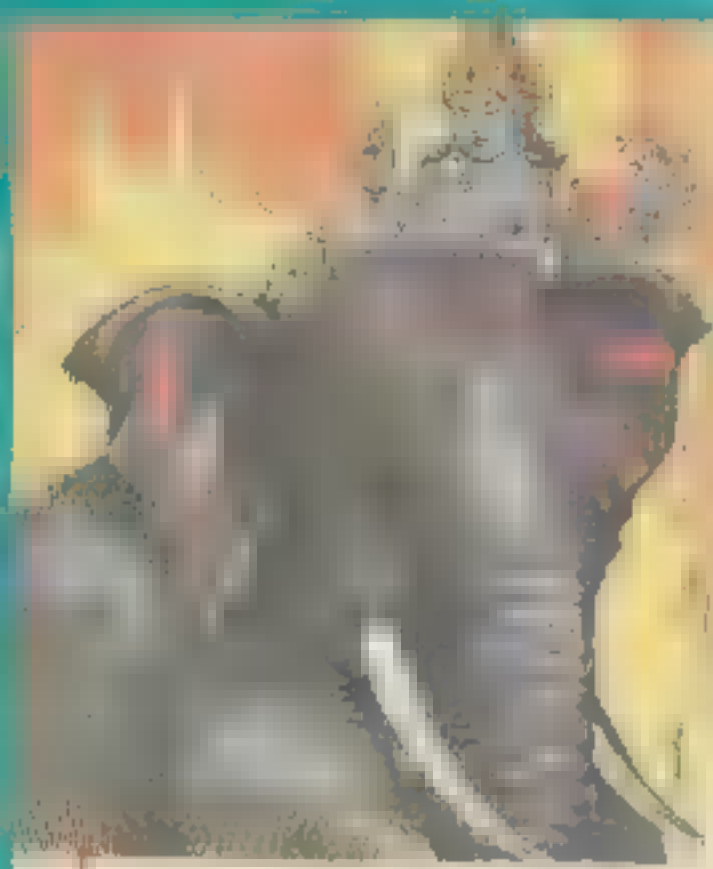

कणहण्याची शक्तीही राहिली नाही, शुद्धी-
सुद्धा जाणार!"

"माझ रक्षण कर निवृत्त नकोस,
तुझी इच्छा! मुळा सोडून मला दुसरा
जाणार नाही!" म्हणत गर्जेवाते
उरलेली सर्व शक्ती एकचटून उच
करून हाक मारीत असल्यासारखे
पाहिले.

मगरीच्या जगातली शक्ती कमी होऊ
लागल्यासारखी झाली जिमेत पाण नसल्या-
सारखे व कठीतून स्वर उमटत नसल्या-
सारखे भासले.

आपण जिवंत आहो की नाही अशा
स्थितीत मी डोळे मिटून पडला असता

तो काही झालनाल न केल्यासारखा
बसून राहिला.

तेव्हा विष्णू प्रगट झाला.

मग त्याच्या रूपाने एक
भूत तो एतल अणुसारखा गजेंद्राला
विसला.

आल्याबरोबर विष्णूने सुदर्शन
चक्र सोडले आणि आपला अभयहस्त
गजेंद्राच्या दिशेने धरला.

सुदर्शन चक्र प्रचंड वेगाने गेले आणि
मगरीचे डोके कापले गेले.

ती मग म्हणजे मुळात एक गंधर्व होता.
त्याचे नाव 'वृह' असे होते. देवल नावाचे
एक ऋषी पाण्यात उभे राहून सूर्याला

अर्घ्य देत असतां गंधर्वाने मगरीसारखं
खोल पाण्यातून जाऊन ऋषीचा पाय
घरला. त्या ऋषीने "मगरीसारखा पडून
रहा!" त्याला शाप दिला. विष्णूच्या
सुदर्शन चक्राने त्याचे डोके कापल्याबरोबर
तो गंधर्व ज.पमूक्त झाला.

मगरीच्या पकडोतून सुटलेल्या गजेंद्राला
घरून विष्णूने सरोचरावाडेर ओढले आणि
त्याच्या हात फिरविला. तो
स्पर्श होताच गजेंद्र अर्धमेढ्या स्थितीतून
पुन्हा पुनर्जन्म आत्म्यासारखा उठला व
त्याला पूर्वजन्माचे स्मरणही झाले.

गजेंद्र हा पूर्वजन्मी विष्णूभक्त शंकराभक्त
नाथाचा होता. विष्णूचे ध्यान करून
तो ध्यानस्थ असता ऋषी
आले व त्याचे त्याच्याकडे लक्ष गेले नाही.
अगस्त्याना राग आला आणि 'मदोन्मात
हत्ती हाऊन तू जन्माला ये' असं शाप
त्यानी दिला. त्याच रात्रीने गजेंद्र होऊन
मोक्ष प्राप्त केला.

गजेंद्र मोक्षाची ही कथा मूत मुनींनी
तैमिषारण्यात जी मंत्रपत्र त्यावेळी
पौतकादि मुनींना सांगितली.

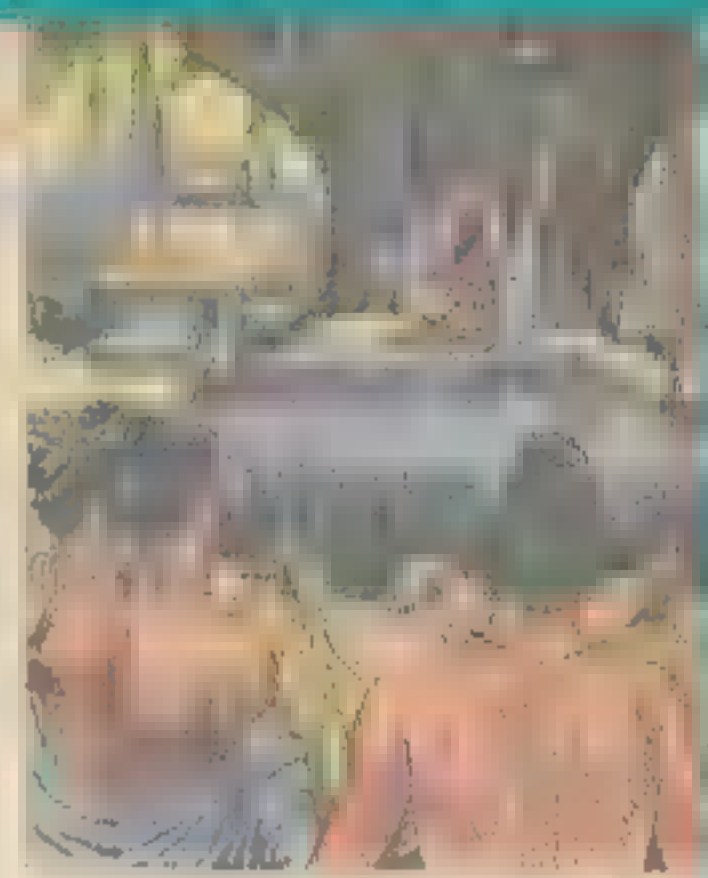
मुनीकथा ऐकून मूत ऋषींना म्हणाले-
"मुनींनो! गजेंद्र मोक्षाची ही कथा ही
फक्त हत्तीपुरतोच विसत नाही. तर सर्व
जीवकीटीला, त्यांतल्या त्यात मूक्त करून

मानवाला, अनेक संघनानून व संकटांतून
मुक्त होण्यास उदाहरण स्वरूप होऊ शकत
नाही का?"

मूत म्हणाला-"होय तर! गजेंद्र
मोक्षाचा अंतरायही आहे! कोणीही कदाही
तऱ्हेने त्याचा अन्वयाचं लावून ध्यावा
काल हा विष्णूच्या अवीन असतो.
चक्रात कित्येक कष्ट व संकट
उत्पन्न होतात व नाहीशी होतात

मुनी म्हणाले-"मुनिवर्य! मोक्ष
आस्थानकावरून कारण तो
विष्णूच आहे, अशा विष्णूच्या कथा एकाच्या
अने मनाला वाटते आहे. तुझ्या ममार
आम्ही लहान बालकासारखे आहो. म्हणून
विष्णूविषयी जे काही विशेष आम्हांला
सहजे येते. रीतीने तू
सांगवे अशी आमची सर्वांची मुला
जोडून विनंती आहे. मुनींच्या तोंडी
सर्व अष्टादश पुराण इतिहास व त्यांना
विशेष अंश ऐकून तू एकट्याने समयान
घेतला आहेस. तेव्हा विष्णू पुराणातील
त्या कथा तू आम्हांला सांग

मूत मुनींना ऋषी म्हणाले "एक
अनंद झाला व म्हणाला-"टीक एका
व्यास मुनींनी विष्णूच्या अनेक लीला
त्यांतून मग विष्णू अर्धे मग भागवतात
रचून ठेवला आहे. त्यानी आपला मुक्त

अने याला त्याचा उपदेश केला आहे.
विष्णूच्या विषयी शास्त्राने ऐकून या
अवसागरातून मुक्ती मिळावी या हेतूने
परीक्षित राजास त्या मुक्त मुनींनी सर्व
कथा सांगितल्या. मग त्याचा मोक्ष करण्या-
साठी विष्णूने जी अवतार धारण केला तो
'आदिमूळ अवतार!'

विष्णूने अनेक अवतार धारण केले.
त्यांतील मुख्य दशायतार धारण
मोक्षाला जाणारे दहा आहेत

'नार' म्हणजे 'तीर' म्हणजे पाणी.
पाण्याला मूळ कारण असा विष्णू 'नार'
अवतार म्हणून 'नारायण' झाला. नारायण-

तुनच 'नीर'ची सृष्टी झाली. विष्णूने जलचर मृण्मजी भ्रमात अवतार धारण केला. तोच मत्स्यावतार! दशावतारात मत्स्यावतार हा प्रथम होय।

विष्णू पाण्याने भरलेल्या गोल मेघा-सारखा निळ्या रंगाचा असतो. मेघात जशी बीज असते तसा विष्णू तेजस्वी असतो. त्यातून आलेले पाणीमुद्धा तेजःपूज असते व त्याचा शुभ्र नित्य निमळ असतो. तेच पाणी धारणोदक क्षीरसागर होय।

त्या क्षीरसागरात अनंत असा काल शेषनाग रूपे अनेक चल्य वळून राहतात. शेषनागाला सहस्रफण असतात अत

नसलेल्या असा अनंत शेषनागावर शेषनागी होऊन विष्णू पहिल्या असतांना त्याच्या नाभीतून निघालेला नालावर एक विमान पड निघाले. त्यावर ब्रह्मदेव जन्मला. त्या ब्रह्मदेवाने सर्व सृष्टी केली.

अनंत काल युगयुग चालू असता वृत्त, वता, दामर व कळी अशा चार युगांचे भिल्लून एक महायुग होते. महान्न युगाचा एक कल्प हा ब्रह्मदेवाचा एक दिवस होय. तो दिवस पुरा कल्प व ब्रह्मदेवाला शोण येते तोच कल्पांत, तेव्हा सर्व सृष्टी अवधारण्य होऊन जाते. विष्णू-तून निघालेल्या तत्कारणातूनच्या ताणाने सर्व जगत मस्मीभूत होते. पालाचा वायू सुरू होतो. काले एकावर एक वळून सर्व भाकांसाठी व्याप्त होतात आणि जगाच्या सोंदेंसारखी गलभारांची वृष्टी होते स्वर्ग, भूमी व पाताळ विलोप महापुरात बुडून जातात तिकडे पहाते तिकडे पाणीच पाणी दिसत असते. असा तन्हेने प्रलय होतो. तन्हेने ब्रह्मदेव ओपत असता राज होले तोच ब्रह्म काल! कल्पांत अवल येत असल्याची वेळ!

सत्यव्रत नावाचा राजाही नदीवर आंधोळ करून आणि नारायणाचे ध्यान घेऊन अर्घ्य देऊ लागला त्यावेळी त्याच्या ओंवाळीत

सोनेरी रंगाचा एक छोड्यासा मासा आला. सत्यव्रत त्याला नवीन सोडायला निघाला तेव्हा तो चिटुकला मासा म्हणाला-“ए राजा! आम्हाला माशांना जात चांगली नाही. मोठे मासे सर्व लहान माशांना खातात त्यांच्या हातातून निसटली तरी गरेली जाळ्यात पकडून आमचा जीव घेतात म्हणून तुम्हा आश्रयाला! मी तुम्हा ओजळीत आलो. मला अशा निर्दयपणाने सोडू नकोस!”

मासा आपल्या कमंडल्यात घालून राजधानीला गला. महाराज राज्य करीत असता तपश्चर्या करीत असल्यामुळे राजर्षी एक विष्णुभक्त होता. पोर गानीही होता.

कमंडलूत ठपलेला चिटुकला मासा दुसऱ्या दिवशी भूय आणि कमंड-
लूत मारीत सत्यव्रताला म्हणाला-
“राजा, मला याच्यातून काय होईल?
मोठ्या जागेत पोचव.”

त्या माशाला राजाचे उचलून लावून होरात पोचविला मासा काही वेळात इतका मोठा झाला की त्याला जगते हाकताही आले नाही. तेव्हा सत्यव्रत त्याला एका लहानशा डबक्यात ठेवून सोडले. मासा वाढतच गेला. डबक्यातून सरोवरातून शेवटी त्याला समुद्रात पोचवावे लागले, इतका वाढतच राहिला. तेथे पोंचल्यावर मासा राजाला म्हणाला-
“राजर्षी! मी तुम्हा आश्रयाला आलो होतो आणि तू आता मला समुद्रात सोडून देत आहेस का? काय न्याय झाला? मगरी तू देवमासे मला मिळणार नाहीत का?”

राजा सत्यव्रत त्याला म्हणाला- “अरे, मोठ्या मिशावाल्या मासा! पाहून आस्ते मी करण्यासारखे आहे, तुंच लाग! क्षणोक्षणी वाढण्याची क्षमती असल्यामुळे तुला कोणीय मिळू शकणार नाही, होय की नाही?”

(क्रमशः)

चार खुनी

कायूची चीन देशात एक धीमंत शिंपी रहात असताना प्रान्तीय वनांचा माणूस होता तो. वरोवर भावभरन गमतीगमती फिरावे आणि ज्ञानदान प्रायशः करीत.

एक दिवशी शिंपी आपल्या वायकाधरी वर नहमीप्रमाणे शहरभर सध्याकाळी घरी परतताना एक लुका दिसला. तो निरतिराळता तसेच हास्यविनोद करत जाताना त्याच्या डोळ्यांतून काव्यासारखे एक भाव हाडताना त्याच्या गळ्यात अचानक आणि त्याच्या डोळ्यात पाणी पडले. तो पाहून शिंपी वाढरला. “अरे लुका! याचा पाण आयल्या ज्ञान गला की? काय हे आमचे दुर्दैव!” तो आपले कपाळ वडवू लागला.

त्या लुकाला आपल्या घरी आणण्यावर शिंपी दुकानात जाऊन भाजलेल मासे, पाव रोटी लिंबू आणि शिम्बे विकत घेत.

प्रऊन आला तिचे जायला बसले खाणपिण असले पाळत आनंदाने वाढू शिंप्याच्या वायकाधरी गमती गमतीतून एव माशाचा लुकडा उचलून आणायला. त्याला कायला. त्याचे पोडू शिंपीला द्यावे आणि म्हणाली-“तो लुकडा एकदास पाहून पाहून हाडताना त्या माशाच्या पाणी पडले. काव्यासारखे एक भाव हाडताना त्याच्या गळ्यात अचानक आणि त्याच्या डोळ्यात पाणी पडले. तो पाहून शिंपी वाढरला. “अरे लुका! याचा पाण आयल्या ज्ञान गला की? काय हे आमचे दुर्दैव!” तो आपले कपाळ वडवू लागला.

"काय कराव, म्हणतेस?" शिष्याने तिला विचारले

"काही नाही, पाचपाचर आणून चादर टाकू या आणि नु त्याला उचलून घे." आपण दोघे आपल्या मुलाला आजार आला असल्याचे सांग करून हकिमाच्या शोधार्थे जाऊ या "

शिष्याने त्याप्रमाणे त्या खुजाच्या अंगावर एक चादर पांघरायला आणि त्याला उचलून घेऊन रस्त्यावर आला त्याची बायको पुढेपुढे चालत मांढमांढचाने ओरड होती—"अल्ला रे अल्ला! दवी हो! माझ्या मुलाला कोठून हा आजार आला! कोण माला वाचविणार? आहे का कोणीतकीप "

दवीचं नाव ऐकूनच सगळे लोक भेटत ते दूर दुरून नाचत शिष्याच्याजवळ कोणी नव्हता शिष्याची बायको त्यांना विचारी—"हकिमाचं कोठे आहे हो? कोणीकडून जायच हो?" कोणीतरी त्यांना एका हकिमाचं घर दाखविले.

शिष्याने हकिमाच्या घराचं सहरचं दार नजरगाराने एक निघो गळाम घालून घेऊन दार उघडले. शिष्याची बायको तिच्या भ्रश्याला- 'आमच्या मुलाला फार हावोतरी आन आहे ग! लयकर घेऊन पाहिले सांगतेस का हकीम साहेबांना?' असे म्हणत तिने त्या गळाम दासीच्या हातात एक बांदीचं नाणं ठेवले.

ती गळाम कळवायला दासी माळकाकडे माडीवर गेलली पाहून नजरावायकोने आत शिरून त्या खुजाचा मृतदेह जिन्यावर आणून ठवला आणि तेथून पळ काढला.

तिऊने त्या दासीत हकिमाच्या हातात न बांदीचं ठेवून कोणी रोम्याला घेऊन आला असल्याच सांगितले. ते नाण पाहूनच हकिमाच्या आनंद आला व तो घाईघाईने जिवा उतरून खाली कायला. ती बरोबर दिवा घेऊन यायच मुद्धा विसरला होता. म्हणून काळोखात त्या खुजाच्या अंगावरच हकिमाचा पाय पडला. म्हणून तो मृतदेह जिन्यावरून

खाली पडत येऊन आदळला. हकिमानं खाली येऊन पाहिले तर एक मन देह!

हातून त्या गरिबाचा आण गेला असे वाटून हुकूम पावरले. त्या प्रेताचं नाता काय करायच असा विचार करून आपल्या रंगामला जाऊन घडलेले सांगितले आणि तिच्या खूला विचारला

म्हणाला- ह आपल्या घरात राहता आता प्रत तर गन्नीवर घेऊन जाऊ परभात दाकू माणूस नावर्ची आहे त्याच्या घरभर कुची आहेत ती सणभरात 'गट्ट' दाखलाळ म्हणता?

दरस, नवरावायकांनी मलून ते प्रत उचलून गच्चीवर नल आणि त्याच्या परमात वन नल भितीला जागून सोडले आणि आपली मुटका मलून घेतली.

योहणाच वेळान अजारचा बावर्ची राजी घरी आला त्याने सगडली आणि चानू लागला. अकस्मात गेणवसी त्या उबंडात भितीला टकून हालचाल न करवा कोणी तरी असल्याच पाहिले

त्याच्या घरानून खाण पदार्थ गळ काही दिवस नाहीसे होत होते ती चोरी माजर किवा कुडी करीत असावीत अशी त्याची नपरोषा

हाता तो-"भाडा! म्हणज चोरी करणारा पायसध आहे तर! शजारच्या घरातून आता घातल प्रसा विचार त्याला उडवून काढायला एक जादवड घेऊन आला एक वार करताना खुजाच खाली पडला परंतु तेवडघाने त्याच्या मनाच समाधान झाले नव्हत म्हणून लागापाट पाच सहावार केले

चार शरदत नाही. हालत नाही! हे पाहून त्याने बावून पाहिले तर प्रत!

"अरे, खज माझा जीव बतल्यास की रे' माझ्या घरा चोरी करून नुकसान केलम ते तुला पुरलं नाही, म्हणून येथे जीवन दिलंम का माझा जीव घ्यायला?

अहसा! तुम वाचव या गरिबाला अहसा!" असे म्हणत वाचची फोडू लागला त्याने ने पेश खाद्यावर उचलून आणि दुकानासमोर नऊन त्याच्यागमोश उभे करून ठेवले. नंतर तो नेघून निसटला तो पयले बरीच रात्र कोटली होती.

पांढ्यापेळाने सावकारीचा धडा करणारा एक सावकार खूप गिऊन झिगून आला आणि स्वान घेर कोठे आहे पहात शोधत आला त्याने या खजाली पाहिले तो कोणा चोर असावा अशी त्याला आला तो माडघाने ओगडला-"वाच चोर! पकडा!" त्याने प्रताला दकलून जमिनीवर पाडले व वकक्यांनी खूप वडव लावला.

झिगलेल्या माणसाचा आवाज ऐकून अनेक पाहारेकरी तेथे धावत आले आणि लाली पडलेल्या माणसाची हालचाल चालू नव्हती.

"खून आहेस वडी साहेबांकडे!" असे म्हणत पाहारेकऱ्यांनी खुजाचे प्रेत व खुजाला कोतवाला कडे घेऊन गेले

ऐकून कोतवालाने सावकाराला फाशीची शिक्षा द्यायला आपल्या शिपायांना हुकूम केला

उजाळत्याचरोबर व्यापाऱ्याला फाशीची शिक्षा देण्यात येणार असल्याची दवडी गावभर पिटण्यात आली. फाशी देतात जागी लोकांची माली. सावकाराला वधस्थानी नेऊन उभे करण्यात आले आणि त्याच्या गळ्यात शिपायांनी फास देखील अडकविला

इतक्यात मुलतानाच्या महालात संपाक करणारा जावची धावत आला व ओरडला-"यादा, यादा" त्या खुजाचा खून सान्ना तो पाड्या हातून!"

कोतवालाने त्याला विचारले-"तू त्याचा खून का केलास?"

वाकऱ्याने पडलेली गोष्ट सांगितली.

"या माणसाने स्वतःच आपला गुरूहारा केला आहे. म्हणून त्या सावकाराला

सोडा आणि याला फासावर चढवा" असा हुकूम कोतवालाने केला

इतक्यात हकीम साहेब आले व म्हणाले-"चर पाहिले नर खून माझ्या हातून घडला!" त्यांनी घडलेले वृत्त सांगितले कोतवालाने हुकिमाला फाशी द्यायला सांगितले.

झिपाई हुकिमाला फाशी देणार इतक्यात शिष्याने भेंडून हास्तविक भरा खुनी असल्याचे सांगून सर्वंकषा सांगितली

कोतवाल म्हणाला-"खूनो आत्ता मिळाला फासावर चढवा!"

परंतु खपेस ही एक विघ्न हा खुना मुलतानाच्या दरबारातला विदूषक होता गेल्या रात्री तो निघून गेला होता आणि परतला नाही. म्हणून मुलतानाने त्याच्या विषयी चवकशी करा. यला हुकूम मिळाला होता खजा मला असल्याने व खून करणारा एका मागून एक चोचे मी केला" असे म्हणत असल्याचेही हो

वर गले तेव्हा मुलतानाने खुजाचे प्रेत आणि त्याचा खून केला म्हणून म्हणणाऱ्या चोषा जणाना हजार करावे, असा मुलतानाने कोतवालाकडे निरोप पाठविला.

सर्वजण मुलताना समोर आले. 'मी खून केला' म्हणून चोषा खुन्यांनी आपापली गोष्ट सांगितली चोषे सागत होते त्या गोष्टी न्हावी वंश होता तो खुजाच्या प्रताजवळ भेला व त्याने प्रताची अवतून परीक्षा करून पाहिली. म्हणाला-"विदूषक खुजा अजून जिवंत आहे. त्याने खुजाचे तोंड बलजबरीने उघडले आणि घशात गाशाने चिमट्याने घेऊन लगेच खुजा ओगटले एकदां पिकला आणि क्षोपेसून लागला सारखा उडून तसा राहिला.

अशातन्हेने सर्वांच्या गिवावरचे संकट दळले. मुलतानाने न्हायी वैद्याला जूप इनाम दिले नंतर मुलतानाकडून वार हो खुन्यांना इनाम मिळाल्यावर सर्व आनंदाने आपापल्या घरी गले

चांदोबा

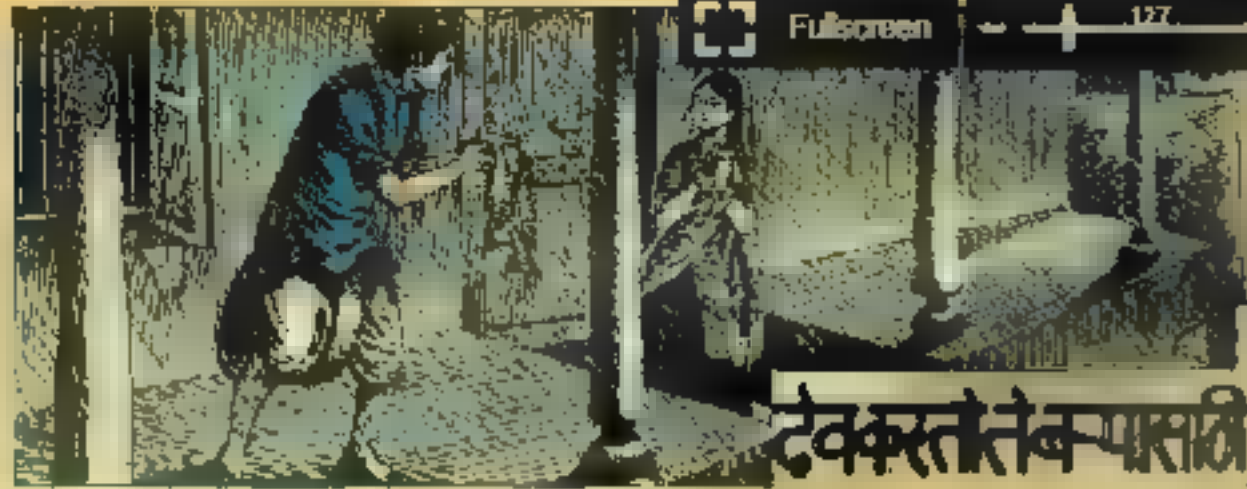
एप्रिल १९८३

हमची
परंपरा जोळखा

नाडा भाग नं०

प्रवेश प्रतिका: २०००
२००० प्रतिका: २०००
२००० प्रतिका: २०००

टेवकस्तोतेवपासाठी

सूर्यास्त झाल्या, अंधारून येऊ लागले, व विजेच्या कडकडाटात, पावसाचे टपोरे घेंव पडू लागले. सुन्दरला जवळचे खेडे विसत होते. एक पावसाचा मारा वाडत होता. नोकरीच्या सोळात सुन्दरची पायपीट चालू होती. पावसापासून बचाव करण्यासाठी सुन्दरची नजर काडीसा शोषू लागली. थोड्या अंतरावर त्याला एक भोवकळीस आलेख वर दिसले. सुन्दरने पळतच त्या घरासमोरील ओसरी गांठली. सुसळधार पाऊस कोसळत होता. काळोख वाढत होता, बिज्या चमकत होत्या. पाऊस जांबऱ्याचे जिन्हू दिसत नव्हते.

काय करावे? असा विचार करीत सुन्दरने दरवाज्याकडे पाहिले. दाराला एक अतिशय गंजलेले कुलूप लटकले होते.

तेवढ्यांत पावसापासून स्वतःचा बचाव करण्यासाठी त्या घराच्या ओसरीच्या एका

बाजूस उभ्या असतंत्वा जठरा-बोस बघे बघाच्या मुलीस विजेच्या प्रकाशांत सुंदर दिसतच ती दचकली. तिला घोर वेत सुंदर म्हणाला—“मिऊं नका, मी कुणी बोर-भामटा नव्हे. बाकी भिजलेले शोके पुसून घ्या.” म्हणत सुंदरने तिला आपले उपरणे दिले. एकदया पावसांत, अंधारात, एकटीने निघण्याचे कारण काय? आणि कुठे जाताहांत?” सुंदरने तिला विचारले.

उपरच्याने केसांवरील पाणी टिपून घेत ती किंचित जडसळली, तिने विचार करीत क्षणभर सुंदरच्या चेहऱ्याकडे पाहिल्या सारखे केले व म्हणाली—“या शेजारच्या गांवी राहणाऱ्या आभय्या एका नातलग्याची प्रकृती अस्वस्थ होती म्हणून भेटून घेते आहे. बेलगाडी केली होती. ऐन निघते वेळी पावसाच्या भीतीने याडीवानाने गाडी

जोडण्याचे नाकारले, म्हणून पायीच निघाले, गांव इथून अर्ध्या कोसावरून आहे, पण या पावसामुळे जडकून पडावे लागले आहे.”

इतक्यांत त्या पडक्या घराच्या सिडकी-तून एक सुबट फटफडत बाहेर पडले व तिच्या होव्हावहन पळीकडे गेले. भीतीने तिने किकाळी फोंडली.

सुंदर हसत म्हणाला—“भर पावसांत एकटी घेण्याचे साहस केसत म्हणून फार वेगवान मसाल असे वाटते होते.”

किंचित ओशाळून ती म्हणाली—“मला बोराने, अंधाराने, सर्पांचे भय वाटत नाही. भुता-जेतांची प्रतिपद्य भीती वाटते. ज्या पडक्या घरांतून मुले राहतात, म्हणतात ना?” थोळताना तिने आपले नाव-शिल्पा असल्याचे सांगितले.

थोडावेळ विचार करून सुंदर म्हणाला—“शिल्पा! मला तरी वाटते की आपल्या अवती-भवती असणाऱ्या माणसांत भुताला लाजवणारे कोक असतात. हेच बघ, माझे वडील वारल्यानंतर—“आम्ही तुमचे हितसंबंधी आहोत—“असे म्हणत कितीतरी लोकांनी मला नाना प्रकारे वनवून आपचा असलेला थोडा जमीन-जुमला लुबाडला मी पोट भरण्यासाठी नोकरी शोधत गांवी-गांव भटकत आहे. म्हणून म्हणतो की भुतापेक्षा माणसेच भयंकर असतात.”

“जाऊ द्या, रात्री भुता-जेतांचा विषयच नको वाई!” शिल्पा म्हणाली.

पाऊस थांबण्याचे लक्षण दिसत नाहीसे झाले. “आता आपल्याला आजची रात्र या घरांत काढण्यावाचून गत्यंतर नाही.” असे म्हणत सुंदरने त्या गंजून गेलेल्या कुलुपास हिसका दिला. कुलूप निघळून हाती आले व त्याच क्षणी त्या घरांतून—“कोण आहे ते? मी झूत आहे, सबरवार! आंत पाऊस टाकू नका!” असा भेसूर आवाज आला.

शिल्पा भीतीने घर-घर कांपू लागली. तिने सुंदरचा हात घट्ट पकडला व हळू आवाजात ती कुजबुजली—“पाऊस असू द्या, चला आपण झपून पळून जाऊ या!”

तर उडविण्याच्या आवाजात त्याम विचारले. हे ऐकताच रडका सूर काढीत ते म्हातारे भूत म्हणाले—“छे! या पडक्या घराबदल मला अतिशय घृणा आहे! भाजी वायको मध्ये मला पेंड्यांसाठी नानाप्रकारे वास देत होती, मी तुंच सांग, पेसा कब-वायचा तो काय उघडण्यासाठी? मी त्यांनी हालशियू देत नसे. आतां मी दये था मीपटांसाठी रहात नमून इये लगवून ठेवलेल्या दळ्यासाठी रहात आहे.”

सुन्दर हेदाळणीच्या मुखांत त्या म्हातऱ्या भुताला म्हणाला—“बायका पोरे आणि तू सुद्धा त्या कमावलेल्या पैश्यांचा अनुभव न घेतां मेळांत आणि आतां कुम्यासारखा त्या घनाची रखवाली करतो आहेस!”

सुन्दरचे हेबाळणें ऐकून ते म्हातारे भूत विचारांत पडले. अर्धानुवर्षे त्या खोलींत रखवाली करीत बसण्याचा त्यास वेताग आला होता. खोलींत एके जागी खणून, एक पेटी बाहेर काढून त्याचे आवरण उघडून ते सुन्दरला म्हणाले—“तू हा सगळा पैसा घेऊन टाक. माझ्या मागचा हा रखवालीचा ताप चुकेल.”

सुन्दरने त्या पेटीतील कांही नाणीं हातांत घेऊन निरखून बघत म्हटले—“तुला मरून बराच काळ लोटला. ही माझ्याची कांद्याची नाणीं आतां चालत नाहीत.”

“काय! चालत नाहीत?” असे म्हणत ते भूत जोराने ओरडले. दुसऱ्याच सणी त्यास घुबडाचा जाकार आला व पेटीतील पैश्यांवरून एक धिरटी घेत ते जोराने किचाळत घराबाहेर उडाले.

सुन्दरने ती पेटी भुताने लणलेल्या खडुपांत डकसली. वरून मातो कोटून हात मटकत शिल्पाकडे पाहिले.

ती आश्चर्याने म्हणाली—“कारच तुम्ही कितो श्रयंवाग आहात हो!”

“माझे श्रयं भस् दे, पण मातां ही राज या खोपटात घालविण्या वाचून मार्ग नाही.” सुन्दर म्हणाला.

दोघांनी मिळून मोठी मोठी साक-सूफ केली व ते जोपो गेले. सकाळी उठून सुन्दरने पाहिले. शिल्पा बाहेर ओसररीत उभी राहून रात्रीच्या वादळांत तुटून पडलेली साई बघत उभी होती. बाहेर घेत सुन्दर म्हणाला—“कारच मोठे होते रात्रीचे. जापत्याला भुताचे हे खोपटे मिळाले हे सुदैवच.”

“तुम्हाला अजून एक सुदैवाची गोष्ट सांगते ती ही की बाबांना सांगून तुम्हाला कुठेतरी नोकरी मिळवून देईन त्यासाठी मी त्यांना एक काल्पनिक घटना सांगेन की राजी कांही चोरांनी माझे दागिने लुटण्याचा प्रयत्न केला पण तुम्ही त्यांनून

मला वाचविले आहे.” शिल्पा म्हणाली. सुन्दर मान डोलवून गप्प राहिला. उजाडल्यावर चालत शिल्पाच्या गांवी पोचिपर्यंत उन्हे बरोच वर आली होती. शिल्पाचा प्रसस्त वाटा, फळभाडे, फुलभाडे बघून सुन्दरने ओठबले की लोक खूप श्रीमंत आहेत.

इतक्यांत शिल्पाचे वडील तिथे आले. शिल्पाला बघून ते आनंदाने म्हणाले—“सुखरूप आलोस ना बेटा! काल रात्री तू आली नाहीस म्हणून काळजीने मला राजभर खोप आली नाही.”

शिल्पाने वडिलांना सुन्दरची ओळख करून देत, स्वतःच्या कल्पनेने चोरीची

शिल्पा खोलेल्याकडे लक्ष न देता सुन्दरने त्या मोड्यालीस आलेल्या दारावर एक लाप हाणली, मी मोडून पडले.

सुन्दर अधोराशि बघत म्हणाला—“आम्ही माणसें आहोत. भुतांना भीक न घालणारी माणसें!” व असे म्हणत ती मांत शिरला.

खोलीच्या मध्यभागी एक म्हातारे भूत बसले होते. सुन्दर आणि शिल्पाकडे बघत ते म्हणाले—“केवढा हा धोडपणा! केवढी तुमची हिम्मत! तुम्हाला उम्या-उम्या चिरून काडीन!”

“ते नंतर बघतां वेईल, पण बाधी हे सांग की या मोडक्या-तोडक्या घराची तू रखवाली करतो आहेस का?” सुन्दरने

गोष्ट सांगून; "बाबा! यांनी केलेल्या मदतीची परत-फेड म्हणून यांना एखादी नोकरी लावून द्याना!" असे म्हणाली.

"नोकरी? हातिच्या! अग नोकरी लावून लावून घेऊन हे म्हण फिटेल का?" असे म्हणत त्यांनी सुंदरला दोन्ही हातांनी धवळ घेतले.

सुंदर त्यांना म्हणाला, "क्षमा असावी, आपल्या मुलीने जे सांगितले ते खरे नाही, मी बीरांपासून थांबे रक्षण केलेले नाही. मी बेकार असलो म्हणून काय साजे? लोटे बोलून नोकरी मिळवणे मला पटत नाही.

त्यांनी आपल्या मुलीकडे गोंधळून पाहिले; तिने हसून बडलेला सई घुतात सांगितला व हळूच बडिलांना म्हणाली, "तुम्ही सध्या माझ्यासाठी काय करता ना बाबा! मला आवडले, तरी, माणसाचे अंतरंग कसे आहे हे पाहून घेण्यासाठी मी छोटी कहाणी रचून सांगण्याचे हे नाटक केले. लोटे बोलून मिळणारी नोकरी

नाकारण्यात त्यांची सत्यप्रियता दिसून येते."

शिल्पाच्या बडिलांनी एकवार सुंदरकडे बघितले. ते आपल्या परतीला बोलविण्यासाठी आत गेले.

सुंदर शिल्पाला म्हणाला, "मी तुमच्या वैमनास साजंसा नाही. तरी निर्णय घेण्याआधी पुन्हा विचार कर!"

शिल्पा कुत्रिम कोषाने म्हणाली, "आता तोला-मोलाच्या गोष्टी, कुवा ककन बोलू नका, मला तुमचे भयं, नोतिमता आणि खरेपणा हे गूण आवडत आहेत. मी जर तुम्हाला पसंत नसेल तर माझे सांगा,"

"जे होते मनाचसाठी! मला जमीन-कुमला नमून, नोकरी साठी फिरावे लागले हे बरेच झाले. नाहीतर तुझ्यासारखी परती मला लाभकी असली का?" सुंदर म्हणाला.

शिल्पाच्या आई-वडिलांनी या दोघांचे हे बोलणे ऐकले-त्यांना अतिसम आनंद झाला.

[११]

[समुद्र किनाऱ्या वरून ऐकू शकता वहायला गिवासेच्या शिवदत्ताला आपल्या अनुयायांना समुद्रात बांधिली समुद्रकेतू दिसता. त्याच्या अज्ञानातून निघून एक होरपळाने किनाऱ्याकडे येत असलेल्या स्त्रिया किनाऱ्यावर बसून वहायला त्यांचा पाटलात करणाऱ्या समुद्रकेतूना शिवदत्ताने अडविले. पुढे-]

शिवदत्त आपल्या अनुयायांसह झाडीत पळून जातात व अचानक तेवढ्यात किनाऱ्यावर दोन पडान आले व त्यातून काही चांचे किनाऱ्यावर उतरले. समुद्रकेतू नराच दमला होता. तो आपली तलवार किनाऱ्यावरच्या बाळूत खुपसून ठेवीत ओरडला-"अरे, पहा रे, ते सगळे झाडीत शिरून लपले आहेत. तुम्ही सर्व इसका वेळ काय करीत होता रे?" या शब्दात त्याने

आपल्या अनुयायांवर आपला राग काढला. नंतर त्या स्त्रिया पळून गेल्या होत्या त्या बाजूला बोट दाखवून म्हणाला-"फक्त वीस जणच येथे रहा आणि बाकीचे सगळे त्या दोघी पिशाचिणींना धरून घेऊन या!"

लगेच चांचे जंगलात खोल त्या स्त्रियांच्या ओघाचे शिरले. समुद्रकेतूची ती आज्ञा आडाआडून शिवदत्ताने ऐकली. झाडीच्या

मावून तो जे काही चालले होते ते सर्व पहात न ऐकत होता.

"शिवदत्त, आपण काम करायचे रे? आपण गुपचुप पहात राहालो तर त्या दोघी स्त्रिया या समुद्री पोरान्या हाती सांपडणार!" भंदरदेव म्हणाला.

शिवदत्त निरुपाम झाल्यासारखा मान हलवून म्हणाला—"प्रस्तुत परिस्थिती आपण करण्यासारखे काहीच नाही. आपण आठ जण आहो आणि ते एक तरी असतील. त्यांना समोरासमोर आक्यान केले तर ते आपली सवाची कत्तल करतील. आपल्याला मारून टाकतील. आतांपर्यंत त्या दोघी सोल

आत कोठे तरी सुरक्षित आगी पोचल्याही असतील.

मर्णा एक ताठ गेला बसेल सर्व जंगलाचा माग पोरान्या भारोळ्या व नोंगाटामुळे दुमदुमत होता. बोड्या वेळाने ते समुद्रकेतू होता, तिकडे बाले म्हणाले—"ती म्हातारी नाही, मालक! त्या म्हातारीला नाही पण हिचा माग पकवून घेऊन आलो!" त्यांच्या बरोबर एक अत्यंत स्त्री होती. तिला आपून त्यांनी तिला आपल्या नावकासमोर ठेवले केले.

"हा: हा: हा!" असा मोठ्याने हसत समुद्रकेतू म्हणाला—"आपल्याला वेळे मिळवून देणारी ती होण तर आहे, ती म्हातारी फुकटाची आली तो त्याला बुरंदव होता. तर बडा पडानांत!" नंतर मागे वळून पहात म्हणाला—"बरं तर, तुम्हाला हे कोणी नवे लोक दिसले त्यांचा चेहरापोहोरा लक्षात राहील ना तुमच्या? हा प्रदेशही तुम्ही विसरून नका. संधी मिळेल तेव्हा त्या सगळ्यांची शिकार सापली पाहिजे!"

समुद्रकेतूचे तिन्ही पडाव समुद्रात निघाले. शिवदत्त त्या पडावांकडे काही वेळ पहात राहिल्यावर म्हणाला—"तूर्त आपण यांच्या-विषयी विचार करण्यासारखे काही नाही. बळा, आणंपिणं उरकून घेऊ या!" त्याच

त्यांचा बोड्या अंतरावर एक स्त्री रडत असल्याचा आवाज ऐकू आला.

शिवदत्त चकित होऊन भंदरदेवाकडे एकदा पाहून दिशेन चालू लागला. त्याचे सर्व अनुयायी पाठोपाठ निघाले.

शिवदत्त आपल्या अनुयायांबरोबर ती स्त्री होती तेवढ्यात बोड्याच वेळाले पोचला, कोणी आगदी नवीन बार्द नव्हती. समुद्रकेतूच्या पडावातून काठावर पळून आलेल्या दोघी स्त्रिया ऐकी वृद्ध स्त्री होती. शिवदत्त तिच्या जवळ गेला आणि त्याने तिला विचारले—"बार्द, कोण तुम्ही? तुमचे नाव काय? तुम्ही कोठल्या राहणाऱ्या?"

ती स्त्री शिवदत्ताने विचारले ते ऐकून दबकून शिवदत्ताकडे आश्चर्यचकित मुनेने पाहू लागली. तिच्या चेहऱ्यावर भीतीच होती. शिवदत्त ते बोलवून म्हणाला—"बार्द, तुम्हाला आपल्या पासून काहीच होणार नाही. तुम्ही बागली एका तरुण स्त्री बरोबर समुद्रगुप्ताच्या नावेतून उतरून पळून गेल असतां आम्ही तुम्हाला पाहिले होते. माझे अनुयायी फक्त आठव जण आहेत. या बोड्यांशी अनुयायांच्या मदतीने तोंड देणे धोक्याचे होईल म्हणून आम्ही सध्या राहिलो!"

"बार्द, बार्द ग! स्वयंप्रभेला फूर पुन्हां धकन घेऊन गेले!" असे म्हणत ती स्त्री मोठमोठ्याने रडू लागली.

शिवदत्त तिचे दुःख कमी करण्याच्या हेतूने, तिचा भाटेल ती घायला तो तयार असल्याचे सांगून त्याने तिला विश्वास धोर पाया या हेतूने स्वतःची सांगितली.

सर्व काही ऐकल्यावर ती आपले रडणे मानकून म्हणाली—"आहो, माझे नाव देवमाया. आम्ही समनद्रीपाचे निवासी. दहाबारा वर्षांपूर्वी समुद्रकेतूने कंद केले. तेव्हापासून त्यांच्या दासो सारखी मी रहात आले आहे. आतां

ज्या मुलीला कंद करून तो घेऊन गेला तिचे नाव स्वयंप्रभा ती घमन द्वीपाजवळ अलविहार करीत असता तीनचार दिवसां-पूर्वीच समुद्रकेतू हिला पळवून घेऊन आला."

"म्हणजे तुम्ही गेली बारावर्ष त्या समुद्रकेतूची एक दासी म्हणून त्याच्या कंदेत आहात तर! तर मग तुम्हांला त्या दुष्ट माणसाविषयी सर्व काही चांगले माहीत असले पाहिजे, जसे मला वाटते!" शिवदत्ताने विचारले.

उत्तरादाखल देवमाया मानेने होकार देत म्हणाली—"अहो, दुष्ट व्यक्ती विषयी मला काही माहीत आहे! या बेटाच्या पश्चिम किनाऱ्यावर 'मकर

मंडळ' नावाचा एक डोंगराळ प्रदेश आहे. बाजूला बायसा एकच एक आहे. तो जमिनीचा उंचससस प्रदेश आहे. त्या जाग्या प्रदेशात एका उंच पठारावर तो दुष्ट राहतो."

"तर मग स्वयंप्रभेला तो कुरं तिकडेच घेऊन गेला असणार! मकरमंडळात राहणारे लोक सम्यच आहेत ना की रागटी जातीचे आहेत?" शिवदत्ताने विचारले.

त्या मकरमंडळात राहणारे लोक जवळी रागटीच आहेत, असे नाही. ते खंडे गावा-तून राहतात. सिकार हाच त्यांचा मुख्य धंदा आहे. त्यांचे मकरमंडळ प्रदेशातल्या डोंगराळ प्रदेशातील एका दरीत

राहणारी एक मगर आहे!" देवमाया म्हणाली.

"एका मगरीमुळे...मगरी किती मोठी व मयंकर असली तरी तिच्यामुळे मकर-मंडळात राहणारे सर्व निवासी इतके घाबरून जावेत, म्हणजे आश्चर्यच आहे." शिवदत्त म्हणाला.

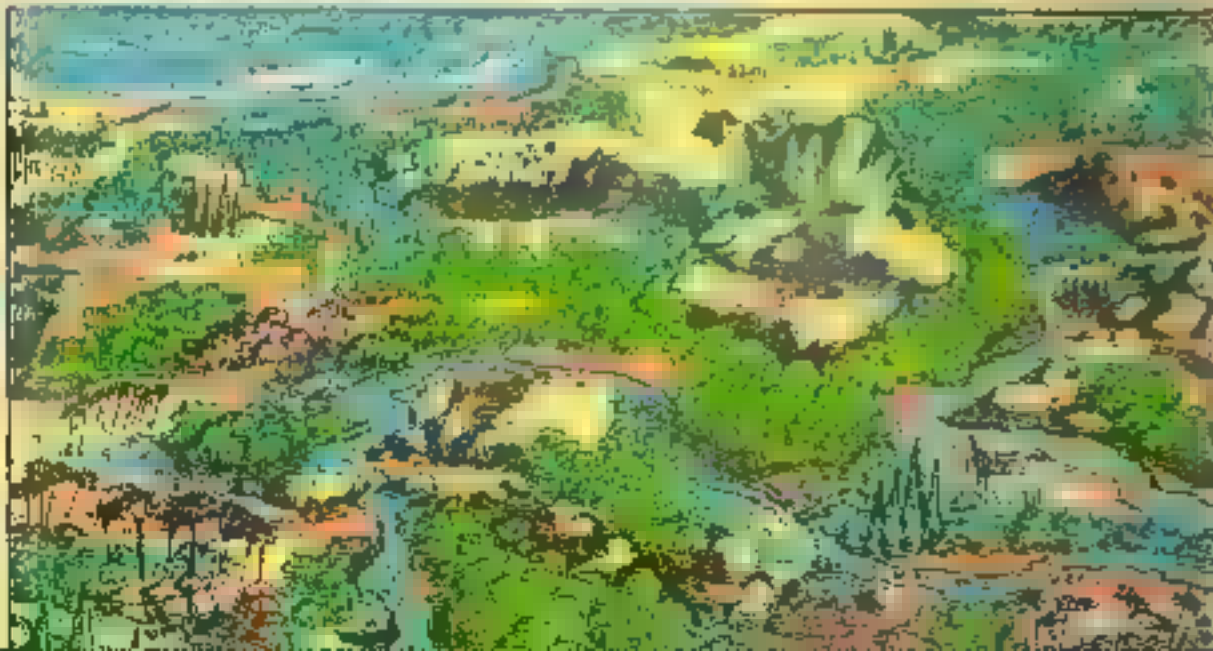
"बादा! तो मगर म्हणजे सामान्य मगर नाही!" देवमाया म्हणाली. विवृत कर वज्रमुष्टीकडे भयभीत नजरेने पहात म्हणाली—"त्या मगरीला पेशाविक दाखती प्राप्त आहेत, सांगतात, म्हणून तिला 'मकरदेवता' म्हणतात. तिला आहार म्हणून दररोज चारमागसे तिच्या समोर

टाकतात. हे काम मकरमंडळाचा राजा हरिश्चिख हा स्वतः करतो. त्यासाठी लागणारी माणसं समुद्रकेतू आणून हरिश्चिख राजाला विकत असतो."

"मस्सं! तर मग हे खरं गुपित आहे तर!" असे म्हणत शिवदत्ताने मंदारदेवा-कडे पाहिले.

"मी मगरीला ठार घेऊन. तुम्ही मला परवानगी घ्या, तर मी त्या मकरमंडळाला जाईन!" वज्रमुष्टी म्हणाला. त्या बेली ती शिवदत्ताचे काम आहे कळावे म्हणून त्याच्याकडे पाहू लागला.

वज्रमुष्टी ते म्हणाला तेव्हा देवमायेच्या चेहऱ्यावर आनंदाची लहर आलेली दिसली

ती वज्रमुष्टीकडे प्रेमभावाने म्हणाली—“दीन वर्षी पूर्वी मकरमंडलात राहणारा एक ज्योतिषी गणित म्हणाला होता—‘बार एक फूटकंभीचा व भ्रमंकर रूप असलेला एक विकृत माणूस मकरमंडलात येईल व त्याच्या हाती त्या मगरीचे घरण लिहिलेले आहे! त्यानंतर मकरमंडलावर कोणते ही संकट घेणार नाही आणि मकरमंडल वैभव संपन्न होईल? असे त्याने भविष्य वर्तविले आहे!’”

देवमाया म्हणाली ते ऐकून शिवदत्त खूप हसला. नंतर वज्रमुष्टीकडे वळून म्हणाला—“तो विकृत रूप असलेला कदाचित वज्रमुष्टीच असेल! तू त्या

मकरमंडलाला जायची वाट दाखविलीस तर आपण सर्वच तिकडे जायला हरकत नाही.”

“वाटेत समुद्रकेतू राहातो तो प्रवेश आहे. त्याची नजर चुकवून व त्याला चुकवून आपण एकीकडे जाणे सहजी होणारी गोष्ट नाही!” देवमाया बरबर कापत म्हणाली.

“ने होईल की नाही, हे आम्ही पाहून घेतो! स्वयंप्रभासुद्धा यावेळी रवाच्या बंदीजान्यात असणार!” मंदरदेव बोड्या रागावेच म्हणाला.

“हीय, तिला सुद्धा त्या मकरदेवतेच्या आहार करून देण्यासाठी तिला विकण्याच्या विचारात तो क्रूर समुद्रकेतू दिसतो आहे. मला चांगले माहीत आहे. सुंदर तरुण स्त्रियांसाठी व बलिष्ठ तरुण पुरुषांना चांगली किंमत देऊन हरिशिख विकत घेतो. म्हणून समुद्रकेतू अशाच लोकांच्या शोषार्थ हिडत असतो!” देवमाया म्हणाली.

शिवदत्त तो म्हणाली ते ऐकून काहीवेळ विचार केल्यावर म्हणाला—“देवमाया, काय वाटेत ते करून आम्ही स्वयंप्रभेला बळविलो आणि त्या क्रूर समुद्रकेतूलाही ठार केल्याशिवाय विद्यांती घेणार नाही. हरिशिख विषयी काय करावच त्याचा विचार मायाहून करू!”

शिवदत्त म्हणाला त्याला होकाराची मंदरदेवाने मान हलविली. नंतर शिवदत्त आपल्या अनुयायांकडे वळून म्हणाला—“प्रथम आपण उरकून वेळ वा तर! वेळ न बालवितां त्या मकरमंडलाकडे निघू या!”

सर्व अनुयायांनी होकाराची माना हलविल्या. देवमायासह सर्वांनी मागे अर्धवट टाकून दिलेले पदार्थ बाळून घेऊन आपणपिने भरामर उरकून घेतले, तोंपर्वत सूर्य होव्यावर आला होता. ऊन पडले होते. काही वेळ विद्यांती बेलत्यावर शिवदत्त म्हणाला—“बला, आतां निघू या. संध्याकाळ म्हावऱ्या आत त्या समुद्रकेतूचे निवास स्थान कोठे आहे. याची माहिती काढून घेणे आपल्याला सर्व तऱ्हेने बरे होईल!”

बोड्याच वेळाने सर्व निवायला तयार जाले. बेटाच्या पवित्रमेकडच्या बाजूला असलेले समुद्रकेतूचे निवासस्थान एकट्या देवमायेलाच माहीत होते. म्हणून मार्ग दाखविण्याची जबाबदारी तिच्यावरच आली शिवदत्त व मंदरदेव अनुक्रमे तिच्या पुढे व मागे चालू लागले. त्यांचे अनुयायी त्यांच्या पाठीमागून चालू लागले.

होते त्या मार्गावर कोठे माच- साची पाऊल वाट किंवा आणखी काही

जुग मिळेल अशी एकही जागा दिसली नाही. कोठे ही मनुष्य वस्तीची चिन्हे शोधण्या किंवा इतर काही दृष्टीस नाही नैसर्गिक वातावरणात बाबलेले मोठ- मोठे गगनचुंबी वृक्षच वृक्ष दिसत होते आणि त्यांच्या बाबलेली अनेक रानटी झाडे व लतावेळी होत्या. म्हणून ऐन दुपारीसुद्धा संध्याकाळच्या काळोखा- सारखा काळोस होता. त्या भागात त्यांना झाडावरून लोंबत असलेली अजगरे सुद्धा आगोनागो दिसत होती.

त्यांच्या जवळ पासही पौषतां त्यांच्या पासून आपला बचाव करीत सर्व फार सावधगिरी बाळगून पुढे जात होते.

बरोबर सुर्वास्त गहायच्या सुमारास बघमुष्टी सर्वांच्या पुढे जाऊन वाटेला लागून बसलेल्या एका उंच झाडावर बसला. ■ होता त्या जागेपासून सुमारे एका कोसावर पसरलेला उंचवट्याचा जंगलप्रदेश होता. ■ प्रदेशात समुद्रकेतू रहात असे. त्या जाग्या प्रदेशात मधून मधून मृगाने दिसत. अशाच एका प्रदेशात काही माणसेसुद्धा बघमुष्टीला दिसली.

बघमुष्टी अनेक झाडावरून उतरून जमीनी आल्या व शिबवसावळ जाऊन म्हणाला—“मातक, आपण, देवमाया म्हणाली त्या समुद्रकेतूच्या निवासस्थाना पाहून फार दूर नाही असे मला वाटते आहे. त्या झाडावरून पाहिले ■ सांपा-सारख्या मिठाच्या टेकड्या पसरलेल्या व मधून जमीन दिसते. एका जागी काही माणसं सुद्धा दिसली. ते लोक समुद्रावर कुडासूट करणारे बांधे असावेत.”

“मस असंल तर आपण सर्वांनी एकदम तेथे जाणंही बरोबर होणार नाही. ■ माणसी दोघांना बरोबर घेऊन जाऊन पुढे वा आणि तेथील परिस्थितीचा अभ्यास करून परत या.” शिबदत्त म्हणाला.

शिबदत्ताने सांगितल्या बरोबर बघमुष्टी दोघा सैनिकांना बरोबर घेऊन निघाला. ते झाडावाडून खूप सावधगिरी बाळगून चालत चालत थोड्या वेळाने त्या जाग्या प्रदेशात घेऊन पोचले. जाग्या प्रदेशाच्या किनाऱ्या किनाऱ्याने वाट जुळ-पासारखी वाडलेली साधे होती. ■ वाडून त्यांनी पाहिले तर त्यांना जाहीतून चालत असलेली म्हान मोठी होडकी दिसली. त्या ■ च्या जमिनीची ■ साड्यांची वही चाळीस पन्नास हातातून वास्त नव्हती. त्याच्या पलीकडे एक उंचवटा होता. त्या उंच जागेवरून विविध भारदाजोरका व हुंलप्याचा आवाज ऐकू येत होता. (क्रमशः)

जन्म रहस्य

विकल्पविरुद्धाने जाणना हनु सोडना नाही.

तो झाडावरून नेका प्रेत जाडावर काढून घेताने आणि नेहमी प्रमाने जीव होऊन स्वभावाच्या विषयेने चालू जाणका. तेव्हा प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—“राजा, ■ मध्यरात्रीच्या वेळी तू इतके कष्ट सहन करीत आहेस ते पाहून तुम्ही जीव वेव्यादेवची ■ केव्हा केव्हा तुला रागच येतो. ■ किंवा तुला या कामात गुंतविल्याची शक्यता नाही तरी गुपित रहस्य इतरांना कोणांना कळू न देण्याचा प्रयत्ना ■ तर नाही ना मदी ■ बरे. जरे पाहिले तर कोणते ही गुपित कपचून ठेवणे ■ तरी होईल का? त्याचे उदाहरण म्हणून बसंतसेम नावाच्या एका राजाची कथा मी तुला सांगतो. ■ देऊन एक.” जरे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू जाणका.

भीपूर नगराचा राजा वसंत याची चंद्रावती नावाची मुलगी अत्यंत सुंदर म्हणून राज्यभरच मध्ये तर अवलपासच्या राज्यांत प्रसिद्ध होती. तिला ज्या कोणी पाहिले, ते म्हणत अशी रूपवती स्त्री पूर्वी कधी झाली नसेल व पुढे ही कधी होईलसे वाटत नाही.

राजा वसंतसेनाच्या मनात एक विचार आला. सौंदर्य हे कधी शाश्वत नसते. या बरोबर सौंदर्य नसे आज आहे तसेच कायम दिसावे असे असेल तर तिची चित्ररूप प्रतिमा कोणी चित्रकाराने काढून ठेवली पाहिजे परंतु चंद्रावतीचे रूपलावण्य असे अत्यद्भुत आहे, तसाच कोणी असामान्य

निपुण चित्रकारच तिचे ते रूप चित्रात उतरवू शकेल.

वसंतसेन राजाने असा एक निपुण चित्रकार सोधून आजण्यासाठी आपल्या काही दुसऱ्या दरबान्यांना पाठविले व कलासागर नावाचा एक चित्रकार आजविला. कलासागराच्या प्रतिमेची कीर्ती चतुर्दिक होती. स्वाभ्यास काही तरी देवी दक्तो आहे व त्यामुळेच त्याची चित्रे इतकी योग्य होतील असेच सर्व लोक सांगत.

वसंतसेन राजाने सर्व मोष्टी मीट समजावून सांगितल्या. त्याला चंद्रावतीला दाखविले. तिला पाहताच कलासागर म्हणाला—“महामो! लावण्यवतीचे कुंचीने उतरविण्याचे सर्वांना नाशत नाही. मी हिचे रूप चित्रात उतरवितो; परंतु त्यात प्राण जोताक्याचा साक्षात तर हिच्या तीन पूर्व पिढ्यांचे रहस्य कळले पाहिजे.”

कलासागर म्हणाला ते ऐकून राजा विचारात पडला. त्याचे एक कारण होते. एका छोटे सानो राज्याचा राजात शिकारीला गेला होता. तेथे एका कोळ्याच्या मुलीला पाहून राजा तिच्यावर भाळला व तिला आपली राणी करून घेतले. त्याच्या पोटी चंद्रावतीची आई जन्मली होती. हे गुपित राजघराण्यातले

लोकांनाच काय ते माहीत होते. ते गुपित प्रजेला राजासा इष्ट वाटत नव्हते.

राजा मागे पुढे करीत अवस्थाचे जोडून कलासागर म्हणाला—“जापल्या मुलीच्या गेल्या तीन पिढ्यांचे गुपित जापल्यांना पत्ता सांगणे वाटत नसेल तर चित्रसागर नावाच्या वाकट्या जावाला आपण बोलवून घ्यावे. तो जापल्या अद्भुत जाणवणारी कळत्या सिवामय चित्रित शकेल.”

वसंतसेन राजाने चित्रसागराला बोलाविले. तो राजाकड म्हणाला—“मी राजकन्येचे रूप चित्रित करतो. परंतु त्यापूर्वी मी तिच्याची एकांतात बोलाने म्हणतो त्या मोष्टीस अनुमती असावी.”

वसंतसेन राजा आश्चर्यचकित झाला. “कसाळा?” त्याने विच विचारले.

“कारण मी कोणाचीही एकांतात काही वेळ बोललो की त्या व्यक्तीने गेल्या तीन पिढ्यांचे गुपित मला कळते. मीक्या त्या प्रतिमेचे मी स्वतःहून सांगणे बरोबर नाही. वसंतसेनाच्या कृपा प्रसदाने ती प्रतिमा जासली आहे!” चित्रसागर म्हणाला.

चरित्र सांगत असे कलासागर म्हणाला होता. ते चरित्र मी स्वतःच बोलवून

वेईन चित्रसागर म्हणतो आहे. एकूण बोधाना पूर्व चरित्र हवे आहे! वरातीच गुपित इतर कोणाकड कळू देणे इष्ट नव्हते. आता काय करावयाचे, या विचारात

विचारात पडलेला बोलवून चित्रसागर म्हणाला—“प्रमो! जापले हे काम जाळा वाकटा वाक रेखासागर सहजी शकेल. राजकन्येचा पूर्ववृत्तांत जाणून घेतल्याशिवाय तिचे चित्र तो काढू शकेल.” तेव्हा वसंतसेनने रेखासागरला बोलावून घेतले. त्याने राजाच्या इच्छे प्रमाणे चंद्रावतीचे चित्र काढले. ते चित्र पाहून राजकन्या चकित झाली.

कारण ते चित्र मगदी हुबेहुब तिच्या सारखेच होते. राजाने रेखासागरचा रूप सत्कार केला.

रेखासागर राजाचा विरोध केले वेळी म्हणाला—“महाराज, मी आपली सर्व प्रतिभा पचास लाखां राजकन्येचे चित्र काढले आहे. परंतु हे चित्र सजीव नाही. सजीव चित्र काढण्याची योग्यता माझ्या डोकां सोरल्या जावात आहे.”

राजा पुन्हा विचारात पडला. एका मंत्र्याने त्याला सांगितले होते की कलासागरने पूर्वी आनंद चक्रवर्तीचे चित्र काढले होते. विचार केल्यावर राजाचा एक उपाय सुचला. त्याने पुन्हा कलासागरला बोलावून विचारले—“मला असे

आहे नू आनंद चक्रवर्तीचे मज्जीव चित्र काढले जाईल. म्हणजे, तुम्हा त्याचा पूर्वं इतिहास सांगला जाहीत आहे. तर मग तो पूर्वं इतिहास सांगशील का?”

“प्रभो! मी आता त्याच्याविषयी काहीच सांगू शकणार नाही.” कलासागर उत्तरला.

“का? त्याच्या पाठीमागे काही नुपित आहे का?” राजाने विचारले.

“ते मी सांगू शकणार नाही. मी कोणाचा पूर्वइतिहास मागून घेतल्यानंतर तो पूर्णपणे विभात उत्तरवितो. त्यानंतर मला तो नाही. कारण महान मोठ्या गोष्टी माझ्या डोक्यात टिकून रहातच नाहीत. कलासागरने निवेदन केले. उत्तर ऐकून राजा वसंतसेनाला

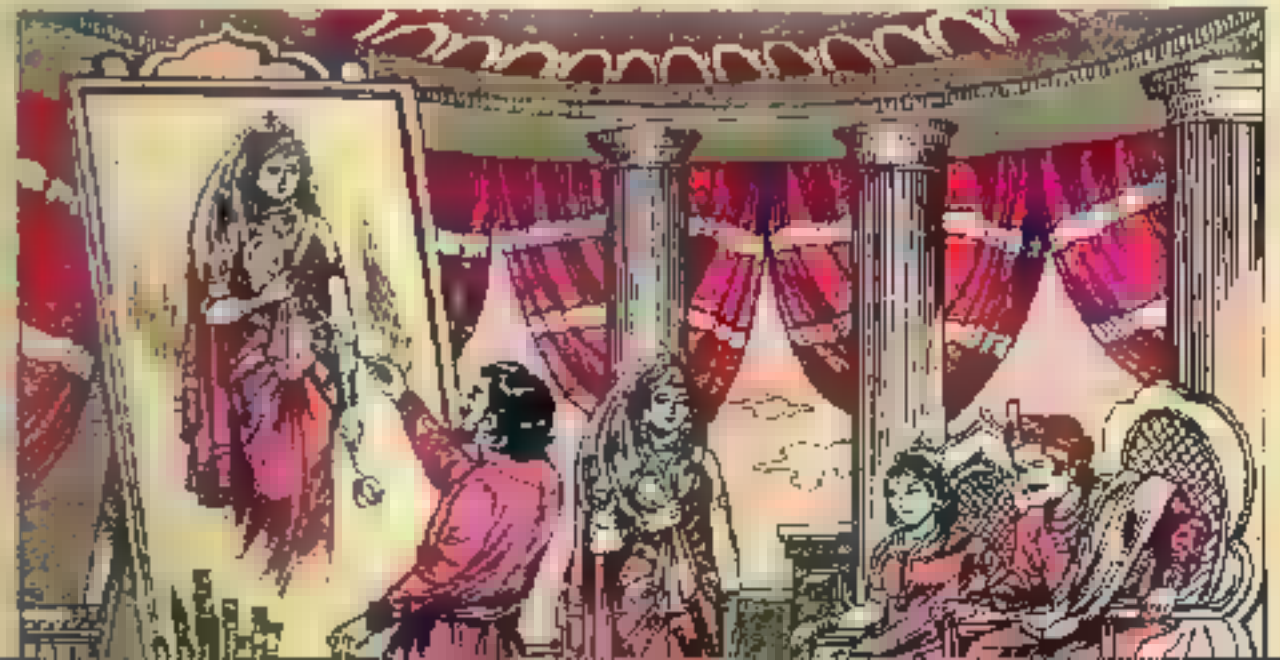
आनंद आला. त्यानंतर राजाने कलासागरला आपल्या मुलीच्या तीन पूर्वं पिढींचा इतिहास सांगितला. दुसऱ्या दिवशी कलासागरने राजकन्येला तिच्या बडिलासमोरच बसवून काही तासांतच तिचे चित्र काढले. ते चित्र पाहून सर्व लोक चकित झाले. ते चित्र हुबेहुब तिचे प्रतिबिम्ब नव्हते तर जणुकांही तो स्वतःच होती. त्या चित्रासमोर रेखासागरने काढलेले चित्र फिक्के पडले.

राजाने प्रसन्न होऊन कलासागरला पुष्कळ इनाम दिले. त्यावेळी चित्रसागर राजाला म्हणाला—“प्रभो! चंद्रावतीचे सौंदर्य अत्यद्भुत आहे. तिचे सौंदर्य चित्रित करण्याची संधी मलाही देण्याची कृपा करावी!”

“नू राजकन्येची एकांतात बोलायला मिळावे वसे म्हणाला होताच. म्हणून तुम्ही इच्छा पुरी होणे शक्य नाही.” राजा म्हणाला.

“आता राजकन्येची एकांतात बोलण्याची मला इच्छा नाही. परंतु माझ्या भावाने जे चित्र काढले आहे, चित्राबरोबर मला एकांतात एक दिवस रहायला अनुमती द्यावी. एकदिवस विनंती आहे! मला राजकन्येचा सर्व पूर्व इतिहास कळेल!” चित्रसागर म्हणाला.

चंद्रावतीला चित्रसागरच्या हस्तेमुळा तिचे चित्र काढवून घ्यावेसे वाटू लागले. परंतु राजाचा ते मान्य नव्हते. नंतर चित्रसागरचाही यथोचित सत्कार वगैरे करून राजाने त्याला विरोध दिला. त्यानंतर

कलासागरने काढलेले चित्र अंतःपुरात पाठविले आणि रेखासागरने काढलेले चित्र बिनालयात टांगले.

येथवर गोष्ट सांगून येताळ म्हणाला—
"राजा, वसंतसेन राजाची ही सर्व वागणूक तुला अयोग्य वाटत नाही का? एका बीर कलाकाराचा यात अपमान झाला असे तुला वाटत नाही का? बिनालयात राज-कन्येबरोबर एकांतात एक दिवस राहण्याची वट न घालता आपल्या बाबाने काढलेल्या बिनाबरोबर एक दिवस एकांतात रहायला अनुमती मागितली होती. तरी राजाच्या त्यात हरकत का असली? या संकाचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून तुम्हाला माहीत तर तुला परिणाम का आहे, तुम्या डोक्याची चंवर नकले होऊन तुम्याच पायावर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला—"वसंतसेनच्या वागणुकीत तका विक्षिप्तपणा किंवा कोणाचा अपमान करण्याची वृत्ती विस्तृत नाही. बिनासागरकरची पुन्हा एकदा राजकन्ये

चित्र काढवून घेण्याच्या इच्छेतच त्याची अतिवृत्ता प्रगट होते.

उणीचा झालून ठेवून बाबुलपणासा प्रोत्साहन देणे राजाचे संक्षण होय. कला-सागर राजवंशाचा पूर्वसिंहास कळला तरी चित्र काढून घाल्यावर तो तो इतिहास विसरून जात वसे. परंतु बिनासागरची गोष्ट निराळी होती. चित्र पाहून तो व्यक्तीचे चरित्र ओळखत असे. ते त्याच्या काढून जात असे. ते तो इतरांजवळ सांगेल ही भीती होती. म्हणून राजाने आपल्या मुलीचे चित्र काढवून घ्यायला अनुमती दिली नाही. सिबाय पुढचा विचार करून कलासागराने काढलेले चित्र राजाने अंतःपुरात नेऊन ठेवविले. ते बिनालयात ठेवने तर ते चित्र पाहून तिचे गत चरित्र ओळखून येणारी हुशार भंडळी अंतःपुराची सजवतही होती."

अशा रीतीने राजाचे मौनमंम होताच येताळ प्रेतासह मदुरा जाला व भाडाला काढून लोंबकळू लायला. (कल्पित)

योग्य उत्तर

कुलकर्णी राजकन्या रत्नकुमारी आपल्या लावण्याबरोबर आपल्या बुद्धि-मत्तंमूढही प्रसिद्ध होती. राजा नागेंद्रवर्मा युवगा नव्हता. म्हणून राजाने मुलीला इतर स्त्रियोचित सर्व कलांच्या शिक्षणाबरोबर राजाचा योग्य असलेल्या सर्व विद्यांचेही योग्य शिक्षण दिले होते.

रत्नकुमारीचे वयविवाह योग्य झाले. तेव्हा तिच्याशी जन्म करण्याच्या हेतूने मोठमोठ्या राज्यांच्या वारसांकडून संदेश येऊ लागले. राजाने शेवोतिचा राजकुमारीबिंबी चव-कशी करून त्यांच्यापैकी कोणत्याही एकाशी विवाह करून घेण्याचा रत्नकुमारीला दिला. परंतु ती म्हणाली—"बाबा! माझ्या जन्माची इतकी चाई करू नका. माझ्याची इच्छा असणाऱ्यांपैकी जो सर्वांत बुद्धिमान व पराक्रमी असेल त्यालाच मी आपला पती म्हणून वरभाला घालीन."

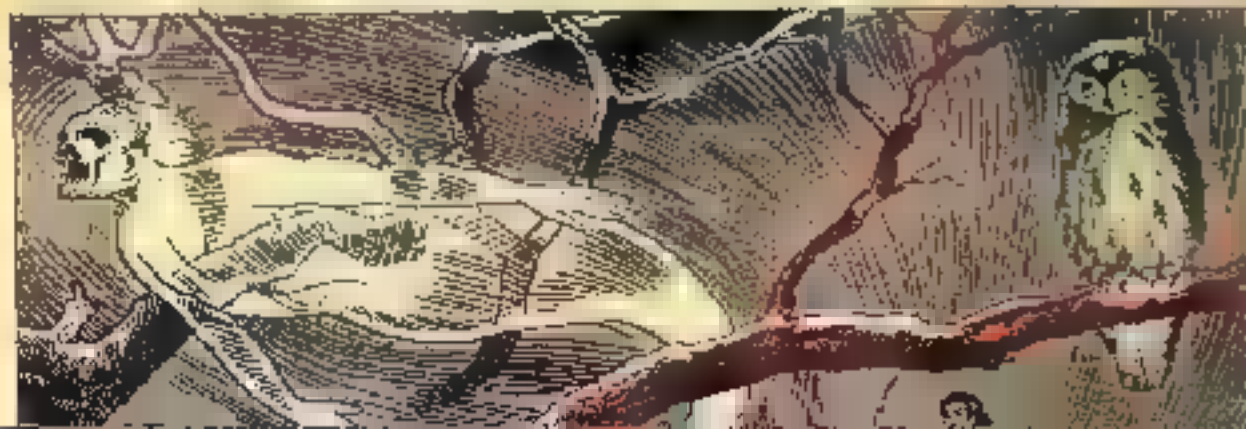
राजाने विचारले—"मुली, म्हणजेस सर्व ठीक आहे. परंतु तू राजकुमारीची निवड कशी काय करणार?"

"बाबा, मी स्वयंवर करणार असल्याचे जाहीर करावे, स्वयंवराला येणाऱ्या राजकुमारांना मी तीन करीन. त्या प्रश्नांची सद्युक्तिक व योग्य उत्तरे देणाऱ्याची मी विवाह करीन." रत्नकुमारी म्हणाली.

राजा नागेंद्रवर्माने रत्नकुमारीचे स्वयंवर करण्याचे निश्चित करून प्रमुख राज्यांत संवेष पाठविले. अनेक राजकुमार वराच्या दिवशी हजर झाले.

स्वयंवराच्या मंडपात राजा सिंहासनावर बसला होता. खाली खोण आसनांवर राजकन्या व राजगृह बसलेले होते.

राजगुरूने उपस्थित राजकुमारांना संबोधून निवेदन केले—"राजकन्येच्या वतीने मी आपणां सर्वांस तीन प्रश्न विचा-

रीत आहे. त्यांची उत्तरे बरोबर आहेत की नाहीत, त्याचा निर्णय राजकन्याच घेणार आहे." नंतर राजकन्याकडे बघून राजगुरूने विचारले—"मुली, तरतुला हे तीन प्रश्न कोणते?"

राजकन्याने एक लहानसे ताडपत्र हातात धिळे. राजगुरूने त्या ताडपत्रावर निहिलेने प्रश्न सवाता ऐकू जातो. उच्च स्वराने बाबले—"विन बजनाची वस्तु कोणती? न विसणारी जाकती कोणती? स्वासोच्छ्वास न घेणारा प्राणी कोण?"

ते काही राजकुमारांचे वेहरे पांडरे-फट्ट पडले. काही लोक बरबाराच्या उताकडे पाहू लागले. काहींची प्रश्नांची उत्तरे माहीत नसल्याचे कबुल केले, काहींनी उत्तरे दिली. परंतु राजकन्याला त्यांपैकी एकही समाधानकारक उत्तर वाटले नाही. अगदी मोबटी विक्रमपुरीचा राजकुमार उघडसे उठून उभा राहून म्हणाला—"राजकन्याच्या प्रश्नांची उत्तरे कोणी राजकुमार देऊ नाही, हे सारे आहे. याच्या

मागे एक मोठे आहे. विन बजनाची वस्तु न विसणारी जाकती आणि स्वासोच्छ्वास न घेणारा प्राणी या सृष्टीत नाहीच. म्हणून हे प्रश्नच निरर्थक आहेत."

तो उत्तरे ऐकून सभेत मोबळ झाला. काही जणांना वाटले की राजकन्याचा तोड्यावर अपमान केला गेला आहे. म्हणून राजकुमाराचा जीव धोक्यात पडल्याची आहे. परंतु राजकन्या रत्नकुमारो राजकुमार उघडसे याच्याजवळ जाऊन संवहास्य करीत म्हणाली—"बरोबर, माझे निरर्थक आहेत ही मोष्ट करी आहे. तरी काही त्याचे उत्तर सोबच्याची लागले काही माझे निरर्थक असल्याचे असूनही उपमर्श होईल म्हणून तसे म्हणण्याच बाइस त्यांना झाले नसावे. परंतु ते साहस स्वाधिकारे विक्रमपूरचे सुधराज उघडसे याचे वरण मी करीत आहे."

असे सांगून तिने आपल्या सक्तीच्या हातातील बरमाना घेऊन उघडसेनला घातली.

सर्वांचा फायदा

रामकाका ऐन सारण्यात होते तेव्हा गासूनच ते एक हुशार आणि दुसऱ्यांच्या भागनगीत उबळाडवळ करणारे आपले काम बरे आपण बरे असे समजणारे एक सद्गृहस्थ म्हणून अवलंबासच्या पंचक्रोशीत प्रसिद्ध होते.

एकदा रामकाकांना पैशांची फार गरज पडली म्हणून त्यांनी आपल्या मुलांची सोव्याची माळ मगनलाल नावाच्या जव्हन्याकडे भाटशी रुपये घेऊन यहाण ठेवली, परंतु कित्येक दिवस झाले तरी त्यांनी तो सोडविली नव्हती. तेव्हा मगनलाल शेटने कर्जेची रक्कम फेडून माळ घेऊन जायला कित्येकदा विरोध पाठविला. परंतु प्रत्येक वेळी रामकाका अजून पैसे जमले नाही. सांगून मुदत वाढवून घेत.

रामकाकां कडून पैसे परत मिळत नाहीत हे पाहून मगनलाल शेट स्वतः आले, उजा

देतो परबां देतो असे सांगून रामकाका भगनशेटला भेटावचे टाळू लागले. नोकर आला की घरात असूनही कामकी करवी घरी नसल्याचे सांगवून वेळ भाकून नेत, कधी नोकर भेटलाच तर त्यालाच समजावून सांगत की मालकाला खोबी मंदत वाढवून घ्यायला सांग.

शेवटी मगनशेट कंटाळला आणि त्याने रामकाकाला बजावून सांगितले की तीन दिवसांची मुदत मी स्वतः होऊन वाढवून देत आहे. मात्र कायदेशीर इलाज करावा लागेल किंवा जव्हन्याची माळ विकून दाखून कर्जाची रक्कम वसूल करावी लागेल.

तो तीन दिवसांचा अवधी देखील संपला, परंतु रामकाकांनी कर्जाची रक्कम फेडली नाही की मगन शेटला तोडही दाखविले नाही. शेवटी चिडून जाऊन मगनशेटने तो माळ सुगुणमल शेटच्या हातात देऊन

त्यांना म्हटले—“शेटसाहेब, मी ही माळ एक हजार रुपयांना माझ्याकडे ठेवून घेतली होती तेव्हा तुम्ही ही माळ बाराशे रुपयांहून कमीला काढू नका.”

एके दिवशी सुगुणमलशेटच्या दुकानात त्या गावचा जमिनदार स्वतः घागिते विकत घ्यायला आला. सुगुणमल शेटने माळ दाखवून म्हटले—“मालक, आपण या माळील कारागिरी तर पहा, मुंबईचा माल आहे. किंमत दोन हजार आहे. तर आपण आमचे जुने गिऱ्हाईक म्हणून फक्त आपल्याला पंधराशेला मी देईन.”

जमिनदार घासाघोस घालीत बसला नाही. पंधराशे रुपये दिले आणि माळ

घेऊन गेला. सुगुणमलने तीनशे रुपये आपल्या तिजोरीत ठेवले आणि मगनशेटला बोलावून आनंदने म्हणाले—“शेटसाहेब, तुमच्या म्हणण्या प्रमाणे मी तो माळ बाराशेला विकलो. हे तुमचे पैसे!”

जमिनदाराकडे गणू गावचा एक गडो होता त्याच्या मुलीच्या लग्नाला जमिनदार जातीने हजार होता. जमिनदाराने नोकराच्या मुलीला प्रेमाची भेट म्हणून ती माळ दिली. गणूला बजावून सांगितले—हे पठा गणू, तुम्ही मुलीला सज्ज करून रहायला सात या माळची किंमत दोन हजार रुपये आहे. बरे का!” जमिनदाराने पंधराशे रुपये दिले होते, परंतु सुगुणमल शेटने त्याची मूळ किंमत दोन हजार सांगितली होती. म्हणून जमिनदाराने नोकराला तीच किंमत सांगितली.

एकही मूल्यवान मिळाल्याबद्दल गणूला परमानंद झाला. त्याने रामूकाकांकडून चौदथाव दिवसापूर्वी पांचशे रुपये लग्नासाठी म्हणून सांगून कर्जाऊ घेतले होते.

गणू गडो रामूकाकांकडे ती माळ घेऊन गेला व त्यांना ती माळ देत म्हणाला—“रामू काका, खरे म्हणजे एकही मूल्यवान माळ कशी विकावी हेच मला माहीत नाही. तेव्हा तुम्हीच हा व्यवहार करा व पांचशे घेऊन बाकी रक्कम मला परत द्या.”

रामूकाकांनी माळ आठवली व विचारले—“तुला ही कशी काय मिळाली रे?”

ते ऐकून गणू संतापून म्हणाला—“तुम्हांला मी ही माळ चोरून आणली असं का वाटलं! जमिनदार साहेबांनी माझ्या मुलीला लग्नसमयी भेट म्हणून दिली. त्यांनी ती दोन हजार रुपयांना विकत घेतली असल्याचे सांगितले.

“ओ हो! असं होय!” असे म्हणत रामूकाका गणूला बरोबर घेऊन रघूशेट सोनाराने गेले आणि कसोटीवर कसून तिची किंमत मोगायला सांगितले.

रघूशेटने कसोटीवर कसून पाहिल्यावर म्हटले—“बरे वा, तर खंभरनंबरी सोने आहे.” ऐकून गणूला परमानंद झाला.

रामूकाकांना म्हणाला—“पाहिलं, मला तुमचं बोलण ऐकून मला वाटलं होतं की जमिनदारसाहेबच फसवले की काय? पण आतां तुमचीच दुष्ट बुद्धी प्रगट झाली.

तेव्हा रामूकाका सोनाराला म्हणाले—“चांगलं कसून पहा व सातरी करून घ्या.” सोनाराने माळेतल्या मण्याची एक पोत कापून कसून पाहिले व आश्चर्यचकित होऊन म्हणाला—“पितळभाष्या मण्यांवर सोन्याचा जाड मूल्यमा केला आहे. याची किंमत पांचशे रुपयांहून जास्त नसावी.”

ते ऐकून गणू गडी आश्चर्यचकित झाला. रामूकाकांनी गणूला विचारले—“गणू, तू जमिनदार साहेबांना आजून, त्यांनी असे काय केलं, हे विचारणार का?”

"बापरे बाप! मोठ्या लोकांनी काही केलं तरी तिकडे कानाडोळा करावयाचा असतो." गणू म्हणाला.

"बरोबर, पण मला तुज्या कीव वाटते, म्हणून मी ही माळ तुझ्या पांथजे रुपये कर्जाबद्दल ठेवून घेतो." असे सांगून रामू-काका माळ आपल्या खिशात टाकून निघाले.

रघूशेट मोनाराण्या दुकानात बसून हे सर्व वृक्ष पहात व बोलणे ऐकत होते. रामकाकांचे मित्र घोंडूकाका. ते घाईघाईने दुकानाबाहेर आले आणि रामकाकांना पांथवून म्हणाले—"मित्रा, तुला वेडबोड तर माही लागण? रघूशेटने माळेची किंमत पांथशे लावली. परंतु या माळेची किंमत पांथशेच असेल हे कशावरून? तू ती माळ गणूलाच देऊन टाक आणि त्याच्या-कडून पांथशे रुपये वसूल करून घे!"

रामकाका आरडून म्हणाले—"तुम्हांला काय कळतं घोंडू काका? आहो, ही माळ जर मी गणूला परत दिली तर तो कधी जमिनदारासमोर माळेचं पितळ उचडं

पाडेलकी! मग जमिनदार त्या माळेची मालकी मुळ कोणाची ओळख करेल. नेह्यां पापाचं खापर माझ्या माथी घेईल की!"

"ते कसं काय, बाबा?" घोंडू काकांनी विचारले.

"सरो मोष्ट बशी मोच माळ बडीच बनयल करवून घेतली होती व मुळामा एवढा जाड चडवून घेतला होता की कोटी गोष्ट नजरेत येणारच नाही. मी ही माळ मगनलाल मावकाराकडे आठशे रुपये घेऊन गहाण ठेवली होती. नंतर त्याने मुरवाली-पासून सर्व गोष्ट सांगितली व म्हणाले—"ही माळ कितीच हातातून फिरून शेवटी माझ्याच जवळ परत आली. मला जो कायदा मिळाला त्या पेक्षा थोडा जाऊन मिळाला असता, एवढंच ना! आता थोडा कमी झाला. परंतु ही गोष्ट गुप्तच ठेवा, घोंडू काका!"

ते ऐकून घोंडूकाका बदलदां हसले आणि म्हणाले—"म्हणजे या व्यवहारात कोणाचे काही नुकसान झालंच नाही, उलट सर्वांचा फायदाच झाला!"

प्रवत मजराज

सहाय्य काही वेवे राज्य करीत असता काही मनरोपासून बोक्या अंतरावर लाकुडतोडे व सुतारांची एक बस्ती होती. तेथे मुमारे पांथशे सुतार रहात असत. ते सहान सहान होडक्यातून जंगलात जात व तेथून त्यांना लागणारे इमारती लाकूड तोडून ते आपल्या होडक्यात भरून आपल्या बाकी मागीत ते लाकूड संपले म्हणजे पुन्हा होडक्यातून जंगलात जाऊन लाकूड तोडून आणीत.

त्या जंगलाच्या एका कोपऱ्यात एक हत्तीगण रहात असे. एकदां तिथ्या पायात लाकडाचे एक पाचर बोनले, त्यामुळे तिचा तो पाय सुजला आणि दुखू लागला. अनेक प्रयत्न करूनही तिचा ते पाचर पायातून उघटून काढतां येईना. त्याच वेळी तिचा बाडे तोडक्याचा आवाज ऐकू आला. हत्तीगण जंगडत त्या दिशेला गेली.

हत्तीणीला पाहतांच सुतारांना तिला काही तरी होत असल्या सारखे वाटले. ती हत्तीगण त्यांच्यासमोर बसली व पाय वर करून पायाला काही तरी झाल्यासारखे तिने बुणाबुणे. सुतारांनी जवळ जाऊन पाय पाहिला आणि त्यांनी कणाघीत ते पाचर काढून तिच्या पायाला मकम लावून पट्टी बांधली. थोड्याच दिवसात हत्तीणीची जखम भरून आली व ती हिंबू फिक लागली ती सुतारांनी केलेल्या उपकाराची फेड करण्याच्या हेतूने त्यांना मदत करू लागली. ती पडलेली झाडे ओडून सोयीच्या जागी आणून देई. ओणकी उचलून होड-क्यांत ठेवी. अशातूनही हत्तीगण व सुतार यांची परस्परांशी मैत्री जमली. सुतार आपल्या साध्यातला वांटा उरवून मिला देऊ लागले. कित्येक दिवस लोटले हत्तीणीला एक पिल्लू झाले. तो ऐरावत जातीचा पांढरा

हत्ती होता. हत्तीच बूड होत गेली. तिने तिचं ते पिल्लू सुतारांवर सोडून दिले. ती जंगलात लोळ निघून गेली. ज्वेत हत्ती सुतारांना मधुत करी. सुतार जायका मालीत ते तो काई. त्यांच्या मुला बाळांना पाठीवर बसवून सोळवी. त्यांना मदीत आपल्या बरोबर नेई व आनवाने त्यांच्याबरोबर राहू लागला. सुतार हत्तीला आपल्याच मुलासारखा मापीत. त्याच्याशी वागत.

ब्रह्मदत्त राजाला जंगलात पांडरा हत्ती असल्याची बातमी कळली तेव्हा तो ससैन्य त्या हत्तीला घेऊन न्यायला आला. सुतारांना वाटले की राजाला इमारती लाकूड

हवे आहे. त्यांनी राजाला निवेदन केले- "महाराज, आपणांस इमारती लाकडाची गरज होती तर आमच्याकडे निरोप पाठ. बिना बसतात तर आम्ही लाकूड आपणून नसते का पोंचविले?"

राजा म्हणाला- "मी लाकडासाठी आलेलों नाही. पांड्या हत्तीला नेणासाठी आलो आहे." त्याने आपला बरा हेतू उघड सांगून टाकला.

"तर मग आपण हत्तीला आपल्याबरोबर घेऊन जावे." सुतार नम्रपणे म्हणाले, परंतु जूप कसही हत्ती हलका नाही. हत्ती आपला हालत नसलेला पाहून राजाच्या एका अधिकार्याने हत्तीच्या मलाहजी सोष्ट धोळसली व म्हणाला- "महाराज, हा हत्ती विवेकशील व शाहाणा आहे. आपण या हत्तीला घेऊन गेल्यात तर या सुतारांचे फार नुकसान होईल. त्यांना होण्याच्या नुकसानाची भरपाई आपण करू शकल्यात तर हत्ती बेचून हासेल."

राजाने हत्तीच्या चारही पायांचवळ प्रत्येकी एकेक माळ स्वर्णमुद्रा ठेवल्या व त्या सुतारांना वाटून देण्यास सांगितले. तरी हत्ती जायचा हलका नाही. त्यानंतर राजाने सुतारांच्या मुलांना बसवून घेतले की राजाला इमारती लाकूड

हलका आणि राजाच्या पाठापाठ निघाला. त्यानंतर राजाने बाजत गाजत स्वैत गजरावाला राजधानीत आणले. राजधानीवर त्याची मिरवणूक काढण्यात आली. त्यानंतर साठी योग्य गजशाला तयार करण्यात आली. तो हत्ती राजाची स्वारी नेणारा मुख्य हत्ती त्याच्यावर राजाशिवाय इतर कोणालाही स्वारीचा अधिकार नव्हता.

तो स्वैत हत्ती दुभ पटके पासून काशीराज्याची भरभराट होऊ लागली. कोणी गज राज्यावर स्वारी येई त्याचा होई. राज्याचा विस्तार ही अपाट्याने वाडू लागला. काही दिवसांनी काशीच्या राणीला मान्य केला.

दिवस राहिले. बोधिसत्वांनी तिच्या पोटी अवतरण्याचे ठरवून तिच्या गर्भात प्रवेश केला. प्रसवकाळात एक ठरला होता आणि काशीचा राजा एकाएकी परलोकी गेला. ती संधी साधून कोशल देशाच्या राजाने काशी राज्यावर स्वारी केली. सैन्यांनी बराच वेळ लालवत करून कोशलराजाकडे एक संदेश पाठविला- "आपल्या राणीचा प्रसवकाळ एका माठ-बड्यावर येऊन ठेपला आहे. राणीच्या पोटी कन्या जन्मली तर आपण काशीराज्य काबीज करावे आणि जर पुत्ररत्न जन्मले तर आम्ही आपणांशी युद्ध करायला सिद्ध राहू." कोशलराजाने एका अवधी

बरोबर एका जाठवड्याने बोधिसत्वांचा जन्म झाला. काशीराज्याचे सैन्य कोशलच्या सैन्यावर चालून गेले. परंतु युद्धात काशीराज्याचा पराभव होणार असे वाटू लागले. परिस्थिती ओळखून मंत्र्यांनी राणी निवेदन केले की महाराजांच्या हस्तीने रणांगणावर पाय टाकला तरच आपणांस विजयप्राप्ती होईल. परंतु महाराज परलोकवासी झाले. विवसापासून श्वेत गजराजाने मध्यपायी सोडले आहे. करावे, माझाही कळनासे झाले आहे. मंत्र्यांच्या तोंडी ते ऐकून राणी आपल्या सिसूला राजपुरुषा आवक पोशाक चढवून श्वेत गजराजाजवळ बंढून आली. मुलाच्या हस्तीच्या पायाजवळ ठेवून म्हणाली- "गजराज, मारुन नेल्याचा शोक आवर काता. मर्या माणकाच्या रक्षणाची जबाबदारी उचल. शत्रू बाळून आला आहे. पाशूचा गर्भमंग करणे एकट्या मुल्या हातात आहे. तुला मान्य नसेल तर आपल्या या माणकाचा आपल्या पायांवाली

तुडवून पाचा मोकट कर." राणीच्या तोंडी ते शब्द निघताच श्वेत गजराज बापला अनावर शोक आवरून उठला आणि त्याने मुबराजाचा तबकून आपल्या मस्तकावर ठेवले आणि राणीच्या हातात मुबराजाचा बंडून रणांगणाकडे प्रस्थान केले.

श्वेत गजराजाला उच्चरुष वारुष करून येत असलेला पाहून कोशल राजाच्या सैन्याच्या दरकांय तडाला आणि ते फुटेल तिकडे पळू लागले. हस्तीने सरळ कोशल राजाचा आपल्या तोंडने उचकून बाळून शिशू मुबराजाच्या पायासमोर बाळून फेंकले. कोशल राजाने बाकी मागितली आणि काशीराजाच्या मंत्र्यांच्या जममतीने कोशल देवी प्रयाण केले.

बोधिसत्वांचा हातवे कर्ब मागले तोंपर्यंत गजराजाने काशीराज्याचे केले. बोधिसत्वांचा राज्याभिषेक मयासमयी झाला आणि गजराज त्यांच्या सेवेत आनंदाने राहू लागला.

गुरुनामक

महोदर शहरा तशीच तलबंदी नावाचे गाव आहे. आज ते गाव तानकाळ नदी प्रसिद्ध आहे. त्या गावी ९५ एप्रिल १४६९ या दिवशी मुला व कल्याणबंद पोटी एका मुलाच्या जन्म झाला. मुलाचा महापुरुष होणार असे मुलाच्या हस्तरक्षेपकन होते. मुलाचे नाव तानक असे ठेवण्यात आले.

मानक जयने साक्षादर जन्मला असताना, एका दिवस तानका या 'क' 'क' 'म' ही अक्षरे विक्रीत होते. परंतु तानकाचे अभ्यासाकडे वळते, तो दुसऱ्या दिवशी पाटीवर रेखाटत होता. गिस्तकाचे लवट बाळ पाहिले. पाटीवर कोपले तरी आर्काने नीत तिहमेले होते. ते पाहून विभक्त वक्रित्त झाले.

तानकाचे बहील कल्याणबंद यांनी मुलांना व्यापार करव्यासाठी हाताशी घेण्याचे झाले. एकदा मुलांना काही रुपये देऊन घेऊन माळबरोवी करून आणायला पाठविले. तानक जंगलामध्ये वाटेने जात होते. त्यांना वाटेत साधू व भव भेटले. ते उपासी होते. तानकाचे बहितांनी दिलेले रुपये खर्च करून साधू पदार्थ घेऊन केले व ते साधू संतांना वाटून टाकले.

कल्याणकदांना वाढते की मुझाचे कर्म
कर्म दिले की मुलवा मार्गावर घेईल.
त्या प्रमाणे त्यांनी नानकाचे कर्म
करून दिले. नानकाला बोल मुलने
ज्ञाने. परंतु नानकाचे कर्म कोट्टिक
कलाकरकण रचले नाही. ते नित्य
प्रति नीत निहिष्पत्तन रहात.
॥ म्हणत—'ममा कर्म जो निहिष्पत्तन
चिह्नला आहे. तोच जो निहिष्पत्तन !'

एकदा नानक संध्यापुर येथील एका
महिषाच्या घरी गेले. तिच्या घरी एका
खोमंत मणामाने त्यांना. एका मंडवानीमा
बोलाविले. नानकाने दोघांचे आतिथ्य
स्वीकारले. महिषाने वाढवेली
आकरी उभारवा हातात व श्रीमंताने
मंडवनेले पवित्रात हास्या हातात घेऊन
नानकाने पित्तन तर उभारवा हातात त्या
मुठीतून कुंध व उभारवा हाताच्या मुठीतून
रक्त मळू नानके असे म्हणतात !

एके दिवशी नानक देशाटनाला निघाले.
निघते ते आपल्या कुटुंबाला
म्हणाले—'परमेश्वर शीर जगाने रक्षण
करतो, तोच तुमचे रक्षण करील.'
त्यांनीच आत्मन कोटिक त्यांनी तीर्त
श्रीर दर्शन केले आणि अत्यंत मंदन
नामक एका मुलतमान स्नेह्या करीवर
नेमाले. यवका मंडोना घरीचे
इतर देवा ती तीर्थ दर्शन ही केले.

मंडोना अमलांना नानक एकदा
विशेष पाय पमनन सोमने.
॥ पाहून काजीने विचारले—'हे काय
हे, मू देवाकडे पाय करून झोपला
आहेत?' नानक म्हणाले—'मू मंडोने
पाय देत मंडन त्या बाजूला उचलून
डेव !' त्यानंतर म्हणे, नानकाने
निकडे पाय फिरविले तिकडे
काजीला कायाचे पवित्रदर्शन घडले.

एकदा महिषार येथे पुर्वेकडे तोर करून
तर्पण करित असलेल्यांना वाहून नानक
परिवर्तकाचे शोध करून पाणी उचलू
सांगले. एकाने विचारले—'तू हे काय
करतो आहेत हे?' नानक म्हणाले—
'माहीरता माझी शारे आहेत त्यांना
पाणी घालनी आहे. तुम्ही पितराना
तर्पण पाणी देत आहा तर माझे हे
पाणी झाडोपरंत पोचकार नाही का ?'

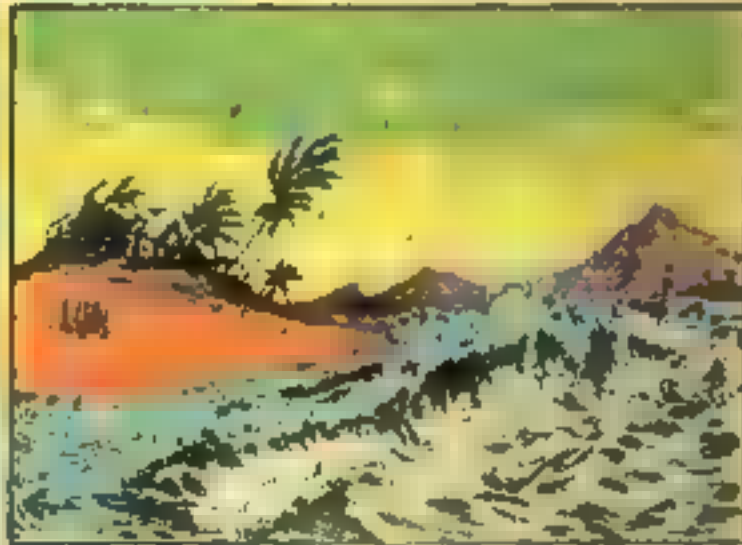
मुळ नानकाने महिष्पत्ता, टंकर इत्यादी
मुगांना प्रचार मुळ केला. आचंवराने न पडता, निर्मल व पवित्र
गन्धस्वरूप परमेश्वरांचेर
प्रेम व त्याची भक्ती करावी जाति
शेव. बंध बंद यांचे नानकाने बंदन
केले. हिंदू व मुसलमान दोन्ही पन्नाव
तर्पिण्यांत मुलानाकने धर्मोपदेश केला व
पवित्र जीवन आलनिष्ठा प्रवृत्त केले.

मुहनाकाने २ उपदेश केने तेन श्रीम
धर्म नाम पुढे नमस्कारासु ज्ञाने.
मनकांते जपना पट्टणिय बरद पाना
आपसा आध्यात्मिक वारस ध्वनून
नेवले. मध्य देश आपल्या शेवटाचे
ध्येय मानून न शक्ति जीवन संपूर्ण
करून या वार मुहना ३ सप्टेंबर
१५३९ या दिवशी आपला भौतिक
वै मोडला.

नामकाच्या भक्तांनी त्याचे स्मारक
मंदिर बांधले ते रवी नदीच्या पुरात
बाहून गेले. मुख्य व शाखन असले ते
ध्येय, त्याने भौतिक चिह्न मसले.
महानुभव को काय भगवत्त स गेले
असावे, असे त्याचे सिध्दायन मानतात.
मुहनाकाने दबलेली शक्ति कीर्तन
संग्रहित होऊन 'ग्रंथ संग्रह' (आदि
ग्रंथ) नावे विरसेपायी झाली.

मुहनाकाने स्मृति चिह्न म्हणून
त्याच्या शिष्याकनि नदीतीरावर डेरा
बावनाक नावाचे नगर समविले.
एकदा मुहनाक ध्यानमग्न होऊन ज्या
आगी उगले होते त्या जागी एक मुह-
दारा बांधला. जिथेचे हे एक शक्ति
तीर्थ स्थान म्हणून आजहालायत
शक्ति आहे. नर नाकानंतर त्याचे
बाट मिळव व शक्ति एक घोर
पंथाचे नियमि ज्ञाने.

पाण्याची टंचाई

रंगा ववळी केडवपूरच्या गावी कित्येकांच्या घरी रतिवाने दूध बाळीत असे. तेवढ्यावर
न त्याच्या कुटुंबाच्या उदरनिर्वाह झाले. तो शेजारच्या मोचिपूर गावी
मुद्या रतिवाने दूध बाळीत असे.

एकदा मधुकर नावाचा केडवपूरचा रहिवासी मोचिपूरला गेला होता. तेथे रंगा
केडवपूरहून तिथल्या लोकांना स्वस्त दूध मधुकरने पाहिले. मधुकर
मवळपाकडून रतिवाने दूध घेत होता.

तो मधुकरनाला पाहून त्याला म्हणाला—'कायरे रंगा! काय म्हाप
आला? आपल्या नाकक्यांना मत्तग दूध विकतोस आणि परवाच्या लोकांना
दूध विकतोस! हे बरोबर नाही!'

मवळी जरामुढा न कळता म्हणाला—'छोटे माळक, गावात पाण्याची
किती टंचाई आहे, हे आपल्याला माहीत नाही, नाही. आता मोचिपूरला
बंदालाच बाळते आहे. दूधच्या म्हायचे मुळ हेच!'

सर्गिक शंकेखोरपणा

महिपतराव जमिनदाराच्या कचेरीत शिव-
राम भावाचा कारकून होता. त्याला
कधी पेशाची कमतरता भासल्याचे कोणाच्या
संज्ञात आले नाही. उलट तो आपल्या सह-
कारी मित्रांना कधी कधी लहान मोठी कर्जे
देत असे. नोकरीला लागल्यावर दहा
वर्षांच्या आत त्याने छोटे से बरही धिकत
घेतले. आपल्या दोघा मुलांच्या शिक्षणाची
चांगली व्यवस्था केली. चांगले व स्वच्छ
पाहुन आपल्या एकुलत्या एका मुलीचे
लग्नही करून दिले.

शिवरामच्या सहकारी कारकुनांच्या
मनात ही धंका नेहमी येई की हा माणूस
आपल्या सारखाच लहानशी नोकरी करतो
आणि कर्जे काढल्या शिवाय आपल्या कुटुं-
बाच्या सर्व गरजा भागवत आला आहे.
सर्व जबाबदाऱ्याही पार पाडल्या आहेत.
पुष्कळ विचार करून ही शिवरामच्या सुखी

संसाराचे गुपित त्याच्या लक्षात येईना.
त्याच्या पैकी काही जणांना शिवरामपेक्षा
जास्त पगार असून त्यांचा सर्व भागत नसे.
म्हणून शिवराम विषयी त्यांना हेवा झाले.
तो पैसे सरळ पागाने मिळवितो की नाही
याची शंकाही बाटे.

मनात एकदा शकेने घर केल्यावर
त्यांनी बाटेल त्या बातम्या उडवामला कमी
केले नाही. एक अफवा शिवराम कचेरीत
कामाला येणाऱ्या लोकांकडून लोच घेतो
अशीही होती. त्या कचेरीत रघुनाथराव
नावाचे दिवाण होते. रघुनाथरावाने तो
गोष्ट जमिनदार साहेबांच्याकानावर घातलो.

तेव्हा जमिनदार रघुनाथरावाना म्ह-
णाला—“तुम्ही म्हणालात ॥ सर्व ठीक
आहे. परंतु माला काही पुरावा? तुमच्या
पैकी कोणी शिवरामला कोणाकडून काही
घेताना प्रत्यक्ष पाहिले आहे का? किंवा

लांच देणाऱ्यांपैकी कोणी येऊन तुमच्याकडे
तक्रार केली आहे?”

“मालक, अशा प्रकारच्या अफवांच्या
मागे काही पुरावाने मिळाला तर शिव-
रामला तुमंगात नसते का पाठविता
जाले?” रघुनाथराव म्हणाल.

जमिनदाराने स्वतः दिवाणसाहेबांना
बोलावून विरुद्ध उद्बलत्या
अफवांविषयी चवकशी करावला सांगितले

दुसऱ्याच दिवशी दिवाणसाहेब रघुनाथ-
रावांना बरोबर घेऊन शिवरामच्या घरी
गेले. जणुकाय कचेरीत काम करणाऱ्या
सहकाऱ्यांची पैनीभाव दर्शविण्यासाठी.
त्यावेळी शिवराम आपला एक सहकारी
लक्ष्मणराव जाला कर्जाऊ रक्कम देत होता.
दिवाणसाहेब स्मित करून म्हणाले—“शिव-
रामपंत तुम्ही आपल्या पगाराशिवाय बरची
प्राप्ती म्हणून लोकांकडून काही पैसे मुढा
घेता म्हण आणि म्हणून तुमचा संसार
चंभीत चालू आहे. परंतु आम्ही काही
उलटच पाहतो आहो. तुम्ही सहकाऱ्यांचे
हात गरम करता आहो!”

दिवाणसाहेब म्हणाले ते ऐकून लक्ष्मण-
राव दचकला. परंतु शिवराम थोडावेळील
मडबडला नाही. तो दिवाणसाहेबांना
बसावला आरामचुर्ची देत म्हणाला—
“दिवाणसाहेब, लक्ष्मणराव माझे सहकारी

आहेत. त्यांच्यावर काही तरी कठिण प्रसंग
आला आहे. म्हणून अजबणीच्या वेळी मी
थोडी मदत करतो आहे, एवढेच!”

दिवाणांनी लक्ष्मणरावांकडे जकित
नजरेने पहात विचारले—“काय हो, कचे-
रीत तुम्ही दोघे एकाच तऱ्हेच्या कामावर
एकाच पगारावर कामे करता आहा. मग
शिवरामपंतावर जो प्रसंग काही ओढवला
नाही तो तुमच्यावर कसा काय ओढवला?”
नंतर शिवरामकडे वळून म्हणाले—“काय
हो, तुमच्यावर कोणताही प्रसंग ओढवला
नाही? आनंदाने तुमचा संसार चालू आहे!”

“दिवाणसाहेब, मला जो पगार मिळतो
त्यापैकी एक भाग घरखर्चासाठी निराळा

काढून ठेवतो. ओषधपाण्यासाठी काही रक्कम निराळी ठेवतो. उरलेल्या पगारातील काही रक्कम सणवार नवीन कपडे विकत घेण्यासाठी म्हणून काढून ठेवतो अशातऱ्हेने तीन चतुर्थांश पगार कुटुंबाच्या मुखसोयीसाठी खर्च होता. उरलेला एक चतुर्थांश पगार नोकरी गेली किंवा विशेष काही अडचण आली तर त्यासाठी म्हणून निराळा ठेवतो. याच रकमेतून कधी कोण्या मित्राला कर्ज लागले तर ते देतो." शिवरामपंतांनी आपली काजू मांडली.

"हे सर्व ठीकच आहे की! मायूस्य एका सायुक्तिक नाकांरीतून घालविण्याचा हाच मार्ग आहे! परंतु तुमच्या साड्यांना पाडून त्याचे अनुकरण तुमचे सहकारी कां करीत नाहीत? हे लोक तुमच्या विषयी नसत्या अफवा भाव पसरवीत फिरतात?" दिवाणांनी योड्या चढव्या सुरातच विचारले.

त्यानंतर दिवाणसाहेब जमिनदार साहेबांना भेटले आणि निवेदन केले— "शिवरामपंत आपल्या प्राप्तीप्रमाणे अंध-

कून पाडून पाच पसरणारी एक सूत्र व्यक्ती आहे. ते आपल्या भित्तव्याच्यासंदर्भाने पगारातीलच काही रक्कम शिल्लकेत टाकतात आपल्या इतर नोकरवर्गाची पद्धत अगदी उलटी आहे. आपली संवय बदलल्या ऐवजी हे लोक शिवरामपंताविषय खोटे अफवा पसरविण्यात मग्न असतात.

जमिनदार म्हणाला—"अस्सं, तर मग ही चूक आहे तर! त्याच्या विषय खोटे अफवा पिकविणारां विषय तुम्ही शिस्तबध्द केल्याबद्दल आवश्यक कारवाई करा!"

दिवाणसाहेब म्हणाले—"प्रभो! शिवराम पंतासारखी माणसं फार पोडीच असतात. असे लोक सद्वर्तणुकोने लोकप्रिय होण्या-ऐवजी शंकेचा पात्र ठरतात. शिवरामपंतांचा ओहोदा आपण दिला तर हेवा करणाऱ्या सहकाऱ्यांना शिक्षा करेण्याची गरज उरणार नाही."

त्यानंतर जमिनदारसाहेबांनी दिवाणांच्या सल्ल्याप्रमाणे शिवरामपंतांना जमिनदाराचा सहायक म्हणून नेमले.

विद्याध्ययनाचा मंत्र

नारायण दीक्षित नावाच्या एका मुकाला त्याच्या बहिजांनी विद्याध्ययनाचे एका गुप्त कुनात पाठविले. फार वाळखी होता. पहाटे उठून धडा पढून सरावचा त्याच्या विचार बरे. तरी तसे विद्यमयूषक अध्ययन केव्हास विद्याध्ययन पूर्ण होईल असे बहिजांना वाटत होते.

एके दिवशी एक स्वामी मुकुतात आले. आपल्या शिक्षक वर्गाच्या तोंडी नारायण दीक्षिताचे असे ऐकते होते. स्वामीची एक अधिकारी भावने व संयतचित्तेन पारंगत आहेत.

एके दिवशी सायंकाळी स्वामीची एक छात्रावाणी वसुन काहीतरी काहीच होते. तेव्हा त्याच्याबद्दल वाळून नारायण दीक्षिताचे त्यांना विचारले—"ताही विद्याध्ययन होऊ शकत असा काही मंत्र आहे का?"

स्वामीची वरीलपणे नारायण दीक्षिताच्या बोट्यात बोन पाहिली व डोळे मिटून म्हणाले—"का नाही, मुला, तरस्वामीचा अनुग्रह मिळविण्यासाठी एक मंत्र आहे."

"उत्तम आपण मना त्या मंत्राचा उपवेश करावा." नारायण म्हणाला.

स्वामींनी स्मित म्हणाले—"ठीक; परंतु दरीभ पहाटे फार वाजता उठून स्नान करून त्या मंत्राचा जप करावा. असे पांच वर्षे केलेस तर प्रज्ञा होऊन असे मुला तुम्हाला पालीत.

त उत्तर ऐकून नारायण दीक्षित वेला आणि स्वामीचीच म्हणाला—"स्वामीजी, मला उपवेश बघो, मी सामान्य पद्धतीने अध्ययन करून विद्यार्जन करीन."

दुष्काळाचे तांडवनृत्य

महेंद्रगिरीचा राजा विशालराज हा भयंकर संशयी बुद्धीचा राजा होता. त्याचा कधी कोणावरही दिवबास नव्हता. एखाद्या जिल्हाधिकार्याने जिल्ह्यातल्या कामासाठी क्षर्चा करिता मंजूरी मागितली तर राजाला संका की त्या जिल्हाधिकार्याचा त्यात स्वतःचा काही स्वातंत्र्य नाही? एकदा राज्यात त्या उज्वल मंडळ नावाच्या भागात लागोपाठ होत वर्षे पावसाच्या अभावी दुष्काळ पडला. परिस्थिती फारच गंभीर होती.

मंडळाधिकार्याचे नाव गरुडवर्मा असे होते. त्याने राजाकडे त्या मंडळातील गंभीर स्थितीने वर्णन लिहून पाचसहस्र रुपयांची मदत हवी असल्याचे निवेदन पाठविले.

विशालराज महाराजांनी निवेदन पाचके चंद्रवर्मा याच्याकडे वळून स्मित करून

म्हणाला—“ गरुडवर्माचा वाटा किती असे तुम्हाला वाटते?”

राजाने विचारलेला प्रश्न ऐकून मंत्र्याला फार वाईट वाटले. कारण उज्वल पडलेल्या भयंकर दुष्काळाची माहिती मंत्र्याला पूर्वीच मिळाली होती. त्या भागात राहणाऱ्या काही नातेवाईकांकडून मंत्र्याला तेथील परिस्थितीची चांगली कल्पना होती.

चंद्रवर्मा त्याला जे माहीत होते ते निवेदन करण्याच्या विचारात होता. परंतु राजाने गरुडवर्मा वर मंत्रय केला आपल्यावर ही कडील का भीतीने चंद्रवर्मा म्हणाला—“ महाराज, गरुडवर्माच्या निवेदना विषयी मला काही माहीत नाही. परंतु एवढे करे की त्या मंडळात भयंकर दुष्काळ पडल्याच्या बातम्या राजधानीत पसरल्या आहेत.”

“तसे असेल तर, मंत्री, स्वतः परिस्थितीचे करून आपले निवेदन द्यावे.” राजा विशालराज चंद्रवर्मा म्हणाला.

मंत्री चंद्रवर्मा कुतूहलाने दिवशी उज्वल मंडळाला निघाला. तो मंडळाधिकारी गरुडवर्मा याला भेटला व दुष्काळाची परिस्थिती पहात असता त्याच्या डोळ्यांतून अश्रुचारा बहात होत्या. मोठाच पडलेली होती, व त्यात पडलेल्या गुरांच्या प्रेतांवर कुडी व विधाड्यांची मेखवानी चाललेली होती. चुनेने काढावीत झालेली प्रजा, अस्ति पंजर स्थितीत पटकत होती चंद्रवर्मा बघायाने किती करणे होईल विचार करून गरुडवर्मा म्हणाला—“तु महाराजांकडून पांच लक्ष रुपयांची मदत मागितली आहेस, ती काय पुरणार? कमीत कमी लक्ष रुपये खर्च केलेस तरच या दुष्काळाने झालेल्या नुकसानांची थोडी फार भरपाई होईल.”

त्या प्रमाणे चंद्रवर्माने दुष्काळाच्या परिस्थितीचे वर्णन करून कमीत कमी दहा लक्ष रुपये तरी सहाय्यार्थ खर्च करावे लागतील असे वाटून निवेदन केले.

राजाने निवेदनातील दुष्काळाचे वर्णन पाचके व अल्पमात्रही विचलित न होता म्हणाला—“म्हणजे तो मंडळाधिकारी बराच बस्ताद वित्तो आहे. म्हणावयाचा त्याने तुम्हाला सुद्धा आपल्या बाजूला वळवून घेतले तर!” असे म्हणत राजा थोडा हसला.

मंत्र्याला भयंकर राग आला, परंतु तो म्हणाला—“महाराज, तेथील परिस्थिती किती भयंकर आहे, मी स्वतः पाहून आलो आहे. मंडळाधिकार्याने मागणी केलेली रक्कम कोणत्याही परिस्थितीत पुरी पडणार नाही. माझ्या मते, महाराजांनी स्वतः एकदा पाहणी करून

एकचटून उपटले. तत्क्षण त्या भुळ्याच्या भोकातून एक फवाऱ्यासारखी जलधारा उडू लागली. गंगेने स्वतःची तहान भागवून पुन्हा ते मूळ त्याच जागी पुरून ठेवले.

तितक्यात एक वृद्ध माणूस तेथे आला तहानेने जीव कासाबोस सासा असल्याने बेशुद्ध झाला. गंगा मूळ उप-टायला निघाली. त्या वेळी एक नावाच तिला ऐकू आला—“गंगा तू मूळ उपटलेस तर तुझ्या जिवाला शोका आहे!”

ती भयभीती ऐकून गंगा थोडी वेळीच पाहिली नाही. तिने मूळ उपटले. म्हातान्याला जलधारे पर्यंत पोचविले. म्हातान्याने थोड भरण पाणी पिऊन घेतले. त्याच्या जिवात जीव गंगेने वाळविलेस मूळ पुन्हा त्याच्या जागी न ठेवता त्या वृद्ध माणसाला सांगितले—“जाबोबा, तुम्ही जाल तिचे लोकांना सांगत जा की येथे भरपूर पाणी आहे! मी येवून कोठेही जाऊ शकणार नाही.” म्हातारा निघून गेला.

त्या जलधारेकडे पहात राहिली. ती फवाऱ्यासारखी धारा वाहू लागली. पाणी जलापाण्याविषेला वळले. गंगा झाडाकडे पाहून म्हणाली—“वृक्षदेवते! मी तुझ्या आज्ञे विकट ते कार्य केले. सहलाकधी लोकांना जीव वाचून मासा जीव जाणार असेल तर मी आमंदाने जीव वायला तयार आहे. माझ्या प्राणाची आता तुझ्या चरणी अर्पण!”

त्या पाठीपाठ जाणाऱ्या वृद्धावर पुन्हा तो वेहारा प्रपट झाला—“मी भक्त तुजी परीक्षा घेण्यासाठीच ती वनकी दिली होती. तुझ्यासारख्या गुणी मुलीचा जीव मी कसा घेईन? तू कधी काळी पाणी दिले होतेस, त्या जमदानीवरून मी हा तलाव भरण वेळून उपकापाची फेड करण्याचा प्रयत्न करीन.” असे म्हणत तो वेहारा अदृश्य झाला.

थोड्या वेळाने तलाव भरला व जवळपासच्या लंडे गावावर आलेले दुष्काळाचे दडले.

विष्णु पुराण

सत्यव्रत म्हणाला ते ऐकून मासा समुद्राच्या मधोमध गेला आणि एक मोठ्या डोंगरासारखा वाढत त्याने सर्व महासागर केला. म्हणाला—“सत्यव्रत! पाहिलेस तू म्हणालास ते अमोघ ठरले, पाहिलेस ना! जाणली चालूच आहे. आणखी वाढत वाढत कार्य होतो, नकळे!”

तेव्हा सत्यव्रत हात जोडून नमस्कार करीत म्हणाला—“प्रत्यक्ष रूपात असलेल्या हे नारायणा! मी कर म्हणतांच आज्ञास आणि माझ्या रक्षणार्थ मत्स्यावतार कारण केलास. तुम्ही अमोघ लीला कळण्या इतका मी कोठे आहे रे?” अशाच तऱ्हेने अनेक प्रकारे नारायणाचा स्तुतिपाठ केला.

तेव्हा मत्स्यावतार कारण केलेला विष्णु म्हणाला—“अरे राजा! सात दिवसात कल्पात होणार आहे. व सर्व जग जलमय होईल. ज्ञान, औषधी वनस्पती व जीवें नष्ट होता कामा नयेत. पुढे येणाऱ्या कल्पात ही सर्व नसतील तर कसे चालेल? म्हणून या सर्वांचे रक्षण आले पाहिजे. तुझ्यासाठी एक मोठी लोका, धर्माधिकारत जसा दिवा, सधो येत आहे. तीत सप्तर्षी असतील ती जमोली त्यांचोच समज!”

“औषधी वनस्पती, बियाणाच्या राशी वगैरे. तू आपल्या बरोबर नौकेत भर! माझ्या नाकावरच्या शिगाने मी तुम्ही ताबेत असाल ती नाव बूडू नये व तिचे रक्षण व्हावे यासाठी सर्व प्रयत्न करीन.

म्हणून मी असर अवतार चारण केला आहे. ब्रह्मदेव जागा होई पर्यंत नाव घुब ताऱ्याच्या दिशेने तरंगत जात राहिल. येणाऱ्या कल्पात तू वैवस्वत या नावे मनु होशील।" असा नारायणाचे आवेश दिला.

सत्य व्रताने विष्णूला गुढगे टेकून नम्रपणे नमस्कार केला.

मत्स्यावतार आपल्या चारही कल्पांनी पोहीत आणि शेपटी पाण्यावर आपटोत वेगाने लाटांना कापीत खोल निघून गेला.

ब्रह्मदेव गाढ ओपेत होता. सर्वत्र बंधकार पसरला व जग काळोखात बुडाले.

हयग्रीव नावाचा सोमकामुर तलातल पांढाळ लोकातून समुद्राच्या पातळीवर

बदवाबळासारखा ब्रह्मदेवाचे निवास-
न्याय जो सत्यलोक तेथे उठत गेला.

ब्रह्मदेव ओपेतच जाग्या घेत असतां चारही मुखांतून अनुक्रमे पांढरा शुभ्र, लाल, पिवळा ■ निळा या रंगाचे प्रकाश रूचे चारही वेद बाहेर येऊन बाजूला पडले. हयग्रीवाने ते वेद चोरले आणि समुद्राच्या तळाला सडकात नेऊन नपवून ठेवले.

हयग्रीवामुर देवांचा ■ विष्णूचा चोर गानू होता. वेद नसतील तर ब्रह्मदेवाला सुष्टी करता येणार नाही. कल्पकल्पात, आंगले काही उभत काही करावे ■ विष्णूचे कायं परंतु ते नष्ट करणे हाच हयग्रीवा-
सुराचा मुख्य धंदा होता.

प्रलयकाळात समुद्रात पृथ्वी बुडली समोर दृष्टी ठेवून जात असलेल्या सत्य-
व्रताला बंधकारात दूर लहानशा नक्षत्रा-
सारखी दिसून मोठी होत गेलेली व अवळ येत असलेली एक ज्योति दिसली. तीच सप्तर्षींच्या कांतीने जकाकत दिसणारी नाव होती. अनेक ओघधी वनस्पती, नानाप्रकारची बियाणी त्या नावेत घालून शस्यव्रत नारा-
यणाचे स्तोत्रगान करीत त्या नावेत वसला व पुढे जाऊ लागला. मत्स्यावताराच्या नाकावर उभे एक शिंग होते. नक्षत्रासारखे ते शिंग घमकत होते. ■ शिंगाच्या टोकाला गुंडाळी करून बसून एक मोठा

एकाचा दोरखंडासारखा बोंबलेला होता ■ ताकेला धरून आपली फटा विस्फारित करून प्रलय काळातील तुफा-
काडून टाकीत जणूकाही दिसेल मिळीत होता. ■ आपल्या कत्स्यांनी साटाची चीरफाड करीत समु-
द्राला कापीत ती नाव मुरसितपणे घेऊन चालला होता. धुवनझाळा गंतव्यस्थान मानून ■ एकाचा फुलासारखी तरंगत पुढे जात होती.

समुद्राच्या ■ लपवून ठेवलेल्या वेदावर पाहारा ठेवीत सोमकामुर समुद्रातच विरट्या घालीत होता. चारही वेद लहान
■ चारण करून लहान बर्मकासारखे मोठ्याने लळल होते. मत्स्यावतार चारण केलेल्या विष्णूवेदांचाशोषकादीत हिडत होता.

एका विशाल माशाला पाहून सोमकामुर होता तरी बळेच धैर्य दाखवून आपली काटेरी दगडी गवा ■ त्या माशाला तोंड खावला माला.

तेव्हा विष्णू कंधरे पर्यंत माशाच्या रूपातच राहून बरीच भाग चतुर्भुज रूचे प्रगट झाला. त्या मत्स्य भूर्तीचे व सोमकां-
सुराचे घनघोर मुद्द झाले.

सोमकामुराने समुद्राच्या तळाला पळ काढण्याच्या विचार केला विष्णूने आपले सुदर्शन चक्र टाकून सोमकामुराचा वध

केला. त्याचे सर्वांग तुकडे तुकडे होऊन पडले. विष्णूने लहान शिशुरूपात मसलेले वेद उचलून घेतले ■ दोघां दोघांना दोन्ही खांद्यावर उचलून घेतले ■ पाण्याबाहेर आला. ती मुलं विष्णूच्या छाती करचे धीबसत चिह्न व गळघातील हारतला कौस्तुभमणी आपल्या विमुक्त्या हातांनी धरून खेळू लागली ■ मोठमोठ्याने बोर-
हून बालकीका करू लागली ती चारही मुले अनुक्रम पांढरी शुभ्र, लाल, पीत व नील कांतीची होती. विष्णूच्या उरलेल्या दोन्ही हातांत खंखचक्र शोभायमान होती. विष्णूला मत्स्यावतार रूपात पाहून ऋषी व सत्यव्रत आनंदशिरेकाने वेदभान

विसरून दोन्हीहात जोडून स्तोत्रपाठ लागले. प्रलय काळातला समुद्र शांत झाला. लोका आपला गम्यस्थानी येऊन पोचली.

ब्रह्मदेवाची राज संपत आली व दिवस उजाडू लागला. त्याची झोपेची वेळ संपत आली. प्रकाश झोत बिस्तीर्ण आकाशात पसरू लागले. नवीन कल्पारंभाची चिन्हे दिसू लागली. सरस्वती प्रथम जागी झाली. तिने वीणेच्या तारा जुळविल्या व भूपाली रागिणीचे स्वर छेबू लागली. ब्रह्मदेव जाग झाला व त्याला चारही बाजूकडे काही तरी गडबड, कसली तरी सजीव असल्याचा भास झाला. जास्त सोळ विचार करून पाहिला तर त्याला त्यांत वेद नसल्याचे

वाटले. वेद नाहीसे झालेले कळल्या बरोबर ब्रह्मदेव सर्वस्व घालवून असत्या सारखा चितामय झाला असतां विष्णूने मत्स्यावतारात प्रगट होऊन त्याला चारही वेद जाणून दिले.

ब्रह्मदेव विष्णूला मत्स्वरूपात पाहून डोळ्याने पारणे फिटल्यासारखा आनंदित झाला व हात जोडून विष्णूची स्तुती लागला. म्हणाला—“हे नारायणा! तुझ्या या मत्स्यावताराचे कोणी ध्यान केल्यास त्याच्यावर कल्पांतून सुटका मिळाल्यासारखा बाह्याने व होईल व त्याचा भला नाशकार दूर होईल.

ज्यासाठी विष्णूने मत्स्यावतार धारण केला होता ते कार्य पूर्ण झाले. विष्णू अंतर्धान पावला आणि वेदकुंडलास निवाला.

ब्रह्मदेवाने वेद ग्रहण केले आणि सृष्टी सुरू केली. नवीन कल्पांत नंदस्वत नाथ जन्मलेला सूर्यपुत्र सत्यव्रत याने नवीन मनु प्रारंभ केला व तो नंदस्वत मनु या नावाने तो प्रसिद्ध झाला.

सृष्टीची आकाशात स्थस्थानी पोचले आणि उतर घुवाला सृष्टीकथा प्रमाणे प्रदर्शनात घालू लागले. असे सून महर्षींनी सांगितले तेव्हा मुनी म्हणाले—“सुत मुनिधर्मा! आम्हांला ध्रुव चरित्र ऐकण्याची इच्छा आहे!”

महर्षी ध्रुवाची कथा घांगू लागले : या विषयात सर्वोच्च स्थान कोणते असेल तर ते ध्रुवमंडल होय. तेच विश्वस्वरूप जो विष्णू त्याचे शीर्ष स्थान.

ते अति असे पद घुवाने प्राप्त केले होते. ध्रुव हा उत्तमपाद राजाचा मुलगा होता. ध्रुवाच्या आईचे नाव मुनीती होते ती उत्तमपाद राजाची बोरली राणी. राजाच्या दुसऱ्या राणीचे नाव सुरची होते. सुरची ही राजाची लाडकी राणी होती.

एकदा राजा सुरचीसह बोलत असता सुरचीचा मुलगा उत्तम राजाच्या मांडीवर होता. राजा त्याच्यासो लाडक्याने बोलत होता. त्याच वेळी ध्रुव तेथे आला तो ही राजाच्या मांडीवर बसण्याच्या हेतून येऊन राजाकडे पाहू लागला. सुरची तेथेच होती राजा तिच्याकडे पाहून बोडसा म्हाला ध्रुवाला न पाहिल्याचे खेप करून गप्प राहिला. चाकट्या आवाला बापाने मांडीवर घेतले तसे असल्यालाही बरेच अशी आशा-भरून बसलेल्या ध्रुवाच्या डोळ्यात निराश आल्यामुळे पाणी आले. त्याच्या गालावर अथु बिंदु मोत्यां सारखे मळकू लागले. पाहून सुरची खदखदां हसली व म्हणाली—“अभागिनीच्या पोटी जन्मले रे! तू किती तपस्वर्या केलीस

तरी तुला माझ्या मुलाच्या बरोबरीने बापाच्या मांडीवर मिळायचे नाही! माझ्या पोटी जन्माला यायला हवे. समजले. तू नारायणाचा स्तोत्रपाठ करतोस ना! तू तपस्वर्या नारायण तुला ते ते भाग्य देतो का, विचारून घ्या!” या तिने ध्रुवाची हेळणा केली.

त्याला फार दुःख झाले. मयंकर रागही आला. कोरड्याने सावव आईला बडबून काढावे असे त्याला वाटले. तलवार घेऊन वशी चिरून काढायचा विचार त्याच्या मनात आला. तेवढ्यात सुरची म्हणाली—“बाळा, तू नारायणावर विश्वास ठेव आणि तपस्वर्या कर जा!” ती सुरचीचा उपदेश आहे ध्रुवाला

वाटले. घोर उपदेश ऐकून ही न ममजगारा उत्तम बुद्धीची भोळान पाहिले. ही धुवाला वाटले. उत्तानपाद राजा किक-संध्य विमुक्त होऊन साकाशाकडे पाहू लागला.

धुवाने मुरुची तोंडी तो गुरुपदेन मिळाला असे समजून मुरुचीला गुरु भक्तीने नमस्कार केला व तेषून निघून गेला. धुवाने केले रयाचा मुरुचीला काहीच बोध झाला नाही. ती होऊन म्हणाली—“मुलगा शाहूचा विसतो, चार शिष्या दिल्या तरी नमस्कार करून गेला. नमस्कार करणार नाही तर काय करणार? माझ्या समोर उलटण्याची त्याची छातीच काय, त्याच्या आईची तरी सातो होईल का?” असा विचार करून मनातल्या

मनात बून झाली. मुलाच्या होळ्यांना पाणी वासेले पाहून दासीच्या तोंडी पडलेले वृत्त ऐकून सुनीलीला भाषार दुःख झाले. तसे स्वतःला ती म्हणाली—“होयरे, बाळा! दासीकून असलेल्या माझ्या पोटी कशातारे जन्मलास? तुझ्या तावच आईने सांगितले ते बरे आहे, तुला नारायणा-शिष्याय दुसरा नाही.”

ते ऐकून धुव धेंडीने म्हणाला—“आई, मी तपस्वर्या करायला जातो.”

“काय, तू तपस्वर्या करणार? मुरुचीच्या पोटी जन्म मिळाला म्हणून तपस्वर्या कर!” म्हणाली.

“आई, बाब, पुढां नकोस! मी तुला मुलगा आहे सांगली कोणाच्या पोटी जन्माला येण्याची मला नाही तसा विचार करणे म्हणजे आरमहस्ये सारखे पापकर्म होय. तोंडून धुवाची आई किती भाग्यशास्त्रिणी होती असे युगनुयुगे म्हणविण्यालायक मी नारायणाचे स्मरण करून तपस्वर्या करतो!” असे सांगून धुव आईचा निरोप घेऊन तेथून निघाला. त्याला वाटेत नारद महर्षी भेटले. म्हणाले—“बरे धुवकुमार का? बेटायला निघालास वाटत?”

“मुने, मी तपस्वर्या करायला जात आहे.” धुव उत्तरला.

“तपस्वर्या म्हणजे एक खेळच आहे, म्हणावयाचे। घरी जाऊन चांगला खेळ।” नारदमुनी म्हणाले.

“कळ नव्हे, वरोवरच तपस्वर्या करायला निघालो आहे, मुनिवर्या!” ध्रुव म्हणाला.

“अस्स! तरमग कळलं। परंतु तपस्वर्या कशासाठी रे ध्रुवा! माझ्या बरोबर चल. तुझा बाप तुला मांडीवर कां घेत नाही, मी पाहातो।” म्हणाला.

“मला कोणाच्या कुपेची नाही; स्वामी। सर्वांत पोर असतो नारायण त्याचा अनुग्रह मला हवा आहे! म्हणून तपस्वर्या करण्यासाठी जंगलात जात आहे। ध्रुव म्हणाला.

“तपस्वर्या म्हणजे सग्या नव्हेत बाळा! जंगलांत वाघांतिह वगैरे क्रूर हिंस्र पशु असतात. ऊन, पाऊस व वारा सर्व सहन करावे लागतात. तू माझ ऐक. मारी परत अस।” नारदाने अनेक प्रकारे ध्रुवाला समजावून सांगल्याचा प्रयत्न केला. नारद म्हणाला ते ऐकून ध्रुव म्हणाला—

“मी क्षत्रिय आहे! परामव मला कधी सहन होणार नाही. त्या पेसा मरण पत्करले. मला मित्रीभागू बाई करण्यासाठी आलात का मुर्निडा!”

“बावा ध्रुवा! तुझ्या मनाची किती तयारी आहे, हे पाहण्यासाठी मी सर्व भटले. माझी मुळा एकेकाळी एखाद्या बनाव असह्यय मुलासारखी स्थिती झाली होती. मला अनेक प्रकारे नपमान सहन करावा लागला होता. मला कित्येक संकटांना तोंड द्यावे लागले होते. तरी जंगलात जाऊन मी तपस्वर्या केली होती! तू मनुष्यनात वा व तेथे “ओम् नमो नारायण” असा जप करीत तपस्वर्या कर. मी तुला भागीवटि देतो. तुझा निश्चय कृतार्थ होवो!” असे म्हणत ‘नारायण।’ नारद म्हणाला. माझा तन्हेने घेत महर्षींनी सांगितल्यावर सर्व मुनी म्हणाले—“मुनिवर्या! नारदाला संकटांना कां तोंड द्यावे लागले? नारदाचा मृतांत ऐकण्याची फार इच्छा आहे!”

बोला फुलाची गांठ

हसन आणि त्याची पत्नी गरीबीने बैलागून पोट भरण्यासाठी शहरीं मागी. दिवस भर कामाच्या सोळात बाह्यांतले गहस्या-बोळातून त्यांचे वण-वण फिरणे एका भल्या गृहस्थाने पाहिले त्याने एके दिवशी हसनला बोलावून विचारले, “बररोज तुम्ही असे वण-वण करीत का फिरताहात?”

“हजूर! कुठे मोल-मजूतीचे काही काम मिळाले तर पढावे या आशेने फिरत आहोत,” हसन म्हणाला.

“अरे! मग कांही पंदा कां करीत नाहीत?” त्या गृहस्थाने सुचविले.

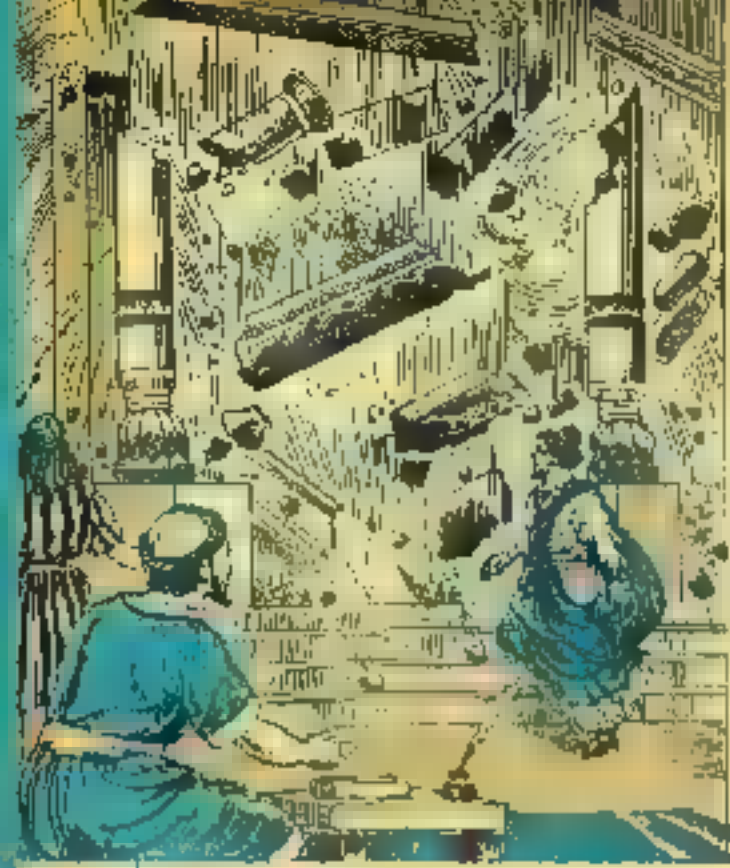
“काम करूं? मला कोणताही पंदा येत नाही,” हसन म्हणाला.

“तर मग, कुन्हाड घेऊन अमीन कचेरी अवळ गेल्यास तर कांही लाकूड-फाटा तोडण्याचे काम मिळेल व, तेवढेच

चार पैसे मिळतील,” तो गृहस्थ म्हणाला. दुसऱ्या दिवशी हसन कुन्हाड घेऊन अमीन कचेरी पाशी गेला. तिथे त्याला लाकूड कोटण्याचे काम मिळाले आशा प्रकारे चार पैसे मिळू-लागले. त्याची व, त्याच्या बायकोची गुजराण होऊ लागली. एके दिवशी हसनची मायको त्याला म्हणाली, “महो, मी हनाम करून मागे म्हणते कांही पैसे जाहेत का, या बरे।”

हसनने तिला पैसे दिले. ती स्नान-साठी हनाम गेली. तिथे बडी-बडी बंडळी स्नानासाठी नमलेली होती. त्यावेळी तिला आपल्या गरीबीपेक्षा वेलेले बरे, असे वाटले. इतक्यांत, अरे ती पहा राज-ज्योतिष्याची पत्नी! “असे कांही-जणांचे कुजबुजणे ऐकून तिनेबुद्धा मात उंचाऊन, वळून बघितले, राज-ज्योतिष्याची पत्नी ऐटीत हनामच्याकडे येत होती.

तिथे बसून बघून तिला आपल्या दारिद्र्याची लाज वाटली. "हे! जगणें? राज-ज्योतिष्याची बायको म्हणून जगणेंच आहे! असा विचार करीतच हसनच्या बायकोने स्नान आटोपले. घरी येताच ती तनव्याला म्हणाली, "अहो! ऐकलं का? एक तर तुम्ही आत्ताच्या आता राज-ज्योतिषी व्हा नाहीतर मला सोडून जा, काय ते लवकर उरवा."

हसन बाबकून म्हणाला "अय! मला लिहलां-वाचलांच येत नाही मी काय राज ज्योतिषी होणार कपाळ!"

"ते सर्व मला सांगू नका, राज-ज्योतिषी झाल्याशिवाय मला तुमचे तोंड दाखवू

नका." वरें तिने निखून सांगितले. गत्यंतर नसल्यामुळे हसनने काही कागद, दळत-टांक करीरे सरंजाम बरोबर घेतला व सार्वजनिक स्नानगृहा समोर चार-चोचांना दिसेल अशा बेंताने कुठल्या भांडोत बसला.

भोवधा वेळाने स्वतः खलीफाची स्वारी बघा हमाम साठी आली. खलीफा कडून काही खेरात मिळेल या भाषेने फकीर वगैरेचा भोळका त्याच्या भोवती होता. खलीफाचे लक्ष वेधून घेण्यासाठी हसन मोठ्याने म्हणाला, "लाबिदांनो मेहरबानी करून इकडे पायपूळ साजानी."

खलीफाची मर्जी झाली अन् तो स्नान गृहा कडून, दाराबाहेर बसलेल्या ज्योतिष्याकडे. "अन्नी स्नान गृहा वरचे छप्पर कोसळून पडले, सर्वांना त्या ज्योतिष्याबद्दल आदर काढून, ते "घोडा उशीर झाला असता तर आज खलीफांचा प्राण गेला असता, हा ज्योतिषी बराच जाणकार दिसतोच, खलीफां दरोळ केवढे गंदांतर टळले." अशी त्याची तारीफ लागले तिथे बालेल्यांनी स्वतः जवळच्या मूख्यान वस्तु हसनला जेट म्हणून दिल्या-खलीफां बद्दल तर सांगणे नकोच.

जेट मिळालेल्या सर्व वस्तु घेऊन हसन घरी गेला व म्हणाला, "अय! बघितलं

का? माझा आदर करून लोकांनी मला केवढ्या देण्या दिल्या आहेत,"

त्याच्या बायकोने आंतूनच म्हटले, "हव्यात कुणाला तुमच्या देण्या? तुम्ही राव-ज्योतिषी सालांत का, ते बाधी सांगा!"

मान खाली घालून पडेल स्वरांत हसन, "बघून नाही" असे म्हणाला.

"तर मग मला तुमचे तोंड दाखवू नका" त्याची पत्नी म्हणाली हसन परत निघाला. त्याने सार्वजनिक हमामसाऱ्यापुढे आपला तळ ठोकला.

हुसच्या दिवशी खलीफांची रत्न-जडित अंगठी हरमिली खूप सोपे करून मुढा मिळाली नाही. मजानक गुणीतरी म्हणाले, "हमामसाऱ्या जवळ बसणाऱ्या

ज्योतिष्यालाच अंगठी बद्दल विचारावे, तो चांगला जाणकार आहे, स्वतः खलीफांचा प्राण त्याने वाचवलाय, ही चोरी तोच पकडू शकेल" काय उशीर? खलीफाने लगेच त्या ज्योतिष्याला बोलावून आणले. आपली रत्नजडित अंगठीचा सोपे लाबण्यास सांगितले.

काय उत्तर पावे हे न सुचून हसनने भोवा अवधी मागितला, "दोन दिवसांचा अवधी घे, लागलाच सर", खलीफा म्हणाला,

हसन ममांत म्हणाला, "या अवधीत बगवाद सोडून पळून जावे" पण त्याला एका महालांत ठेवण्यात आले. तेथेच त्याच्या राहण्या-खाण्याची व्यवस्था करण्यांत आली.

हसनला काय करावे? हे कळेंनासे होऊन तो त्याच्या सोलीतल्या जिडकीतून बाहेरच्या बगीच्याकडे टक लावून बसू लागला. त्या बागेत काही नदकें फिरत असत. त्यांत एक मंगडे बबक होते, ते भाजारी प्रमाणे दिसत होते. त्या बबकास बघून हसन मनाशी म्हणू लागला, "हे विचारे भाक्या सारखेच कमनवीची आहे!" दोन दिवस त्या बबकाकडे पाहण्यांत गेले. दिसल्या दिवशी महालाचा दरवाजा उघडला. हसनला खलीफा कडे नेण्यांत आले.

"भाक्या अंगठीचा ठाव-ठिकाण काही लागला का?" खलीफाने विचारले.

"या दोन दिवसांत एका लंगड्या बबकाशिवाय मी कांहीच पाहू शकलो नाही", हसन कसे-कसे म्हणाला.

"लंगडे बबक" हे शब्द त्याच्या तोंडून निघण्याचा अवकाश, की कांही क्षिपावांनी उघाणांत फिरणाऱ्या लंगड्या बबकास घेऊन आणले. त्या बबकाने पोटा चिरसांच त्यातून खलीफाची रत्न-जडित अंगठी बाहेर पडली.

एका दासीने ती अंगठी पोरली होती, पण कुठेही जपवता येणे शक्य नव्हते, म्हणून तिने ती अंगठी एका बबकासगिळतून घुणे साठी त्या पाय मोडला होता.

खलीफाने हसनची मोम्यता पाहून त्याचा आदर-सत्कार केला व बहुमोल नजराचे दिले. त्या सर्व भेट-वस्तु घेऊन हसन घरी आला व बायकोला म्हणाला, "अज कब तर, मी किती बहुमोल नजराचे मिळविले आहेत."

"मला बहुमान व नजराण्यांची गोष्ट सांगू नका. राज-ज्योतिषी साक्षात की नाही सांगा," बायको म्हणाली.

उदासबाण्या तोंडाने, "बघून नाही" असे हसन उत्तरला.

"वर मग मला तुमचे तोंड शासन नका," हसनची बायको म्हणाली.

हसनला जीवनाचा बेतान आला. त्या अरांत त्याने ठरविले की, सरळ खलीफा कडे जाऊन विचारावे. न तो बाहेर पडला. तो राजमहालावर गेला तेव्हा खलीफा बाडी-वर काराम करीत होते. सेवकाने हसनला जलीफाकडे नेले.

हसन नमस्कार केलीफास म्हणाला, "खाविदानी एका गोष्टीची विनंती साठी आलो आहे. आपला दरबारी ज्योतिषी म्हणून राहण्याची माझी इच्छा आहे."

त्याच वेळी एक सेवक एका बेलीत कांही तरी पेंडून घेत असल्याचे दृक्पन्न खलीफांनी पाहिले. ते म्हणाले, "तो माणूस येतोच काय पेंडून घेतोय हे सांगाल तर आतांच माझे दरबारी ज्योतिषी म्हणून तुमची नेमणूक करेन."

हसनचे हृदय बंद पडण्याची वेळ आली, "हजरती सना करावी, मी आपल्याला ह्यामहान्यातून बाहेर येण्याची विनंती केली होती त्याच वेळी ह्यामहान्याचे

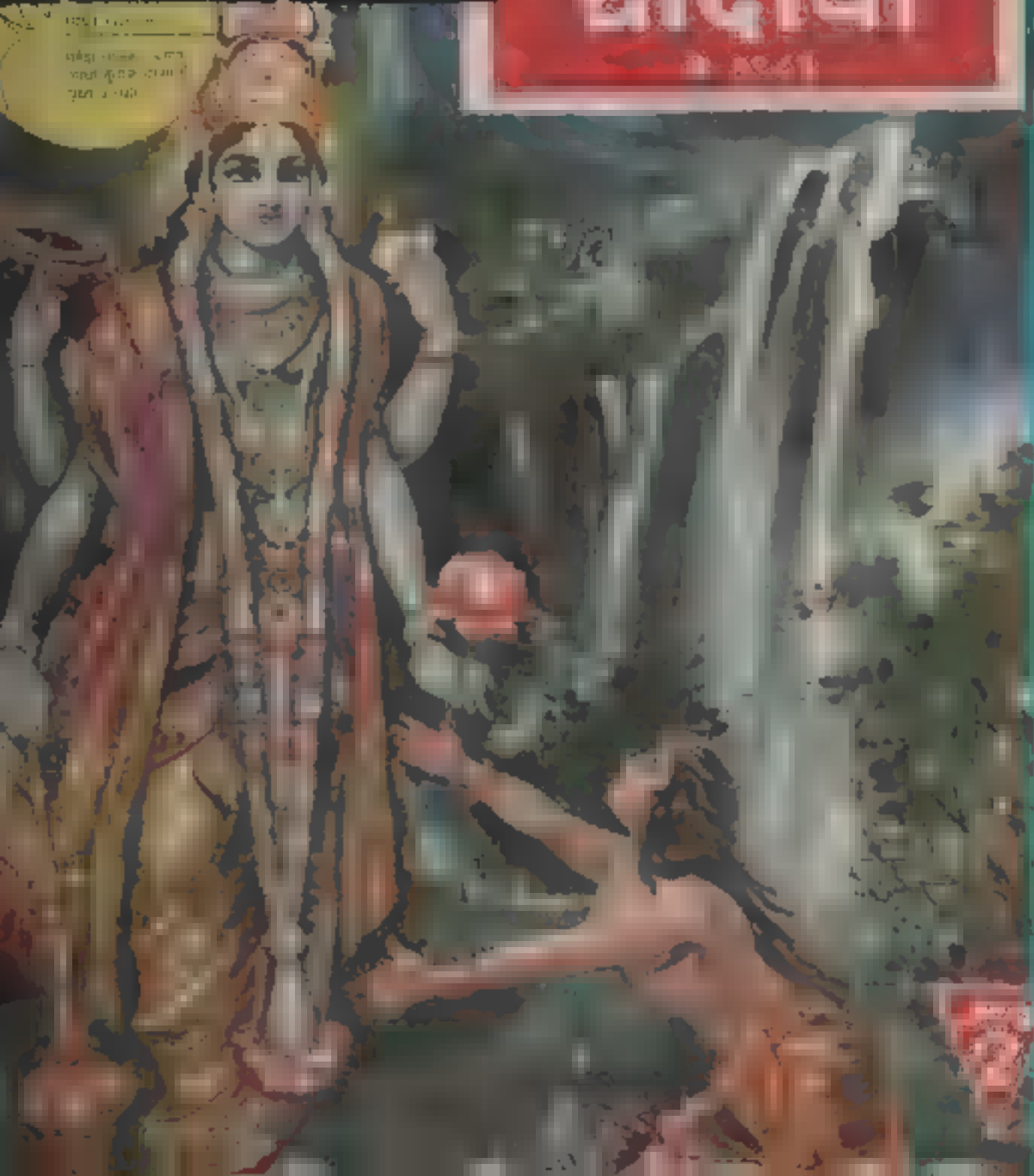
ज्वर कोसळले; लंगड्या बबकाशिवाय कांही एक दृक्पन्न नाही म्हणालो आणि त्याच्या पोटातून रत्नजडित अंगठी बाहेर पडली. पण हजर, कितीही चतुर असला तरी सना शिकण्याच्या जाळ्यांत अडकणारच!" हसन म्हणाला.

तेवढ्यांत तो सेवक जणवत आला व त्याने बेलीतील काढून खलीफाला दाखवला.

खलीफाला आश्चर्य वाटले व हसनला शाबासकी देत, "वा! बहोत खूब! तुमच्या पेंडा खोटा ज्योतिषी जगात कुणी असेल असे मला वाटत नाही. यातणीच मी राजज्योतिषी म्हणून आपली नेमणूक करीत आहे," असे खलीफाने बोठवा भावदाने जाहीर केले.

हसनची पोळी पिकली त्याने बरी घेऊन ही बातमी सांगताच त्याच्या बायकोच्या आनंदास पारमार उरला नाही.

गुरुला शिक्षा

रमानाथ एकदाच होता. लहानपणीच माता-पित्याने छत्र गेल्यानंतर तो एका गुरुकुलाच्या आश्रयात येऊन गुरूंची सेवा करीत बसू लागला. त्याने गुरू फार प्रेमळ होते. त्याच्याकडे शिकवण्यास येणाऱ्या धर्मिकगुरू समवेत त्यांनी रमानाथास शिकविले. कोस वर्षांच्या नसात रमानाथ सर्व पास्त्रांत पारंगत झाला. एके दिवशी रमानाथाला बोलवून गुरू त्याला म्हणाले—“बाळा, रमानाथा! तू फार शहाणू व समजस आहेस. घनाचा लोभ न घेता गावोगावी फिरून लोकांना आपली विद्या शिकव. लोक प्रेमार्त जे देतील तेवढेच स्वीकारून समाधानी वृत्तीने रहा.”

रमानाथ नम्रपणे हात जोडून म्हणाला—“गुरुदेव आपण सांगितल्यानुसारच मी

जागेन. आधी कोणत्या गावी जावे, अशी आपली आज्ञा आहे।

गुरू म्हणाला—“कुण्याही गावी गेल्यास तरी हरकत नाही, पण चुकूनमुळां मुखंपुरीच्या जाळ नकोस, ही गोष्ट भान लक्षात ठेव म्हणजे झाले.”

गुरूस अगिवादन करून, रमानाथ गुरुकुलाचा निरोप घेऊन निघाला, त्याने देव म्हणा की योगायोग म्हणा, दिवस पावळ्याच्या मुमारास तो मुखंपुरीच्या सांमिबर पोचला. एक रात्र त्या गावी चालवल्याशिकवाय गत्यंतर नसल्यामुळे त्याने त्या गावातील एका घरी मुनकाम केला. त्या घरच्या गृहस्थाने रमानाथाच्या नावा गावाची, उद्योग-व्यापारी चौकशी केली. रमानाथाने स्वतःचहलची कवे माहिती सांगितली ती ऐकताच त्या गृहस्थाने त्याला नमस्कार करून म्हटले—“वमाने

सहान असला तरी विद्येने घोर अमंगलवाला हात जोडून नमस्कार करावा, वसे लाववचन आहे आमच्या गावात योग्य गुरू नसल्यामुळे मला विषट्कन जात आहेत. तुम्ही इथेच राहून गावच्या नजारा शिकवावे.”

सावर गुरूचा उपदेश लक्षात घेऊन रमानाथाने, आपणांस गावात राहणे शक्य नसल्याचे सांगितले सवाळी तो उठतोच तोच गावातील कित्येक लोक विविध प्रकारच्या भेट-वरतु घेऊन त्याला भेटायमास आले. त्यामुळे शिकवण्याची विनंती केली.

त्या सगळ्या भेट-वस्तू घेऊन रमानाथाच्या ताडास पाणी सुटले. विद्याभ्यासासाठी कष्ट सहन करणाऱ्या गांवकऱ्याला घेऊन रमानाथाच्या वाटले की त्याच्या मुलांना शिकवणे हा त्याचा धर्म होय. अशा प्रकारे गुरूने केलेल्या उपदेशाकडे त्याने कानाडोळा केला. ग्रामाधिकार्याने रमानाथासाठी एक लहान घर बांधवून दिले. पालेची मुरुवात होण्याबाबी त्याने रमानाथास म्हटले, “तुमची झाला व्यवस्थित चालू शकली नाही तर तुम्हाला त्या तिकडे दिसणाऱ्या वाड्यात रहावे लागेल.

त्याच्या बोलण्याचा रमानाथास अर्थबोध झाला नाही.

मुखंपुरीची पोरं भति झाली होती. रमानाथ अनेक प्रकारे शिकवण्याचा प्रयत्न करी, ती नुसता-धिगाणाच घालीत. त्याने लक्षपूर्वक प्रत्येक मुलाचा अभ्यास करून पाहिले की सगळीच मुलं खराब नाहीत त्यांतील कांतेलेण ओढकर असून तो इतरांना शिकू देत नाहीत, म्हणून त्याने अशा कांही द्रात्य मुलांना निवडून त्यांना कष्टक शिक्षा दिली.

त्याच दिवशी ग्रामाधिकारी रमानाथास भेटून म्हणाला—“तुम्ही मुलांना का पारले?”

“त्यांनी धिगाणा केला म्हणून पारले लागले.” रमानाथ म्हणाला.

"भिशाणा भुले करणार नाहीत तर तुम्ही, करणार काय?" ग्रामाधिकारी रायाने म्हणाला.

काय बोलवावे ? न करून रमानाथ रावा राहिला.

ग्रामाधिकार्याने रमानाथाला "मुलं म्हणजे देवाघरची फुलं, म्हणतात ना? मग यापुढे मुलांना कधी हात लावू नका, न मारता शिकवत चला!" अशी समज दिली.

त्यानंतर रमानाथ मुलांना रागावता न मारता शिकवण्याचा प्रयत्न करू लागला, पण त्या निर्जुद्ध मुलांपैकी एकजणसुद्धा एक अजरहो शिकला नाही. काही

दिवसांनंतर ग्रामाधिकारी पुन्हा रमानाथास म्हणाला, "तुम्याकडून एकाही मुलास विद्याभ्यास येत नाही असे गांवकरी म्हणत आहेत." यावर रमानाथ म्हणाला-"तुमच्या मुलांना विद्या येत नाही, यास कारण मी नव्हे, त्यांचे आईवडीलच होत."

"मग, काय करावे म्हणता?" ग्रामाधिकार्याने विचारले.

"मगळ्या गांवकऱ्यांना एकदा एकत्र बोलवा. मुलांनी नांगर्या अभ्यास करवा म्हणून घरी काय करावयाचे ते मी समजाऊन आलो!" रमानाथ म्हणाला.

त्याच्या म्हणण्यानुसार गांवकऱ्यांची एक सभा बोलवण्यास आली. मुलांना अभ्यासाचे काय करावे? परी कसा अभ्यास करवावा? गरज भासली तर त्यांना शिक्षेची जरूर कशी बसवावी? अशे गोष्टी रमानाथाने त्यांना समजाऊन सांगितल्या तेव्हा, "मुलांचा अभ्यास सगळा घरी आई-वडिलांनी घ्यायचे झाले तर विद्यालय कशाळा? गृह कशाळा?" ग्रामाधिकारी म्हणाला.

तिथे उपस्थित असलेल्या ग्रामाध्यक्ष मोठ्या लोकांनी सुद्धा हीच शंका बोलून दाखवली.

रमानाथाने त्यांना बरेच समजाऊन सांगितले, पण ते पुन्हा-पुन्हा हाच

प्रश्न विचारू लागले. काही न सुचल्यामुळे रमानाथ किंचित हंवाच होत म्हणाला-"मी इतके समजावून सांगतोय, पण तुमच्या घ्यानात कसे येत नाही?"

जगणे ग्रामाधिकारी म्हणाला-"बाम्हां मोठ्या माणसांना कलेल अशा प्रकारे तुम्ही सांगू शकत नाही, तर मुलांना काय शिकवू शकता? तुम्हाला काही दिवस म्या मोठ्या वाढपास राहणे पाहिजे आहे."

रमानाथाच्या मनाने सुद्धा, "त्या मोठ्या वाढपास काय आहे?" हे पाहण्याचे कुतूहल होतच. ग्रामाधिकार्यासह तो गावच्याकडे निघाला त्याने आत

डाकतांच ग्रामाधिकार्याने वाहेकून दार लावून येतले आत काही माणसे होती. त्यांतील एक जण रमानाथाकडे बघून, "आपल्याला अजून एक साथीदार मिळाला आहे." म्हणून जोराने ओरडला.

रमानाथाने त्यांना, "तुम्ही कोण आहात?" म्हणून विचारले.

या गावातील मुलांना विद्याभ्यास शिकवाय्यास येऊन दार खाल्लेले दुर्दैवी माहात आम्ही. या कारागृहात दररोज काही मुले येऊन गुरूने कसे शिकवले पाहिजे याचे धडे देतात त्यांच्या बरोबरचीचे भीमकाय पहेलवान असतात." त्यांपैकी एकाचे माहिती दिली.

गुरुन्ना उपदेश न ऐकल्याचे हे फल मिळाले; असे रमानाथाला वाटले. तो विचार लागला की मगल मिळून वहाजण आहोत, सर्वांनी मिळून वाहेर पडण्याचा मार्ग सापडला नाहिजे.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी गुरुन्ना विद्या शिकवण्यासाठी कांदी मज आले. रमानाथ त्यांना म्हणाला, "तुम्ही नवजण फारच भाग्यवान आहोत, कीहीही करत न करता एका सामान्य सकलदास्यदेव होण्याची संधी तुम्हाला मिळते आहे."

"ते कसे?" एका मुलाने विचारले.

"इतके मगल मिळाले एका सारस्वतीने स्वोयगायन करतील तर देवी हाऊन आजू-भाजूला तपस्थित असणाऱ्यांना विद्या प्रदान करील." रमानाथा म्हणाला.

त्या मुलांनी ही गोष्ट गावान जाऊन गांगितली. थोड्याच वेळाने त्या वाढ्या-जवळ भामस्थांची तोवा गर्दी उसळली.

पूजा सुरू झाली. थोड्या वेळानंतर मोठ्या आवाजात रमानाथाने घोषणा

केली "जिथे मूर्खपण असते तिथे सारस्वती नसते. आम्ही अकरा-जण सारस्वतीस्तोत्र म्हणत ग्रामप्रदेशात मूल करतो, ज्यांना सारस्वतीची कृपा होती असेल, त्यांना आमच्या मागे वळावे."

रमानाथाच्या मागे ते सगळे गुरुजन सारस्वतीचा नामघोष करत गावच्या वेशीकडे चालू लागले. व मागमाग मूर्खपणाचे लोक निघाले.

गावची वन यताच रमानाथ गावच्या लोकांना म्हणाला "सारस्वती-याने आहोती की आम्ही गुरुंनी जोरात पलायन व गांवकऱ्यांनी इथे वेशीजवळच थांबावे व ता इतर गुरुजनांसह पाळून गेला.

त्यानंतर त्याने आपल्या व विद्येच्या जोरावर राजाश्रय मिळविला. त्याने राजाला, मुर्खपणात स्वतःला आलेला अनुभव कळवून गावातील लोकांना राजाजने विद्या शिकव्यास भाग पाडले.

[१७]

[समुद्रकेतूच्या अनुयायांची काही निवृत्त भोज जंगलात निसटून पळाला. त्यांना देवमाया नावाची एक स्त्री तिच्याकडून निवृत्तता मकर माहिती कळली. बळगुप्ती यांची सापोदारांसह राखणी पुढे निघाला. त्यांना समुद्रकेतूच्या काचे पोवाची दिली. पुढे--]

बळगुप्तीला वाकड्या तिकड्या पसरकेंड्या

विचोळ्या खाड्यांच्या पलीकडून विचित्र गोंगाट ऐकू आला, तेव्हा तो

आपल्या सापोदारांकडे वळून म्हणाला-

"तो आवाज समुद्रकेतूच्या अनुयायांच्या टोळीचा असावा. त्याच्या पंकी कोणी

उरी जिवून बरळत असावा, असे मात्र नक्कीच वाटते आहे तुम्ही इकडेच

धावा. मी पाहून येतो!" असे म्हणत

अपिनीवर अवळजवळ रांगत जात काठावरच्या एका होड्यात उडी मारून चढला.

थोड्या वेळाने तो पलीकडच्या काठावर येऊन पोचला त्याने किनाऱ्यावरच्या एका

रावटी दाडाला जोडकें बांधून ठेवले व फार सावधपणे रांगत रांगत पुढे निघाला.

एका सपाट जागेवर समुद्रकेतूचे सुमारे दहा बारा अनुयायी सापापली शस्त्रास्त्रे

एका जागेवर एकावर एक रचून खूप पिऊन ओरडत होते.

त्या सर्वांना डार करण्यास हीच चांगली संधी आहे असे वज्रमुष्टीला वाटले. तो एक सखी माकड झाडाआडून पुढे आला. जोराने "जय कालकेया!" असा घोष करीत तलवार तपसून चांचेचोरांवर गुटून.

आपल्यावर भयंकर ओढवला आहे, असे त्यांच्या पैकी कोणाच्याही लक्षात येण्यापूर्वीच वज्रमुष्टीची तीक्ष्ण धार असलेली तलवार पांच जणांची मुंबकी घडापासून निराळी मोकळी झाली होती. बाकीचे पांच जण मुंडीवर

आपल्यासारखे आगळा आपुआड घाबले. परंतु जवळ पोचायच्या आत वज्रमुष्टीने त्यांची मुंडकी तुडा उडविली.

फक्त एक चांचेचोर त्या गडबडीत निसटला आणि झाडीच्याकडे धावला. परंतु वज्रमुष्टीने त्याला निसटू दिले नाही. कारण एकटा जरो जिवंत निसटला तरी तो आपला बंत ठेलटून पाडू शकेल, असे त्याला वाटले.

वज्रमुष्टी "कालकेया!" असा घोष करीत पळून जाणाऱ्या चांचेचोराच्या अंगावर धावला. त्या निःशस्त्र चोराने, त्यात तो खूप अगलेलाही होता, एकदा वज्रमुष्टीकडे भयंकर रोड धारण पाडिले व जोराने "मेळो!" असा करीत समोरच्या झाडीत उडी मारली.

वज्रमुष्टी त्याच्या पाठीपाठ त्याला धरायला लाडीत उडी टाकणार, इतक्यात त्याला सादल. एकादा लांब सोडासारखी पाण्यात तरात असलेली मगर दिसली. ती त्या उडी मारणाऱ्या चोराकडे पोहोत झाली. पापणी सवायच्या आत तिने त्याला गिळले व पळून गेली.

वज्रमुष्टीने ते पाहिले व आनंदाने खूप हुसला. दांतभोठ चावीत म्हणाला— "समुद्रकेतुला मुडा असाच मरणाशिवाय

मुटका नाही. माझ्या हाती किंवा मगरीच्या जबड्यात...जय कालकेया!"

त्याच सुभारास वज्रमुष्टीबरोबर आलेले दोघे सायीदारमुडा झाडीच्या काठावर येऊन पोचले. त्यांनी हात हलवून वज्रमुष्टीला खूप केली. वेळ जातचिणे धोक्याचे आहे, हे सोडवून वज्रमुष्टी एका होडक्यात चढून झाडी पार करून त्या वाजूमाला.

एकदम वज्रमुष्टीने इतक्या अंगांना डार केलंलं ऐकून दोघां सायीदारांनी त्याची खूपखूप स्तुति त्याची पाठ पोपटली. त्यानंतर सर्वजण शिवदत्त राट होता तिकडे गेले.

शिवदत्त इतका वेळ आकुरतेने त्यांची वाटच पहात होता. त्यांना येत असलेला पाहून तो त्यांना सामोरा गेला आणि त्याने विचारले— "मान का काम? समुद्रकेतूचे अनुयायी तिकडे कोठे आढळले नाहीत का?"

वज्रमुष्टी घडले ते सांगणार इतक्यात त्याच्या बरोबर गेलेल्या दोघां घनिकांनी, वज्रमुष्टीने जी धोर पराक्रम गाजविला होत त्याचे वर्णन आनंदाने केले. शिवदत्त व मंदरदेव दोघांनी वज्रमुष्टीने दर्शविलेल्या साहसाची खूप प्रशंसा केली. शिवदत्त म्हणाला— "वज्रमुष्टी! करोखरच तस

कामाणण्या सारकंच आहे!

पूर्वी मनातली दर्शविल्याप्रमाणे संधी मिळाली तर समुद्रकेतूला करण्याची जबाबदारी तुझ्यावरच टाकू!"

देवमाया समुद्रकेतूचे ऐकताच रगावेशाने म्हणाली— "अहो! वज्रमुष्टीच्या तलवारीला बळी पडलेले सर्व प्रदेशातले कोणोतरी नेमलेले पाहारेकरी, असावेत. म्हणून आपण कोणाच्या दृष्टीस पडता आतां त्याच्या अगदी गुप्तस्थानी पोहाऊ शकतो. येथून फक्त धारपाच कोसाच्या अंतरावरून त्याचे ते गुप्तस्थान आहे तेथे झालं तर नावेतून किंवा पदाजातूनच जावे लागेल."

"समुद्रकेतू राहातो ती जागा म्हणजे मोठा किल्ला-बिल्ला तर नाही ना?" शिवदत्ताने विचारले.

देवमाया उत्तरादाक्षल म्हणाली—
"तेव्हा किल्लावरील मोठे काहीच नाही. तो सर्व प्रदेश म्हणजे समुद्राच्या पाण्याने घेरलेला आहे. मधून-मधून बेटां-सारखे उंचवटे मात्र पुष्कळ आहेत. तो राहातो ती जागा अशीच एक आहे. त्याला संरक्षण म्हणजे चारी बाजूला पसरलेले सारं समुद्राचं पाणीच!"

"त्याचे अनुयायी बुद्धा पुष्कळच आहेत की, परंतु त्यांच्यातून जास्त त्याचे गुलाम आहेत आणि ते त्याचे शत्रूही आहेत! ते

देखील तेथेच आहेत. श्री तेथेच तर गुलाम म्हणून पुष्कळ दिवस बांधलेली होते! आपण जर का, त्या गुलामांना बंदीमुक्त करू शकलो तर आपण काही करामची गरजच राहणार नाही, ते गुलामच त्या समुद्रकेतूवर व त्यांच्या अनुयायांवर चालून जातील." देवमाया अत्यंत उत्साहाने म्हणाली.

"ते गुलाम अंदाजे कितीजण असतील? शिवदत्ताने विचारले.

"पांशं...सहाशं तर असतीलच! त्यातून कधी नसतील!" देवमाया म्हणाली.

"तरमग आता आपण तिकडेच निघू या! बळमुष्टीने मिळविलेल्या होडक्यांच्या मदतीने सर्वजण आपण या उंचळ पाण्यातून काढून तो समुद्रकेतू राहातो त्या बेटावरच्या गुहेत पोचता येईल, अंधार पडू लागला आहे. शत्रूला सुनावला लागू दिल्याशिवाय त्यांच्यावर तुटून पडायला यातून जास्त चांगली वेळ मिळणे शक्य नाही!" शिवदत्त म्हणाला.

त्या प्रमाणे सर्वजण खाडीच्या दिशेने निघाले. थोड्याच वेळाने ते उंचळ पाणी पसरलेल्या प्रदेशात पोचले तेव्हा मधून सगळं सगळं प्रदेश होता व जागीजागी झाडे झुडपे ही होती. एकंदर ती जागा एका उंचवट्या सारखीच होती. चांभंदोराने

समुद्रकेतूवर बघावे-बघावे बाडाना बांधून ठेवलेली होडकीं सुद्धा होती. सर्वजण त्या होडक्यांत चढून देवमायेने दाखविलेल्या वाटेने निघाले.

तोंपयंत चांगला काळोस पडला होता. चंद्रकोर मधून-मधून दगडमाडून बाहेर येऊन वाट दाखवीत होती. तेथून समुद्रकेतू राही ती जागा पुष्कळ दूर असूनही बघान बेटावर दिवे 'मिणमिण' करीत असलेले दिसत होते. परंतु इतके असूनही काळोस धास्तो बसेल अशीच होती.

त्या काळोसात परस्पराने करीत आणि होडक्यांची परस्पर होऊ न देता शिवदत्त सर्वांना येऊन सावधपणे हळूहळू पुढे होता. मधून-मधून पाण्यातून उंचवटे काढीत होते व त्यांवरच्या अल्पजांभी जिलजिलाट ऐकू येत होती. बाहाराच्या शोधार्थे मगरी, मासे इतर पाण्यातून इतर प्राणी होडक्यांपर्यंत येऊन त्यांत मनुष्य असल्याचे पाहून दूर पळून जात होते.

बवळ-बवळ, मध्यरात्रीच्या सुमारास शिवदत्त आपल्या अनुचरांसह समुद्रकेतू राही त्या जागेच्या परिसरात पोचला, बाती कोणत्याही प्रकारे आवाज बगैरे होऊ न देता दोंरांसारखे बांधून ठेवलेल्या

गुलामांच्या शोंपड्यांपर्यंत त्यांना सोडवायचे, हेच काम ठरले होते. त्यांच्या मदतीने समुद्रकेतू व त्यांच्या अनुयायांचा सर्वनाश करावयाचा!

शिवदत्त मनातल्या मनात हेच योजीत असता एकदम करावयाचे ते अकस्मात येऊन ठेपलेच! सर्वजण चाहूल दिल्या शिवाय होडक्यांतून काठावर उतरले. नंतर लपत काही चालून गेल्यावर अकस्मात तो कित्येक दिल्यांच्या उजेडाने प्रकाशित होत असलेला नजरेस आला.

शिवदत्त लगेच एका धुडपाभाड कोणाच्या दृष्टीस पडू नये या विचाराने

उजडल्यावर मकरदेवतेला अत्यंत प्रिय
आहार घेऊन जाण्यासाठी बाले
आहेत. समुद्रकेतूने घेऊन आणलेल्या
ओकांपैकी अक्षय, योग्य द्यावे व
सुंदर असतील त्यांना किंमत
देऊन विकत घेऊन ते मकरमंडळाचा निघून
जाऊन.

शिवदत्त म्हणाली ते ऐकून
आश्चर्याचकित होऊन म्हणाला-“मकर
देवतेला आहार म्हणून माणसाशिवाय
प्राणी उपयोगी का? ती
केवढी मोठी देवता झाली तरी शेवटी ती
मरण ना!”

देवमाया उत्तरा म्हणाली-
“मकरमंडळाच्या सर्व राहुणाऱ्यांना ती
घोर वाटते. मग ती कितीही क्षु-
भसेना! तो देवता म्हणजे त्यांना
फार मोठी धास्तीच वाटते त्या देवतेला
माणसी प्राणी बळी देणे म्हणजे मोठे
पाप असे वाटते, त्यांना!”

“त्या मुर्खाना जी फार मोठी देवता
वाटते तिला खाणारा काळ आपल्या बरोबर
आहे, म्हणावं!” असे म्हणत शिवदत्त
वज्रमुष्टीकडे झुण कळून हसला

“मी त्या एकट्या मकरदेवते-
ला काळ नाही, त्या समुद्रकेतूचा सुडी

आहे! वज्रमुष्टी दांतमोठ चाबोठ
रागाने म्हणाला

“वरं तर, आता सुचचुप जाऊन
कंद करून ठेवलेल्या त्या गुलामांना मुक्त
करणे बरोबर होईल! त्या
प्रयत्नात अमशस्वी झालो तर
बसून आलो होवकी येथेच
आहेत, आपण त्यात बसून पळून जाऊ!”
शिवदत्त म्हणाला.

देवमायेने गुलामांना ज्या गोठघाताररुपा
मोपटघात बांधून ठेवल्याचे सांगितले होते
दिवाने मर्मजन तिला वेळात
तिच्या पाठोपाठ वेळात
ते गोठघाताररुपा या पोचने. तेथे शस्त्रा-
साखळघाती बांधून गुरांढोरासारखे दिसले.

शिवदत्त आपल्या अनुयायांना सावध
करून त्या मोपटघात धरला.
वज्रमुष्टीने हळूच त्या गुलामाजवळ
त्यांच्या पैकी प्रत्येकाला कोणत्या
कामासाठी नेथे आण होते साधून
त्यांना गप्प राहायला आणि खूप केल्यावर
शस्त्रावर नुटून पडायला समजावून सांगितले
आपल्या जवळच्या शस्त्रास्त्रांनी
शिवदत्ताने व त्याच्या अनुयायांनी प्रथम
काही गुलामांना साखळघा तोडून मोडविले.

नंतर त्यांनी व सुटका मिळालेल्या गुलामांमधी
मिलन सर्व गुलामांना मुक्त केले.

अशा लढाईत योशमाच वेळात जवळ-
पासच्या सर्व गोठघातील सर्व गुलाम
मुट्टे

परंतु सुरवाती पासूनच स्वयंप्रभा कोडे
आहे. देवमाया व मंदरदेव आणि
इतरांना घेतच होती. त्यांनी पुष्कळशा
गुलामांना विचारूनही पाहिले. परंतु
त्यांच्या पैकी कोणालाही तिच्या विषयी
काहीच माहीत नव्हते. तरंगम स्वयंप्रभा
या पूर्वीच मकरदेवते समोर बळी म्हणून
टाकले का? ही भीती त्यांना वाटू
लागली.

जपला आणि त्याने अनुयायांना
पायला खूप केळी.

सर्वजण माहीच्या पांनांमजि लपून ज्या
बाजूने दिव्यांचा उजेंड घत होता त्या
बाजूला राहू लागले. तेथे सुभारे चाळीस
पन्नास चांचेचोर, काही जण उमे तर
काही जण बसलेले त्यांना दिसले. समुद्रकेतु
हातात त्याला घेऊन मधून-मधून दाऊचे
घोट घेत चिलखत घालून असलेल्या चौघां
पांचजणांबरोबर काही तरी गुप्त करीत होता.

देवमाया आपल्या तर्जनी बोटाने
त्यांच्याकडे खूप करून म्हणाली-
“ते चिलखत वातलेले शिपाई मकरमंडळाचा

पण इतक्यात एक गुलाम, पुढे येऊन म्हणाला—“मातांच थोड्या वेळापूर्वीच एक पाहारेकरी म्हणत [REDACTED] वाम्ही सदांनी ऐकले की एक अत्यंत सुंदर स्त्री, कोणी समुद्रकेतू आहे त्याला-सापडली आहे व तिला तो समुद्रकेतू मोठ्या किमतीला विकणार आहे, म्हणे!”

ते ऐकून देवमायेला व इतर सर्वांना [REDACTED] भीती वाटल्या सारखे भासले. भंडारदेव शिवराजवळ येऊन म्हणाला—“शिवदत्ता, येथे इतके गुलाम आहेत, पण यांच्यावर कोणी पाहारेकरी नाही, याचे माध्यमच वाढते।”

शिवदत्ता ॥ ऐकून हसला व म्हणाला—“चंद्रकळे पसरलेल्या या समुद्राच्या कोल खाऱ्या पाण्यामध्ये, हातपाय सांजळदंडांनी बांधलेले [REDACTED] कोण कोठे पळून जाऊ शकेल? तर आता पुढे मापण [REDACTED] करायचे पाचा विचार [REDACTED] या स्वयंप्रभा पाच बेटावर नक्कीच कोठे तरी असणार! आपण सर्व पळून [REDACTED] समुद्रकेतूवर

हलका करून त्याला व त्याच्या अनुयायांना ठार करू या!”

तिकडे वज्रमुष्टीने मध्यंतरी सर्व गुलामांना एकत्र जमवून त्यांना काठफा, लोखंडी गज आणि असेच जे हाती आले ते देऊन त्यांचे सैन्य तय्ये केले होते शिवदत्ताच्या आज्ञेप्रमाणे सदांच्या तीन दोळ्या करण्यात आल्या व त्यांचे नायक म्हणून शिवदत्त स्वतः भंडारदेव व वज्रमुष्टी तिघांना नेमण्यात आले. नंतर हलका करण्याचे [REDACTED]

सर्वजण भारदा ओरडा केल्या शिवाय झाडाझडत्या सावलीतून [REDACTED] एकाएकी तीन विघांनी येऊन जयघोष करीत समुद्रकेतूवर [REDACTED] पडले.

इतक्या एकाएकी इतके जण कोण जणू आले, या गोष्टीचा विचार करण्याच्या मातच समुद्रकेतूच्या अनेक चाचेचोर अनुयायांचे शिवदत्त ॥ त्याच्या अनुयायांच्या हस्ते शिरकाण झाले होते.

(पुढच्या अकांत तपुमें)

गुप्ततथाना

विक्रमादित्याने आपला [REDACTED] सोडला नाही तो पुन्हा शाहाजवळ गेला, प्रथम काढून आल्यावर घेतले आणि भीतपणे ह्मशान्ताची आठ घालण्यास सुरुवात ॥ २॥ तेव्हा प्रेतांतील येताल त्याला म्हणाला—“राजा! तू हे जे श्रम करतो आहेस ते तुझ्या नशीबी लिहलेले आहे म्हणून किंवा देव फिरल्यामुळे तुला ॥ भोगावे लागेल आहे म्हणून, न कळे! काहीजण मोठ्यांच्या हाताखाली येऊन भयंकर नसल्यामुळे चाकरां ॥ रानात तर काहीजण कोणत्याही प्रकारचा देवदुविलास नसून तुढा चाकरी करण्यात आयुष्य घालवितात या दुराच्या प्रकारची वृत्ति असणारा रामदास नांवाचा एक माणूस होता त्याची कहाणी मी आज सांगतो. म्हणजे तुला चालण्याचे श्रम, वाटणार नाहीत.” असे सांगून येताल गोष्ट सांगू लागला;

नावां जेवण आतां तेंतर तिने धनगुप्तास तो उपाय सांगितला.

तो वनपेंसित उपाय ऐकून धनगुप्तास धनका वसला, तो म्हणाला— "खरोखरच तू वेडी आहेस, स्वतः हून सवतीची अपेक्षा करतेस! अग, तू म्हणतेस ते ठीक आहे, मुझी भावस बहीण कनकलता सर्व प्रकारे योग्यच आहे पण तिचे वय तुझ्याहून अव्यपिशाही कमी आहे. हे ज्ञान फौजत्याही प्रकारे थंयस्कर नव्हे."

धनगुप्तास आपला बड्या दमक देणारा त्याने फित्तयेक नागनग एका पामावर झपार होते, पण या नवरा-दायकीस दत्तक घेण्याचा विचार रुचत नव्हता. दत्तक-पुत्र हा जोलून-चालून दत्तकच. पोटाच्या पोराची बरोबरी थोडीच येणार? तो परकाच!

नवऱ्याने तिचा सत्का न मानल्यापासून रत्नमालेची तळ्येत माणखीनच डासळली व कांही दिवसांतच तिने दोळे मिटले!

आपण तिचा सत्का न ऐकल्यामुळेच रत्नमाला बारली या गोष्टीचे धनगुप्तास झूप दाईट काढले. अखेर त्याने कनकलतेची लग्न करण्याचे ठरविले.

गाजा-वाजा न करतं लग्न झाले. व एका वर्षांतच कनकलतेच्या पोटी एक गोरा गुटगुटीत मुलगा जन्मला. धनगुप्ताने त्याचे

नांव, आपल्या बहिळांच्या नावावरच श्रीगुप्त असे ठेविले. एकुलता एक मुलगा श्रीगुप्त लाटातच कोठकोठुकांत पादू लागला.

धनगुप्ताने मातां सत्तरी गाठली होती, मुलगा बारा वर्षांचा झाला. धनगुप्तास पुन्हा काळजी, लागली आपल्या तेंतर एवढ्या धन-ऐवढ्याचा सांभाळ कसा होईल? काम बागकानो करण्याचे नव्हे, त्यातल्या त्यांत ~~काय~~ धनून पोरगीच म्हण-वली जाते, तिला विपोंस व्यवहार-ज्ञानही नाही" या काळजीतून मुक्त होण्यासाठी ~~काय~~ असतांनाच त्याला एक चांगली कल्पना सुचली, "आपल्या व्यापारांत लागलेला पैसा, स्वाभर मालमत्ता सोडून, मर्याप हिरेमाणकें, सोन्याचे दागिने वगैरे आपल्या तिजोऱ्यात पडून आहेत. श्रीगुप्त वयात येईपर्यंत ही संपत्ती दुसऱ्याच्या हाती न लागू देता सांभाळणारा विश्वासू माणूस रामदासच आहे. धनगुप्तास शंका नव्हती. त्याच्यावर विश्वास ~~काय~~ आपण निश्चितपणे दोळे मिटावे.

रामदास हा धनगुप्ताच्या नोकरांपैकी एक-होता, लहानपणाच जाई-बहिळांच्या मायेस पारखा झालेल्या रामदासला धनगुप्ताने आपुलकीने सहानाचे मोठे केले होते. इकानांत मनो की धरी असो,

रामदास त्याच्यामागे सावलीप्रमाणे रहात असे. मालकाबद्दल त्याच्या मनांत फार मक्ती होती. व्यापारानिमित्त पावदेशी गेले असतांना त्याने आपला जीव धोक्यात घालून मालकाचे रक्षण केले होते. तो मालकाचा ~~काय~~ विश्वास-पात्र होता.

एके दिवशी रात्री धनगुप्ताने रामदासला आपल्या सोलीत जोलवून म्हटले— "अरे रामदास! माझा तुझ्यावर पूर्ण विश्वास आहे, म्हणून तुझ्यावर एक फारच जबाबदारीचे काम सोपवीत आहे. तरी जबाबदारीने हे काम पूर्ण करण्याविषयी तुझ्याकडून मला वचन हवे आहे. वचनाचे पाळून काडशील का?"

"जावनपुरीस धनगुप्त नांवाचा कोटपाधीस व्यापारी होता. बीडलोपाजित ऐवढ्यांत, त्याने विदेशांत सुडा आपला व्यापार बाढविल्यामुळे सत्तरी भर पडत राहिली. त्याच्या सोडीस दुसरा कुणीच व्यापारी नव्हता.

एवढे ऐवढे होते पण वृद्धाकडे झुकलल्या धनगुप्तास मनःशांती अशी नव्हती, कारण त्याच्या पोटी संतान नव्हते. सतत चितेची ही असाध्य मनोव्याधी त्याच्या पत्नीस, रत्नमालेस, पोखरून टाकत होती.

व्यापाराच्या बहुविध कामांत गुरफटून असणाऱ्या धनगुप्ताला न सुचलेला एक उपाय रत्नमालेस सुचला. त्या दिवशी

"मालक! आपला काय? आजवर कधी पट्टू दिला काय? आपल्या पायासपथ सांगतो, आपली आज्ञा पूर्ण करीत निसर्गोप आज्ञा करावी." रामदास ज्ञान जोडून म्हणाला.

गावर धनगुप्त म्हणाला—"संपन्न माझ्या पायाशी नको, रामदासांची ही प्रतिमा झोक्यावर उचलून शपथ व. म्हणजे मी निश्चित होईन" रामदासने तसे केले.

त्यानंतर धनगुप्त म्हणाला—"रामदास! आतां माझ्या जिवाचा भरंवसा काढो. जगजसे वय होत चालले आहे तसतशी श्रीगुप्तावदलचो विना माझ्या मनाला

घोर लांबीत आहे. वाढवडिलांपासून चालत आलेली संपत्ती माझ्या माथारी आमच्या वंशाळा सोडून उर जाणार नाही अशी धास्ती जिवाला लागली आहे. तुंच या धनऐश्वर्याचा नीट सांभाळ करू शकतोस! श्रीगुप्ताला योग्य वेळी हे ऐश्वर्य पोंधते कर." नंतर त्याने त्याला छ सांगायचाचे होते सांगितले.

यानंतर वर्षाच्या आसन्न धनगुप्ताने दहसोबाची याचा संपत्ती. रामदास मालकाच्या कुटुंबाची जिवापाड काळजी होता. व्यापारांत कुठंही मालकाची उणीव दिसू नव्हता.

प्रति कुबेर मानल्या जाणाऱ्या धनगुप्ताच्या अपरिमित संपत्तीचा संरक्षक रामदास माण्डा प कश्चित् नोकर असावा या गोष्टीबद्दल कित्येकांना आश्चर्याबरोबर भयध वाटू लागला. योग्य काळजी न घेतली तर रामदास या अनाथ जाई-मुलाचो वेडमानो करील, असे चुडा वेरेचक्षण समजू लागले. कोही नातळ्यांनी, विशेष करून तिच्या माहेरच्या लोकांनी कनकलतला सावधानतेचा इशारासुद्ध विला.

वारवार या गोष्टी कानावर आल्यानूळे कनकललेच्या भनाति रामदासबद्दल थोडी येऊन ती एके दिवशी त्याला म्हणाली, "रामदास! श्रीगुप्त आतां स्वतःच्या

पातळीवर उभा राहिल्याच्या वयात आलाय. त्याच्या वडिलांनी, सर्व संपत्तीची माहिती तुला असल्याचे म्हटले होते, पण काय कुठे आहे हे सांगितले नव्हते."

गावर रामदास म्हणाला—"बाई साहेब! मालकांची आज्ञा होती की धाकटे वयात आल्यानंतर सर्व धन-संपत्तीचा देवा त्यांच्या स्वाधीन करावा. अणखी महिन्याभरांत धाकटे मालक जोस वर्षाचे होतील, तोवर आपण धीर धरावा एवढीच विनंती करू इच्छितो"

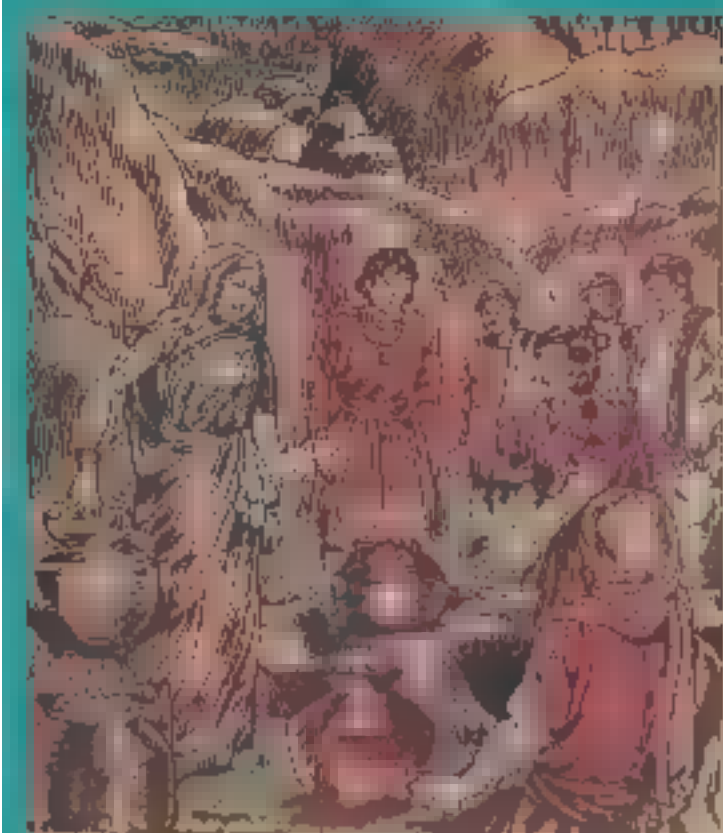
तो दिवस उगवला. त्या रामदास दोन दणकट मोठ्याची रग्यो जोडून श्रीगुप्ताला त्यांत घेऊन जंगलाकडे निघाला. जंगलातील एक

ठेकडीच्या पायथ्याशी वगो उभी करून दोघे माळ चढून, पलीकडे उतरून एका लहानशा घळीत उतरले. झुडपांच्या आड, दोन शिळांच्या मध्यभागी असलेल्या मोकळ्या जागी उतरून रामदास उभा राहिला व तो आपले तेंस ठपटीत, तिरक्या डोळ्यांनी श्रीगुप्ताकडे वेड्यासारखा बघू लागला.

ते बघून श्रीगुप्ताला भीती वाटून तो म्हणाला—"रामदास! तुला काय झाले आहे? आणण बाबांनी काय करून ठेवलेले गुप्तधन नेण्यासाठी आलो आहोत ना? बोल ना?"

"याबांनी ठेवलेले गुप्तधन? गुठले धन? तू कोण?" रामदास लाल शीळे फिरवीत विचारू लागला.

या मुळे अधिकच घाबरून जाऊन श्रीगुप्त वरी पळून गेला. घडलेला सर्व प्रसंग त्याने भाईला कथन केला.

जे सर्व ऐकून कनकलता स्तब्ध झाली तेवढ्यात रामदास तिथे आला, जणू काही काहीच घडले नाही सशा प्रकारे तो आपल्या कामाला लागला.

कनकलतेने मुलाकडून ऐकलेली गोष्ट शरी काय? म्हणून रामदासला विचारले तर तो विस्मय वाटल्यासारखे करून, "होय का! हे सर्व मला काही माहीत नाही!" म्हणून मोकळा झाला.

त्याचे बोलणे ऐकून तो सर्व गिळंकृत करणार हा संशय

पक्का झाला. तरी रामदासजी गोडी मुलाचीने बोलून दुसऱ्या दिवशी त्या दोघांसह कनकलता मुढा त्या टंकडीकडे निघाली. रामदासने त्या मोकळ्या मार्गेत उतलून, तारवटलेल्या डोक्यांनी या माय-लेकांकडे वेडसरा सारखे बघत, विचित्र आवाज काढून त्यांना पारावड्यास थांबल्या प्रमाणे करीत, बराच गोघळ केला.

हे कनकलतेस भीतीपेक्षा, आपली सर्व संपत्ती जातेय, गोष्टीये दुसऱ्या वाटले पुन्हा दुसऱ्या दिवशी तिने गावातील काही प्रतिष्ठित लोकांना बरोबर घेतले, सर्व रामदासबरोबर टंकडीतील गुप्त ठिकाणी आले. पावेळी रामदासने त्या ठिकाणी येताच नविनभावाने नमस्कार केला. सोबत आणलेल्या पहारीने एका जागी कणू लागला. शणभ्याबरोबर जमोनीतून कितीतरी ताक्याचे हुंडे बाहेर निघाले. सर्व हुंडे भोल्याभान हिरे, माणिक आदि रत्नानी व सोन्याने भरलेले होते. सर्व लोक बघत होऊन पाहू लागले.

ही सर्व संपत्ती बघून कनकलतेस व श्रीगुप्तास अपरिमित आनंद झाला, परंतु बरोबर आलेल्या लोकांना रामदासच्या त्या पूर्वाच्या विचित्र वागण्याचा वसगडा झालाच नाही.

एवढे सांगून वेताळ म्हणाला, "राजा! रामदासच्या मनांत काय होते असे तुला वाटते? तो घनगुप्ताच्या मुद्रास आणि बायकोस फसवीत असे अनेक लोकांचाच नव्हे तर खुद्द कनकलतेस मुढा वाटत होते. हे सर्व माहीत असून मुढा रामदास दोन वेळा वेड्यासारखा वागला मग तिसऱ्यांदा त्याने सर्व संपत्ती कनकलतेस वा द्यावी? की मर्णाः लुबाडण्याचे धोडे नमव्यामुळे? की ज्यांनी त्याला लहानाने मोठे केले त्यांच्या बद्दलची गुलामिची भावना त्याच्या स्वभावात आणलेली होती. त्याभिमान नव्हता म्हणून, या प्रश्नाचे उत्तर माहीत असूनही दिले नाहीस. तुझ्या दोघ्याची शंभर होऊन तुझ्याच पायावर लोळ लागतील.

मावर राजा म्हणाला—"रामदासच्या स्वभावात कोणतीच छोट नव्हती, ज्यांनी त्याचे पालन-पोषण केले

बद्दल आदर असणे वा त्यांचा विश्वास-पात्र असणे ही गुलामशिरीची प्रवृत्ती नव्हे, घनगुप्ताच्या दुसऱ्या बायकोस व गुलास रामदासच्या सत्यनिष्ठेची खात्री नव्हती, लगेतने तर त्यास गुप्त घनाचा ठाव-ठिकाणा मुढा विचारला होता, म्हणजे तिच्या मनांत हा गुप्त घन लुबाडले की ही शंका होती. रामदासला वाळले होते, म्हणजे पुढे रामदासने माळभाच्या गुप्त घनाचा काही भाग वीरून घेतला असा आरोप होणे अपय होते. धरे, मुद्दाम बाहेरच्या लोकांसमक्ष पत्ता घालवतो म्हणजे माळकिणीच्या प्रतिष्ठेविरुद्ध झाले असते, म्हणून दोन वेळा वेड्यासारखे वागून त्याने, तिसऱ्यांदा, चार प्रतिष्ठितां समक्ष गुप्त घन प्रणून काढले."

अशा प्रकारे राजाचे मौन भंग होताच, वेताळ प्रेतासह जाऊन झाडावर लोसकळू लागला. (कल्पित)

व्यवहारज्ञान

बिडू एक लाकूडफोडपा होता. एके दिवशी करीव वाकड कोडून तो घकून उभा होता. त्याच वेळी त्यागाजूने आपणाला एक सोंब्याची बिडूमा तसा मिळविली बघून म्हणाला, "वरे! एवढी लाकूड फोडायची बिडूमा मलायचे कायना? दोहोतो वरी फोडली असलीस तरी भाज पोटापुरता काढाई आमी असलीच की"

पसपा टाकीतच बिडू म्हणाला, "आजच्या या नोळीतून मला तीन दिवस पुरेस एवढे अन्न मिळू शकेल. मग येते तीन दिवस, गंगनात येऊन कष्ट न करता, भरपूर आगम घेता येईल."

त्याची कीव करीत सप्पसी म्हणाला, "बावारे! ॥ गरीब पुढच्या ॥ राहिल की नाही याची शाश्वती नाही ॥ धरे या? मग उद्याची ॥ करीत एकरुपा हात मधेळा की सांसतोस?"

या उधेनाला टोका ॥ बिडू म्हणाला, "मी उद्या वर निवत राहिलो नाही तर प्रजनन मिळवा, मग जर कताचिश् ॥ ॥ पेण्याचा शब्द राहूचर गाहा, नाही का?"

सांसारो क्षणभर निवतार माणा ॥ वेळ यावून ॥ म्हणाला, "वरे व्यवहारज्ञान आणि अशी सर्वशुद्धि ॥ पुकला हो नाही." ॥ गुपकूप आलेल्या पणनि वरत येता.

बुद्धि चातुर्य

उडवोस्वारातले एक गरीब भाणूस होता.

त्याला तांत मने होती बाप त्या तिधाना उपदेश द्यायचा. "बावारे! आपल्याअवल जमीन-भूमला, गुरे-डोरे, सोने-नाणे गाहो, पुढीं शिकून-सवकून महान व्हा व ज्ञान होव तुमची संपत्ती संपजून जागा."

बापाच्या भागणानुसार विद्याभ्यास शिकून, प्रत्येक विषयाचे मार्गोपांग आखयून करीत ते मोठे ज्ञान. काही दिवसांनंतर त्याने वडील वारक तव्हा ने निघून उडव निर्वाहासाठी राहते गाव सोडून निघाव.

वयाव अमली नंतर ते एका महाराजकड आले. या महाराज आपणाला अशी नोकरी-धंदे मिळेल या आशेने ते महाराजकड निघाले.

जाही मान घालून चालता-चालता यकून वडील नाऊ म्हणाला "या नागनि काही वेजापूर्वी एक विद्या उडवेल आहे."

थोडे पुढे गेल्यानंतर दुसरा भाऊ म्हणाला, "तो ॥ एका डोळ्याने आधळा आहे."

महाराज्या अजून अवल मलाय राबोव भाकटा भाऊ म्हणाला, "त्या उंटावर एक स्त्री आणि एक मूळ स्फार आलेले आहेत."

असे बोलून ते पुढे जाताहेत तोच बागून गणारा एक घोडेस्वार त्याच्याघरावर चालू लागला. त्याच्या अंगावर गरीब चिलखत होते त्याच्याकडे बघत मोठा भाऊ म्हणाला, "महाराजा! आपण काहीतरी शोधीत आहातसे दिवते आहे ते म्हणजे उंटावर बघे ना?"

"होय! उंटा कुठे गेलाय हेच शोधतोय" तो घोडेस्वार म्हणाला.

"उंटा चिप्पाड आहे-होय ना?" मोठ्या भावाने पुन्हा विचारले.

"होय, तुम्ही अधिकतर उंटाचा?"
घोडेस्वार विचारले लागला.

त्यावर, "उंटाचा दावा डोळा आपला आहे ना?" दुसरा भाऊ म्हणाला.

"त्या उंटावर एक स्त्री आणि एक मूल स्वार झालेले आहेत, होय ना?" तिसरा भाऊ म्हणाला.

"होय, होय! आपण त्यांना पाहिले आहेस दिसतेय, तो उंट कुठे आहे?" असे तो घोडेस्वार विचारले लागला.

"नाही! आम्ही आपला उंट बघितला नाही" तिचे भाऊ म्हणाले.

त्यांचे चोलणे ऐकून घोडेस्वारास त्याचा संशय आला, तो त्यांना म्हणाला, "माझ्या

नव्या उंटामे त्यावर स्वार झालेल्या माझ्या पत्नीस व मुलामे तुम्ही कुठे नेले आहे हे बघ्या डोळ्याने सांगा, नाही तर मी तुम्हाला बादशहाकडे पकडून नेऊन देईन!"

त्यावर ते तिघेजण म्हणाले, "आम्ही तुम्हा उंटाला किंवा त्यावर स्वार असलेल्या तुम्हा पत्नीला-मुलाला डोळ्यांनी पाहिले नाही, तरी याच रस्त्याने गेल्यास तर ते तुम्हा मिळतील."

त्या घोडेस्वाराचा संशय चलाचला, तो त्यांना म्हणाला तुम्ही डोळ्यांनी न पाहिलेल्या माझ्या उंटाला व त्यावरील स्वारांची माहिती कशी दिलीत? असे म्हणत त्यांना रावताहाकडे पळून गेला व त्यांनी बादशहाकडे आपल्या पत्नीस मुलामे व उंटामे पळविल्याची किर्याद केली.

किर्याद ऐकून, "तुम्हा आरोपास पुढचा काय आहे?" म्हणून बादशहाने विचारले त्यावर, "माझा उंट भिप्पाड आहे, तो एका डोळ्याने भिप्पाडा असून त्यावर एक स्त्री व एक मूल स्वार आहेत, हे माझीच सांगितले; पण आपण उंटाला बघितलेच नाही असे ते म्हणताहेत" असे तो किर्यादी म्हणाला.

"आम्ही आमच्या डोळ्यांचा उपयोग करीत प्रत्येक गोष्टीची वारकाईस घेऊन

करून अनेक गोष्टी घडणून घेत असतो" असे ते भाऊ म्हणाले.

"मी तुमच्या जागाची जागाच परीक्षा घेतो असे म्हणत बादशहाने आपल्या वजिराच्या कानांत काहीतरी सांगितले. वजिराने दोघां नीकराकरवी एक पेटो उचलून आणवून बादशहा समोर ठेविलो."

"या पेटोत काय आहे सांगा!" बादशहा त्या तिघांना म्हणाला. पहिला भाऊ म्हणाला, "ही पेटो रिकामी असून यांत फक्त एक गोल वस्तू आहे."

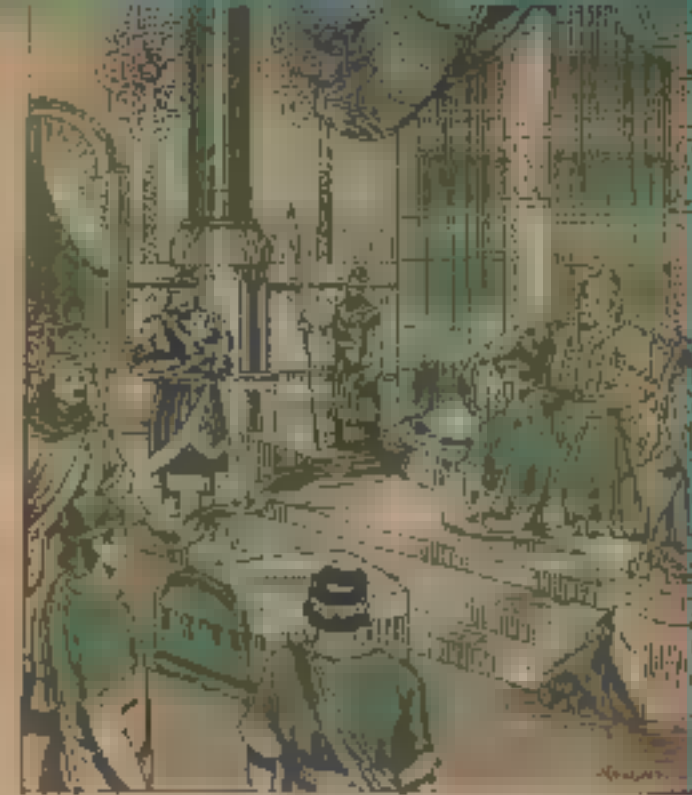
"तो गोलवस्तु म्हणजे एक डाळिव होय" दुसरा भाऊ म्हणाला.

"डाळिव कच्चे आहे." तिसरा भाऊ म्हणाला.

बादशहा आपल्या आसनावरून उठून पेटोचवळाला, पेटोचे माकण उघडून त्यात आतून एक कच्चे डाळिय बाहेर काढले. ते बघून सर्व दरबारी संदळी घनक झाली.

बादशहा किर्यादीस म्हणाला; "हे तिघे गुन्हेगार नव्हेत तर महान् प्रजावंत आहेत! तुम्हा उंट कुठे गेलाय हे तुम्हा लक्षात घ्या" व बादशहाने त्या तिघांना आपल्या महाली नेऊन उत्तम मेजवानी दिली.

बांदोबा

त्यांची बाळाणणी करीत बादशहा म्हणाला, "तुमची हुशारी खरोखरच अद्भुत आहे, तुम्ही न पाहिलेल्या उंटाचे व त्यावरील स्वारांचे वर्णन कसे काय करू शकला हे मला कळेल काय?"

त्यावर मोठे भाऊ म्हणाला, "रस्त्याने उंटाची पावस उमटलेली होती ती सर्वसामान्य उंटाच्या पावसांपेक्षा मोठी होती, म्हणून त्या रस्त्याने गेल्या उंट भिप्पाड असला पाहिजे हे काढू शकले."

दुसरा भाऊ म्हणाला, "रस्त्याने जाणाऱ्या या उंटाने वेचळ उजव्या बाजूने गवत, प्रुडपे झालेले दिसत होते, पण दावीकडीक

गवतास उंटाने तोंडही लावलेले नव्हते यावरून उंटाला डावा होऊ नाली हे कळले.

तिसरा भाऊ म्हणाला, "रस्त्याने एके ठिकाणी जिथे उंट घिसावल्याची चिन्ह दिसत होती, त्याठिकाणी एका स्त्रीची आणि लहान मुलाची पावले दिसली यावरून सिद्ध होत होते की उंटावर एक स्त्री आणि मूल स्वार होते."

यावर बादाहा म्हणाला, "तुमच्या सूक्ष्म निरीक्षण शक्तीने तुम्ही हे सर्व पुराव्या सकट सिद्ध करून सांगितले आहे पण पेटीत कच्चे डाळिब आहे हे, पुरावा नसताना काय सांगू शकला हे आश्चर्य आहे?"

'एकाच साविद' मोठाभाऊ म्हणाला, "आपले नांकर पेटी उघडून आणीत होते, त्यांना उचलण्यावेळी ध्यानी गाल ही त्यात वजन नाही, पेटी जमीनीवर ठेवल्याने एका बाजूला किंचित झुकली तेव्हा त्यात काहीतरी धरमळल्याचा आवाज आला,

त्यावरून कळले की शिकार्या पेटीत काहीतरी गोल वस्तू आहे."

दुसऱ्या भावाने म्हटले, "हजर! ती पेटी आपल्या महालाशेजाराच्या बागेतून आणली जात होती, घरात अशाक्याची पेटी डाळिबाच्या बागेतून येते तेव्हाच कळले की त्यात डाळिबा शिवाय दुसरी कोणती गोष्ट वस्तू असू शकते?"

यावर बादाहा म्हणाला, "उधर तर ठोक आहे पण डाळिब कच्चेच होते हे कम शकते? हे बाऱ्या त्यानाच येत नाहीये."

"हे ओळखणे मज कारन मापे आहे" दाकटा भाऊ म्हणाला, "अजून डाळिब पिकण्याचा मोसम सुरू झालेला नाही, हवे तर आरपण म्हणू आगले पोकावून घ्यावे, सगळी डाळिब कच्चीच आहेत, एकही पिकलेले नाही."

बादाहा त्या तोंडी भावाच्या या बुद्धि चालुर्मावर खूप लाला हो त्याने त्यांना आपल्या दरबारी मातुया पमागावर नांकच्या दिल्या

नवकोट नारायण

झुझदत काशी येथे राज्य करीत असता तेथे एक कार मोठा श्रीमंत व्यापारी रहात असे. नवकोटी मिळवून उतार पथ झाले तेव्हा त्याला एक मुलगा झाला. म्हणून त्याने झुझदत मुलाचे नाव नवकोट नारायण असे ठेवले.

नारायणाला झुझदत कधी कोणत्याही गोष्टी वरून नकार दिला नाही. मुलाचे सर्व मांड पुरविले. तो जे मागेले ते देई व तो वाचेत तसा नाव देई. तो वार्षिक संगतीत पहला झुझदत त्याचे कसे होईल याची काळजी बापाला वाटू लागली.

मुलगा वयात आल्यावर आपाने एका सुंदर व हुशार मुलीशी त्याचे लग्न करून दिले. त्यानंतर थोड्याच दिवसांनी बापाने झुझ लोक्या निरोप घेतला.

लहानपणापासूनच वार्षिक संगतीत पहल्या कारणाने नारायण उचळपट्टी करीत आला

आणि त्याने अनेकांकडून कर्जे काढली. बाप वारल्या बरोबर कर्ज देणारे सर्व लोक झुझदत अंगावर नागाराखे घावून आले. तेव्हा नारायणाला जिवाच्या पीड आला. निस्सहाय अवस्थेत आपण जीव दिला तर कर्ज देणारांना काय उत्तर द्यावे त्याला सुचले नाही व ती त्यांना येतातून आठव म्हणाला- "हे पहा, मी गंगेच्या काठावर मोठे वाढावे झुझ आहे ना, त्याच्या खाली उद्या सकाळी येईन. त्या झाडाखाली माझ्या पूर्वजांनी पुरून ठेवलेला साठा आहे. तर तुम्ही आपापले कर्जावपच घेऊन त्या जागी झुझ ठीक आहे वाटून सर्वजण दुसऱ्या दिवशी तेथे हजर झाले. नारायण तो साठा कोठे आहे, हे शोधण्याचे सोंग बराच वेळ करीत राहिला. संध्याकाळ झाली आणि सर्वजण भागदी कंटाळलेले पाहून त्याने जय परमेश्वरा! " म्हणत

होते. असे हरण अगदी अपूर्व सुंदर होते. त्या हरणांना मध्यरात्रीच्या सुमारास एका माणसाच्या आकृतीसारखा काबीज ऐकू आला. ते सुवर्णमृग धाईधाईने धावत धावत जाऊन नारायण बहादू चालला होता तेथे—“कोण हा सकंटात मांयवला आहे व्हा!” असे म्हणत आले.

“बाबारे, मुळीच मिळू नकोस!” असा धीर देत हरणाने त्याला आपल्या पाठीवर घेतले. आमराईत घेऊन आले. तो शुद्धीवर यायच्या आत त्या हरणाने फळे मुळे आणून त्याला खायला दिली. मुकेने कासपीत झालेला जीव लाऊन पिऊन थोडा सावरला.

एके विवशी सुवर्णमृग नारायणाला म्हणाला—“बाबारे, हे जंगल पार तुला नेऊन तुझ्या काशी राज्याकडे जायची वाट दाखवितो. फक्त एकच एक दच्छा आहे ती सांगतो, कोणी राजाने किंवा कोणी यीशंताने तुझ्यावर किली उपकार केले तरी अमुक जागी एक सुवर्णमृग राहतो, हे तू सांगू नकोस!”

नारायणाने होकार दिला. ते त्याचे वचन सारे मानून त्या सुवर्णमृगाने नारायणाला पाठीवर बसवून काशी राज्याच्या वाटेवर आणून सोडले.

नारायण काबोलत पोचला, त्याच दिवशी एक विचित्र गोष्ट घडली. आदल्या दिवशीच महाराणीला स्वप्नात एक

सुवर्णमृग दिसला व त्याने तिला वसोपदेश केला. राणीने उठून महाराजांना भेटून विचारले—“असा सुवर्णमृग जगात कोठे नसेल तर तो मला का दिसला? म्हणून तसा सुवर्णमृग जगात जेथे असेल तेथून आणला नाही तर काही जीव राहील की नाही मला अका वाहे!”

राजाने लगेच एका हत्तीवर अंबारी चढवायला सांगितले आणि अंबारीत सोग्याच्या हजार मोहाराणी पेटो ठेवली आणि अशा तऱ्हेने हत्तीची मिरवणूक निघाली. एक माणूस दवंची पिटीत काहीर करीत होता की जो कोणी सुवर्णमृग कोठे आहे हे दाखवील त्याला पेटोतल्या सर्व मोहरा इनाम दिल्या जातील. गात्रीगाव

सेनापती ती मिरवणूक घेऊन जात होता. ती मिरवणूक काशीच्या वैशीवर आली त्याच वेळी नारायण काशीला पोचला होता.

तो सेनापतीला घेऊन भेटला व म्हणाला “अहो, तुम्हाला हवा आगळेच्या सुवर्णमृगा विषयी मला सर्व माहीत आहे. मला महाराजाकडे घेऊन चला.”

नंतर नारायण राजाला त्याच्या परिवारासह सुवर्णमृग राही रवा आमराई-जवळ घेऊन गेला आणि ती एकांताची जागा दाखवून दूरच थांबला.

लोकांनी आमराईत शिरून आरडाआरडा मुक केला. भूमंडपात असलेल्या बोधि-सत्त्वानी ती आवाज ऐकला. कोणी मोठा अतिथी आलेला दिसतो आहे, त्याचा

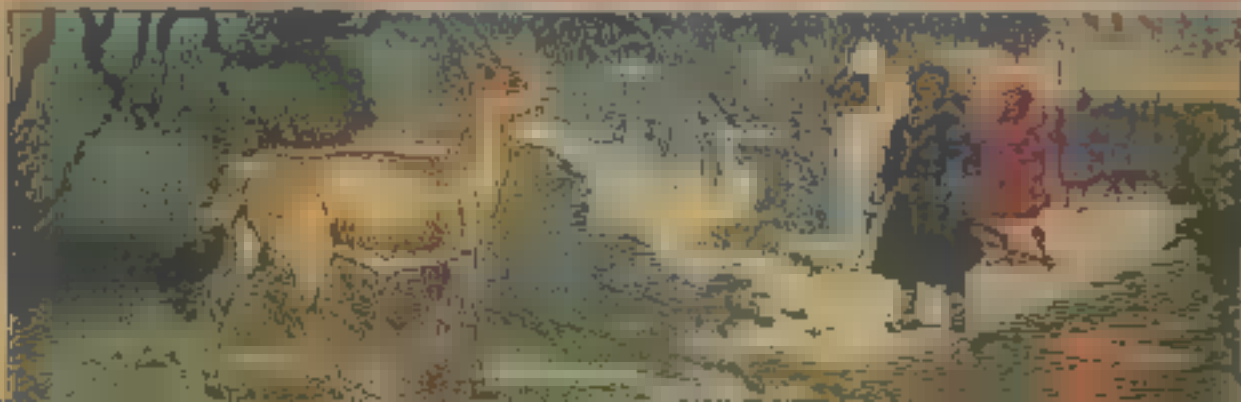

नदीत उडी मारली. सर्व, जण त्याची कीव घेऊन अहो त्याला वांचवा!” असे ओरडत असता प्रवाहाच्या वेगात नारायण दूर वाहून गेला व काळोखात विसेनासा झाला.

त्याच सुमारास बोधिसत्त्वानी एका हरणाच्या रूपे अवतार धारण केला होता. परंतु ते हरण हरणांच्या कळपात न राहता एकटे निराळ्या जागी भोंगेच्या फाठीच रहात असे. ती जागा म्हणजे आमराई होती. ते हरण म्हणजे सामान्य हरणा सारखे नव्हते. त्याचा रंग म्हणजे अगदी सोन्यासारखा, खूप तर काळ्या स्फटिकासारखे लक्षकळीत, शिंगे चांदीसारखी चकचकीत आणि डोळे दिव्यासारखे चमकदार

तेव्हा बोधिसत्त्वांनी धर्मोपदेश केला—
 "जगात मानवाहून हलक्या प्राणी नाही,
 शास्त्रमत्त खरे आहे! प्राण्यांची भाषा
 कळू शकत, पक्ष्यांची भाषा कळू शकत,

बोधिसत्त्वाचे औदार्य, क्षमा वगैरे
गुणांची कल्पना राजाला झाली. बोधिसत्त्व
शीर विभूती असल्याचे ओळखून राजाले
त्यांची निवड राजपाळा रथ चालविणारा
सारखी म्हणून नेली.

माई बहिनीनी भुलाये भाव निभाई
अने ~~मिली~~ होते ~~मिली~~ मुलांना ~~आ~~ गाई
पाव ~~मिली~~ कारभारने त्याचा गौरव
मा. गाईने ~~हो~~ हाच गाईचा गौरव
विद्याव्याप्त व ~~विद्याव्याप्त~~ बरोबरच्या
मुलांच्यापास ~~मिली~~ ~~मिली~~ होते

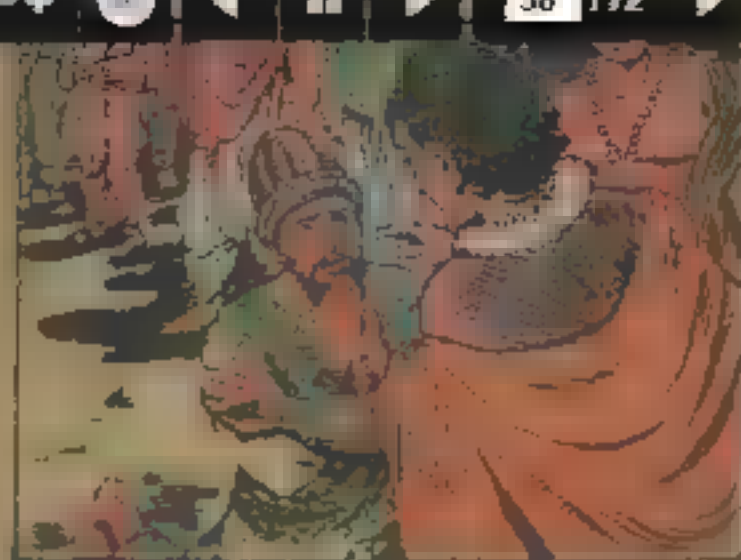
ब्रौणिका प्रांततांतल जयपूरहून ततत्रोण
 मामागुदीत मेकून राहू नामनेजे मिस्र
 नाकाचे कुटुब म्हणजे १३३३ गंगवोगो-
 तल्या लोकांना फार योर वाटे ६३३
 १०८६ ज्या फेडूवारी महित्यालन्मा १८
 तारखेला जगन्नाथ गिरे व पाचोदेधी या
 जोडण्याला १३३३ पूर दल्ल शाखे

श्रीरंगने तन्मय व्यास एक संज्ञा
पाठशाला स्थापन केली वार्षिक एक
संस्कृत अध्ययन संज्ञा. त्याची
विद्वत्ता ॥ उदार स्मृतीमुळे लोक
स्वात्मिकते राहणी आविष्ट झाले.
परंतु जगा पश्चिष्ठास निमार्दपानितने
एके दिवशी गुलामां जेऊन ईश्वरपुत्री
नामाध्या एका थोर शस्त्रने ज्ञान
चेकृत त्याने विप्लव्य ग्रहण जाले.

निमाई पहिले सायादुसला धरत
जात्याचे भाषणी संस्कृत पाठशाळा
मद देली. ती नियम व्यवस्थान निहा
मळा पुढे की कृष्णचे चरित्राने
सायनात मज्जत आहे. सायनात
काळाले येताना तिचे अस्वस्थ मन,
ती सतत मळतेच्या ही जगात मज्जत
भवत व भक्तिवंत सात सायनात
तिचे जगता.

संस्कृत भाषा निमाई पहिले सायनात
सायनात मज्जत आहे. सायनात
मज्जत आहे. सायनात मज्जत आहे.
सायनात मज्जत आहे. सायनात
मज्जत आहे. सायनात मज्जत आहे.
सायनात मज्जत आहे. सायनात
मज्जत आहे. सायनात मज्जत आहे.

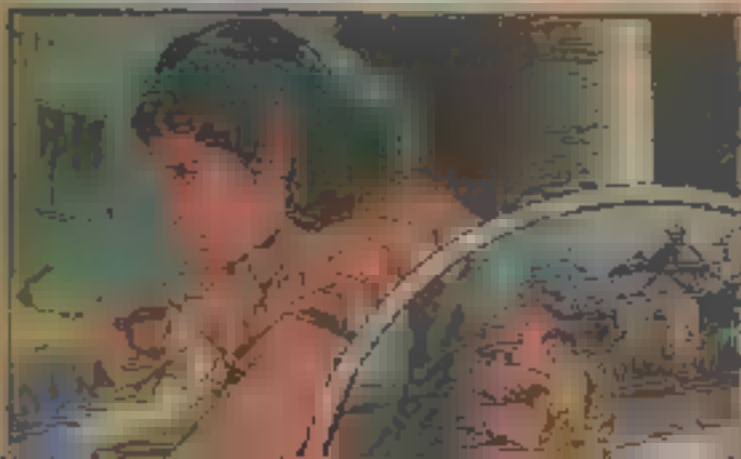
काही नव्या निमाईच्या काही निमाई
सायनात मज्जत आहे. सायनात
मज्जत आहे. सायनात मज्जत आहे.
सायनात मज्जत आहे. सायनात
मज्जत आहे. सायनात मज्जत आहे.
सायनात मज्जत आहे. सायनात
मज्जत आहे. सायनात मज्जत आहे.

सायनात मज्जत आहे. सायनात
मज्जत आहे. सायनात मज्जत आहे.
सायनात मज्जत आहे. सायनात
मज्जत आहे. सायनात मज्जत आहे.
सायनात मज्जत आहे. सायनात
मज्जत आहे. सायनात मज्जत आहे.
सायनात मज्जत आहे. सायनात
मज्जत आहे. सायनात मज्जत आहे.

सायनात मज्जत आहे. सायनात
मज्जत आहे. सायनात मज्जत आहे.
सायनात मज्जत आहे. सायनात
मज्जत आहे. सायनात मज्जत आहे.
सायनात मज्जत आहे. सायनात
मज्जत आहे. सायनात मज्जत आहे.
सायनात मज्जत आहे. सायनात
मज्जत आहे. सायनात मज्जत आहे.

निमाई पहिले सायनात मज्जत आहे.
सायनात मज्जत आहे. सायनात
मज्जत आहे. सायनात मज्जत आहे.
सायनात मज्जत आहे. सायनात
मज्जत आहे. सायनात मज्जत आहे.
सायनात मज्जत आहे. सायनात
मज्जत आहे. सायनात मज्जत आहे.

भाषण्यातून शिंद्यातून पातळ असा
मिथ्यासुद्धा घेतल्या प्रभू लोचने
नम्रप्राथम्यपुष्पाकडे विचारात. बुद्ध्याच पुष्पे
दृष्टांत हस्ताच ते देवभान विस्तारत गेले.
मवी पंडित व माधू यांच्या समक्षीत
विशेष कायम राहण्याचे त्यांनी ठरविले

पंख फुटलेले पांखर

कुण्याने विवाह करून घेतले. गुपति
पुढागेल शेवट झिड पंगमा प्रभुने. प्रयाज
केले. श्री कुण्याने जेथे तेथे लोका
गेली होती. त्या छरी त्यांनाचे रसत
केले. मेलन्य प्रयाज्या. त्या प्रयाज्याने वडे
कुण्याने त्याने बाणध्या. त्याने
विचारात त्याने मेलन्य. त्याने
विचारात त्याने

कुण्याने वंतन्य प्रभू लोचने घुरीया
परतले तेथेही श्रीरमा केलाचा रावा
प्रताप हद्द आणिक मंत्री समानं राय
थानी वंतन्यचे फार मोठे स्थापन केले.
इ. स. १५५३ साली ते कांगारुही न
थळु गेला थोडे तरी निपून गेले. परंतु
त्यांनी जातू केलेना वैश्वव धंय पुढे
भाषणात मध्ये करून सर्व भाषणात
श्रीरमा थोडा पत्तन

हरीपुरच्या रामरावाचा मुलगा गोपाल
याचे लग्न मुमती बरोबर झाले
एकमुक्ता एक मुलगा असल्यामुळे गोपालच्या
स्वभावात घडाही कमी झाला. आलाधारकपणा
असा आस्त होता

नवा संसार सुरू होता. मुमतीला एकादा
लह्या साडया धुव्याच्या बाहेल्या, तिने
गोपूला नव्या साडया आणण्याबद्दल
सांगितले.

गोपू म्हणाला, "कशा प्रकारच्या, व
किती साडया आणायच्या, हे आईला
विचारून आणीत."

दुसऱ्या दिवशी आपली आई सोतावाई
हिच्या सल्ल्यानुसार गोपूने मुमती माठी
राज नेमाव्याच्या चार साडया विकत
आणून दिल्या.

काही दिवसानंतर गोपूच्या एका
विचाराच्या लक्षाचे निमंत्रण आले लग्न

परगावी होते. मुमतीने नवऱ्याला सुचविले
की मिथ्याच्या लक्षाचा लोभसा आहेर नेणे
बरे होईल. त्यावर गोपूने म्हटले, "बाबांना
विचारून त्याच्या सल्ल्यानुसार आहेराची
वस्तु विकत आणीत तो आहेर देखील."

गोपू लक्षाहून परत आल्यानंतर काही
दिवसांनी मुमती म्हणाली, "माळा माहेरी
न गेलेल्याला जेव दिवस शाले वाहेत. आई
वाड्यांना भेटायचे वाटते आहे, एकदा जाऊन
याचे म्हणते!"

"कुणा माहेरी कधी पाठवायचे, पण
कधी बोलावून घ्यायचे, हे आईला विचारून
सांगतो" असे म्हणून गोपूने आईच्या
सल्ल्यानुसार मुमतीला माहेरी धाडले.

चार दिवस माहेरी राहिल्यानंतर मुमती
आपल्या भाषा बरोबर परत आल्या घरी
आली. मुमतीचा भाऊ, आनंद तिच्या
सासऱ्यांशी - बोलत बसला. अमता गोपू

लिणे आला. "बाबा, मी बाजारात जाऊन येतो" म्हणाला.

"ठीक आहे, जा!" रामराव किंचित शासिक आवाजीत म्हणाले.

गोपू बाहेर गेल्यानंतर आनंद त्यांनी म्हणाला, "आपल्या आणि मामीच्या सल्ल्याशिवाय, परवानगी शिवाय, आपले मेव्हणे कोणती ही गोष्ट करील नाहीत असे दिशते."

"होय, त्याला आम्ही तसे वळण लावले आहे" रामराव म्हणाले व त्यांनी आनंदाला विचारले

"या बाबतीत आमच्या सून आईचे व तुमचे वळण कसे काय आहे?"

आनंद म्हणाला, "आम्ही वेगळ्या कळणांत वाढलो आहोत. लहान-सहान बाबतीत आम्ही आई-वडिलांची परवानगी वा सल्ला घेत नाही.

बोलणे तेवढ्यावरच राहिले. एक-दोन दिवसांनी आनंद परत गेला. त्यावेळी रामराव गोपूला म्हणाले, "मी तुझी आई महिन्याभरासाठी दक्षिणेतोळ धोत्राचे पेंण्यासाठी जाणार आहोत. उरलेल्या निषावयाचे आहे."

वडिलांचे बोलणे ऐकून गोपू गडबडून गेला, म्हणाला, "पण बाबा! या महिन्या भराच्या अवधीत गंती-भाती वर्गरे बाबतीत मला कोण देईल?" यावर रामरावांनी काही उत्तर दिले नाही.

आई-वडील गांवच्या गेलेल्या गोष्टीच्या चार दिवस झाले. एके दिवशी गोपूचा मित्र गिरिधारी त्याच्याकडे येऊन महत्वाच्या कामासाठी हजार रुपयाचे कर्ज दे म्हणाला

गोपू घरांत येऊन बापकोला म्हणाला, "आता काय करावे? सल्ला देण्यात बाबा इथे नाहीत. माझा मित्र-हजार रुपये कर्जात मारतोय!"

यावर सुमती म्हणाली, "तुमचा मित्र कर्ज फेडू शकतो की नाही हे तुम्हाला

कळले पाहिजे, यात मामजीचा किंवा माआ सल्ला काय म्हणून हवा?

सात-आठ दिवसांनी त्यांची शेती खेळते करणारे तोवर आले. ते म्हणाले, "मालक! यदा ऊस कुठे लावायचा? किती लावायचा म्हणत?"

गोपू बापकोजवळ येऊन तिच्या म्हणाला, "एवढी उमाची लागवड किती व कुठे करावी, भान किती लावावे हे बाबा मागतात व त्यामुळे मी नवे काही करतो, पण आनंद काय करावे?"

यावर सुमती म्हणाली, "अहो यात न समजण्यासारखे काय आहे. तुम्ही दररोज मंदावर जाताच, तुम्हाला माहीत आहे की भान लावण्यासाठी काही जमीन सोडून, मागच्या वर्षाच्या पिकाच्या अंदाजाने उमाची लागणी करायची, यात सल्ला कशाला हवा कुणाचा?"

दोन दिवसांतच गोपूने आपल्या भवभूषाचा उपयोग करून चकलेच्या निर्णयानुसार चाफे तयार करून घेऊन उमाची लावणी पूर्ण केली मुळा.

नंतर शेतकीच्या या धंद्याइतर बाबतीत संवयानुसार गोपू सल्ल्यासाठी अडन्या की सुमती म्हणावची, "हे सर्व तुम्हाला कळत नाही असे ओडच आहे, त्यात माझ्या सल्ल्याचा सुडबुड हकी कशाला?"

दरम्यान रामरावांनी पत्र पाठवले की, "अजून काही धोत्राची यात्रा पूर्ण करायच्याची असल्यामुळे त्याचे परतणे दोन महिने लांबले आहे."

आता गोपू स्वतःच्या विचाराने शेतकीची धरणी व उत्तर व्यवहाराची बाबावडारी उत्तम रीतीत पार पाडू लागला. तोच महिन्यानंतर गोपूचे आई-वडील तोथे-याचे-हून परत आले. तेव्हा त्यांना भेटण्या-साठी गोपूचा मेव्हणा आनंद आला. ते तक्राराचे दिवस होते. माघात देवाच्या उन्हाची तयारी चकू होती.

रामराव आनंद व गोपू अगणत उभे होते, रामराव त्याला यावेळील काही

गोंड्यां सांगत होते. इतक्यांत गांवच्या जत्सव समितीचे लोक उत्सवनिधि मागण्यासाठी आले.

म्हणाले, "आपण या उत्सवासाठी मूक हस्ताने देणगी द्यावी!" गावर रामराव काही बोलणार तोच, गोंधू म्हणाला, "ठीक आहे! आम्ही आमच्या तांबाला साजेलशी देणगी देऊं पण देवीची पालणी नेहाना आमच्या घरासमोर आरती, पोत ॥ गोंधळ हा कार्यक्रम घटकाभर करायला द्या" व त्याने धसपशीत देणगी दिली.

गोंधूच्या म्हाभावात पडलेला हा फरक गंधून रामरावाना स्वयं समाधान वाटले. जेवढ्यांत शेतावर काम करणारे नोकर-दाकार तिकडे जाताहेतसे वधून गोंधू त्याच्याकडे निघून गेला.

आपल्या मेहुण्यांच्या वागण्यात झालेली सुधारणा आश्चर्याने वचन उम्या असलेल्या आनंदाला रामराव म्हणाल, "आनंदराव! त्या दिवशी तुमच्या बरोबर बोलणे

आत्मानंतर मुद्दामच नाही. निमित्ताने बाहेर पडलो. एवढे वय आत्मानंतर - मुद्दा अगदी लहान-महान वाचलेतही गोंधू स्वतःपणे विचार करू शकत स्थिरता, त्याचे कारण आम्ही त्याला आमचे वाट सोडून चालायला गिकलेनेच नव्हते, ही भावा: चूक मला फार उशीरा उमगली."

गावर काय बोलावे हे न मूकून आनंद नुसतेच, "असे होय?" म्हणून चण राहिला.

"तार मग! एक फुडल्यानंतर मुद्दा निमणो आपल्या पिलाळा अनाढ्याी प्रभा मुळे उड न देवा घरात घसघून भरवू लागली तर काय होईल? पिलाळा स्वतःच्या पयान असलेले उदध्याचे सामर्थ्य म्यानांत घेता ते दुवळे वनेल. आमच्या गोंधून तसेच झाले होते पण काही-का असेना मुनवाडेने आपल्या पातुर्याने गोंधूच्या घोष्यतेला योग्य ने वळण दिले, गाचे आम्हीला समाधान आहे."

वाईट वाटण्याजोगी गोष्ट

गण हा एक महा आठशी माणूस सोमनाथ शेटच्या दुकानी होता. गणूचे वडील शेवटपर्यंत इमाने-दुष्टारे नीकरी करीत होते, म्हणून सोमनाथ शेट गणूच्या आठशी नेवडे नसत देत.

एके दिवशी शेजारच्या गहरांगून दुकानाचा भाव बाणसांना गाडी पाजवी पडून गणूला दवर गार मानला. गाडीवानाने गणूला घरी आणून पोचविले. वैद्यधुवांनी केले जखमीची मनमपट्टी केजी, औषध दिले सोमनाथशेट गणूच्या समाचारावर येऊन म्हणाले, "तू सुखरूप येवयाचे. त्यापुढे नुकताजीचे काही मोल गाडी. तू पूर्ण बरा होईपर्यंत येव्याची वाळजी करू नकोस. तुझ्या पमातीत कपाळ करणार नाही."

एरव्ही गणूच्या आठसावहुन बोलणारी बायको आजारांत त्याची मनोभावे सेवा लागली समाचाराना येणारे व गतलय फळे, भाजी-पाला.

रहा दिवसानो वैद्याच्या जखमीची नपाखणी करीत. "गणू! तुना! वाईट वाटण्याजोगी गोष्ट लंगायी लागत आहे, पण त्याशिवाय गत्यंतर नाही" असे म्हणत, उचला बांधून म्हणाले-"ज्यामा फार मधीर आहोत, कमीत कमी दोन-तीन गहीन्या पयंत घेता, देणार नाही, आराम घे," देऊन ते जाण्यास निघाले, शेंकटा स्थाना घाबरीत गणू म्हणाला, "वैद्यका! भरो, काहीतरी वाईट वाटण्याजोगी गोष्ट रागेन तुनामांत आणि बायलांत काय?"

गणूचे हे विचारणे ऐकून वैद्यक आश्चर्याने विलून राहिले.

बिघडले कुठे?

सकाळीच उठून स्वैपाकाला लागलेला माधव, रम्याघरचा गळबला ऐकून शारानाहेर आला. एका दाम्भाभोवती बऱ्याच माणसांचा घोळका यथून बांधत येऊन त्याने गर्दीतून भाग घेतले. पन्नाशीतला एक बमरूक गृहस्थ छातीत उठलेल्या असहा वेदनांनी बिभूळत बसलेला दिसला.

तो गृहस्थ परगावचा आहे हे विचारून घेतल्यावर कांहीअण त्या दांगेवाल्याला म्हणाले—“हा माणूस या दुःखाच्यातून जमेलसे दिसत नाही, याला लवकर याच्या गावी घेऊन जा.”

भांबावलेला दांगेवाला घोडा शमटणार सोंब माधवने त्याला थांबवीत म्हटले—“हृदयाचे दुखणें उठते तेव्हां प्रवास करणें दृष्ट नव्हें, विश्रांतीने आराम पडतो, मनाची धरात नेईन.” व दांगेवाल्याच्या

मदतीने त्याने त्या अडोळखी माणसात घरांत आणून अंधश्रद्धावर निजविजे व त्या गाडीवांनाकरता वेदास बोलावणे पाठवले. वेदाने येऊन कसलेसे औषध दिले व काळजीचे कारण नसल्याचे सांगितले.

बालपणीच आई-वडिलांच्या मारपैस पारका शालेतल्या माधवने नातलग्यांच्या आश्रयाने जिल्हा पूर्ण केले होते व नौकरी पिळवली होती. तो स्वतःच्या हातांनी संपादक करून खात असे म्हणून सकाळीच कामाला लागे.

घरातील उरलेली कामे आटोपून येईपर्यंत तो आजारी गृहस्थ व्यवस्थित हाडीवर येतांच स्वतःला कुण्यातरी नव्या ठिकाणी बघून, पलंगावर बसून बसत, “मी कुठे जालोय?” असे तो गृहस्थ म्हणाला.

माधवने त्याला सर्व कांही सांगून—“आतां बरे वाटते आहे ना?” म्हणून विचारले.

माधवकडे भारावलेल्या नजरेने बघत तो माणूस म्हणाला—“माझे नांव बलवंतराव, तुम्ही ऐन वेळी मदत माझे प्राण बांधवलेत, मी तुमचे उपकार जन्मभर विसरणार नाही.”

त्यांना अडवीत माधव म्हणाला—“घोडे बरे वाटत स्नान करून, चार घास जेऊन, खायला करा.”

“बरे” म्हणून स्नान करून ते जेवू लागले, स्वैपाकाची तारीफ करीत बळवंतराव म्हणाले—“स्वैपाक खरोखरच सुंदर झाला आहे, मी माझ्या घरीच जेवतो आहेने वाटतेय.”

घोडा आराम घेऊन बळवंतराव गावी परतण्यास तयार झाले.

हृदयविकाराच्या रोग्यास एकटे पाठविणे बरे नव्हें, असा विचार करून कचेरीत रजेची चिठ्ठी पाठवून माधव त्याच्या बरोबरच निघाला.

गांवी पोचण्यास आली. घरी पोचतांच पत्नी, मुलगा व मुलगी सर्वांना माधवची आठवण करून देत त्याने केलेल्या मदतीचे बळवंतरावांनी तांडभर कौतुक केले. सर्वांनी भक्तापासून चांदोवा

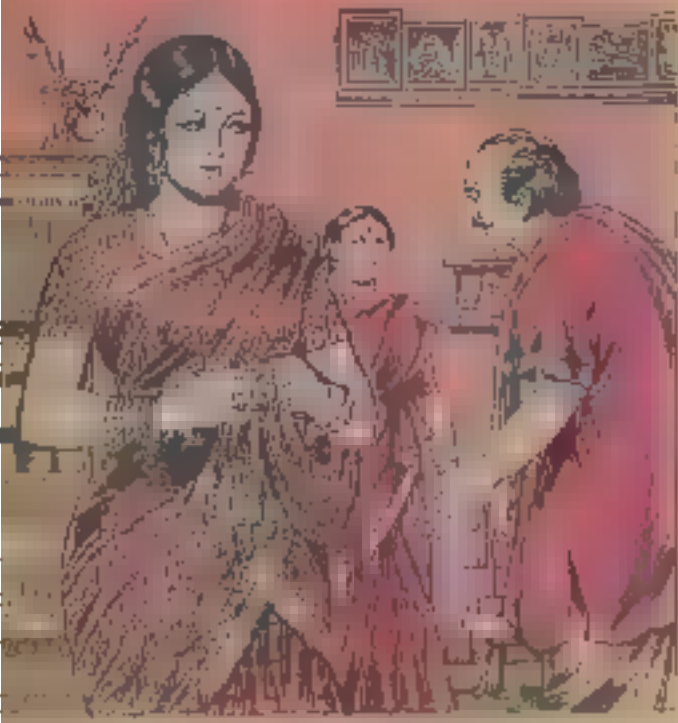

भाषार मानून एक दिवस राहुण्याचा फार आग्रह केला. माधवने त्यांच्या आग्रहास मान दिला.

त्याच्या मुलासह बाहेर फिरावयास गेला, तेव्हा बळवंतराव पत्नीस म्हणाले—“मुलगा चांगला आहे, धिकला-सवरलेला आहे आपल्या राघेसाठी यातून चांगले स्थळ कुठे मिळणार?”

त्याच वेळी राधा तिथे आली आईबापाची लाडकी असल्यामुळे तिला स्वैपाक करतावेत असूनही स्वैपाकाचा मर्याद करंडाळा होता. आठस जण तिच्या पोचवीस पुजला होता.

बावांनी विचारलेल्या प्रश्नास आईचा होकार निघण्याआधीच, “यांच्या घरी

आणखी कोण-कोण आहे?" म्हणून राधेने विचारले.

"अग! गाला जवळचे, नाभ्यांतले असे कुणी नाहीतच, एकदाच असली." म्हणाले.

"एकटेच असतात? मग जेवण?" राधेने विचारले.

"स्वतःच करून खातात! स्वैपाक फार चांगला करतात वर का, अगदी तुम्या आईच्या स्वैपाकासारखाच!" बळवंतराव किंचित हसून म्हणाले.

राधेने विचार केला, "बाबांच्या सांगण्यानुसार माधव हुशार आहे, स्वभावाने चांगला आहे, दिसायलाही सुंदर आहे,

मग काय हरकत आहे." व कांहीही न विचारता तिने माधवा होकार दिला.

त्या रात्री जेवण झाल्यानंतर गच्चीत बसून पान खातांना बळवंतराव माधवाला म्हणाले, "तुम्ही आमच्या घरी सर्वांना फार आवडला आहात, आमच्या राधिकेला तुम्ही बघितलेतच आहे, तुम्हाला जांबई करून घ्यावे अशी आमची इच्छा आहे. आपला काय विचार आहे?"

यावर माधव अणभर संभ्रमांत पडला, या गोष्टीची यात कितीतरी कल्पना नव्हती. त्याला आपल्या एकलकींढ्या जोडनाचा कटाळ येत होता. निरोमी व सुंदर असलेल्या राधेस नाकारण्याचे काही कारण नव्हतेच. योरा वेळ विचार करून माधवने गोष्टीस होकार दिला.

महिन्याभरातच लग्न होऊन राधा, माधवच्या घरी त्याची गृहिणी म्हणून आली. जालेल्या दुसऱ्या दिवशी सूर्य वराच वर आला तरी राधा जागी उठली नाही. त्याच राधेला उठवले नाही व कचेरीत जाण्यास उशीर होईल म्हणून माधवने आई-वडेंत स्वैपाक केला.

त्या दिवशी संध्याकाळी माधव परत येताच ती शेजारणी बरोबर देवळांत गेली. नवऱ्याची दोन भव्द घेतली कुडां नाही.

तिळा परतण्यास उशीर होतोय म्हणून माधवनेच स्वैपाक केला.

रात्री जेवतांना कोठुकाने राधा म्हणाली, "बाबांच्या सांगण्यावर माझा विश्वास दसला नव्हता, पण खरंच तुमच्या हातचा स्वैपाक अगदी माझ्या आईच्या स्वैपाकासारखाच "गोद" आहे."

बातकीच्या प्रसंगेने माधव हुरळून गेला. दुसऱ्या दिवशी दिवस बराच वर आला तरी राधा उठत नाहीत बघून माधव तिच्या उठवीत, "कचेरीला वेळ होईल लवकर उठून स्वैपाक आटोपून ये." म्हणाला.

स्वैपाकाचे नांव ऐकताच राधा भांबावली. काय म्हणावे हे न सुचून, "आई ग! डोक

जवळ हो!" म्हणाली. त्याही दिवशी माधवनेच स्वैपाक केला. अशा रीतीने दररोज कांही ना कांही सचब काडून तिने माधवच्या हाती स्वैपाक करविला, एवढेच नव्हे तर, "माझा हात पोषत नाही." या सबबीवर नवऱ्याला घरांतील जळमट सुद्धा स्वच्छ करण्यास लाविले.

नवऱ्याला प्रकारच्या सधडी सांगून बजार हात्यानंतर एके दिवशी राधा आई बडिलाच्या भेटी साठी माहेरी गेली.

पंधरा दिवसानंतर, सागरी येता-येताच, "आज मला एक साक्षी आणाना हो!" म्हणाली पंधरा दिवस एकादा राहून

तर, अशा रीतीने स्वैपाक चुकवण्याचे वहाणे करून कंटाळलेली राधा एके दिवशी माधवला म्हणाली, "का हो; आजच्या लानाच्या बांधी तुम्हाला कोण स्वैपाक करून देत असे?"

"वीच करीत असे" माधव उत्तरला.

त्याच्या या उत्तरावर खूष होऊन राधा म्हणाली, "मग आता, मला स्वैपाक कर म्हणून का म्हणता? मुठभर टाकायचे ते दोन मुठी टाकून को दोघाबाही स्वैपाक होतो, विघडले कुठे?"

तिच्या या बोलण्याने माधवला बायकोच्या मनाचा पूर्ण वाग लागला. दुसऱ्या दिवशी सकाळी माधव कचेरीत जाण्यास निघाला तेव्हा राधा म्हणाली, "माडी न घेतां जूप दिवस झाले हो, आज येतांना एक साडी आणा गेहे!"

काही न बोलतां माधव बाहेर पडला संध्याकाळी परी येताना नेहमीच्या दुकाना जाऊन त्याने एक काळ रंगाची साडी पसंत केली. कोळखीचा दुकानदार होता, तो पटकन म्हणाला "साहेब! परबांच बाईसाहेबांवरोबर येऊन तुम्ही अशीच, याच रंगा-पोताची साडी नेली होती ना? मग आतां वेगळी क्या!" पण माधवने तीच साडी घेतली. नवऱ्याच्या हातांत साडीचे पुडके पाहून आनंदलेली राधा

ती माडी घेताना कमाळाला जाऊन घालून म्हणाली-"अहो! या जधी अशीच, लालच माडी घेतली आहे ना? ही कशाचा आणलीत? ही परत करून दुसरी आणा!"

"आतां, कुठे परत करावचे? असं दे, इतक्या साड्या आहेत एकाच प्रकारच्या दोन साड्या असल्या तर त्यांत विघडले कुठे?"

"काही तरीच काय बोलतां? क्षीमभर साड्या असल्या म्हणून कुणीही एकाच साड्या दोन साड्या नसत नाहीत, रंगात, काठादराने कुठे तरी वेगळे पण बग्या-लाच हवें!" राधा म्हणाली.

"साधो साडीची बाब ती काय, त्यांत तुला एकाच प्रकारच्या दोन साड्या चालत नाहीत मग माझे बोधन भाव सांगाच्या आधी आणि नंतर एकाच प्रकारे असावे जशी अपेक्षा तू का करतेस? तुझ्या वडिलांची तसेच बरी नसते म्हणून इतके दिवस तुला नखरा मी सहन केला." असे

म्हणत माधव रागरागाने साडी घेऊन बाहेर पडला.

नवऱ्याच्या बोलण्यातील तथ्य राधेच्या घ्यानी घेऊन इतके दिवस त्याला जाणून-वृणून दिलेल्या कण्टाबद्दल तिचे डोळे पाण्याने भरून आले.

तिचेवडील भाईच्या स्वैपाकाची वागणणी करीत तेव्हा भाईच्या चेहऱ्यावर ओसंडणारे क्षुब्धीचे भाव, तिला होणारा आनंद राधेला आठवला. वीन तासांतून माधव परतला तेव्हा अंगणाने घेत राधा म्हणाली, "मी मुशंगणाने वागले, मला क्षमा करा!"

तिच्या कोळ्यांतील अंधू पुसत माधव म्हणाला, "सुखीना स्वतःची चुक कधीच कळत नाही. स्वतःची चुक ठमगलेली तू धूर्त होऊच शकत नाहीस!"

माधवने मागेला आणलेले साडीचे पुडके राधेच्या हातात दिले, त्यातील मोरदक्षी रंगाची साडी बघून राधेच्या चेहऱ्यावर इंद्रधनुष्याचे हंसू पसरले.

राम आणि रूप

एक चित्रकार एकदा एका जहागीरदारास येईव्यासाठी गेला तो जहागीरदार तेव्हा अतिशय रागांत होता. चित्रकाराचे सोमणे काही एक न ऐकता त्याचा वाटेस जाऊन बोलून घालवून दिले.

काही दिवसानंतर तो जहागीरदार एका सभेत गेला असता त्या चित्रकाराने त्याला भेटून, एक पत्र त्याला देऊन म्हणजे, "महाराज! आपले चित्र काढले आहे. बघून, चांगले ध्याम देण्याची करावी." जहागीरदाराने ते पत्र पाहिले आणि पश्चात्तापाने ते चित्र शक्यतोपर्यंत पाहिले, "हे बघा. हे माझे म्हणून पाहून काढून घ्यावी."

"आमा भगवती! पण महाराज पत्रावरून काढून घ्यावा भाको तेव्हा आपण भावाने कोण-मुळे होतो," चित्रकार म्हणजे म्हणाला.

त्या वेळी जहागीरदाराने त्या एका खांब्यावर बसून त्या चित्राची प्रतिमा पाहिली आणि तो अतिशय खुब झाला, ते प्रतिमाच त्या चित्रासारखेच होते. सभेत तो चित्रकाराची बघून विस्मित झाले. त्यांनी जहागीरदाराने काढले होते तेव्हा त्या चित्रात होते. सभेत तो चित्रकाराने दाखवून बघून खुब होऊन जहागीरदाराने त्याला विचारले दिवशी त्यानंतर तो कधीच कुठायर सत्तापना नाही.

विष्णुपुराण

सुतमुनी नारदाच्या तपदर्शनेची सांगू लागले :

पूर्वी नारद एका दासीच्या पोटी जन्मला. ती दाना एका भागवतोभाच्या घरी काम करीत असे. त्या भागवतोभाच्या घरी गेहूमी पोर कपडे व मुनी पेंत आणि त्यांचे तो चांगले आतिथ्य करी. नारद फार लहान होता तरी त्या बाल्यावस्थेतही तो त्यांना पाणीप्यायला आणून देई. व अशाच प्रकारे त्यांची लहान मोठी कामे करून त्यांची सेवावाकरी करी. त्या वेळी ज्ञानी मुनी आपसात घोर ज्ञानाच्या विष्णूच्या भाषेच्या गोष्टी बोलत. नारद त्या आनंदाने ध्यानपूर्वक ऐकत असे. पाणी म्हणजे 'नीर'. ते देणारा म्हणून मुनी

'नारद' म्हणून हांक मारीत नारदाच्या त्याची आई सांगू लागली.

त्या बालकाला त्या कोण, काय, काही माहीत नव्हते.

बरोबरची मुलं नारदाला. 'दासीपुत्र', म्हणून त्याच अपमान करीत.

पुढे काही विवसानी त्याला भागवतोत्तम ब्राह्मण सुद्धा निवतला. निराश्रित होऊन फिरत मुकेने जीव कासावीस झाल्या सारखा दारोदारी फिक लागला. त्याला 'पोर' म्हणून लोक हाकलू लागले. खट्याळ मुलं वगडवोडे मारून रडवीत आणि त्यातच त्यांना संमत वाटे.

“मी जन्मली? मी मग काय पाप की मला हतक्या अन्धायात ही लीक भारलाण करतात? कुमीकीटक व जनावरे सुद्धा रागाभलांत स्वच्छदपणे हिं- ताल फिरतात।” असा विचार करीत नारदान गाथ सोडून जंगलाची वाट धरली. त्याला मनी आपसात बोलत त्या गोष्टीची अगठवण झाली.

“मी तपश्चर्या का करू नये? कुलीन कुटुंबात देवात जन्मली पाहिजे!” असे ठरवून नारदाने तपश्चर्या सुरू केली.

“अमावाचा लीप? या त्रिलोकाचा जो पिता तोंच सर्वम्ब! त्याने मला कर्मही ठेवावे, मला ते मान्य!” असे

मनाशी ठरवून नारदाने तपश्चर्या केली. नारदाचे तप फळाला आले. त्याच्यावर तेजोमय प्रकाशाचा ओत पडला.

तो ज्योतिरूपे स्वतः विष्णूच प्रसन्न होऊन झाला होता म्हणाला-“वत्सा, नारदा! तू माझ्यात लीन होत आहेस तू वहादेवाचा मानसपुत्र म्हणून जन्मला येथील तूझ्यात असा वसेल तू चिरंजीवी होशील त्रिकालाबाधित त्रिलो- कात तू भ्रमण महान कीर्ती संपादन करशील.” असे विष्णूने वरदान दिले.

नारद विष्णूचा असा म्हणून व वहादेवाचा मानसपुत्र देखि म्हणून जन्मला व त्रिलोकाच्या पात्र ज्ञाना, विष्णूच्या अनेक लीलावतारांत नारदाचा अवतार हा एक गणका गेला.

गौर नारदाचा उपदेश म्हण धृज संपादण पाहू ज्ञानत्यागर एकदम समोर ‘दादा! थांब जाऊ नकोस!’ असे म्हणत उसभ रडत येऊन उभा राहिला व हात घट्टन म्हणाला-“दादा, तू येथे जंगलात निघून गेल्यास मी एकट्याने कोणा- वरीवर हरिभजन करावयाचे! तेंढायला तरी मला तुझ्या नारत्वा भाऊ कोडे सामणार? मझी आई तुला फाटव बोलली, पण तुझा माझ्यावर राग का?”

म्हणून जाऊ नकोस, ये! असे ओवसा- बोली रहू लागला.

ध्रुवाने उत्तमला मिठी मारली म्हणाला-“माझ्या मावऱ्या उत्तमा, मला जन्म दिल्याबद्दल आईला मुळां धोरवण यायला नको का?”

“तरमग मी मुळा तुझ्या वरीवर जंगलात येतो. तपश्चर्या करशील तेव्हा तुला मी फळे फुलं वगैरे आणून देईन.” उत्तम म्हणाला.

ध्रुव म्हणाला-“तस केळस तू तुझी आई तुझ्यासाठी रडत की रे! मी तुझा दादा ना! मग माझ पाहिजेस!”

ते ऐकून उत्तम तमाग रडत राहिला जागचा हालला नाही वेळी सुटवी थांबत आली व तिने मिठी मारली परंतु तिला शिककारीत म्हणाला-“आई, शिवू नकोस! तुझ्या मुळेच माझा निघून जातो आहे!”

सुरुचोची मान जाजेने आली झाली म्हणाली-“हीय बाबा! मीच पापिष्ठी आहे, सर्व गोंधळ माझ्या मुळेच झाला!” असे ती म्हणत स्वतः बाला व ध्रुवाला मिठी मारीत म्हणाला-“ध्रुवा बाळा! थांब! हे माझ्या मंदबुद्धीमुळे झाले. माझे सिद्धासन

तुझेच आहे. ये, बाळ।” तोपर्यंत ध्रुव पुष्कळच दूर निघून आला होता.

त्यानंतर सुनीतीला म्हणाला-“भाते, लारीकरीच रानगर्भा आहेत! तू मुळानी काळजी मुळीच नकोस! स्वतः नारायण रक्षणाला समर्थ आहे।” असे सांगून नारद राजाना म्हणाला-“ही आपण सर्वांनी मानावयाची आहे. तुझे वडील, ध्रुवचे आजोबा त्यासंभू मनु त्यांच्यावंशाला ध्रुव मोठी कीर्ती संपादन करून देईल. कोणी कोणाला दोष देण्याचे कारण नाही. ही सर्व त्या नारायणाची व संकल्प आहे!” सांगून नारदाने सर्वांचे सांखन केले.

ध्रुव मधुवनात "ओम् नमो नारायणाय" मंत्राचा जप करीत तपश्चर्या करीत असता यमुना नदीची मंथपारा वरवीर देत होती आणि क्रूर रानटो जानवरे त्याच्या चारी बाजूला आप्त मित्रांसारखी हिंमत होती. त्याच्या चोर तपश्चर्येमुळे त्रिलोक हादरून गेला.

कोणी कोठेही तपश्चर्या करू लागला की इंद्राचा वाटे की आपले कावण्याचा तो आहे. म्हणून इंद्राने ध्रुवाच्या तपश्चर्येत विघ्ने आणायचा प्रयत्न सुरू केला. वज्रप्रहार करून त्याने पाऊस, बीज व गारांचा वर्षाव केला. परंतु ध्रुव जागचा हलका नाही. इंद्राने उगडांचा

वर्षाव सुरू केला, तेव्हा विष्णूने मुदर्सन चक्र ध्रुवाचे रक्षण करण्यासाठी त्याच्या डोक्यावर फिरत राहिले व सर्व दगड दूर जाऊन पडले.

तेव्हा तारक म्हणाला—"ध्रुवाला तू सामान्य बालक समजत आहेस का? तू केसालाही काढू शकणार नाहीस! बिनाकारण तू मिळं नकोस! इदपद म्हणजे काही किमतीचेही नाही, समजते का?"

ध्रुवाच्या तपश्चर्येवर प्रसन्न होऊन विष्णूने त्याला दधेन दिले. ध्रुवाने विष्णूच्या पायांना मिठीच मारली आणि त्याच्या प्रसन्न बवलाकडे एकाप होऊन आनंदात वाळीत पहात राहिला. त्याच्या कठालून उमटतेना. त्याच्या वनात म्हणायचे होते—"देवा, तोंड भरून तुझी स्तुती करावी वाटते, पण मी अवीर दालक आहे, काय बोलाने तेच कळत नाही!"

विष्णूने आपला शंख ध्रुवाच्या गालाला मारून, लगेच वेदवेदांतातले सारभूत चोर स्तौत्र सामगानासारखे ध्रुवाच्या तोंडावाटे प्रगट झाले.

विष्णूने मंदहास्य करीत विचारले—"बाळा, ध्रुवा! माग, तुला काय हवं ते?"

ध्रुव म्हणाला—"हे परमपुरुषा! अमर जसा कमळाला चिकटून राहातो तसे माझे

मन तुझ्या मधुर मंदहास्यवदनाच्या कमळावर नित्य चिकटून राहील, एवढेच मला हवे आहे, माशिवाय काही नको!"

"तथास्तु! तू आपल्या राज्यात परत जा व धर्म व्यापाने राज्य कर. त्यानंतर तू माझे स्वस्थस्थ असलेल्या विश्वाच्या निरोभागी असलेल्या ध्रुवपदाचा पोहोच-घोन! कल्पकल्पातापर्यंत तू पदावर स्थिर राहशील!" असे देऊन विष्णू अंतर्धान पावला.

विष्णूने ध्रुवावर अनुग्रह करण्यासाठी जो अवतार धारण केला त्याला 'ध्रुव नारायणवतार' हे प्राप्ती झाले.

ध्रुव माहिष्मतो नगरीला परत उत्तानपाद राजाने ध्रुवाचा राज्याभिषेक करून दिला आणि स्वतः बान-प्रसन्नमात तपश्चर्या करण्यासाठी निघून गेला.

दत्तमाचा विवाह झाला नव्हता. तो राजाधर्मीक अनुसरून प्रजला हिल पर्व-फामून काही घास होऊ नये यासाठी शिकारीस बाऊ लागला. हिमालय पर्वताच्या अरण्यात दुष्ट रहात, त्यांनी त्यांच्याशी वैर घेऊन त्याला ठार केले.

तुळसी पुत्रशोक अनावर आल्याने तिकडे गेली आणि पेटलेल्या वणव्यात सापडून जळून गेली.

ध्रुवाने वक्ष जातीचे निर्मूलत करण्यासाठी त्याची राजधानी असकापूरीवर स्फारी केली. ध्रुव पायाची यक्षांनी भावा-जालाचा प्रयोग करून पाहिला. ध्रुवाने नारीयणास्त्राचा प्रयोग करून यक्षांचे भावजाल छिन्नभिन्न करून नष्ट केले.

कुबेर ध्रुवासमोर हात जोडून धरण मागायला आणि त्याला अखोट संपत्ती व मुल्यवान भेटी देऊन त्याला त्याने छुप केले.

ध्रुवाला पुनसंततीचा लाभ झाला. त्याने एक वादश राजा म्हणून चिरकाल राज्य केले आणि स्वायंभू मनुच्या वंशाला कीर्तिलाभ करून दिला. शेवटी आपल्या चोरल्या मुलाचा राज्याभिषेक करून देऊन

वर्तिकाश्रमी प्रस्थान केलं. विष्णूचे ध्यान तपस्वर्या करीत त्याने स्वर्ण देह संपादन केला.

श्री विष्णूच्या आज्ञेने विष्णूकृत विमान भेंऊन आले त्यांना विष्णूतारसेच हात होते.

ध्रुव त्यांना म्हणाला—“माझ्या आईला प्राप्त नाही ते किलो ही असते तरी त्याची गरज नाही!” विष्णूदुतांनी प्रथम एका विमानातून वर जात असलेल्या सुनीतीला दाखविले. तेव्हा ध्रुव विमानात आणि अनुक्रमे ग्रह मंडल, सप्तर्षी मंडल आणि सप्तर्षी पार करून ध्रुव-पदापर्यंत प्राप्त झाले. ध्रुवपदाला विष्णू-

पद किंवा ध्रुवक्षिती असेही म्हणतात. विष्णूचे निवासस्थान जे वैकुंठ तेथेच आहे. ध्रुवक्षितीतच गोलोक आहे. गोलोकात विष्णू द्विभुज रूपाने कृष्ण म्हणून ॥ प्रकृती ही राधा म्हणून राहून वेगुगान करीत आनंदाने वितार करतात. गोलोकाच्या वर घोर अधःकार पसरलेला असतो. ॥ वैकुंठलोकात काम करतो. ध्रुव नित्य-निर्निमेष विष्णू अधःकारापलीकडे विष्णूकडे एक टक् पहात असता त्याची स्योति नित्य प्रकाशित होत असते. सुटपाला बांधलेल्या माईमारचे सप्तर्षिमंडल ध्रुवाच्या चारी बाजूला प्रदर्शना करते. त्याच्या त्यावेळी सर्व ग्रह व नक्षत्र मंडल फिरत असतात.

गोलोकाच्या खाली ब्रह्मादेव राहतो. तो सत्यलोक, पुढे जनलोक, महलोक, स्वलोक, भुवलोक, भूलोक असे ऊर्ध्वलोकात रातलोक आहेत आणि भुवलोकाच्या खाली अधोलोकांतील अतल, वितल, सुतल, रसातल, तलातल, महातल व पाताल असे लोक मिळून चवदा लोकांच्या वर विष्वक्शिखराच्या अप्रस्थानी राहून ध्रुव अचलावस्थेत राहून सर्व विश्वाला प्रकाशित करतो.

दीक्षा असली, परंतु नहानघोर हामेदन मानता कितीही मोठे व्यय गाठणे असंभव

अमृत नये. त्याचे उदाहरण म्हणजे पांच वर्षे वयाच्या ध्रुवाने तपश्चर्या केल्याने जे माध्य केले ते होय!" या शब्दात सूनू महर्षी ध्रुवचरित्र संपूर्ण पुढे सांगू लागले.

मत्स्य म्हणजे मासा. एक केवळ जलचर प्राणी आहे, तर कूर्म म्हणजे मासाचे हे पाण्यातही व जमिनीवरही करणाऱ्या प्राण्यांपैकी एक आहे. पाण्यातून भाजी जमिनीवर आला. म्हणजे जलचर असलेल्या भूवर अवलंबून त्याने प्रवेश केला.

विष्णूने असाच कांसाग होऊन कूर्मावतार धारण केला! असे सांगून सूनू महर्षींनी कूर्मावताराची गाथा सुरू केली.

देव व दानव म्हणजे सुरासुरांनी क्षीर-सागराचे मथन सुरू केले. त्यांना या समुद्रमंथनाने अमृत प्राप्ती होईल असा विश्वास होता.

अमृतप्राप्ती झाली तर ती सर्व आपल्यालाच प्राप्त होईल! असे भुजबला-

वर आणि संख्याबळावर अवलंबून राहणाऱ्या राक्षसांना वाटत होते.

राक्षसांना अमृतप्राप्ती आली व अमृतत्व लाभले तरी आपला विवाद असा काय होणार? आपला सर्व भार त्या विष्णूवर तर आहे! असे देवाना वाटत होते.

क्षीरसागरात मंदार पर्वताला रवीसारखा करून, वासुकी नागाला त्या रवीला बांधून समुद्रमंथन करावयाचे ठरवले. परंतु मंदार पर्वताला आणि त्याला क्षीर समुद्रात आणि उभा करणे कोणासाठी शक्य म्हणते. म्हणून विष्णूने अनूग्रह करून ते काम केले आणि गिरिधारी ही कीर्ती संपादन केली.

राक्षसांनी वासुकीला त्याच्या तोंडा-कडून धरतो, हाडू धरला. 'ते मान्य करा', असा सल्ला विष्णूने देवाना दिला आणि सर्व देवाना पुढे धरायला सांगून शेंपटाचे टोक स्वतः विष्णूने धरले. नंतर क्षीरसागराचे मथन सुरू झाले.

शंका समाधान

विष्णू पर्वताच्या पायथ्याशी एका खंदपात शंभू नांवाचा एक गरीब होता. तो झोगराळ भागात शेती करून वृद्ध आईची सेवा करीत कधीचशी भुजराण करीत असे. एकदा त्याच्या मनात एक शंका आली—"आपल्या बरोबरीचे इतर लोक आपल्या प्रमाणेच मेहनत करून श्रीमंत होत आहेत, मग आपण इतके कष्ट उचलून मुद्धा आपल्याला आणि आईला पोटभर जत्र मिळवण्याची मारामार का?"

त्या भागात असणाऱ्यांच्या तोंडी- "शंका असले तर आंगोरस मुनीला विचार." ही लोकोक्ति असामची. हे आंगोरस मुनी नासिक जवळच्या ज्यंब-केशवराच्या डोंगरात तप करीत आहेत, असे मुद्धा म्हटले जायचे.

आपली शंका आंगोरस महामुनींना विचारून घ्यावी, असे शंभूने ठरविले. त्याने

आपल्या आईला तो विचार मनात घेताच तिचे मत विचारले. म्हणाला- "आई, मी नाशकाला जायचे, म्हणतो" तेव्हा तिने त्याला त्याच्या या विचारापासून परावृत्त करण्याचा कितीही प्रयत्न केला तरी त्याने आपला निश्चय सोडला नाही. तो श्रमकेपवराकडे निघाला.

मार्गवर्गण करीत असतांना निंबळ बरण्यांत त्याला एक सोंपडी दिसली. भुकेने त्याचा जीव कासावीस झाला असल्यामुळे त्याने त्या सोंपडीत पाऊल टाकले व सोंपडीतील वृद्धेजवळ अन्न मागितले. म्हणाला-"माते, घासभर काढाळ का? भूक लागली आहे." त्या वृद्धेने त्यास पोटभर श्रावून तो कुठे आहे याची चौकशी केली.

शंभूने सर्व काही सांगितले. म्हणाला- "मी किती कष्ट सहन करून काम केले

तरी पाज दारिद्र्य की भास नाही, हे मी आंगीरस मुनींना विचारायला जात आहे. सधे ऐकून म्हातारी म्हणाली-“बाबारे, माझी सुखा एका शका महामुनीला विचारून घे, माझी नास अठरा वर्षांची आहे, त्रिशायला अक्षिपय सुंदर आहे पण तिजा बोलता येत नाही. तिचे मुक्कपण कसे जाईल हे राज विचारून घेतील का?”

शंभूने ‘हो’ म्हटले व तो तेथून पुढे निघाला. चालता-चालता एका गावाजवळ पोचला. तिथे त्याला एक घर दिसले त्याने त्या घरच्या यजमानास विचारले-“महाराज, मी फार दूरून चालत येतो आहे, मूक

फार लागली आहे, कांही खावयास मिळेल का?”

त्या गृहस्थाने शंभूला आपल्या पंक्तीस बसायला सांगून पोटभर जेऊ घातले, व ‘कोण? कुठला? कुठे जात आहे?’ म्हणून विचारले.

शंभू म्हणाला-“कितीही कष्ट केले, तरी माझे दारिद्र्य कमी होत नाही, असे का? हे विचारण्यासाठी मी व्यचंकेस्वरी असल्याच्या आंगीरस महामुनीकडे जात आहे.”

■ एकून तो गृहस्थ म्हणाला-“तर बाबा, माझ्या घादतीतही असा विचारून घे, माझ्या गरसात सग्याचे एक भांड रसरसून वाढलेले आहे, पण कितीतरी दिवस झाले, त्या भांडाच्या अडून फळ येत नाही, आंगीरस मुनींना ■ कसे फळेले हे विचारून घेतील का?”

‘जरे,’ म्हणून शंभू पुढील मार्ग आजमू लागला. जातो-जातो तो एका घनदाट अरण्यात पोचला. तेथे त्याला एक आश्रम दृष्टीस पडला.

तो त्या आश्रमांत गेला, आणि त्याने तेथे एक मुनी होते, त्यांना मला सोडे जेवायला याठार का? विचारले. शंभूचा थकलेला चेहरा पाहून त्या आश्रमातील मुनीने त्याला प्रेमाने पोटभर जेऊ घातले व विचारले की तो कुठे जात आहे?

शंभूने त्या कृषीला आपले दारिद्र्य, व त्याच्या निर्मूलताचा मार्ग विचारण्यासाठी आंगीरस महामुनीकडे जात असल्याचे कथन केले.

ते ऐकून ते कृषी म्हणाले, “बाळ! तरमग आंगीरस महामुनींना माझ्या बाबतीतही थोडी विचारणा करून घे मी कितीतरी दिवसापासून काही सिद्धी प्राप्त करण्यासाठी ■ करतो आहे, पण किती वर्षे झाली तरी माझी साधना सफल होत नाही, काय कारण? तेवढे विचारून घेतील काय?”

“अवश्य विचारून घेईन!” म्हणून सांगून शंभू व्यचंकेस्वराची वाट लागू लागला. कऱ्याक कठीण प्रवासानंतर तो

आंगीरस महामुनींच्या आश्रमाजवळ येऊन पोचला. महामुनींनी त्याला प्रेमाने आत बोलावून घेतले. स्नान, भोजन झाल्यानंतर त्याचे येण्याचे विचारले.

शंभू हात जोडून विनयाने म्हणाला, “महामुनी! मी आपल्याकडे भार शंकाचे निरसन करून घेण्यासाठी आलो आहे.”

आंगीरस महामुनी म्हणाले-“बाबारे! माझ्या नियमानुसार मी फक्त तीन शंकांचे निरसन करेन. तरी तू एक प्रश्न नगळून बाकी तीन प्रश्न विचार, मी तुम सफा समाधान करीन.”

शंभू क्षणभर विचार झाला आपल्या दारिद्र्याबद्दलची शंका न विचारण्याचे ठरवून, म्हातारीच्या मुक्या मुलीबद्दल,

गृहस्थाच्या वंशीट्या आशाबद्दल. प्राप्त करण्यासाठी तपाचरण करणाऱ्या ऋषींमहलच्या वरका विचारून, महामुनींनी त्याचे केलेले समाधान ऐकून, विनम्र अभिवादन करून परत निघाला.

प्रथम ती तपासाचना करणाऱ्या ऋषीं म्हणजे आला, ऋषींनी शंभूला बघतांना—“महामुनींनी काय सांगितले?” म्हणून विचारले.

शंभू म्हणाला—“तुमच्या दोघ्यांत एक मणी आहे म्हणं, तुमची सगळी साधना त्या मण्यांत जात असल्यामुळे ती फलदायक होत नाही, ती मणी काढून टाकल्यास तुम्हाला सिद्धी होईल, असे आंघीरस महामुनींचे सांगणे आहे.”

हे ऐकून त्या ऋषीला आश्चर्य वाटले, त्यांनी आपल्या जटा धोकळ्या केल्या तेव्हा जटेंतून एक मणी निघाला. ऋषींनी ती मणी शंभूला दिला व म्हटले—“बाबारे, हा मणी तू ठेवून घे, मी निदिमाधन करण्यास धोकळ्या झालो.”

ऋषींचा निरोप घेऊन शंभू त्या गृहस्थाकडे निघाला.

शंभूला बघताच त्या गृहस्थाने विचारले—“महामुनींनी माझ्या प्रश्नाचे उत्तर दिले का?”

शंभू त्यांना म्हणाला, महामुनींनी सांगितले आहे. तुमच्या मण्याच्या झाडाखाली सुवर्णमुद्रांनी भरलेले नळ आहेत म्हणं. ते बाहेर काढून आणून आणता हाळिले जाणतील.”

रहस्य बाहेर फुटणे नरे नव्हे, म्हणून त्या गृहस्थाने, त्याच रात्री, शंभूच्या मदतीने सगळ्या झाडाखाली लपून पाहिले, जमीनीतून नळ सुवर्ण कलश निघाले.

आश्चर्याने होऊन ती गृहस्थ शंभूला म्हणाला, “बाबारे! हे सर्व अगदी अकल्पित आहे, तरी तू यातून एक कलश घेऊन जा!”

ऋषीने दिलेला मणी व एक स्वर्णकलश घेऊन शंभू म्हातारीच्या ओपडीकडे निघाला.

म्हातारीने शंभूस बघतांच विचारले, “बाबारे! माझा नातीकडल महामुनी काय म्हणाले?”

“आजी! महामुनी म्हणाले की, तुमच्या नातीस तिच्या मनपसंत वर वृष्टीस पडतांच ती आपोआपच बोलू लागेल,” शंभू म्हणाला.

त्यांचे बोलणे ऐकत आहे तोंच म्हातारीची नात तिचे बाली.

शंभूला बघतांच तिचे गाल लाजेने आरक्त झाले. ती आजोला म्हणाली, “आजी हे कोण आहेत?”

तिचे बोलणे ऐकून म्हातारी आनंदून म्हणाली—“माझे नाते तुम्हा बाबता बाळ, याचा अर्थ हा नवरा म्हणून तुला पसंत आहे. आता मी तुमचे दोघांचे आदून देऊन तुम्हाला दोळे मिटव्यास धोकळी झाले.”

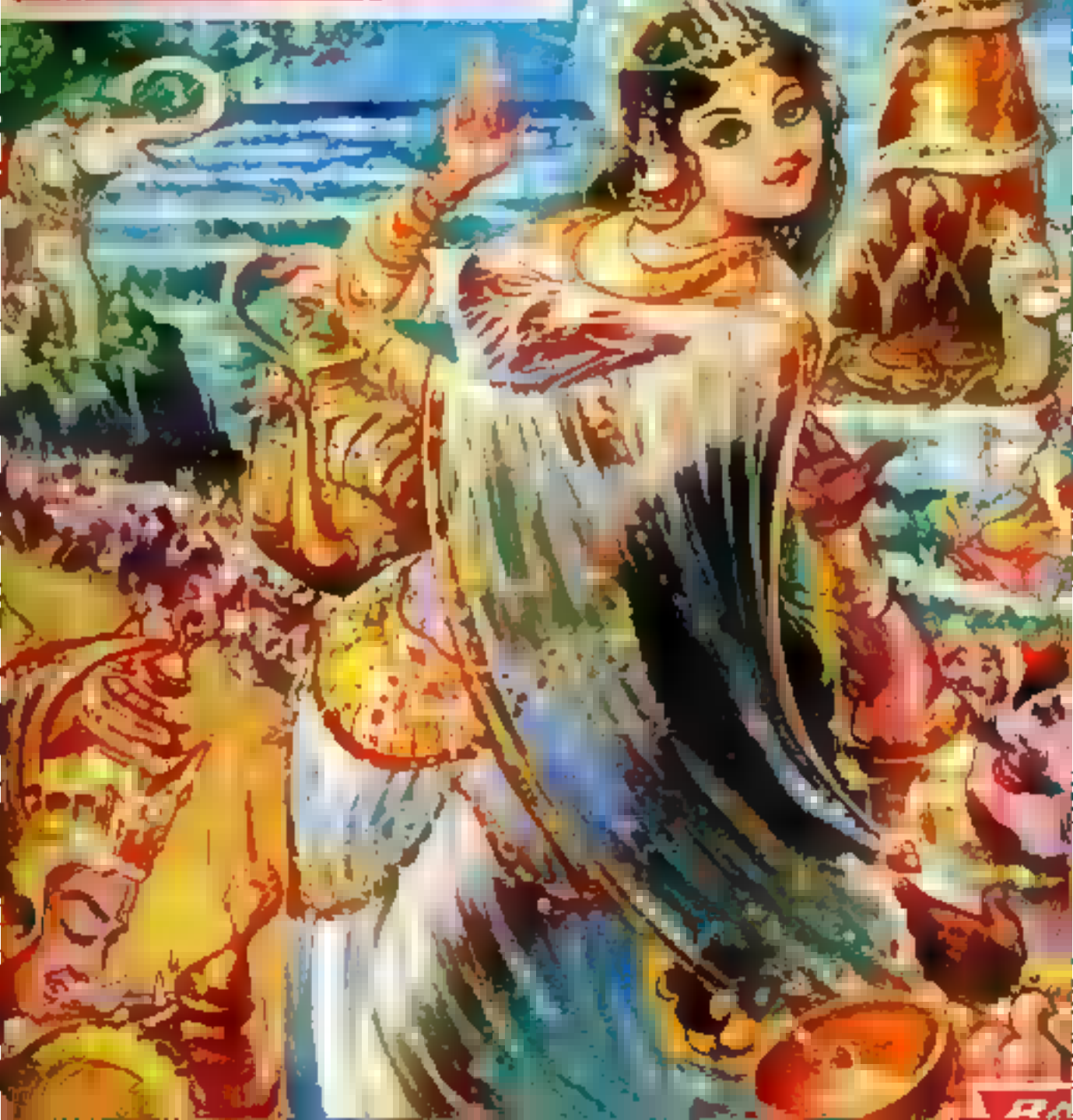
शंभूचे लग्न झाले. ती बापकोला घेऊन मणी व सुवर्णमुद्रांचा कलश घेऊन घरी गेली.

दरम्यान शंभूची वाट बघत, राहून-राहून त्याची आई ओषळी झाली होती. शंभूचा आवाज ऐकून ती तूफत झाली, पण ती त्याला बघू शकली नाही. तिला फार फार वाईट वाटले.

शंभूने ऋषींनी दिलेला मणी काढून आईच्या डोक्यासगीर धरून म्हटले—“हा मणी तरी दिसतोय का आई?” आईने ती मणी हातांत घेऊन डोक्याच्या अगदी जवळ नेला व, “नाहंर नाता, काहाच दिसत नाही असे म्हणू लागली तोंच तिच्या डोक्याच्या मण्याचा स्पर्श झाला तत्क्षणी तिला पूर्ववत् दिसू लागला.

ऋषींनी केलेल्या तपासाधानमुळे त्या मण्यास अलौकिक महिमा आहे, हे शंभूने ओळखले. त्या मण्याच्या प्रभावाने शंभूचे दिवस पासटले. ती आपल्या सौंदर्यवती पत्नी सह, वाईची सेवा करीत सुखाने राहू लागला.

अदृश्यकरण मंत्र

पुष्पकनगर नावाच्या गावी स्वयंतक नावाचा एक चोर रहात असे. तो रात्रभर चोऱ्या करी दिवसा सध्या गृहस्थासारखा वागे. तो चांगला श्रीमंतच नव्हे तर एक चांगला सुसंस्क्रुत तरुण आहे. असे समजून एका श्रीमंत माणसाने आपली मुलगी चंपावतीशी त्याच लग्न करून दिले.

चंपावती मुणवती होती व शीलवतीही होती. नीतिधर्म पाळत करून रहावे असे तिला वाटे. आपला पती चोऱ्या करतो, हे कळायला तिला फार विनस लागले नाहीत. तेव्हा तिला अपार दुःख झाले. पतीला सन्मार्गावर आणण्यासाठी तिने अनेक प्रकारे प्रयत्न करून पाहिले. परंतु बायकोचा नीति बोध स्वयंतकच्या डोक्यात तिळमात्रही शिरला नाही.

काही काळ लोटल्यावर चंपावतीला एक मुलगा जाला. त्याचे नांव सुमन असे

डेवण्यांत आले. बापासारखाच मुलगा चोर होईल की काय ही माती चंपावतीला रात्र-दिवस वाटू लागली. तिने पुष्कळ विचार करून मुलाला पांढवे वस्त्रे लावताच त्याला बिद्याभ्यासासाठी वडिलांकडे पाठवून दिले. अठरावे वन आगेपर्यंत सुमन आपल्या आजोळीच रावला.

आपला मुलगा आपल्यासारखाच नीय-विशेष निष्ठात साला पाहिजे, आजोळी राहून तो ही विद्या काय विकणार असा विचार करून स्वयंतकने मुलाला आजोळ-हून परत बोलावून घेतले.

चंपावतीला काळजी वाटू लागली की मुलगा जातां बापाचा घंदाच शिकणार की काय? तिने मुलाला एकांतात बोलावून त्याचा बाप काय घंदा करतो आहे हे थोडक्यात समजावून सांगितले व म्हणाली—
“तू मात्र नीतिधर्म पाळत करून काहीतरी

व्यापार कर! पण बापासारखा चोर मात्र होऊ नकोस, एवढीच माती इच्छा आहे!”

“आई, तू काही काळजी करू नकोस!” सुमन म्हणाला.

त्यानंतर एका आठवड्याने स्वयंतकने मुलाला बोलावून म्हणाला—“मुला, धन संपादन करण्याचे अनेक मार्ग आहेत. परंतु चोरीचा घंदा त्या सर्वांत थंढ! अजून तू माझ्याबरोबर चल, मी तुला या भंदातील सर्व गुपितं मुला शिकवीन.”

“नको बाबा! चोरी करून जर कैद झालो तर तो अपमान सहन करावा लागेल त्यापेक्षा मरण आसेल बरे असे वाटेल. मी व्यापार करावा म्हणतो!” सुमन म्हणाला.

“तू मूर्ख आहेस! व्यापारात नफाच मिळेल. कशावरून? सर्व देवावर अवलंबून आहे! तू एक आणि ही बिद्या माझ्याजवळ शिकून घे!” म्हणाला.

“बाबा मी व्यापार सुरू करतो. त्यात यश मिळाले नाही तर काही विषयत नाही त्यानंतर चोरीचा घंदा सुरू करीन. चोरीच्यात शिकून नेपुण्य मिळविण्यासारखं असं वाहेच काय? मला अदृश्यकरण मंत्र येतो. त्याच्या सहाय्याने चोरीचा निर्विघ्नपणे चालेल. मला वाटेल तेव्हा मला अदृश्य होता येईल. कोणी माझा हात धरला तर तोही अदृश्य होईल. या

विद्येचे प्रदर्शन मी गुरू व आईवडिलां-व्यतिरिक्त कोणासमोरही दाखवू शकेन.”

स्वयंतक ऐकून म्हणाला—“या गण्या-वर माझा विश्वास नाही!”

“असे असेल तर आज रात्रीच एका घरी चोरी करायला जाऊं या. फक्त माझ्या मंत्राचा प्रत्यय कळावा यासाठी! पण तेच चोरीमात्र करायची नाही. आपली आवश्यक असेल तेव्हाच त्या मंत्राचा उपयोग करावयाचा, दुरुपयोग करणार नाही, अशी भी गुरू समक्ष शपथ घेतली आहे!” सुमन म्हणाला.

स्वयंतक त्या गोष्टीस कबूल झाला.

त्या दिवशी रात्री पिता पुत्र गावात निघाले. त्या गावात बज्रगुप्त नावाचा एक गर्भ भीमंत व्यापारी होता. त्याच्या घरासमोर दोघे थांबले. मंतर बापाचा हात धरून सुमन काहीतरी मंत्र म्हणू लागला. तो बापाला सावध करीत म्हणाला—“बाबा आतां तुम्ही काही बोलू नका! आपण कोणाला दिसणार नाही!”

त्या घराच्या चारी बाजूला कोटासारखी मोठी भिंत होती. तिच्यावर चढून उडी मारून आष्याच्या विचारात स्मंतक होता. त्याला अद्वीत सुमन म्हणाला—“चांगला राजमार्ग आपण आडवाटेने जाण्यात अर्थ काय?”

फाटकाजवळ पाहारेकरी उभा होता. तरी स्मंतक व सुमन मात जाऊ लागले तरी त्याला ते कळलेच नाही असे दिसले. आत काही अंतर चालून गेल्यावर दोघे बाडपाच्या सिंहादारावर आले.

सुमन सिंहाद्वार उघडे होते, खांद्यून जाताना बापाला हळूच म्हणाला—“सावध हं, माझा हात सोडू नका!”

आत कसली तरी मंत्रबानी होती. कोणाचही या पिता पुत्रांकडे बघच गेलेच दिसल नाही. सुमन बापाला वादघातील सर्व हालतापून लहान मोठ्या सांग्यातून घेऊन गेला. एका कोळीत चार मोठो पेटारं होती त्यातून रत्ने सांघिनये सांघ्याचे दागदागिने भरलेले होते. देशमी, मलमलीची व जरीची मूल्यवान वस्त्रे होती. सुमनने अडविले नमते तर बापाले चारसहा दागिने नक्कीच जांबविले असते.

पितापुत्र घरी परतल्यावर बाप म्हणाला—“तुम्ही ही मंत्रविद्या अद्भुत आहे. हा मंत्र तू मला शिकविणार नाहीस का?”

“का नाही, शिकव्हीन!” सुमन म्हणाला. मंतर सुमनने चढिलांना अद्वय करण मंत्राची सिद्धी प्राप्त करणे कसे आहे हे समजावून सांगितले.

तो मंत्र शिकणाराने दररोज पुराण पोथी वाचन करावयाचे असले. नीतिग्रंथ

वाचावयाचे असतात. एक तासभर पूजा करावयाची असते. हे सर्व यथाविधी केल्यानंतर रात्री सोपायच्या आधी अद्वय करण मंत्राचा जप शंभर वेळा करावयाचा असतो. तरी दहा वर्षे केले तर सिद्धी प्राप्त होते.

स्मंतकने ती विद्या शिकून घ्यायचे ठरविले आणि निश्चय करून सुमनने सांगितल्या प्रमाणे पूजा, पुराण वाचन वगैरे नियमितपणे करू लागला. तेव्हा सुमन आईला म्हणाला—“आई, आतां दहा वर्षे-बाबा चोरोच्या नादाला लागणार नाहीत. या अवधीत नीतिग्रंथ वाचतील. पुराण वाचन करतील. त्याचा परिणामचोरी करणे ही चूक आहे. त्यांना सहजी कळेल. मी कसल्या करावया म्हणता तर काही विघ्न येणार नाही.”

चंपावतीने मुलाला विचारले—“कायरे, तू ही सर्व सिद्धी कशी प्राप्त करून घेतलीस?”

आजोबांकडे राहात असतांना माझी ओळख बज्रगुप्ताच्या मुलीशी झाली.

ती माझ्यावर जीव खायला तयार आहे. तिच्या मदतीमुळे हे सर्व नाटक शक्य झाले.” असे सांगून आदल्या दिवशी रात्री त्याने जे केले ते थोडक्यात सर्व सांगितले.

“म्हणजे तुम्हे बाबा चोर आहेत. हे त्या सर्वांना माहीत झाले का?” चंपावतीने भीत-भीत विचारले.

“नाही आई, बाबांची प्रकृती बरी नाही. रक्षणा हलकी घनार्जन करायला फार वास होतो. असं मी त्यांना सांगितले. त्यांना सर्व आजार विसरावा म्हणून हे अद्वय करण मंत्राचे करण जरूरीच आहे सांगितले होते.” सुमन म्हणाला.

अद्वयकरण मंत्र साध्य झाल्याच्या नादाला लागला आणि सुमनचे लग्न बज्रगुप्ताच्या मुलीशी निविघ्न पणे पार पडले. त्यानंतर त्याने सासऱ्याकडून व्यापार कसा करावा शिकून घेतले आणि एक यशस्वी व्यापारी म्हणून मोठे नाव मिळविले.

वासरा साठी

आळणासारखा हिडणारा बंड्या एका नारळाच्या वाजेच्या वाजूने जात अन्ना साड्या खूप लागले पाहुन शाळावर चढू लागला.

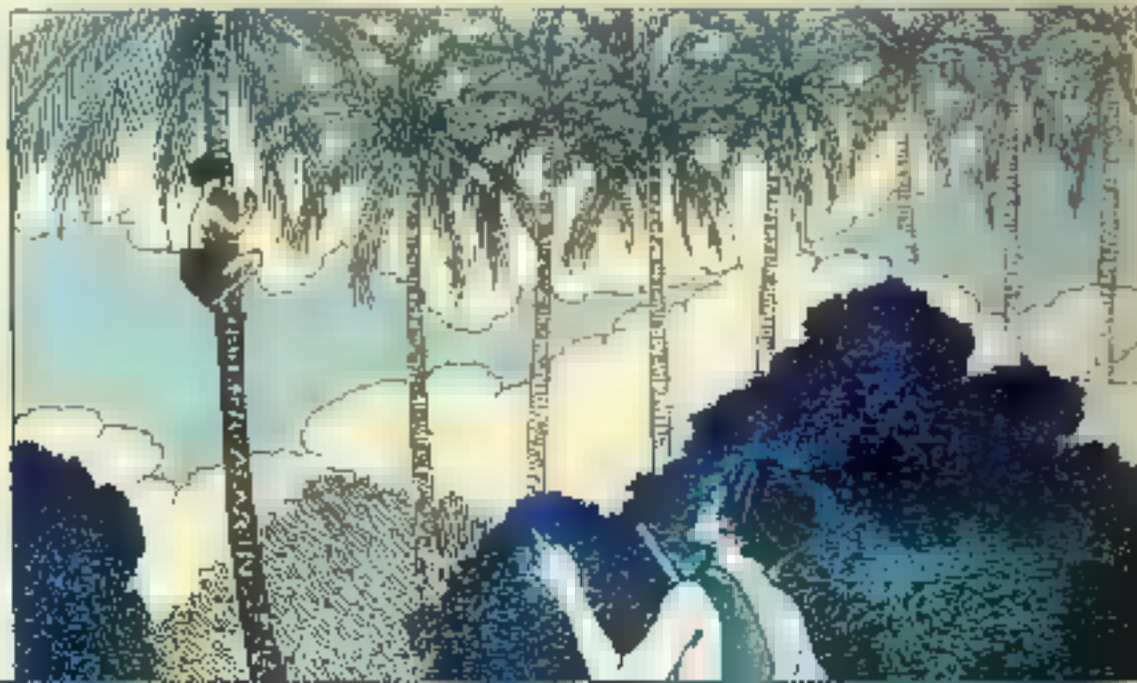
पाहारेकऱ्याने ते पाहिले व त्या वाजूला धावता आणि मोरव्या-“कोण रे तो शाळावर चढतो आहे ?”

बंड्या बोला त कचरतां म्हणाला-“बडव्याच काय ज्ञानं खानी उतरतो आहे. बाराच मास दिसत नाही.”

“नारळाच्या शाळावर वासरं कसं रे ? बोक आहे का ठिकाणावर ?”

“तू म्हणतो आहेस ते ऐकून आम्हाला हुतार दिसतोय को रे। ते वासरं दिसत नाही शाळावर चढून, बिळांमध्ये, जिवा चढून म्हणतात. मी सांगतो ते त्यांना आहे. तू जरा आयच्या भाककाकडे जाऊन मी वासरंसाठी शाळावर चढतो बंड्या ही माझ का ? तुझे उपकार काही तरी घेईन.”

ते उतार ऐकून हा कोणीतरी पूर्व मोळसट दिसतो आहे असे समजून पाहारेकरी बडव्याला सोपवीत येऊन गेला आणि त्याला चार घास खावता राहिले.

[१८]

[समुद्रकेतूच्या कावेकारांना वज्रमुष्टीने ठार केले. पत्तर बाबोतील एका महात्म्या बेटावरच्या समुद्रकेतूच्या गुप्तधामावर शिववत आणि संवरदेव हत्ता करण्यास आले. तेथे समुद्रकेतूने बरी डेपलेल्या मोंकबो गुलामांना त्यांनी सोबविले आणि सर्व मिळून समुद्रकेतूवर हत्ता करायला विड जाले. पुढे-]

वज्रमुष्टी व समुद्रकेतू दोघांमध्ये एक भयंकर असे दंडपुड सुरू झाले. एक दोन मिनिटांतच वज्रमुष्टीच्या तल-चारीच्या भाषाताने समुद्रकेतूची तलवार तुकडेतुकडे होऊन पडली. वज्रमुष्टीने आपली तलवार दूर फेंकून दिली म्हणाला-“मुष्टि पुड करून तुला ठार करण्याची माझी इच्छा आज पूर्ण होणार आहे,” असे म्हणत तो समुद्रकेतूच्या अंगा-वर धावला व त्याची धरून त्याला गुळाळून ठवलेल्या एकाद्या चटईसारखे समुद्रकेतूला जमिनीवर आडवा आदळला. “आई, आई ग !” असे म्हणत समुद्रकेतू उठण्याचा प्रयत्न करू लागला. परंतु तेवढ्यात वज्रमुष्टीने आपल्या बळकट हातांनी त्याची मान धरून आवळली आणि गरजला-“पापाच्या तुला हेच प्रायश्चित्त !” नंतर त्याने समुद्रकेतूची मान

“बांदोबा”

सांघ्याशीं मैत्री भावाने आलीं भाहों. तुम्ही एका मंगरीला मकरदेवता मानून दररोज एक नरबली देतां जाहां, असे आम्ही ऐकतो. त्या मंगरीच्या भुताला ठार करू अकपारी स्वप्ती आमच्याकरीबर आहे." असे म्हणत शिवदत्ताने वज्रमुष्टीकडे बोट दाखविले.

■ देवमाया स्वयंप्रभेला घेऊन तेथे आली. ती सुखरूप असलेली पाहून सर्वांना आनंद ■

त्यानंतर हरिशिखने सैनिक शिवदत्ताच्या इच्छेप्रमाणे त्याला मकरमंडलावर घेऊन गेले. हरिशिखने त्याचे फार आनंदाने ■ केले ■ म्हणाला—"तुम्ही भूतालात की मकरदेवतेला ठार करणारी स्वप्ती तुमच्यात ■ म्हणे. होय का?"

ते ऐकून वज्रमुष्टी पुनं घेऊन म्हणाला—"महाराज! मी लहान होतो तेव्हापासून आपल्या शयन झोपातील मंगरीची शिकार करायला शिकलो आहे. आपण कुपा करून मला ती मंगर कोठे राहाते हे दाखविलेत तर मी तिला पापणी जवाब्याच्या ■ ठार करून दाखवितो."

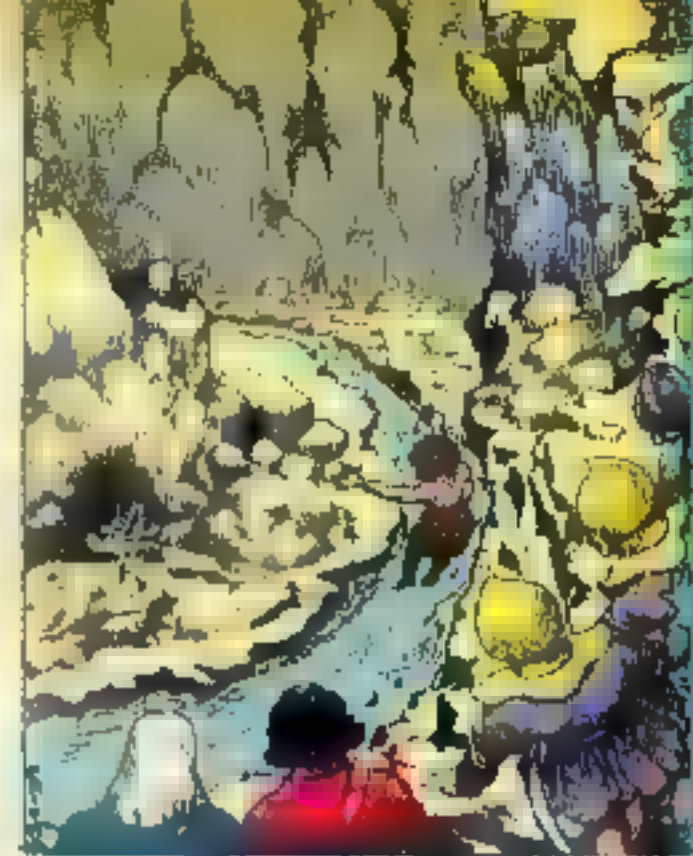
वज्रमुष्टी म्हणाला ■ ऐकून हरिशिख हसून म्हणाला—"त्या मंगरीची मुलं लोक भक्तिभावनेने पूजा करीत आले आहेत. परंतु तिचे ■ ऐकतांच सर्वांच्या भगाचा घंटाका उडून जातो नरी तुझ्यासारख्या

एखाद्या मिढ्याच्या हातींच तिला मरण आहे. असंही आयच्याचेकी सर्वांना सांगण्यात जावं आहे ■ ते आम्हां सर्वांना करे वाटत आहे. तुम्हा मानकाची परवानगी असेल तर तुम्ही कर्तव्यगारी पाहण्याचीही इच्छा आम्हांला आहे!"

शिवदत्ताने होकारार्थी मान हलविली. मंतर हरिशिखला नम्रपणे म्हणाला—"महाराज, या मंगरीच्या शायतून तुम्हां सर्वांना लांडबिण्याची जबाबदारी आम्ही घेता त्याबद्दल आम्ही तुमच्या ■ मदतीची अपेक्षा ठेवली तर हरकत आहे का?"

हरिशिख लोमत कळून म्हणाला—"मदत? ■ कोणत्याही प्रकारची ■ असेना, आम्ही! मकरदेवता म्हणून म्हटली जाणारी ही पिशाचिणी म्हणजे माझ्या प्रजेला खंबंकर भीती त्याच्या अंधविश्वासानुळे मी अतोत ■ सर्व करून तिला तर बळी देण्यासाठी पाणसांची खरेदी करीत आलो."

ने ऐकून शिवदत्ताने हरिशिखला कुंडलिनी हमडोप बगेरे बंटाचा वृत्तात सांगून म्हणाला—"तुमच्याबद्दल मोठे आश्चर्य आहे आणि मोठे संतुष्टी असल्याचे ऐकतो. आमचा देश कुर लोकांच्या हातात कष्ट सहन करीत आहे. स्वदेश मुक्तीसाठी तुमच्या मदतीची अपेक्षा आम्हांला आहे!" हरिशिखने सर्व हुबेी ती मदत करण्यास मान्य केले

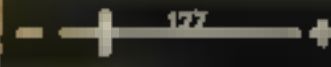

त्या दिवशी रात्री हरिशिखने शिवदत्त व मकरदेव यांचे त्याच्या अनुयायांना मोठी मेजवानी दिली. मकरमंडलाच्या सर्व प्रदेशातही पोचविण्यासाठी दूत पाठविण्यात आले. आपण कित्येक दिवसांपासून मकरदेवतेला ठार करणाऱ्या ■ मिढ्याची वाट पहात होतो तो आला आहे. तो अंधविश्वासू मजानी लोक जिखा मकर देवता म्हणून मानीत आले त्या पिशाचिणीचा तो मिढा धव करणार आहे, अशी खंबंकी पिटविण्यात आली.

दुसऱ्या दिवशी ऐन दुपारी मकरमंडलाचे सर्व रहिवासी मंगर राहो त्या जागेच्या आसपास जमले. तेथल्या एका टेकडी-

पिरगाळून त्याला सर्वमेच्या स्थितीत जमिनीवर आदळले. मंतर वातबोट जावून त्याला खूप जाळा मारल्या. मधुइकेतु निरक्षेष्ट झाला. काही वेळाने मजदुरकेतुचे जे अनुयायी अथाप जिवंत होते त्यांच्या मुखवया बांधण्यात आल्या. तोंदवीत हे वुड कसे बांधवाक्याचे ■ न कळल्याने इकित होऊन पहात उभे राहिलेले हरिशिखने अनुयायी पुढे आले आणि विचार लावले—"हे सर्व काय आहे? कोण तुम्ही?" आवाजावरून ते संतापलेले दिसत होते.

शिवदत्ताने बडसले दूत पोडक्यात लांगितले ■ म्हणाला—"हे पहा, आम्ही तुमच्या मकरमंडलाचे प्रमुख हरिशिख

वरच्या शिखरावरून पाहिले की खाली एक नदी वाहत असेलेली दिसते. त्या नदीच्या काठाका एक मुद्दा होती ती त्या मगरीच्या राहण्याची जागा होती.

वज्रमुष्टी दोन ॥॥ व भार असलेले सुरे येऊन त्यांच्या मुठी चांगल्या दोरीने बांधून घेऊन ते सुरे जाणत्या दोन्ही हातांवर धरले आणि सर्व पहात असता शिखरावरून नदीच्या रोदात उडी मारली. नंतर नदीच्या पलीकडच्या तीरावर जाऊन ॥॥ राही त्या गुहेजवळ गेला.

वज्रमुष्टी गुहेजवळ पोचताच गुहेतून एखाद्या शोंगरासारखी गळंजळु मगर 'आ' वासून बाहेर आली. तिच्या डोळ्यांतून जणूकाही ताल ठिपण्या ॥॥ होत्या. ॥ सरळ जाऊन वज्रमुष्टीवर तुटून पडली. परंतु वज्रमुष्टी एक पाऊलही मागे न सरता ॥॥ जाणत्या हातांतील सुरे तिच्या तोंडात भाऊ दिले. दोन्ही सुरे तिच्या खासण्या ॥ वरच्या वज्रमुष्टीत ॥॥ फिरले. ती मुऱ्या टोचल्याने कळ्या असलेल्या मास्यामुळे तडफडू लागली आणि नदीत खोल जाण्याचा प्रयत्न करू लागली.

तीच योग्य संधी साधून वज्रमुष्टीने आपली तलवार उपसली आणि मगरीच्या पोटात धुपसली. तास वर्षांतास नदीत मगरीला व वज्रमुष्टीवर हुत्ता करण्याची

हिमवत पश्चिती. वज्रमुष्टी ॥॥ आत्म-विश्वासाने मगरीवर चार करीत होता. मगर मधूनमधून आपल्या शोंगटीचे फटके वज्रमुष्टीला मारी. परंतु वज्रमुष्टी आपला बचाव ॥॥ मगरीवरच मगली चार करी. शेवटी मगर सर्व जंग जित्त जित्त मास्याने हुतबल माली. वज्रमुष्टीने तिच्या ओढून नेले.

शोंगरावरून सर्व लोक हे समंकर वृंढ भयभीत व आश्चर्यचकित होऊन पहात होते. हरिशिख ॥ त्याच्या प्रजेने मगर मत्तप्राण झालेकी स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहिली आणि वज्रमुष्टीचा वयवयकार करू लागली. त्यानंतर एक आठवडाभर मकरमंडळात आनंदोत्सव होत राहिला.

शूरिचिक्कने विमोल्या बचनाप्रमाणे शिव-
दत्ताला एक मोठे आरमार आणि बीस
हजार सैनिक दिले. एका शुभ मुहूर्तावर
सैन्य हुसडीप व कुंडलिनी द्वीपावर स्वारी
करण्यासाठी निघाले. नरबाहुन मिथ्याचे
राज्य संपुष्टात येण्याची वेळ जवळ येऊन
ठेपली. त्याच्या बरोबर वेवसाया ■ स्वयं-
प्रभा सुद्धा होत्याच. तेव्हा देवमायाचे स्वयं-
प्रभाही शमन द्वीपाच्या राजाची ■
असल्याचे शिवदत्ताला सांगितले. शिवदत्ताने
जनेश शमनद्वीपाला आपले दूत पाठविले.
मंदरदेव आणि स्वयंप्रभेचा विवाह करून
दिल्यास हुसडीप, कुंडलिनी द्वीप व शमनद्वीप
यांचे ■ कायम होईल असे त्याला वाटले.

राजकन्या मुकुल्य असल्याचे आणि
तिच्याही हुसडीपाचा राजा मंदरदेव
याच्याही सव्यासाठी मायपी बाल्यात
बाल्याचे ऐकून शमन द्वीपाच्या राजा याला
परमानंद झाला. तो मुद्धा आपले आरमार
व सैन्य घेऊन कुंडलिनी द्वीपावर स्वारी कर-
ण्याच्या मोहिमेत याच्यासाठी निघू आला.

नरबाहुन मिथ्या हेरांची बातमी दिली
की कुंडलिनी द्वीपावर एक मोठे आरमार
■ सैन्य घेऊन शिवदत्त, मंदरदेव ■

शमन येत आहेत ■ सर्वांगाचा शर-
कापच उडाला. हुसडीप व कुंडलिनीद्वीपाचे
रक्षण करणे आपल्या सक्तीबाहेरचे काम
आहे, ■ त्याला चानसे माहीत होते. तो
निमूट पणे हुसडीप सोडून कुंडलिनी द्वीपावर
पळून गेला. तेथेच त्याने आपले सर्व सैन्य
नेऊन तेथून शत्रूला तोंड देण्याचे ठरविले.

अर्धतिथ कोणत्याही प्रकारची आजहाती
न होता शिवदत्त व मंदरदेवांनी हुसडीप
काबीज केले. दुसऱ्या दिवशी त्यांनी कुंड-
लिनी द्वीपावर पाऊल ठेवले. किताब्यावर
कोठेही त्यांना नरबाहुनाचा एकही सैनिक
दिसला नाही.

ते पाहून शिवदत्ताला कारण मागून
वाटले त्याने बेटावरची परिस्थिती पाहून
याबला हेर पाठविले. सर्व परिस्थितीची
कल्पना करून घेऊन हेर परतले ■ म्हणाले—

“आपण सैन्य घेत असल्याचे कळल्यावर,
मागे ज्या रानटी जातीच्या लोकांवर नर-
बाहुन मिथ्याने जग्याचार केले होते त्यांनी
एक बूट होऊन ■ केले आहे व त्यांनी
कुंडलिनी नगराला वेढा दिला आहे.”

ती बातमी ऐकून मंदरदेवाचा उत्साह
बंद पडला—“मी प्रतिज्ञा केली होती की मी
स्वतः त्या दुष्ट नरबाहुनाचे डोके उडवीन.
परंतु ती प्रतिज्ञा आता अपूर्णच राहणार
की काय असे वाटू लागले आहे.”

नंतर शिवदत्ताने पत्नीस एक बोरे स्वारामा
घेऊन पुढे जाण्यास बळमुष्टीला सांगितले.
यदा कदाचित नरबाहुन मिथ्या अजून जिवंत
असेल तर त्याचा ■ करून दे ■ निरोप
त्याने भिल्लनायकाकडे पाठविला.

बळमुष्टी बोरे स्वारासह कुंडलिनी
नगरावरून पोचला तेव्हा भिल्ल्याचे सैन्य
टोळ्याबोसारखे नगरावर सुटून पडले होते.
त्याचे भाले बरळी व तलबारींनी चोकडी
सैनिकांचा फडशा उडविता होता. बळ-
मुष्टीने भिल्लनायकांना शिवदत्ताने दिलेला
संदेश पोचविला. त्याच वेळी त्याला एक
बुड्यावर भिल्ल्यांनी भुलवया सांगून उभा
केलेला नरबाहुन मिथ्या दिसला.

बळमुष्टी ओरडून भिल्ल्यांना सांगू
लायला—“त्या दुष्टाला असहाय्य करू नका,
बांबा!” असे म्हणत त्याने आपला थोडा

बुड्याच्या दिशेने गेला. परंतु तेवढ्यात
नरबाहुन मिथ्या भिल्ल्यांनी बुड्याबरोबर
कोल संवकात ठकलले तेव्हा तेथे जमलेल्या
भिल्ल्यांनी जयजयकार केला. बळमुष्टी
■ उतरून गेला तोंघीत नरबाहुन
मिथ्या वतप्राण झाला होता.

दोन तीन तासांनी शिवदत्त, मंदरदेव व
राजा शमन तेथे येऊन पोचले. भिल्ल-
नायकांनी मोठ्या उत्साहाने त्यांचे स्वागत
केले. जनेश हुसडीप व कुंडलिनी द्वीपाचा
मंदरदेव राजा बाल्याचे शिवदत्ताने जाहीर
केले. नरबाहुन मिथ्याने भिल्ल्यांचे जे जे
प्रदेस बळकावले होते ते सर्व त्यांना परत
देण्यास आले.

एका आठवड्यानंतर मंदरदेव व स्वयं-
प्रभा यांचा विवाह समारंभ राजकी घाटाने
पार पडला. शिवदत्ताने हरिशिखने पाठ-
विलेल्या सैनिकांना मोठमोठी इनामें देऊन
निरोप दिला. हरिशिखने सर्व आरमार व
सैन्य स्वदेशी परतले.

त्यानंतर एके दिवशी शिवदत्ताच्या इच्छे
प्रमाणे मंदरदेवाने दरबार भरविता. कुंठ-
जिनी, हंसद्वीपावरील सर्व प्रमुख नागरिक
बरबारात हजर होते. शिवदत्त म्हणाला-
"मी मनात जोडलेले कार्य पूर्णपणे यशस्वी
साले आहे. आता मला कोणतीही इच्छा
नाही. मी संन्यास घेऊन ईशभजन करण्या-
साठी अरण्यवास घेणार आहे.

ते ऐकून मंदरदेवासह सर्व दरबारी ■
प्रमुख नागरिक बक झाले. त्यांनी सर्वांनी
शिवदत्ता विनंती केली की त्याने राजाच
प्रधान म्हणून किंवा राजगुरू म्हणून राहून
राज्य कारभार चालवामला मंदरदेवाने
मार्गदर्शन करावे. परंतु शिवदत्ताने ■
मान्य केले नाही. तो मंदरदेव व केला.

राजसभेतील सभासदांना संबोधन करून
म्हणाला-

"राजा व प्रजा यांनी परस्परांवर प्रेम
करून कसे रहावे. हे आतापर्यंत कुंदलिनी
■ हंसद्वीपावरील निवसिताना चांगले कळू
सांगले आहे असे मी मानतो चित्रसेन व
समरसेन यांच्या राजवटीत ■ नरवाहन
मिश्रच्या राजवटीत जे जे गुल दुःख प्रजेला
भोगावे सांगले तो अनुभव सक्षात ठेवून
राजा व प्रजा परस्पर प्रेमाने वागले,
सर्वांनी आपापल्या समाजे व कर्तव्याचे
पालन केले तर सर्व मुळासमाधानाने राहू
सकतील असे मला वाटते."

शिवदत्त म्हणाला ते ऐकून सर्वांनीटाळपा
बाजवून ■ गौरव केला. नंतर शिव-
दत्ताने सर्वांना नमस्कार करून सर्वांना
निरोप घेतला. राजा व प्रजा त्याच्या
दरबार निरोप घालता राजधानीपासून
चार पांच मैल गेले. तेथे शिवदत्ताने
पुन्हा नमस्कार केले व अरण्यात प्रवेश
केला. (संपूर्ण)

सून सैनिक

शिवदत्ताच्या भावला हट्ट सोडला नाही.
तो साठगजबळ पुन्हा गेला, प्रेत
प्रेत बांधावर कावून घेतले आणि नेहमी
प्रमाणे नीत होऊन स्वधानाच्या, बिघोने
चांगू लागला; तेव्हा प्रेतात बसलेला
वेताळ त्याला म्हणाला-"राजा! या
मध्यरात्रीच्या वेळी तू इतक्या सोपोक-
पणाने इतके धम करीत आहेस, त्याचे
कारण काय असू शकेल, कळत नाही.
कीर्ती संपादन करण्यासाठी, घनजोमाने
किंवा कोणाका तरी विलंब्या बचताचे
पालन करण्यासाठी ■ हे धम करीत
असशील तर मात्र शेवटी तुला दुःखीच
व्हावे लागेल. या जगात काही शाश्वत
नाही, तेव्हा माणसाने कोणतीही आशा
बाळगून अंगाबाहेर कष्ट सहन करू नये
त्याचे एक उदाहरण म्हणून मी, तुला
विभिन्नवृत्ती करणाऱ्या व विभिन्न

बितीळ. तुम्ही महाराजांच्या सैन्यात भरती होऊन युद्ध करीत असता. धाकात, म्हणून नाही. तुम्हाला नोकरी सोडवावी लागली. तुम्ही राजाकडे जाऊन सर्व माहिती सांगून मागितलीत तर तो तुम्हाला थोडीफार मदत नक्कीच करील."

त्या गरीब सैनिकाला बायकोचा सल्ला. समंशरायण आहे. हे त्याला चांगले माहीत होते. म्हणून तो वर्षानासाठी राजधानीकडे निघाला.

एकेकाळी पदरी नोकरीला असल्याकारणाने त्याने विनंती केल्या. गरीब राजाच्या दर्शनासाठी परवानगी मिळाली. गरीब सैनिकाने तो ज्या कामासाठी आला होता ते निवेदन करून थोडी करावी, अशी विनंती केली.

राजाने सहानुभूती बघविली व म्हणाला—"परिस्थिती असती तर मी तुला नक्कीच मदत केली असती. परंतु वर्षी महापुराने आपल्या राज्याच्या उत्तरेकडील पन्नासवर गांवांचे फार मोठे नुकसान झाले. त्या पुनर्स्थापनेसाठी व्यवस्था होईपर्यंत कोणत्याही कोणत्याही प्रकारची कस नसे अशी मी कालच अजिनदाराला दिली आहे. वस्तुस्थिती अशी आहे की

त्या गांवांना जिनक्या मदतीची गरज आहे. तितके घन राज्याच्या सैन्यात मान नाही."

"जमा करावी महाराज! परिस्थिती इतकी वाईट असेल या गोष्टीची मला कल्पनाही नव्हती. निरोप द्यावा!" असे म्हणत तो गरीब सैनिक तेथून निघाला.

तो आपल्या जात असता काळोनात जंगलातली विजावट आणि दगांचा सुरु होऊन सुसळधार लागला. विचारा गरीब सैनिक विचार करू लागला की आसरा कोठे मिळणार म्हणून चट्टकडे पाहू लागला, तेव्हा एका टेंकडीला जाणून असलेले एक पडके बर दिसले.

तो त्या बराच पाऊल टाकणार इतक्यात त्या बराचून एक कोरडा व एक रानटी मांजर बाहेर पडाले. काही बटाबाबले 'किचकिच' करीत उडाली. एका जितोच्या जाळून एका तांपाचा फुतकार ऐकू आला.

आता पुढे काय करायचं या विचारांत सैनिक पडला असता गडगडाटा पाठोपाठ होळ्यांना दिपवून टाकणारी एक बीज चमकली, त्या नवेडात एक भूत त्याच्या दिसने येत असलेले सैनिकाला दिसले.

संगेच तो सैनिक तेथून पळून जाण्यासाठी माने फिरला. परंतु त्याच्या आधी भूत पुढे बारात उभे राहिले. माता आपले मरण भुक्त नाही, असे मनात पक्के समजून अगदी शेवटचा श्वास म्हणून तो सैनिक डोळे बटाकून बाहेर सरून त्या भुताकडे पाहू लागला.

"तुला मिण्याचं काही कारण नाही. मी भूत असलो तरी मी तुला काय दिमाब केला?" भुताने विचारले.

ते ऐकून सैनिक धंयुनि म्हणाला—"अस्सं का! मी सुद्धा तुला काही नुकसान करण्याच्या हेतूने आलो नाही. मला आपल्या वाटेने जाऊ दे!"

प्रकारचे स्वभाव असणाऱ्या निरनिराळ्या तिचा व्यक्तीची गोष्ट सांगतो. देऊन ऐक "जसे सांगून बेटाळ गोष्ट सांगू लागला.

एका जंगलात एका लहानशा गावात एक गरीब माणूस रहात असे. त्याच्या कुटुंबात त्याची बायको व लग्नाचे चार सारसेल्या तीन मुली होत्या. मुलींची जमने करावयाची म्हणजे पैसे पाहिजेत. ते कोठे मिळणार म्हणून तो गरीब माणूस सर्वदा दुःखी व विचार मग्न असे.

एकदा त्याची बायको म्हणाली—"असा विचार करीत बसून राहिलांत आपल्यावर आपली जास्त प्रसंग जोड-

भूत मोठ्याने ॥ जागले. म्हणजे-
"तुझ्या मनांत आलं तरी ॥ माझं काही
नुकसान ॥ शकणार नाहीस! एवढं माझ
झरं तू प्रयत्न केलास तर माझ्यावर एक
उपकार करू पाकणील. या क्षणी माझ्या
मनात तुझं काही तरी हिल करावं असे आहे.
तुला काही पैशाची गरज आहे का?"

"पैसे म्हणतोस? होय हवे आहेत!"
गरीब सैनिक म्हणाला.

"किती?" भुताने विचारले.

"मुमारे तीस सोन्याची नाणीं तू दिलीस
तर माझ्या तिघां मुलींची लग्ने निविधनपणे
पार पडतील." गरीब सैनिक म्हणाला.
ते ऐकून भूत मोठ्याने हसू लागले.

सैनिकाने चकित होऊन विचारले-"का रे
असा हसतो आहेस?"

"तू अगदी भोळा सांबंध दिसतो आहेस!
या जवळच्या गुहेत जेवढे सोने आहे ते सर्व
मी तुला देईन. ते तीस लक्ष स्वर्ण नाण्यां-
हून कमी नसावे. त्याचदल तू मला एक
मदत केली पाहिजेस. थोडेच ॥ यंथे
जाऊन तू शास्त्रोक्त पद्धतीने माझे श्राद्ध
कर्म पाहिजेस!" भूत म्हणाले.

ही विचित्र ॥ ऐकून आपचर्यचकित
झालेल्या सैनिकाला भुताने गुहेतील घनाची
पूर्वकथा सांगितली ती अशी :-

होन पिढ्या पूर्वीची गोष्ट आहे. या
प्रदेशांत एक अट्टल लुटेरा हाकू रहात असे.
त्याचे काही अनुयायी त्या ॥ चांगले
निपुण होते. या अरण्यातून ॥ काही लोक
जात येत त्यांना लुटून आणि जवळपासच्या
गावातल्या श्रीमंतांच्या घरात दरोडे घालून,
कधीकधी ॥ मोठमोठ्या अहारांतूनही
दरोडे घालून जी लूट मिळे ती आणून तो
या गुहेत जमा करी. तसे हे सर्व घन ॥
समसमान बाटून घेऊं म्हणून तो आपल्या
सहकाऱ्यांना सांगे. परंतु एकदा राज्याच्या
शिपायांनी त्या सर्वांना घरेले. त्यावेळी
दरोडेखोरांचा नायक एकटा निसटला.
बाकी सर्व शिपायांची झालेल्या चकमकीत
प्राणांस मुकले.

त्या दिवसापासून दरोडेखोरांचा नायक
गुहेतील ॥ सतत पहारा देत तेथेच
राहू लागला. ते गुप्तस्थान सोडून कोणीही
कोठे जाऊन राहिलो तर शिपायांची नजर
पडेल असे समजून तो अरण्यात राहिला.
एके दिवशी शायतः त्याला डार केले. तेव्हा
पासून भूत होऊन तो तेथेच पाहारा देऊ
लागला.

काही वर्षे लोटल्यावर ॥ जंगलातून
एक यात्रेकरू नात असलेला ॥ त्या
भुताने त्याच्या ॥ घनाची ॥
त्याला सांगितली आणि भुतयोनी सारख्या
निष्कल जीवनांतून मुक्ती मिळण्यासाठी
गवेल्या त्या यात्रे करून ॥ करावे
असे मुचविले. ॥ त्या यात्रेकरूला

गुहेतील सर्व घन मिळेल, असे सांगितले.
तो यात्रेकरू ते घन पाहून भुरळला व त्याने
गवेल्या जाऊन श्राद्ध करण्याचे मान्य केले.
त्या प्रमाणे तो यात्रेकरू गवेल्या श्राद्ध वगैरे
उरकून परतला. भुताने त्याला गुहेतील
घन दाखविले. त्या भुताना मुक्ती मिळाली.
घनलोबाचे तो यात्रेकरू त्या गुहेजवळ
एक घर बांधून तेथे राहू लागला. काही
काळ लोटल्यावर तो गेला आणि आज-
पावे तो त्या घनाच रक्षण करण्यासाठी भूत
होऊन पाहारा ॥ आहे. ते भूतच
तुझ्याशी आतां बोलू आहे."

"गवेल्या ॥ मी सर्व श्राद्ध वगैरे सर्व
किया कर्म करतो. ते घन कोठे आहे, तेवढे
मला शक्य" सैनिक भुताना म्हणाला.

तुला घन ठेवले आहे ती तुहा दाखवितो आणि वा भूत बोर्नीतून मुक्ती संपादन करतो!"

गरीब सैनिक भुताबरोबर गेला. त्या पडक्या घराच्या बागच्या बाजूला गूहा होती. त्या गूहेच्या तोंडावर एक मोठा दगड ठेवलेला होता. त्या दगडाच्यावर साली रापटी साडे ४ वेळी उगवल्या होत्या आणि तो दगड त्याच्या जागी आकमेला होता.

"... ते ती गूहा हीच. मी खोड बाजूला सरकवून तुला ते दाखवितो." भूत म्हणाले.

गरीब सैनिक एक क्षणभर थांबून भुताला म्हणाला-"मी तुझा फार आभारी आहे. ती खोड बाजूला सारण्याची गरज नाही." असे म्हणत त्या राज्याची राजधानी प्रतिष्ठानला निघाला.

तो राजाला भेटला म्हणाला-"महाराज, पुरामुळे निर्दिष्ट झालेल्याच्या पुनः स्थापनेसाठी आपल्याला किती इच्छाची गरज आहे?"

तो प्रश्न ऐकून राजा चकितच झाला. काही दिवसांपूर्वीच तो सैनिक राजाकडे घन सहाय्य मागण्यासाठी आला होता तो गोष्ट राजाला माठविली. तरी राजाने त्याला विचारले-"वीस लक्ष स्वर्णमुद्रांची

गरज आहे. तेवढे घन कोठे मिळण्याची शक्यता आहे का?"

"वीस लक्ष काय, माणस बरोबर जात्यास मी आपणांला ती स्वर्णमुद्रा देऊ शकतो!" गरीब सैनिक म्हणाला.

ऐकून राजाला कदाचीत आश्चर्य वाटले या सैनिकाला वेबरीड सर नाही लागले! राजाच्या मनात जाती. परंतु सैनिकाच्या बोलण्यात विश्वास करवतालायक ध्वनी त्याच्या भास झाला. राजा आपला सेनापती काही संतराक बरोबर त्या सैनिकाबरोबर जंगलात गेला.

तिकडे गूहेत त्यांना स्वर्णमुद्रांची रास दिडली. राजा ते सर्वघन राजधानीत घेऊन गेला आणि पुर पीडित लोकांना सर्व तऱ्हेने मदत देऊन शेतजाला सांगून गरीब सैनिकाला म्हणाला-"वा घनार्पेकी तुला हवं तितकं प्रथम घे, तेच योग्य होईल!"

"नको महाराज! हे सर्व पुरामुळे उज्वस्त झालेल्या लोकांना मदत करण्यासाठी सर्व करा. जिवाय मी आपणांला दान म्हणून जे दिव्हे त्यातले काही मागून घेणे योग्य नाही!" गरीब सैनिक म्हणाला.

"तुझं म्हणजे बरोबर आहे! मम माझ्या खजिन्यातले तुझा गरज असेल

मागून घे!" असे सांगून राजाने गरीब सैनिकाला हजार स्वर्णमुद्रा दिल्या आणि घरमून यथोचित सत्कारही केला.

येथवर सांगून वेताळ म्हणाला-"राजा, अनेक या गोष्टीवरून माझ्या मनात उठल्या. दरोडेखोरांचा आणि यात्रेकरू जिवंत असेपर्यंत गूहेतील घनार्पेकी एक पेदेखील सर्व न करिता त्या घनावर कुठ्यासारखे पाहारा देत राहिले आणि मेल्यानंतर त्यांना त्या घनावर एवढा वीट आला? गरीब सैनिकाला ते सर्व घन स्वतःच्या हक्काचे म्हणून वापरतां आले असते. त्याने केलेच नाही तर

"पहिल्याने गवेली जाऊन सर्व क्रिया-कर्म उरकून घे, त्यानंतर मी तुला ते घन दाखवितो." भूत म्हणाले.

गरीब सैनिकाने मान्य केले. वारा व पाऊस यांकरितावर भुताने गरीब सैनिकाला त्या जंगलातून बाहेर पडायची वाट दाखविली. सैनिकाने गवेली जाऊन शास्त्रोक्त पद्धतीने सर्व क्रियाकर्म केले आणि काही दिवसांनी त्या जंगलात परत आला.

भूत त्याला त्या पडक्या घराजवळ भेटले. म्हणाले-"मी तुझीच वाट पहात होतो. तू केलेल्या उपकारा बद्दल मी फार आभारी आहे. घर भाड्या बरोबर. मी

ते पाहायला सुद्धा तयार झाला नाही. या संकाचे समाधान कारक उत्तर माहीत असूनही तू दिले नाहीस, तर परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या दोष्याची संभार शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील.

विष्णुमादित्य म्हणाला—“चिक्कू लोक त्यांच्या जवळ जे धन असते त्याचा उपयोग पुढे करू शकतात. पण विचार करून पैशाचा उपयोग घेत नाहीत. परंतु मेळ्यानंतर भूत झाल्यावर त्यांना आपल्याला घडाचा काहीच उपयोग झाला नाही हे कळते. म्हणून सर्व धन कोणालातरी देऊन गंतं... करवून मुक्ती मिळविण्यासाठी हा...

आता मराठे सैनिक हा कार समजूनदार होता. गयेला... वास्तोशत पद्धतीने... केल्याशिवाय भुताने धन वास्तवायला नकार का दिला... त्याने चांगले ओळखले घडावर एकदा नजर पडली की आपल्या-सारखा सैनिकही धनलोभाने तेथून हल-णार नाही, अशी मुताला शंकावाटली.

कितीकांचे मुद्दे पाहून, काटमारी करून... इतरांना खूप त्रास देऊन... केलेले धन हे सापष्ट करे झाले, बरीच सैनिकांना चांगले कळले होते. म्हणून त्याने ते धन आपली दमण्याचे ही नाकारले. कारण ते पाहिल्यावर दाबेकरू तेथून हलकाच नाही येण्यावर भूत... आणि त्या घनावर पाहारा देत राहिला. त्या घनाची मालकी मिळविण्या देवजी, धमच आपला मालक होईल व त्यामुळे आपली दुर्बला होईल हे वेळीच ओळखून सैनिक सावध झाला. दुःखी कापटी लोकांच्या सहाय्याने ते... काचिले गेले... त्या घनाला पवित्रता लाभेल, असे काटून त्याने त्या घनातला काही भागही घेण्यास नकार दिला आणि पुर... लोकांना मदत देण्यासाठी... घनाचा उपयोग कराना,... सल्ला त्याने राजासा दिला.”

जकातन्हेने राजाचे मीन भंग होताना वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला आणि झाडाला जाऊन लोबकळू भागला. (कल्पित)

हाडवेरी

शिंपूर... गावी रामू आणि त्यामु नावाचे दोघे शेतकरी रहात... दोघांच्या घरांमध्ये घरे निरनिराळी दिसायी म्हणून एक लहानशी भिंत होती. दोघांची जेते मुद्दां आजूबाजूलाच होती. दोघे ही पिके काढण्यात निष्णात होते. परंतु दोघांचा परस्पर... हेवादावा असे. गुप्तपणे ते दुसऱ्याचे कसे नुकसान होईल याचाच विचार करीत... दोघांच्या मनांत नेहमी द्वेषभाव असे.

एके वर्षी दोघांनी भाषावण्या शेतांत ज्वारी लावली. पिके बर आली आणि दोळ्याचे पारणे फिटल्यासारखे दोघांना वाटू लागले. पिकाची नासाडी पोष्ट वगैरे पाहारे करीत, म्हणून दोघे ही रखवाली करू लागले.

रामूच्या शेतातले पीक पाहून त्यामुचा जळफळाट होऊ लागला. याचे पीक

फार छान निघाले आहे व त्याला खूप फायदा होणार. रामूच्या मनात भगदी तसेच विचार येऊ लागले. यावर्षी त्यामुच्या शेतात इतकं चांगले पीक निघालं आहे व ते सर्व त्याच्या कोठारात पोचते झालं तर त्याची मान बर होणार.

एकदा त्यामुची बायको त्याला म्हणाली—“अहो, ऐकलेत का? आपली शेजारीण उड्या मारते आहे, जमिनीला पायथ लागत नाही जणू! म्हणे, यावर्षी जे पीक निघेल ते सर्वे विकून म्हणे तिचा नवरा तिला शेज्यांचा तन्मणी करून घालणार आहे. ती तन्मणी घालून फिरवू लागली म्हणजे मी दुच्या गळ्याने बाहेर जायचं का? माझी मान नाही का खाली होणार?” म्हणून मूसमूसु लागली.

रामू आपल्या बायकोची समजूत घालीत म्हणाला—“बर काटून पुसून घातलं

की झाला का सग? पीक जेन्हा हाती येईल आणि तो विकेल तेन्हाका हो तस्मणी करून बायकोच्या गळघात घालणार? त्याने मोत्याचा तस्मणी करून तिच्या गळघात घातला तर मी पोबळघाची माळ करून तुझ्या गळघात घालीन हार्लं!”

रामू ■ त्याच्या बायकोचे संभाषण मिती आडून श्यामूच्या बायकोने ऐकले. तबऱ्याला गवागवा हाकवून म्हणाली— ऐकलांत ■ तुमचा शेजारी मत्याची बापको का म्हणत होती ते! तुमचा शेजारी म्हणाला की तुमचं पीक तुमच्या पदरी पडलं तर ना, वा तबं चडदा?

तो म्हणे, आपले सर्व पीक विकून बायकोला पोबळघाची माळ घालणार आहे!”

मोसरीच्या मितीला टेकून बसलेला श्याम संतापून उठून उभा राहिला. आपले उपरणं झाडीत ते सांघावर टाकीत म्हणाला—“अस्तं, म्हणजे तो आमचं पीक आमच्या हाती लागू देणार नाही का? मी सुडां पाहतां की आमची मेहनतीची कमाई आमच्या हाती कशी लागत नाहीत, आणि त्याचे पीक मुरझित वने त्याच्या हाती कसे लागते, ■ सुडां पाहतां!”

असे म्हणत तो लगेच निघाला ही आणि गावाच्या वेशीवर ■ काठी एक सोपडी बांधून राहणाऱ्या शंभू मात्रिकाकडे गेला. शंभू मुठासेसांच्या मात्रिक होता.

श्यामू त्याला म्हणाला—“शंभू दादा! ■ मला एक मदत केली पाहिजेस! रात्री निदान चारपांच तास तरी ■ कोणते तरी जनावर व्हायचं आहे. त्यासाठी काही पंथ किवा नवस्पती असेल तर सांग. त्याच्यासाठी बिलके पैसे लागतील ते मी द्यायला तयार आहे!”

शंभू आपल्या सोपडीच्या छपरानून तीन लहान-लहान पुढ्या काढून श्यामूला दाखवीत म्हणाला—“तुला थोडा किवा बस व्हायचं असेल तर त्यासाठी शंभर

रुपये दिले पाहिजेस. तुला वाढव व्हायचं असेल ■ पन्नास रुपये दिलेस तरी पुरतील!”

“माझ्या कामापुरते वाढव ■ तरी पुरेल!” असे सांगून श्यामूने शंभूला पन्नास रुपये दिले आणि पुढी घेऊन निघाला.

वेळी रामू पश्चिमेला राहणाऱ्या दुर्गे नावाच्या चेटकिणीकडे गेला आणि म्हणाला—“अक्का, ■ एक काम करतोस का? काही दिवसांपासून माझ्या मनात एक विचार बोलतो आहे, ■ कोणते तरी ■ होऊन रात्री हिडावे. जाहे का एसाच मसम किवा जाडू?” ■ ती ■ मी कितीहि किमत मोडायला तयार आहे.

तो चेटकीण चकित होऊन विचारू लागला—“बरे रामू, भय किदा पंथ माझ्या पुष्कळ आहेत. परंतु तुला इंद्राचा ऐरावत किवा पंचकल्याणी थोडा विडा व्हायचं असेल तर त्या जागता मंत्र किवा भस्म काही माझ्याकडे नाही. तू वाढव व्हायला तयार असशील तर पन्नास रुपयांवर काम जागेल, मी एक नसम देतो. तुला चारपांच तास वाढव म्हणून रात्री हिडातां येईल व रेंकतां येईल.”

रामू एक क्षणभरच विचार करायला थांबला. नंतर म्हणाला—“अमारात कोण पाहायला येणार म्हणा, कसलं ही कप असलं म्हणून काम हरकत जाहे?” असे म्हणत त्याने दुर्गेला पन्नास रुपये दिले आणि भस्माची पुढी घेऊन निघून गेला. व रात्री एकमेकांनी दुसऱ्याच्या शेतात जाऊन नासपुस करण्याचे योजले.

रात्री श्यामूने रामूच्या शेतात पाहारा करायला कोणी नाही, हे पाहून शंभूने दिलेली पुढी खालून वाढव झाला आणि रामूच्या शेतात, शिरला. मनाला जाणं तेवढी जवारीची ताट खाल्ली आणि

शेतात हिडून सर्व पीक तुडवून त्याची नासाडी केली.

रामू त्याच वेळी दुर्गोने दिलेले ग्रॅम साऊन गाढव झाला आणि श्यामूच्या शेताची नासाडी करू लागला. रावभर दोन्ही गाढवे परस्परांच्या पिकांना वाटेला जावून आनंदाने शेतांच्या मधोमध असलेल्या बांधावर जाऊ आणि त्यांनी परस्परांना पाहिले.

त्यावेळी त्यांनी जो पराक्रम गाजविला होता तो आश्चर्यासाखा कसा कारणीभूत झाला हे त्यांच्या लक्षांत आले. दोघांना परस्परांचा राग काळा आणि दोघे परस्परांवर रेंकत परस्परांचे लष्करी तोडगळी घाबले. दोघांनी परस्परांवर खूप लाथा झाडल्या. गाढवांचे रेंकण ऐकून शेजारच्या शेतातले शेतकरी रंमत पहायला घाबले. रामू व श्यामूच्या शेताची नासाडी झालेली त्यांना दिसली व त्यांना फार वाईट वाटले. दोन्ही गाढवे

परस्परांवर लाथा झाडत प्रमलेली ही त्यांना दिसली.

तोंपयंत सूर्योदयाची वेळ झाली होती. शेजारचे शेतकरी त्या गाढवांना मारामारू काढ्या घेऊन घाबले. परंतु भस्म झोप्यांचा प्रभावही तोंपयंत सपल्यामुळे रामू व श्यामूच गाढव रूप जाऊन त्यांचे स्वस्वरूप त्यांना जाले.

शेतकरी त्यांना पाहून आश्चर्य चकित झाले व गुट्टी वर आल्या सारखे स्वतःला याचकून म्हणाले—“तुम्होच का रामू आणि श्यामू? तुमचं बरं का बराका पोंचलं तर! गाढवांचीच कामे केलीत!”

तो अचानक दोघांसाठी निमूटपणे सहन करावा लागला. दोघांचे डोळे उघडले.

दोघे परस्परांकडे पहात म्हणाले—“आपण दोघांनो अक्षरशः ~~आपण~~ केला. माणुडे तरी दुतःप्याचं वाईट न दिसिण्याचं व मित्रत्वाने रहायचं ठरव्या!”

उच्चनीच भेद

झुलतान काही वेळे राज्य करीत असता

बोविसत्त्वानी एका सिंहाच्या रूपे अवतार धारण केला. तो सिंह आपल्या बायकोबरोबर एका पर्वताच्या गुहेत रहात असे. एकदा तो सिंह शिवतरीला गेला असता डोंगरावरून काही त्याची नजर पेली. एका जागी हिरवेगार मैदान होते. त्यात काही ससे. हरणे भरत असलेली त्यांना दिसली. हरणे ससे मधून-मधून उड्या मारीत असलेले पाहून त्यांची शिकार करण्याचा मोह सिंहाला आवरला नाही. त्याने त्यांच्यावर उडी मारली. ती चुकून तो तिथल्या एका तळ्या काठच्या चिखलात पडला. सिंहाला पाहून ससे व हरणे पळून गेली. चिखलातून बाहेर निघण्याचा सिंहाने पुष्कळ प्रयत्न केला. परंतु तो जितकी जास्त खटपट करी तितका जास्त चिखलात अडत गेला. म्हणून बायचा हसतवा शिवाय

चकून राहण्यातच वाहणपण मागून तो पळून राहिला. कोणी आपल्याला बाच-बायला येतो का, पाहू लागला.

सिंह एक आठवडाभर मुकेतहानेने तळ्याकडे स्व चिखलात पडून राहिला. एकदा एक कोल्हा पाणी घ्यायला म्हणून त्या तळ्याजवळ आला. परंतु सिंहाला पाहून दूर जाऊन उभा राहिला. सिंह कोल्हाला पाहून म्हणाला—“कोल्होबा! बघ, गेली एक आठवडाभर मी या चिखलात पडून पडलों आहे. गेलों नाही, एवढेच. काही तरी करून मला बाचव, तुला पुढं जागेल.” सिंहाने कोल्हाच्या विनवण्या केल्या.

“तू तर मुकेलाच आहेस. तू बाहेर पडतांय मला सांगार नाहीस कशावरून? तुझा काय विश्वास?” कोल्हा म्हणाला.

“मी तुझ्या प्राणभिक्षा मागतो आहे, तुला वाईट का? तू मला या

विशलांतून बांचविलेस तर मी जिवंत
ये पर्यंत तुझे उपकार मानीन, माझ्या
बोलण्यावर विश्वास कर" सिंह म्हणाला.

कोल्हाने सिंहाच्या बोलण्यावर विश्वास
केला वाळकी लाकडे आणून विशलांत
टाकली. रथावर पाय ठेवून उभा राहिला व
विशलांतून बाहेर आला.

त्यानंतर दोघे मिळून जंगलात
शिकारीसाठी गेले. सिंहाने एके अनावर
मारले त्यावर आपली भूक मागविली.

"यापुढे आपण दोघे भाऊ भाऊ बरंका!
तू एका जागी रहायचं आणि मी दुसऱ्या
जागी, बरोबर नाही! आपल्या
बायको मुलांना घेऊन ये. कसच
गुहेत राहू...सिंह म्हणाला. कोल्हाने ते

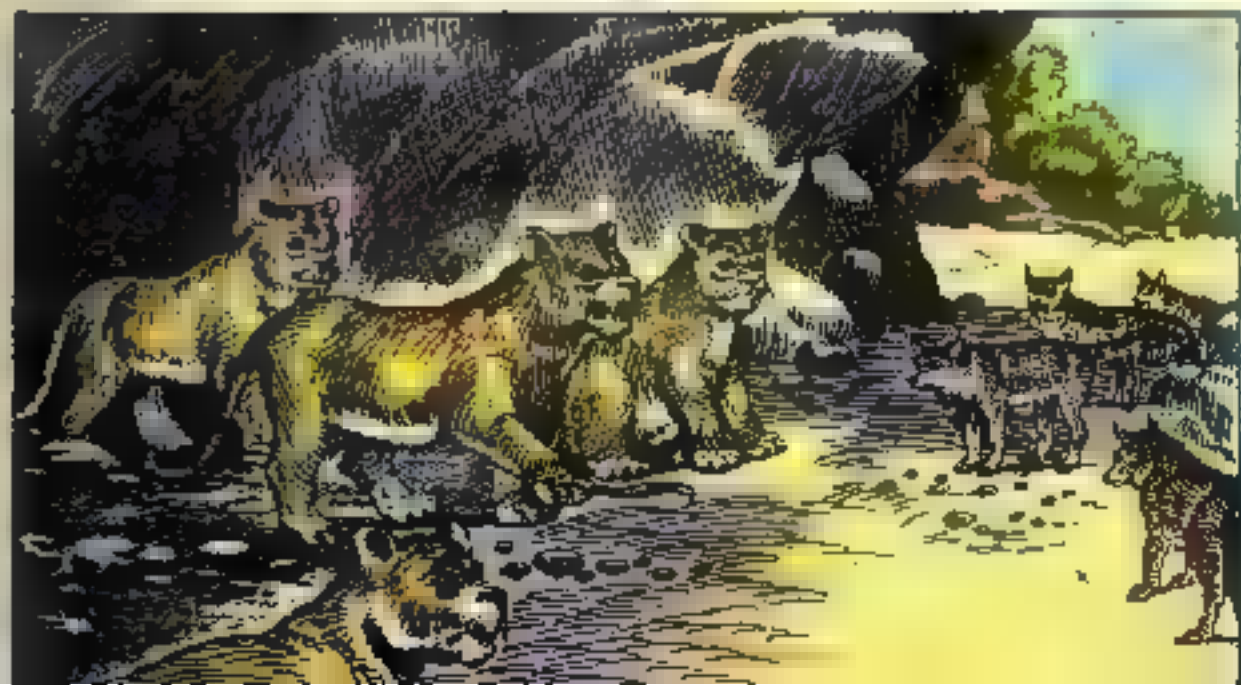
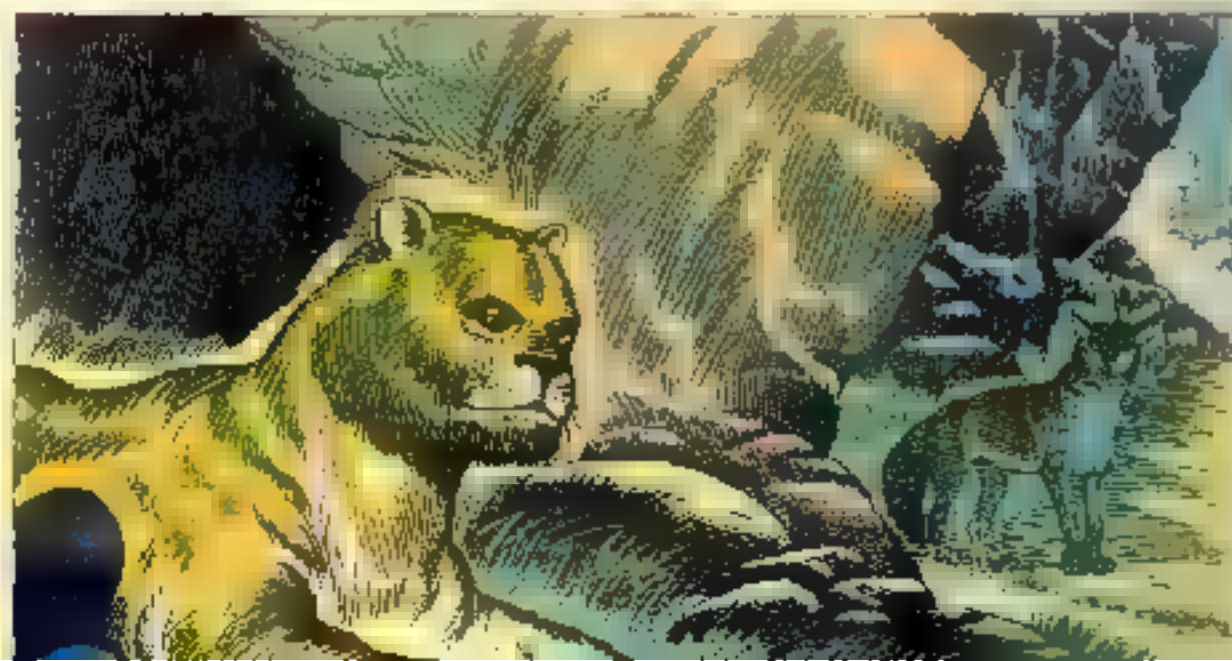
मान्य केले आणि बायको मुलांना घेऊन
येऊन सिंहाच्या गुहेतच राहू.

सिंहाच्या बरोबर आपला
घाटल्याबद्दल त्याला भोळेपणा मिळाल्याचा
परमानंद झाला व तो त्याची बायको व
मुलं फार आनंदात होती करी, परंतु
आपण आपल्या जातीच्या लोकांपासून
दूर झालो व त्यामुळे कष्ट मुळ भोगावे
लागेले. भोगलेच पाहिजे, कोल्हा
ओळखून होता. कोल्हाने केला
होता. सिंहाला तो होता. म्हणून
आपल्या मित्राला कोणत्याही प्रकारे
होऊ नये या गोष्टीची सिंह काळजी घेई.
दिवसामागून दिवस आनंदाने होते.
सिंह मित्र कोल्हा

जिवंतच समबुद्धीने पाहू. तितक्या समबुद्धीने
सिंहाची बायको कोल्हाच्या बायकोला
पहात नसे. तिला वाटे की कोल्हीण ही
किती झाली तरी खालच्याच जातीची.
कोल्हीण आपली बात खालची आहे हे
ओळखून होती म्हणून भांडाभांड
झाली नाही. पुढे काही काळ लोटल्यावर
सिंहाचे झेने व कोल्हाची पिले बरोबर
खेळू व बागडू लागली. सिंहाच्या बायकोला
तिच्या मुलांच्या कोल्हाची पिले
बंदून खेळत असलेली पाहून राग येई.
सिंहाच्या मुलांना उचलनीच भेद कळत
नसल्यामुळे त्यांना कोल्हाची पिले त्यांच्या
जंगलवर चढली तरी त्यांचे मुळीच नेर
नसे.

परंतु सिंहाच्या बायकोला मात्र हे सर्व
मुळीच पाहवले नाही. ती आपल्या मुलांना
एका बाजूला ओलावून म्हणे—"अरे
कुलीन जातीचे, तुम्ही त्या नीच जातीच्या
पिल्लांशी बरोबरीच्या नात्याने काय ?
त्यांच्या पासून चार पाचले दूरच रहात जा!"

सिंहाच्या मुलांच्या होक्यात आई
म्हणाली. थोडे थोडे शिकू लागले. ती
कोल्हाच्या पिल्लांना पुच्छलेने पाहू लागली
त्यांच्या बरोबर खेळत असता त्यांच्यावर
अन्याय लागले ते कोल्हाच्या पिल्लांना
म्हणत—"तुम्ही झालच्या जातीचे आहात,
आम्ही तुम्हाला पोसतो आहोत. तुम्ही
आमच्याशी बोलतांना बोलतां कामा
नये तुम्ही झालच्या जातीचे म्हणून आम्ही

काही बोललो, शिष्या दिल्या तरी मुकाट्याने ऐकून घेतले पाहिजे."

कोल्हाच्या बायकोला हे आवडले नाही व तिने सिंहाच्या बायकोचा भेदभाव नवऱ्याच्या कानावर घातला. दुसऱ्या दिवशी शिकारीला निघण्यापूर्वी कोल्हा सिंहाला म्हणाला—"सिंहा, तुम्ही 'मृगराजा'च्या जातीचे. आम्ही सामान्य माणसांच्या जातीचे. म्हणून आपण एकत्र राहणं बरोबर नाही! आम्ही आपल्या जातीच्या लोकांमध्ये जाऊन रहावे, म्हणतो!"

आपल्या मित्राच्या बोलण्यात अकरमात झालेला हा सिंहाने ओळखला व कारण विचारले. त्या दिवशी रात्री सिंह गुहेत परतल्यावर बायकोला म्हणाला—"तू कोल्हाच्या पिल्लांना पाहून काही तरी तूही बोललीस व वागलीस का?"

"होय, ती माणसांच्या जातीची पिल्लं, त्यांनी आपल्या मुलां बरोबर बरोबरीच्या नात्याने संलग्नता दर्शवणं मुठीच पसंत नाही. त्या कोल्हाचे तुम्हाला कोणते औपचारिक

प्राज्ञे कोणास ठाऊक, तुमच्यात केवढा बदल झाला आहे! परंतु माझी विश्वासिली मला मुठीच पाहवणार नाही!"

"असं! कोल्हाचे मला कोणतं औपचारिक पात्रले ते मी तुला सांगतो, एक मी एकदा आठवड्यांमर घरी आलो नव्हतो, आठवड्यां का तुला? ती आठवडाभर भुकेला ताहनेला एकाआमी चिकलात कून पडलो होतो. माझा जीव जायची स्थिती होती. कोल्हाचे मला मुली बांचविले व विश्वास कोल्हाचे बदल केसी नसतो तर मी आज नसतो आपली मुलं ही नसतो ज्यांनी मला घात भिक्षा घातली त्यांच्या बरोबर उचलनीच हा भेद केसा मानावचा? हा पूर्वपणाच नाही का? मित्रांच्या अपमान करणे म्हणजे स्वतःचा संबंध भ्रमलेल्यांचा अपमान करण्यासारखेच आहे!" सिंह म्हणाला.

सिंहाची शरमिन्दा होऊन कोल्हाच्या बायकोची जमा मागू लागली. त्यानंतर सात पिढ्यांपर्यंत सिंह व कोल्हा यांचे वंशज त्याच गुहेत फार सख्यभावाने राहिले.

मुघलशासनातील फरगाना नांवाच्या मुकाट्या राज्याचा मुबारक बाबर याचा प्रथम इ. स. १५१९ मध्ये झाला. यदील बाबलावर यवाच्या यफराच्या यकीच तो सिंहासनावर बसला. यकि-सांच्या कडून तो तैयूरच्या यंसात व यार्कडून यंगीज्यानाच्या यंसात जन्मल्यामुळे बाबर फार युवार होता.

त्याचे पुत्र तैयूर याने यहरकंद हे यहर यिकले ही यक्षा बाबरच्या यनात होती सिंहासनावर बसल्या यार योड्याने यिचयांनी याने यमर-कंदवर स्वाते यनी यमरकंदचा युक्तात तेवढा ययकत नव्हता. म्हणून बाबरानी यडकरचे त्याचा यय याले याली.

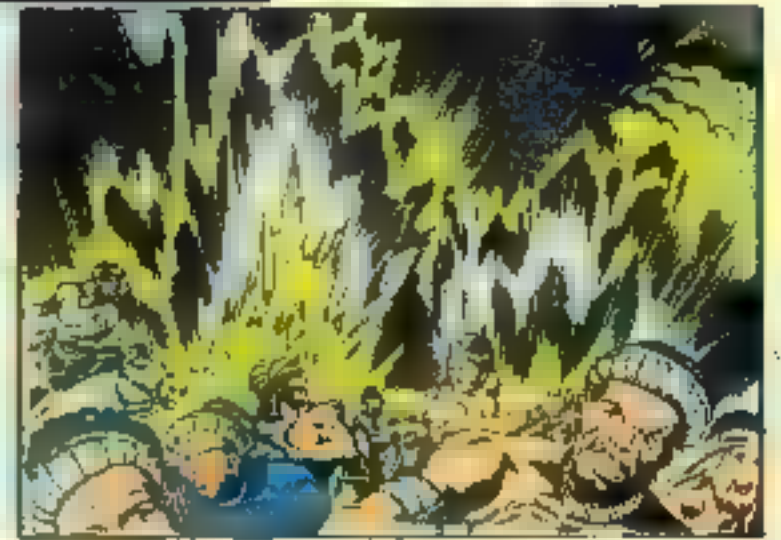

परंतु बाबरला युद्धात यिजयप्राप्ती होण्यापूर्वीच त्याचे स्वतःचे राज्य फर-गाना यवर यडू चालून आल्याचे यडल्यावकत यानेला यिराचे याले, परंतु तो आपल्या राज्याच्या येकीपर्यंत ही पोहचू यकता यकी. त्याने यणजे येन यानुनाच्या यिनेने यडविने व को यान यिकून येथेच यड याली.

कायनाकुल बाबरची दुष्टी हिबुस्ताना-
कडे मळली. त्या वेळचा दिल्लीचा
सुलतान हा तेवढा नम्रता.
त्याचे अधिकारी प्रजेवर अत्याचार
करीत होते. सुलतानाच्या
नात्यांतले दोघतबाज
दिल्लीची गरीब जनताच्या
प्रवृत्तीत होते.

सर्वातून महत्वाची शोष्ट म्हणजे
बाबरच्या सैन्याकडे बंदुकी
होत्या. बंदुकीची माहिती ही दिल्लीच्या
सैन्याला नम्रती. बंदुकीच्या गोळ्या
बकामात येऊन त्याच मायाच्याने
इराहिनच्या सैनिकांची मनेक
रणावयावरून पळून गेले.

आक्रमण हा शीतकाल शोधानी
मिळून बाबरकडे विरोध धाडविला.
त्याने भारतावर स्वारी करावी. बाबरने
आधुनिक पद्धतीवर स्वारी के. व
मराठोर मराठे जिंकून मिळाले.
त्याच्याशी युद्ध हेतूने दबा-
त्तिम जोडी याने भाईभाई
सरकारांना व सैन्यातील सोलाबून
सैन्याची अमलावरून.

पहिले पानिका (१५२६) हा
इतिहास प्रसिद्ध होतो. मुळाव
बाबरचा विजयची
सैन्याच्या बाबरी संपत्ती मिळाली
ही बाबरच्या सैनिकांना पळून
टाकली नंतर स्वदेशी परत जाता
दिल्लीलाच कायम राहू लागला.

दोन्ही सैन्ये पानिकावरून समोरपुढोर
चवी राहिली. बाबरकडे फक्त
हथाराने सैन्य होते. परंतु त्याचे सर्व
सैन्य विघटित निपुण व सुशिक्षित
होते. तिसरा त्याचे बाबरवर प्रेक्षी
होते. इराहीम सोदीचे सैन्य एक
साखावर होते, परंतु उत्तम
सैन्यात नम्रता. त्यांना फक्त जख-
मेची नम्रता. तिसरा सुलतान नम्रता.

बाबरची काही विजयानी बाबरने वर-
पुत्रा रजपूत राजा राजा विज
बाबरची युद्ध केले. त्या युद्धात रजपूत
सैन्य सोपाने गळले. परंतु त्या युद्धावरी
बाबरच्या सैन्याने बंदुकीचा उपयोग
केल्याने इराहावरी रजपूत
पळले आणि बाबरचा जय झाला.

Fullscreen

127

/ 68

इबाहिम सोदी हा मूर नव्हताच परंतु मूर व पराक्रमी राजा संघाम सिहावरही त्या मिळाल्यामुळे त्या काळच्या उत्तर भारतातील सर्व प्रमुख कुटुंबांच्या राज्यत आला. बाबरला साहित्याची फार आवड होती. त्याने जिहूण टेबलेस आसनवरिष्ठ 'बाबरनामा' मूल्याधान पुस्तक आहे.

युवराजांचे सोन

बाबरला मुलगा होवोना एकदा फार कायारी पडली. मोठमोठ्या सैन्यांनी व भक्तिमानी शीषघोषनार कडकही दण पडली नाही. शेवटी बाबरने त्याचा मुलगा ज्या पसंदायशः शोणना आला त्यांना तीन प्रवर्षांत पावून गुरुने देऊन देवाला प्रार्थना केली— "महा ! माझ्या मुलाचा बाबू, पाहिजे तर मुलाच्या आज्ञान मला देऊन मला लखन ! " त्या बटके पावून हुमायूना आराम पडू लागला.

हुमायूनाचा जागर मरा होत गेला तबली बाबरची तबलीत आला जस्त विचरू लागली. १५३० मध्ये तो रंगवरनामी शासक. बाबरच्या जाईने पूर्वन संघोष देवाचे मिळाले कारणाने त्याने स्थापन केलेल्या राज-वंशाला शींगल वंश हे नाव मिळाले. भारतात बाबरने स्थापन केलेला वंश १८५७ पर्यंत चालू होता.

इबाहिम सोदी हा मूर नव्हताच परंतु मूर व पराक्रमी राजा संघाम सिहावरही त्या मिळाल्यामुळे त्या काळच्या उत्तर भारतातील सर्व प्रमुख कुटुंबांच्या राज्यत आला. बाबरला साहित्याची फार आवड होती. त्याने जिहूण टेबलेस आसनवरिष्ठ 'बाबरनामा' मूल्याधान पुस्तक आहे.

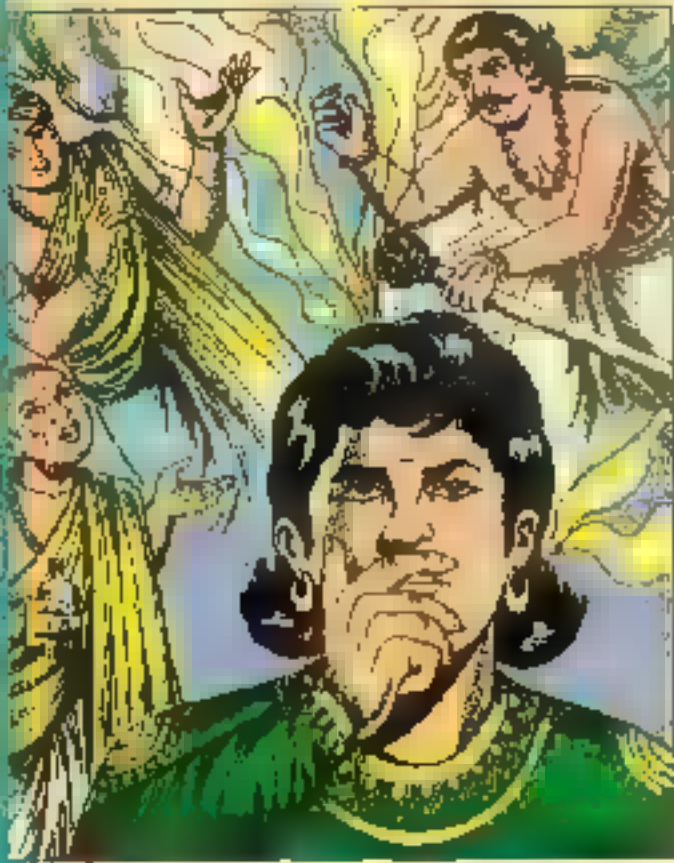
म्हणून एकदा राजाने प्रधानाला व राजमुक्ता बोलावून मुलांमध्ये होत चाललेला तो कसा चालवायचा या विषयी त्यांचा सल्ला विचारू लागला. "मुलाला कोणी पहिल्या सारखं बोलका करील त्याला चांगलं इनाम द्यावं का ? " असे राजाने गुरूला विचारलं.

राजमुक्त म्हणाले— "महाराज, युवराजांचं हे सोन काळ टिकेल्ले वाटत नाही. त्यासाठी महाराजांनी दत्तकी काढवी करण्याचं काहीच कारण नाही.

ते मुक्त नाहीत. या बरोबर सनात काही विचार घेऊ लागतात, पण ते बोलून दाखविण्याचं ते नसल्याने असा सोनपणा साणसात आला तरी पावरण्याच कारण नाही. पूर्वी घडलेली एक गोष्ट मला आठवते. आपल्या शेजाऱ्याचे राज्य नीलगिरी येथील युवराज सुयचंद्र बाला बोलका करण्यासाठी आपल्या सारखेच त्या देशाच्या महाराजांनी केलेले कदाचित आपल्याला माहीत नसतील ! " असे म्हणत राजमुक्त ती कथा सांगू लागले—

नीलगिरीच्या राजाला पुष्कळ काळ सोटल्यावर एक मुलगा झाला. त्याने आपल्या मुलाचे नाव रविचंद्र असे ठेवले व मुलाचे सर्वलाह पुरविले.

मुलगा वाढत गेला तसतसा तो जास्त सुंदर दिसू लागला व त्याची हुशारी दिसू

लागली. त्याच्या संवयी व वागणूक पाहून सर्व त्याची वाखाणणी करीत. परंतु बाराने वर्ष लागले तरी त्याच्या तोंडाभाटे एक शब्द कोणाच्या काही पडला नाही. कधी ही त्याच्याकडे पाहिले तर तो कोणत्या तरी विचारात मग्न असल्याचे दिसे. मधून मधून तो स्मित करत असलेला किंवा हंसात असलेला दिसे. त्याला मुका म्हणावे तर तसेही वाटत नव्हते. कारण एक बोनदा तो एकटा असला म्हणजे काही तरी यार्णे गुणगुणत असलेला नोकरांना त्याचा आवाज ऐकू आला होता व राजाकाही मोष्ट नोकरांकरवी कळली होती.

तरी युवराजाचे ते मुखासारखे बायण पाहून राजाचा फार काळजी वाटू लागली. युवराजाला जो कोणी बोलायला लावील त्याला मोठे इनाम दिले जाईल असे. राजाने जाहीर केले.

राजाची दबंदी ऐकून त्या देशातले च नश्वेतर परदेशातले हुशार निपुण लोक सुद्धा युवराजाला सोलामला प्रवृत्त करण्यासाठी येऊ लागले. काही हुशार वैद्यांनी निरनिराळी औषधी वनस्पतींचा रस काढून युवराजाला पाकून पाहिला. जाणरी काही जणांनी मोठमोठ्या पंडितांचा मादविवाय युवराजां समोर करविला. ऐकून कदाचित युवराज काही बोलले असे त्यांना वाटले होते. जाणरी काही जणांनी मंत्रतंत्राचा प्रयोग करून हो पाहिला. परंतु सर्वच प्रयत्न निरुपयोगी झाले.

एके दिवशी कुपारी जेवण वगैरे रावाकरांनी अंतपुरात विप्रांती घेत असता युवराज उठला गेला आणि एका झाडाच्या सावलीत बसला. त्याच्या बरोबर मेलेला नोकर काही अंतरावर उभा होता काही वेळाने एक पोपट झाडाच्या एका बऱ्याळीवर बसून किलकिलाट करू लागला. पोपटाच्या ओरडण्याचा युवराजांना वास होईल असे

वाटून नोकरांनी एक बारीक घेऊन पोपटाला मारला. तो मरला. मर्ी लागला. पोपट ओरडत जमिनीवर पडला.

समज युवराज घाबत पोपटाबद्दल गेला आणि त्याला उचलून घेऊन हळुवारपणे त्याच्या बंगावर हात फिरवीत म्हणाला— "कारे, बाबा! असा ओरडलास? मू ओरडलास म्हणूनच तुला लागला नाही का?

ते पाहून उठलाहाने ओरडत "युवराज बोलले! युवराज बोलले!" असे म्हणत अंतःपुराकडे धावत गेला.

नोकरांच्या तोंडी काही ऐकल्यावर राजा व राणी धावत बागेत आले त्यांच्या पाठोपाठ दसदासी धावल्या. परंतु सर्वजण पोहोचले उडून गेला

होता. युवराज पुन्हा नेहमी सारखा मीन पळे बसून राहिला.

राजाला नोकराचा फार राग आला व त्याने केले की, हा सोटे बोलला म्हणून मला कांशीची शिक्षा देण्यात यावी.

नोकर महाराजांचे पाय घेऊन सांगू लागला—"महाराज? मी सोटे बोललो नाही! खरोखरच युवराज बोलले होते! तरी राजाचे शिपाई त्याला कैद करून घेऊन आलेले.

तो धावत येऊन युवराजांचे पाय घेऊन म्हणाला—"युवराज, माफी काही एक चूक नसेल, अरे बोललो म्हणून मला कांशीची शिक्षा दिली जाते आहे! आणि तुम्ही पहात असून गप्प का? पोपटाला थोडेसे

लागताच तुमचे जे हृदय निरवळून गेले ते मला फांशीची शिक्षा दिली जात असतां मीन कसे? बोलून मला वाचवा!"

युवराजाने त्याला हात धरून उभे केले. म्हणाला—"तू बोललास म्हणून नाही का तुला ही शिक्षा मिळत आहे! तू मीन धारण केले असतेस म्हणजे तुला कसही वास झाला नसता!"

युवराजाला बोलतांना ऐकून राजाने जावल्या गळ्यातला रत्नहार काढून त्या नोकरांना विला. परंतु त्या दिवशी रात्रीच युवराजाने सर्वसंग परिश्रम करून संग्रहास ग्रहण केला.

गुरूच्या तोंडी रविचंद्राची गोष्ट ऐकून वज्रकेतू राजाने मुलाला योग्य मार्गावर आणण्याची जबाबदारी राजगुरूवर टाकली.

राजगुरू युवराजाला आपल्या बरोबर आपल्या आश्रमात घेऊन गेला. एका आठवड्यांनंतर पुन्हा राजाच्या बसनासाठी आला. युवराज वेतांच बडिलाना नमस्कार करून म्हणाला—"बाबा! तुम्ही आमचं

मुकुल कधी पाहिले आहे का? तेच मला कित्येक मित्र भेटले!"

मुलाला बोलतांना ऐकून आनंदाने राजगुरूला एका बाजूला बोलवून घेऊन जाऊन विचार लागला—"गुरूजयें, एक आठवडाच झाला असेल युवराजात बदल कसाकाय घडवून आणलात?"

"महाराज, आपण एकुलता एक मुलगा म्हणून त्याला खूप वाढविलेत, हे सर्व ठीक झाले. परंतु त्या व यासल्या मुलांना बरोबरीची मुलं संज्यामला बोलावला इथी असतात तो युवराजाला मिळाली नाहीत. आईवडील मोठे म्हणून त्यांच्याची बोलणे कठीण, नोकरांचाकरी अवळ काय बोलायचे? बरोबरच्या रावंगड्याची जेवडा मोकळेपणा मिळतो तेवडा मोठ्या मिळत नाही. बरोबरचे सहपाठी मिळाल्या बरोबर युवराज मोकळे पणी मोकळे लागला. एकटेपणा गेला. पाठोपाठ मीन ही नाहीसे झाले!"

पंढरीचे वनपार भूत

पंढरीच्या डोळ्यात फुल पडले आणि त्याचे डोळे कायमचे गेले. शिवू अश्वत्था पासून रहिरा होता, म्हणता, दोघांची लप्ते झाली होती आणि दोघे भीक मागूनच वावकाच्या उदरनिर्वाहापुरते मिळवीत.

त्यांच्या गावापासून रहा कोसावर जंडोबाचे एक देऊळ होते. दरवर्षी जंडोबाचा उत्सव चार दिवस चाले. लोकांची खूप गर्दी होई त्या जेव्हा. त्यांच्या गावापासून जंडोबाच्या डोंगरापर्यंत जी वाट होती त्या वाटेवर एक लहानसे जंगल होते. तरी पंढरी आणि शिवू दरवर्षी ते जंगल तुडवून जात आणि डोंगरावर चढायला ज्या पायऱ्या होत्या त्यांच्यापैकी एखाद्या सोयीच्या पायरीवर दोघे उपकरणे टाकून बसून रहात. संध्याकाळपर्यंत ओंबळभर पेढे प्रत्येकाजवळ बघा होत.

त्या वर्षीमुळा दोघे जंडोबाच्या जेव्हा हजर होण्यासाठी गेले आणि प्रत्येकाला सुमारे शंभर रुपये मिळाले, दोघे पेढे कमरेला सोबून आपल्या गावी निघाले. परंतु तोंपर्यंत काळोख पडामची वेळ झाली होती. म्हणून जंगलाच्या वाटेने जाणे जड आजार असे दोघांना वाटू लागले.

"जरे पंढरी, आपलं चुकलं बघ, थोडे बाधी निघालो असतो तर बरे झाले असते. वाटेत कोठे जिवानू निघालं नाही म्हणजे पुरे. मध्यरात्रीपर्यंत तरी जंगला-पार गेलो नाही तर कोणता प्रसंग थोडवेळ!" शिवू म्हणाला. त्याला किरं सादीमध्ये काळोखच चहूंकडे दिसत होता.

पंढरीने होकारार्थी नुसती भान हलविली शिवूचा हात घट्ट धरला. दोघे क्षपाक्षप पावले उचलू लागले. एका जागी कसळातरी आरडा-ओरडा ऐकू आला. पंढरीने शिवूचा

वाटले, म्हणजे आपण इतक्या कुरूप स्त्रीबरोबर का संसार करीत आहो! परंतु बायको मात्र नवऱ्याला चांगले दिसू लागल्याचा आनंद भावूक न शकल्याने शेजार वाजाराच्या घेविणींना ते सांगायला गेली.

तिकडे शिवू आपल्या बरी पोंबला. त्याने एकदा नाही दोनदा दार ठोठावले तेव्हा "आलों, आलों!" असा कर्कश पुंरुष आवाजात कोणी तरी म्हटले.

"कोणीतरी पुंरुष डोकल्यासारखं ऐकू जालं, कोण जालं आहे, बापत्या बरी?" शिवूने बायकोला विचारलं.

नवऱ्याचा बहिरेपणा जाऊन त्याला चांगलं ऐकू येऊ लागल्याचं कळताच तिला

परमानंद जाला व ती म्हणाली—"देवाच्या इवेने तुम्हांला ऐकू येऊ लागलं तर! माझा आवाज मेला असाच!"

तो आवाज असह्य जाल्याने शिवू म्हणाला—"अस्सं होय! तर मग तो असाच काही दिवस ऐकत राहिलो तर पुन्हा बहिरेपणा मला नक्कीच येईल! यापुढं तू माझ्यासमोर कधी तोंड ~~आणू~~ तर पहा, लंबरदार!"

बायकोने ~~आणू~~ पाण्याने वडवले. ती तोंडाचा पदर लावून निघून गेली

त्या दिवशी रात्री शिवू जंगलाकडे निघाला तेव्हा त्याची पंढरीची गाठ पडली. त्यांनी परस्परांना हे मानसिक दुःख जालं ते सांगितले आणि ~~आणू~~ संकटांतून मुक्त करण्याचा काही उपाय करायला भुतांकडे जात असल्यास त्यांनी परस्परांना सांगितले.

ते पोचले तेव्हा या संपेस स्त्रीभूत गाणे म्हणत होते आणि पृच्छ भूत ~~आणू~~ होते. त्या दोघांना आलेले पाहुन त्या दोघा भुतांनी आपापले नृत्य मान बंद केले आणि विचारले—"पुन्हा परत आलात?"

पंढरी म्हणाला—"बाही बायको म्हणजे कुड वाटका आहे। तिला ~~आणू~~ न रंग? मला डोळे देऊन तुम्ही भला हे कसाळा दाखविलं? आता बातून मला भुक्ती तुमच्या हातूनच मिळेल!"

शिवू म्हणाला—"मला ऐकू येऊ जालं हा बायच ठरला! अहो, माझ्या बायकोचा आवाज इतका कर्कश आहे की पुन्हा बहिरेपण येईल की काय वाटू लागलं आहे. बातून काय मार्ग काढायचा, तो तुम्हांलाच माहीत."

दोन्ही भुते चकित होऊन परस्परांकडे पाहू लागली नंतर विचारू लागली—"आजपर्यंत त्यांनी तुम्हांला प्रेमानेच वागविलं होतं ना?"

"होय, आतांमुखा त्यांच्या प्रेमात कमतरता मालेली नाही. परंतु त्यांचे रूप आणि ~~आणू~~ ऐकून इतका राग येतो आहे की..." पंढरी ~~आणू~~ शिवू म्हणाले.

"इतके दिवस तुम्हा दोघांत असलेल्या व्यंग्याकडे दुर्लक्ष ~~आणू~~ त्यांनी तुमच्यावर एवढे प्रेम केला तेव्हा त्याची ~~आणू~~ किती बोर असली पाहिजेत, विचार तरी केलात का तुम्ही दोघांनी?" पुंरुष भुताने खडसावून विचारले.

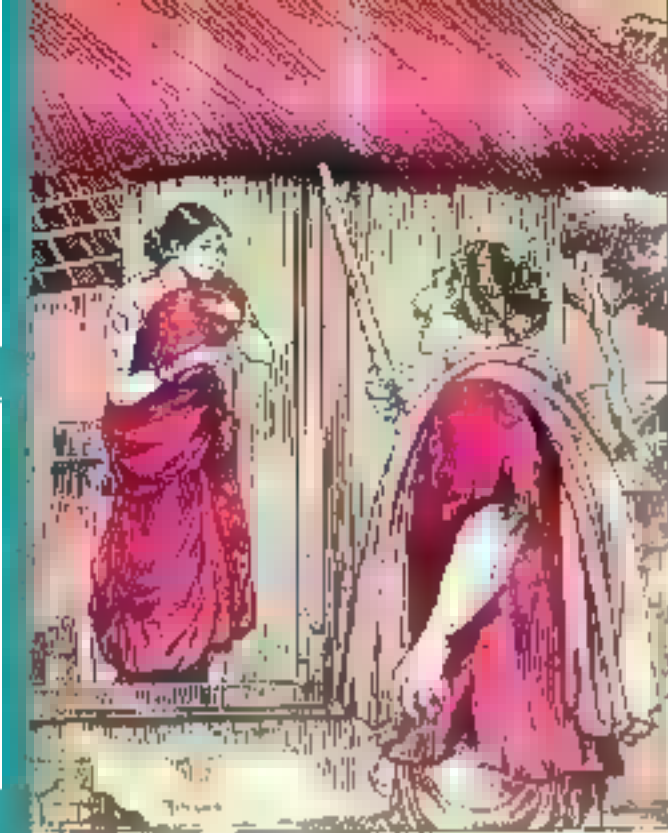
ते भूत म्हणाले त्याचा जर्थ बोव जाल्यामुळे दोघे निहत्तर परस्परांना पाहू लागले.

पुंरुष भूत पुढे म्हणाला—"जन्मतः असलेली व्यंग दूर होऊ शकत नाहीत. ती ज्यांना आहेत त्यांना तुच्छ लेखणे हा अक्षम्य अपराध आहे. सर्व आयुष्यभर प्रेमाने दोघांनी संसार करावयाचा असतो हो ना. तुम्ही दोघांनी आपल्या बायकोंचे रूप रंग व आवाजाकडे लक्ष न देता त्यांचे गुण पहा व त्यांनी इतके दिवस तुमच्यासारखं व्यंग असलेल्यांबरोबर जानंदाजे संसार केल्याबद्दल त्यांचे उपकार माना!"

शिवूला त्याची कानउघाडणी झाल्याचा व पंढरीला त्याचे ~~आणू~~ उपकाराबद्दल अनुभव ~~आणू~~ दोघे भुतांकडे त्यांनी केलेल्या उपकाराबद्दल कृतज्ञतेने पाहू लागले.

दोघांनी भुतांना वाकून नमस्कार केला व म्हणाले—"आमची चांगली कानउघाडणी केल्याबद्दल आणि डोळे उपडल्याबद्दल आम्ही आभारी आहो. आजम्ह तुमचे उपकार विसरणं ~~आणू~~ नाही?" असे म्हणत दोघे आपापल्या बरी गेले.

वाटले, म्हणजे आपण इतक्या कुरूप स्त्रीबरोबर संसार करीत आलो! परंतु बायको मात्र नवऱ्याला चांगले दिसू लागल्याचा आनंद भावक न शकल्याने शेजार शेजारच्या घेजिणींना ते सांगायला गेली.

तिकडे शिवू आपल्या बरी पोंबला. त्याने एकदा नाही दोनदा दार ठोठावले तेव्हा "आलों, आलों!" असा कर्कश पुन्हा आवाजात कोणी तरी म्हटले.

"कोणीतरी पुन्हा दारल्यासारखं ऐकू नालं, कोण आलं आहे, बापत्या बरी?" शिवूने बायकोला विचारलं.

नवऱ्याचा बहिरेपणा आजून त्याला चांगलं ऐकू येऊ लागल्याचं कळताच तिला

परमानंद झाला व ती म्हणाली—"देवाच्या दयेने तुम्हांला ऐकू येऊ लागलं तर! माझा आवाज मेला असाच!"

तो आवाज असह्य आल्याने शिवू म्हणाला—"अस्सं होय! तर मग तो असाच काही दिवस ऐकत राहिलो तर पुन्हा बहिरेपणा मला नक्कीच येईल! यापुढं तू माझ्यासमोर कधी तोंड तर पहा, लंबरदार!"

बायकोचे ते पाण्याने वरडवने. ती तोंडाचा पदर लावून दिघून गेली.

त्या दिवशी रात्री शिवू जंगलाकडे निघाला तेव्हा त्याची पंढरीची गाठ पडली. त्यांनी परस्परांना जे मानसिक दुःख झालं ते सांगितले आणि या संकटातून मुक्त करण्याचा काही उपाय करायला भुतांकडे जात असल्यास त्यांनी परस्परांना सांगितले.

ते पोचले तेव्हा या संपेस स्त्रीभूत गाणे म्हणत होते आणि पुरुष भूत होते. त्या दोघांना आलेले पाहून त्या दोघा भुतांनी आपापले नृत्य मान केले आणि विचारले—"पुन्हा परत आलात?"

पंढरी म्हणाला—"बाही बायको म्हणजे कुठं वाटका आहे! तिला रूप न रंग? मला होळं देऊन तुम्ही मला कव्हाला दाखविलंत? आता वातून मला भुतांनी तुमच्या हातूनच मिळेल!"

शिवू म्हणाला—"मला ऐकू येऊ जमिलं हा बायच ठरला! अहो, माझ्या बायकोचा आवाज इतका कर्कश आहे की पुन्हा बहिरेपण येईल की काय वाटू लागलं आहे. वातून काय मार्ग काढायचा, तो तुम्हांलाच माहीत."

दोन्ही भुते चकित होऊन परस्परांकडे पाहू लागली नंतर विचारू लागली—"आजपर्यंत त्यांनी तुम्हांला प्रेमानेच वागविलं होतं ना?"

"होय, आतांमुखां त्यांच्या प्रभात कमतरला मालंली नाही. परंतु त्यांचे रूप आणि आवाज ऐकून इतका राग येतो आहे की..." पंढरी व शिवू म्हणाले.

"इतके दिवस तुम्हां दोघांत असलेल्या व्यंग्याकडे दुर्लक्ष करून त्यांनी तुमच्यावर एवढे प्रेम केलां तेव्हा त्याची किती बोर असली पाहिजेत, विचार तरी कुळात का तुम्ही दोघांनी?" पुरुष भुताने खडसावून विचारले.

ते भूत म्हणाले त्याचा जर्ब बोव माल्या-भुलं दोघे निहतर परस्परांना पाहू लागले.

पुरुष भूत पुढे म्हणाला—"जन्मतः असलेली व्यंग दूर होऊ शकत नाहीत. ती ज्यांना आहेत त्यांना तुच्छ लेखणे हा अक्षम्य अपराध आहे. सर्व आयुष्यभर प्रेमाने दोघांनी संसार करावयाचा असतो हो ना. तुम्ही दोघांनी आपल्या बायकोंचे रूप रंग व आवाजाकडे लक्ष न देता त्यांचे गुण पहा व त्यांनी इतके दिवस तुमच्यासारखं व्यंग असलेल्यांबरोबर आनंदाने संसार केल्याबद्दल त्यांचे उपकार माना!"

शिवूला त्याची कानउघाडणी माल्याचा पंढरीला त्याचे उपकाराबद्दल अनुभव झाला. दोघे भुतांकडे त्यांनी केलेल्या उपकाराबद्दल कृतज्ञतेने पाहू लागले.

दोघांनी भुतांना वाकून नमस्कार केला व म्हणाले—"आमची चांगली कानउघाडणी केल्याबद्दल आणि होळं उपकल्याबद्दल आम्ही आभारी आहो. आजम तुमचे उपकार विसरणे नाही?" असे म्हणत दोघे आपापल्या बरी गेले.

सत्ययुद्धाचे मूळ

नवमीतपूर नांवाच्या गावाचा सत्यशील नावाचा राजा होता. नावाच्या अनुकूल असाच तो सत्यप्रतीही होता. तो स्वभावतः धर्मपरायण असल्याकारणाने तो एक जाबपो राजाही होता. त्याच्या घरी लक्ष्मी, कीर्ती, धर्म, सत्य, पवित्रता इत्यादी कायम राहतात असे लोक म्हणत.

देशाच्या भरभराटीचे मूळ कारण म्हणजे व्यापार. व्यापार वाढेल तर देश सर्वदा सुखी व संपन्न राहील असा विचार करून त्याने एक प्रयास पाडला. तो दररोज सकाळी उठून आपल्या बाड्याच्या अंगणात येऊन बसे आणि कोणीही काहीही विकायला आणले की विकणारा सोबत त्या किमतीला राजा तो वस्तु खरेदी करी. व्यापार चघ्यात ज्यांचा तोटा होई ते त्यांच्या कडे पडून राहिलेला माल राजाकडे आणून विकीत. त्यामुळे त्यांचा तोटा बराच भरून येई.

नवमीतपूर गावी एक जरायंत गरीब बाह्यण रहात असे. त्याने अनेक प्रकारे प्रयत्न करून पाहिले. परंतु दारिद्र्य त्याचा पिच्छा सोडीना. माहेर दारिद्र्य कोणी विकत न घेतलेल्या मालासारखे माझ्याकडे पडून आहे. मी व्यापाऱ्यांसारखे दारिद्र्य राजाला विकले तर त्यात काय गैर होईल !” असा एक विचार त्याच्या मनात आला.

एके दिवशी त्याने आपल्या दारिद्र्या-मूर्तकप असलेले फाटके कपडे, फाटकी धोंगडी, फटक्या वहाणा सर्व एकत्र करून त्यांचे पांढाडे बांधले आणि पूर्वे दिशा फांकू लागल्याच्या जागीच ते जोचके डोक्यावर घेऊन घरा बाहेर निघला. राजमाड्या समोर येऊन तो जोरदू लागला—”वेणार कोणी दारिद्र्य हो, दारिद्र्य !”

तो नावाज ऐकून राजाने शिपायला पाठविले. म्हणाला—”पहा तर, कोण काय

विकतो आहे ? त्याला बोलावून घेऊन ये !” बाह्यण आला व आपल्या डोक्यावरचे गाठोडे उतरवून ते सोडले व म्हणाला—”महाराज, माझ्याकडे आहे ते सर्व विकायला येऊन आलो आहे !”

राजा म्हणाला—”आहे तरी काय एवढे, पाहू दे तरी !”

”माझे दारिद्र्य, महाराज ! हे माझे स्वतःचे दारिद्र्य आहे !” बाह्यण म्हणाला.

राजा विचार करत होता.

बाबला असेल, बाह्यण एकाद्या व्यापाऱ्यासारखाच बोलत होता. त्याने नको नको वस्तूच तर त्याने विकायला होत्या.

राजाने विचारले—”हो, तुम्ही आपले दारिद्र्य कितीला विकणार ?”

”पांचडे स्वर्ण मुद्रांना !” बाह्यण निसकोच उत्तरला.

राजाने एकही शब्द उलट न बोलता बाह्यणाला पांचडे स्वर्णमुद्रा दिल्या आणि बाह्यणाचे फटक्या कपड्यांचे गाठोडे कोठारात नेऊन ठेवायला शिपायला सांगितले.

त्या दिवशी रात्री राजा झोपल्यावर त्याला एक स्वप्न पडले. स्वप्नात त्याला एकदेवी रत्नाभूषणांनी मढलेली बाहेर जाताना दिसली. ती राजाचा निराश ध्यायनाच नाती होती.

राजाने तिला विचारले—”कोण हो बाई तुम्ही ? माझ्या घरी आलीस केव्हा आणि आतां कां जाते आहेस ?”

”मी आहे लक्ष्मी ! इतके दिवस किती आनंदाने तुझ्या घरी राहिले. परंतु आज दारिद्र्य विकत येऊन घरात आले आहेस ! म्हणून आतां मी नाही राहणार तुझ्या घरात !” ती म्हणाली.

”तुम्ही मर्जी ! मी बोलविजे म्हणून तु नव्हती आलीस. स्वतःच विचार करून स्वबुद्धीने आली होतीस. तसंच कारण असेल म्हणून आतां जाते आहेस. मी नको कासे म्हणेत ?” सत्यशील म्हणाला.

लक्ष्मी गेल्यानंतर तिच्या पाठोपाठ त्याला आपली एक स्त्री दिसली. ती सुद्धा बाहेर निघालेली पाहून सत्यशील राजाने लक्ष्मीला विचारले होते तसेच तिलाही विचारले.

"मी धर्मदेवता आहे! लक्ष्मीच निघून गेली तर मी राहून काय करू? तुम्हा काय कामाची? लक्ष्मी होती म्हणून तू इतके दिवस मला ठेवून बसून राहिलस!" धर्मदेवता म्हणाली.

त्याच प्रमाणे न्यायदेवता सुद्धा जाताना म्हणाली-"जेथे धर्म नाही तेथे न्याय तरी कसा राहू शकेल?"

त्यानंतर कीर्तिविक्ता सुद्धा राजाचा निरोप घेऊन निघून गेली. त्याच्यावर प्रेम करणाऱ्या देवता एकेक निघून जात असलेल्या पाहून राजा सत्यशील विचारांत आला. असता आणखी एकदेवता पुढे आली.

"कोण तू, माते तू? तू का विचालीस?" सत्यशील राजाने तिला विचारले.

"मी सत्यदेवता. बाकी सगळ्या निघून गेल्यावर तुला माझ्यावर जेवढा विश्वास

होता तेवढा पुढे राहिल की नाही हा विचार करून मी सुद्धा जावं, म्हणते आहे!" ती देखी म्हणाली.

"माते, तू वसलीस तर पुरे, अता विचार करून तर मी त्या सर्वांना घालवून बसायला सिद्ध झाले. त्या सर्व निघून गेल्या ते ठीकच झाले. परंतु तू निघून जाणे योग्य नाही. मी म्हणतो ते करे नसेल तर न्याय देव-तेला विचारून बघ पाहिले तर!"

"तुझ्यामुळे माझा काही नुकसान झालं नाही. म्हणून मी तुला सोडून नाही." असे म्हणत सत्य देवता परत निघून गेली.

त्या पाठोपाठ सर्व देवता परत येत असलेल्या राजाला दिसल्या "तुम्ही सर्व माझ्यावर नाखुश होऊन निघून गेला होताना? पुन्हा का परतलास?"

"जेथे सत्य आहे तेथे आम्ही राहतो. पाठोपाठ सत्यमुद्धा येईल ते वाटले होते. माझं नाही. जेथे सत्य राहीले तेथे परतलो." देवता म्हणाल्या.

श्रीरसागराचे मंथन झाले तेव्हा राक्षस देवांची बट्टा करीत आपला भुजबल दर्शवीत वासुकीची दोरी कडून त्याच्या तोडाकडून धरून ओढू लागले. देवांनी सुद्धा, आम्ही काही तुमच्याहुन कमी आहो! का असे मुक्तीत शोपीची बाजू धरून ओढायला गुरवात केली पण. तो ताण सहन न आल्यामुळे वासुकी आपल्या अनेक तोंडातून फेसाल विष ओढू लागला.

हला हल विषाच्या ज्वाळा पसरू लागल्या कित्येक राक्षस तो ताण सहन न आल्याने तडफडून भस्म झाले. हलहल वणव्यासारखे पसरू लागले व त्रिलोक भस्म होणार की काय अशी वाटू लागली. त्याच वेळी रवीसारखा वापरलेला

मंदर पर्वत बुडू लागला देव व दानव "हरहर महेश्वर!" म्हणून शंकराची प्रार्थना करू लागले.

विष्णूने मोठ्या कांसबाचे रूप घेऊन कुंभवितार धारण केला आणि मंदर पर्वताच्या बुडाखाली जाऊन बसला. आपल्या पायांनी त्याने मंदरापर्वताला समशील उभा करून वर काढला. नंतर तो मधून मधून देवांच्या बाजूने हात लावून ओढी अशा कामेव रुपाने विष्णू प्रगट झाला व समुद्र मंथन उत्तम चालूने होऊ लागले. आणि श्रीरसागर मंथनातून लक्ष्मी, कौस्तुभ, पारिजातक, चंद्र, कल्पवृक्ष, कामधेनू, ऐरावत हत्ती उच्चैःश्रवा अश्वसुरा नागाचे मध आणि अशीच रत्ने उद्भवली.

शंकराचा कंठ ॥ विधाने ॥ शाळा होता, तो त्याने चंद्राला ॥ जिलेत ठेवून त्याच्या हिम किरणांनी बात केला. लक्ष्मीने श्रीवत्स कीर्तुमादि मणी भोवून त्यांची वैजयंती माळा विणवूला बाळून त्याला बसले. अशातऱ्हेने विष्णू लक्ष्मीकांत झाला.

सुरा मध पिऊन देव 'सुरा' ॥ अगदी शेंबटी अमृत निघाले. विष्णू आयुर्वेदाचा मूळ पुरुष म्हणून चक्रवर्ती अधस्तार घारण करून अमृत कळस होऊन ॥ झाला. अनेक ओषधी बनस्पती मुढा घेऊन तो पयासनावर बसून समुद्रातून अवतरला.

अमृत प्राप्तीसाठी खोरसागर मंथन केले तर सर्वप्रथम हलाहल विष उद्भवले. नंतर अनेक राने निघावी तो निरनिराळ्या देवांनी घेतली. शेवटी अमृतप्राप्ती झाली. अनेक कष्ट सहन करून शेवटी अश्वीनिही प्राप्त झाली की ॥ समुद्रमंथन केले असे म्हणू लागली.

चक्रवर्तीच्या हातातील अमृत कळस हिसकावून नेऊन राक्षस "ते सर्व आमचेच!" असे म्हणू लागले. देव त्यांच्याशी भाव जावले. देवादावाच्या ॥ उचरून घेऊ लागले त्यावेळी 'वयवय' नाचत जगन्मोहिनी तेथे झाली. तिला पाहून राक्षस तिच्यावर झाले.

मोहिनी त्यांना म्हणाली—"तुम्ही अमृत इकडे माझ्या हातांन घ्या, कने! मी ते वाटते!"

जगन्मोहिनी आपल्याशी बोलली, एवढ्यावरच फुलून जाऊन राक्षसांनी तिला अमृत ॥ दिला.

राक्षस एका बाजूला राहिले असले. दोघांच्या ॥ जगन्मोहिनी नृत्य करीत पायले टाकीत अमृत वाटीत असल्याचे सोंग ॥ लायली.

होते आहे तरी काय, हे निपचेष्ट होऊन देव पहात राहिले. राक्षस मोहिनीचे रूप लावण्या न नृत्य तन्मय होऊन पाहू लागले.

देवांना मुढा हो जगन्मोहिनी ही कोण हे प्रश्न कळले नाही तरी ती राक्षसांना न पाजता देवांना घेऊन पावू लागली तेव्हा विषवमोहिनी रूपात हा विष्णूवर तर नाही अवतरला अशी संका त्यांच्या मनांत जाणी तरी ती न दर्शवितां ते गुपचुप अमृत-प्राशन करू लागले.

जगन्मोहिनीचे नृत्य म्हणजे विष्णूचीच कीर्ती आहे हे देवांना चांचक कळले होते आणि ते अमृत प्राशन करून अमरत्व प्राप्त करीत होते; परंतु ॥ मात्र जगन्मोहिनीच्या रूपावर स्वताला विसरून अमृताचा आस्वादही घेऊ पकले नाहीत.

तरी राहू ॥ एका हुशार राक्षसाचा मोहिनीची भवावी कळली. तो समुद्रातील मुद्रसिद्ध राक्षसीण सिहिका हिचा मुलगा होता. तो फार मायावी होता.

जी भवावी चालू होती ती सांगूनही ती समजण्या इतक्या स्थितीत ही इतर राक्षस नाहीत हे ओळखून राहू देवांचे रूप घेऊन देवांच्या कतीत जाऊन बसला आणि त्याने अमृत प्राशन केले. सूर्य चंद्रांनी त्याला ओळखले व मंदार पर्वताच्या वरच्या टोकाला बसलेल्या बहुरूपी विष्णूला ते सांगितले. विष्णूने राहूवर आपले सुवर्ण ॥ सोडले.

राहू सुदर्शनचक्रा पाहून स्वतःचे रक्षण करण्याच्या हेतूने ग्रहमंडळात पळाला. सुवर्ण चक्राने त्याचा पाठलाग ॥ त्याचा शिरच्छेद केला. म्हणून त्याचे डोळे व ॥ पांचे दोन नदीन पडू होऊन राहू ॥ केतू नावे ॥ महळात फिरू लागले. अमृताचा प्रभाव दोन्हीवर असल्याकारणाने ॥ दोन्ही ही जिवंत राहिले व म्हणून ॥ झाले.

सूर्य चंद्रांनी चहावी केली म्हणून राहू ॥ केतूचा त्यांच्यावर राग होता व ते मधून-मधून अमावास्येला सूर्याला आणि पौर्णिमेला चंद्राला मिळू लागले. अशा तऱ्हेने सूर्य-चंद्रांचे व चंद्रग्रहण होऊ लागली.

सर्व अमृत देवांना देऊन जगन्मोहिनी अंतर्धान पावली. सर्व राक्षसांना त्यांच्या भुक्षणाची तेव्हा कोठे जाणीव झाली. तेव्हा पासून विष्णूचे व देवांचे हादवेरी झाले.

अमृत मंथनाच्या संदर्भात विष्णूने कूर्मावतार, धन्वन्तर्याचा अवतार आणि जगन्मोहिनीचा अवतार, असे तीन अवतार धारण केले.

धन्वन्तर्या अमृता बरोबर अनेक औषधी वनस्पती आणि औषधी वेश म्हणजे आयुर्वेद घेऊन आला. म्हणून तो वैद्य शास्त्राचे अधिदैवत व वैद्यांचा कुळदैवत म्हणून पुजला जाऊ लागला.

जगन्मोहिनी ही विश्वमोहिनी नामें एक आदर्श सुंदरी म्हणून प्रसिद्ध झाली.

नारद जगन्मोहिनी अवताराची कीर्ती जगन्मोहिनी रागात वीणवर गात कंलास लोकी गेला. पार्वतीने ती कीर्ती ऐकली. "मूर्ख राक्षसांना फसवू दकणारी, एवढ्या-वरून ती खरोखरीच जगन्मोहिनी म्हणविण्या लायक झाली का?" अशी पार्वतीने स्वयंत केली.

"होय माते, कोणी कितो ही हणार असला तरी त्याचे पित ही आकर्षित करण्याची शक्ती असलेली ती खरोखरच विश्वमोहिनी होती!" असे सांगून नारद निघून गेला.

पार्वतीने त्या गोष्टीचा उत्कंठेने शंकरा समोर केला. शंकराने फक्त स्मित केले व काही बोलला नाही. नंतर पार्वतीसह नंदीवर बसून वेळुंठ लोकी गेला व विष्णूला म्हणाला—"तू आपल्या जगन्मोहिनी अवताराचे पुन्हा एकदा दर्शन घडविशील म्हणून आले आहे?"

"काही कारणास्तव रूप घ्यावेच लागते, नाही का? परंतु तुझ्या सारख्या समोर ते रूप घेण्यात काय अर्थ? ते नको!" असे म्हणून निमिषार्धान अंतर्धान पावला.

इतक्यात थोड्याच अंतरावर फुलांचा चेंबू करून त्याच्याशी खेळत असलेली

जगन्मोहिनी प्रगट झाली. शंकर देहभान विसरून तिच्या पाठोपाठ निघाला. जगन्मोहिनी तेथून निसटली ■ आकाशात उडू लागली. शंकरही दोन्ही हात पंखासारखे हलवीत तिच्या पाठोपाठ उडत निघाला. तेव्हा पार्वती चक्क होऊन पहात जायच्या बागी उभी राहिली.

तीसोव मोहिनी लीला ब्रह्मदेवाची देव मोठ्या उत्साहाने पाहू लागले. नंदीमुढा नारद वीणवर शिवरंजनी राग वाजवू लागला.

पुढे मोहिनी व पाठीमागून शिव सर्व विद्वधर फिरे लागल्यासारखे दिसले पार्वती बेंब्यासारखी निघून गेली.

जगन्मोहिनीच्या तेजो मंडलात शिक्क अणुकाही ओढून नेल्यासारखा शंकर विश्वभर फिरला ■ शेवटी कंलासाला पोचला, तेव्हा 'अंगाला स्पशं ही कक नका' असे नकारात्मक हात हलविण्याच्या मोहिनी-जवळ येऊन तिच्या कंवरेला विळखा घालून शंकराने गूढगे टेकले.

"पाहिलंस का माते, तुझ्या यक्षमाणांची लीला!" असे शंकर आणखी काय करतो हे मयभीत नजरेने पहात जगन्मोहिनी पार्वती जवळ येऊन उभी राहिली.

त्या पाठोपाठ विश्वमोहिनी रूप जाऊन त्या जागी विष्णूचा झाला.

"बाबा! तू विश्वमोहन जगन्मोहिनी कथात केशवस्वामी भाहेस! ■ सर्व तुम्हा दोघा शिवकेशवांचे लीला मादकाच नाही का?" या शब्दात पार्वतीने विष्णूला विचारले.

"होय माते, तेचवैच हो!" असे म्हणत नारद महतीवीणा वाजवीत तेथे आला आणि जगन्मोहिनी ■ शिवरंजनी रागात हरिहर स्तोन गात गात तेथून परत फिरला.

शंकर विष्णूला म्हणाला—"अमृताला सुद्धा विसरून तुझ्या जगन्मोहिनी रूपावर भाळलेल्या राक्षसांचे मला कौतुक करावेसे वाटते. रस पिपासा हेच अमुरांचे वैभव आणि संपत्ती!"

विष्णु विमत करून पावेंतीला म्हणाला-
"ताई! आजही काही काळांनंतर शिव-
रात्री म्हणून आमची गंगा स्वर्गातून भूमी-
वर उतरेल तेव्हा मुलां हा शंकर असाच
स्वतःच देहभान विमकून जाऊन तुला एक
नवत घेऊन बईल की काय 'असे वाटू
लागले आहे!' असे म्हणत विष्णू जंतूची
पावला वेळुणुठ लोकी निघून गेला.

त्यानंतर काही काळ लोटल्यावर विष्णूनं
कर्दम प्रजापती व देवहूतीच्या पोटी पुत्र
म्हणून जन्म घेऊन कपिलावतार धारण
केला. तो बालक्यापासूनच धोर ज्ञान प्राप्ती
करून घेऊन धोर तपश्चर्या करून कपिल
महामुनी म्हणून प्रतिष्ठ.

कपिलाने आई देवहूती हिला अनेक
तत्त्वबोध केला. तो सांख्ययोग म्हणून प्रसिद्ध
आला. कपिलमुनी पाताळ लोकात एका
गुहेत बसून अजड तपश्चर्या करीत असतां
पृथ्वीवर मगर बकवतीनि अजमेध
यज्ञ आरंभिला इतकें अजमेध मंत्राचा
बोडा चारला आणि कपिल मुनी तपश्चर्या
करीत होते त्या गुहेत नेऊन रुपवून
दिला.

मगराचे एक हजार पुत्र त्या बोड्याचा
सोप काडीत पाताळात कोल गुहा लपवित
कपिल मुनी तपश्चर्या करीत होते तेथे गेले
■ तेथे बोडा दिसला. कपिलानेच
बोडा चोकून जाऊन ठेवला पाहिले
असे समजून कपिल मुनीवर खोरशत
कपिल मुनीचा तपोव्रत त्यानी
होळ उघडून स्वाध्यायचे पाहिले माघ,
मर्कण्या लगे मगर पुत्र जन्म झाले आणि
जन्माची एक मोठी रास जमली.

त्या जन्माच्या रात्रीच विष्णूपादांतून
जन्मलेली स्वर्गीत घंटाकिनी नाचे प्रसिद्ध
पावसंली गंगानदी पृथ्वीवर आणून पित-
रांचा पुनरुद्धार करण्याचे ठरवून मगराचा
नातू भगीरथ तपश्चर्या ■ ■ ■
स्थाच्या धोर तपश्चर्येवर प्रसन्न होऊन गंगा
नदी प्रकट झाली. परंतु गंगाचा घोष
सहन करण्याची शक्ती पृथ्वीत नसल्या

व्यापाऱ्याची बायको एक वर्ष भर काजीच्या कोणत्याही प्रकारचे भांडण सकार न होतां मुलांने राहिली. परंतु एकदां काजीची ओसरती नजर तिच्यावर पडली. तिचे सौंदर्य पाहून काजी आश्चर्यचकित झाला. त्याची सदाचार वृत्ती "भुरे" विशी उडून गेली. काय वाटेल ते करून व्यापाऱ्याच्या बायकोला फसवायचे ह्याच्या मनात आले.

एके दिवशी काजीची बायको घरात ठेव असे व्यापाऱ्याच्या बायकोला सांगून कोठेंतरी गेली. ती गोष्ट काजीला पहिल्या पासूनच माहीत होती. ती निघून गेल्यावर तो घरी परत आला. तो

व्यापाऱ्याची बायको होती त्या खोलीत गेला व म्हणाला—"मी घर्मथोर आहे व सदाचारी आहे, हे सर्व माहीत आहे नाही का? तुला माझ्या समोर यायला इतके लाजायला काय झाले? मला पाहून ध्यावचं म्हणजे घोर अन्यायच!"

ते ऐकून व्यापाऱ्याच्या बायकोला धोडा खीर आला.

"मला भूक लागली आहे, मला, वाढते-सका?" काजीने बायकोला विचारले.

तिने काजीला वाढले आणि निघून गेली. तेन्ना काजीने कुपोत ठेवलेले बेवुड करणारे औषध काढून साधपदार्थात घातले व व्यापाऱ्याच्या बायकोला आठून म्हणाला—"मुली मी एकटाच जेवणार का? एकट्याने जेवणं म्हणजे फार मोठे पाप! पाप मला लागू नये म्हणून तू नावापुरतेच होईना, घोट सार!"

मोठ्यांनी सांगितलेले ऐकजे योग्य नाही असे समजून व्यापाऱ्याच्या बायकोने चार भास झाले आणि बेवुड होऊन पडली.

नेमके त्याच वेळी कोप्पीतरी घरी आल्याचा आवाज ऐकू आला. आपण केलेल्या चुकी बद्दल पहिल्यानेच घाबरलेला काजी बागेची जास्त पावरला आणि त्याने

व्यापाऱ्याच्या बायकोला उचलून आपला पैसा अडका व दामदागिने ठेवायच्या मांडोवरच्या खोलीत नेऊन ठेवले आणि बाहेर आला.

तेवढ्या वेळात काजीची बायको मूक घरात आली होती. काजीने बायकोला पाहताच थोडा राग राखवीत विचारले—"घरदार वान्यावर सोडून कोठे निघून गेली होतीस न?"

"घरात लडा ठेव म्हणून मी व्यापाऱ्याच्या बायकोला सांगून गेल होते हो!" काजीची बायको भीत म्हणाली.

"मी येऊन दोन तास झाले. घरात कोणी चिटपासकही नाही. काय करायला घर टाकून जायच असत का? घरातले कोणी

काय उचलून नेले, त्या अल्हाहलाच माहीत!" काजीने बायकोला फेलावर घेतले. बायको व मलं आश्चर्यचकित झाली. कारण व्यापाऱ्याची बायको चांगली बाई आहे, हे सर्वांना माहीत होते.

ते सर्व असे बोलून होते, नेमका त्याच वेळी व्यापारी आला. त्याच दिवशी तो हिदुस्थानातून परत आला होता.

"मी बायकोला बळून कायला आलो आहे!" ती म्हणाला,

"तुम्ही बायको कोणाला काही सांगितल्या-दिवाय काढ मंली ह्या आल्हाहलाच माहीत! काजी म्हणाला.

"काजी घाबरेव, अहो, घडून नको! बोकवा माझ्या बायकोला! व्यापारी म्हणाला.

व्यापाऱ्याची बायको एक वर्ष भर काजीच्या कोणत्याही प्रकारचे भांडण सकार न होतां मुलांने राहिली. परंतु एकदां काजीची ओसरती नजर तिच्यावर पडली. तिचे सौंदर्य पाहून काजी आश्चर्यचकित झाला. त्याची सदाचार वृत्ती "भुरे" विशी उडून गेली. काय वाटेल ते करून व्यापाऱ्याच्या बायकोला फसवायचे ह्याच्या मनात आले. एके दिवशी काजीची बायको घरात ठेव असे व्यापाऱ्याच्या बायकोला सांगून कोठेंतरी गेली. ती गोष्ट काजीला पहिल्या पासूनच माहीत होती. ती निघून गेल्यावर तो घरी परत आला. तो

व्यापाऱ्याची बायको होती त्या खोलीत गेला व म्हणाला—"मी घर्मथोर आहे व सदाचारी आहे, हे सर्व माहीत आहे नाही का? तुला माझ्या समोर यायला इतके लाजायला काय झाले? मला पाहून ध्यावचं म्हणजे घोर अन्यायच!"

ते ऐकून व्यापाऱ्याच्या बायकोला धोडा खीर आला.

"मला भूक लागली आहे, मला, वाढते-सका?" काजीने बायकोला विचारले.

तिने काजीला वाढले आणि निघून गेली. तेन्ना काजीने कुपोत ठेवलेले बेवुड करणारे औषध काढून साधपदार्थात घातले व व्यापाऱ्याच्या बायकोला आठून म्हणाला—"मुली मी एकटाच जेवणार का? एकट्याने जेवणं म्हणजे फार मोठे पाप! पाप मला लागू नये म्हणून तू नावापुरतेच होईना, घोट सार!"

मोठ्यांनी सांगितलेले ऐकजे योग्य नाही असे समजून व्यापाऱ्याच्या बायकोने चार भास झाले आणि बेवुड होऊन पडली.

नेमके त्याच वेळी कोणीतरी घरी आल्याचा आवाज ऐकू आला. आपण केलेल्या चुकी बद्दल पहिल्यानेच घाबरलेला काजी बागेची जास्त पावरला आणि त्याने

व्यापाऱ्याच्या बायकोला उचलून आपला पैसा अडका व दामदागिने ठेवायच्या मांडोवरच्या खोलीत नेऊन ठेवले आणि बाहेर आला.

तेवढ्या वेळात काजीची बायको मूक घरात आली होती. काजीने बायकोला पाहताच थोडा राग राखवीत विचारले—"घरदार वान्यावर सोडून कोठे निघून गेली होतीस न?"

"घरात लडा ठेव म्हणून मी व्यापाऱ्याच्या बायकोला सांगून गेल होते हो!" काजीची बायको भीत म्हणाली.

"मी येऊन दोन तास झाले. घरात कोणी चिटपासकही नाही. काय करायला घर टाकून जायच असत का? घरातले कोणी

काय उचलून नेले, त्या अल्हाहलाच माहीत!" काजीने बायकोला फेलावर घेतले. बायको व मलं आश्चर्यचकित झाली. कारण व्यापाऱ्याची बायको चांगली बाई आहे, हे सर्वांना माहीत होते.

ते सर्व असे बोलून होते, नेमका त्याच वेळी व्यापारी आला. त्याच दिवशी तो हिदुस्थानातून परत आला होता.

"मी बायकोला बळून कायला आलो आहे!" ती म्हणाला,

"तुम्ही बायको कोणाला काही सांगितल्या-दिवाय काढ मंत्री ह्या आल्हाहलाच माहीत! काजी म्हणाला.

"काजी घाबरेव, अहो, घडून नको! बोकवा माझ्या बायकोला! व्यापारी म्हणाला.

"पट्टा नाही करीत, खरेच सांगतो, कोठे गेली आम्हाला नाही माहीत!" काष्ठी म्हणाला.

"माझी बायको असं काही करणं नाही. तुम्ही म्हणतां आहां त्यात काही तरी मजाही आहे!" व्यापारी म्हणाला.

काष्ठी रामाचा आव आणून म्हणाला— "मूर्ख माणसा! माझ्यावर हा अन्याय आहे! विनाकारण मला दोष देऊ नकोस! तुझी बायको कोठे निघून गेली, पत्ता नाही माहीत. जा, तिचा शोध कोठे हवा तो!

व्यापारी सरळ सुलतान दरवारी मेळा आणि घडलेली गोष्ट निवेदन करून काष्ठी

सुलतानाने काष्ठीला बोलावून, जे घडले ते बरोबर सांगायला सांगितले.

काष्ठीने मोठी जवानी दिली. तीन महिन्यांपूर्वीच व्यापाऱ्याची बायको कोणालाही न सांगतां घरातून कोठे तरी निघून गेली. किती शोध केला तरी तिचा पत्ता लागला नाही.

"माझी बायको तसे करणे शक्यच नाही! काष्ठी साहेब सपशेल सोटे बोलत आहेत!" व्यापाऱ्याने स्पष्टच सांगितले.

कोणो साक्षीदार असेलतर त्याला बोलावून बाणायला सुलतानाने काष्ठीला केली. काष्ठीने शेजारच्या घरीच लोकांना नाच देऊन मोठी साक्ष पकडून आणले. सर्वांनी काष्ठीने जवानी दिली होती तशीच साक्ष दिली. सुलतानाने व्यापाऱ्याच्या विरुद्ध निवाडा दिला. विचार: व्यापारी हताश झाला.

मुलतान महमदाला एकही व्यंगन नव्हते सामान्य प्रजेसारखा त्याचा पेहराव असे तो त्या पोशाखातच गावात हिडे व प्रजा काय करते व काय बोलते हे पाही त्या प्रमाणे तो त्या दिवशी रात्री गावात हिडत असतां तो एका दुकानाजवळ आला तेव्हां तेथे काही मूलं भीक मागत होती. त्यांनी आपल्या पैकी एकाला राजा केले व त्याला म्हणाली "हे पट्टारे व भलत्वांज मरंमटा-

सारखा निवाडा दिला म तर बुला राजपदा-वरून काडून टाकू, समजलें!"

मुलतान ते ऐकून चकित झाला. त्याने ते म्हणणाऱ्या मुलाचा विचारले—"कायरे, सुलतान महमदाचा न्याय निवाडा बरोबर नसतो का?"

"आजच सुलतानाने एक निवाडा दिला तोच पट्टा! काष्ठी घेऊन आलेले साक्षीदार कसे होते हो? कोणो समजूतदार माणूस साक्षीदारांवर विश्वास करोस का?" तो मुलगा म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी सुलतानाने त्या मुलाला आपल्या घरी बोलावले "जरा तुंच निवाडा दे पाहूं!" असे सांगून सुलतानाने त्या मुलाला न्यायपोठावर बसविले. त्या मुलाने आवल्या दिवशी साक्षीदारांनी साक्ष दिली होती त्यांच्या पैकी प्रत्येकाला बोलावून विचारले—"तु व्यापाऱ्याच्या बायकोला कधी पाहिलेस का? तिचं वय काय असेल? तिचं रंगरूप आहे?" सर्व साक्षीदारांनी व्यापाऱ्याच्या बायकोला

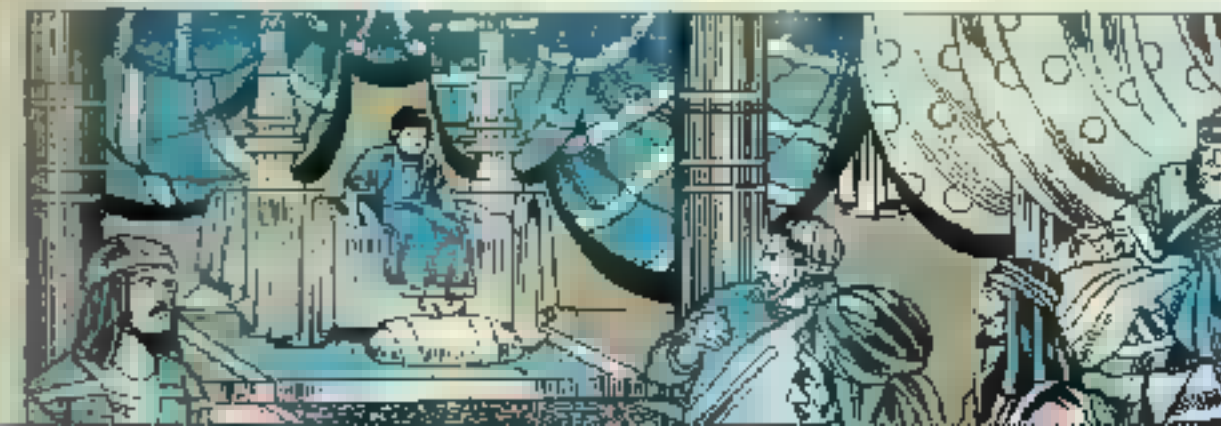
पाहिल्याचे सांगितले परंतु तिचे वय व तिच्या विषयीचे इतर वर्णन त्यांना करतां आले नाही.

"तुम्ही खरं सांगता आहां की, फटके खायला सांगू?" मुलाने साक्षीदारांना विचारले.

तरकाळ सर्व साक्षीदार मुलाचे पाय धरून म्हणाले—"आम्हांला काही माहीत नाही. काष्ठी साहबोनी सांगितलं, तशी साक्ष आम्ही दिली.

त्यानंतर काष्ठीला खरं सांगण्या व्यक्ति-रिक्त मार्गच नव्हता. व्यापाऱ्याच्या बायकोला माडीवरून आणवून व्यापऱ्याकडे पोचते केले. सुलतानाने काष्ठीला हद्दपारीची शिक्षा करून त्याची सर्व इस्टेट व्यापाऱ्याच्या बायकोच्या नावे करून दिली.

तो स्वतः न्याय निवाडा बरोबर करू शकला नाही, परंतु ज्या मुलाने योग्य निवाडा केला त्याच्या योग्य शिक्षणाची व्यवस्था करून त्याला तो मोठा आल्या-वर आपला एक सत्लागार म्हणून नेमले.

चिक्कू भूत

काशीनाथाला सधे चिक्कू भारवाडी म्हणत त्याच्या चिक्कूपणा विषयी गांवकरी गोष्टी सांगत असत. त्याची दायकी, जे समोर बेंचव अन् येई ते कसेतरी होव्ही वेळा धार पास मिळे. स्वभावाने ती गरीब म्हणून निमूटपणे सर्व भागवून घेई।

आपल्या दुकानासाठी माल विकत आणायला काशीनाथाला नेहमी मोठ्या शहरात जावे लाग असत एकदा तो शहरात गेला आणि दुसऱ्या दिवशी लजावतांघ धरी परतला पार्वतीने शर लघटल. तिच्या नाकात लल्लल्लणारी चमकी स्थाला विसली काशीनाथ क्षणभरच यत्न होऊन तिच्याकडे पहात राहिला व सतापून ओरडला—“ही चमकी केव्हां करविलीस ग, माकड मोंढे! पाहुतांपाहुतां माझ घर झाडून रिकाम करशील की!”

“इश! इतक्या मोठ्याने काय बोलतां? आलांत की सर्व सांगते!” पार्वती वारीक नमत्या भाषावात म्हणाली काशीनाथ जोरजोराने ‘हूँ’ ‘हूँ’ करीत आत आला. तो आत येताच पार्वतीने त्याला सर्व गप्पदात सांगितले. तिला पोट म्हणजे डांगर पार जावडते परतु सगळ्या गप्पून गेली पाच दिना डांगरचा वासही मिळाला नाही. म्हणून तिने तिच्या दवळ जे वार पैसे होते ते वर्ष उडवाचं गोर, हिंग वगैरे बाजारभूत आणल

ही डांगराची गोष्ट शेजार बाजाराच्या कोणालाही नसे म्हणून रात्री, नवमधून झाल्यावर उडवाची योडी भाजून छान दळली व त्यात पावडसार, हिंग व तेल वगैरे घालून डांगराने गेलें तयार केले.

“इतके दिवस झाले, याघरात मी रहाते आहे, अममुलाची चटणी किंवा कढी लिवाशिवाय कमळाच वास मना जाला नाही बोट आला होता मला त्या अममुलांचा. पण डांगराचा वास गताच जिवात जोंव आला. इतका धमधमाट सुटला आहे तर डांगर जवदार असणार! नाही का देशार चार गोळे?” अम म्हणत समोर सखी भूत उभे राहिले. भूताला पाहून पार्वतीच्या डोळ्यांची धुकळच वाहेर निघाल्या सारखी जाली

“मिऊ नकोस पार्वती, मी कोणी पक्की नाही। मी तुमच्या परसातल्या धिचेच्या आडावर राहाते” भूतीण गोड आवाजात म्हणाली

ते ऐकून पार्वतीची नीतां योडी कमी झाली. तिने धाई धाईने जाऊन डांगराच्या चार गोळ्या आपण त्या भूतिणीच्या हातांत ठेवल्या.

ही भूतीण आनंदाने गुणगुण कागली आणि डांगर खाऊ लागली मधून मधून मला असे डांगर बोलावून देशील का? तुझा नवरा नसेल तेव्हाच मला करून देत जा! मला पुढपातीची फार भीती वाटते वाई! तुजें हे उपकाराचं म्हण मी फेडल्या जिवाध राहणार नाही! अस म्हणत ती भूतीण अदृश्य झाली.

गल्यावर पहिल तर डांगराच्या ताटलीत हो चमकी विसली!

सर्व भागून पार्वती पत्तीला म्हणाली—“आपण केला त्याच्या जंभरपट कायदा जाला!”

सर्व काशीनाथाने डोळे उघडल. इतके दिवस वायफीन कोणतेही पक्कान नव नाही पावडल तिच्यावर तोंड खुलू येत म्हणाला—“यापुढे तरी मू मधून मधून काही नवीन पक्कान्त करून त्या भूतीणाला घालीत जा, काही केलेस तर तिच्या पुरतेच हो! एवढे मात्र लक्षात असू दे!”

त्या दिवसापासून काशीनाथ त्या भूतीण सगळी रात्री काम असो नसो,

काठ कोठे जाऊ लागला. पावंतीच्या भातात झळझळ विलयर, कुडपा, वाटात लीन चार भाग्या

परंतु काशीनाथाचे तेवढ्यावर समाधान झाले नाही. त्याला गुताकडून पुष्कळ पैसे पाहिजे होते. म्हणून काळीस पत्रस्यावर रात्री तिचेच्या जाडाखाली हात जोडून उभा राहून म्हण- "अग ए भूतबाई! तू किती उदार हृदयाची आहेस ग! तू माझ्या वायकोला स्वतःच्या मुलीहून जास्त नक्कली मानून काय काय देत आलीस. मला, एकदा दर्शन दे की ग!

त्याने किली प्रार्थना केली, परंतु ती त्याच्या नजरेस पडली नाही. काय वाटल

ते त्या भुतिणीला भेटून तिच्या कडून मोठा गडा मिळविण्याचे ठरवून काशीनाथ एके दिवशी वायकोला म्हणाला- "हे पहाग, मला आज खरेदी साठी गावात शायन आहे." ते सर्व सोटेंच होत हाय का? बाऊन गा त्या भुतिणीला मारलाच्या दुपाची खीर फार आवडते. आज रात्री मी तीच करते!" पावंती नवऱ्याला म्हणाली

वायका संपाकघरात गेलेली पाहून काशीनाथ पददिशी माल्यावर चढून काशी वेलाने वेलचीपावास सुटला. शीर तयार झाल्याचे काशीनाथाला कळल. चांगली रात्र झालेली होती.

पावंती खिरीच पातेल घेऊन माकडघरात आली आणि खीर खाऊ लागली. ती चमच्यात घालून घालून घाल होती. माल्यावर चमून काशीनाथ भुताची वाट पहात बसला होता. तिच्या नाडी वायको खीर वेगळून ठेविल असे त्याला वाटत होते. परंतु वायकोने खिरीचे पातेले वाडग्यान रिकामे आणि भुरकून आगली

आता मात्र काशीनाथाला राहिले नाही ती फणफणून खाली उडी मारून आला आणि ओरडला- "कसं ग! इतका खर्च करून केलेली खीर तू सगळी खाऊन

वायकोस पोटा भरून वायच शान तर तू विला काय देणार" काळीस वायकोवर रूप

वायको गेली व रात्र काळीस आहे कोठे भूत? मी भोत मिळू मिळून इतके काढले आता नसत्या भाताच्या नावाने भोकाही पेत भुताचं नाटक केलं होते. आपल्या घरात दहा जेवली तरा कमी नाही एकही मिळकत आहे

काशीनाथला म्हणाली व खरे न पाहून त्याने विचारलं "मग ए सनं दागिनं कोठून आलं ग!

"हे सर्व सोन्याचा वडविलेले पितलेने दागिनं आहेत! पावंती म्हणाली

काशीनाथ सतापला. त्या ठेवल्यातून ठिणग्या जणू तडतडून बाहेर येऊ लागल्या त्याने वायकोला आज काठी हाती ती काढली आणि वायकोला भारणार इतक्यात पाय, पांय! रागात केलेलं कधी हिताच नसतं! म्हणत एक भूत स्त्री समोर आली

तिला पाहून काशीनाथा दरावर पावंती सुद्धा थरथर कापू लागली. भुति- "पावह नकोस, काशीनाथाला म्हणाली "तुझ्या वायकातून जे नाटक झाले त्यातलं खरे ह थोडं खोटे होते. मी तुमच्या परमातीन विचण्या झाडावर राहाते ते खर आहे."

ते ऐकून काशीनाथाला थोडा धोर आला. तो म्हणाला-"भाड लाव लागू नये म्हणून तू त्या चिचेच्या झाडावर राहू लागलीस का? आम्हां नवरा-बायकोच्या भांडणात तुला तोंड सुपसामला कोणी सांगितलं ग? चालती हो, वधू!"

"मी जाते हो! परंतु जाण्यापूर्वी पावंतीवर माझं जे थोडं प्रेम आहे त्यामुळे दोन शब्द तुम्हांला सांगते, मी जिवंत असताना तुम्हा सारखीच चिक्कू होते, काकण मर जास्तन! नवरा जे मिळवी ते सर्व मी लपवून ठेवी मधन्याला भात म चिचेच पाणी सुप तिल्लट भाळून वाढी. दुर्दैवाने मी पुरून ठेवलेलं सर्व पैसे चोरांनी चोरून नेले. त्या धनकथान मी मेलं आणि भूत होऊन बसलं, मी मेलं म्हणून कोणा रडायला मुळा म्हणून मला फार जाईत वाटलं! चिक्कूपणा भूतासारखा असतो वधू! त्या पासून मुक्ती मिळविणे माणसाला अशक्य नसते. माणसात थोडं औदार्य असावे लागते. चिक्कूपणा मात्र मुळीच असू नये!"

काशीनाथाने ते सर्व ऐकले व त्याला वाटले की आपणही आपल्या चिक्कूपणामुळे शेवटी भूत तर होऊन जाणार नाही ना? त्याच्या सर्व वाम सुटला. त्याने दोन्ही हात जोडून मुलीशी नमस्कार केला. म्हणाला-"तुझे उपकार मी जन्मात विसरणार नाही. पुढे मी भूत होऊन त्या चिचेच्या झाडावर वसू नये या साठी तू माझे रक्षण केलेस!"

"मी इतके दिवसांनी एक सरकार्य करू नव्हलं मला फार आनंद होत आहे!" म्हणत चिक्कूभूत हसत सिडकी वाट पाहता पाहता अदृश्य झाले.

काशीनाथ बायकोला म्हणाला-"क्षमा कर मला, पावंती! मी इतके दिवस तुला फार छळले. आता तू त्या जुन्या काशीनाथाला विसर, आज पासून आपण लग्न संसार मांडला आहे, असे समजून वागू या!"

ते ऐकून पावंती देहमान विसरली व तिने नवऱ्याचे धोर घेतलं.

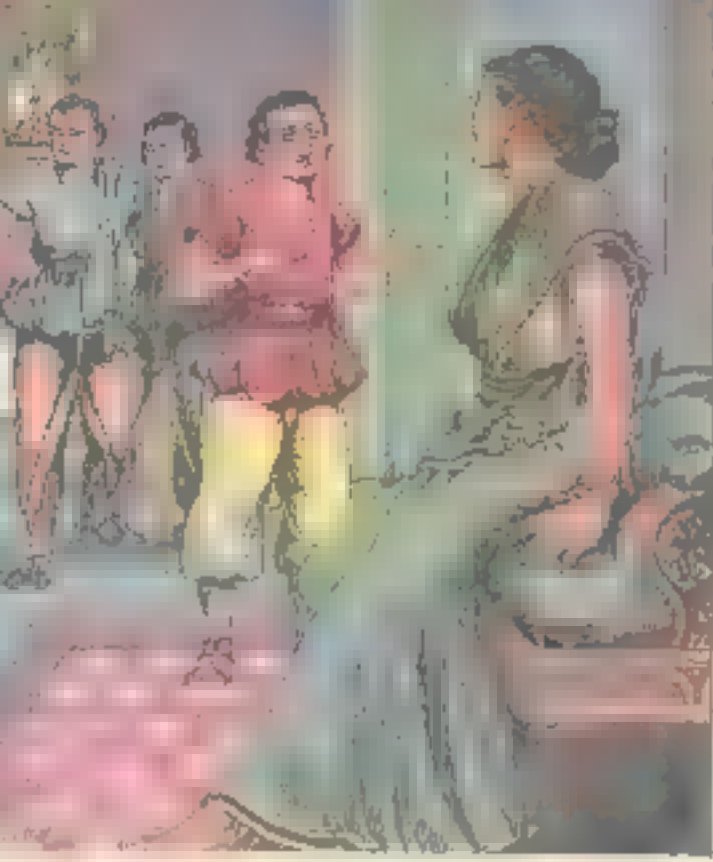
फार पूर्वी अवती नगरीत एक महातारा व्यापारी रहात तो एका होला तेव्हा त्याने जगभर अनेक देशाची व्यापार करून आणि स्वतःची चालवून सुप पैसा कमाविला. त्याला वास्तव्य आले आणि काम होऊ लागले तेव्हा त्याने बंदी मुलावर टाकून घ्यातून निवृत्त होण्याचा विचार केला. परंतु त्याच्या तिघांमुलां पैकी घोरलं दोघे जीवदत्त आणि लक्ष्मीदत्त अगदी कुचकामाचे निघाले.

दोघे दुर्घसनात पडल्यामुळे घराबाहेरच नित्य रहात. सर्वात चाकटा पिष्टलं याला विसावे अर्थ नुकतेच लागले होते. वृद्ध उडवून टाकल्यावर चाईला शोधत

व्यापाऱ्याने चाळणी मुळे घराची मुत्सुसमयी त्याने आपली सर्व मिळकत तिघांमुलांना बायकोला वाटं वेळून टाकली. वडील वारल्यावर घोरल्या मुलांनी जीवदत्त आणि लक्ष्मीदत्त यांनी चाईत संवधी पहिल्या पासूनच असल्या कारणाने वाटेल तसा लक्ष करायला सुरवात केली दोघे घोरलं मुलगे दुर्घसनात पडलेले पाहून त्यांच्या आईने वाटपासह चाकटा मुलांना पिष्टलं याच्याकडेच राहण्याचे ठरविले व राहू लागली.

जीवदत्त आणि लक्ष्मीदत्त दोघे त्यांच्या वाटघाला जे काही आले होते ते सर्व विसावे अर्थ नुकतेच लागले होते. वृद्ध उडवून टाकल्यावर चाईला शोधत

"चाईला"

पिंगळच्या माल. पिंगळने आपल्या पोरल्या भावंडांचे आदरातिथ्य परंतु त्या दोघांनी पिंगळला रूप नष्टविले आणि आईला गरी स्थायला सांगितले.

आईवर यंत्रणेचवही प्रेम नमना दोघा वकील मुलांनी त्यांच्या परी रहस्यला कोणत्या हे वीलाविले असल ह न समजल्या इकडी त्यांची आई खुली नव्हती. वडिलांनी दिलेला वाटा सर्व उडवून टाकल्यावर आपल्या वाटचाला मालेल घन वळकावण्याच्याच हेतूने हे प्रेमाचे नाटक चालले आहे हे तिने ओळखले ती त्यांना प्रेमाने म्हणाली-"तुम्ही त्वन

मिळवते आहा, काम घंदा करण्याची शक्ती तुमच्यात आहे घाकटा अजून अजाण आहे. म्हणून त्याच्या राहून त्याचे मार्गदर्शन करता येईल म्हणून मी त्याच्या बरोबर रहात आहे।"

ने एकून दोघे मोठे संतापले म्हणाले-"वरतार तू खात्याच्या बळ, आम्हाला काही हरकत नाही परंतु आमच्या बडिळांनी तुला जो वाटा दिला आहे त्यातला आम्हां दोघांचा वाटा तू देऊन आम्हाला."

जिवंत अमेपयंत तुम्हाला तुमचा मिळेल? आईने विचारले.

आमचा आम्हाला याता मिळाला नाही तर त्यानंतर मिळेल याची शाश्वती आम्हाला नाही. पैसे पिंगळ वळकावील आणि तुला पराबाहेर हाकलून देईल!" दोघे म्हणाले

थोरल धडाडंहेने गोलकले एकून पिंगळला राहिले नाही तो आईला म्हणाला-"तरगत तू त्या दोघांच्या बळ का नाही जाऊन रहात तुझ्या मिळकतीकडून पक घेईल नवी."

परंतु त्याच्या आईला ते पटले नाही. तेव्हा दोघा थोरल्यांनी संतापून आईला खूप बडविले पिंगळ आईला वाचवायला

वांचला तेव्हा वास्तव चिदुन जाऊन त्यालाही त्यांनी खूप मारले

आई परीबाहेर भावली गेली. बोलावून त्या त्यांना दोघा थोरल्या भावांना रूप दिल्या तेव्हा दोघे येत म्हणाले-"आम्ही कोण व्यवहार न कळणारी खूली मुल राहली नाही दोघांना आई आणि उदिलोपाजित इस्टेट कोठे आहे, पाहू!" अस घमकाविलेत ते दोघे निघून गेले.

एक माठवडाही गेला थोरल्यांनी म्हणाले कोर्टांत आई विरुद्ध व भावाविरुद्ध किर्यात केला आईला भावाला कोर्टाकडून समजा न्यायालयात गेले न्यायापिधाने, थोरल्यांकडून घेतली असल्याकारणाने, आई मुलाविरुद्ध निवाडा दिला.

पिंगळ आईने झालेल्या अन्यायाविरुद्ध बरीच कोर्टांत अपील केले. महिनाभर कोर्टात मारल्यावर थोरल्या न्यायापिधाने आई व शकटचा मुलाच्या बाजूने निवाडा दिला.

निवाडा त्यांच्या बाजूने सरा परंतु मध्यस्थी करणारे लोक, वकील

चावे लागले. म्हणून पिंगळच्या वाटचाले पैसे आणि आईच्या वाटचाले पैसे होऊन गेले. तर पहिल्या पासूनच पालवून होते आता दुसरा भाग उरला नाही म्हणून दारोदार फिरून मागू लागले.

पिंगळने त्याच्यावर जालेल्या या दुईवी संकटाची फिकीर केली नाही. त्याने आईला घोर दिला. तो एक घेऊन नदीवर मासे निघून गेला. मासे बरण्याचा नवीन होता तरी संध्याकाळपर्यंत नदीत जाळे फेकून बरेच मासे त्याने पकडले ते मासे त्याने

भासळी बाजारात विकले आणि जे पैसे आले ते एका किराणा मालाच्या दुकानात देऊन घरी हुबे असलेले भाजण खरेदी केले. घेऊन गेला.

अशा तऱ्हेने पिंगळ दिवसभर कष्टकरून मासे पकडून लावला व ते विकून घरी लागणारे सर्व सामान दररोज आणून देऊन घेऊन लागला. मायलेकाचे पिंगळच्या मिल्कतीवर मुसल जाऊ लागले. ती नातमी घोरल्या भावांना दोघे पिंगळ नदीवर रडत भीकमागत आईकडे आले. भुकेने जीव कासावीस झाल्याचे त्यांनी सांगितले. मुलांनी तिला मारल होते व तिला कोटति

होते तरी त्या आईने मुलांची कीव घेऊन त्यांना पोटावर जेवायला वाढले.

जीवदत्त व लक्ष्मीदत्त दोघांनी आईचे आभार मानले आणि पूर्वी त्यांनी जो दुष्टपणा होता त्या धडल परवात्ताप दशवून आईची माफी मागितली. आईचे मन विरघळले आणि मुलांना नदीवर जाई तेव्हा घेऊन नेवून जायला आईने घोरल्या दोघां मुलांना सांगितले अशा तऱ्हेने दोघे काही काम न करता फुकटाचे जेवून लागले. त्यांना आनंद झाला ते गल्लोगल्ली फुडारक्या मारीत फिरू लागले.

पिंगळला हे सर्व माहीत नव्हते. तो दररोज सूर्योदय झाल्या बरोबर

उठे आणि जाले घेऊन नदीवर एके दिवशी कां कोणास ठाऊक सध्याकाळ पर्यंत जाऊ टाकून वसून राहिल्यावर त्याच्या एकही भायले दुर्दैव असा विचार करून सूर्यास्त होई पर्यंत तो बसपट करीत राहिला. माता काही मितळाले नाही तेव्हा घेऊन घरी परतला दररोज सध्याकाळ दुकानातून आणून घेऊन दुकानात तो काही काळ घेऊन घरी जाऊ घेऊन दुकानदाराने मारली.

दुकानदाराकड गेला व त्याला त्या दिवशी एकही भाषा मितळल्याने

मितळत न झाल्याचे सांगून पैसे नसल्यामुळे काही खरेदी करावयाची नाही, असे सांगितले. तेव्हा दुकानदार हसून म्हणाला- "कायरे. तुला दररोज आणणारे सामान माझ्या दुकानातूनच खरेदी करून जातोस. एखाद्या दिवशी नाहीस म्हणून मी उधार देणार नाही का? असा उधार मी देणार नाही का, असे पैसे."

पिंगळने दुकानदाराने मानसून घेतला दररोज लागणारे भाऊ वसाहान घरी निघाला आणि रोजच्या धोडा आणीच घरी पिंगळने दोघे घोरले भाऊ मर्जेत आईची कथा मारीत एकाएकी

पिंगल आलेला पाहून दोघे धावरले आणि हात घुळून माना खाली घालून होण्याच्या विचारात होते.

पिंगल दोघां भगवाना प्रेमाने भेटून म्हणाला- "तुम्ही दोघे माझ्याकडे जी मीठमाकर आहे ती आनंदाने आले गेले होऊन गेले. किती मजल तरी मला एकाच आईवडिलांच्या पोटी जन्मलो ना।"

धाकट्या भावाने म्हटल्यावर दोघा मोठ्या अत्यानंद झाला. ते पिंगलच्या याक्षणी करून दुःख वाटल्याचे सांग करीत म्हणाले- "मला व माझ्या असतील गोष्टीची आम्हांला कल्पनाही नव्हती

नाहीतर आम्ही तुझ्या मरून भूखण्डा केला नसता त्यामुळे आम्ही तर सर्व घालवूनच वसलो होतो, तुझी आणि आईची होतं तेही वया गेलं।"

पिंगल व मावांमध्ये जे वंदनस्य होते ते नाहीसे झाल्याचे पाहून आईच्या मनाचे समाधान झाले.

पिंगल नित्याप्रमाणे दुसऱ्या दिवशीही खाद्यावर टाकून नदीवर गेला. त्या दिवशीही सूर्य प्रयत्न होत आणि सूर्यास्त पयंत पाण्यात जाळे टाकून बसूनही गाळघात एकही मासा सापडला नाही तो माझ्याला दोघ देत घरी जरा असता दुकानदाराने त्याला बोलाविले आणि सवेर दिवाळी घेऊन त्या दिवशी

तुझ्या पिंगलला दररोज कामगारे सामान उधार घेऊन जायना लावले

अशात-हेने लागोपाठ दहा दिवस पिंगल नदी वरून दिकाम्या हाताने परत येत राहिला आणि शेवटी कटालून दोन कोसा-वर चिक्का सरोवर होते दिवशी जाळे घेऊन गेला

चिक्का सरोवराने जाळे टाकून किनाऱ्यावर येऊन तो बसला मंदा-गातून आपला घोडा उडवीत एक घोडेस्वार येत असलेला दिसता तो येत असल्याची पूर्वसूचना आकाशात घुळीवकन त्यावर मिळाली. घोडेस्वार काय वर या विचारात पिंगल असता तो घोडेस्वार घोडा उडवीत पिंगल होता त्या

जागी येऊन पांढला व "पिंगल! तू मला एक मदत करशील का?" म्हणत घोड्या-वरून उतरला.

परस्परांना कधी न भेटलेले व ओळख नसता जवळ येऊन नाव घेऊन हा कोण हाक मारतो आहे बुवा, असा विचार करीत पिंगल त्याच्याकडे पाहून तो त्या नवागतुलाकडे पहात म्हणाला- "तुम्हाला कोणते पाहिजे?"

तो प्रयत्न ऐकून अनोळखी गाणूस म्हणाला- "तुझा नाव कोणास ठाऊक? तू कोणत्या या चिक्का सरोवरात मासे धरायला येशील, सवेर माझ्या गुरूजींनी

आधीच सांगितले होते. ती गोष्ट बाळोस वर्षापूर्वीची वरं, मला करशील का ? "

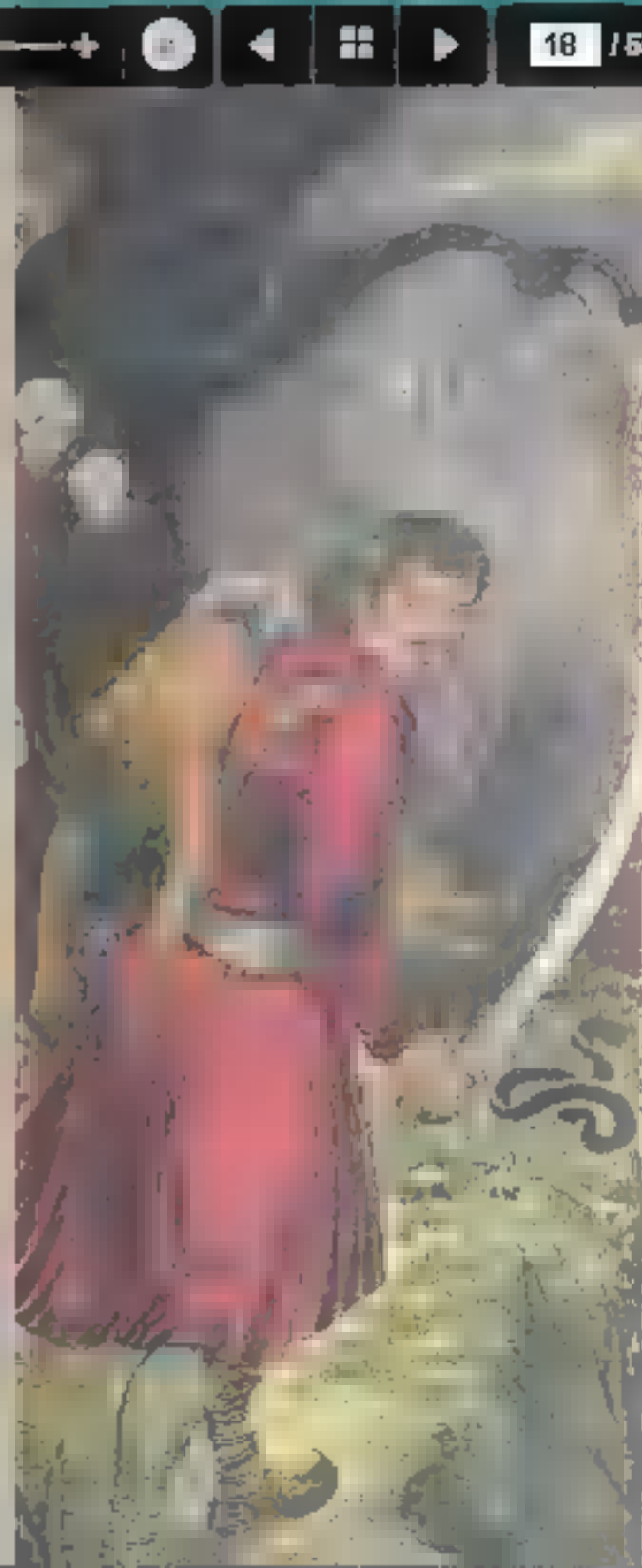
"ती मदत काय ते सांगाल का ! तुमच नाच काय ? नाही तुम्ही सांगितलं ! " पिंगळने नम्रपणे विचारलं.

"माझे नाच मंडन मला मदत करणार ती तशी असाध्य व कठीण नाही ! मात्र दोन्ही हात पाठीकडे दोरीने बांधून मला उचलून नऊन सरोवरात टाक काही वळाने नदीच्या पाण्यावर दिसेल तेव्हा टाकून मला बाहेर पाय आल तर तू घोंडा शहरात काचन मिश्र व्यापाऱ्याला दिनास म्हणजे तो तुला शंभर मोहरा देईल." तो नवखा पाणूस म्हणाला.

पिंगळने म्हणाला तसे करण्याचे कबूल केले. मंडनने घोड्याच्या खोशिराला लावत असलेली दोरी सोडून आणली व पिंगळला दिली.

पिंगळने मंडनने दोन्ही पाठीमागे जोडून दोरीने बांधले आणि बांधावर उचलून घेऊन सरोवराच्या किनाऱ्यावर उभा राहून सरोवरात टाकले.

एक दोन मिनिटे सरोवरात नाटा उमळल्या व घोड्या वेळाने त्या विरल्यानंतर मंडनने पाण्यावर आलेल पिंगळला दिसले. विचारा घेता तर ! " असे वाटून पिंगळने मंडनने सांगितल्या त्याचा घोडा शहरात गेला. तेथ त्याला शहरातला प्रसिद्ध व्यापारी काचनमिश्र याचे दुकान हुडकुन काढायला तमा नाही काचन मिश्राने पिंगळला अघोषित घोड्याला पाहताच "दुरावाचा परिणाम दुःख ! " असे गुणगुणत म्हणत पेटोतून शंभर मोहोरा काढून घेऊन पिंगळला देत म्हणाला- "मुला, ही गोष्ट गुप्तच राहू दे ! तूच हितच आहे ! " (कमलाः)

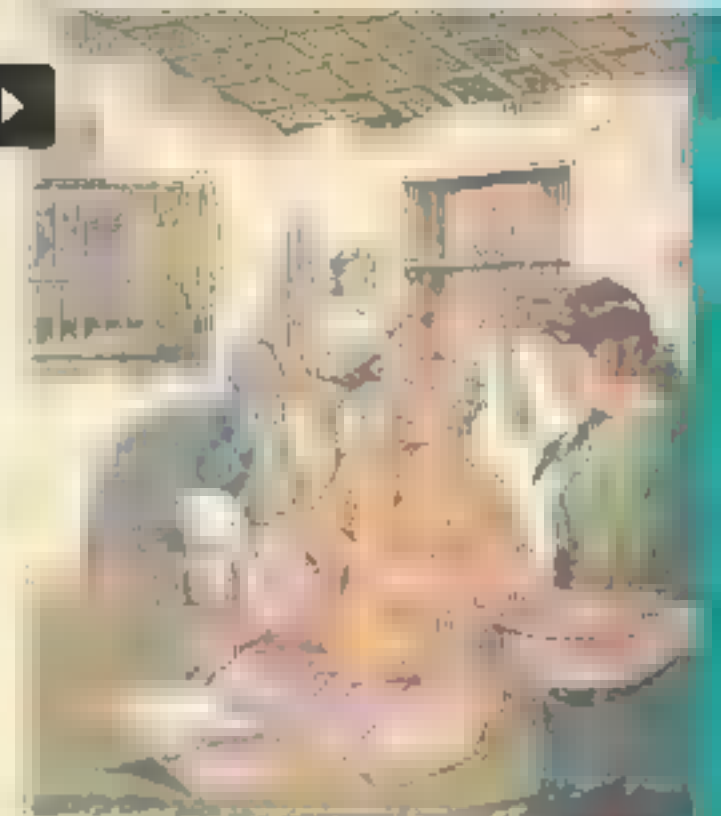

वरझोधन

विकसदित्याने आपला हा मोडला नाही.

आढावदळ गेली प्रत ताकत आणि तहमा प्रमाण भौत हाकून समजावाच्य. काढ आसला नव्या प्रतात वगळता प्रताळ त्याला गळत तुला या मध्यरात्रीच्या वेळा इतके परिश्रम पारविल्या स्वाधनाराग कोणी असत तुम्ही परस्पराला वृथा वृत्तिविषयाच्या आढात का काय अशी शंका माझ्या मनात येत आहे जीव स्वभाव जीवितही नाही तर आपल्या आपलेष्टाचे जीवितही आपल्या स्थितीत रहाय यासाठी ही गोष्ट तुला माहीत नाही जी नाही परंतु त्यासाठी करोत असकल्या अवतारत एवढा ते यशस्वी होताना कधी अवधानही होऊन त्याच मुळे कारण माणूस वरीलच्या लोकांविषयी जे अंदाज लावतो

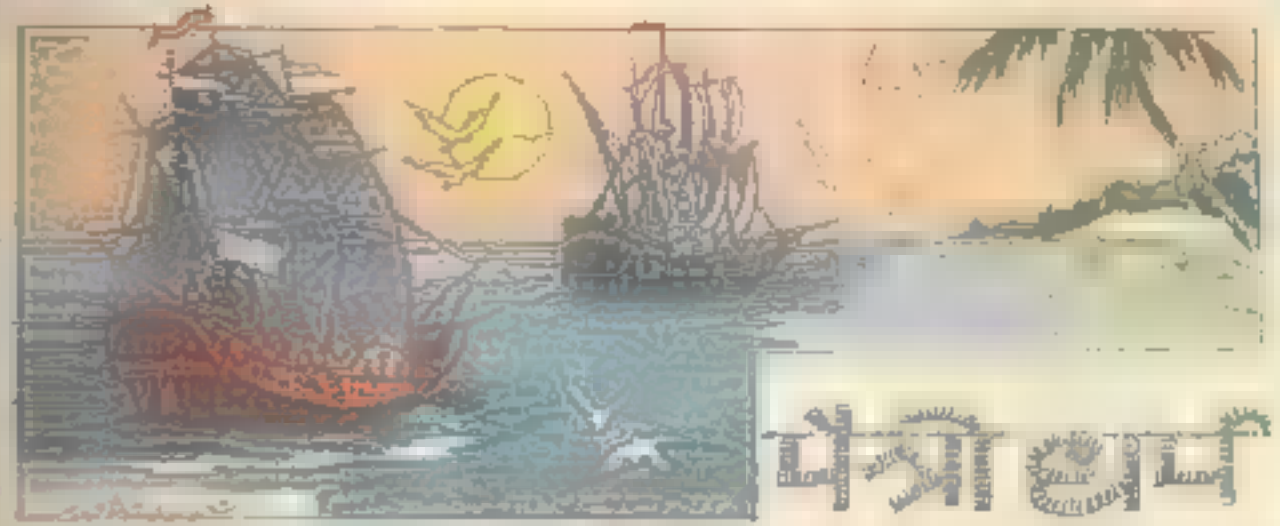
यस्यैव गणेशो मानसः वेदात्तः मूर्धन्याः ।
राजः मानसाः सन्तः मुदमन्तः जायन्ते ।
तात्पर्यम् । विष्णोः कं व्याख्या मूला विष्णो
म पत कलन ॥ ॥ तं चुकीचे होते. मुष्प-
फान तितो धारमादान रहान होता.
हजावडा मनान व्यर्थ लोभ आणि द्वेष
तल्लहा भोमराज वेदात सयांचे अध्ययन
कलन जगाचा खरा अर्थ समजण्याच्या
महत्वाकांक्षेत होता. त्या सर्वांना सोडून
सूदर्शनने आपली मूलाची सत्याभंडाला दावी

ही चूक नाही का? परंतु मर्यादित हा कष्टी रूप होता ते सोडा ज शकांचे कारण उत्तर माहीत असून दिले नाहीस तर, तुला परिणाम माहीतच आहे. तुझ्या होण्याचा अभय होऊन तुझ्याच पायावर ओळ लागतील."

महाराज—“सुदर्शनने हे ठरविले ते योग्यच आहे त्यात त्याची गुण-भरही चूक नाही. पुष्पकांतला मुदर्यागती इस्टेट आहे. त्याच्या वाटणी नाही. ती छोट्या थोड्या आहे. पुढे सारं सारं रुढ्या पोटपातली एक जागी असली, माणूस म्हणून तिचा आदर जाला. माता रुढी गोष्ट त्याच्यात सत्य नावाची वस्तूच नाही. त्याच्या जागेत नाही हे सत्य आहे. तो मानतो. त्याच्या नवल हे नाही हे मानायनाच तो तयार नाही अशा रहिला भीमराज याच्या महत्वाकांक्षा, शिकारीचा

नाद किंवा आज्ञा निवड इमो नव्हतीच. तो आळशी ऐरो होता. यथा व्यक्तीला वाचई करून घेऊन तर मुचीला जे कष्ट महन करावे लागतील ते परमेश्वरच जाण. सत्यानदात स्वर्ण करण्याचीवृत्ती आहे. त्याच्या प्रयत्न करून, यथ करून मोठे जाव महत्वाकांक्षा होती परंतु आयुष्यात फक्त पैसासाठीच कष्ट करण्याची बोसोवृत्ती नव्हती. शिकारी प्रकृती मुदर्या पर्यंत अवलंबून त्याची सेवा करण्याजोगी विनम्रतेही नव्हती होती. अशी व्यक्ती नाम-शाकून मिळालेली इस्टेट नडकानच्या इन्टेरोहून वास्त वाडवुं आहे हे समजून राहील, हे स्पष्ट होत होते. म्हणूनच त्याने आपला गावट म्हणून सत्यानदाचीच निवड केलीच होती.

अशातचने राजाने मोन हीलांच येताळ नाहीसा झाला आणि मादला जाऊन पुन्हा लोकांक नागला. (कल्पित)

पंजीर

नाणपट्ट्या दळेच्यामध्ये देवगुप्त हा हा जेवण जेवणे जेवणे होता. तो बालपणी नाणपट्ट्या राजा विजयशेखराच्या बरोबर एकाच गुरुकुलात शिक्षित झाले. म्हणून विजयशेखराला आपल्यावरही देवगुप्त त्याला नेहमी भेटे व आपल मित्रत्वाचे नाते त्याने कायम ठेवले होते.

देवगुप्ताचा परदेशी भाषा तून होत असे. म्हणून महाराज व्यापारा निमित्त देशांतराच्या कामात तो जहाजातून जायचे ठरवून राजाला भेटायला गेला.

राजा आपल्या बालमित्राला पाहून प्रमाने भेटला, व येण्याचे कारण विचारून घेऊन म्हणाला—“मित्रा, हा समुद्राच्या कार वासाचा असतो, वध आपण आतां वृद्ध झालो, असे समज! असल्या कामांची कबाबदारी आपल्या भुलावर का टाकीत

नाहीस? तुम्हाला विद्याती तुझा आहे!”

“महाराज, व्यापारनिमित्त हा माझा प्रवास शक्यच आहे. मी मला मुद्धा घेऊन जातां आहे. मला मला राचा पुढाळ आहे. परंतु असलेला अनभव माग पळीत नाही. त्या प्रवासात त्याच्या भाव्या बराबर गेल्यामुळे बराच कायदा होईल. अस मला वाटत आहे. त्यानंतर मी व्यापारातून आपल भग पूर्णपणे घ्यायचे ठरविले आहे!” देवगुप्त म्हणाला.

राजाचा निरोप झाले मुलाला बरोबर घेऊन वसून परदेशी गेला. अनेक वटावर त्याला होण्यासारख्या त्या वस्तू विकत घेतल्या व ज्या नवी होत्या आणि ज्यांची किंमत चांगली मिळत होती त्या वस्तू

विकीत एका वर्षांतच स्वदेशी
मार्गंतरी राजा विजयशहा विजयला आणि
त्याचा मुलगा गावतार आला.

आपल्या बालमित्र एकाएकी निवतलेल्याच
एकत्र दिवसापलीकडे गावतार गावतारी जवळ
महाराजाच्या राज्याच्या विकासाच्या ही जवळ
बसविलेला होता तो कळायला त्याला काही
वेळ लागला नाही. राजघराण्याचा
आत्मोपम म्हणून दिवसाचा राजाचा
भटायला आला.

परमपराच कुशल क्षम विचारून
वैजयशहा राजा राजाकारभार
कसा आहे दिवसापलीकडे विचारले उलगा
शहाच दिवसाचा मुलगाच आहे कायला
आहे. नाभ सरभारा भोवकाती
आहेत आपल्या विकासाचा
या पाहिल्या आपल्याला
होनाराचा फायदा जम त्याच पालाच
होतो त्याचा होनाराचा फायदा होतो
आणि विषायाचा त्या कालात फायदा
गारच भोव असतो परंतु आता नाग-

रिक्त विचारल्या
बाहेर पूर्वी ग्राम पालायात मोफला
हाताने खर्च करीत होता ते शाही आता
आपल्या चिन्म स्वभावाला अनुसरून खर्च
कारणाच वदन आहे परंतु देव
आणि शहा यात काही अंतर नाही असा
विश्वास आल्याने आपल्या दारपाल-
भाष्य उद्वेग आहे!" असे
मर्यादा राजाचा तागिकले

ते अंतर एकदा गाव अधिकारी
ज्या पळालेला गाव विषायाचा भोव
प्रसन्न आणि दारपालक राजाच्या दश-
नाला याग्यार नागारकापडून पिरिमिरी
न गाव नागारकापडून प्रसन्नचे कळले

त्याने दिवसाचे आभार मानले आणि
एका दिवसाच्या गावतार अधिकार्यांना
नागारकापडून काढून टाकले आणि प्रसन्नचे
प्रम गावतार नागारकापडून

दिवसाचा वराण्यांनी जो स्वहस्ताव
होता तो कायच उरू शकल्याबद्दल फार
आनंद झाला

मनोबल

कोणत देशात समरपुंगव नावाचा एक
पहेलवान होता. म-लयदेशात
मुष्टियुद्धात प्राविण्य संपादन
होते आणि वराचरी शकले
असा एकही पहलवान आपलासच्या
राज्यात नव्हता. त्याच्या शारीरिक बळाची
कोणी इतकी पगारली होती का
प्रतिस्पर्धी होण्याचे कोणी
सहसा नसे

समरपुंगवाला त्याच्याशी सल्लयुद्ध
करून हारलेल्या लोकांना पाहून कधीकधी
आश्चर्य वाटे. कारण पैकी काही
जण देहपटी व शारीरिक नामध्यात
त्याच्याहून जास्त होते. काही
मल्लयुद्धाचा पूर्ण अनुभव असलेले
हादपेचान प्राविण्य संपादन केलेले होते.
परंतु तरीही त्यांना समरपुंगवासमोर
हार मानावी लागे याचा जय त्याच्यात

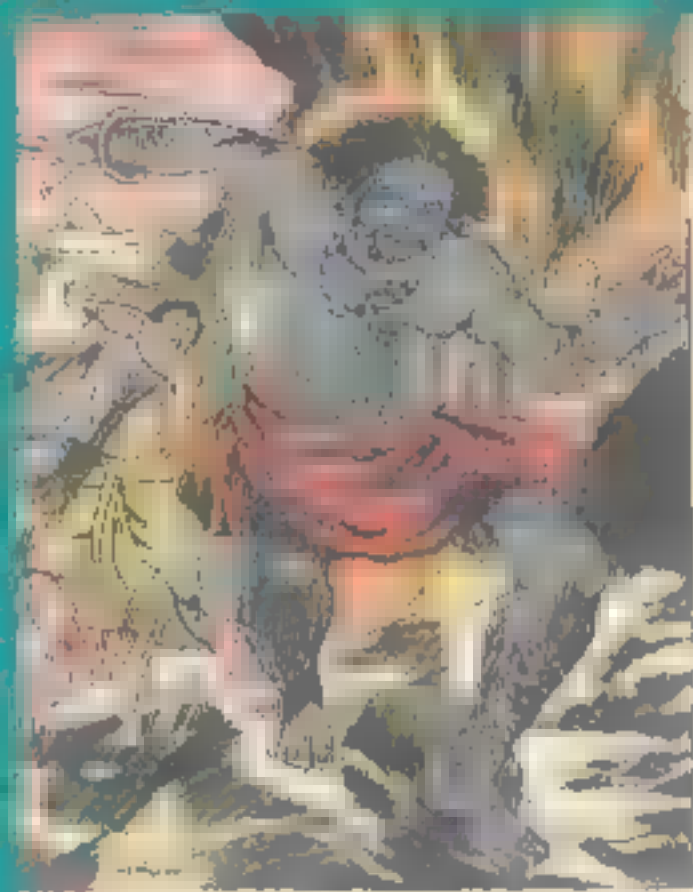
त्याचे प्रतिस्पर्धी होण्यापुरेची काहीतरी
उणीव नव्हती होती.

एकदा तो आपले गुरु अजितमल्ल यांना
भटका बोलताना त्यांना त्याने विचारले-
"तस्तार! मी वराचरीच्या व
काही तर कायण मर दर्जाच्या
सहली माती बाढायला
कायली त्या बद्दल मला गळ वाटत नाही.
परंतु वराचरीच भाष्या वराचरीचे
गळते का अशी एखाद वेळी येते."

ते ऐकून अजितमल्ल स्मित
म्हणाला- "पहा, मल्लयुद्ध किंवा
मुष्टियुद्धासारख्या विद्यातच नव्हे तर
इतर विद्यातही मणसाला फक्त शरीर-
शक्ती अपुरी असते. त्याला इतर शक्तींची
किंवा बळाचीही गरज असते.

शक्ती कोणत्या असे समरपुंगवाने
आपल्या गुरूला विचारले. परंतु अजितमल्ल

म्हणाली—“हे पहा, योग्य तुला सांगितल्याशिवायच त्यांचा तोईल.”

काही दिवसांनी समरपुंगव आपली बरोबरी अकारण कोणी प्रतिलपधी आहे का, हे पाहण्यासाठी देशादेशी हिडू लागला.

काही दिवसांनी तो अस्मक राज्यात आला एका डोंगराला प्रदेशालून जात असता त्याला निकुंभ एक राक्षस भेटला.

विशाल देह असलेला हा राक्षस डोंगराच्या एका गुहेत रहात असे. त्याला भूक लागली म्हणजे तो जवळपासच्या

गावात शिरून माणसाना, मुरांदोरांना व कधी कधी जंगली जनावरांना घळतही खाई अचिल अस्मक देशाचा राजा होता त्यान त्या राक्षसाला ठार करण्यासाठी अनेक वेळा सैनिकांना पाठविले. परंतु कितीही सैनिक त्याच्यावर चालून तरी त्यांना न भिता एकदा असा मोठा हुंकार काढी सैनिकांची उडून जाई आणि ते तरक्षण समोरून पळून जात.

त्या पाहून समरपुंगवाल एकवचन एक लप्टेचा नवीन उत्साह जाणूत त्याने दर ठोकून एक मोठी आरंळी दिली थोडाच का होईना, पण आणि समरपुंगवाकडे पाहून त्यानही एक माठयान हुंकार दिला. एक सामान्य माणूस आहू धान करीत असल्याचे थोडे जास्तच वाटले, त्याच बरोबर थोडी भीतीही वाटली.

समरपुंगव थोड्या उत्साहाने उडी मारून अंगावर घाबला, तेव्हा एका दगडाला त्याचा पाय लागला व तो दमड पायावर जाऊन भादळला. तो टाळण्यासाठी राक्षस एका राखूला सरकला तरा पण त्याच वेळी समरपुंगवाने त्याच्यावर तडप मारली आणि त्याला जोराने ठोंपा दिला.

तो होता लागताच राक्षस जमिनीवर लोळू लागला एवढेच नाही परंतु पडता-पडता वाचला तो उठून परत फिरला मात्र, समरपुंगवाने आपा वृक्षभ्यांनी लूप बडवून काढले.

दोषांमध्ये काही ज्ञान विलांची शुभ होते तशी शुभ जाली व शेवटी समरपुंगवाच्या हातां जमिनीला पाठ लावली व तो पुन्हा हाकला नाही तरी राक्षसाचा भार समरपुंगवाला मुटा लागले. काही वेळ घेरी आल्या सारखा जमिनीवर निचेष्ट पडून होता.

राजाचे हेर दुखत हे उदयुद्ध होते. याच काळी

शाब्दाकडे गेले आणि या अपूर्व द्वंद्वयुद्धाने वर्णन त्यांनी राजासमोर केले. राक्षसाने थोडा काळमनी टाळल्याबद्दल अखिलला मनातल्या मनांत फार आनंद परंतु लग्नच दुसऱ्या क्षणाला थोडासा माडरल्या-सारखा होऊन प्रधानाच्या म्हणाला—“निकुंभ राक्षसाचा करणारा अस्मक धन्या होऊन उठेपर्यंत त्याचा काटा काढलेला बरा. बला तर तिघा लवकर!”

निकुंभ राक्षसाच्या कळन देशावर एवढे उपकार करणाऱ्याचा करण्याचा विचार महाराजाच्या मनांत कां बरे आला, प्रधानाला कळना.

राजा, मंत्री व काही सैनिक त्या डोंगराला प्रदेशात पावले तोपर्यंत राक्षस

जालिफ केशा

मिळत नाही. नंतर अनाथपिडकाने त्यांच्या-
कडे ते परत मागितले ही नाही. त्यानंतर
आणखी अठरा कोटीचे त्याने हुडगा-
मधून भरून ॥ अचिरवती नदीच्या
काठी पुष्कळ ठेवले होते. नदीला पूर
येऊन पुराने काळावरची गर्मीन जापुन
निघाली ॥ तिच्या बरोबर अनाथपिड-
काने पुष्कळ ठेवलेले हुडे वाहून समुद्रात
गेल.

या सर्वांचा परिणाम म्हणजे अनाथ-
पिडक स्वतःच अनाथ ॥ गरीब होण्यात
शाला. तरी त्याच्याकडे भिक्षकरी येत
आणि त्यांना ती भिक्षा घालीत राहिला.
करक एवढाच की आता पक्क्यांना-पुवजी
तो फक्त पेज वाढीत असे.

एकदा स्वतः दुष्टाने अनाथपिडकाचा
विचारले- "अजून दानधर्म चालूच आहे
का ?"

अनाथपिडक भयंत दुष्टाने म्हणाला-
"प्रभो, मी अन्नदान करतो आहे, परंतु
फक्त पेजच !"

बुद्ध भगवान अनाथपिडकाच्या मजाला
होत असलेले दुष्ट ओळखून म्हणाले-
"बाबा रे, दुष्टी होऊ नकोस. निर्मल
हृदयाने केलेले अन्नदान, सर्ग ही तुम्हाला
पेज असली तरी ते ॥ धोर असे
अन्नदान होय !"

अनाथपिडक गरीब साला म्हणून क्षुद्र
येसता धोर भरून त्यालाच जाऊन
भेटली ॥ म्हणाली- "कायदे बाबा, तू ॥

दुष्टाने तःसा शत्रु नसावा आहेस ? तू
आपला व्यापारबंदी कर म्हणजे झाले !
गेष्टे वन दुष्टा परत मिळव ! मी तुझ्या
वाढ्याभीवतीच्या चवथ्या कोट किल्ल्यात
राहणारी देवता आहे. तुझ्या हिताच
म्हणून सांगते आहे !"

अनाथपिडक तिला म्हणाला- " ॥
नसावा माझ्या घराबाहेर वादनी हो !
यापुढे माझ्या घरात राहिलही ठाव
नसावा !"

"जाईन नाहीतर बसून राहीन ॥
वाटले तुला ? या भराहून चांगले घर
मला कुठे मिळणार नाही. अस वादल का
तुला ?" असे म्हणत ती क्षुद्र देवता
आपल्या मुलावाळांसह अनाथपिडकाचे घर

सोडून निघून गेली. परंतु किती शोध
केला तरी तिला तितकं चांगलं घर
मिळालं नाही. ॥ चांगलं घर सोडून
निघाल्या वहात तिला पश्चात्ताप वाटू
लागला. परंतु सोडून गेलेल्या घरात पुन्हा
कोणत्या तोंडाने ॥ टाफागच ? म्हणून
ती रामदेवतांचा सल्ला घ्यायला गेली.

"ते घर सोडून तू निघालीस ही तुझीच
चूक ! आता पुन्हा तिकडे जायचं असेल तर
एक काम कर ! काही व्यापाऱ्यांनी अनाथ
पिडका कडून अठरा कोटीस कर्ज पेंतलं
आहे. ॥ त्याच्या कारकुनाच्या ॥
जाऊन त्या व्यापाऱ्याकडून ते अठरा कोटी
दमून आण. नंतर त्याचे समुद्रात
वाहून गेलेले हुडे हुडकून परत आण देन.

त्या हंड्यात अठरा कोटी वत आहे. एका जागी अठरा कोटीची मिळकत अनाथ पिढ्याची दखलही आहे ती आपण त्याच्याकडे पाहिली नसत. नंतर त्याच्या जवळ अशा मार." सामर्थ्यांनी तिला सल्ला दिला.

क्षुद्र देवतेने व्यापार्यांकडून येणारे कर्ज
अठरा कोटींचे वसूल झालेले आणले. समुद्रात
वाहून गेलेले अठरा कोटींचे धन अन्नातून
हृषीकेशान काढले आणि ~~अठरा~~ कोटीचे
दहालेले धनही आणून अनाथ-विधवाला देत
म्हणाली - "बाबा रे, माझ हाकें शिवनगरावर
आले, मला क्षमा कर आणि आपल्या परवान
रक्षायला परवानगी दे."

“ती क्षमा तू बुद्ध भगवानांकडे जाऊन
माग.” अनाथबिडक म्हणाला. ती
त्याच्या बरोबर जेलघनात गेली आणि
बुद्धाजवळ तिने केलेल्या कृत्याबद्दल क्षमा
मागितली.

सर्वे एकैव धैर्यं ब्रह्म भगवान् तिला
गृहणात्—“दुष्कर्म करणारा त्याने दुष्कर्म

परिपाक होना ही जरूरी है। सत्कर्माचारी व्यक्ति मुझा सत्कर्माची फळे कळविस परंपर्यांत आपण दुष्कर्मज करतो आहो! असे मानते तिला सुद्धा ऊठे चाक्षायची वेळ आली म्हणजे सत्याचा साक्षात्कार घडतो. यापैकी पहिल्याच उदाहरण म्हणजे क्षुद्र देवतेत केलेले कर्म आणि दुसऱ्या गोष्टीचे उदाहरण म्हणजे अनार्थविडकाचे कर्म हा मुझा आपण चुकत तर नाही, म्हणून मानतिय दुख करीत होता. परंतु कर्मफलाचा परिपाक जाल्यावरच दोघांना सत्कर्म कोणते व दुष्कर्म कोणते हे कळले !”

हे ऐकल्यावर दुसरे देवतेची बुद्धी पालतली.
बुद्धीसमोर तिने देवबुद्धीचा परित्याग
करून आणि मुलांचाळीसह अनाथ-
पिडकाव्या वाड्याभोवतीच्या चवथ्या
पाकाराल जाऊन पुन्हा राहू लागली.

हुमायूँन व शेरशाह

॥ अथ राजा गृह्यमाणं द्रुमायूनं च स.
॥ १५३ ॥ यद्यपि वराज्या त्वेविसाव्या वर्षी
आश्रा रात्रिमानं नमस्तेभ्यः भोग्य
वास्तव्याच्यः सिद्धसंगोवर वसना.
तौ भोगदिलासात् बृहन् २००० नरै
त्यज्जा कहिनानी न्याका ॥ १५४ ॥
शास्त्राभ्यासे रक्षाण करण्यनित्यक
राज्यकारभोगान् मदा आसन्नं ताहो

[illegible]

॥ १ ॥ तेन जगत्पुत्रः अस्मात्पितामहे
 एष्टुमाने माधवाय दत्तं हस्तं कथितं
 त्वान्मां दत्तं मेने. एतत्तद्वर्णने नै शोभे
 व बाह्वी दत्तं दिते एष्टुमाने श्रुतं
 विज्ञानम्पा गुरुतानाने त्याज्यं प्रेरणाह
 द्वि एष्टुमाने दत्तं त्वान्मां दत्तं
 प्रेरणाह द्वि विष्टुमाने दत्तं
 गुरुविष्टुमाने नै बाह्वी दत्तं
 दत्तं

...
...
...
...
...
...
...
...
...
...

...
...
...
...
...
...
...
...
...
...

...
...
...
...
...
...
...
...
...
...

...
...
...
...
...
...
...
...
...
...

...
...
...
...
...
...
...
...
...
...

...
...
...
...
...
...
...
...
...
...

पोरबाहुने मेरबाज भसे नाव सावण
 रजपूतानी मनेन पुढे कान
 कानाच नवनेन मनेन पुढे कान
 पुढे कानाच नवनेन मनेन पुढे कान
 आन नवनेन मनेन पुढे कान
 हाहा. मनेन मनेन पुढे कान
 मनेन मनेन पुढे कान

पोरबाहु मरण पावल्याची व कानाच
 रजपूतानी मनेन पुढे कान
 कानाच नवनेन मनेन पुढे कान
 पुढे कानाच नवनेन मनेन पुढे कान
 आन नवनेन मनेन पुढे कान
 हाहा. मनेन मनेन पुढे कान
 मनेन मनेन पुढे कान

ड. म. पावला, मरण पावला
 लाहोर, आपा व दिवलीनर मनेन पुढे कान
 कानाच नवनेन मनेन पुढे कान
 पुढे कानाच नवनेन मनेन पुढे कान
 आन नवनेन मनेन पुढे कान
 हाहा. मनेन मनेन पुढे कान
 मनेन मनेन पुढे कान

अधू डोळेवाले

एक ठावी तिथे नाऊ निरनिराळ्या परांत
 अजारी मेजारी रहात आत तिपाचिही
 मोठे लघू होणे कोणतीही वस्तु असो नाका-
 लाऊन नेऊन पाहिल्याशिवाय त्यांना
 काय वस्तु आहे कळत नसे.

तिथे नाऊ एक दिवशी मोठ्या आवाच्या
 घरी जमून गप्पा मारीत बसले होते.
 गर्वय सर्वात मोठा नाऊ म्हणाला- "हे
 माहोत आहे मूढांना, गेले काही दिवस
 मला बरंय चांगलं दिवू लागले आहे बरं
 का! दुकान हास दिसला तर नर आहे की
 मादी हे सुदां मी ओळखू शकते."

"पूरे बुवा, नुसत्या या बढाया! एका
 आठवड्यापूर्वीच नाही का मू एक पाण-
 वयाच्या कोबडीवर आदळला होतास?"
 मधल्या नाऊ म्हणाला.

"दिवनाची नाऊ राहू दे रे! थोडा
 काळोख पडला की किती छान व स्पष्ट

दिसत काही काही जणांना रात्रीच दिगते,
 काही! " थोरला म्हणाला.

"या पथे गप्पा कशाळा? आठवण
 पाहिल्याशिवाय पदार्थांची कळत नाही
 कोणाला किती दिसतं हे मला परीक्षा
 करूनच पाहूया! क्षणभरात कळेल,"
 सर्वांत धाकटा म्हणाला.

"परीक्षा कशी रे?" मधल्या भावात
 विचारलं

"ऐका बर! आपल्या गळोच्या
 समोरच्या धमंशाळेच्या दारावर त्या
 धमंशाळेचे विश्वस्त एक पाटी वचां
 वसविणार आहेत, त्या पाटीवर काय
 लिहिलं आहे, ते वाचून दाखविणे हीच
 परीक्षा. जो कोणी जास्तच जास्त जवळ
 जाऊन वाचील त्याला सर्वात कमी दिसतं
 असं समजावयास हरकत नाही. हसत दोघांना
 पैज हारणाराने पोटभर पंचपक्वान्नांच

जेवण थाकायच!" सर्वांत धाकटा म्हणाला.

दोघांभोरल्यांनी त्या गोष्टीस हाकार दिला. धाकट्यांचा आवाजल्या रंगीत. धोरल्याला काही सुचना लिहिलेली ताकाजवळून पाहिल्याशिवाय त्याका वाचता येत नव्हत.

दुसऱ्या वेळ ही समस्या दोघ्यात बाळत नाहिल्यावर त्याच्या डोक्यात एकदम प्रकाश पडल्यासारखा एक विचार आला. धर्मशास्त्र काय करणारा कारकून आहेच. त्याला विचारले तर पाटीवर काय लिहिले आहे ते तो मागेले. तो विचार मनात घेताच धोरला निघाला व धर्मशास्त्र पांचला.

"कोणत्या तरा कायासाठी आठले दिसता आहां?" कारकुनाने विचारले.

"तुम्ही धर्मशास्त्राची पाटी वचां वसविणार आहात, म्हणे पाटीवर काय लिहिले आहे!" धोरल्याने विचारले.

"तस काही नाही हो." कसत 'श्रीराम-कृपा' म्हणून लिहिले आहे!" कारकून म्हणाला.

धोरल्याला परमानंद झाला. तो कारकुनाचे धाकट्यांमधून धरी आणला निघाला. धर्मशास्त्राच्या तमोस्तन दुसरा यत्न परंतु दोघांचे डोळे धध धणून परस्पराना नाही.

धोरल्याच्या मनात विचार होता. काय मधल्याच्या मनातही आला होता. त्यान मुद्दा धर्मशास्त्राच्या कारकुनाला गाऊन धोरल्याने विचारले. तसेच पाटीवर काय लिहिले असल्याचे विचारले.

तथा तोन दोघां प्रश्न विचारोठ. पाहून कारकुनाने धोरल्याला जे उत्तर दिले होते तेच दिले. परंतु मधल्याचे तेवढ्यावर समाधान झाले नाही. म्हणून त्याने विचारले- "पण काय हो, पाटी कोणत्या रंगाची आहे, आणि तिच्या वरची अक्षर कोणत्या रंगाची आहेत?"

"पांढऱ्या समरमरी वगडावर सैनिरी अक्षरे कोरलेली आहेत." कारकून म्हणाला.

मधला निपुन गेल्यावर काही वेळाने सर्वांत धाकटा आला त्याने धोरल्याने विचारल्या सारखेच विचारले व कारकुनाने तसेच उत्तरही दिले.

"परंतु 'श्री रामकृपा' हे लिहिणाऱ्या दानकर्त्याने आपल नाव छोट्या लिहिलेच असेल की? सर्वांत धाकट्याने विचारले.

"छोट्या अक्षरात 'अमका अमका' असे लिहिले आहे. ते लिहिणाऱ्या रंगात लिहिले आहे, तुम्ही विचाराल, तर दाल रंगात!" तिप्त करत कारकून म्हणाला.

तिचे भाऊ "गो जिवर्जी! गो त्रिकळो!" असे म्हणत रावा मोपले उगारताच सर्व धोरल्याच्या घरी अमक. पाटीवर काय लिहिले पाहून दानविण्याची तिघांनीही होनी. म्हणून वेळ न वाडविता तिघे निघालेच. धोरला एकाएकी धोरल्याचे धर्मशास्त्र पहात म्हणाला- "आज आणखी पुढे जायची गरज काय?" पाटीवरून अक्षरे घडूनच दिसत आहेत! वाच का. "श्रीरामकृपा!"

ते एकुन धाकट्यांचे दोघांचे आले लक्षमरच 'होय' असे वाचून त्याने तसे मधला धोरला यावरून विचारले.

चांदोया

आणला- "पाटी कोणत्या रंगाची आहे आणि अक्षरे कोणत्या रंगाची हे?"

धोरल्याला जेव्हाचत पास पडल्यासारखा वाटले. म्हणाला- "रंग? तुला दिसतय पाटत रंग?" त्याने मधल्याला विचारले.

"रंग नाही दिसत? पांढऱ्या शुभ समरमरी वगडावर सैनिरी अक्षरे कोरलेली नाही का दिसत?" मधल्याने विचारले. तुम्ही दोघां त्यान धा मांडता आहा? पाटीवर लहान अक्षरात लिहिले आहे ते वाचतां येत पहा करा?" धाकटा म्हणाला.

"पाटीवर छोट्या अक्षरे गूढा आहेत वाचने?" धोरल्या दोघांनी विचारले.

दिसत आहेत तर! लाल बक्षराने
"अमका बामका असे स्पष्ट लिहिले आहे.
तुमच्या दोघांप्याहून माझे दोळे बरे
आहेत म्हणावधाने!" सर्वात धाकटा
म्हणाला.

थोरला, तो जिकणाच्याच्या बाजूचाच
आहे हे दर्शविण्यासाठी म्हणाला- "तुम्ही
दृष्टीच आपल्या तिघांत बांगली आहे!
त्यावर माझा नवर. मी मोठमोठी अक्षरे
ओळखली नाही का! तुम्ही दोघ आणखी
पुढेपुढे जात होता. मी यथेय बाबली नाही
म्हणून तुला व मला मधल्याने जबा-
बता वाढव पाहिजे!"

मधल्यान आपला विरोध दर्शवून
"फाळीचा रंग मखराचा रंग सुस्त न कळ-
पारतया जिकणा, जसे म्हणतात आहे?"

तिघांचा वादविवाद बराच वेळ चालला.
वर तिन्हाहीकडून निघताना कसून थारायला
तिघांनी मान्य केले तेवढ्यात धर्मशालेचा
कारकूनच शिकडे आला. थोरला त्याला
म्हणाला- "तुम्ही कोण, माहीत नाही.

तुम्हाला माहित की मी या धर्म-
शालेच्या कारकून आहे. "कोणता कृपा" लिहिले
आहे रे. जात आहे का?"

"नाही" कारकून म्हणाला.
"फाळी वाढत्या तंभमरमरी दाटाची
आणि बक्षर सोनेरी रंगाची आहेत की
नाहीत?" मधल्यान विचारले

"होय" म्हणाला कारकून
"छाटपा लाल अक्षरांनी अमका अम
लिहिले आहे की नाही?" सर्वात
धाकट्याने विचारले.

"होय!" म्हणाला कारकून
पुढा तिके "माझी नजर बांगली!
म्हणून भांडू लागल

कारकूनाने त्या सर्वांना म्हणाला
म्हटले- "कोणाची दृष्टी बांगली
आणि कोणाची आहे हे मी नाही सांगत,
सवाचा नजर सारखीच असे आहे. कारण
धर्मशालेच्या दारावर अजून पाटी बस-
विलेलीच नाही!" जसे सांगून तो नेघून
निघून गेला.

कोणता सामंत राजा होता तो मला माहित नाही.
राज्याचे नावही मला माहित नाही. मला माहित
आहे की त्या राज्याचे नावही मला माहित नाही.
मला माहित आहे की त्या राज्याचे नावही मला माहित नाही.
मला माहित आहे की त्या राज्याचे नावही मला माहित नाही.

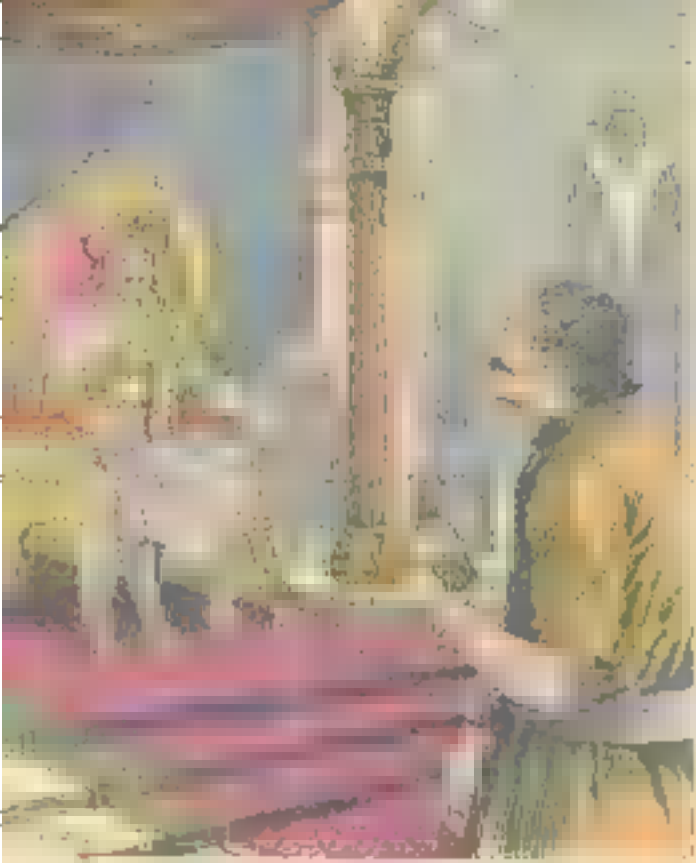
या सामंत राजाचा नावही मला माहित नाही.
या सामंत राजाचा नावही मला माहित नाही.
या सामंत राजाचा नावही मला माहित नाही.
या सामंत राजाचा नावही मला माहित नाही.
या सामंत राजाचा नावही मला माहित नाही.

एकदा आनंदला शांत की त्याच्या प्रसा-
नाला राज्य कारभाराच्या बाबतीत मला माहित
आहे की त्या राज्याचे नावही मला माहित नाही.
मला माहित आहे की त्या राज्याचे नावही मला माहित नाही.
मला माहित आहे की त्या राज्याचे नावही मला माहित नाही.

सामंत राजाचा नावही मला माहित नाही.
सामंत राजाचा नावही मला माहित नाही.
सामंत राजाचा नावही मला माहित नाही.
सामंत राजाचा नावही मला माहित नाही.
सामंत राजाचा नावही मला माहित नाही.

सामंत राजाचा नावही मला माहित नाही.
सामंत राजाचा नावही मला माहित नाही.
सामंत राजाचा नावही मला माहित नाही.
सामंत राजाचा नावही मला माहित नाही.
सामंत राजाचा नावही मला माहित नाही.

बाजारपेठेत एकही वकल नाही असे वकल वापण फार आवश्यक आहे परंतु प्रधानाने यंत्रिनास पेशी फार कमी असल्याचे सांगितले.

राजा त्या मल्लागाराला म्हणाला-
"परंतु परिस्थितीत बाजार पेठेतोळ व्यापारी वगोळा यांना की आठवड्यातून एक दिवस एकूण व्यापार्यांना पुजा करावी तशी पुजा करण्यास एकूण दिवस वांटून देण्यास मी पुजाऱ्याकड निरोप पाठवितो."

एक आठवडा जमनेस काटिला असले सुतार, सोनार लोहार धोरे घडे करणार त्यांना मुढा देवळात पुजा करायला एकूण दिवस वांटून द्यायला विनंती लागले

त्यांनी आपल्या पेठेतल्या मल्लागारा तर्फे राजाकडे मान्हाणे पोचते केले. एका आठवड्यात सातच वार असल्या कारणाने या सर्वांना त्यांच्या नावे एकेक वार ठरवून देणे कसे होईल ! म्हणाने रांका केली.

परंतु राजाने आपल्या प्रधानाला भोळा साप समजून रागाने म्हटले- अर्जेची इच्छा पुण करतां तुम्हजेने त्यांच्याशी दोळजे सहायपणाचे नाही !"

मन्त्री होऊन म्हणाला- "महाराज, पण असतात !"

"ते सदा माझीन नाही, पाहले पण तुम्हांला ? यापुढे दर आठवड्यात पहा वार राहतील !" राजा म्हणाला

"आपला महाराज ! परंतु आज- वड्यांतील सालच वाराना नावे आहेत. बाकीतीन दिवसांना शाय म्हणावयाचे ?" प्रधानाने विचारले

"ही समस्या झाली का ? थारावा चक्रवर्तीचे नाव द्यायचं दुसऱ्या एकाला माझ हा आणि तिसऱ्या वाराला तुमचे नाव द्या !" राजा म्हणाला.

यापुढे एका आठवड्यात वहा दिवस राहतील. ही बातमी राजधानीभर पसरली. एकूण कुवरासारखा रसे धोमंत म्हणून प्रसिद्ध असलेला व्यापारी राजाकडे येऊन म्हणाला- "प्रभो, धर्मकायोंसाठी आपल्याला

पैसांची गरज असल्याचे व तेवढे पैसे कसे न्याते असल्याचे कळले म्हणून आपल्या सेवेशी एक लक्ष वराह मुचपंथुदा सजिन्यात पाठवीत आहे. आठवड्यात वहा एकत्र अकरा दिवस त्याचे जाहीर करून अकराव्या दिवसाला नाव ठरवावे करावी"

ते ऐकून राजाने खूप होऊन आठवड्यात अकरा दिवस राहतील असे जाहीर करून त्या वाराचे ठरवले हे सर्व थोरकट पणासारखे वाटले सामंत राजांना व त्यांनी रत्नगिरीचे राज्य वलकावण्यासाठी कर कला

या सर्व गोष्टी त्रांकरवी राज्यवर्धन चक्रवर्तीला कळल्या विचार केला की सामंत राज्यांमध्ये आपणाला झाली तर सर्व येईल असा विचार त्या मर्दाना बोलावून घेतले

राज्यवर्धन चक्रवर्तीने दरबार मरवून रत्नगिरी राज्याचा राज्यकारभारात किती दक्ष आहे सांगून म्हणाला-

"याच्या सारखा झाल्या तर सामंत राजाला होईल ? म्हणून मी या सामंत राजाला आपला सल्लागार म्हणून नेमतो."

राज्याच्या व एकूण एका आनंद सामंताशिवाय बाकीसर्वे प्रकित झाले. राजाने तत्काल आनंद चा भूला मत्स्यदेव याला रत्नगिरी राज्याचा सांगत म्हणून नेमले

विष्णू नृत्यावर राज्य- वर्धन चक्रवर्तीने सत्यदेवला निरोप देताना म्हणाला- "तुला मी सिद्धासनावर बसविले हुकुका कालच प्रत्येक गुण्या भटि सल्लाचाची मला तशी भाषा नाही त्याच्या सल्ल्यामळ मुला राज्य- करण्यात कठीण नसे म्हणून त्यांना मी आपल्या दरबारात स्थान केले आहे !"

सत्यदेवने चक्रवर्तीचे आभार मानून रत्नगिरीला गेला अनुभवी प्रधानाच्या सल्ल्याप्रमाणे राज्य लागला योग्य सामंत राजा म्हणून त्याचा नावलीकिक

मंद बुद्धि

गणपतरावांना लोकराशिवाय पाना मिनिट मुद्रा निविस्तवणे रहाण शक्य नव्हते त्याचा दहशत असावा. हातातून काही मिटून जमिनीवर पडले की वाकून ते लवळायचे. त्यांना स्वयं जाडवे-परी सरपूर योगींनी अनन्या कारणाने त्यांना निव्वय पण नाहिर हाण त्यांना असाय नव्हते मोठा मंद आणि लूप पंथ म्हणून वरीवर गणपतरावांना रागही निवताच जाऊन दिवसाच्या बरे काणनाही नाकर दिकेन घरी तो एका महिना मुद्रा दिके तो पंचदशाठांनी की महिना सपत्त्याशिवाय पगार मिळण प्रत्ये नव्हत पंफराकरतांतर रहाण भाग होते

म्हणून गणपतराव अमर्दी कटसळून गेले त्यांनी नोकर ठेवतांना त्याच्या कडून काढून घ्यायचे ठरविले की लागोपाठ महा महिने खाद्या केल्याशिवाय काम केले तरच

सहा महिना-या अवधी पगार दिला जाईल. म्हणून नोकर मिळण न कठोणलागले. अशा पोरयवतीत प्रव पडो त्याच्याकडे कायद्या लावला तो अनिश्य बायलट गताळा होता

मंदबुद्धीला त्याचा म्हणण्या असा कोणी नातवाटव नव्हता. त्याच्या डोक्यात बद्धावतां पुढी नावाची वस्तु फातलीच नव्हती. त्याला एका राग येतच नसे. गणपतराव मगान लसे की डोळे, मिटून काम करो किरांक दिवसांनी मना-मागवा हा नाकर मिळाला होता.

एके दिवशी आपल्या शोपायच्या लोकीत शोपने असता त्यांना माज घरांतला दिवा मालवला नाही वाटत अशो जका आलो त्यांनी मंदबुद्धीला माज-घरांतला दिवा मालवून वायला सांगितले. मंदबुद्धी दिवा मालवायला गेला तोपर्यंत

ठेवत असलेला दिवा मंदबुद्धीच्या दुर्दैवाने जाण्याने त्या पुर्वीच विसरला होता. म्हणून तो पुरतु कोठेही नाही म्हणून

मालकांना दिवा मालवायला सांगितला होता ना! त्यांनी म्हटलेले काम डोळे मिटून करावयाचे! असा विचार करून मंदबुद्धी शेजारच्या घरी जाऊन गेली मगाराला गेली.

शेजाच्याने विचारले- तुमच्या घरात कायद्याची पेटी नाही का ?

"कोठे आहे, कोणाच हात नाही." मंदबुद्धी म्हणाला.

"असायला एकदा पडो आहे रात्री अपराधी नातून म्हणून पो तुमचा दरीवर येतो. बघ " म्हणत शेजारी गणपतरावांच्या घरी गेला

मंदबुद्धीने विचारला व लगच माल-पुन टापला आणि शेजाच्याची कायद्याची पेटी दाखवली- "आता तुम्ही मगान तरी चालेल."

शेजारी आश्चर्यचकित होऊन म्हणाला- "कायरे, तुला दिवा मालवायला होता तर तुलावलासच कुशाला ?"

"अहो, मालकांनी दिवा मालवायला सांगितला होता. मी मालवायला आतच तो विसरला होता म्हणून पुन्हा लावून माल दिला." मंद बुद्धि म्हणाला.

३ टनर एकदा शेजारी गणपतरावांना माऊन भेटले व पडलला प्लाल सांगितला व म्हणाला- "तुला हा नोकर भागकाय आहे. तुला कोणताही काम मिटून करनी मुर्ख आहे! स्वतःच शोक वापरत नाही! घाला थोडे शिकविलेस नाही तर कधी कायद्याची कार मोठ तुकसान होण्याची शक्यता आहे." असे सांगून त्याने गणपतरावांना पंचतंत्रातल्या दोन पोर्टी सांगितल्या

त्या एकून गणपतराव वाचकूनच गेले. परंतु मंदबुद्धी चारल्या गणी नोकराला जालवून वसण गणपतरावांना आवडले नाही त्यांनी पुढील विचार करून दुस-याच दिवशी मांवातच्या आळा मास्तरांना बोला-

2477 2478 2479 2480 2481 2482 2483 2484 2485 2486 2487 2488 2489 2490 2491 2492 2493 2494 2495 2496 2497 2498 2499 2500 2501 2502 2503 2504 2505 2506 2507 2508 2509 2510 2511 2512 2513 2514 2515 2516 2517 2518 2519 2520 2521 2522 2523 2524 2525 2526 2527 2528 2529 2530 2531 2532 2533 2534 2535 2536 2537 2538 2539 2540 2541 2542 2543 2544 2545 2546 2547 2548 2549 2550 2551 2552 2553 2554 2555 2556 2557 2558 2559 2560 2561 2562 2563 2564 2565 2566 2567 2568 2569 2570 2571 2572 2573 2574 2575 2576 2577 2578 2579 2580 2581 2582 2583 2584 2585 2586 2587 2588 2589 2590 2591 2592 2593 2594 2595 2596 2597 2598 2599 2600 2601 2602 2603 2604 2605 2606 2607 2608 2609 2610 2611 2612 2613 2614 2615 2616 2617 2618 2619 2620 2621 2622 2623 2624 2625 2626 2627 2628 2629 2630 2631 2632 2633 2634 2635 2636 2637 2638 2639 2640 2641 2642 2643 2644 2645 2646 2647 2648 2649 2650 2651 2652 2653 2654 2655 2656 2657 2658 2659 2660 2661 2662 2663 2664 2665 2666 2667 2668 2669 2670 2671 2672 2673 2674 2675 2676 2677 2678 2679 2680 2681 2682 2683 2684 2685 2686 2687 2688 2689 2690 2691 2692 2693 2694 2695 2696 2697 2698 2699 2700 2701 2702 2703 2704 2705 2706 2707 2708 2709 2710 2711 2712 2713 2714 2715 2716 2717 2718 2719 2720 2721 2722 2723 2724 2725 2726 2727 2728 2729 2730 2731 2732 2733 2734 2735 2736 2737 2738 2739 2740 2741 2742 2743 2744 2745 2746 2747 2748 2749 2750 2751 2752 2753 2754 2755 2756 2757 2758 2759 2760 2761 2762 2763 2764 2765 2766 2767 2768 2769 2770 2771 2772 2773 2774 2775 2776 2777 2778 2779 2780 2781 2782 2783 2784 2785 2786 2787 2788 2789 2790 2791 2792 2793 2794 2795 2796 2797 2798 2799 2800 2801 2802 2803 2804 2805 2806 2807 2808 2809 2810 2811 2812 2813 2814 2815 2816 2817 2818 2819 2820 2821 2822 2823 2824 2825 2826 2827 2828 2829 2830 2831 2832 2833 2834 2835 2836 2837 2838 2839 2840 2841 2842 2843 2844 2845 2846 2847 2848 2849 2850 2851 2852 2853 2854 2855 2856 2857 2858 2859 2860 2861 2862 2863 2864 2865 2866 2867 2868 2869 2870 2871 2872 2873 2874 2875 2876 2877 2878 2879 2880 2881 2882 2883 2884 2885 2886 2887 2888 2889 2890 2891 2892 2893 2894 2895 2896 2897 2898 2899 2900 2901 2902 2903 2904 2905 2906 2907 2908 2909 2910 2911 2912 2913 2914 2915 2916 2917 2918 2919 2920 2921 2922 2923 2924 2925 2926 2927 2928 2929 2930 2931 2932 2933 2934 2935 2936 2937 2938 2939 2940 2941 2942 2943 2944 2945 2946 2947 2948 2949 2950 2951 2952 2953 2954 2955 2956 2957 2958 2959 2960 2961 2962 2963 2964 2965 2966 2967 2968 2969 2970 2971 2972 2973 2974 2975 2976 2977 2978 2979 2980 2981 2982 2983 2984 2985 2986 2987 2988 2989 2990 2991 2992 2993 2994 2995 2996 2997 2998 2999 3000 3001 3002 3003 3004 3005 3006 3007 3008 3009 3010 3011 3012 3013 3014 3015 3016 3017 3018 3019 3020 3021 3022 3023 3024 3025 3026 3027 3028 3029 3030 3031 3032 3033 3034 3035 3036 3037 3038 3039 3040 3041 3042 3043 3044 3045 3046 3047 3048 3049 3050 3051 3052 3053 3054 3055 3056 3057 3058 3059 3060 3061 3062 3063 3064 3065 3066 3067 3068 3069 3070 3071 3072 3073 3074 3075 3076 3077 3078 3079 3080 3081 3082 3083 3084 3085 3086 3087 3088 3089 3090 3091 3092 3093 3094 3095 3096 3097 3098 3099 3100 3101 3102 3103 3104 3105 3106 3107 3108 3109 3110 3111 3112 3113 3114 3115 3116 3117 3118 3119 3120 3121 3122 3123 3124 3125 3126 3127 3128 3129 3130 3131 3132 3133 3134 3135 3136 3137 3138 3139 3140 3141 3142 3143 3144 3145 3146 3147 3148 3149 3150 3151 3152 3153 3154 3155 3156 3157 3158 3159 3160 3161 3162 3163 3164 3165 3166 3167 3168 3169 3170 3171 3172 3173 3174 3175 3176 3177 3178 3179 3180 3181 3182 3183 3184 3185 3186 3187 3188 3189 3190 3191 3192 3193 3194 3195 3196 3197 3198 3199 3200 3201 3202 3203 3204 3205 3206 3207 3208 3209 3210 3211 3212 3213 3214 3215 3216 3217 3218 3219 3220 3221 3222 3223 3224 3225 3226 3227 3228 3229 3230 3231 3232 3233 3234 3235 3236 3237 3238 3239 3240 3241 3242 3243 3244 3245 3246 3247 3248 3249 3250 3251 3252 3253 3254 3255 3256 3257 3258 3259 3260 3261 3262 3263 3264 3265 3266 3267 3268 3269 3270 3271 3272 3273 3274 3275 3276 3277 3278 3279 3280 3281 3282 3283 3284 3285 3286 3287 3288 3289 3290 3291 3292 3293 3294 3295

[illegible]

महाराष्ट्र राज्य सरकार
महाराष्ट्र राज्य सरकार
महाराष्ट्र राज्य सरकार
महाराष्ट्र राज्य सरकार
महाराष्ट्र राज्य सरकार

गणपतराव राव मनावर आल्याने
ओरडले- "मूर्खी तुला वडीमान
पान्वा शाळाभास्तराला बोलवून तुला
मुक्ती मंदबुद्धी करून टाका
सांगू का ?"

मंदबुद्धी न्यायाधीशाला म्हणाला-
"एकलंत का हो! हे काय
आहेत ते! मला त्या गरजूयांना
शिक्षित करायला येऊ न पावता
बोव्यातून बुद्धी कशी काढून टाकणार
? असं नाहीवरी रावणत
राहतात !"

न्यायाधीश लगेच म्हणाला "गणपत
राव, तुमचा हा नाकार तुमची सर्व काम
करायलाच नसत तर तुमच्या
मल्ला गुंडा उपराती पडल
कामाथरून तुम्हाला काढता पणार नाही !
तसे करावयाचेच झाले तर न्याया कोर्ट
तरी कामावर लावून द्या !"

ते एकदा गणपतराव हतबुद्ध झाले
किंकरेव्यविमूढ आल्या मारण न्याया-

विष्णूच्या तोंडाकडे पाहू लागले. तेव्हा
न्यायाधीश स्मित करून म्हणाला- "गणपत-
राव इतकं मनाला लावून घेऊ नका
हेशारी, नसपण प्रसले गृण असलेल्या याला
मंदबुद्धी म्हणून सांगणारा म्हणून तुमच्या-
ला मला पाठविणारा मीच ! तुम्ही गाथा-
तून एक प्रसिद्धत म्हणून जाह्या ! तुम्हाला
तुला भयंकर राग येतो, बाकी सर्व
तुमच्यात आगळ आहे नोकरीच्या वाढतीत
तुला इतका राग होतो त्यातून
तुम्हाला भयत करण्यासाठी पांगला नोकर
साधून देण्याची जबाबदारी मी आपल्यावर
घेतलो."

अस्त ! मग इतका वेळ का नाही
मागितलत ? गणपतराव मंद-
बुद्धीकरून म्हणाले- "कायरे तू मंद-
बुद्धीने किती धान मींग करे होतं मरे !
आल गेलं होऊन गेलं ! माझ्या मारणा
तुला मानक मिळाला हे तुझ्या मारणा
हुशार मला नोकर मिळाला, हे साधाच
गुदैवच म्हणावयाच !"

विष्णु पुराण

विष्णू जयविजयाना म्हणाला- "नृप-
मुनींचा जाप असता. माझ्याशी
मित्रभावाने राहून मात्र जन्मानंतर तुमचा
उद्धार होईल. नाहीतर शत्रुत्वाने जागून
हीन जन्मातच हातून तुम्हाला मुक्ती
मिळेल. तुम्ही तुम्हाला पाहिजे ते
सांगा.

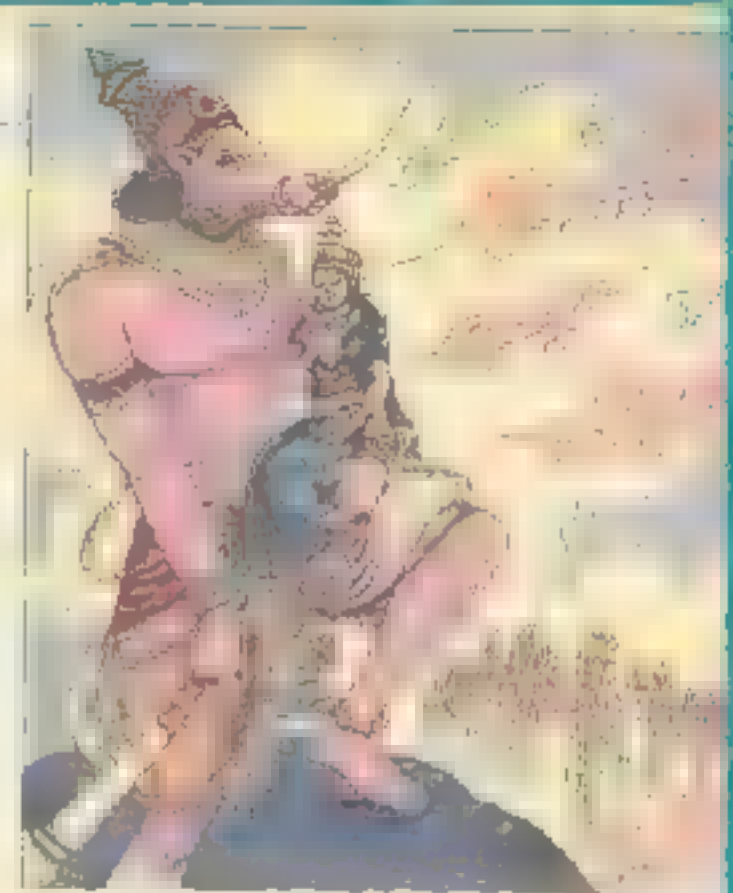
जयविजयाना परत विष्णूच्या सेवेला
लवकर हजर व्हायला यावे, म्हणून तीन
जन्मातच उद्धार व्हावा असे इच्छिले

तेव्हा सनकसनदादी मुनी जयविजय
दोघे शहाणे असल्याचे ओळखून विष्णूला
म्हणाले- "तुला रागद्वेष हे मारखेच वाट-
तात. तुझ्यापाशी शत्रुत्व ठेवणारे जास्त
लवकर तुझ्यापाशी येतात, हे आम्हांला

आतांच कळलं ! तुझ्या द्वारपालकावर राग
दर्शवून आम्ही घाई केली त्याबद्दल
लाज आम्हांला दया करा." असे
सांगून लक्ष्मोनारायणांचे अनेक प्रकारे स्तोत्र
निघून गेले.

जयविजय हे कव्यम प्रजापतीची पत्नी
दिती हिच्या पोटी हिरण्यकश्यप आणि
हिरण्याक्ष या नागे जन्मले. दितीची मुलं
म्हणून दैत्य म्हणजे राक्षस होऊन जन्माला
आले.

दोघे भाऊ फार शूर व पराक्रमी निघाले.
दोघांनी ब्रह्मदेवाचे स्मरण करून तपस्यया-
केली आणि मोठ्ठोठे वर प्राप्त केले
आणि विष्णूचे वैरी म्हणून प्रसिद्ध झाले.
हिरण्यकश्यप राक्षसांचा झाला.

जगदेव यज्ञ करीत असता यज्ञकुंडातून
शुभ कांती असलेली एक [] उडाली
[] ठिणगीला पोठी होत होत गेल्यावर

वदन्त्या व्याख्या भूभाषा- 'अरे वेदव्या,
तुला करावयाचेच असेल तर रसा-
तळांना जाऊन भूषोचा उद्धार करण्यासाठी
मंगल्या यज्ञाचाही कर ।" हिदय्यास
लगेच फिरला आणि त्वेयाने जाऊन

तिच्या गर्भातील शिशूचा ~~आ~~ करण्या-
साठी इद्र माया ~~आ~~ तिच्याकडे जात
वसता साक्षात्काराचे तारक ~~आ~~ त
भंदला आणि म्हणाला— इद्रा ! तू हे काम
काम करायचे होवयात घेतले आहेस ? तू
हा प्रयत्न भीड सवेंदा आणि सर्व परि-

आश्रमात नारद वेदांतादिप्रयी घोले ॥
विष्णूची नीला वर्णन करून सांगे तेव्हा
नीलावतीच्या पोटांतले धिण् ॥१॥ देखून
सबं एकें वाणि 'हो' ॥२॥ हो देव !

लीलावती वाळत तिच्या मुलगा झाला.

हिरण्यकश्यपने घोर तपस्वर्या करून ब्रह्मदेवाला प्रसन्न आणि त्याच्याकडून एक फार मोठा वर प्राप्त झाला. भूमीवर आकाशात, रात्री किंवा दिवसात, घरात किंवा घरा बाहेर, प्राण्याच्या हातून अगर मरणसन्ध्या हातून किंवा देवजगंरे स्वर्गातील निवासिमांच्या हातून जीवकौटि किंवा जठपदायांच्या मुळे, आ सृष्टीत काही काही, त्यांच्यापैकी कोणाच्याही मुळे आप- तात कोणता वंशार नाही असा असोष वर प्राप्त केला. ब्रह्मदेवाने त्याने जोडो वर मागितला सर्व ऐकून "तथास्तु!" म्हणाला.

वरप्राप्ती प्राप्तानंतर गर्वान हिरण्य- कश्यप नारदाच्या तोंडून मध्यंतरी ज्या ज्या गोष्टी धडल्या त्या ऐकून हिरण्यकश्यप नारदाच्या आश्रमात गेला त्याने मोठ्या उत्साहाने मलाचे वारले मृताचे नाव म्हणून नंतर राक्ष- सांच्या घाटाभाटाने वाचले राक्ष- वाड्यात गेले.

हिरण्यकश्यपून इंद्राचा पराभव करल्याने इंद्रा स्वर्गावर स्वारी आणि इंद्राचे बळकाविले दिक्पाशांना त्याने जिंकले. इंद्राच्या डोरांसारखे वस्त्रे काढले. शस्त्रांचा अपमान करायला गेला तेव्हा लीलावती आदर्यी उभी राहिली. हिरण्य- कश्यपून गर्वाचे होऊन मुनींच्या आश्रमांना आलीलावत्या ज्यांचा ज्याचा विष्णूवर विषयास होता त्यांचे कृतक केली विरु- द्ध विरोध पुढे त्याच्या आयुष्याचे एकमात्र ध्येय होते विष्णूला चोट घ्या- याची जे काही करणे शक्य होते ते सर्व त्याने केले तरी विष्णू त्याच्या घाटेला नव्हतं. हिरण्यकश्यपून वैकुंठावर स्वारी केली परंतु तेथे त्याला विष्णू दिसला "मला मिळत नाही मला, भितर!" असे म्हणत हिरण्यकश्यपु फिरला. ब्रह्मदेव दिवसे दिवस असत राहून गेला तबलेला विष्णूच्या नावाचा जवळीकाला.

केवळ लागला. असा कुलद्रोही वंशात का जन्मावा? हीच चिंता हिरण्य- कश्यपूला सतावू लागली त्याने आपले गुरू पुत्र चंडामार्कांना प्रल्हादकडे नक्ष घायला सांगून विद्याभ्यास करायला लावण्याला सांगितले.

प्रल्हादने गुरुकुळात असता हरि- ध्यान करोत अध्ययन संपविले पाठी मुलांना विष्णू भक्तीचा उपदेश सांगत राहता त्यांच्या मार्गांना लावले.

चंडामार्क प्रल्हादला त्याच्या बडिलाकडे घेऊन गेले हिरण्यकश्यपून मुलाला मांडीवर घेतले व म्हणाला-"वाळारे, जे अध्ययन आजपर्यंत ते तुला कितपत कळले कळावे म्हणून एखाद म्हण पाहू!"

प्रल्हाद म्हणाला-"गुरुजींनी मला जे काही शिकविले ते मी शिकलो सर्व विद्यांत प्रथम विद्या म्हणजे विष्णूच्या चरणी चित्ताने मग होय! विष्णूचे स्मरण ज्या होते तेच सगळे जन्म!"

हिरण्यकश्यपून मुलाला मांडीवरून खाली ठकळले आणि रावाने चंडामार्कांना म्हणाला-"हेच का तुम्ही शिकविले?"

चंडामार्क दोघे वर म्हणाले-"आमची चूक काहीच नाही रागापु नका." या शब्दात विनंती प्रल्हाद गुरुकुळात राहून करीत होता व तो कसा वागला, सविस्तर वर्णन करून सांगितले हिरण्यकश्यपू मुलाला म्हणाला-"त्या विष्णूने इंद्राचे रूप तुझ्या चुला त्याला उर केले तो राक्षस जातीचा नाशकरी आहे त्या विष्णूची स्तुती गाणे हा जसम्य कुलद्रोहाचा अपराध तू हा विष्णू भक्तीचा नाद सोड त्याला विसर."

दानवेश्वर आहेत, मला पिला करणेच तुला योग्य आहे. परंतु

लोखंडाचा तुकडा लोखंड्याचा विक-
टतो तसेच भासं विष्णुचरणो लीन
आहे मदार पुष्पाळा
चिवाटल्यावर नाही, तसेच विष्णूचे
विस्मरण नाही. माझ्या जिवा-
तजीव असे पर्यंत विष्णू नाम स्मरण जाणे
शक्य नाही हा जीव मुझा त्या विष्णूचाच
आहे.

अजून नाकसुडां दिसत नसलेला
प्रल्हाद म्हणाला ते ऐकून चिडून
जाऊन हिरण्यकश्यप सत्तापून म्हणाला-
"तर प्रग तुला मरण निश्चित समज!
तुला माहार, काही मिळू न
देता उपायी तहालेला मर!" असे

म्हणत प्रल्हादाचा त्याने अघोर कोठडीत
टाकले.

भूतप्रेमाने लीलावतीचा प्रल्हादाचे ने
हाल पाहवले नाहीत. दिवसाभ्यासून दिवस
जात होते.

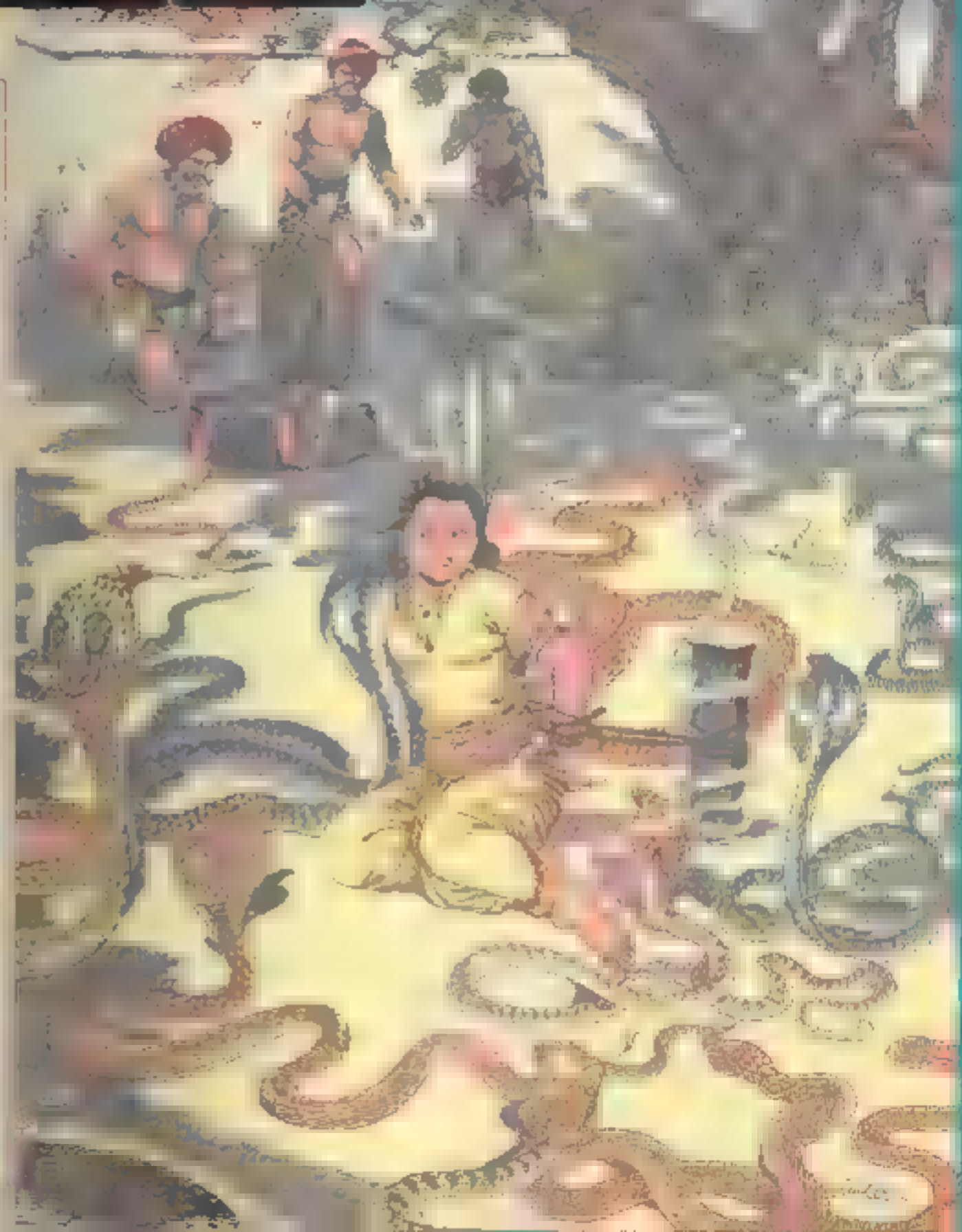
लीलावतीचा शोक प्रल्हादच्यामूले
हिरण्यकश्यपाने तुझ्याचे वार उघडवले
आणि हरिभजनात गल्लीन झालेल्या
प्रल्हादाचा पाहिले. तसे दिवस बसल्या
जावून राहिली तो कसा त्रित्त राहिल
असे आप्पचयं वकित हाऊन पाहू लागला.
त्याला रण रण प राने
हसीच्या पायाकाली तुटवायला
सांगितले.

सिंहाला पाहून गितरत तसे
प्रल्हादाचा पाहून म्याले मातुलांनी मकूल
त्यांना वाजवळ म्हणून प्रल्हादा-
ने चालून गेले तरी त्याच्या ओंगला
घोडा देखील होऊ दिला नाही.

प्रल्हादावर ताप सोडण्यास आले परंतु
ते वेढोळे करून मरदा काढून प्रल्हादावर
त्यांनी जणूकाही करून ठरले.

हिरण्यकश्यपाने सर्वकाळ करवायला
प्रल्हादाचा कडेलोट करविला. त्याला
आणेत टाकविले, समुद्रात टाकविले, त्याला
कालकूट व्याघ्राला लावले, हे सर्व ही
प्रल्हाद सुरक्षितच असलेला पाहून हिरण्य-

चांदोच!

करायप म्हणाला—“तू मरत नाहीस, ह्याचे गुपित काय, कळू दे तरी!”

प्रल्हाद हसत म्हणाला—“ह्याचे गुपित असे काहीच नाही. हत्तीत, सांपात, दगडा-घोंड्यांत, अस्तीत समुद्रात, विषात, सर्पात, तुमच्यात, माझ्यात विष्णू आहे. सत्य तुम्हाला दिसत नाही! तुम्ही मला ठार करणे आणि मी जिवंत राहणे. ही सर्व नारायणाची लीलाच आहे, नावा!”

ते ऐकून हिरण्यकश्यपला जास्तच राग आला. प्रल्हादाला फरफटत ओढत त्याने आपली गदा हातात घेतली. लीलाबती ते दृश्य पाहून मूर्च्छितच झाली. चारही बाजूला राक्षस व भयभीत होऊन निवचेष्ट उभे होते.

सभा मंडपासमोर मोठा होता. हिरण्यकश्यपून प्रल्हादाला तो मोहूर्तभ दाखवून विचारले—“कायदे, कुलद्रोही! ती माझा विजयस्तंभ आहे. माझ्या धाकट्या भावाला ठार

विष्णूची मी मूढ करून मी तुझ्या समोरच ठार करतो. त्याच्यावर मूढ उगविलो. त्यात आहे का तुझा तो विष्णू?”

“ती करण्याचे कारणच नाही! ती सर्व व्यापी आहे. त्या सायातही आहे!” प्रल्हाद म्हणाला.

हिरण्यकश्यपाने चरचरा आऊन स्तंभावर गदाप्रहार केला. काळातला भयंकर आवाज घटुदंश मुवने हादरला. प्रलयकालातले गडगडू लागले. दुभंगला तेव्हा विजेच्या धकाटा पाठीपाठ दशावतारातील नरसिंहावतार प्रगट झाला. डोके सिंहाचे दह माणसाचा होता. हाताला सिंहाची होती व त्या पूर्वी मृष्टीत दृष्टीस न येऊन नरसिंहाने घनय भयंकर गर्जना केली. अन्य राक्षसांची घ्वनी त्याच्या चारी बाजूला सुदग्रांन फिरत होते.

अडल चोर

हमानियाच्या राजधानीत एक अडल चोर रहात असे. तो एकदा एका खंडे गावात जात असता त्याला आणखी एक चोर भेटला. तो खंडे गावातला चोर चोरी करायलाच शहराकडे होता. परस्पराची बोलतांना परस्पराची वृत्ती ऐकून असल्याने दोघांना समजले.

शहरातला चोर खंडेगावातल्या चोराला म्हणाला—“पाहूया तुम्ही तुझारी तू त्या समोरच्या चवून कावळ्याच्या वरट्यांत जी अंडी आहेत ती उचलून घेऊन ये, नकळत.” खंडेगावातल्या चोराने झाडावर चढून अंडी उचलून खिचात टाकली आणि झाडावरून उतरून खाली आला. कावळ्याला काहीच कळले नाही. खंडे गावातला चोर झाडावरून उतरल्यावर खिचातून अंडी काढून दाखवू लागला. पण अंडी नव्हतीच तेव्हा शहरा-

तील चोराने आपल्या खिचातून ती काढून दाखविली. खंडे गावातील चोराने शहरातील चोर मोठा असल्याचे काही बोलल्या शिवाय मान्य केले.

दोघांनी त्या रात्री राजाच्या खजिन्यात चोरी करायचे ठरविले. रात्र पडल्यावर दोघे एका बाजूने राजवाड्याच्या छपरावर चढून गेले आणि छप्पराला कांचेचे एक तावदान होते त्यातून शिरून राजवाड्यातल्या सर्व खोल्या फिरून आले. शेवटी जेथे खजिना होता त्या खोलीत गेले त्या खोलीत मोठमोठ्या पिंपात सोन्याच्या मोहोरा भरून ठेवलेल्या होत्या.

मोठ्या चोराने धाकट्या चोराला छपरावरच्या खिडकीतून दोरीसोडून खाली उतरविले. छोट्या चोराने पिंपाची भरून मोहोरा भरून व दोरीच्या सहाय्याने वर चढून गेला. नंतर दोघे राजवाड्यातून

पळून गेले. दुसऱ्या दिवशी राजा नित्याप्रमाणे आपला खजिना पहायला आणि त्याला कोणीतरी वजन मेल्याचा संशय आला. "कदाचीत चवकशी केली. आत काय आलं होतं?"

पाहारेकरी म्हणाला: "कोणी नाही महा-राज!" राजा खजिन्यातून तुळंगकडे गेला आणि तेथे चोरी केल्याचे पटलेल्या एका म्हातान्या चोरास त्याने विचारले: "कोणी तरी माझ्या खजिन्यात छिन्न दोन हजाराने मोठ्या चोरून नेल्या आहेत. भितोला कोठे मोक करीत नाही!"

"मोक कोठे तरी असणारच! तुम्ही नीट तपास करून नाही पाहिलात! तुम्ही

खजिन्यात घुर करून घुर सोडून बाहेर जातो. पहा!"

राजाने तसे करून पाहिल्यावर उण्याच्या एका तावदानातून घुर बाहेर जात असल्याचे जाळले. म्हातारा चोर म्हणाला: "ता पुन्हा त्या तावदानाच्या खजिन्यात चोरी करायला येईल. म्हणून त्या तावदानाची नद न करता तावदानाच्या खाली मोठ्या पिंपात चिकट गुळाचा रान ठेवा. चोर सरळ त्याच्यात तुम्हाला सापडेल."

म्हातान्या चोराने सुचविल्या प्रमाण पाहून चोर भिळून खजिन्याच्या बाहेर गेला. त्या खजिन्यात पुन्हा मोठ्या होत्या राजाला चोरीचा मुगावा लागण्याच्या आणखी सोन चोखत न्यायचा विचार होता. छोटा दोरीला घेऊन खाली उतरला आणि सरळ गुळाच्या पाकात पडला.

"दादा! फसलो मी हालचाल न करता पेंण्याइतका कडाडतरी बडकलो आहे. मला वर ओढणे तुला नाही. शिबंठपणे कोणच्या हाती लागू नये, अस काही तरी विष मला देऊन तू निघून जा! चोर मोठ्याला म्हणाला.

"छोट! भिष्याचं कारण नाही. माझ्या इतरांना वाटावं असे

ओपस आहे. तू गिळून टाक. उद्या मी तुला वाचवितो." असे सांगून दोरीच्या आधारे खाली येऊन छोट्या चोराला काही तरी ओपस देऊन निघून गेला.

दुसऱ्या दिवशी राजाने खजिन्यात वजन पिंपात बडकलेल्या चोरास पाहिले तो आनंदाने म्हणाला: "चोर सापडला! उबट आला, चोरा!" परंतु गेला असल्याचे कळल्यावर राजाचा उत्साह बंद पडला. "हे चोर मोठे वस्ताद! म्हातारा चोर म्हणाला.

"म्हणजे एकाहून अधिक चोर आहेत. म्हणतोस का? माझ्या आणखी एकवण आहे का?" राजाने चकित होऊन विचारले.

"आणखी एक नसेल का? कसा मेल्या? आत्महत्या घेणे शक्यच नव्हते त्याला. गुळाच्या पाकात एवढ्याने पायचे कारण नाही. तरी त्या दुसऱ्याचोराला पकडण्याला एक उपाय आहे. याच्या प्रेतासाठी तो भक्ती येईलच. राजधानीच्या मुख्य द्वारा बाहेर एका खर्चीवर पाचे प्रेत एका खर्चीवर असून ठेवून त्याच्यावर पाहारेकरी नेमा."

म्हातान्या चोराने सांगितल्या प्रमाणे मोठ्या चोराने आपल्या साथीदाराला

सोडविण्याचा प्रयत्न करू ठेवला होता. त्याने पांढरा धोटा, एक गाडी आणि नुदले मरून तातों विकत घेतली. त्यानंतर त्याने म्हातान्याचे सांग पेंतले. त्याने नगराच्या द्वारा पायून सुमारे फूटावर गाडीला बसवली पाहून ठेवली आणि ओरडला: "मेलो, गाडी गाडी उकटली की हो! गाडीत ठेवलेले ताडोचे नुदले गेले, वांचवा वांचवा!"

छोट्या चोरावर पाहारा देणारे पाहारेकरी म्हणाले: "अरे म्हातान्या माझ्याला एक बुद्धी दिला तर तुम्ही गाडी सरळ उभी करून देऊ!"

म्हाताच्या, तुझ डोक तर फिरलं
विरल तर नाही? तो घेला आहे, दिसत
नाही का?'' नायकाने विचारले

तो नक्कीच माझा घोडा पळवून
नेईल चोंगावर विषवासा ठेवू नये.

तोड बंद कर म्हाताऱ्या! तो तुझा
घोडा पळवून घेला तर मी तुला
दुसरा घोडा दिकत घेऊन देईन,

त्यानंतर पाहारेकरी नवे ताडी पिऊन
शिगूनच नव्हे, बघूट होऊन पडले.
माठा चोर चोंगावर चोंगावर
मोठा आणि त्याच्या कसबा ठरो
२४ पडले टाकला घोड्यावर घेऊन
मोठा चोर शालधान नक लयना च त्याने
उघडल

३ पडार झोड, पाय मेथून, ठे
लाक तराच वेळ शिगून पडून प्रणवार
तु घोड्यावर घसून आपल्या मरी निघून
जा. मी त्याच्यावर घडून भटवा
यागला चोर छोट्याला म्हाताळा छोटा
चोर घोड्यावर वसून निघाल्या करोबर
गाडोजवळ शीपला जमल्याचे सोंग
करून पडून राहिला

नंतर काही वेळाने पाहारेकऱ्यांना एकेक
जाग झाली मेलेल्या चोंगा वरोबर
मुढा नाहीसा झालला पाहून ते
थक्कच झाल नायकाने डोळे चौकून

बांदोबा

पुन्हा पुन्हा लक्षपूर्वक पाहिले. म्हणाला-
"म्हाताऱ्याने म्हणून काय जाल?"

त्याने जाऊन मोघेचे सोंग करून
राहिलेल्या चोंगाला नागा वळून म्हणाला-
"मी हे सर्व पाहून थक्कच झालो, बाबा!
तू कस म्हातालास न जाणे, पण तू
म्हातालास तस च बघ! चोर दिसत
नाही, घोडा ही दिसत नाही! महाराजाना
थेथे घडल ते सांगितलं तर ते आमची
चापडोच लोळवितील! तुझ्या घोड्याची
दुष्पट किंमत देतो यथे घडल ते कोणाला
सांगू नकोस."

मोठ्या चोराने तो ज्या कामासाठी
थेथे होता ते घालेच, शेंकडी
रुपये मुढा मिळवून तो पतार

राजाने घडलेले सर्व सांगितल्यावर
म्हातारा चोर म्हणाला-
"तुम्हाला पुर्वीच नव्हते सांगितले, अहल
चोर पाहिजे म्हणून? मोठे इनाम
देण्याचं जाहीर केल्या शिवाय तो तुमच्या
नजरेमही पडणार नाही

राजाला त्या वस्ताद चोंगाच्या बुद्धि-
मत्तेची छात्री पटली. त्याने चोंगाला मोठे
इनाम मिळेल असे जाहीर केले.

मोठा चोर येऊन म्हणाला-
"महाराज, मीच तो चोर आपण जाहीर केलेले
इनाम घेण्यासाठी आलो आहे."

"पण तूच तो चोर हे मला कसे
कळणार?" राजाने विचारले

चोर दूर एक बेलाला हाकत घेऊन
चालला होता त्याला दाखवून म्हणाला-
"तो बेल मी चौकून आणू शकेन!" त्या
बेलाला हाकत नेणारा छोटा चोर होता.

"तू तो बेल आणलास तर मी मान्य
करीन!" राजा म्हणाला.

मोठा चोर तिकडे आणि बेलाला
नेणाऱ्या अवळ काहीतरी बोलला आणि
बेलाला हाकणारा कपड्यावर हात पाऊन
पळून जाल असलेला दिसला. राजाला ते
सर्व खरे वाटले. त्याने चोंगाला खूप
इनाम देऊन निरोप दिला. ते वाटून घडून
दोघे चोर आनधान राहू लागले.

खरे आ भूषण

रात्री आठ वाजण्याच्या सुमारास एकाएकी मोठी सर आली म्हणून गंगाधरने बाहेरचे दार आणि त्याबरोबर किडकसा सुडा केल्या. सोंसाटधाच्या बाऱ्याबरोबर पावसाचे थेंब पडू लागले व त्यामुळे भयंकर आवाज होऊ लागला. तो ऐकून त्याची सहा वर्षांची मुलगी विद्या आऊन आईला घट्ट धरून बसली.

“घाबरू नकोस व माझे आई!” असे म्हणत गंगाधरने मुलीला उचलून घेतले. तेवळपास बाहेरचे दार कोणीतरी वाजविले.

गंगाधरने दार उघडले. पावसाने ओला पिव मासेल्या, त्याचा मित्र नारायण बरोबर आणखी एक जण आला. नारायणाला पाहून विद्या घोळी हसली. तिची भोळी ओसरली होती. गंगाधर व नारायण दोघे बालमित्र होते. नारायणाला शहरात नोकरी लागली होती.

गंगाधर वानंराने बायकोला ओरडून म्हणाला—“गायत्री, पहा तुम्हा आला आहे!” गायत्रीने दोघांना धिजलेले पाहून कोरडे कपडे आणून दिले.

नारायणाने कपडे बदलून विद्याला घेतले म्हणाला—“एका कांदावर रंगपूरला निघालो होतो. घाटेत पावसाने घेरले. तेव्हाच हा रघुनाथ भेटला. हा आमच्याच गावचा.” असे सांगून रघुनाथाची व गंगाधराची ओळख करून दिली.

गायत्रीने लगेच सेंपाक पाहुण्यांना दाडले. बाहेरच्या खोलीत दोघांसाठी तिने अंघरुने तयार ठेवली.

“मी मामांच्या सोंपणार गोष्टी ऐकत!” विद्याने हट्ट केला.

“अग वेळे, जातोच पहा किती रात्र उलटली आहे ती! तुम्हे दमून भासून आणि वर कोलेचिब किबून

बाल आहेत. आता ते गोष्टी नाही सांगणार!” या शब्दात गायत्रीने मुलीला रागावून अडविण्याचा प्रयत्न केला.

“काही हरकत नाही व ताई! मी विद्याला जोव येईपर्यंत गोष्ट सांगतो.” नारायण म्हणाला!

विद्या नारायण जवळच गोष्टी ऐकत पडून होती. एका तासाभराने तिला झोप लागली. नारायण सुडा दमका असल्याकारणाने त्याला ही लगेच झोप लागली. त्याची झोप मोडती तोंपर्यंत चांगले उजाडले होते.

रघुनाथ त्यापूर्वीच होता. त्याने नारायणाला विचारले—“बर तर तू आणखी काहीवेळ सांगणार आहेस? बरोबर वेणार आहेस?”

विद्या उठली देणार नाही, हे ओळखून नारायण, गंगाधर व त्याची बायको गायत्रीने जेवून आ, म्हणून पुष्कळ भायट केला तरी न पांबतां, रघुनाथबरोबर निघाला.

बांगली उन्हे निघाल्यावर विद्या उठली आणि किबूरू लागली—“नारायणमामा कोठे गेला?” तिने वरवर हुडकून पाहिले.

गायत्री मुलीला आंधोळ घालायला मागच्या बाजूस घेऊन जातांना म्हणाली—“तुम्हा मामा, बाबांरतून तुझ्यासाठी साऊ जाणायला बाबांरत गेला आहे!”

ती मुलीला आंधोळ घालीत होती आणि तिचे मुलीच्या मानेकडे गेले, सासूने नातोना प्रेमाने तीन तोळपाची सोन्याची माळ घातली होती ती तिच्या नव्हती. संध्याकाळीच मुलीने केला म्हणून पेटीतून काढून गायत्रीने मुलीच्या गळघात घातली होती.

गायत्री आईवाईने ओटीवर आली आणि विद्या झोपली होती ती गादी व पलंगपोस पांवरून बगरे साडून पाहिले. माळ कोठेही दिसली नाही. तिच्या ओळयांना पाणी आले. तिने रडे बाबरून घरले. सासूवाईनी त्यांच्या स्वतःच्या सपनात घातलेल्या बांगड्या मोडून किती प्रेमाने

वाटेवर नारायण विस्वाकरितां खेळणी
खेळन परतला.

गंगाधरने त्याला घडले ते सांगितले. ■
म्हणाला—“बोवेल म्हणून काढून तर
डेवली नाहीस ना, वाटले आम्हांला.”

काही वेळ विचार केल्यावर
म्हणाला—“नवकीच ■ गाढवाने
असले पाहिजे!”

“तो तसा आहे का रे?” गंगाधरने
आश्चर्ये शक्ति होऊन विचारले.

त्याच्याशी भाभी तोंडओळख
आहे, तसा तो माझा दमिष्ट मित्र नाही!
तू माझ्या बरोबर घरी
आऊन विचार या. जरूर पडली तर
धमकी देऊन ही पाडूया!” नारायण
म्हणाला.

दोघे अहिरात पोचले तोपर्यंत दुपार
झाली होती. खेळून बोवेलीशी
विश्वाती खेळून संध्याकाळी रघुनाथाच्या
घरी गेले. त्यावेळी रघुनाथ भाभी लावली
होती त्यांच्या पाणी पांजीत
होता. त्याने नारायण व गंगाधरला आलेले
पाहिले व थोडा वेळ दचकल्यासारखा
झाला. नंतर स्वतःला सावरून म्हणाला—
“या, या, अवचित पाहणे!”

नारायण त्याला म्हणाला—“इमला
कोसवाल, गंगाधराचा मावसभ्राता. त्यांच्या

घरा काही मंगलकार्य आहे, म्हणून गंगाधर
आला आहे. तुला भेटायला या, ■
म्हणाला म्हणून घेऊन आलो.”

रघुनाथ त्यांना बाहेर ओटीवर बसायला
सांगून घरात बायकोला विचार
झगला—“मुलगी कोठे आहे?”

सेळायला गेली असल्याचे बायकोने
रघुनाथ बोडा झोऊन म्हणाला—“तू नवकर भाग्या
दाराने आऊन मुलीच्या गळघातकीमाळ
काढून आण!”

“एवढे बुडालं! पोर वेईल
काळोस सुमारास!” बायको
म्हणाली.

“पहिल्याने सांगतो ते कर!”
रघुनाथ बायकोला बोड्या करड्या
आवाजात म्हणाला.

ती पंधरा मिनिटांतच पांजे-
चावऱ्या घेऊन म्हणाली—“जहो, पहा
काय झालं ते! रस्त्यावर असलेल्या
मुलांनी सांगितले की कोणी लांब दाडी-
वाल्याने साऊ देतो म्हणून सांगून
मुलीला बोलावून नेलं म्हणे! ती तिच्या
गळघातली चोरून त्याने
तसं केले असतं.

माळेची गोष्ट ऐकताच रघुनाथाचे सर्व
अंग सरारले. बायकोला गप्प करायला

वेला, परंतु ती घाबरली होती म्हणून गप्प
राहिली नाही.

नारायण भध्ये म्हणाला—“मुलांना
काही दागिना घालून रस्त्यावर
सेळायला जाऊ देणे म्हणजे बिकत घेतलेले
दुखणं आहे! ती माळ कशी होई ते सांग.
कोतवालाकडे किर्याद करून पाहू!”

किर्याद ऐकताच रघुनाथाच्या
सर्वांगाला चाम सुटला. दिवाच्या गळघा-
तली चोरत्याची गोष्ट सहजी बाहेर
पडेल. ती गोष्ट कोतवालाच्या कानी
पडजे म्हणजे कंद आणि तुहंगवाह!

असा विचार करून रघुनाथ गंगाधराचे
दोन्ही हात घेऊन कांपल्या

नालीला माळ करून घातकी होती.
ती गेली म्हणजे केवडी मोठी डेव गेली।
एका भावबड्याने नालीला पहायला गेल
जसल्याचे सासूने पचही लिहिले होते.

बायकोच्या तोंडून सोंप्याची माळ
नाहीशी झाल्याचे ऐकून गंगाधरने सुद्धा
सर्व घर तुडकून पाहिले. पण व्यर्थ!

गायत्री दुःखी मनाने म्हणाली—
“रात्रीच्या रात्री माळ नाहीशी झाली,
एक आश्चर्यच म्हणावयाचे! कदाचित
दावाने मुलीला माळ बोवेल म्हणून काढून
डेवली नसेल?”

गंगाधरच्या मनातही तेवढीच जाणा
उरली होती. दोन दिवसांनी परतीच्या

तीन मां त्रिक

म्हणाला—“तुम्ही मला समा करा! आमच्या मुलीच्या गळघातकी माळ तुमच्या विद्याची आहे. मी रावी ती चोरली. आमची ही मुलीला एक माळ करा हो, म्हणून सारखी पाठीस लागली होती. ते सामर्थ्य माझ्यात नव्हतं. तुम्ही फिर्दा केलू नका. अबू ही प्राणपेक्षा जास्त असते, हे मी तुम्हांला सांगायला हवं का?”

गंगाधर अगदी सौम्य स्वरांत म्हणाला—“हे पहा रघुनाथ, बायकोला सद्गुणाने शकतो नाही की प्रसंग ओळखतात. मुलांना उत्तम आभूषण, म्हणजे उत्तम विद्या देणे होय! परंतु लहानपणापासून त्यांना सोन्याचांदीच्या वागिण्यांची हीस लावणं हा गूढ अविशेष आहे! पहिल्याने तुम्ही मुलगी कोठे आहे, शोध काढू या, चले!”

हलक्यात रघुनाथची मुलगी लाऊची पुढी घेऊन हसत परतत आली. तिच्या गळघात विद्याची माळ पाहताच रघुनाथची बायको आनंदाने ओरबली—“कोठे गेली

होतीस म मास आई? तो दाडीवाला तुला कोठे तरी उचलून घेऊन गेला, असे वाटले होते आम्हांला!”

लाऊचा पुढा सोडोत रघुनाथची मुलगी म्हणाली—“तो मला नवीनच या गावात नोकरी साठी आला आहे. मी अगदी त्याच्या मुलीसारखी आहे, असे तो म्हणाला. काही वेळ माझ्याशी गप्पा मारून मला हलक्याच्या दुकानात घेऊन गेला आणि हा विकत घेऊन दिला.”

रघुनाथच्या बायकोने मुलीच्या गळघातकी माळ काढून गंगाधरच्या हाती देत म्हटले—“मुलंभणाचा परिणाम चोर होतोल असे मला वाटले नव्हते! मुलांना सोन्याचे दागिने नसही, त्यातून जास्त मोलाची विद्या देणे आवश्यक आहे, हा बोध तुमच्याकडून मिळाला.”

गंगाधर माळ खिशात ठेवीत रघुनाथाच्या मुलीला प्रेमाने पोटाशी म्हणाला—“देवाच्या कृपेने ज्याची वस्तू त्याच्याकडे सुलक्ष्म पोचती झाली!”

[२]

[अर्बुत] होती. सगळी ब्राह्मण पिगळ मासे पिकवतात. तेव्हा तेव्हा त्याच्या एका इतमाने त्याला हात बांधून तरीवरीत पिकवता सांगितले. त्याप्रमाणे करून पिकवत नहरात घेता. बांधून मित्र नावाच्या व्यापाऱ्याकडून त्याने मोहोरा मिळविल्या. पुढे—]

कांचन मिथ्याने दिलेल्या संभर मोहोरा घेऊन पिगळ आनंदाने दुकान दाराकडे गेला. दुकानदार पिगळला त्या दिवशी फार आनंदाने आलेला पाहून म्हणाला—“कायरे पिगळ, आज नशीब पुन्हा उदवास आलेले दिसते आहे! पुष्कळ मासे सांपडलेले दिसत आहेत!”

त्यावेळी पिगळला एकदां मनात आले की त्याला संभर मोहोरा कशा मिळाल्या हे

सांगून टाकावे. परंतु तेवढ्यात त्याला कांचन मिथ्याने बजावून सावध ठेवले होते ती गोष्ट आठवली. म्हणून मोठे टळत्या सारखे सोंग करून म्हणाला—“गेल्या दहा दिवसांत आज ते चार मासे जाळघात सांपडले. नाहीतर गेले काही दिवस नशिबाने फिरविली होती.

त्यानंतर पिगळने दुकानदाराकडून गेले काही दिवस जी उघारी काढली होती

तिथी सर्वे हिशोब करून सर्व वेळे देऊन टाकले आणि हवे होते ते सामान विकत घेऊन शरळ घरी गेला.

तो घरी गेला तेव्हा त्याचे दोघे घोरले भाऊ भित्रीला टेकून पेंगत होते. आई त्याला पाहतांच पुढे आली व त्याच्या हातांतले तिचे सामान घेतले. पिंगळने तिच्या आणलेले सर्व सामान काय आणले आहे. सांगितले व म्हणाला—“बाज इतक्या दिवसांनी भाग्य पुन्हा उदयास आले. लवकर संपाक कर!”

घोडघाच वेळीच संपाक तयार झाला. पिंगळच्या बरोबर जीवदत्त लक्षदत्त सुद्धा जेवायला बसले आणि मराभर बेंदून

आनंदाने बाहेर निघून गेले. घोरले भाऊ निघून गेल्यावर पिंगळने सिचांतून मोहोरा काढून आईला दाखविल्या.

मोहोरा पाहून आईला अश्चर्य वाटले व तिने चकित होऊन विचारले—“इतके पैसे कसे मिळाले रे?” पिंगळने काही लपवाळपट्टी न करता घडले ते सर्व सांगून टाकले.

■ सर्व ऐकून घेऊन म्हणाली—“पिंगळ! तुला भाग हे पैसे कसे मिळाले हे आणखी कोणाला कळले तर बर नाही रे, बाबा! आतां यापुढे कधी चिलका सरोवराच्या वाजूला नकोश!”

आईला असलेली मीठी पाहून पिंगळ हसून म्हणाला—“मी केले त्यात गुन्हा असो काय होता? तो आला होता त्यानेच आपले हात बांधून मला कळवून पाण्यात फेंकून द्यायला सांगितले होते आणि त्यामुळे तो पाण्यात बुडून मेल्या. तरी ही गोष्ट कोणाच्या कळू नये याची काळजी घेतली पाहिजे.”

“तुला तुझे भाऊ कसे आहेत, हे माहीतच आहे!” त्यांच्या कानावर ही गोष्ट जाता नये, सावध रहा!” आई म्हणाली.

वहा दिवसांनंतर त्या दिवशी रात्री पिंगळ बोटा निश्चित एणे सोपला. दुसऱ्या

दिवशी उजाडतांच तो जाळे घेऊन चिलका सरोवराकडे निघाला. रुपारूपयंत तो जाळे टाकून बसला होता, पण एक मासादेखील जाळ्यात सांपडला नाही. तो हताश होऊन घरी परत जावे आसा विचार करू लागला. तेवढ्यात त्याला दुरून एक घोडेस्वार जोराने येत असलेला दिसला.

पिंगळ आश्चर्य चकितच झाला. कारण घोडघावरून येणारी व्यक्ती काल घोडघावरून आलेल्या मंडनसारखीच होती. काल सरोवरात बुडून मेल्या बाज मृत होऊन आला नसेल ना? पिंगळना असे साहजिकच वाटले. इतक्यात घोडा आला. घोडेस्वार हसत घोडघावरून खाली उतरून म्हणाला—“पिंगळ! मला तुझी मोठी मदत हवी आहे!”

पिंगळने अयमीत नजरेनेच त्याच्याकडे पाहिले. ही नवीन आलेली व्यक्ती मंडनसारखीच दिसते आहे. परंतु वयाने थोडी विसरते आहे. घोडघाचा रंगही दुसऱ्याच आहे. स्थावरून नवीन आलेली व्यक्ती मृत नसल्याचो खात्री झाली व त्याला थोडा वीर आला.

“भासं तुम्हांला कस काय कळलं? माझ्याकडून तुम्हांला कसा स्वरूपाची मदत हवी आहे?” पिंगळने त्या व्यक्तीला विचारले.

तो प्रश्न ऐकून तो घोडेस्वार मोठ्याने हसला व म्हणाला—“पिंगळ, मला तुझ नाव कसे कळलं, मी कोणत्या कामासाठी आलो आहे, हे तुला माहीत नाही. माझे नाव अनुरूप, तुझी मदत घेणारा मंडन हा माझा घोरला भाऊ. मला तशीच तुझ्याकडून अपेक्षित आहे.”

“मंडन तुलाच भाऊ का? तो कोठे आहे?” पिंगळने विचारले.

अनुरूप थोडो धरून ‘जो’ ‘जो’ करून मोठ्याने हसून सरोवराकडे बोट दाखवून म्हणाला—“कदाचित तो त्यात अजून असेल किंवा आतांपर्यंत जसवर प्राण्यांनी त्याचा फराळ केला असेल.”

डेवली आहे. परंतु मी सरोवरांतून शिवंत परत येणार नाही. असे तुला कसे काय वाटले?" अनुरूपने विचारले.

नंतर पिंगळने दोरी बाणून अनुरूपने दोन्ही हात पाठीमागे बाणून घट्ट बांधले आणि त्याला सांध्यावर उचलून घेऊन सरोवराच्या सरोवरांत फेंकून दिले. अनुरूप सरोवरात पडण्यापूर्वी म्हणाला—"पिंगळ, जर माझ डोक पाण्यावर तरंगू लागलं तर चटपिछी जाळं टाकून मला धर धर का!" एवढे त्याने ओरडून सांगितले.

पिंगळ नाळे घेऊन

उभा राहिला होता. सरोवरात काही वेळ लाटा आल्या आणि कधी एक दोन मिनिटांमंतर पाण्यावर काही बुडबुडे आले आणि काही वेळाने अनुरूपचे पाय पाण्यावर दिसू लागले.

"मेळा विचारा!" असे मनात म्हणत पिंगळ अनुरूपच्या बोटावर बसून मागे वळून न पाहता गाहरांत निघून गेला.

कांचन मिश्राने त्याला येत बसलेला पाहून डुल्लभ म्हटले—"दुराशा ही दुःखाचं कारण होते!" ते तो थोडे मोठ्यानेच म्हणाला आणि त्याने पिंगळला दोनघे मोहोरा दिल्या.

"दुराशा कोण करते आहे? मी? या दोनघे मोहोरांसाठी मी केलेले कष्ट एवढे तेवढे नाहीत! याचा विचार केला नाहीस!" पिंगळ कांचन मिश्राला म्हणाला.

ते ऐकून कांचन मिश्राने त्याला ती गोष्ट पटल्या सारखी हलकीत म्हटले—"दुराशा तुझी नाही, दोघां मेलेल्यांच्या शिष्या मी म्हणतो आहे. तू जे काम करतो आहेस ते बाहेर पडले तर त्यामुळे तुझ्यावर जे संकट येईल त्याची कल्पना करजे तुला तेवढे कंठिण आणार नाही! तुझ्या मनान ही दुराशा वंकावते आहेत! अंधार मोहोरा, आज होनवे!"

"उद्यां तीनघे मोहोरा! त्यांतून कमी असतील तर मी कोणाला ही मरायला मदत करणार नाही." असे म्हणत पिंगळ घरी निघाला.

दिवशी रात्री पिंगळने आईला दोनघे मोहोरा दिल्या. त्या मोहोरा पाहून आईचे बंग नखशिखांत थरारले. म्हणाली—"बाबा रे, आता यापुढे तरी सरोवराच्या बऱ्याला फिरकू नकोस! मला, कां कोणात ठाळक, फार भीती वाटते आहे!"

"काही मिश्राने कारण नाही! एवढी माय काळजी घे की ही गोष्ट या कानाची

कानाला कळतां काय नये!" पिंगळने आईला साव केले.

त्या दिवशी रात्री पिंगळला चांगली सोपही लागली नाही. उणाडसांच जाळे सांध्यावर टाकून थिलका सरोवरावर गेला. त्याने सरोवराकडे पाहिले परंतु दृष्टी बाहेरच मैदानाकडे होती.

ऐन दुपारी मैदानात धूळ उडू लागली आणि पिंगळला एक घोडेस्वार घोडा उडवीत येत असलेला दिसला. पाहता पाहता तो घोडेस्वार जवळ आला व म्हणाला—"पिंगळ, माझं नाव पचपाच. तू मला थोडी मदत कर!" "मदत ना, करतो की! मा सरोवरात

"म्हणजे एकवे ते तुम्हाला सर्व माहीत आहे, म्हणावयाचे?" पिंगळने आश्चर्य करीत विचारले.

"होय, मला सर्व माहीत आहे. मला तशीच तुझ्या कडून मदतीची अपेक्षा आहे!" अनुरूप म्हणाला.

"करीन, परंतु मी मदत करीन त्याबद्दल मोबदला या सेपेस तीनघे मोहोरा होईल!" पिंगळ म्हणाला.

अनुरूप मोघाने हसून पिंगळच्या सांध्यावर हात ठेवून म्हणाला—"होय, तू दोनघे मोहोरा मागशील, ही वांका माझ्या मनात बाधीच होती. म्हणून कांचन मिश्रा जवळ मी ती व्यवस्था पूर्वीच ककन

पडून आत्महत्या करून बेणाऱ्या प्रत्येकाला मरत करणेच तर माझे काम आहे. पण त्या बद्दल तीनशे मोहोरा द्याव्या लागतील!" पिंगळ म्हणाला.

"त्यात काय? मी ही मेलो तर कांचन मिश्र तुला तीनशे मोहोरा देईल." असे म्हणत पद्मपादने घोड्याच्या ओगिराला लोंबत असलेली दोरी सोडून माणून पिंगळच्या हातात दिली.

पिंगळने जोरीने पद्मपादचे दोन्ही हात घागे बळवून बांधले व त्याला खांद्यावर उचलून घेऊन सरोवराच्या तटाकाला पाण्यात फेकले आणि म्हणाला— "विचारा मेळा!" मंतर मागे फिरून तो घोड्याजवळ

पिंगळने मागे बळवून सरोवराकडे पाहिले ही नाही आणि घोड्यावर टांग टाकून बसला आणि आतां निघणार इतक्यात सरोवरातून पद्मपादचा आवाज ऐकू आला— "पिंगळ! मला नवकर जाले टाकून बाहेर काढ! तुला पुष्प लागेल!" तो ओरडून सांगत होता.

पिंगळ घोड्यावरून उडी मारून आणि सरोवरात जाले टाकून त्याने पद्मपादला बाहेर ओढून काढले. पद्मपाद धापा टाकीत पाण्याबाहेर आला. हातात मंगरीची पिंजळ होती.

पिंगळ त्याच्याकडे आश्चर्याने काही विचारणार इतक्यात घोड्याजवळ गेला आणि त्याच्या पाठी

वरच्या एका पिशाचीतून एक कांचेची बरणी काढली. त्याने ती मंगरीची पिंजळ त्या बरणीत टाकून आंकण लावले.

पिंगळ पद्मपादकडे व त्या मंगरीकडे सजक दृष्टीने एकदां पाहून म्हणाला— "पद्मपाद! तू फार नखीबवानूसरा! तू जिवंत बाहेर आलास! बरे तर मला यिद्धावयाच्या तीनशे मोहोरा?

पद्मपाद मोठ्या प्रेमाने पिंगळला निडो म्हणाला— "पिंगळ! तुला त्या तीनशे मोहोराच काय, लक्षावधी कोड्यावधी मोहोरा देतो! इंगत तुला सर्वांत श्रीमंत करून टाकतो. परंतु तू माझ्या बरोबर भरलूक पर्वतावर आले पाहिजेस!"

"भरलूक पर्वत? ते नाव ऐकूनच मी म्हाळो आहे. आमच्या आईने त्या पर्वताविषयी पुष्कळ गोष्टी सांगितल्या आहेत! ते डोंगर म्हणजे भूतपिशाच्चाच्या राहण्याचे ठिकाणच आहे, असे ऐकतो." पिंगळ म्हणाला.

"भुत आणि पिशाचच तुम्हा काही विचार करू शकणार नाहीत. या जगात तिथेच तिथे मोठे मानिक आहेत. त्यांच्या डोळांचा बळी तुम्हा या सरोवरात दिला जाईल. आतां उरला तो मी एकटा!" पद्मपाद म्हणाला.

"तू काय म्हणतो आहेस, मला नाही कळले?" पिंगळ म्हणाला.

"असं होय! तुम्हा भवतीची मला गरज आहे. म्हणून तुला मी सर्व सांगतो

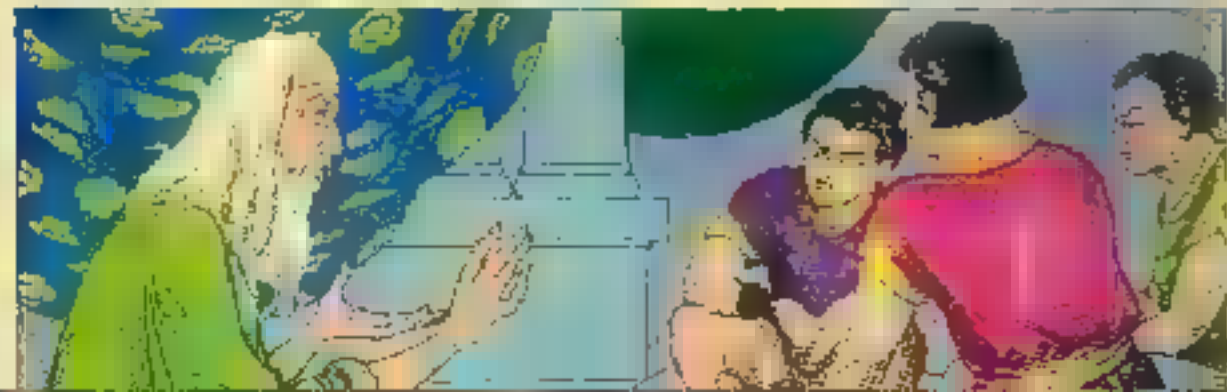
ऐक." असे सांगून पथपाद पुढे सांगू लागला.

"आम्ही तिथं भावंडं, आमचं बाबा फार मोठे मांत्रिक होते. त्यांनी आपल्या मंत्र-शक्तीच्या बळाने कित्येकांचे हित केले, कित्येकांचं नुकसान ही केले. त्यांनी लहानपणापासूनच आम्हां सर्व भावंडांना कोणत्याही प्रकारचा पक्षपात केल्याशिवाय मंत्रविद्या शिकविली. उतारवय झाल्यावर मृत्युपूर्वी आम्हां सर्वांना आपली सर्व स्थावरजंगम इस्टेट सारकी वांटून दिली. परंतु त्यांनी त्यांना माहीत असलेली मंत्र विद्या लिहिली होती, ती पुस्तके मात्र आम्हां कोणालाही देता असे सांगून ठेवले होते की तुमच्यापैकी जो कोणी अधिक शक्तिशाली असेल त्याला ती मिळतील." असे सांगून त्यांनी डोळे मिटले.

ते वारल्यावर लगेच आम्हां भावांमध्ये चढाओढ वाढली, बंड वाढले. प्रत्येकाच्या मनात ती पुस्तके हस्तगत करण्याची महत्वाकांक्षा वाढली आणि परस्परांवर

मंत्रशक्तीचा आम्ही प्रयोग करू लागलो आणि दुसऱ्याचा खेवट कसा होईल हे पाहू लागलो.

आम्ही परस्परांचा खेवट करण्याच्या प्रयत्नात मग्न असता आम्ह्या वडिलांना ज्या गुरूंकडून मंत्रविद्या प्राप्त झाली होती ते आमच्या घरी आले. त्यांनी आमच्या मधील वैमनस्य पाहिले. त्यांना फार वाईट वाटले. त्यांनी तिथं एक जागी बसवून बसायला सांगितले आणि म्हणाले— "तुमचे वडील मागे ठेवून गेलेल्या पुस्तकां-विषयी तुम्हाला काहीच माहीत नाही. म्हणून तुम्ही मांडता आहा. तुमच्यापैकी जो कोणी सर्वात अधिक शक्तिशाली असेल त्याला ती पुस्तके मिळतील, असे त्यांनी सांगितले होते. नाही ?" म्हणून त्या पुस्तकांत जे मंत्र आहेत ते तुम्हाला प्राप्त व्हावेत असे वाटत असेल तर त्यापूर्वी पुष्कळ काही करणे माहे. 'ते काय?' असे आम्ही सर्वांनी विचारल्यावर ते सांगू लागले. (कमज)

दोघे कवी

विष्णुपात्र्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तो साडाजवळ गेला, प्रेत फांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मीन होऊन स्मशानाच्या विंगाने चालू लागला. तेव्हा प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला— "राजा, तुम्ही निरक्षरी कुली आणि बृद्ध संकल्प वालाणण्या सारखान आहो. कित्येक राजकर्त्यांना राज्यव्यवस्थे-विषयी असलेली आस्था कविरवशास्त्री किंवा इतर कलाविषयी असत नाही. परंतु आपण कवि व विद्वानांचे मोठे आश्रयदाते आहो अशी कोर्ती संघादन करण्याची तीव्र इच्छा असल्या कारणाने दरबारात कधीकधी आयोग्य कवि व पंडितांचा सुद्धा सत्कार होतो. त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला जयवर्मा नावाच्या राजाची गोष्ट सांगतो. ती लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

निःशब्दता याचकांचे कोणताही अभाव नसावा.

त्यांनी लिहिलेल्या उत्तमोत्तम कवितांच्या माधारे मी ही हरिकथा सादर केली. तेव्हां घोरपणा त्यांचा आहे, माझा नाही."

राजाच्या मनात त्या दोघां कवींना आपल्या दरबारात बोलावण्याची तीव्र इच्छा उपजली. त्याने त्या दोघांसाठी दोन येजे पाठविले. काही दिवसांनी दोघे कवी राजदरबारात आले. राजाने त्या दोघांच्या उतरण्यासाठी निरनिराळ्या महालात व्यवस्था केली. त्याने स्वतः त्या दोघांच्या दर्शनास जाऊन त्यांची कविता ऐकली. त्यांच्या प्रत्येक काव्यात अपूर्व असे भाव व्यक्त होत होते. परंतु राजाच्या मनात एक शंका होती. नागेश्वर शास्त्री व गंगाधर शास्त्री या दोघांपैकी कोणाचे कवित्व श्रेष्ठ म्हणावयाचे?

राजाने मनातील ही शंका आपल्या दरबारी कवीसमोर प्रगट केली व त्यांची काव्ये वाचून आपली शंका दूर करावी असे त्यांना सांगितले. दुसऱ्या दिवशी सर्व कवी व पंडितांनी एक मताने निवेदन केले— "महाराज, त्यांची काव्ये वाचून आम्ही आपले देहभानही विसरून गेलो. त्यांची ही काव्ये अत्यद्भुत अशीच आहेत! परंतु त्यांतील कोणते धोर हे सांगणे कठिन आहे. समा करावी, प्रभो!"

पंडितांचे उत्तर ऐकून राजाचा हट्ट जास्तच वाढला. त्याने आपल्या प्रधानाला बोळवून विचारले— "माझ्या मनातील शंका दूर व्हावया काही उपाय नाही का? नागेश्वर शास्त्री व गंगाधर शास्त्री यांनी रचलेली काव्ये वाचून त्यांचे घोरपण समजतोल असे कोणो धोर विद्वान आपल्या राज्यात नाहीत का?"

मंत्री विचार करून म्हणाला— "प्रभो, हे कवी सामान्य कवी नाहीत. म्हणून कवींचे घोरपण शोळसण त्यांचे त्यांनाच आहे."

जयवर्माला ही सूचना पडली. तो गंगाधर शास्त्र्यांनी लिहिलेले एक काव्य घेऊन नागेश्वर शास्त्र्यांकडे गेला म्हणाला— "कविवर्ये! आपण हे काव्य वाचावे आणि निःपक्षपणे आपले मत द्यावे. जर देखात हा निर्णय वेळ्याची शक्ती फक्त आपल्यातच आहे."

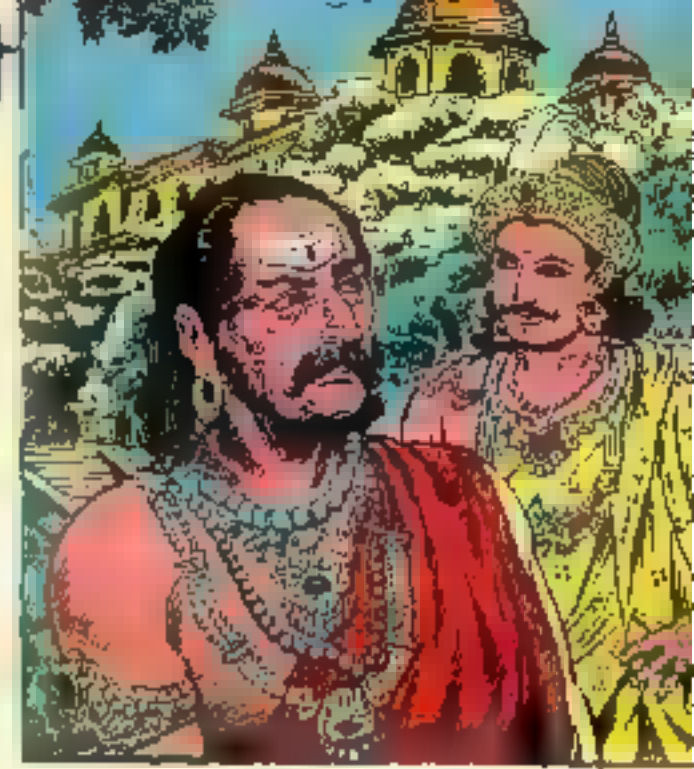
नागेश्वर शास्त्र्यांनी सर्व काव्ये लक्षपूर्वक वाचून काढले आणि राजाला म्हणाले— "प्रभो, हे काव्य निःसंदेह धोर आहे. गंगाधर शास्त्री खरोखरच माझ्याहून श्रेष्ठ कवी आहेत."

जयवर्मा नागेश्वर शास्त्र्यांचा विचार ऐकून थक्कच झाला. त्यानंतर त्याने नागेश्वर शास्त्र्यांचे एक काव्य गंगाधर

शास्त्र्यांकडे घेऊन घडलेले वृत्त सांगितले व म्हणाला— "नागेश्वर शास्त्र्यांनीच स्वतः कवून केल्यावर आपणच धोर कवि म्हणून मला पाटले, तरी आपण हे काव्य वाचून नागेश्वर शास्त्र्यांविषयी आपले सांगावे ही माझी इच्छा आहे!"

गंगाधर शास्त्र्यांनी नागेश्वर शास्त्र्यांचे काव्य वाचून राजाकडे जाऊन निवेदन केले— "प्रभो! हे काव्य फारच मोठे काव्य आहे व नागेश्वर शास्त्रीच माझ्याहून धोर कवी आहे!"

आतां काय करावे, हे जयवर्माला सुचना. त्याने जे घडले ते प्रधानाला

पालव देशाचा राजा जयवर्मा याच्या राज्य समेत निरनिराळी सांस्कृतिक कार्यक्रमे होत असे. एकदा एका हरिदासाने आपल्या कथाकथन वातुर्गाने आपल्या श्रीतृभुदाला भ्रमसुख होऊन.

जयवर्माने कथेकथ्याचा फार मोठा केला व म्हणाला— "आपण आमच्या दरबारात रहायला काही हरकत आहे का? मी आजपर्यंत आपल्या सारख्या कथेकथ्याला कधी पाहिले नाही!"

ते ऐकून तो हरिदास म्हणाला— "प्रभो! ह्यांत माझे घोरपण असे काहीच नाही. आपल्या देखात नागेश्वर शास्त्री व गंगाधर शास्त्री असे दोन कवी आहेत. ते राजाध्यय

सर्वे सांगितले व म्हणाला—“बघे घोरपण कळणे आपल्याला तरी शक्य नाही!”

प्रधान काही वेळ विचार करून म्हणाला—“प्रभो, या कवींच्या काव्यातील गुणांमधलिरिक्त त्यांची नम्रता सुद्धा आसाणण्यासारखी आहे. याक्याकडून सत्य काय आहे, हे काढून घ्यायचे असेल तर एक युक्ती करावी लागेल. काव्य करण्याचे नाव सांगितल्यामुळे आपण मत बरोबर देत नाहीत. आपण घोरपण स्वतःच्या तोंडाने व सांगणे घोर कवीचे लक्षण आहे, नाही का?”

प्रधानाने जे सुचविले राजाला पटले. त्याने नागेश्वर शास्त्र्यांनी लिहिलेले

आपली एक काव्य गंगाधर शास्त्र्याकड तेऊन म्हणाला—“कविवर्म! माझ्या दरबारात सुपन्न नावाचा एक नाट आहे दरबारात निरय एक एक ऐकत राहिल्याने त्याला स्फूर्ती झाली व त्याने हे काव्य लिहिले. ते मला तितके आवडले नाही. परंतु काव्यातील गुण दोष कळण्या इतके ज्ञान नाही. म्हणून आपण काव्य वाचून आपले मत द्यावं!”

गंगाधर शास्त्र्यांनी ते काव्य वाचले आणि राजाला म्हणाला—“हे काव्य मगदीच पोरकटासारकं आहे. माटाला कवी व्हायचं असेल तर त्याला फार मेहनत घ्यावी लागेल.”

राजा गंगाधर शास्त्र्यांचे आपली एक काव्य नागेश्वर शास्त्र्यांना देत म्हणाला—“आमचा दरबारी नाट सुपन्न याने हे काव्य लिहिले आहे. ते वाचून आपले काय ते द्यावे.”

नागेश्वर शास्त्र्यांनी ते काव्य वाचले म्हणाले—“प्रभो! हे काव्य कोण्या घोर कवीने लिहिल्यासारकं आहे. प्रयोग संगीतयुक्त आहेत आणि कवितेत अंतराय व भाव ओतप्रोत भरलेला आहे. एका सांगावयाचे तर आपल्या जिझ्हेवर सरस्वतीच जणुकाही बोलते आहे!”

ते ऐकून राजाला आनंद झाला. त्याने प्रधानाकडे निरोप पाठविला. प्रधान

आल्यावर म्हणाला—“आपण गंगाधर शास्त्र्यांचा चांगला सत्कार केला पाहिजे! या दोघां कवींत हेच जास्त मोठे असल्याचे स्पष्ट झाले आहे.” इतके सांगून त्याने बडलंलं बस सांगितलं.

प्रधान ते ऐकून एकदम म्हणाला—“महाराज, आपण सरकार करायचाच तर नागेश्वर शास्त्र्यांचाच केला पाहिजे, गंगाधर शास्त्र्यांचा नाही!”

प्रधान म्हणाला ते ऐकून राजा विचार- झाला.

गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला—“राजा, मला ह्यात एक संका आहे. गंगाधर शास्त्र्यांचा सरकार करण्याचा विचार करून राजाने जेव्हा प्रधानाचे

मत ऐकले तेव्हा त्याला ।धानाचा राम न येतां तो विचारमग्न कथा काय साळा? काव्य कोणी लिहिले आहे हे माहीत नसताना नागेश्वर शास्त्र्यांनी लिहिलेले काव्य चांगले नाही असे गंगाधर शास्त्र्यांनी मत दिले. या उलट काव्य कोणी लिहिले हे माहीत नसताना नागेश्वर शास्त्र्यांनी गंगाधर शास्त्र्यांचे काव्य वाचून । एका महाकवीचे काव्य असल्याचे सांगितले. याबलून गंगाधर शास्त्रीच थोर कवि असल्याचे सहजीव सिद्ध झाले नाही का! या शंकेचे समाधान कारक उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर परिणाम तुला माहीतच आहे तुझ्या झोंक्याची शंकर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील.

बिक्तसावित्र म्हणाला-“ नागेश्वर शास्त्री व गंगाधर शास्त्री दोघे ही एकातून एक थोर कवी होते, यात संका नाही. परंतु त्या दोघांपैकी एकाचाच सत्कार करायचाचा शास्त्र्यास कवि म्हणूनच नव्हे, तर त्यांच्या विशिष्ट गुणावरूनही विचार करायचा

हवा. त्या दोघांत गंगाधर शास्त्री अहंकारी आढळले. राजा नागेश्वर शास्त्र्यांकडे गेला तेव्हा त्यांनी गंगाधर शास्त्री थोर कवि असल्याचे सांगितले. आतां गंगाधर शास्त्र्यांचीच गोष्ट पहा. त्यांनी नागेश्वर शास्त्र्यांचे काव्य वाचून तो गुद पोरकटपणा असल्याचे सांगितले. त्या काव्यातील थोरपण गंगाधर शास्त्र्यांना नाही. कारण ते काव्य गुपच माटाचे असल्याचे राजाने सांगितले होते. म्हणून त्यांनी ते लक्षपूर्वक वाचलेही नसावे. अगदी पहिल्यानेच लिहिलेले काव्य म्हणून प्रोत्साहनार्थ दोन शब्द बोलायना हने होते. तो थोरपणा गंगाधर शास्त्र्यांत नव्हता. या सर्व कारणांमुळे प्रधानाने सांगितल्याप्रमाणे नागेश्वर शास्त्र्यांचा सत्कार करणेच योग्य होईल असा महाजीकथ विचार केला असावा.”

अशा तऱ्हेने राजाचे मीन भंग होताच नेताळ नाहीसा झाला आणि प्रेतासह भाडाली जाऊन लोखळी लागली. (कल्पित)

गमतीची खरेदी

चक्रवर्तुर गावी चंद्रलाल नावाचा एक दुकानदार होता तो जुन्या मालाची खरेदी व विक्री करी.

एकदा तो खरेदी विक्रीच्या कामात गक असतां खंडू नावाचा एक थोवडी उचलून गुंडाळून घेऊन आला आणि चंद्रलालला विचार लागला-“एक नवीन थोवडी विकत घ्यायची झाली तर किमत किती होईल? सांगाम का जरा!”

चंद्रलाल थोडासा चिडक्या स्वराने खंडूकडे पाहून म्हणाला-“दुकानात जुन्या वस्तूंची खरेदी विक्री होते. वस्तूंची किमत आपणही एसाद्या दुकानात जाऊन विचारा.”

“हे जुन्या मालाचे दुकान आहे, हे मलाही माहीत आहे. तर अशा जुन्या मालाची किमत नव्या मालाची किमत पाहूनच नाही का ठरवावी लागत?” खंडूने विचारले.

उत्तर ऐकून चंद्रलाल हसत म्हणाला-“मी नव्या मालाच्या किमतीच्या पाचपट किमतीच्या जुना माल विकत घेतां. त्यावर एकाद रुपया जास्त लावून तो माल विकतो. तुमच्या या जुन्या थोवडीची किमत नवी असेल तर तीस रुपये होईल.” खंडू भावचर्चे चकित होऊन विचार लागला-“म्हजजे या थोवडीची किमत पांच सहा रुपयांहून जास्त देण्याची गरज नाही म्हणतां!”

चंद्रलालने थोवडी लक्षपूर्वक पाहून म्हटले-“या थोवडीची किमत तेवढी येणे मुद्या अशक्यच. रंग फिकका पडला आहे. म्हणून चार रुपयेच येणे शक्य आहे!”

“अगदी शेंकटचे म्हणून विचारतो आहे. काय किमत होईल तेवोला!” खंडूने विचारले.

चंद्रलालने थोवडी हातात घेऊन घडी चलयवून लक्षपूर्वक पाहिली । म्हणाला-

“ही तर फार जुनी घोंगडी आहे! कोण बिरळ आहे. तीन रुपयांहून जास्त वा घोंगडीला मिळणार नाहीत.”

संडूने लगेच निशातून तीन रुपये काढले व चंदूलालच्या हातात ठेवत म्हणाला—“म्हणजे तुम्ही हिची किंमत तीन रुपये ठरविलीत म्हणावयाची! घर तर घेऊन जातो घोंगडी!”

चंदूलाल आगल्या हातातील तीन रुपयांकडे बघित होऊन पहात म्हणाला—“तुम्ही मला तीन रुपये देता आहा आणि घोंगडी घेऊन जातो आहा, म्हणजे काय?”

“ही तुमच्या दुकानातलीच तर आहे! बाहेर लोंबत असलेली पाहून भावदली म्हणून ठरवून घेऊन जावी म्हणून घेऊन आलो होतो.” संडू म्हणाला.

चंदूलाल सडुकडे रागाने पहात म्हणाला—“ही घोंगडी आमची आहे का? हिची किंमत एका चिट्ठीवर लिहून चिट्ठी बिकटविली होती घोंगडीवर ती झाली?”

“ती चिट्ठी सुटून झाली पडली होती. ती मी उचलून निशात ठेवली.” असे म्हणत संडूने निशातून चिट्ठी काढून दाखविली.

चंदूलाल चिट्ठी पहात म्हणाला—“घोंगडीची किंमत देहा रुपये स्पष्ट लिहिली आहे की! हवी असेल तर तेवढी किंमत देऊन घेऊन जा!”

“या घोंगडीची किंमत तीन रुपयांहून जास्त होणार नाही असं तुम्ही स्वतःच म्हटल्यावर देहा रुपये देऊन ही बिकट घेणारा कोणी वेढाच असेल हो?” असे म्हणत संडू दुकानात जरेडीला आलेल्या मित्रांकडे पाहू लागला.

सर्वांनी संडू म्हणाला “बरोबर असल्याचे सांगितले.

माल जरेडी आला आहे विकामला आला आहे कळू न देता चलासीने किंमत ठरवून घेऊन संडूने फायदा ककन घेतल्याबद्दल संडूचे कीतूक करीत दुकानदाराने संडूला तीन रुपयांनाच ती घोंगडी दिली.

तीर्थयात्रेपासून पुण्यक्षय

रामपूर गावाच्या गावी शामू व गोपू नावाचे दोन जेजकरी होते. एकदां केव्हातरी जमिनीच्या जरेडीवरून दोघांचे काही तरी भांडण झाले आणि ते वाडत जाऊन परस्परांवर उगवण्यापर्यंत भजल गेली.

शामूचे काही मित्र त्याने दिलेल्या निवाचनावरून लहान महान गोष्टीवरून गोपूची सुरुपत काढायला पुढे होत. गोपूमुढा आपल्या मित्र मंडळींना निवाचना देण्यात काही कमतरता करीत नसे व त्यांना शामूच्या निवांशी भांडण काढायला प्रोत्साहन देई.

गावातली ही स्थिती पाहून गावा खेजारच्या ओढ्याकाठी झोपडी बांधून राहणाऱ्या साधूला फार त्रास होऊ लागला. त्याने शामू व गोपू दोघांना बोलावून एकदां नाही, दोनदां बोलावून समजावून

सांगितले की, जाजानी, जगा रोजरोजच्या भांडणात दोघांचेही हित नाही. परंतु त्याचा काही अनुकूल परिणाम झाला नाही.

एकदां शामूच्या मनांत तीर्थाटन करण्याचा विचार आला आणि तो विचार साधूला कळविण्यासाठी साधूच्या वसनाला जाऊन म्हणाला—“मी आपल्या काही गांवकऱ्यांबरोबर रामेश्वरच्या तीर्थदर्शनाला जातो आहे. आपणही आपल्या शिष्यांसह आमच्या बरोबर आलात तर आम्हांला फार आनंद होईल.”

“मला कशासाठी ही तीर्थयात्रा बघरे? तुम्ही जाऊन या!” साधू म्हणाला.

शामू अत्यंत नम्रपणे म्हणाला—“तुम्ही सर्व बघरेची काळजी करू नका. मी ते सर्व पाहून घेईन!”

साधू स्मित करून म्हणाला—“माझ्यावर तुझे प्रेम व भक्ती पाहून मला आनंदच

होतो आहे. पण थका वा तीर्थयात्रेमुळे काही विशेष फायदा होतो, जसे वाटत नाही."

ते उत्तर ऐकून शामू ने चकित होऊन विचारले—“सर्व गोष्टी माहीत असल्याचा तुमच्या सारख्यांनीच जसे म्हटल्यावर मी काम बोलणार? तीर्थयात्रा केल्याचा काही फायदा नाही जसे वाटत का तुम्हाला?”

साधू एक अजबतर बावून म्हणाला—“ते मी तुम्ही तीर्थयात्रा करून परत आल्यावर सांगेन. तू यात्रेला जातोच आहेस तर माझे एक काम कर!” जसे म्हणत साधू आपल्या ओपडीत

जाऊन एक लहानसे गाठोडे घेऊन आणि ते झगमळा देत म्हणाला—“हे तू सर्व पुण्यक्षेत्रांत घेऊन आणि ज्या ज्या जागी तू तीर्थस्नान करशील त्या त्या जागी गाठोडे बांधून बुरूज व परत मला आणून दे!”

शामू गाठोडे घेऊन निघून गेला. स्थानंतर एका सासांभरानेच गोपू साधूच्या रक्षणेला. साधूने त्याला तो मुंडा दक्षिणेकडील तीर्थदर्शनाचा जात आहे का, विचारले.

“दक्षिणेकडील रामेश्वराने रक्षेन घेऊन येणे काही पुण्यकार्य आहे का, बुवा? मी आपल्या गावकरी मित्रांबरोबर उत्तरेकडील तीर्थदर्शनाला जातो आहे. हिमाचलातील तीर्थक्षेत्रांत मुंडा जाणार आहे, आपल्या मित्रांसह आयुष्या बरोबर चलावे, ही चिन्तनी आहे!” साधूने नम्रपणे चिन्तनी केली.

“हेच मला शामू मुंडा काही वेळापूर्वी दक्षिणेकडील तीर्थ दर्शनाला निघण्यापूर्वी घेऊन म्हणाला होता. परंतु मा तीर्थयात्रा पासून काही विशेष लाभ आहे जसे नाही मला वाटत.” साधू म्हणाला.

ते उत्तर ऐकून गोपूच तोंड लहान झाले. म्हणाला—“बुवा! फायदा होतो की नाही, हे आपण परत आल्यावर पाहू. शामू

आपल्या मित्रांबरोबर तीर्थदर्शनाला निघत आहे. तुम्हीच सांगा, मी त्याच्यासहून कोणत्या बाबतीत कमी आहे? मी थोड्याशा मोठ्याच तीर्थयात्रेला जातो आहे. आपण आमच्या बरोबर येऊन बांधांला हितान्या चार गोष्टी प्रचारात सांगत रहा!”

“इतक्या प्रमाने बोलावता जाहेस, आणि तुला निराज करीत असल्या बद्दल मला फार वाईट वाटते आहे. तरी मी तुला एक काम सांगतो आहे ते करशील का? मी तुम्हाला बरोबर माझ्या एवजी एक गाठोडे देतो.” जसे म्हणत साधूने गोपूला एक गाठोडे दिले आणि फायदा करवून घेणे सांगितले.

शामू व गोपू आपापसी, तीर्थयात्रा संपवून माघेपुढे सहा महिन्यांनी परतले आणि दोघांनी साधूने त्यांना दिलेले गाठोडे साधूकडे सुरक्षितपणे दिले.

दुसऱ्या दिवशी साधूने आशीर्वाद देण्यासाठी दोघांना प्रसाद घ्यावला, म्हणजे जेवायला आपल्या ओपडीत बालाविले.

जेवायला शामू व त्याची मित्रमंडळी एका पंक्तीत समोरच्या पंक्तीत गोपू त्याची मित्रमंडळी बसली. साधूने आपल्या शिष्यांना दोन्ही पंक्तीत बसलेल्यांना सांगितले. शामू व गोपू बरोबर त्याची मित्रमंडळी प्रत्येक पदाचे जाऊन त्या पदार्थाची वाखाणणी करू लागले.

साधू त्यांना म्हणाला- “सर्वांनी, तीर्थयात्रा करून आलेल्या तुम्हां सर्वांसाठी मी एक खीर मुद्दाम निराळी केली आहे. ती तुम्ही आता खाता आहां त्या पदार्थापेक्षा चांगली आहे.” असे सांगून शिष्यांना खीर वाढायला सांगितले.

खीर चाखून पाहताच सर्व तोंडे वाकडी करून सरळकडे पाहू लागले. साधूने त्यांना विचारले- “खीर आवडली नाही का?”

“अगदी कडू आहे हो!” सर्व म्हणाले.

“अस्स! असणारच, कारण ही खीर काळ्याची आहे. परंतु ती काळी तुमच्या बरोबर. सर्व तीर्थक्षेत्रांत ह्यात कडून व देवदर्शनही करून आली आम्हांत. म्हणून त्यांचा कडूपणा जाऊन त्यांच्यात गोडपणा आला असेल असे मला वाटले होते.” साधू म्हणाला.

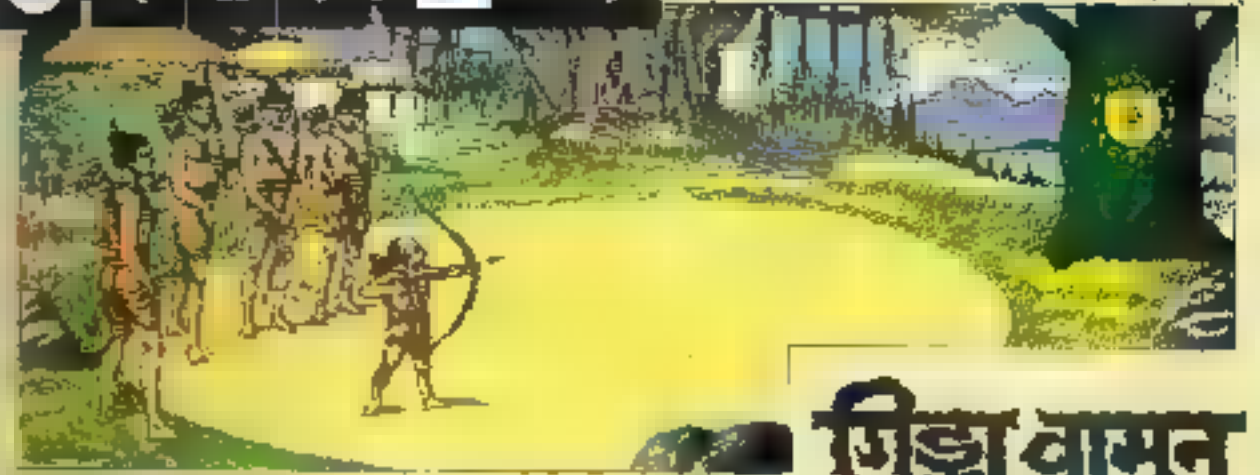
साधू म्हणाला त्यात काही तरी गूढ अर्थ असला पाहिजे विचारे करून

सर्वांनी हात धुतले ■ साधूचा निरोप घ्यायला आले.

साधू सर्वांना म्हणाला- “काळी हा एक केवळ जड पदार्थ आहे. म्हणून एवढी मोठी तीर्थयात्रा करूनही त्यांच्या नैसर्गिक गुणात काही बदल झाला नाही. परंतु आपण माणसं आहो, विचार करतो. त्यांच्या सारखे नाही. आपण कित्येक गोष्टी शिकतो. तुमच्यात तीर्थयात्रा आल्यामुळे पुष्कळ बदल असेल मी मानतो.”

सामू व गोपू ते ऐकताच परस्परांचे हात हातांत घेऊन साधूसमोर येऊन नम्रगणे म्हणाले- “बुचा! तुम्ही पितून आमचे डोळे चांगले उघडलेत आजधामूत आमचा परस्परांशी प्रेम व राहिल, वीर मुक्तीच राहणार नाही सर्व गांठकरी भावंडासारखे परस्परांशी प्रेमाने वागलो.”

साधू त्यांना बाबोर्बाद देत म्हणाला- “हेच तीर्थयात्रेचे पुण्य होय!”

गिड्डा वामन

सह्याद्रीत काशी येथे राज्य करीत असता बोधिसत्वांनी एका बाह्यणाच्या पोटी पुनं म्हणून अवतार धारण केला. ते गिड्डे होते, म्हणून लोक त्यांना गिड्डू वामन म्हणत. वामन सह्याद्रीपलीकडे तक्षशिलेत गेला व एका गुरुकुलात धनुर्विद्येचा अभ्यास करून विद्येत निष्णात झाला.

त्यानंतर धनुर्विद्येच्या साक्षात्पंच उदरनिर्वाह चालवायला विचार वामनाच्या मनात. म्हणून तो अनेक देशात हिडला आणि तेथील राजकन्यांना भेटून त्याला उत्तम धनुर्विद्या येत असल्या कारणाने दरबारात नोकरी घायला विनंती केली. परंतु गिड्डा असल्या कारणाने त्याला कोणीही दरबारात स्थान दिले नाही.

दरबारात नोकरी मिळावी म्हणून काय करावं, आणि आपण संपादन

केलेल्या विद्येचा कसा उपयोग करावा, गोष्टीचा विचार करीत वामन एका गावी राजरस्त्याने जात असता त्याला रस्त्याच्या कडेला एक उंच व धिप्पाड माणूस हातमागावर विणीत बसलेला दिसला. वामनने त्याचे नाव विचारले.

त्या विणकराने त्याचे नाव ‘भीमसेन’ असल्याचे सांगितले.

गिड्डू वामन म्हणाला- “काय रे, तू एवढा उंच व धिप्पाड आजानुबाहू आहेस. नावही भीमसेनच आहे, मग हे असले कोष्ट्याचे काम काय करतोस?”

“मी तरी काय करू? मला विणतां येते. त्याशिवाय मला एकही काम येत नाही.” भीमसेन म्हणाला.

“क्षूप येसे मिळवायला मी तुला एक मुक्ती सुचवितो! येतोस का तू माझ्या बरोबर?” वामनने विचारले.

भीमसेनाने आनंदाने होकर दिला आणि वामनबरोबर निघाला. दोघे काही दिवसांनी काशीला आले.

“तू राजाच्या दर्शनाला जाऊन तू धनुर्विद्येत निष्णात असल्याचे सांग आणि दरबारात नोकरी घ्यायला बिनंती कर! तुला हा पिण्याह देह पाडून व तुझे भीमसेन हे नाव ऐकून राजा नक्कीच मुळा पदरी ठेवून घेईल!” वामनने मुचबिले.

“पण कायरे, मला धनुर्विद्या कोठे येते आहे?” भीमसेनने विचारले.

“येत नसली तरी हरकत नाही. मी त्या विद्येत निष्णात आहे. तू मला आपला सहायक विपद्दी म्हणून नेम. गरज पडेल

तेव्हा मी तुला सर्व मदत करेन.” वामनने भीमसेनाला समजावून सांगितले. त्याप्रमाणे भीमसेन काशीच्या राजाच्या दर्शनाला गेला आणि स्वतः धनुर्विद्येत निपुण असल्याने सांगून चांगली नोकरी संपादन केली. दर पंधरवड्याला त्याला एक हजार रुपये पगारावर नोकरी मिळाली. वामन त्याचा नोकर म्हणून कामाला लागला.

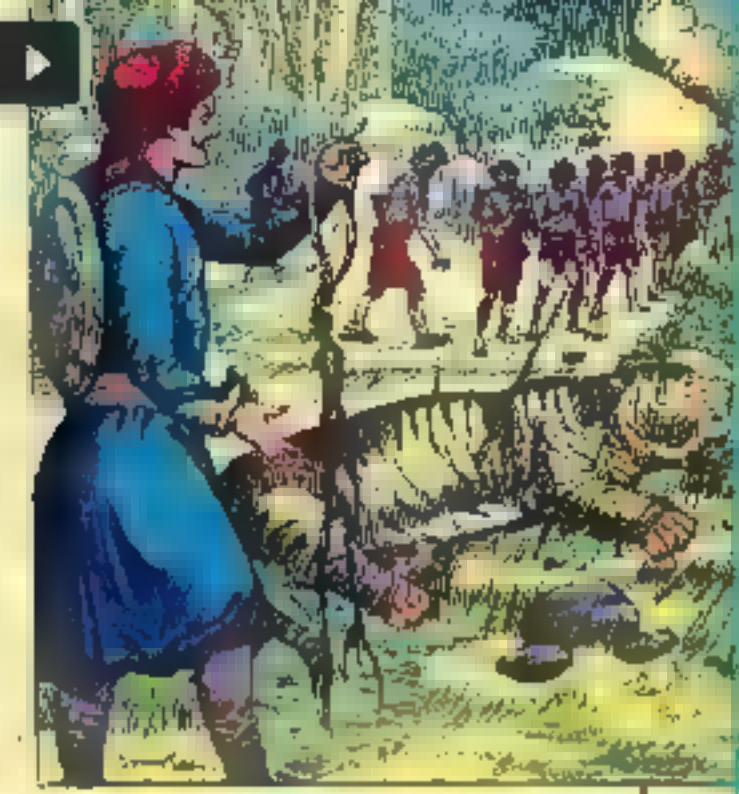
त्याच सुमारास काशी राज्यावर एकाएकी एक संकट ओढवले. काशी नगराच्या जंगलात एक वाघ रहात असे. तो काशीला येणाऱ्या रस्त्याने जंगलातून जो कोणी येई त्याला ठार करून मारू. ते कळताच राजाने भीमसेनाला बोलावून जंगलातील वाघाला ठार करून जमर जिवंत पकडून प्रजेचे रक्षण करण्यास आज्ञा केली.

भीमसेनने होकार विज्ञा व वामनला घेऊन म्हणाला—“हा माझ्यावर प्रसंगच आला की रे! मी त्या वाघाला कसा काय मारणार? ह्या संकटातून मुट्याचा उपाय मुचव!”

“मी सांगतो ते ऐक. तुला एकट्याने त्या वाघाला ठार करता येणार नाही. वाढावाहेर नातांच हजार दोन-हजार गावकऱ्यांना जमवून वाघ राहता तो त्या

जामी जा, वाघाची डरकळी काढी पडतांच तू कोणत्या तरी झुड्यात लपून बस. एखादी लता सोडून ती घेऊन तयार बस. लोक सर्व मिळून त्या वाघाला ठार करतील. तू तोपर्यंत झुड्यातच लपून रहा. वाघ येतला दिसतांच तू बाहेर ये आणि रागाचा आग माणून म्हण, वाघाला लोतेने जिवंत बांधून राजाकडे घेऊन जाऊन आपले कौशल्य दाखवावे म्हणत होतो. एका वाघाला मारायला इतके जम कशाळा बाबायला दवे होते हो! राजाला सांगून तुम्हा सर्वांना काशीची शिक्षा देवदाची म्हणतो!” असे म्हणत खूप आरडा ओरडा कर. लोक वाकड्या म्हणतील, ‘आपण नाही मारलं कुणा! आपण नाही मारलं!’ आणि पळून जातील. तू वाघाला बांधून नेऊन राजा समोर ठेव. तुव मारकेंस वाघाला असे सांग. कोणीही गांवकरी तू मारलं नाहीस असे म्हणण्याची छाती करणार नाही.” वामनाने ही युक्ती मुचबिली.

भीमसेनाने वाघाने मुचबिले तसे अक्षरशः केले. गावकऱ्यांनी वाघाला ठार करतांच भीमसेन एक लता घेऊन झुड्याभाडून बाहेर आला व तो चोडा नजरेबाड होताच लोकांनी वाघाला ठार केल्याबद्दल गावकऱ्यांवर त्याने खूप राग

काढला. वाघाला ठार करणाऱ्यांचे डोळे उडविले, म्हणाला. गावकरी माबळून जाऊन आपापल्या बाटेने मिळून गेले.

नंतर भीमसेन राजबाप्तीत वाघाला घेऊन गेला व राजाचे दर्शन करून म्हणाला—“महाराज, आपल्या आज्ञेप्रमाणे मी वाघाला ठार केले आहे. आता राजरस्त्याने जाणाऱ्यांना कोणतेही भय किंवा भीती नाही!”

राजा भीमसेनाच्या पराक्रमावर खूप खाला. भीमसेनाच्या शौर्य व माहत्वाची कीर्ती राज्यभर पसरली. स्वतःची प्रशंसा व स्तुती ऐकून भीमसेनाला तो फार मोठा धूर असल्याचे वाटू लागले. त्याने

आपला नोकर बामन हा काय कामाचा असा आव बाणून त्याच्याशी नोकराचा सुरवात केली. बामनाने ते ओळखले.

बाणखी काही दिवसांनी काशीराज्यावर सत्र एक मोठे सैन्य घेऊन चालून आला. त्याने काशीच्या राजाला घमकी देऊन निरोप पाठविला- "छरण मागतोस की युद्धाला तयार होतोस?"

राजाने भीमसेनाला बोलावून घेतले व म्हणाला- "तू बरोबर वाटेल तेवढे सैन्य घेऊन जा, आणि शत्रूचा पाडाव कर!" राजाने त्याला कवच धारण करायला मागून धनुष्य बाण व शस्त्रास्त्रांनी सज्ज ठेवून एका हत्तीवर बसवून निरोप दिला.

भीमसेनावर मोठे संकट ओढवले आहे, बामनाने ओळखले. तो धनुष्य बाण व भीमसेनाच्या मागे हत्तीवर चढून बसला. त्याच्या आजूबाजूला घोडे स्वारांचे सैन्य व गायदळ सैन्य चालत होते. हत्ती काळू लागला व सैन्य रणांगणावर येऊन पोचले.

छत्रुच अफाट सैन्य समोर पाहून भीमसेनाच्या छातीत बडकोर भरली. तो हत्तीवरून उतरून पडून बायचा विचार करू लागला. ऐन वेळेवर बामनाने त्याला धीर दिला. त्याने त्याला हत्तीवर नोद बांधून बसविले नमते तर भीमसेन हत्तीवरून खाली पडून हत्तीच्या बघोड्यांच्या पायांमाजी फिरवून मेला असता.

त्यानंतर बामनाने स्वतः कडे सेनापतिरूप घेतले, त्याने हत्तीला तुफाना मारखे शत्रूसैन्यावर सोडले आणि शत्रूवर दारबुष्टी ठेवून शत्रूला कावले. शत्रूच्या राजाच्या अगदी जवळ येऊन शत्रूसैन्यात मुरु झालेली पाहून बामनाने शत्रूला, तो घायाळ झालेल्या स्थितीत कैद केले.

विजयी होऊन परत आल्यावर सारा धनुष्यधेत निष्णात कोण, राजाला कळले आणि राजाने बामनालाच सेनापती म्हणून नेमले. बामनाने भीमसेनाला अनेक वस्तु भेट म्हणून त्याला निरोप दिला.

अकबर बादशाह-१

हुमायून तेव्हा त्याचा मुलगा जलालुद्दीन महंमद अकबर हा पंजाबात होता. अकबर चवदा वर्षांचा असतानाच मोगल साम्राज्याच्या गादीवर बसला. हुमायूनचा मित्र बीरामखान छाने अकबराचे संरक्षण केले.

बाघाच्याशी सुले हाती वेतांच अकबराचा अनेक प्रस्नांना तोंड घाले बामनने तोच्याहून बराच हेमू राजाच्या सेनापती दिल्ली व आशा सहारावर चालून आला अकबराचे सैन्य व हेमूचे सैन्य यांचे युद्ध घानिपतच्या बीरामावर झाले तेच युद्ध घानिपतचे दुसरे युद्ध म्हणून प्रसिद्ध झाले.

युद्धाच्या सुरवातीला हेमूच्या सैन्याला लोड वेणे अकबरच्या सैन्याला कठिण आव्हान दिले. आता अकबराच्या पराभव होतो की काय वाटू लागले. परंतु अकबराचे मशीव समवत्तर होते, म्हणून हेमूला एक घाण लागून तो शोबघावरून खाली पडला. ते पाहून हेमूचे सैन्य दिकतंच्य चिमुट परिस्थितीत सापडले. म्हणून अकबराचा

राजाने स्वतः सेनापतित्व ग्रहण केले जाईल अन्त्याधामे स्वारी करणाऱ्या जयनारायणा पत्नीसह हजारोंवर सैन्याला तोंड दिले. युवराज वीरनारायण युद्धा रणांगणावर काळा कातफळावाने युवराजाला सोबतल्याही प्रकारे कैद करवयाच्या हेतूने लढे रचना.

स्वकष्टाजितकमाई

बाप कायत्याने युवराज जखमी झालेला पाहून आजकाल्याने युवराजाच्या बारी बाजूला घेता कातला. ती कातणी करताना राजी दुर्गावती तसेच जाणी व भवुची युद्ध करून तिने युवराजाला सोडवून राखवाय्यास पाठविले. युवराजाच्या रक्षणवादी बाई अधिक सैन्य रोख्याने राणीला एक कमजोर झाला. काता पयानव निश्चित हे ओळखून राणीने आत्महत्या करून घेतली.

राणी दुर्गावतीला वीरगती मिळाल्यावर युवराज वीरनारायणाने सेनापतित्व स्वतःकडे घेतले. जयनाराज सैन्य मोठे असल्याचे माहीत असूनही वीर नारायणाने जिवंत वीर असेपर्यंत जखमी युद्ध करून जेवढी वीरगती प्राप्त केली.

हुमपूर नामाच्या गावी नारोबा एक लोहार रहात. तो सुन्या, विळे, कुडळी, कुन्हाडी, पाहारी वगैरे लोखंडी वस्तू करीत.

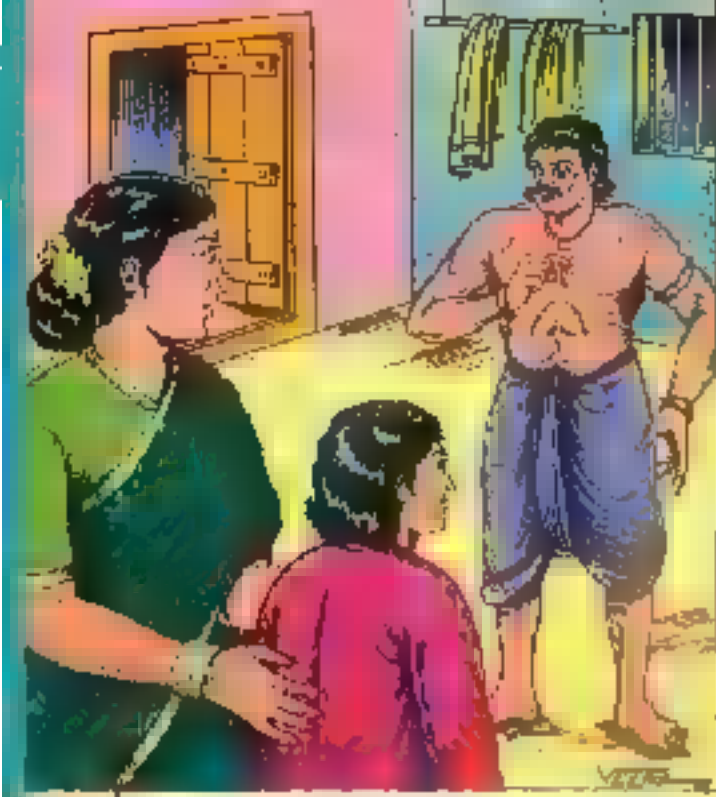
लोखंडाच्या वस्तू तयार करणे सोपे नव्हते. जखमी झाल्याने त्यात लोखंड तापवून काढून देऊन लागे तसे सापलेले लोखंड भार व्हायच्या जात ऐरणीवर ठेवून घराचे धाव घालून ठोकले जाणे. नारोबाच्या अंगात शारीरिक बळ संपू होते आणि बाप माळून काम करायला उत्साहही होता.

नारोबाच्या मुलगा धोंडू भयंकर आळशी होता. त्याला कारण त्याची आई रस्त्यावाडी. रस्त्यावाडीला मुलाने विस्तवाजबळ वसून काम करणे आवडत नसे. त्याचा मामा नोकरी करून पैसे मिळवी. तसे तिच्या मुलाने सुद्धा एसादी नोकरी करावी,

विस्तवाजबळ असून काम करणे बरोबर नाही, असे तिला वाटे. म्हणून तिने मुलाला पाटी देविसल व पुस्तके विकत घेऊन पाळेत घातले.

नारोबाला सर्व मुलीच आवडले नाही. आपल्या कुळाची वृत्ती न करणे त्याला व इतरांना ओभणारी गोष्ट नाही असे त्याला वाटे. परंतु बापकोच्या विद्वत् मोलण्याची त्याची छाती नव्हती.

धोंडू शाळेत जाऊ लागला सदा, परंतु विद्या त्याच्या डोक्यात जिरेंच ना. "नाही तर नाही रे, आपल्याजबळ वसून चालवायला काय हरकत वाहे रे, मुला?" असे नारोबा त्याला म्हणून बोळा रागावे. परंतु माता करीत वसण्यापेक्षा रस्त्यावर उनाडक्या करणे धोंडूला जास्त बरे वाटे. म्हणून बापाच्या नजरेसमोर कधी न पडायचेच त्याने ठरविले.

कोणत्या तरी नोकरीच्या सोभाये आहे!"
रसमानाई मुलावरच्या प्रेमाने म्हणाली.

नारोबा संतापून म्हणाला- "काय नोकरी करणार तो? त्याला आणि तुला सुद्धा घाभाची कमाई म्हणजे काय हे कळेल तर ना! मी जी मिळकत कफन ठेवली आहे त्यावर पुढील मायप्य घालवू, विचार करोत असंल कदाचित्! माझ्या स्वकष्टाशितापेकी त्याला एक क्वडीसुद्धा मिळणार नाही! मी काम शिकून कळ लागलो तेव्हापासून आजपर्यंत मी दररोज निदान तीन रुपये डोंड्या-समोर आल्याशिवाय दुकान बंद केले नाही. तीन पावल्या तरी मिळवून दाखव, म्हणावं!" नारोबा म्हणाला.

इतक्यात तेथे धोंडू आला. त्याला रसमानाई म्हणाली- "काय रे, एकलेस ना? तुझे तुला उदाणटप्यु म्हणत आहेत! तुला तीन पावल्या सुद्धा मिळकित्या येणार नाहीत, म्हणत आहेत बाबा!"

धोंडू म्हणाला- "एवढेच ना! चूटको नाजविण्याच्या आत मिळवून दाखवितो!"

धोंडू निघून गेला. परंतु पैसे मिळविणे हे किती कठिण आहे, हे कळले तर ना? पैसे काय साडाला लागतात का? दुपारपर्यंत सूप हिडला आणि दोके दुसू लागले. तेव्हा घरी येऊन आईला म्हणाला- "आई

माझ दोके दुसते आहे. उन्हात फिरत होतो हत्का वेळ!"

"आणलंत का रे काही मिळवून?"
रसमानाईने विचारले.

"नाही आई, बरेच वातो पुन्हां!" धोंडू म्हणाला.

धोंडू येवून साऊन पोपला तो संध्या-काळी उठला. बापाने दुकानासून परत विचारले- "आणल्या का रे तीन पावल्या?" काय उत्तर द्यायचे? हा विचार करीत असता त्याला एक गोष्ट मुचली. "आई, उद्या मिळवून आणतो. आजपुरत्या लू जवळच्या पावल्या दे!"

बापासमोर मुकाची मान आली होतीत असे समजून रसमानाईने तीन पावल्या काढून मुलाला दिल्या.

नारोबा काळोख पडेपर्यंत दुकानात काम करीत राहल्यावर दुकान कळस घरी आला. धोंडूने ऐटीत खिशातून तीन पावल्या काढून हातात देत म्हटले- "पहा!" नारोबाने त्या तिन्ही पावल्या लक्षपूर्वक पाहली वर कळस पाहिल्या व विचारले- "कोठ्यारे या?"

"सकाळपासून संध्याकाळपर्यंत बंता-नारळे काम करून मिळवून आणल्या आहेत!" ऐटीत उत्तर दिले धोंडूने.

"ही तुमती कष्टाजित मिळकत नाही!"
बते म्हणत नारोबाने त्या तीन पावल्या पेडलेल्या बुलीत फेकल्या.

दुसऱ्या दिवशी रसमानाई मुलाला म्हणाली- "आज तरी मिळवून आण!" त्या दिवशी धोंडूने आईच्या नजरेमांड तिच्या पेटीतून एक काढून घेतला आणि हळवामाच्या दुकानात तो सोवून एका पावलीची भजी गुळवाणी घेऊन लात्की आणि उरलेल्या तीन पावल्या संध्याकाळी बापाच्या हातात टाकल्या व म्हणाला- "ह्या मिळविल्या वच!"

पहिल्या दिवशी सारख्याच तीन पावल्या हातात घेऊन तीट पारवून पावून नारोबा

धोंडू हळूहळू मोठा झाला. नारोबा विचार आपल्या भागे हे दुकान बंद होणार की काय? मी जेवढो मिळकत केली आहे ती दोन तीन दिवसात हा पोरगा उडवून टाकील. त्यानंतर हातात करबंदीच ना?

त्याने बायकोला बोलावून म्हटले- "आपल्या लंकाला नू 'न घरका न घाटका' करून ठेवला आहेस आता तरी जागा हो, म्हणावं! कुळाची वृत्ती शिकून घे!" त्याने बायकोला निरतिराळ्या प्रकारे सांगितले.

"तुम्ही अशी घाई कसाला हो करता? तो या खेड्यात राहणे नाही.

म्हणाले—“ही तुझी कष्टाजित कमाई नाही।
तू फसवू नकोस!” असे म्हणत
नारोवाने त्या तीनही पावल्या चुलीत
फेंकून दिल्या.

तिसऱ्या दिवशी घोंडूला आईच्या पेटीत
काही मिळाले नाही. शिवाय स्वकष्टाजित
कमाई नाही हे बापाला कळेल ही भीती
ही वाटली. आज जरोसरच स्वकष्टाजित
कमाई करून खाण्याचा त्याने निश्चय
केला. दिवशी रव्हापूरला गनिमार
असल्याने आठवड्याचा बाजार होता, तो
बाजारात गेला आणि ओंसे वाहून कमाई
कड लागला. काळोस पडू लागेपर्यंत
काम करूनही एक पावलीचीही कमाई
झाली नाही. दुसऱ्या दिवशी उजाडताच
जेऊन वृकानदाराची पेट्टी उचलून बरी
पोषतो असे सांगून घोंडूने एक पावली
यागून घेतली. दुसऱ्या दिवशी तक्षोच
मेहनत करून आणखी एक पावली
मिळविली आणि तिसऱ्या दिवशीही ओंसी
वाहून एक पावली मिळविली. मध्याकाळी

धरी गेल्यावर बापाला तीनही पावल्या
देत म्हणाला—“या घ्या तीन पावल्या!”
परंतु बापाने पूर्वी सारख्याच त्या तीन
पावल्या चुलीत फेंकून दिल्या.

घोंडू चवताळून ओरडला—“बाबा, मी
या स्वतःच्या मेहनतीने मिळवून आणल्या
आहेत!” आणि विस्तरावून तीनही
पावल्या बाहेर काढण्याच्या अटपटीला
लागला.

ते पाहून बाप स्मित करून म्हणाला—
“बाळा, ही जरोसरच तुझी माडी कमाई
आहे! आतापर्यंत मी दोनदा चुलीत
पावल्या टाकल्या, पण तुला त्याचे काहीच
वाटले नाही. कारण तू स्वकष्टाजित
कामाची कमाई नव्हती. तू मिळ-
वून आणल्याची माडी माडी जाली आहे.
स्वकष्टाजित कमाईचा कमाई करणाऱ्याला
अभिमान वाटतो. फुकटाच्या कमाईची
किंमत वाटत नाही!”

त्यानंतर घोंडू पेहनत करून पैसे मिळवू
लागला व एक बांगला नागरिक झाला.

अपशकुन

पद्मपती कोणत्या तरी आईच्या काबाने तावुल्याच्या गावी निघावा. ऐनचंवरठा ओसांडीत
जेव्हाच्याच्या बटाचाचा मुलगा डोक्यावर नवे बटके घेऊन समोर आला.
पद्मपती पचकमा.

“मकुन पांजरा नाही. अघत्या अपचकुनामुळे मुक्तानच होते. बराच वेळून
हातपाव घुंऊन काही गेल्यावर निघावात बरे होईल.” निरोप
बाहेरच्या दारापर्यंत मागेमोडी बायको म्हणाली.

“ह्या मकुन अपचकुन भावि मुहूर्त बरीचर माझा मुलीच विस्वास नाही.” असे
म्हणत पद्मपती बांगला निघावा, परंतु डरत्या प्रमाने मपरा व परतनेवा पाहून
बायको काही तरी मनभेडित असाच, असे समजून राममादल्याकडे गेली आणि
सर्व पुत सांगितले.

“अपचकुनाचा दीव टळावा म्हणून कात केला पाहिजे. अंभर रुपये वर्ष येईल.”
असे बायकोच्या म्हणजे. पद्मपतीच्या बायकोने अंभर रुपये गाजीबुवांनी सात केले.
दिवस गेल्यानंतर पद्मपती बरी परतला. बायकोच्या सर्व
देऊन पद्मपती म्हणाला—“अपचकुनाचे पड भोगावे तरपणे!”

स्वार्थी पंडित

मराठ देशात पुष्पकांत नावाचा राजा राज्य करीत असता त्याच्या दरबारात मुचिकुंद नावाचा एक पंडित होता. तो फार स्वार्थी व महंभावी होता. त्याच्या आश्रयाला राहून, त्याची सेवा त्याचे हात परम दिल्या-जेरीज कोनाला दरबारात पाऊल टाकणे शक्य नव्हते. या कारणासाठी कितीकडे योग्य पंडित व कवीना राजासमय न मिळाल्याने परदेशात जावे लागले.

अशा परिस्थितीत पुष्पकांत एक तरुण पंडित गुरुकुलात विद्याभ्यास संपवून राजासमय घेण्यासाठी मराठ देशाच्या राजधानीत आला. थोड्याच दिवसात त्याला राजदरबाराची परिस्थिती आणि मुचिकुंदच्या स्वार्थपरतेची माहिती कळली. पुष्पकांतने आपल्या एका नातेवाईकाच्या मदतीने राजनर्तकी मंदारमाला

हिचा परिचय घेतला. मंदारमाला पुष्पकांतच्या पांडित्यावर खूप मानो. तिने राजाची ओळख घ्यावे पुष्पकांतला शक्यही दिले.

एक दिवशी मंदारमालाने राजसभेत नृत्य करायला जात असता पुष्पकांतला मुठा बरोबर घाबला सांगितले. राजनर्तकी बरोबर तिचा साथीदार म्हणून पुष्पकांत जात अस- त्यामुळे द्वारपालकाने अडविले नाही.

आपले नृत्य बरोबर मंदार-माला पुष्पकांतचा परिचय देत राजाला म्हणाली— "महाराज, हा पुष्पकांत नावाचा एक तरुण युवक पंडित आहे. हा आपल्या गुरुवर्षाच्या शिकण्या मुलगा आहे. आपल्या दरबारी आश्रय मिळाला म्हणून आला आहे."

राजा पुष्पकांतकडे कुतूहल पूर्वक पाहून पुष्पकांत म्हणाला— "महाराज, मी

काही क्षेत्रात विद्याभ्यास संपवून आलो आहे. मी पंच महाकाव्यां बरोबर षड-शास्त्रांचे अध्ययनही केले आहे. माधु-कविताही करतो."

म्हणून पोटा हासला. ते पाहून मनात चलविचल होत असल्याने मुचिकुंद हेळपेच्या स्वरात म्हणाला— "इतकी विद्या केलेल्या पंडिताला पंडिताच्या मदतीने घेण्याचे सुस्तां एका नर्तकीच्या शिकारखोची गरज भासली का? पण दुर्बल आहे!"

तसेच पुष्पकांत राजाला म्हणाला— "महाराज, अहंकार व स्वाधं दुष्टी नसलेला पंडित असतो. म्हणून आपल्या दरबारात जे थोर पंडित आहेत त्यांच्या व्यक्तिरेखेत कोणाची मदत घ्यावी हा विचार येऊन राज नर्तकीच्या आश्रयाला जावे लागेल."

ते ऐकतांच राजाच्या भाठ्या पडल्या व त्याने एकदा मुचिकुंदकडे सहेतुक पाहिले. मुचिकुंद पोड्यासी करड्या स्वरात म्हणाला— "काल नाही तर परवा विद्याभ्यास संपवून पंडितात इतका नीच भाव! का! महाराज, आपण आपल्या आतां या घमेन सोराळा दरबाराच्या बाहेर हाकलून घ्याने."

पुष्पकांत संवहास करीत मुचिकुंदला म्हणाला— "बरोबरच्या पंडिताला दरबारा-तून काढून टाकायला सांगण्याची ही पद्धत नव्हे! शक्य असेल तर शास्त्रार्थ पराभव करावा! तेव्हा महाराजांची क्षमा मागून मी स्वतःच दरबारातून निघून जाईन! तसे झाले नाही तर आपण केलेल्या दुर्वर्तनावद्दल आपल्यालाच क्षमा मागानी लागेल."

राजाले मुचिकुंद व पुष्पकांतच्या मध्ये शास्त्रार्थ करण्याचे ठरविले.

मुचिकुंदने पुष्पकांतला अनेक प्रश्न विचारले. त्याने सर्व प्रश्नांची सद्युक्तिक उत्तरे दिली व सभासदांनी त्याचे कौतुकही केले.

आता प्रश्न करण्याची पाळी कुष्णकांत वर आली. मुचिकुंदला त्याने विचारले—
“मी तुम्हांला तीनच प्रश्न विचारतो. आपण योग्य ते उत्तर द्यावे!”

“वहा जणांत वांटलेले थोडेंसे वाढते ते काय? उत्तम प्रश्न म्हणून म्हणविणारे ते काय? उत्तम गुरू कसा असावा?”
कुष्णकांतने हे तीन प्रश्न विचारले.

■ प्रश्न ऐकताच मुचिकुंदला राग आला. व त्याने तोंडाळा आली ती उत्तरे दिली. त्या पैकी एक ही उत्तर बरोबर नसल्याचे कुष्णकांतने सांगितले.

“तर मग तूच काय तो योग्य उत्तरे सांगून महाराजांकडून आणि सभासदांकडून शाबासकी मिळव!” मुचिकुंद म्हणाला.

कुष्णकांत म्हणाला—“वहा जणांत थोडें वाढल्यावर वाढणारा तो आनंद! यांका समाधानाकरिता विचारलेला प्रश्नच उत्तम प्रश्न म्हणविला जातो. प्रश्नाचा उपयोग ज्ञानप्राप्ती असल्या कारणाने विद्यार्थ्यांत ज्ञान पिपासा उत्पन्न करणाराच

घोर गुरू. अशी तूष्णा असणाऱ्याचे कधीच समाधान होत नाही. शाणखी ज्ञान मिळावं म्हणून त्याची ज्ञानतूष्णा वाढतच जाते!”

राजाने समाधान झाल्यासारखी मान डोलविली. सभासदांनी आनंदातिरेकाने टाळ्या वाजविल्या. मुचिकुंद परामर्श झाल्या मुळे मान आली घालून बसला. तेव्हा कुष्णकांतने, मुचिकुंदने किरकेंक योग्य पंडितांचा स्वागत बुद्धीने केलेल्या अपमानाचे वर्णन करून सांगितले.

सर्व ऐकून घेतल्यावर राजा रागाने म्हणाला—“मी अशा मुर्खाला एक घोर पंडित म्हणून आपल्या दरबारात ठेवले होते!” कुष्णकांत म्हणाला—“महाराज! पंडित मुचिकुंद मध्ये जो गर्व आणि स्वागत बुद्धी होती त्यांचा सेवक झाला असावा, असे मला वाटते. आपण करावी!”

राजाने मौनपणे होकारार्थी मान हसविली. मुचिकुंदने राजाला व कुष्णकांतला कृतज्ञता पूर्वक नमस्कार केला आणि मान आली घालून सभेतून निघून गेला.

कर्ज वसूली

नरसोबा कोणाकडून कर्ज घेई ते परत कोठल्याच्या घेई अनेक धान्यही करी. एकादा त्याने नेबारल्या रामरावांकडून मोठा प्रसंग माझ्याचे तांबून दोनसे रुपये कर्जाकडे घेतले. त्यानंतर चारपांच महिने गेले तरी कर्जाची रक्कम कोठल्याने माग नाही. घेऊन कोणी विचारले तर कोणाकरवी बरात असूनही बरात नाही असे सांगितली.

एक दिवशी नरसोबा आठवड्याच्या आचार्यात दुभर्ती गाव निवसत व्यापका जात आहे असे राबरावांना कळले. मोठ्या दंतरी गेले. नरसोबाला त्याला हवी होती तशी माग मिळाली नाही.

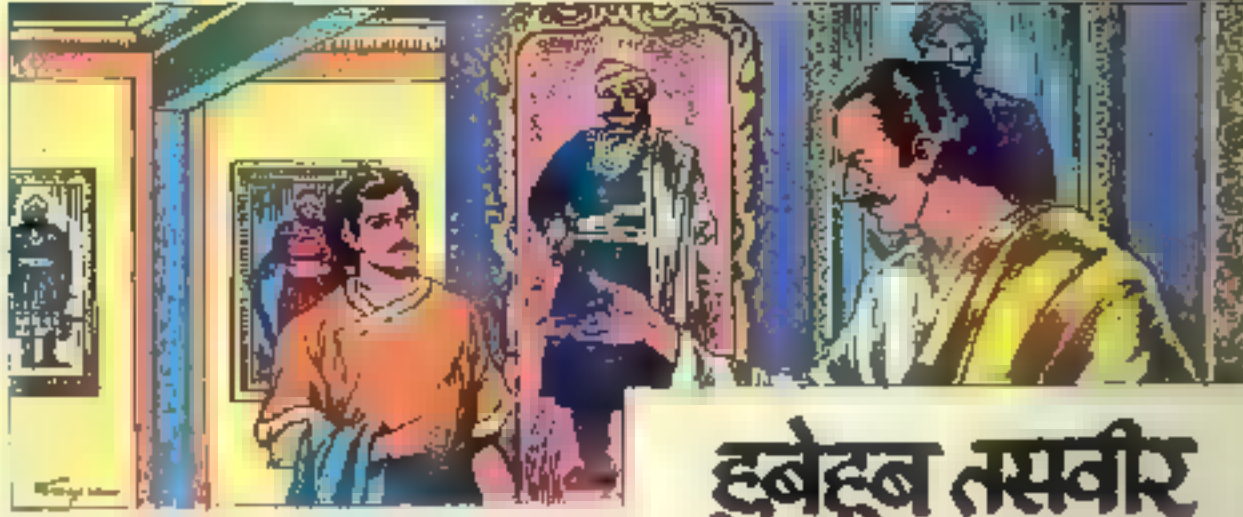
दोघे काळोख पडू चरी घेत रज्याच्या बाजूला असलेल्या भाडीपुन एक एक जाडबुड दांडके घेऊन व दरवाकून म्हणाला—“महापदशाने जवळ ते काढून द्या, नाहीतर बोकी फुटवीन.”

घोर मात नरसोबा जवळची पैकीची पितळी रामरावाला म्हणाला—“या पितळीत तीनसे रुपये आहेत. मूळ व्याजाची रक्कम रक्कम ठरून मागातून दिनी तरी घालेल.”

घोराने पितळी हिस्साकून घेतली आणि पळून गेला.

दुसऱ्या दिवशी राबरावांनी गड्याच्या हाती नरसोबाकडे बीस रुपये पाठवून ही चिट्ठी पाठविली—“नरसोबा, तुझे कर्ज फिटले. रात्री की घोर आला होता तो घोंगा माझा बरीच होता. मूळ व्याज उरलेले बीस रुपये सोबत पाठवीत आहे.”

हुबेहूब तसवीर

चित्रकार गावचे इनामदार चित्रकार यांना

कोणी खर्च करत नाही. त्यांच्या आश्रयाला राहणारे त्यांच्यात गुण नाहीत ते सांगून त्यांची खोटी प्रशंसा करून इनामदारांना खूष करण्याचा प्रयत्न करू लागले की अशा लोकांची पाठ पोवटण्या ऐवजी ते त्यांना कैलावरच घेत.

चित्रकारांच्या वाढत्या तसवीरी होत्या. त्या चित्रांत असलेले त्यांचे सर्व पूर्वज तेजस्वी, व शूर, वीर व गंभीर चेहऱ्याचे असलेले चित्रित होते. आपल्या पूर्वजांचे खरे खरे रूप, सौंदर्य व स्वभाव कसे होते हे त्यांनी गाथातल्या वडील घाच्या लोकांच्या तोंडी ऐकले होते. आपल्या आश्रयदात्यांना खूष करण्यासाठीच चित्रकारांनी त्यांच्या रूप सौंदर्याचे चित्रे नव्हते ते चित्र थोडे वाढवून व चित्रित केले असावे, असे चित्रकारांना वाटत असे.

चित्रकारांच्या बापले पूर्ण तेजस्वी काढून घ्यावे असे आले. परंतु त्यात उगाच आपल्याला खूष करण्यासाठी काढून काहीच चित्रित न करता असे आहे तसेच हुबेहूब चित्र असावे अशी त्यांची इच्छा होती. माधवनगर संस्थानात राहणारा गोविंदभट हा चित्रकार उत्तम चित्रकार असून मंसिंगिक व हुबेहूब चित्र काढण्यात हुषार असल्याचे त्यांनी ऐकले होते. म्हणून त्यांनी त्याला बोळवून घेतले आणि म्हणाले—“तुम्ही घोर चित्रकार असल्याचे मी ऐकले आहे. असतील नसतील ते गुण आणि रूपरंग व दर्शविता, जसे आहे तसेच हुबेहूब चित्र काढले पाहिजे. तसे केले तरच मी तुम्हांला सावयाचे ठरविले आहे ते इनाम मिळेल.”

गोविंदभटाने होकार देऊन तसवीर काढायला सुरुवात केली व थोड्याच दिवसात

नमकीर पुरी झाली. नंतर तीत बोळाकार सुधार करून ती दाखवायला इनामदारांकडे घेऊन गेला व म्हणाला—“प्रभो, आपण हुकूम केल्याप्रमाणे आपले यथातथ्य चित्र तयार केले आहे एकदा आपण पहावे!”

गोविंद भट म्हणाला त्यात खोट असे काहीच नव्हते. कारण त्याने खरोखरच इनामदारांचे असेच तसेच स्वाभाविक चित्र काढले होते परंतु गोविंदभटाची परीक्षा घेण्याच्या हेतूने इनामदार म्हणाला—“तुझ्या चित्रकलेची वाखाणणी करतां मी विचारले की मज्जेत हुबेहूब रूप आहे तर ते तू कसे सिद्ध करशील?”

गोविंद म्हणाला—“प्रभो! मापमी तसवीर काढून मी रामपूरचे

इनामदार रघुनाथराव यांना दाखविली. त्यांनी हे आपले प्रतिरूप असल्याचे तत्क्षण सांगितले.”

ते ऐकून आश्चर्य व्यक्त होऊन इनामदार म्हणाले—“हे पहा रघुनाथराव व आमच्या कुटुंबात फार जुने वैर आहे. शिवाय त्याला चित्रकला म्हणजे काय याचा गंधही नाही. अशा व्यक्तीस माझी तसवीर दाखविण्यात तुमचा काय हेतू होता, मला कळले नाही.”

“रघुनाथराव व आपल्या मध्ये वैरभाव आहे, हे मला माहीत आहे. म्हणून त्यांना चित्र दाखविले की काही आश्चर्या न ठेवतां खरोखर तथे सांगण्यात संकोच करणार नाहीत, असे मला वाटले. म्हणून मी

त्यांना दाखविले. आपल्या उबव्या कान-
शिली खाळी पडलेला अक्षमेचा वण कसा
छान काढला. सांगून ते म्हणाले-“तू
संकोच सोडून आहे तसेच चित्र काढलं
आहेस. त्यांना राग आला तर काय होईल
ते तूच पहा म्हणजे झालं!”

“अस्सं होय!” असे म्हणून एक क्षण
पांढून गोविंद भटाला विचारले-“येथल्या
इराक्यांपैकी कोणाला दाखविलेस का?”

“होय, दाखविले की, दिवाण साहेबांना
राणीसरकारांना! त्यांचे त्यांना आपणच
विचारावे.” गोविंद भट म्हणाले.

चितूताऱ्यांनी दिवाणांना निरोप
पाठवून ते आल्यावर त्यांना तस-
विरोधक्यांनी त्यांचे मत विचारले.

“गोविंद भटाने चित्कारलेल्या चित्रात
मला एक बोव दिमला. त्याने आपल्या
पूर्वाजांच्या चित्रांसारखे मज्ज कप आपल्या या
चित्रात चित्कारले नाही. वस्तुतः आपले
कप म्हणजे श्री कृष्णवैवरायांसारखे मज्ज
गंभीर आहे!” दिवाण म्हणाला.

नंतर इनामदारांनी आपली तस्वीर
आपल्या पर्तीस दाखविली. चित्राकडे
ध्यान पूर्वक पहात त्या नाई म्हणाल्या-
“या चित्रात तुमचे व्यक्तिमत्त्व तुमच्या
पूर्वाजांहुन कोणत्याही प्रकारे कमी नाही,
परंतु वयाच्या बाबतीत तुमच्या आतांच्या
वयापेक्षा चित्रातले वय पांढसहा वर्षे
जास्तच दिसत आहे.”

चितूताऱ्या ते ऐकून मंदहास करीत
गोविंद भटाकडे पहात म्हणाले-“माझ्या
विषयी थडा मक्ती असल्या कारणाने
दिवाण आणि माझ्याबरोल प्रेमानुरागामुळे
महाराणी चित्रा कित्येी यथातथ्य ते
सांगू न शकले माझजीक आहे. म्हणून
विषयी नमस्तेल्या इनामदार
रघुनाथने मतक जास्त बरोबर आहे.”
“जे चित्र तुम्ही करोकलय इकडेहून
असेच काढलं. योर चित्रकार म्हणून
नावलौकिक काढविसा हे ठीक झाले!”

नंतर गोविंदभटाच्या मोठ्या माटाभाटाने
इनामदारांनी सत्कार केला.

चित्रपुपुराण

हिरण्यकश्यपाने प्रल्हादाला मिठी मारून
म्हटलं-“प्रल्हादा! तुझ्यामुळे मला
पासा हाडवेरी विष्णू त्याच्यावर सूड
उगवायला संघी मिळत आहे!” असे म्हणत
हिरण्यकश्यपाने आपली गदा उचलली
आणि नरसिंहावतार घेऊन आलेल्या
विष्णूशी झडाला पुढे सरसावला. शेवटी
नरसिंहाने भयंकर गर्जना केली आणि
हिरण्यकश्यपावर अडग मारून त्याला
उचकलले आणि सप्तमंढपाच्या द्वारे जवळ
घेऊन गेला.

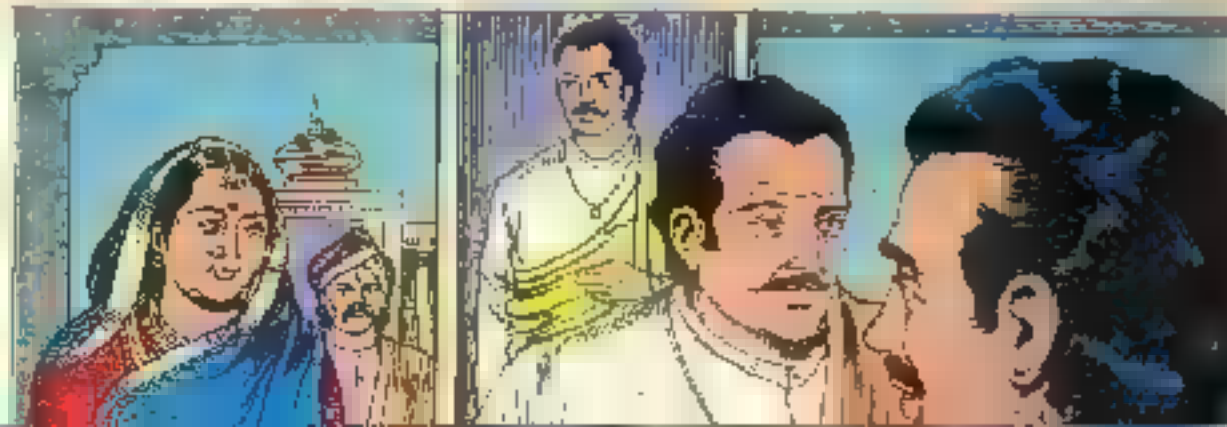
दाराच्या उंबरठ्यावर बसून नरसिंहाने
हिरण्यकश्यपाला मांडीवर उभाणे सांगितले
आणि आपल्या तीक्ष्ण नखांनी हिरण्य-
कश्यपाचे शेट फाडून त्याला ठार केले.

राक्षस वीर नरसिंहावर हल्ला करायला
बाबले. विष्णूच्याने त्यांचा संहार केला.

नरसिंहाने आंतर्घाता द्वारे स्वतःच्या
घालून घेतला आणि उस अट्टाहास
केला. ते उग्ररूप पाहून सर्व देव भयभीत
झाले. त्यावेळी प्रल्हाद नरसिंहावतार
रूपातील विष्णूचे स्तवन करू लागला.

आपल्या वडिलांची मत्स्येष्टी कमीरे
करून राज्यव्यवस्था पहा, असा प्रल्हादाला
नरसिंहाने आशीर्वाद दिला नरसिंहावतारा-
तील विष्णू अंतर्घात पावला. जयविजय
यांचा बशातऱ्हेने पहिला जन्म संपला.

विष्णूच्या आज्ञेप्रमाणे प्रल्हादाने चिरकाल
राज्य केले व आपला पुत्र विरोचन याचा
राज्याभिषेक करून विष्णूची भक्ती

दानवांचो समोरसमोर व ननिमी काव्याने अनेक युद्धे झाली. या युद्धात राक्षसांचा पूर्ण पराभव झाला. राक्षसांचे गुरू शुक्राचार्य यांनी संजीवनी विद्येचा प्रयोग करून राक्षसांना पुनर्जीवित केले.

पराभव झाल्याने बलीचे धैर्य खचले नाही. त्रिगुणित उत्साहाने त्याने राक्षस सैन्याची जुळवाजुळव केली आणि सर्व भूमंडल जिंकले आणि त्याच्यावर उत्तम तऱ्हेने राज्य चालवला आणि बलीचक्रवर्ती या नावे प्रसिद्ध झाले. शुक्राचार्यांनी त्याच्या हस्ते रामर अक्षमेघ यज्ञ करविले.

बलीचा उत्साह वाढला व त्याने स्वर्गावर स्वारी केली. त्याच्या समोर टिकाव न लागल्याने इंद्राची देव स्वर्ग सोडून अरण्याच्या आश्रयाला गेले. दिक्पाल बली चक्रवर्ती समोर नमने. बलीचक्रवर्तीचे राज्य स्वर्ग, मृत्यु व पाताळ संकांत निरंकुश झाले. बली धर्म व न्यायाने राज्य करीत असता इंद्राची आई अदिती पती कश्यप महर्षी यांच्या कडे गेली व आपली अपत्ती ने देव व इंद्र वगैरे, शुची सह अरण्यात पळविले असल्याचे सांगून त्यांना परत स्वर्गाचे प्राप्ति होईल असा काही मार्ग सुचविण्यास सांगितले.

त्यासाठी विष्णूचे स्मरण करून अनेक व अनुष्ठाने करव्यास कश्यपाने सांगितले.

अदितोने त्या प्रमाणे कृते व अनुष्ठाने करून विष्णूला प्रसन्न केले. विष्णूने तिथ्या पोटी जन्म घेऊन देवांवरचे हे संकट दूर करण्याचे वचन दिले.

त्या प्रमाणे विष्णूने अदितीच्या पोटी वामनरूपात म्हणजे एका गिऱ्याच्या रूपात जन्माला येऊन दशावतारांपैकी पाचवा वामनावतार केला.

वामन उपनयन संस्कार झाल्यावर वेदांचे अध्ययन पूर्ण करून इंद्राचा धाकटा भाऊ म्हणून अदिती मातेच्या घरी वाढू लागला. त्यावेळी बली नर्मदा तीरी सर्व यज्ञ यागात प्रेष्ट भसा विवशित याग गुंतला होता. बली मोठ मोठी दाने करीत होता.

वामन एका बटुक्या रूपे कृष्णाजिन, कमंडलू वगैरे धारण करून, एक छत्री घेऊन व चालून ब्रह्म तेज वेदव्यावर अलंकृत आहे याटाने बली चक्रवर्ती कडे आला. हळूहळू पानले टाकीत एका गोंडस बालकाला येत असलेला पाहून यज्ञमंडपातले सर्व लोक कुतूहलाने वामनाकडे पहात राहले. बली चक्रवर्ती वामनाला वानंदाने सामोरा गेला.

वामनाला पाहून बली चक्रवर्तीला झाला. त्याने वामनाला विचारले— "बाळा, कोण रे तू? तुला बटुक्यात

आम्ही पहिल्यानेच पाहातो आहे. कोठे जाण्याचा विचार आहे?"

वामन म्हणाला— "मी तुझ्याच कडे आलो आहे, राजा! मी कोणाच नाव सांगू, सर्वच माझे आहेत! परंतु मी तूत एकटाच आहे. एक भिक्षुक आहे! तुझे आज्ञांचा पण शूरवीर होऊन गेले. आपल्या पराक्रमाने तू आपली कीर्ती, जिल्ल्यात स्थापन केली आहेस!" ते ऐकून बली थट्टा करीत म्हणाला— "तुझं बोलणं मोठे विचित्र दिसतं आहे! तू माझ्या पराक्रमाच्या गोष्टी बोलत आहेस. माझ्याशी इंद्र युद्धाला तर आला नाहीस ना? मी यावेळी यज्ञ वेदाचा घेतली आहे

करण्यासाठी वानप्रस्थाश्रम म्हणू केला. विरोचनांमंतर त्याचा मुलगा बली ग्राहीवर आला. श्रीरामाराचं भयन झालं त्यावेळी उग्रधरवा नावाचा जो पोटा निवाला होता तो बलीने बळकावला होता. राक्षसांचा शिल्पकार भयामुर याने त्याला भूमीवर, पाण्यावर आणि अंतरिक्षात चालू शकणारा एक वाहन तयार करून दिलं.

अमृत त्यांना मिळू नये यासाठी जी लवाडी झाली होती त्याचा प्रतिकार करण्याच्या हेतूने वीने देवांशी युद्ध सुरू केले. अमृत प्राप्तीच्या सहाय्याने देवांनी राक्षसांना शीर्ष व आहसाने तोंड दिले. बलीचे इंद्राशी भयान युद्ध झाले. देव-

म म्हणून मला मुढाचा उरसाहही नाही।”

“हे बली वक्रवर्ती, हे तू काय म्हणतोस? तू माझ्याशी प्रहृष्ट करीत अस बोलतो आहेस! परंतु तुझ्या बोर पराक्रमान्या गोष्टी बिगडिगन्तात पसरल्या आहेत. तुझ्याशी बरोबरी मी करणार? तू जे दान करून एवढी कीर्ती संपादन केली आहेस ती ऐकून मी तुझ्याकडे एक पाचक होऊन आलो आहे।”

“अस्सं होय! मग तू काय वाटेल ते माग, मी द्यायला सिद्ध आहे।” बली म्हणाला. तेव्हां पुत्राचार्यांनी बलीला बाजूला बोलवून केले—“तो वामन

बटू नसून, स्वतः विष्णूच ते रूप आला आहे! तुला फसवून तुझे सर्वस्व हरण करण्यासाठी आला आहे! त्याचा कसलेही दाव करण्याचा विचार सोड!”

बली म्हणाला—“विष्णू सारखा पराक्रमी माझ्याकडे भिक्षुक होऊन आला आहे; हे माझं केवढं भाग्य? एवढेच नव्हे तर माझा थोडा विजयच नाही का? मी दान करण्याचं वचन दिलं आहे, आता नकार देऊन असत्य करू का?”

“आत्मरक्षणासाठी हे सत्य व हे असे मनात धरून बसतां नये! धर्माचं पालन करणं म्हणजे आत्महृत्स्थे-समान आहे।”

“त्याने माझे काही केले, मी काहीही झालो तरी तो माझा पराक्रम होऊ शकत नाही, मी दानवीर, धर्मवीर म्हणूनच म्हणविला जाईन! शिबोचक्रवर्ती शहरासो दानधूर म्हणवून वंश्याची महत्वाकांक्षाही माझ्या मनात नाही. मी देतां जसे सांगून भीतीने आतां देत नाही जसे सांगून भितरा म्हणवून घेऊ बली म्हणाला.

ते ऐकून पुत्राचार्यांना भयंकर राग आला. म्हणाले—“मी तुझा गुरू म्हणून तुझ्या हिताचे ते सांगितले व ते न ऐकतां तू सटुपदेस चिक्काऊन हुट्टाला पेटला आहेस. तर तू आपलं राज्य व सर्वस्व

वाळवून घेऊन, असा मी तुला सांग पत्ता. बली म्हणाला—“गुरूदेव! मला शाप दिलात, तो व्यर्थच झाला. कारण मी सर्व गोष्टींना तयार होऊनच दान करायला सिद्ध झालो आहे ना! गुरूच्या उपदेशाचा धिःकार करून मी जो शाप मिळविला तो विष्णूनेच देवविला ही गोष्ट त्या विष्णूला माहीत झाली आहे. आता त्याने मला अन्यायाने फसविले असे होणार नाही. तुमच्या शापाचा परिणाम मला सेवटी हिताचाच ठरेल. म्हणून मी हा शाप आनंदाने स्वीकारतो.”

ते ऐकून पुत्राचार्य निरुत्तरच झाले बली वामनाकडे लागला तेव्हां पुत्र म्हणाला—“हे दानवनाथ! विष्णू भिक्षा घेऊन तुला भिकारी किंवा आज्ञालो काय करील, माहीत नाही. तुझं हे त्रिलोकाधिपत्य, सर्व वैभव व संपदा ही इतके कष्ट संपादन केलोस? देह असेल तर तो हे सर्व उपयोगी रहाते!”

बली म्हणाला—“राज्य, संपत्ति वैभव ही शक्यत नाहीत; हो जशी आली तशीच जाणार नाहीत का? हे शरीर देखील शक्यत नसतंच!”

पुत्र म्हणाला—“तुझा हा नाश तुझ्या एकदयाचाच नाही, दानवकुळाचा आहे, हे तुला कळावला हवे!”

“एवढेच नव्हे, एका दानवकुलोत्पन्नाने धर्मचि पालन केले आणि विष्णूला भिक्षा घातली. अशी दानवकुळाची कीर्ती मुढा होईल नाही का?” असे म्हणत बली वामनाजवळ गेला.

दानवराज्ञी विद्यावलीने स्वर्णंकलशामें पाणी ओतले. सोन्याच्या ताम्हनात वामनाचे पाय घुतलेले पाणी आपल्या मस्तकावर सिंचन करून बली वामनाला म्हणाला—“हे वामनरूपा! तुझ्या सारख्याने माझ्याकडे दान भिक्षा मागायला याव हे माझं सुकृतच म्हटलं पाहिजे। तुला जे पाहिजे असेल ते माग! राज्य, संपदा, राजवाडा, मणी, सुंदर स्त्रियां, उपजाऊ

आले नाही. कारण शुक सूक्ष्म ॥ धारण करून तोटीच्या तोंडाजवळ येऊन बसले व पाणी पडू दिले नाही.

वामनाने दर्शनी काढी घेऊन तोटीत काही थडकले बसल्यास ॥ काढण्यासाठी कोरून पाडिले. त्यामूळे सुकाचायांचा एक झोळा फुटला ॥ ते एकाच झाले. अथयळा राजूला होताच बसोभ्या हाताने वामनाच्या बाजूला पाणी पडले. शानविधी पूर्ण होताच बली म्हणाला—“आतां तू मापल्या पावलांनी मोवून जागा घे!”

बापलाचा देह एकाएकी ॥ आणि त्याला विराट ॥ आले लांबी कडी एकाही बाकली ॥ सर्व पृथ्वी एका पावलाने व्याप्त झाली. वामनाच्या विराटच्या पावलाची सावली सर्व भूतलावर पसरली व सर्वत्र अंधकार पसरला. नंतर सर्व आकाश दुसऱ्या पावलाने मोजले गेले. सूर्यचंद्र व सर्व नक्षत्रमंडल त्याच्या पावलाला लागलेल्या रेणुकासारखे दिसू लागले. तेव्हा ब्रह्मदेवाने ॥ कमंडलातल्या पाण्याने विष्णुपादावर अभिषेक केला. त्या विष्णुपादावरून घसरून जे पाणी वाहू लागले ते जाकाशवंगा होऊन स्वर्गात मंदाकिनी नामे वाहू लागले.

“बली चक्रवर्ती! मी आपले तिसरे पाऊल कोठे ठेवू?” असे त्रिविक्रम वामनाने

जमीन सर्व साम्राज्य, किंबहुना माझा हा देह सुद्धा तुझाच आहे!”

वामन म्हणाला—“हे महाबली, जरा-यांचे। तू हे सर्व जे म्हणालास त्याची मला काय गरज? कृष्णांजन घोरण करणाऱ्या माक्यासारख्या बह्मचाऱ्याला कसत तीन पावलां एवढी जागा मला पुरे! तीन पावला एवढी जमीन ही दिगन्तपर्यंत पसरलेल्या साम्राज्यातला अगदी लहानसा तुकडा सुद्धा मला तो त्रिलोक मिळाल्यासारखाच आहे!”

“ठीक तर ती तीन पावलांवर जागा घे!” असे म्हणत बली जलकलनाने अर्घ्य देऊ लागला तेव्हा तोटीतून पाणीच

विचारले. बली म्हणाला-“हे त्रिविक्रमा! हे प्रहा, माझे डोके, पावर ठेव!” असे म्हणत बलीने समोर डोके धाकविले.

विष्णूने आपले बिराटरूप सोडले आणि स्वस्वरूप धामनरूपे प्रकट होऊन आपले तिसरे पाऊल बलीच्या डोक्यावर ठेवले. म्हणाला-“बली, माझ्या दोन पावलांनी पृथ्वी आणि आकाश दोन्ही व्याप्त केले पण तिसरे पाऊल तुझ्या सर्व डोक्याला ही व्याप्ति करू शकत नाही!”

तेव्हा प्रल्हादाने येऊन म्हणजे-“माझा मातू बली तुला सन्न होऊन शकत नाही! त्याच्यावर करुणा, कृपा करा!” या प्रल्हादाने विनविले.

बलीची राणी विष्मादली म्हणाली-“हे धामन खेड्या! माझ्या पतीस कोणत्याही प्रकारची हानी होणार नाही, असा अनुग्रह करणेच तुला योग्य होईल!”

धामन म्हणाला-“माते! कोणालाही तुझ्या पतीस केव्हाही कशा प्रकारची ही

हानी करणे शक्यच होणार नाही. म्हणून तर मी एक याचक होऊन आलो व धान मागितले; त्याचे धर्मबल जसेच आहे!” नंतर प्रल्हादाकडे वळून म्हणाला-“बली मला किती प्रियपात्र आहे, माहीत आहे का?” असे म्हणत विष्णुकपात लांब वेताच्या दंडा सहित प्रकट झाला.

नंतर म्हणाला-“हे बली बकवर्ती! आजपर्यंत तुझी बरोबरी करू शकेल असा कोणी अग्रगण्य नाही व पुढेही जन्मणार नाही! आदर्श धामन चक्रवर्तीत तुझे नाव प्रथम राहिल. मी तुला सुतळांत पाठवीत आहे. पाताळ लोकांचा अधिपती म्हणून राहतील आणि शांति सुखपूर्वक चिरंजीवी होशील. तुझी राणी, तुझे आजोबा प्रल्हाद तुझ्या बरोबरच राहतील. तुझ्या मुतालाचे द्वारावर मी सर्वदा दिसेन व सर्वदा दंडपाणी म्हणून सर्वांचे रक्षण करीत तुझे रक्षण करीन!” असे म्हणत धामन अंतर्धान पावला.

तीन प्रश्न

एकदा एका विचार करीत असता सहज आले, कोणतेही केव्हा मुक करावे? कोणाचा अनुसरण करण्यासारखा उत्तम धर्म कोणता? त्याने या प्रश्नांची गो उत्तम उत्तरे देईल मोठे मिळेल असे दवंडी विटवून राज्यभर जाहीर केले.

दवंडी ऐकून थुफकळ विद्वान मंडळी राजाकडे आली. कोणतेही काम केव्हा मुक करावे, प्रश्नाचे उत्तर काही जणांनी दिले की, पंचांग पाहिले तर शुभ मुहूर्त कळतो. काही जण, जे काम जसेल त्याला अनुरूप योग असतो म्हणाले. आणखी काही जण म्हणाले, गरजेप्रमाणे काम बांधी किंवा नंतर करावे लागते!”

कोणाचा सल्ला घ्यावा प्रश्नाचे उत्तर काही जणांनी मंत्र्यांचा सल्ला घ्यावा असे दिले. आणखी काही जणांनी विद्वानांचा

सल्ला घ्यावा, म्हटले. काही जणांनी सामंतांचा सल्ला घ्यायचा सांगितले.

उत्तम धर्म कोणता या प्रश्नाचे काही जणांनी शास्त्रज्ञान संपादन करणे सुचविले तर काही जणांनी प्रते अनुष्ठाने करण्याचा सल्ला दिला. आणखी काही जणांनी बुद्ध करणेच श्रेष्ठ धर्म सुचविले.

इतक्या जणांनी इतकी उत्तरे दिली, परंतु राजाला रथातले एकही उत्तर समाधानकारक वाटले नाही.

राजधानीला लागून एका जंगलात एक ऋषी रहात होते आपण त्यांच्याकडे जाऊन प्रश्न विचारून पहावे, असे राजाला वाटले.

ते ऋषी आपल्या आवामावाहेर कधी पडत नाहीत आणि सामान्य लोकांनाच प्रवेश आहे, असे राजाला कळले. म्हणून राजा सामान्य प्रजेच्या देवात,

दरोबर काही मंगरक्षकांना घेऊन गेला. बाहेरच तो धोंडभावकृत उतरला आणि एकटा आश्रमात गेला आणि ऋषींच्या पर्णशाळे जगळ्ळ आला.

त्या वेळी ऋषी पर्णशाळेच्या समोर लावलेल्या झाडांची आळी साफ करीत होते. राजाने त्यांना नमस्कार केला व तो नमस्कार स्वीकारून ऋषी आपल्या कामात गळे गेले.

राजा त्यांना नम्रपणे म्हणाला—ऋषी वर्य, मी आपणाला तीन प्रश्न विचारून त्यांची उत्तरे आपणांकडून मिळतील या आशेने आलो आहे. कोणतेही काम केव्हां सुरु करावे? कोणाकोणाचा सत्का मान्य

करावा? आचरणात आनण्यासारखा उत्तम धर्म कोणता?"

राजाने प्रश्न ऐकेंपर्यंत स्वस्थपणे बसलेले ऋषी उत्तर न देता पुन्हा आपल्या कामात गळे गेले. तेव्हां राजा त्यांना म्हणाला—“आपण पोडी विखांती घ्यावी, मी आपले काम करतो.” राजाच्या कुदळ देऊन ऋषी अमिनीवर उताणे निवले.

राजाने चार बाळी लपून गवत बगरे काढून झाडांना पाणी [] तयार करून ठेवली आणि पुन्हा आपले तीन प्रश्न ऋषींना विचारले. परंतु ऋषीने उत्तर दिले नाही आणि राजाच्या हातातून सुरुवे घेऊ लागला. राजाने सुरुवे दिले नाही. भूयास्त होईपर्यंत राजा आळी करीत राहला. काम संपले. राजाने सुरुवे आली अमिनीवर ठेवले, आणि ऋषीला म्हणाला—“ऋषीवर्य आपण कोर जागी धुकून म्हणून आपली कीर्ती ऐकून आपल्या धोकांचं सभाषान मिळावं म्हणून आपणां कडे आलो आहे. आपणांला ते [] नसेल तर सांगावे, मी आपल्या वाटेने निघून जाईन.”

“कोणीतरी येतो आहे, पाहण्या तरी विशेष काही आहे का!” ऋषी म्हणाले. राजाने भागे वळून पाहिले तेव्हां त्याला अंगलातून एक माणूस येत असलेला दिसला. तो आपले पोटा दोन्ही हातांनी घट्ट आवळून

घरून येत होता. त्याच्या हातांच्या बोटां-
तील फटीतून [] बाहेर येत होते. तो
राजा होठा तेवपर्यंत कसाबसा आला आणि
कमून बेसुद्ध होऊन पडला राजाने व
महर्षीने त्याचे रुपडे बाबूला घाकून पाहिले
तर त्याच्या पोटातला पोठी जखम आलेली
दिसली. राजाने बराच वेळ पाण्याने ती
जखम धुतल्यावर स्थाने काही तरी प्यायला
मागितले. राजाने पर्णशाळेत जाऊन
पाणी आणून त्याला प्याविले.

इतक्यात सांगला काळोस पडला. राजा
[] ऋषी दोघांनी मिळून त्या []
अक्षतोस पर्णशाळेच्या आतल्या बाबूला
उचकून नेले. [] हाताचीच उशी []
शोपला आणि उजाडस्यावर उठला.

राजा जागा झाल्याचे पाहून तो []
आलेली व्यक्ती काटेवरून उठून म्हणाली—
“महाराज, [] क्षमा करावी!”

“तू कोण? तुला मी [] क्षमा
करावयाची?” राजाने विचारले.

“आपण मला ओळखत नाही, परंतु मी
आपणांस ओळखतो. तुम्ही एकदा []
बडेल भावाला काफी दिलीत आणि त्याची
सर्व इस्टेट स्वाधीन [] घेतलीत. तेव्हां
मी आपल्याला ठार करून मूड उगवायचे
ठरविले होते. म्हणून मी आपला अंगू
आहे. आपण ऋषींच्या दर्शनाला गेले

असल्याचे ऐकून आश्चर्यातून आपण परतला
त्या वेळी वाटेत आपल्याला ठार करण्याच्या
हेतूने मी एका झुडपात लपून बसलो होतो.
परंतु आपण आला नाहीत, [] पाहून मी
झुडपातून बाहेर आलो व आपणांना
गोपन निघालो. परंतु आपल्या मंगरक्ष-
कांनी मला ओळखले आणि माझ्यावर चार
केला. [] कसातरी त्यांच्या हातातून
निसडून आलो. परंतु तुम्ही माझी जखम
धुऊन रक्त बांबविले. तसे तुम्ही केले
नसले तर रक्ताव होत राहिला असता []
मी मेलो असतो. मी आपणांला ठार
करायला निघालो होतो, या उलट आपण
[] रक्षण केलेत. आता तुम्ही मला

चिवंत सोडलेत तर माझी घुले आपले बास म्हणून करायला तयार राहतील!"

आपल्या शत्रूंची इतक्या सहजी मंत्री जोडली गेल्या बद्दल राजाला फार झाला. राजाने त्या व्यक्तीला पाठवून चिकित्सा करून त्याच्या मावाची इस्टेट परत करण्याचे वचन दिले.

राजा पर्णशाळेतून बाहेर आला त्यावेळी ऋषी आळी करीत असलेले दिसले. राजाने जाऊन नमस्कार केला. विचारले— "ऋषीवर्य! माझ्या प्रश्नांची उत्तरे आपण दिली नाहीत!"

ऋषी हसून म्हणाले— "तुझ्या सर्व प्रश्नांची उत्तरे मिळाली आहेत. कळली नाहीत का? माझा असतत्पणा पाहून माझी कीव येऊन स्वतः झुरपे येऊन आळी करीत राहिलास. निधून गेला असतास तर त्या माणसाने तुला बघ केला म्हणून त्या संदर्भात काम सुरू करायला योग्य वेळ किंवा मुहूर्त कोणता तर तू आळी केलीस तो. तुला योग्य

व्यक्ती पाहून हाता, ती माझा मावा म्हणून मला केलीस ठेव योग्य होय! नंतर तो माला त्याची तू सेवाबुध्दा केलीस ती वेळच योग्य मुहूर्त. योग्य व्यक्ती तो मनुष्य आणि त्याला तू मदत केलीस हाच तुला योग्य धर्म. तेव्हा लक्षात ठेव, मांगणी वेळ किंवा मुहूर्त आढावा या क्षणीच! कारण त्याच क्षणी आपल्या अंगात वाक्ती असते. त्यानंतर काय होईल कोणत्या माहोत? नंतर सत्ता देणारा कोण, हा प्रश्न आपल्याला इतर किती असले तरी काय कायदा? ते वेळेवर भेटतीलच याची शाश्वती? नंतर मुख्य धर्म काय? जवळच्या व्यक्तीला करणे हाच धर्म होय! व्यक्तीला मदत करणे हाच धर्म!"

राजाला सर्व प्रश्नांची समाधानकारक उत्तरे मिळाल्याबद्दल फार आनंद झाला. राजाने ऋषीचे आभार मानले आणि राजधानीत परतला.

वेद्याला पडलेला त्रास

वेद्यक शास्त्रात अगर धन्वंतरी म्हणून पावलेल्या नारायणशास्त्र्यांना एके दिवशी अर्घी रात्र उभटल्यावर, सुमारे एका कोसावरच्या कमलापूर गांवच्या जमिनदाराकडून निरोप को जमिनदार माहेबांच्या बाबारी बविलांना पहिल्या मागे.

तो निरोप वेद्यक वेद्यांच्या नोकरीला नारायण शास्त्र्यांनी म्हटले— "कायरे, जरी रात्र उभटली, बंदी पडली आहे, तरी मुदत नाही तर पण पाकी कोठे आहे?"

"मालक घाईत ही गोष्ट विसरले. आपण बास जावे लागणार!" नोकर म्हणाला.

नारायण शास्त्र्यांनी अनेक एका बैसाची एक गाडी ठरविची आणि कमलापूरला काटेत सोडले. बडू कवे काळोख आणि बंदीमध्ये त्रास सोडून त्यांना रायपीट जमिनदाराच्या बंदी जावे लागले. आऊन पाहिले तर जमिनदाराच्या बडिमांना तसे काही मागे नव्हते. प्रकृती तशी बरीच दिसली. नारायण शास्त्री जमिनदाराला म्हणाले— "तुम्ही सर्व मातेबाइकांना बोलावून!"

बाबांच्या असल्याशिवाय नारायण शास्त्री असे सांगणार नाहीत असा विचार जमिनदाराने बैनगावचा, वेणे, पालव्या पाठवून गावात राहणाऱ्या सर्व मातेबाइकांना बोलावून घेतले.

नारायण शास्त्र्यांनी जमिनदाराला एक ओषधाची पुढी दिली आणि बाहेर दाराने एक पाचवी रिकामी होती तीठ बसले. बडिमांची तफ्फेत इतकी गंभीर असल्याने वेद्यक्या का निघाले, जमिनदाराला कळना. म्हणून त्याने त्यांना आऊन विचारले— "माझ्या बाबांच्या जिवाला तसा काही छोका नाही ना?"

"तसं काही असतं तर मी निघालों असलों? या मध्यरात्री भला एकवे पावला किती वास झाला हे तुम्हांला कळावे म्हणून मी तुमच्या सर्व गिरे मंडळींना मातेबाइकांना बोलावता सांगितलं." एवढे वरगुन शास्त्री निघाले.

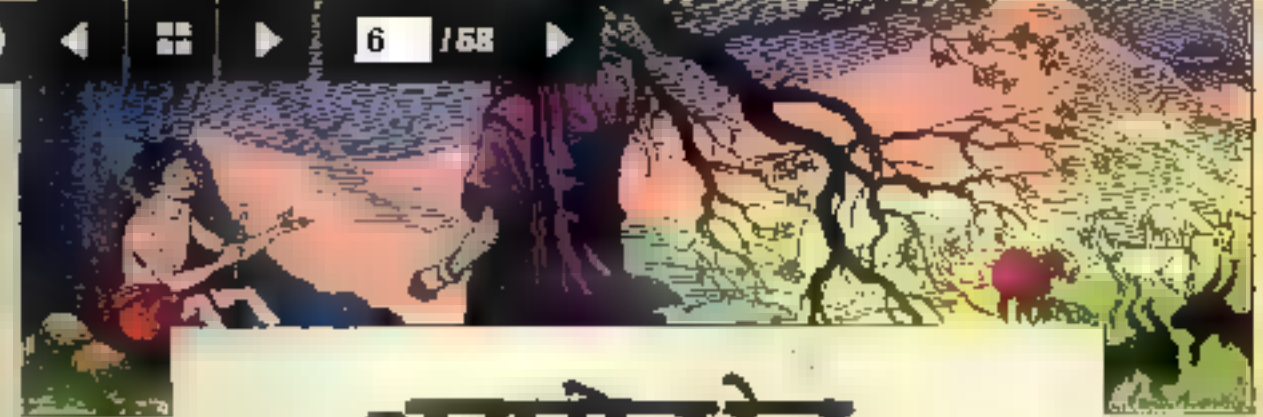

अगाध समुद्राच्या तळातला ठेव

इ. स. १६२२ या वर्षी जर्मिनीत एलॉरिडा सामुद्रधुनीत एक मोठे शुकान आले होते. तेथून सेंटा मार्गरेटा आणि बटाका नांवाची स्थानिक बसवने उजवती आणि तीनशे ऐंशी खलाशांहून सुमारे सहाशे कोटी शनिसे किमतीने सोने समुद्रात बुडाले. त्यानंतर भेस फिरवत निघीचा शोध साधपारा जर्मनक समुद्राच्या तळाशी पडलेल्या त्या सोन्यातले शहा टक्के सोने काढू शकला.

अनमोल ठेव

फार पूर्वी विक्रमसेन नावाचा राजा अमरावती राज्याचा अधिपती होता. त्याच्या मनात 'हाजी हाजी' करणाऱ्या अधिकाऱ्याविषयी थोडादेखील प्रेम किंवा आदरभाव नव्हता. त्याने नेहमी राजाची खुतामद करीत - "तुम्ही इन्दासारखे चंद्रागारखे आहा! आपल्या राज्यात आपली प्रजा स्वर्गमुख उपभोगीत आहे!" वगैरे राजाला हे मुळीच नसे.

म्हणून राजा मधून मधून वेध पालटून राज्यात हिडे. तो एखाद्या सामान्य प्रजेसारखा दिसे. प्रजा आपल्या राज्यात खरोखरीच सुखी आहे की कष्ट भोगते आहे, हे त्याला प्रत्यक्ष पहायला मिळे. त्याला राजभोगापेक्षा खेडोपाडी जे अन्न मिळे तेच जास्त रुचकर वाटे.

एकदा राजा वेध पालटून एका जंगलातून जात असता त्याला कोणीतरी

दूर पावा वाजवीत असल्याचा आवाज ऐकू आला. राजा तो आवाज आला त्या दिशेने चालू लागला. थोडे अंतर चालून नैऋत्येवर राजाला एक धनगराचा मुलगा दिसून पावा वाजवीत असल्या दिसला. त्याचे वय सुमारे सोळा वर्षांचे होते. जुने काढके कपडे घालून तो मुलगा असला तरी तो मुलगा एकाद्या राजनिष्ठ्यासारखा होता. आपल्या सारखा वेध पालटून कोणी युवराज तर नसेल, असा संशयही राजाच्या मनात आला. राजाने त्याच्याशी बोलून जवळशी करून पाहिले तेव्हा त्याचे आईवडील फार गरीब असल्याचे त्याला कळले.

त्या धनगराच्या मुलाचे नांव सांब होते. राजाने विचारलेल्या सर्व प्रश्नांची त्याने योग्य ती उत्तरे दिली. त्याला कपट, लपवाळपणे काही एक माहीत नव्हते.

वाळवंटात देवमासे

जिथोळे फॅक्स या भूगर्भ जालज्ञाचा सहाराच्या वाळवंटात तेलाचा शोध काढीत असता देवमासाचे अवशेष सापडले. सुमारे चार कोटी वर्षांपूर्वी जिवंत असलेल्या देवमासाच्या अवशेषांमधून दगड रूपात पायटलंभे मासे, मगरी यांची हावे सापडल्यामुळे सहाराचे वाळवंट (आफ्रिका वगैरे) एक महासागर होते कळते.

तुम्हाला माहीत आहे का?

१. सोव्याचे जुने नाव काय?
२. आपा हे नाव कसे आले?
३. दार्जिलिंगला ते नाव कसे मिळाले?
४. काशी हे एकच नगर असून त्याला काशी आणि वाटगती अशी दोन नावे कशी बाली?

१. आगिया कडात सर्वात मोठे पुस्तकाचे उच्चार कोणते?
२. मगात सर्वात उंच जागो वसवेल्या राजे स्वतःचा नाव काय?
३. अगात सर्वात मोठी संयुक्तमंडळी जगाची मशीन कोठे आहे?

"साब, तू माझ्या बरोबर येणील का? मी तुझ्या अन्नवस्त्राची सर्व व्यवस्था करून देऊन तुला नोकरी देतो" राजा म्हणाला. सांबने हौकार दिला.

अमरावती नगरीत पोचल्यावर राजवाड्यात पाऊल ठाकल्यानंतर आपल्याला घेऊन आलेला थोर पुरुष त्या देशाचा राजा असल्याचे सांबला कळले. त्याने मनातल्या मनात राजाचे आभार मानले.

सांबने वनगराचे कपडे काढून राजाला सोमनील अशी वस्त्रे वारण केली. रत्नामूषणे घातली. एक सुंदर फेटा बांधला. त्याला लिहिता वाचता येत नव्हतं की राजसमेत बोळताही येत

नव्हते. त्याला सर्व शिदण देण्यात आले. काही काळ लोटल्यावर राजाने सांबला आपल्या सजिन्याचा अधिकारी म्हणून नेमले. कोटखावची रुपयांच्या अनमोल वस्तु असलेल्या सजिन्यावर सजिनदार म्हणून सांबलून निवासपात्र पाणून राजाला दुसरा कोणो दिसला नाही.

सजिनदाराचे पद ग्रहण करण्यापूर्वी सांब राजाच्या परवानगीने एकदा आपल्या गावी जाऊन आई वडिलांना भेटून आला. तो प्रदेश आणि तेथील सर्व वस्तु मन भक्कन पाहून आला. त्याने त्या मनसोबत बाजवून घेतला. मंतर नालेबाइकांचा, मित्रांचा आणि सर्वांचा निरोप घेऊन कामावर धनू झाला.

त्याच्या नालेबाइकांनी त्याला विचारले- "राजाचा दरबार कसा आहे?" त्याचे उत्तर देत तो म्हणाला- "तुम्ही राजदरवारी नोकरी करण्याचा विचारही मनात आणू नका. तुम्ही आहंता ते सुख तुम्हाला राजदरवारी मिळणार नाही."

त्यानंतर सांब अमरावतीला गेला आणि सजिनदाराचे पद स्वीकारले.

काही लोटल्यावर राजा परलोकी गेला व त्याचा मुलगा राजा राजाच्या अधिकार्यांच्या डोळ्यांत सांबला मिळालेले ते पद नेहमी छलत असे.

आतां नवा राजा मिहामनावर आल्याबरोबर ते अधिकारी राजाचे कान भरू लागले. "महाराज, आपल्या वडिलांचा विश्वास संपादन करून या सांबने सर्व सजिना रिकामा केला आहे. म्हणून सतत नवर ठेवणे आवश्यक आहे!"

बापले अधिकारी हिताची म्हणून एखादी गोष्ट सांगू लागले तर राजा दुर्लभ कसे करील? म्हणून राजाने विचारले- "सांब जी लबाडी करतो आहे किंवा त्याने झेली आहे ती बाहेर काढण्यासाठी काही सुचवाल की नाही?"

"आपल्या आजोबांच्या काळातली रत्नसंचित मूठ एक तलवार सजिन्यात होती. ती आणून दाखवायला सावादी!" एका कट करणाऱ्या अधिकार्याने मुचविले.

राजाने सांबला बोलावून आजोबांच्या काळातली रत्नसंचित मूठ असलेली तलवार आणून दाखवायला सांगितले.

सांब म्हणाला- "महाराज, आपल्या वडिलांनी तलवारीच्या मुठीतली रत्ने काढून त्यांची आभूषण करविली आहेत."

तो गोष्ट सरी असल्याचे सिद्ध झाले. त्या गोष्टीस साक्षीदार पुष्कळ जण होते.

राजा वृष्ट अधिकार्यांना म्हणाला- "सांब तर या बाबतीत पूर्णपणे निर्वोदी दिसतो आहे!"

"महाराज, सजिन्या वस्तुंची यादी करून घेऊन यायला सजिन दाराला सांगावे. जुन्या यादीची जुळवून ही नवी यादी पहावी. ज्या वस्तु पहाऊ नाल्या असतील त्यांच्या संबंधी जाब विचारावा!" अधिकार्यांनी सुचविले.

राजाने सांबने सर्व वस्तुंची यादी तयार करून आणली. ती जुन्या यादीची जुळवून पाहिल्यावर एकही वस्तु पहाऊ नाल्याचे आढळले नाही. राजाने स्वतः आपल्या अधिकार्यांसह तपासणी केली

होती. खजिना पाहून राजाला फार आनंद झाला. सर्व वस्तू यथास्थान सुंदर तऱ्हेने नीटनेटव्या ठेवल्या होत्या. म्हणून तपासणी करणे सोपे गेले व पाहणाराचा कोणत्याही प्रकारचा त्रास झाला नाही.

राजा खजिन्यातून बाहेर पडण्यापूर्वी सांबने जी अवस्था केली होती ती उत्तम अवस्थ्याचे सांगून निघणार इतक्यात बुध्द अधिकाऱ्यांनी भितीला एक कपाट बोर घट्याच्या मारणे असल्याचे दाखवून त्यात काय ठेवले आहे ■ दाखविण्यास सांगितले.

राजाने ती बोर बरबाजा उघडण्यास सांगितले. नंतर विचारले-“त्या वस्तू मू दिलेल्या यादीत का दिल्या गेल्या नाहीत?”

“महाराज, क्षमा करावी. त्या जागी ठेवलेल्या सर्व वस्तू म्हणजे माझी अन्मोल ठेव आहे. म्हणून आत्माला दिलेल्या यादीत त्यातली एकही वस्तू नाही.” सांब म्हणाला.

ते ऐकून अधिकाऱ्यांनी केलेल्या सर्व तक्रारी ऐन्या आर्हेत म्हणावयाच्या जसे

राजाला वाटले. म्हणून राजा दरडावून म्हणाला-“प्रथम ते दार उघड!”

सांबने ते लोखंडी दार उघडले. त्या मागच्या भितीतल्या खोसगट जागी धनगराचे एक कांबळे, जुन्या वाहणा आणि एक ■ आडळला.

राजा आपखंयचकित होऊन पाहू लागला. “हीच ■ म्हणालास ■ अन्मोल ठेव!” राजाने विचारले.

“महाराज, मी आपल्या दडिलांच्या काळात बरबारी नोकरीला लागलो त्या पूर्वी माझी इस्टेट ती एवढीच होती. मी मुक्ती होतो, तो नोकरीला लागलो त्या पूर्वीच्या काळातच.” ■ म्हणाला.

सांब म्हणाला ते ऐकून राजाने डोळे चांगले उघडले. सांबवर पयत राजाचा जेवडा विश्वास होता त्याहून जास्त विश्वास कनकसेन राजाचा बसला. त्याच्या विरुद्ध चाहूड्या सांगणाऱ्यांना राजाने दरबारातून काढून लावले.

[३]

[विंगळच्या मधलीने पयपाय तरोबरातून रोज मगरीची वित्त सक्कन बाहेर आला नंतर विंगळचा अध्याय परिषद वेळन चन्मूक पर्वतावर बरीबर चन्मायला सांगितले आणि ■ पठिमाच्या व्हड गुप्तरी महामात्रिक ताबाच्या मंत्रकेन्यावियरी सांगितलेला वृत्तात विंगळचा सांगितला. पुढे...]

चन्मूक पर्वताच्या गुहेत वाहणाऱ्या एका नदीच्या दोहात एक जुनाट ■ के देऊळ होते. त्या देवळात महामात्रिक नावाच्या एका मोठ्या मांत्रिकाने समाधी घेतली. त्याने समाधी घेतली त्या जागी तीन विशिष्ट अशा वस्तू होत्या. त्यातली पहिली म्हणजे त्याच्या बोटालील अंगठी! ती अंगठी घाटण करणाऱ्याला जमिनीतले काहीही, उदाहरणार्थ पुरलेला ठेव दिशत

असे. दुसरी वस्तू म्हणजे हिरेजडित मूठ असलेली एक तलवार! त्या तलवारीतून उडणाऱ्या ठिणग्यांमुळे, किती ही मोठा पराक्रमी राजू असो त्याचा नाश करायला त्या ठिणग्या समर्थ होत्या. तिसरी वस्तू म्हणजे सोन्याचा एक भूगोल! तो भूगोल ज्याच्या जखळ असेल त्याने तो भूगोल फिरविला तर जगातील कोणाही देश काबीज करावयाचा झाला तर त्याला ते

“मंसेरा”

करणे जणार्थात शक्य होते. त्या संनवषाती असलेल्या अनमोल वस्तू होत्या.

परंतु महामायिकाच्या हातातून त्या तीन वस्तू मिळवायच्या झाल्या तर प्रथम चिलका सरोवरात नगरीच्या पिल्लांच्या रूपे राहणाऱ्या त्याच्या शिष्यांना पकडून आणायचे असे म्हटल्यावर माझ्या अंगावर गहारे उभे राहिले. पोर संभवेता असलेल्या महामायिकाच्या शिष्यांशी, त्यांत ॥ नगरीच्या रुपात सरोवराच्या तळाशी असणाऱ्या युद्ध करणे कसे शक्य होईल?

“आमच्या वडिलांच्या गुरूने एकदा सांगून आम्हा तिघांच्या नोंदकडे खोद नजरेने पाहिले. चिलका सरोवरात नगरीचे रूप धारण करून राहणाऱ्या महामायिकाच्या शिष्यांना पकडून आणायचे असे म्हटल्यावर माझ्या अंगावर गहारे उभे राहिले. पोर संभवेता असलेल्या महामायिकाच्या शिष्यांशी, त्यांत ॥ नगरीच्या रुपात सरोवराच्या तळाशी असणाऱ्या युद्ध करणे कसे शक्य होईल?

“माझे ॥ दोघे भाऊ सुद्धा माझ्या ॥ घाबरून गेले होते. मूक आम्हां तिघांकडे पाहूनच अणु काही मोठ्याने हसून म्हणाला—“महामायिकाच्या शिष्यांना जिकायला ॥ पूर्वी सांगितलेल्या पिंगळ कोळ्याची तुम्हांला जगली मदत मिळेल. परंतु या प्रयत्नात कदाचित् तुम्ही स्वतःचे प्राणही गमावून बसाल. हो गोष्ट मी तुम्हाला आधीच सांगून ठेवतो!”

“आम्हां तिघां आचंडांपैकी सर्वांत प्रथम मंडन घीर करून म्हणाला—“मी तयार आहे, या गोष्टीस! आमच्या वडिलांनी मागे सोडलेले मंत्रग्रंथ मला माझ्या प्राप्तेसाठी जास्त प्रिय आहेत!”

“त्याने असे म्हटल्यावर मला आणि अनुरूपला सुद्धा धीर आला. आभार साहस वाढले. आम्ही त्या महामायिकाच्या

शिष्यांशी दोन हात करायला तयार आहो! असे म्हटले. तेव्हा गुरूने चिलका सरोवरावर आण्याची वाट आम्हांला सांगून तुझ्या करवी आपले हात पाय बांधवून सरोवरांत ॥ आम्ही ॥ करावयाचे हे विस्तृतपणे सांगितले.”

“बरे ॥ मी तुम्हांला जी मदत करायला हवी होती ती केली ॥ मी थल्लूक पर्वतावर तुमच्या बरोबर येण्याची परत काय?” पिंगळने विचारले.

तो प्रश्न ऐकून काही वेळ विचार करून पिंगळच्या साटावर ॥ ठेवून आणि मंत्रीचा ॥ आणून म्हणाला—“पिंगळ! तुला माझी भीती वाटते आहे असे दिसते आहे. परंतु ॥ लक्षात ठेव, माझ्याकडून तुझे नुकसान तर काहीच होणार नाही. उलट होईल तो पुष्कळ कायदाच होईल! महामायिकाने समाधी घेतली आहे त्या पद्धत्या देवळात तुलाच प्रवेश करावयाचा आहे. ते काम आपली कोणाच्या हातून होण्यासारखे नाही!”

“मला कोणत्याही प्रकारचा त्रास किंवा माझे नुकसान होणार नाही याची तू ॥ घेऊन हवी देतोस का?” पिंगळने ॥ विचारले.

पद्मपादने तशी स्पष्ट घेतली. तेव्हा पिंगळला आईची धाडवण आली. “मी

थल्लूक पर्वतावरून किती दिवसांनी परत येईन?” पिंगळने विचारले.

“दोन महिन्यांनी; त्याहून जास्त वेळ थापणार नाही. परंतु तू तिकडून बरी परत येतील तेव्हा थळा राहणार नाहीस. तुला मी या जगातला सर्वांत श्रीमंत करून टाकीन. तुला हे मी वचन दिले आहे ना?” पद्मपाद म्हणाला.

“तू ते तेव्हा म्हणालास ते राहू दे. मी जातां या वेळी इतका गरीब आहे की माझ्या जवळ फुटकी कबडी सुद्धा नाही, मी दोन महिने बरी गेलो नाही तर माझी आई आणि भाऊ कसे जगतील?” पिंगळने विचारले.

पद्मपादने धोड्याच्या लोंगिराला लोंबत असलेली एक पिशवी काढून आणली आणि तीतून एक हजार मोहोरा काढून पिगळला देत म्हणासा—“हे पैसे तू आपल्या आईला देऊन ये, तुझी कोणत्याही प्रकारे काळजी करण्याचं तिच्या कारण नाही. उद्यां तू यान जागी यान वेळी मला येऊन घे.”

पिगळ पद्मपादने दिलेले पैसे घेऊन अल्पत आनंदाने आपल्या घरी गेला. तो घरी पोचला तेव्हा त्याचे दोघे भाऊ घरी नव्हते. त्याची आई एकटी मुलाची वाट पहात होती. पिगळने बरोबर आणलेल्या एक हजार मोहोरा आईच्या समोर ओतल्या. ती भीतीने घरघर कापू लागली.

“अरे पिगळ, इतके पैसे कोठून आणलेस रे? मला तरी मोती वाटते नाही!” आई म्हणाली.

पिगळने घडलेली गोष्ट सांगितली आणि दोन महिन्यांनी तो सुलक्ष्म परत येईल आणि त्या साठी आईने पावरध्याने काहीच कारण नाही असे आईला समजावून सांगितले.

“सांत्त्रिकांच्या डोलण्यावर व जांगुलपणावर माझा विश्वास नाही. हा पद्मपाद इतरांसारखा नाही, असे म्हणतोस. वेदाध्या कपेने तुझ्यावर कोणत्याही प्रकारचे गंवातर आत्म्याशिवाय भल्लूक पर्वतावरून तू सुलक्ष्म याचास म्हणून मी यतीस कोटी देवाना सांकडे घालते.” पिगळची आई म्हणाली.

दुसऱ्या दिवशी पद्मपादने सांगितलेल्या वेळी पिगळ चिलका सरोवराच्या काठी गेला. काठावर पद्मपाद एकटा वाट पहात बसलेला होता. त्याच्या शेजारी एका पिशवी शिवाय धोड्या किंवा इतर काही काढून नव्हते.

पिगळ पद्मपाद जवळ आल्याबरोबर म्हणाला—“काय रे पद्मपाद, आपण पावींच जायचं का?”

“पावी? ते अशक्य! भल्लूक पर्वतापर्यंत पोचायचे म्हणजे दोनतीनवो मैल आहे. एवढे प्रमाण करावयाचे म्हणजे कष्ट नाही. सामान्य बोंबे सुडां कामाचे नाहीत. दोन दिवसांनी एक पर्वतशिखर पेत आहे. त्या दिवशी पाठीवर बस। आपण जायचं

त्या पर्वतापर्यंत पोचले पाहिजे आपली बाहने ही पहा!” असे म्हणत पद्मपादने एक निश्चूट भरून माती घेतली ती मंजवून जमिनीवर टाकली.

तत्क्षण जमीन फुटली आणि तिथ्यातून ठोके वर करून रेंकत दोन गावचे बाहेर उडी मारून आली. त्यांच्या पैकी एकाच्या पाठीवर पद्मपादने आपल्या जवळची पिशवी टाकली आणि स्वतः पाठीवर बसला. पिगळ बोवा कबरला. त्याला सोडो वाटली. त्याला काय करावे सुचेलना. दुसऱ्या गावचाकडे पहात नुसता उभा राहिला. जागवा हलका हो नाही.

“पिगळा! अरे ते तुझे काढून, चढविशी पाठीवर बस। आपण जायचं

आहे ती जागा ■■■ दूर आहे. तरभग आता निघू या!" पद्मपाद हंसत म्हणाला.

"ही सामान्य गाढवे नाहीत. एक तण्टेची भुलंख आहेतसे वाटते! मला भीति वाटते, बुवा!" पिंगळ म्हणाला.

"ती सामान्य गाढवे नाहीत हे खरे आहे! मुले असली म्हणून काय झाले? आपण सांगू तशी पागतात. बायवेगाने, नव्हे मनोवेगाने ही घाबतात. मी बरोबर आहेच ना! तु भिण्यासारखे काहीच नाही." पद्मपाद म्हणाला.

पद्मपाद असे म्हणाल्यावर पिंगळला धीर आला. तो निर्मयपणे गाढवावर जाऊन बसला. लगेच दोन्ही गाढवे जोराने

रेंकली आणि काही वेळ हवेत तर काही वेळ जमिनीवर घाबली.

ठीक काळोख पडू लागल्याच्या सुमारास ते एका जंगलात पोचले. पद्मपाद ■■■ गाढवावरून उतरला व म्हणाला—"पिंगळ, आज रात्री आपण येथेच विश्रांती घेऊ या. उरलेले अंतर उद्या कापून काढत येईल." पिंगळ फार दमला होता. म्हणून तो लगेच त्या भोष्टीस कबूल माना.

तेथे हिरवळ होती तीवर काही वेळ विश्रांती घेतल्यावर पिंगळला आंघोळ करावीशी वाटली. परंतु जवळपास कोठे पाण्याचे चिन्हही दिसत नव्हते. स्थाने पद्मपादला विचारले. पद्मपाद जंगला-कडे बोट दाखवून म्हणाला—"तिकडे ■■■ एक ■■■ आहे. तिकडे जाऊन आंघोळ करावयाची आहे. तिकडे तू कोणाळा पाहिलंस तर भिभ्यान मुळीच कारण नाही." असे तो का म्हणाला हे पिंगळला मात्र कळले नाही. तो आज्ञांच्या झालून सावधपणे चालत काही वेळाने एका ■■■ त्या तलावाचे पाणी स्फटिकासारखे स्वच्छ होते. ते पाहून पिंगळला फार आनंद आला. तो धाईधाईने तलावात उतरायला घाबला. परंतु तितक्यात तो प्रदेश कोणाच्या ठरी वारोळीने हादरून गेला

करीन. ■■■...!"

पिंगळ ती वारोळी ऐकून घाबरून गेला. त्याची नजर तो आवाज आला त्या दिशेला वळली.

काळानरव एका जागी त्याला दोन मोठ्या लडकांना बांधून ठेवलेल्या साखळदंडांनी बांधून ठेवलेला एक भयंकर भाकतोचा महाकाय काळा राक्षस दिसला. पिंगळला पायापासूनची जमीन सरकल्या सारखे वाटले व मार्गे फिरव्यासाठी ■■■ मनात एक विचार आला, परंतु तेवढ्यात बळकट साखळ-दंडांनी भयंकर राक्षसाला बांधून ठेवले आहे, ही गोष्ट ■■■ आठविली. म्हणून तो ■■■ जागी धबकला.

"मालक, प्रभो! माझे हातपाय बांधले आहेत ■■■ साखळदंड तुम्ही मेहरबानी करून तोडून मला बांधवा! तुम्हांला वाटेत ती मदत करायला मी तयार आहे" अशा विनवण्या करीत त्या राक्षसाने काकुळतीने पिंगळकडे पाहिले.

तो पर्वत पिंगळला चांगला धीर आला होता. तो धीर करून त्या राक्षसाजवळ एक एक पाऊल टाकीत गेला. जवळ जाऊन पाहिले तेव्हा पिंगळला तो राक्षस जास्तच भयंकर दिसला. ताढाच्या खांबा

बांधलेला

सारखे त्याचे वाडजूड ■■■ लांब पाय, मळमासाच्या पोळ्यासारखे त्याच्या छाती-वरचे केस, हत्तीच्या कानांसारखे मोठे कान आणि भाग पासडगारे डोळे पाहून पिंगळच्या पायापासून डोक्यापर्यंतच्या सर्वगंजवर जहारे उभे राहिले.

"मालक, माझं रक्षण करा! मला बांधवा! तुम्हांला वाटेत ती मदत मी करीन. या त्रिलोकांतल्या कोणत्याही लोकात तुम्हांला आपल्या खांद्यावर बसवून मी घेऊन जाऊ शकेन," तो भयंकर राक्षस म्हणाला.

पिंगळ ते ऐकून हंसला व म्हणाला—"तीन लोकच काय चवचा लोकांना मला

पेऊन जाऊ शकेल असे एक गाऊच माझ्या खवळ आहे. तुला पाहिजे तर मू गाऊवापेक्षा भतपटीने वळकट आहेस आणि बुद्धिमान मुळा दिसतो आहेस! बरे पण तुझे नाव काय?"

"माझे नाव भल्लूक केतू!" भल्लूपणें तो महाकाय म्हणाला.

"वेपून थोड्याच अंतरावर एक भल्लूक पर्वत आहे, हे तुला माहीत आहे का?" पिगळने त्या राक्षसाला विचारले.

"भल्लूक पर्वत म्हणतोस?" असे म्हणत तो राक्षस हसला. त्याच्या हसण्यात विह्वलपणा स्पष्ट दिसत होत. म्हणाला— "मी एके काळी त्या भल्लूक पर्वताचा मालक होतो. एका मांत्रिकामुळे माझी ही दुरवस्था झाली आहे. तुम्ही मला या बंधनातून मुक्त केले तर त्या पर्वतावरचे सर्व बंधन तुम्हाला मिळेल, असे मी करीत!" भल्लूक केतू म्हणाला.

भल्लूक केतू म्हणाला ते ऐकून पिगळच्या मनात मोठे झाला. भल्लूक केतूच्या मदतीने

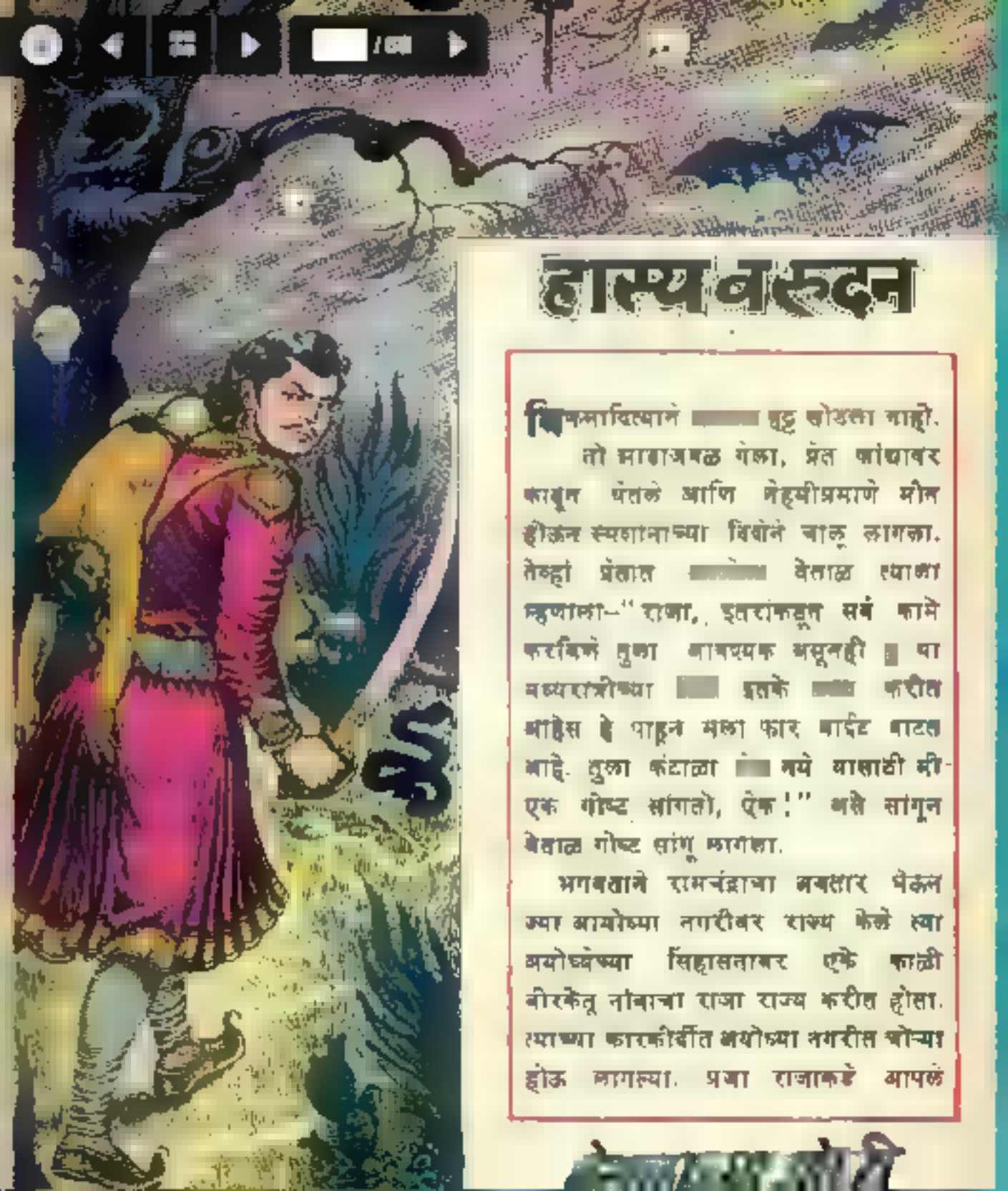
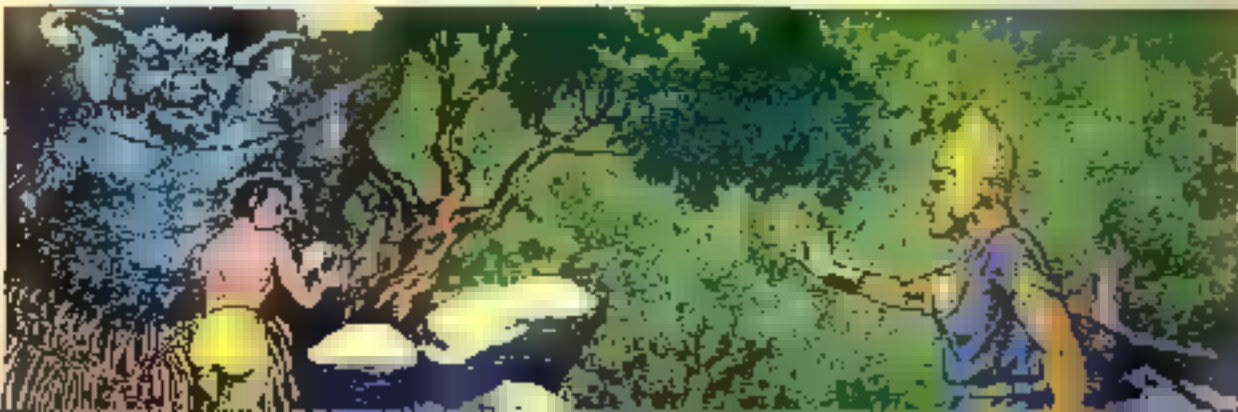
भल्लूक पर्वतावरचे सर्व बंधन आपल्याला मिळू शकेल. त्यातले काही पाहिजे तर पद्मपादाला मुळा बांटा म्हणून देता येईल.

"तर मग मी तुला साखळदंड तोडून मुक्त करतो. परंतु त्यानंतर मी कोणत्याही प्रकारे नुकसान करणार नाहीस हे कसे मानावयाचे?" पिगळने ही बाका केली.

भल्लूक केतू केविलवाण्या नजरेने पिगळकडे पहात म्हणाला— "मी म्हणालो ते केले नाही तर माझे होके कुटून माझ्या पायांवर पडेल, मला त्रास आहे. तुमचे मी कोणत्याही प्रकारे नुकसान करणार नाही, असे बचन दिल्या स्वतःचे ओढवून घेण्याव्यतिरिक्त आणखी काय होईल?"

पिगळला भल्लूक केतू म्हणाला ते करे. त्याने तमाबाध्या एक मोठा दगड उचलला आणि तोडायला निघाला. इतक्यात पाठीमागून पद्मपाद ओरडून म्हणाला— "पिगळ बाब!"

(क्रमशः)

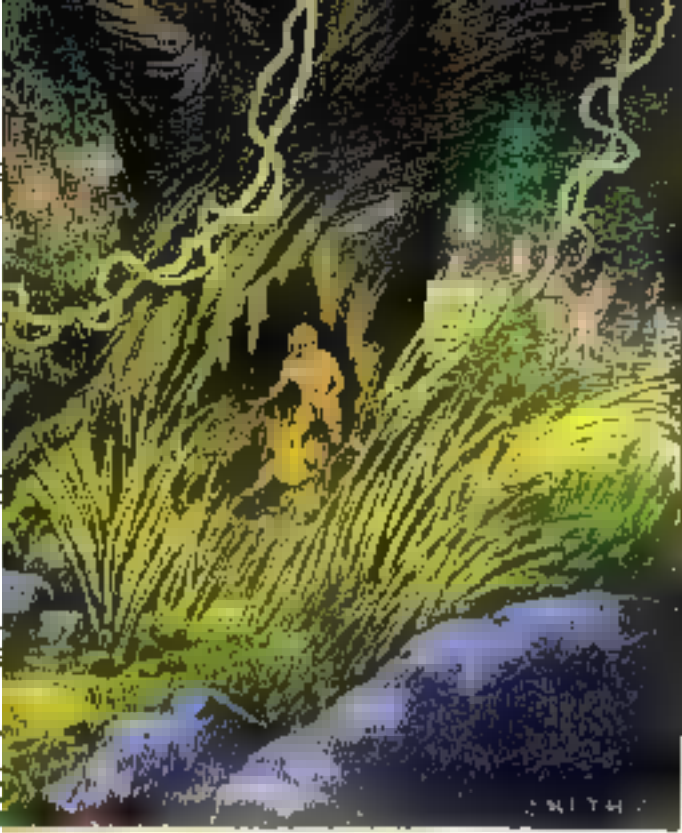
हास्य वरुदन

विजयवित्त्याने मुटू सोडला नाही.

तो माहाजवळ गेला, प्रंत पांघावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मीन होऊन स्पर्शानाच्या विषोने चालू लागला. तेव्हा प्रंतात वेताळ त्याला म्हणाला— "राजा, इतरांकडून सर्व कामे करविले तुला आवश्यक असूनही पा मध्यरात्रीच्या इतके करीत आहेस हे पाहून मला फार वाईट वाटत आहे. तुला कंटाळा नये यासाठी मी एक गोष्ट सांगतो, ऐक!" असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

भगवताने रामचंद्राचा जवळार घेऊन ज्या जयोघ्या नगरीवर राज्य केले त्या जयोघ्येच्या सिंहासनावर एके काळी नीरकेतू नावाचा राजा राज्य करीत होता. त्याच्या कारकीर्दीत जयोघ्या नगरीत चोऱ्या होऊ लागल्या. प्रजा राजाकडे आपले

पालटून राजा राघो राजधानीत हिडत अर्धता त्याला एका जागी एक भाषूत विचित्र तऱ्हेने हिडताना दिसला.

राजा तो भाषूत होता त्या चाकूला चालू लागला. राजाला जवळ येत असलेला पाहून वाटून व्यक्तीने बोड्याचा रागातच विचारले—“कोण तू?”

“मी चोर आहे!” राजाने थोडक्यात उत्तर दिले.

“तर मग सारखाच आहेस! आमच्या घरी जाऊया, बळ! तुझे मी यथोचित आतिथ्य करीन!” ती व्यक्ती म्हणाली.

राजा व्यक्तीबरोबर त्याच्या घरी गेला. ते घर म्हणजे जंगलातल्या एका गुहेत बांधलेले होते. चोराने राजाला एका सोलीत नेऊन बसायला सांगितले आणि “मी आलोंब!” असे सांगून नकाराच्या सोलीत निघून गेला.

तितक्यात एक दासी राजा होता सोलीत येऊन म्हणाली—“कोण रे बाबा, तू? या अट्टल चोराने हे गुप्तस्थान तुला कळल्यावर तुझी शंभर वर्षे मरणोच्च, समर्थ!” या शब्दांत तिने राजाला सावध केले.

राजा लगेच गुहेतून बाहेर पडला आणि सरळ आपल्या राजधानीत परतला.

त्याने आपल्या बरोबर सशस्त्र शिपायांची एक तुकडी घेतली आणि चोराच्या गुहेपरतला, चोराबरोबर राजाच्या शिपायांची मोठी चकमक उडाली आणि त्यात राजाचे पुष्कळ शिपायी मारले गेले. तरी शेवटी चोर राजाच्या हाती कैद झालाच. तो चोर राजाच्या शिपायांना घेण्याने तोंड देऊ शकला, असे तो स्वतःभूत होता.

राजाने चोराच्या मृतक्या बायल्या आणि त्याला राजधानीत घेला.

चोराची सुनचणी झाली. त्यात चोर कित्येक दिवस राजधानीभर नजरेस न पडता होता, हे छिद्र जाले. चोरोला गेलला तबे चोराच्या गुहेतील सांपडला.

राजाने चोराला कांजीची शिक्षा सांगून शिपायांबरोबर त्याला पाठवून दिले.

राजाज्ञेने शिपाई चोराला राजधानी बाहेर घेऊन जात बसतां राजधानीतल्या प्रमुख व्यापाऱ्यांपैकी रत्नदत्त नावाच्या एका श्रीमंत व्यापाऱ्याची मुलगी रत्नवती हिने चोराला पाहिले व आपल्या वडिलांना बोलावून म्हणाली—“बाबा, त्या चोराशी काही करून द्या!” रत्नदत्त ते ऐकून थक्क होऊन मुलीच्या तोंडाकडे पहात राहिला.

रत्नदत्ताला मूल नाही नाही म्हणतां एक मुलगी झाली होती. तिला त्याने खूप वाढविले होते. रत्नवतीचे पाहून किरपेक श्रीमंत वैश्य तरुणांनी तिला मागणी घातली होती. किरपेक राजकुमारांनी सुद्धा मागणी घातली होती. परंतु रत्नवतीने सर्वांना नकार दिला एवढेच नाही तिला लग्न करायलाचे नसल्याचे तिने आई-वडिलांना सांगितले होते.

रत्नदत्तने मुलीला विचारले—“तर, तर राजेराजवड्यांना सुद्धा नकार दिला होतास ना? ती या चोर लुटेऱ्यासाठीच का? याच्या सारखा नीच व दण्ड आणखी

पान्हाणे घेऊन गेली. “महाराज, आम्हांला चोरा-पासून वाचवा. आम्ही किती प्रयत्न करून पाहिले, परंतु चोराचा पत्ता लागत नाही.”

राजा बीरकेतूने आपल्या अव्यंत दुषार अया हेरांना वेध पालटून रात्रभर गस्त घालण्यास सांगितले. राजाचे शिपाई रात्रभर डोळ्यात तेल घालून गस्त घालीत असूनही चोऱ्या यथाप्रकारे होतच राहिल्या. चोर गस्ती घालणाऱ्या शिपायांच्या नजरेस पडला नाही.

चोर फार चतुर असला पाहिजे, असे वाटून बीरकेतूने स्वतःच चोराला पकडण्याचे ठरविले आणि वेध पालटून निघाला. वेध

कोण असेल? त्याला फाशी देण्यासाठी शिपाई घडून घडून जात आहेत. अशा व्यक्तीशी का तू लग्न करणार?"

रत्नवतीने वडिलांच्या म्हणण्याकडे लक्ष दिले नाही. अनेक युवराज व राजकुमार तिला मागणी घालायला आले असता रत्नदत्तने मुलीला त्यांच्या पैकी एकाशी लग्न करून घ्यायला सुचविले होते. परंतु तिने पित्याच्या डोकण्याकडे दुर्लक्ष केले व हट्ट धरून बसली.

"तो चोर असो आणि तो फाशी जावो की बंधस्तंभावर चवो, मी त्याच्याशीच लग्न करणार. त्यालाच मी पती मानते. माझे लग्न करून घ्यायचे असेल त्याला आणि त्याच्याशी माझे लग्न

चा. तुम्हांला ते नसेल तर मी त्याच्या बरोबर देहत्याग करीन. मी कोणत्याही परिस्थितीत आपल्या निष्पत्त्यामून उठणार नाही." रत्नवतीने निश्चून सांगितले.

■ ऐकून रत्नदत्त घाबरेन गेला. मुलगी हट्ट कोणत्याही परिस्थितीत सोडणार नाही, हे स्पष्ट दिसले. तो चांदत महाराज वीरकेतूच्या दर्शनास गेला व हात जोडून म्हणाला—"महाराज, आज ज्या चोराला धरले आहे, त्याला मला देऊन टाकावे. मी आपणाला त्याच्याबद्दल माझ्याकडे जे काही आहे सर्व म्हणजे अंबर कोटीचे सोने देतो!" परंतु राजाने ते माग्य केले नाही. अयोध्या राजधानीला कितीक महिने ज्याने नासवून

मोडले होते अशा चोराला सोडण्यास त्याचे मन मूळीच मानेना. रत्नदत्तने हताश होऊन घरी परतल्यावर रत्नवतीला स्नान करून बसू होऊन तयार असलेली पाहिले.

रत्नदत्त अगदी निराश होऊन मुलीला म्हणाला—"मुली, माझ्या प्रयत्नाला फळ जासे नाही. चोराला सोडायला राजा मूळीच तयार नाही. मी सर्व धन व संपदा तयार असल्याचे सांगितले, परंतु काही उपयोग झाला नाही. तुम्हां मनाप्रमाणे सन्न होणे शक्य!"

"लग्न होणार नसेल सद्गुणमन आहेच आहे!" मुलगी म्हणाली.

रत्नवती पालकीत बसून बंधुभूमीकडे निघाली. तिच्या बरोबर आई

वडीनही निघाले. ते बंधुभूमीत पोचले तेव्हा चोराच्या गळघात तेव्हाच फास घातला होता. चोर त्यावेळी जीवन मरणाच्या पथ्यदंडीत होता.

रत्नदत्त आपल्या मुलीला घेऊन चोरा जवळ घेऊन गेला ■ म्हणाला—"हे पहा रे, ही माझी मुलगी, तुम्हाशीच करायचे म्हणून हट्ट धरून बसली आहे!" ते ऐकून चोराने एकदा रत्नवतीकडे पाहिले व डोक्यातून दोन अक्षू टाकले व त्या पाठीपाठ स्मित प्राण सोडले.

रत्नवती मनाची ठरविल्याप्रमाणे पतीच्या देहा बरोबर स्मशानात गेली आणि चिता रचून तीवर पतीच्या देहाबरोबर स्वतः जाऊन बसली.

मनाने ज्या व्यक्तीस वरने होते त्याच्याशी विवाह झाला नसूनही त्याच्या देहावरील सहगमनला तयार झालेल्या रत्नवतीची पतिभक्ती पाहून कालभैरवाला आनंद झाला व प्रगट होऊन म्हणाला—
“मुली, तुझी पतिभक्ती अस्सामान्य अशी आहे. तू वाटेक तो बर माग, मी देतो!”
“देवा! मी माझ्या आईवडिलांची एकुलती एक मुलगी आहे. मी गेलं तर त्यांना पुढीनिरह्याचा यातना आयुष्यभर सहन कराव्या लागतील. त्यांना चांगला मुलगा होईल असा अनुग्रह कर. त्याला पाहून ते मला विभरतील.” रत्नवती म्हणाली.

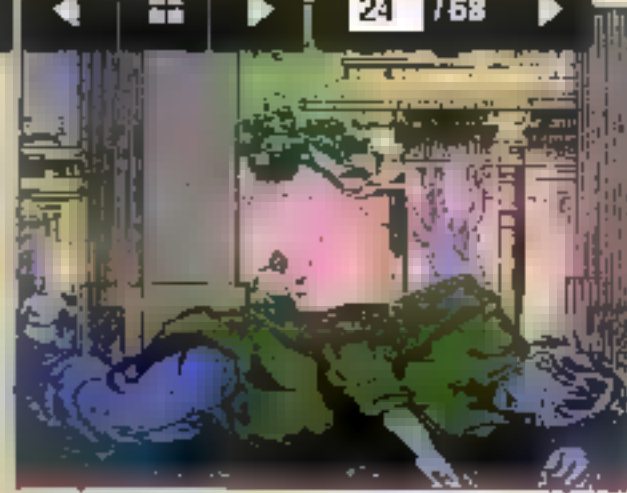
कालभैरव स्मित झाला म्हणाला—
“सधास्तु! पण तू स्वतःसाठी काहीच मागून घेतलं नाहीस! मागून घे! तुला काही नको का?”

“मला माझ्या पतीवरील सहगमन करण्याव्यतिरिक्त काहीच नको!” रत्नवती म्हणाली.

“ठीक, तर तुला तोही देऊ पुरी करतो.” असे म्हणत कालभैरवाने चोराला जिवंत केले आणि अंतर्धान पावला. रत्नवतीने चांगला आदरपूर्वक घरी बोलावून नेले व वाढामादाने त्याच्याशी आपल्या मुलीचे लग्न करून दिले.
वेताळ येथेवर कसा सांगून म्हणाला—
“राजा! कास पळवत पडल्यावर भरम-समयी रत्नवती आपल्याशी लग्न करणार असल्याचे ऐकून चोर का रडला? नंतर तो का हसला? माहीत असून उत्तर दिलं नाहीस तर तुझ्या दोक्याची शंभर शकले होऊन पडतील!”

विक्रमादित्य म्हणाला—“अकारण सातेदया लोकांचे म्हण पेटू शकत नाही याबद्दल प्रथम चोर रडला. कित्येक राजकुमारांची मागणी लावावून या मुलगी आपल्याशी लग्न करण्याला तयार झाली याबद्दल चोर हसला.”

अशा तऱ्हेने राजाचे मीन भग होताच वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला व जाडाला जाऊन लोचकळ लागला.

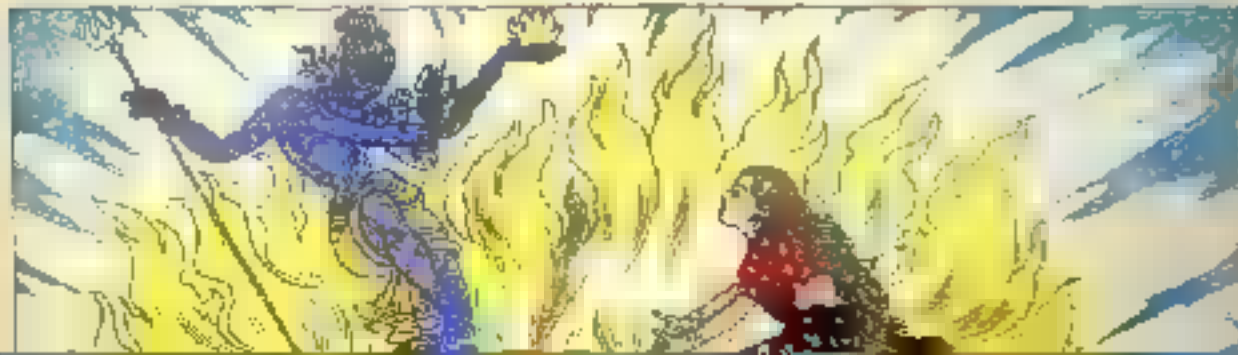
स्वप्नसुरेसुरे

फार पूर्वी इंद्रप्रस्थ नगरात एक फार मोठा श्रीमंत माणूस रहात असे. काही काळ त्याने ऐहिक सुखोपभोगात काढल्यावर त्याच्या देवाने पाठ फिरविली. एका काळचा श्रीमंत आज एक गरीब दख्खी होता.

त्या स्थितीत तो रात्री झोपला असता त्याला येकूंतपती विष्णूचा दृष्टांत झाला. विष्णू त्याला म्हणाला—“तू आजचा आता पाटलीपुत्राला गीघ. तुला धनलाभ होईल. तुला देव पालटेले व तू पुन्हा श्रीमंत होशील.”

स्वप्नात विष्णूने सांगितले त्यावर त्याचा विश्वास बसला व तो दुर्दैवी माणूस एकदा पायी चालत कित्येक दिवसांनी पाटलीपुत्राला येऊन पोचला. ते शहर त्याला अगदी अनोळखी होते. त्यात चांगला काळोख पडला होता.

त्याला समोर एक देवळ दिसले. त्या देवळात शिळन तो सभामंडपात विश्रान्ती घ्यावला पडला आणि थोड्याच वेळात तो घोळ लागला. सर्व बाहेर गाड निघत असता त्या देवळाला मागून एका घरात चोर शिरले. घरालाच चोरानी चाहूळ लागून आगा झाला आणि भोरवू लागला—“चोर, चोर!” थोड्याच वेळात शेजारपाजारचे लोक धावून आले. चोर धावून गेले. त्यांनी घराच्या भितीवरून उडी मारली आणि देवळाच्या सभामंडपात जाऊन तेथून पोचारा केला. काळोखात ते कोठल्या वाटेने गेले, कळले नाही. त्यांचा पाठलाग करीत आलेल्या लोकांनी देवळाच्या आवारात पुष्कळ शोध काढला आणि शेवटी त्यांनी सभामंडपात जाऊन पाहिले तेथे तो दुर्दैवी माणूस चोरत पडलेला

दिसला. त्याच्या मुसक्या बांधून लोकांनी त्याला चांडालाकडे नेले.

दूरचा पायी प्रवास करीत जालेल्या त्या दुर्दैवी परदेश्याला पाहून चांडालाला तोच चोर असल्याची शंका आली. त्याने आपल्या नोकरांकरवी परदेश्याला खूप बजवून काढले व विचारले—“जरे सांग, कोण तू? चोरी करायला का आलास?”

तो हात जोडून म्हणाला—“अहो, मी चोर नाही. मी इद्रप्रस्थचा राहुणारा आहे. एका काली मी भुवनेक पैसा अमन्याने सुवाने आयुष्य घालवीत होतो. देवाने मला धोनाथा फंसविले. पहिल्याने मी सर्व धनधर्मक घालवून बसलो. तेवढ्यावर देवाने समाधान घाले नाही म्हणून की काय, वंजुठनाथाने येऊन मला पाटलीपुत्राला जायला सांगितले आणि तेथे पुष्कळ धनलाभ होईल असेही सांगितले. त्या स्वप्नावर विश्वास करून मी पाटलीपुत्राहून इतका दूर चालत आलो आणि

काल रात्री येथे पोचलो आणि बाड्या वेढ्या पूर्वी तुमच्या साथी सांठल्या.”

ते ऐकून चांडाल हसला ■ म्हणाला—“बरे वेड्या! कोणी स्वप्नात पाहिलेल्या गोष्टींवर विश्वास करतो का? काही दिवसांपूर्वी तो वंजुठनाथ माझ्या मुढा स्वप्नात होता आणि म्हणाला की इद्रप्रस्थ नगराच्या मोठ्या बंद्याच्या मुढा-लपून पाहिले तर घनाचा मोठा सांठा सांपडेल. परंतु मी स्वप्नावर विश्वास करून इद्रप्रस्थ नगरी तुझ्या सारखा मेलो नाही. म्हणून वेक्यामारला अशा स्वप्नावर विश्वास मटक नकोस! का परत आपल्या इद्रप्रस्थाला.”

सर्व धन घालवून बसलेला तो भीमंत माणूस इद्रप्रस्थाला परतला त्याने चांडालाने सांगितलेल्या आडासाली लपून पाहिले तर त्याला खरोखरच घनाचा मोठा सांठा सांपडला. ते धन मिळाल्याने तो पुन्हा भीमंत झाला आणि मुक्ताने राहू लागला. अशा तऱ्हेने त्याला पडलेले स्वप्न सरे ठरले।

कोंबडीची किंमत

एका गावात दगडू एक लोहार रहात असे. एके वर्षी संक्रांत आली तेव्हा बायकोने त्याला एक कोंबडी विकत घेऊन सांगितले. त्या गावातला मोठा सेतकरी खंडोजी पाण्या कडे दगडू गेला आणि एक कोंबडी विकत हवी असल्याचे सांगितले.

खंडोजीने त्याला एक कोंबडी देत म्हटले—“तुझ्या हातात या कोंबडीची किंमत चायला पुरेसे पैसे नसले तरी हरकत नाही. नंतर दे. मी हिशोब लिहून ठेवतो.” दगडूला इतक्या प्रेमाने त्याच्याशी बोळणारा दुसरा कोणो दिसला नाही. म्हणून दगडूने खंडोजीच्या दाक्षिण्याची खूप स्तुती केली आणि कोंबडी घेऊन गेला.

त्या दिवशी दगडूच्या कुटुंबातील सगळ्यांनी कोंबडी मिळाली पाचदह देवाचे आभार मानले. काही

दिवस मोटल्यावर दगडू खंडोजीकडे कोंबडीची किंमत गेला.

तेव्हा खंडोजी म्हणाला—“बाबारे, मी बोळा गेदीत आहे. तुझा हिशोब पहायला फार वेळ लागेल. नंतर ये, का!”

“एका कोंबडीची ती किंमत किती आणि हिशोब कतला पहायला हो? किती चायचे ते सांगा मी पैसे देऊन चालू लागेन!” दगडू म्हणाला.

“बाबारे, फार मोठा हिशोब आहे!” असे सांगून खंडोजीने दगडूला परत पाठविले.

दगडूने खंडोजीच्या घरी चार संपा वातल्यावर खंडोजी कागद व पेन्सिल घेऊन बराच वेळ आकडेभोव करीत राहल्यावर शेवटी म्हणाला—“त्या कोंबडीचा सर्व मिळून हिशोब केल्यावर दोनशे पन्नास रुपयांवर आणखी काही पैसे निघतात. वरचे पैसे सोडून दे, दोनशे

पन्नास रुपये दे, तुझ्या नावावर लिहिलेली रक्कम जमा झाल्याचे लिहितो."

आपण झाल्लेल्या कोंबडीची किंमत अडीच शे रुपये असल्याचे ऐकून दगडूच्या तोंडातून काही वेळ समज उमटला नाही.

"एका कोंबडीची किंमत अडीचशे रुपये? कधी ऐकली सुद्धा नाही. ती काय सोग्याची कोंबडी होती? हो?" दगडूने खंडोजीला विचारले.

"हिशोबात काही चूक नाही. पाहिलेतर तू तुला वाटेक कडून हिशोब करवून घे! किंमत घेतलेल्या कोंबडीने आतापर्यंत किती अंडी घातली असती? अंध्यातून निघालेली पिल्ले मोठी होऊन त्यांनी किती अंडी घातली असती?

त्या सर्वांची किंमत तुच सायला हवी!" खंडोजी म्हणाला.

■ ऐकून दगडू चकचक झाला व 'बा' वासून खंडोजीकडे पाहू लागला.

"हा तुमचा सर्व हिशोब पोलीस पाटलांना विचारून समजून शिवाय मी एक दमही देणार नाही!" दगडूने निवून सांगितले.

'सुशाळ जाऊन विचारून घे! मी नको म्हटलं का?' खंडोजी म्हणाला. पोलीस पाटील बाजूनेच निघाडा देईल याची खात्री होती खंडोजीला.

दोघे मिळून पोलीस पाटलाकडे खंडोजी पोलीस पाटलाला म्हणाला- "पाटीलसाहेब दगडूने गेल्या संक्रांतीच्या

आधीच्या संक्रांतीला माझ्याकडून एक कोंबडी विकत घेतली. त्या कोंबडीची किंमत आला. त्या कोंबडीने आतापर्यंत किती अंडी घातली असती आणि त्या अंध्यातल्या पिल्लांनी मोठी झाल्यावर किती अंडी घातली असती, तो सर्व हिशोब करून मी त्याला एकूण अडीचशे रुपये झाल्याचे सांगितले. तुम्ही सुद्धा पाहून हिशोबात काही चूक असेल तर मांगा. मला पैसे लबाडीने कसाला हवेत हो?"

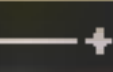
पोलीस पाटलाने सर्व हिशोब पासून झालापर्यंत लक्षपूर्वक वाचून पाहिला म्हणाला- "काय रे, दगडू, हिशोबात तर काही चूक नाही!"

"मी आता सांगितला, सर्व हिशोब! त्याला खरे वाटले नाही, म्हणून तुमच्याकडे आला. लिहितां वाचतां मेल नाही ना, बिचाऱ्याला, मग हिशोब काय कळणार?" खंडोजी म्हणाला.

दगडू हातास होऊन सर्वांच्या तोंडाकडे पाहू लागला. तो पोलीस पाटलाचा निरोप घेऊन घरी जात असता वाटेत गावचे कुळकर्णी येतले. त्यांनी विचारले- "काय रे दगडू? बराच बिचारात पडल्या सारखा विसतोस? जसे जाले तरी काय?" दगडूने चडनेले सनं वृत्त थोडक्यात सांगितले.

"पोलीस पाटलांनी सुद्धा तुला बुडविले तर! मी सांगतो तसे करतोस का? खंडोजीकडे जा, आणि सांग, पाटलाला

घेऊन उद्या बघाच्या पारावर पंच बसवून काय तो न्याय निवाडा करवितो, त्यावेळी या म्हणजे. तुझ्या बाजूने मी साक्ष देतो, असेही त्यांना सांग!"

दगडूने खंडोजीकडे जाऊन ते सांगितले. "पुन्हा पंच कशासाठी रे? पोलीस पाटलांनी सर्व सांगितलेच की!" खंडोजी म्हणाला.

"मला तुम्ही सांगितलेला हिशोब नाही. पारावर चार बोक जे सांगतील ते मी करीन. कुलकर्णीअप्पा माझ्या तर्फे साक्ष देतो म्हणाले, कुलकर्णीअप्पा म्हणजे तुम्हांला भिष्याने कारण नाही." दगडू म्हणाला.

"मला कासली रे भीती?" असे म्हणत खंडोजीने पंचांचा निवाडा माध्य करण्याचे कबूल केले.

दुसऱ्या दिवशी संध्याकाळी सर्व पारावर जमा झाले. परंतु कुलकर्णीअप्पांचा गताच नव्हता. कुलकर्णीअप्पांनी सुद्धा आपल्याला फसविले की काय असा दगडूला संशय आला. सर्व जण दगडूकडे पाहून हसत

मसता चांगला काळोस पडल्यावर कुलकर्णीअप्पा आले.

"मला यायला थोडी उशीर झाला वाटतं! त्यां काही विशेष नाही. मजुरांनी रोप तयार करण्याकरिता शेत नांगरून तयार केले होते. मुमुहूर्तावर विद्या माजून आणणे आवश्यक झाले. ते काम पुरे करून येतो आहे." कुलकर्णी म्हणाले.

"रोपासाठी विद्या माजून आणणे नागळं, म्हणजे हो काय, कुलकर्णीअप्पा? आजलेले बी रुजेल तरी का?" चेष्टा करीत पाटलांनी विचारले.

"दगडूने काढलेल्या सोंबरीने मदी घालून तिला पिल्लं नाही झाली. तसेच आजलेले विद्याणं रुजणार नाही, मला वाटतं!" कुलकर्णी म्हणाले.

सर्व खदखद लागले. पोलीस पाटलांनी काळोसांतून केव्हा पाय काढला कोणाला कळलेच नाही. खंडोजीने सोंबरीची किंमत दगडूकडे मागण्याचे भादस त्यानंतर केलेच नाही.

महामाया

अपदेस काय घेऊन करीत असता

तेथे एक श्रीमंत मोठा व्यापारी रहात असे. त्याला मित्रविदक एक मुलगा होता. हा मित्रविदक म्हणजे एक भाळशी उगणटणू मुलगा होता. व्यापारी या जगाची मात्रा संपवून परलोकी निघून गेल्यावर त्याची बायको मुलाला म्हणाली— "बाबा रे, दान धर्म कर, नीतिधर्माने रहा आणि चांगलं नाव मिळव!" तिने मुलाला अनेक प्रकारे सन्मार्गावर घेण्यासाठी हितापदेश केला. परंतु त्याने आईच्या बोलण्याकडे दुर्लक्षच केले.

त्याच सुमारास कार्तिक पौर्णिमा आली. मित्रविदकाला त्याची आई म्हणाली— "बाळा रे! आज मोठा पर्व दिवस आहे. पहाटेच मोठविहारात धर्मोपदेश करतात. तू तेथे सर्वांबरोबर पूजा अर्चा करून धर्मोपदेश ऐवून ये. तू परत

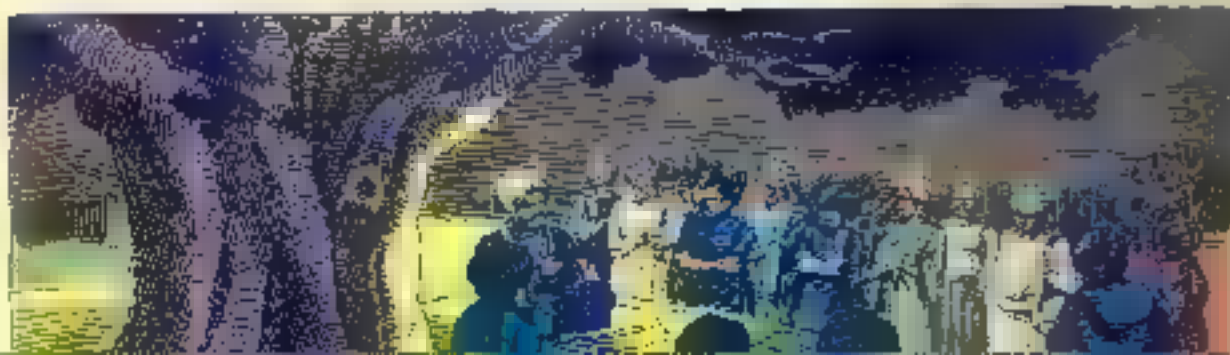
आल्यावर मी तुला एक हजार रुपये देईन."

पैशासाठीच का होईना, मित्रविदक "बरे!" म्हणाला.

तो उपदेश ऐकायला गेला सरा, परंतु एका कोपऱ्यात जाऊन सोपला. उगाडतांच उठून, लोंकवीं धुवून घरी परतला. मुलगा धर्मोपदेशाला बरोबर घेऊन येईल असे समजून त्याच्या आईने संपाक वगैरे करून जेवणाची सर्व तयारी करून ठेवली होती. परंतु मुलाला एकटाच आलेला पाहून त्याची आई म्हणाली— "काय रे, धर्मोपदेशाला बरोबर घेऊन आला नाहीस का?"

"त्यांना इकडे कशाला घेऊन यायचं न आई? मला त्यांच्याशी काय काम?" मित्रविदकाने विचारले.

त्याने जेवून घेऊन आईकडून एक हजार रुपये घेतले आणि मनाला

वाटले तिकडे निघून गेला. त्या पैशाच्या भांडवलावर त्याने व्यापार केला व लवकरच वीस लाख रुपये मिळविले.

त्याने विचार केला या भांडवलावर आपला समुद्रपार व्यापार करू या आणि आणखी पैसे मिळवू या! त्याने एक गळबत विकत घेतले. त्यात माल भरून समुद्रपार व्यापार करायला जाल असल्याचे आईला सांगण्यासाठी गेला.

सर्व ऐकून घेऊन ब्रिटिशांच्या पाणी आणून आई म्हणाली—“बाळारे, तू माझा एकुलता एक मुलगा! तुझ्या जवळ जातां इतके पैसे आहेत की रे, आणखी पैसे मिळवून करणार? समुद्रावरचा

प्रवास घोक्याचा असतो. माझं ऐक आणि हा समुद्रपार व्यापार करण्याचा विचार सोड. मुलाने घरीच रहा!”

मित्रविदकाने जाईचे ऐकले नाही; आणि काय वाटेल ते होवो, जायजेव ठरविले. तिने त्याच हात धरून न जाण्यासाठी किती विनवण्या केल्या. त्याने आईला बाजूला ठकवून स्वतःला सोडवून घेतले आणि निघून गेला.

त्याच दिवशी त्याचे मुटले.

समुद्रात पोचल्यावर एक आठवडाभर प्रयाण सुलाने झाले. परंतु दिवशी गळबत जागने हासले ना. एत कोळ पाण्यात ते उभे होते. याला कारण गळबतात बसलेल्या कोणी एक असावा, असे खलाशांना वाटले. त्यांनी चिटुघा टाकल्या आणि मित्रविदकाचीच चिट्ठी निघाली. खलाशांनी तोमतीनदां चिटुघा टाकल्या तरी मित्रविदकाच्या नावचीच चिट्ठी निघाली.

खलाशांनी एक होडके समुद्रात सोडून त्यात मित्रविदकाला बसविले. आणि तत्क्षण गळबत वेगाने चालू लागले.

काही काळ ओढल्यावर मित्रविदकाने होडके एका बेटाला लागले. त्या बेटावर त्याला एक स्फटिक महाल दिसला. त्यात चार भुतिणी रहात होत्या. आठवडाभर

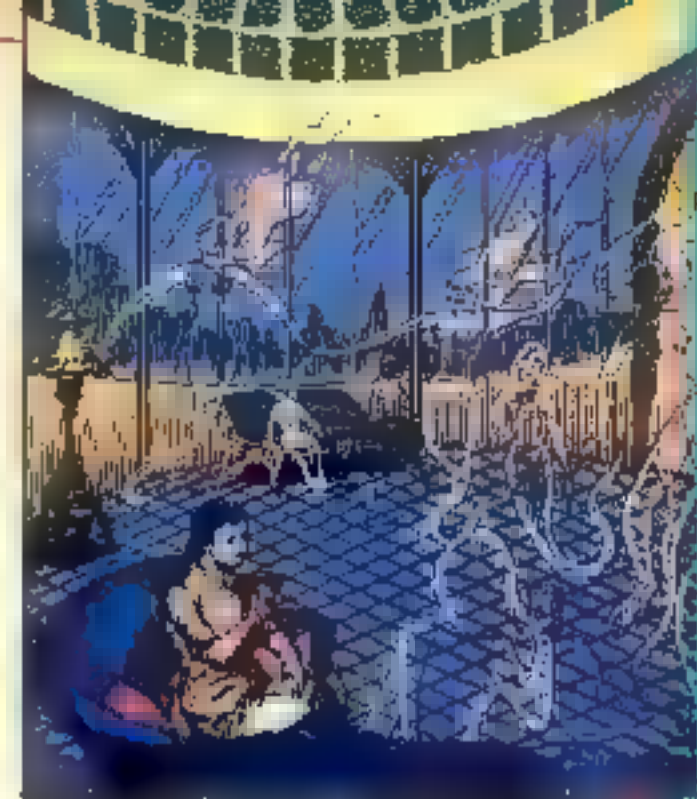
मजेल रहात आणि नंतर एक आठवडाभर पापाचे प्रायश्चित्त करण्यासाठी कठोर व्रते अनुष्ठाने करीत. मित्रविदकाने त्या भुतिणी-बरोबर एक आठवडाभर इंडोलाच्या सुखाचा उपयोग घेतला. नंतर भुतिणींनी व्रते सुरू केल्यावर त्याला बरोबर राहणे इष्ट वाटले नाही. तो होडक्यात बसून निघून गेला.

त्याचे होडके जाता जाता आणखी एका बेटाला लागले. त्या बेटावर पिशाचिनी होत्या. मित्रविदक त्यांच्या बरोबर सुद्धा एक आठवडाभर राहिला व त्यांची कठोर व्रत सुरू केल्या बरोबर पुन्हा आपल्या होडक्यात बसून ते बेट सोडून पुढे निघाला.

नंतर तो मोठ्या पिशाचिनी बेटावर आणि आणखी एका आठवडाभर व्रतांस पिशाचिनी असलेल्या बेटावर गेला. प्रत्येकावर तो एकेक आठवडा राहिला. शेवटी तो आणखी एका बेटावर पोचला.

या शेवटच्या बेटावर त्याला एक मोठे शहर दिसले. त्याच्या चारो बाजूला तट होता. तटाला चार दरवाजे होते. ते एक थोडाच पडलेले शहर होते. ते शहर मित्रविदकाला नरकासारखे वाटले नाही. एक सुंदर शहरच वाटले. “मी या शहरात

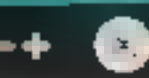
धांदोबा

जाऊन या नगराचा राजा होणार!” मित्रविदकाला वाटले.

त्या गावात मित्रविदकाला एक भाणूस दिसला. त्याच्या डोक्यावर एक तलवारीसारखी धार असलेले एक चक्र होते. जड होते म्हणून डोक्यात गिरले होते. डोक्यातून काळा धारा वहात होत्या. त्याचे सर्व अंग साखळवंदाने बांधलेले होते. तो त्यांची वेदना असणं काढ्यामुळे कण्हत होता.

हे सर्व होळ्यांना दिसत असूनही मित्रविदकाला तो त्या नगराचा राजा असावा असे वाटले. ते अधिधारा चक्र मित्रविदकाला भ्रमामुळे कमळा सारखे भासले. त्याच्या अंगाळा बांधलेले साखळ

वंड त्याला त्याच्या अंगावरची आभूषणे वाटली. त्याचे कण्हणे गंधर्वांच्या गाण्या-सारखे सुमधुर गायन वाटले.

मित्रविदक त्या नरकवासीच्या जवळ जाऊन म्हणाला—“काय हो? तुम्ही किती तरी दिवस झाले, ते पण डोक्यावर घेऊन बसलां आहां! मला सुद्धा काही काळ बळ द्याल का?”

“बाबा रे, हे पण म्हणजे कमळ नाही, तलवारीची लोखण धारा असलेले असिधारा चक आहे!” तो नरकवासी म्हणाला.

“कळलं मला, मला वायचं नाही, म्हणून नू ॥ म्हणलो आहेस!” मित्रविदक म्हणाला.

“आजपासून मी पापमुक्त झालो आहेसे वाटते? हा सुद्धा माझ्या सारखाच मातुझोही, आईला मारणारा असला पाहिजे! पापाचे ॥ भोगण्यासाठीच हा एकडे आलेखा विसतो आहे!” असा भनात विचार करून त्या नरकवासीने ते असिधारा चक आपल्या डोक्यावरून काढून

मित्रविदकाच्या डोक्यावर ठेवले, आणि तेथून आनंदाने निघून गेला.

स्वर्गात इंद्र म्हणून रहात असलेले बोधिसत्व देवगणाला बरोबर घेऊन नरकांची तपासणी करीत काही काळ फिरल्यावर मित्रविदक होता तेथे आले.

त्यांना पाहताच मित्रविदक म्हणाला—“प्रभो! करुणा करा आणि हे चक मला केव्हा सोडील, सांगा.”

तेव्हा इंद्र मित्रविदकाला म्हणाला—“तुझ्याकडे अलोट सपत्ती असूनही तुला तिचा लोभ होता. ॥ पिशाचिनी बरोबर मुत्राने राहलास, मागवाने ॥ तन्हेने जीवित पालविणे योग्य ॥ तुला पुढीकडे जाऊन नाही. इतरांनी तुझ्या हिताचे म्हणून तुला ॥ काही संशितले ते तुला आवडले नाही आणि नू ॥ चक स्वतः मागून घेऊन डोक्यावर ठेवून घेतलस! नू जिवंत प्रसंगयंत हे असिधारा ॥ तुला सोडणार नाही!”

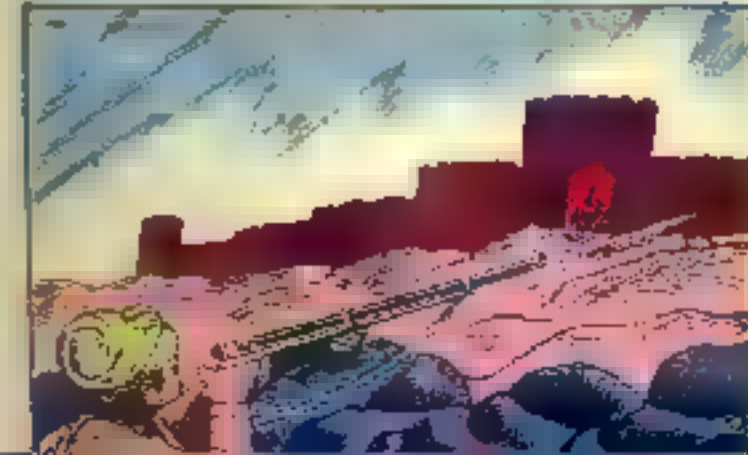
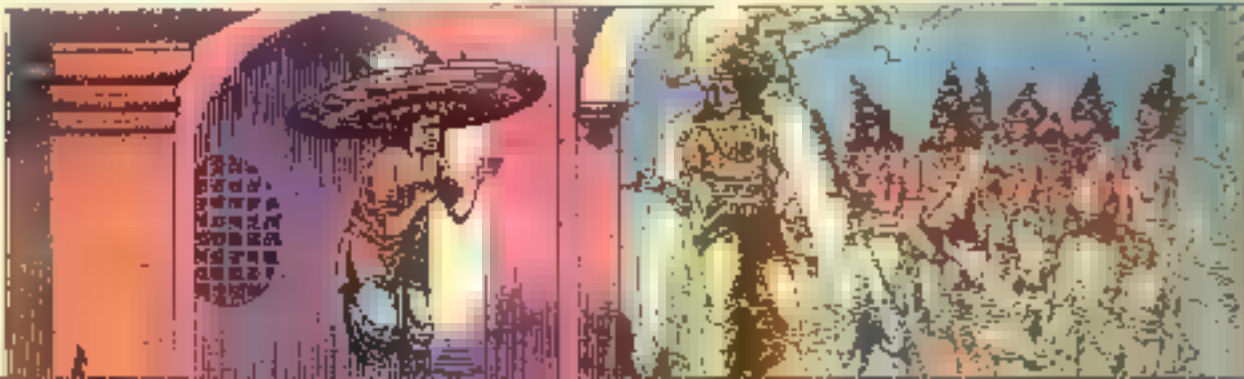
मित्रविदक त्याच्या कपाळी आलेल्या त्या दुर्दैवीची कल्पना करून दुःखी झाला.

राणा प्रताप

अकबराने आपल्या सौदावंदपूर्ण ध्येव-हारात एकट्या मेवाडचा पुवराज राणा प्रताप पाच्या शिवाय दतर सर्व रजपूत राजबाड्यांना घण करून घेतले. स्वतंत्र विचार असलेला साहसी व शूरवीर राणा प्रताप याने अकबरा-समोर मान तुकविली नाही. म्हणून काम वाटेल ते करून मेवाडचे राज्य शिकापणे असे अकबराने ठरविले.

अकबराने मेवाडची राजधानी बितोड-चा या पूर्वीच त्याची केली होती. राणा प्रतापचे वडील राणा उदयसिंग हे जंगलात पळून गेले होते परंतु गूर ॥ बितोडच्या किल्ल्यात पाऊल टाकू दिले नाही

एके दिवशी रात्री शत्रू निमिराला वेडा पालण्याच्या प्रयत्नात अराण्याने काळ-तान डोंगरावरच्या उडवून काही रजपूत वीर मलाम घेतून पाहू लागले. तेव्हा अकबराने चटविली सैन्याच्या सैनिकांच्या हातातून खूब घेऊन एका रजपूत सैनिकाला ठार केले. तो सैनिक म्हणजेच जयमल होता.

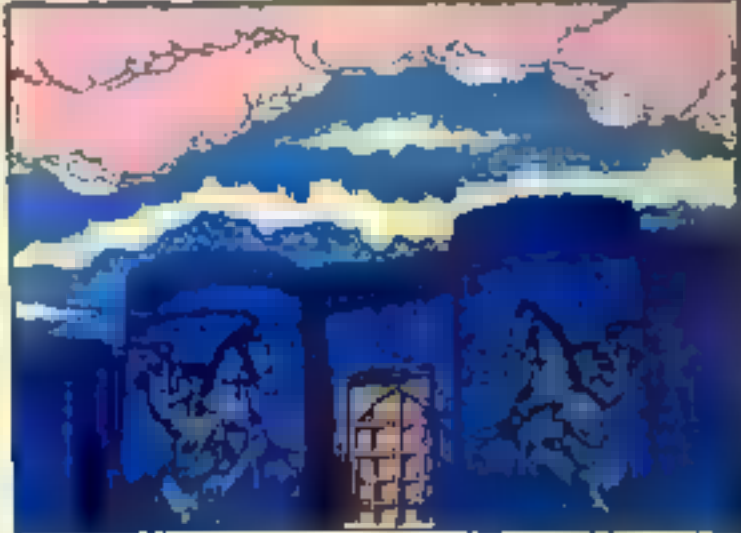

म्हणून त्यालाही फक्त एकच राखण
होत असताना, त्याच दिवशी सकाळी
रोन हजार रजपूत वीर जपूचे साहस
राखवून किल्लाबाहेर पडून गेले.
त्यांच्या बायका व मुले मागेपुढे हात
बंधून अकबराच्या सैन्याच्या चिबि-
राच्या बाटेनेच वेढी आपले सैनिक
हायच्या लोकांना कैद करून घेऊन आज
अकबरेक भेटे अकबराच्या सैनिकांना

जेवढा इश्या होता आणि बायलाही
झाला होता. तरी तो पळतच होता.
कोणी हाक मारत असल्याचा भास
होऊन राणा प्रतापने मागे वळून पाहिले.
"तुम्हा घोडा अगदी जेवढ्या घटकेला
आहे, माझा घोडा ते!" पाठलाग
करणाऱ्या शक्तिसिंह म्हणाला. जेतक
मेळवावर आपल्या धाकट्या नावाच्या
बाईभावकन राणा प्रतापने तेचून पळ
करिला.

रजपूत वीरांचे लोभ व लाडून पाहून
अकबर चकित झाला आणि चिबि-
राच्या बाटेनेच वेढी आपले सैनिक
हायच्या लोकांना कैद करून घेऊन आज
अकबरेक भेटे अकबराच्या सैनिकांना

राणा प्रतापने त्याची राणी व मुलांसह
जंगलात काढून घेतल्या. राणा प्रतापच्या
कुटुंबियांचा वध करण्याचा धाट पातळी
नेव्हो जंगलातून भिल्ल्यांनी त्यांचा
आचम देऊन वाचविले.

चिबोड्या किल्ला भोगळांच्या हस्तो
सेना अगदी मरी राणा प्रतापने भोग-
ळांची युद्ध बानू टेंकरी घेतली. प्रतापचा
साकटा भाऊ शक्तिसिंह अकबराला वध
झाला. एके दिवशी राणा अकबरावरून
आपल्या नाव्याचा जेतक घोड्यावरून
गण आज अकबरा बायल सैन्यातून
अकबराक भेटे अकबराच्या सैनिकांना

राणा प्रतापच्या मुलांना कैद झाले पळ
झालून नावाच्या लोकांचा जंगलावर लोकांचे
लागत होते. तरी देखील राणाने जपू-
समोर माग बाकविली नाही.

न्याय देणाही कातही

त्यांच्या बाजूने लोकही येत.
 कोणाच्या बाजूने न्या होणार पाहणाऱे
 इतर लोकही कुतूहल म्हणून त्या कातरी-
 एकत्र जमा होऊन उभे रहात.
 फिर्यादी जो अन्याय
 असतो कातरीगमोर निवेदन करी. त्यावेळी
 तो आपले दोन्ही हात एकावर एक ठेवून
 कात्रीच्या दोन्ही पात्यांच्या मध्य भागी
 धरी. त्याचप्रमाणे प्रतिवादी सुद्धा आपली
 बाजू मांडून आपले दोन्ही हात एकावर
 एक ठेवून कातरीच्या दोन्ही पात्यांत ठेवून
 उभा राही. दोघांपैकी जो खोटे बोलेल
 त्याचे दोन्ही हात तो कातरी खटकून
 कापून टाकी.

एकदा वरप्रसाद म्हणून लाभलेली
न्याय देणारी ती कातरांबुद्धा बरोबर
न्याय न करू शकली असाही एक
प्रसंग आला. असा प्रसंगही येईल याची

ऐकले नाही. परंतु एक गोष्ट मात्र मी शपथ घेऊन सांगतो. ह्याने शंभर मोहारांचे सोने म्हणून सांगून माझ्याकडे कधी ठेवले नाही. त्याने एका शब्दाने ते सांगितले ही असेल तर शपथ!" त्याने आपली सफाई या शब्दात दिली.

मातां या दोघांचेकी जरा कोण आणि कोटा कोण, [कसे सांगायचे? दोघांनी देखी देवतांच्या [शपथा घेतल्या होत्या.

गावातकी प्रमुख [नागरिक मंडळी जमली. चार दिवसांचा दोघांना मक्की देण्यात आला. या अवघोत जर का दोघां मधील मांडण मिटलं नाही, [देणाऱ्या कातरीकडे [आहे, असे, [.

"माझ्याजवळ शंभर मोहारांचे सोने त्याने ठेवलेच नव्हते, कशा तो धापा मारतो आहे. [खरोखर दोषी आहे. मी सोने ठेवतो हे म्हटले व त्याने होकार दिला. [सोने गिळकृत करण्याचा त्याचा विचार दिसतो आहे." या शब्दात पहिल्या व्यापाऱ्याने ओरड केली.

परंतु न्याय देणाऱ्या कातरीचा निवाडा काय होतो, हे दुसऱ्या व्यापाऱ्याला माहीत नव्हते असे नाही. कोटे बोलल्याने दोन्ही हात कापले जाऊन हे त्याने माने कित्येकदा

होळ्यांनी पाहिले होते. म्हणून त्या संकटातून निसटण्याच्या हेतूने त्याने प्रथमच एक मुक्ती योजून ठेवली होती.

त्याला काही माहीतच नाही असा आव आणून एका बडीलबाऱ्या माणसाच्या हातातल्या शोटचा सारसा एक जाडजूड सोटा हलवोत तो न्याय देणारी कातरी होती तेथे आला.

असंख्य प्रजा कात्री काय न्याय देते [राजवाड्यासमोर एकत्र जाली. कातरी यत्नास्त्रानी लोंबत होती.

[मोहोरांचं सोन घालून बसलेला पहिला व्यापारी त्या कातरीच्या दोन्ही पात्यांच्या मधोमध आपले दोन्ही हात ठेवून शपथ घेऊन [माझेला ज्ञान सांगून रडू लागला. दोघांचे मित्र आणि [कातरीकडे एकत्र बिलाने पहातच राहिले. परंतु कातरी थोडी देखीक हलमी हुलली नाही.

त्यानंतर शंभर मोहारां मळप करणाऱ्या दुसऱ्या व्यापाऱ्याची पाहणी आली. तो न्याय देणाऱ्या कातरीजवळ अगदी निर्भयपणे आला आणि बाजूका उभा बसलेल्या पहिल्या व्यापाऱ्याला सोटा घरायला सांगून आपले दोन्ही हात कातरीच्या दोन्ही पात्यांच्या मध्ये धरून उभा राहिल्याच अंघ्र घेऊन म्हणाला—

"मी कोणाचे सोने अपहरण केले नाही. मी मोहोरा अपहरण केल्या म्हणून त्याने माझ्यावर आरोप [आहे, परंतु त्या शंभर मोहोरा त्या [कदाचित असल्यात!"

दोघांचे मित्र आणि प्रजा कातरीकडे एक टक लावून पहात असतां एका क्षणार्धात त्याचे दोन्ही हात कापले जाणार असा सर्वांच्या मनात विश्वास असतां आणि शिवाय पहिल्या व्यापाऱ्याचे दोन्ही हात कापले गेले नाहीत हे प्रत्यक्ष पाहिले असतां हा दुसरा व्यापारीच गुन्हेगार असणार, असे सर्वांना वाटत होते. परंतु आश्चर्य! ती कातरी हाकली

हुल्लोही नाही. मग दोघांपैकी गुन्हेगार कोण? कोण निर्णय देणार?

त्या देशात ■■■ पूर्वी जसे कधी घडलेच नाही; ही एक अत्यंत भुल जशी घटना होती. सर्व लोक चक्रे होऊन परस्परांकडे ब कातरीकडे पहात होते. दोघा व्यापाऱ्यांचे मित्र काही सुचेता म्हणून कपाळावर हात धरून बसले होते. कित्येक पिढ्या न्याय निवाडा करण्यात न चुकलेली ती कातरी एकदम आपसे महत्त्व पाळवून बसली.

मशाप्रसंगी एका बडीलघान्या माणसाला एकाएकी एक गोष्ट सुचली. त्यातली गोम कोडे आहे ■■■ त्याने थोडकसे. गुन्हेगाराने केलेली लबाबी निवाऱ्या कातरीला सुद्धा न कळण्यासारखी होती. ■■■ त्याला कळले.

त्या ■■■ व्यापाऱ्याने लबाबी करून ■■■ मिळविला. या बाबतीत त्याने नीति जमीतीचा विचार सोडला आणि ती बाकड्या भागाने गेला. त्याने शपथ घेऊन दोन्ही हात कातरीच्या दोन्ही पाऱ्यांच्या मध्ये ठेवतांना त्याने त्याच्या हातातला

सोटा पहिल्या व्यापाऱ्याला घरायला दिला होता. तो सोटा परत मागून घेऊन दुसरा व्यापारी स्वतःला निदोषी असल्याने सिद्ध करून घरी निघाला होता. तो चार पावलेच गेला असेल त्याला पाठीमागून कोणीतरी हाक मारीत असल्याचे ऐकू आले, त्या बडीलघान्या माणसाने तो सोटा दुसऱ्या व्यापाऱ्याच्या हातातून हिसकावून घेऊन पळोमध मोडला. आणि त्या सोटातून शंबर मोहोरा गळून ■■■ लबाबरी प्रजेने आप्तमैत्रिक होऊन पाहिले.

चार बडीलघान्या मंडळीनी त्या शंबर मोहोरा पहिल्या व्यापाऱ्याला दिल्या आणि दुसऱ्या व्यापाऱ्याला गोम्य शिक्षा सांगितली.

परंतु आजपर्यंत कधी न चुकलेली ■■■ न्यायदेणारी कातरी ■■■ सर्वांच्या नजरेतून उतरली. राजवाड्यातल्या जुन्या सामान्या कोठीत ■■■ टाकून देण्यात आली.

त्या दिवसा पासून न्याय देणाऱ्या न्यायाचिंशाना भरपूर काम मिळू लागले.

लटकीमेळवणी

फार पूर्वी जवळच सहरांत एक फार श्रीमंत बुद्ध माणूस राहात असे. त्याचा बावा म्हणजे एखाद्या राजवाड्या- ■■■ होता. त्याच्या चारी बाजूला सुंदर उद्यान होते. त्याच्याकडे अनेक भोकर बाकर होते. परंतु तो स्वभावाने फार कुण्ठ होता. अन्नात स्थितीत फाटके कपडे घालून फिरणाऱ्या गोरगरिबांना त्रास देण्यांत त्याला फार आनंद वाटे.

एकदा तो आपल्या ओटीवरच्या गादीवर बसला असता एक गरीब भुकेला माणूस आला व ■■■ श्रीमंत माणसाला नम्रपणे नमस्कार केला. त्या गरीब माणसाने नाच शककाधिक होते. तो दुर्दैवी माणूस पोटभरण्यासाठी दारोदार भोक मागीत फिरत असे.

म्हान्या श्रीमंत माणसाने त्याला अत्यंत प्रेमाने जवळ बोलविले व विचारले— "बाबा, रे! तुला काय पाहिजे?"

"मालक, थोडा अन्न करा! गरिबावर ■■■ करा! दोन दिवस ■■■ काही प्यायला मिळाले नाही. पोटात बणवा पेटला आहे।" म्हतारा मोठ्या आयेजाने म्हणाला— "या भाला! मी या गावात जिवंत असतां कोणाचा जीव भुकेने कासवीस होतो आहे? ही गोष्ट मला कदापि सहन होणार नाही."

"तुमच्या बऱ्या पिढ्या मुजाने राहोत मालक! आता जपासमार सहन करणे अवश्य झाले आहे!" शककाधिक म्हणाला.

"तरमग तू माझ्या कडेच राहून आज माझ्या बरोबर जेव!" असे म्हणत म्हतान्याने एका भुलाला बोलावून हात पाय धुवायला पाणी आणून घ्यायला सांगितले. मंतर स्वतः त्या म्हतान्याने खुजातले पाणी काढल्यासारखे कोळ व लटक लटक हात धुवून म्हणाला— "तू सुद्धा हात धुवून घे!" शककाधिकला म्हणाला.

त्या विचारांनी हात भिजल्यासारखा अभिनय करून लढके लढकेच हात पुसले. परंतु हे ■■■ नाटक चालले आहे, त्या परीक्षेला नकोना.

म्हातारा चेष्टेत हे मग करीत बसावा, आपणही तसेच करावा, असा विचार करून त्याने हात धुवून पुढच्या ३ पांग केले.

म्हातार्याने नोकरांना हुकूम सोडला-
"अरे, हा टेबलावर जा. अध्यकून लवकर अंघोळी घ्या! निघा. हा पार भुकेला आहे! आठवा, लवकर!"

ते ऐकून पुढच्याच क्षण भरपूर धावपळ करीत असलेले दिवले. काही नोकर टेबलावर नांदर अथवा मजकूर अथवा अभिनय करीत होते, तर काही उभे ताटे पुसून

टेबलावर ठेवीत असल्याचे आणि काय पदार्थ आणून ठेवीत असल्याचा अभिनय करीत होते.

शेवकाशिकच्या पोटांत डोम पेटला होता आणि त्याला ही सर्व नाटकी मेजवानी पाहून राग येत होता. परंतु त्याला काही करता येत नव्हते. यंत्रणांचे हे लढे नुसते पहावयाचे असतात, त्यांना मागे ठेवणे घोक्याचे असते हे त्याला चांगले माहित होते.

"येरे बुवा, येऊन बस, आता जेवू या! कर सुरवात!" असे म्हणत तो म्हातारा त्याच्या समोर बसलेले, परंतु ■■■ सारखे सर्व लढे पदार्थ खात ■■■ सारखा ■ कोणता ■ किती दबकर आहे ■ सांगत

जणूकाही ■■■ भाकन खात होता. तो आपल्या पाहुण्याला म्हणाला-"संकोच करू नकोल, सावकाश जेव! वाटेक ते भाणून ये, बरे का? हा लाडू पहा, किती चांगला झाले आहे!"

"अहो, इतके चांगले पदार्थ मी कधी खाल्ले नव्हते या पूर्वी, ऐकले सुद्धा नव्हते!" या शब्दात त्या जरण्या मेजवानीची शक्यतापेक्षा वाढवण्याची करीत होता.

म्हातारा ने सर्व ■■■ पदार्थ करणाऱ्या निघो सैपाकिनी विषयी व तिला तो देत असलेल्या पदाराविषयी खूप वर्णन करून सांगत होता. ■■■ बरोबर समोर ठेवलेल्या मांस, अंडी व इतर पदार्थांविषयीही खूप वर्णन ■■■ सांगत होता. त्या लढे-

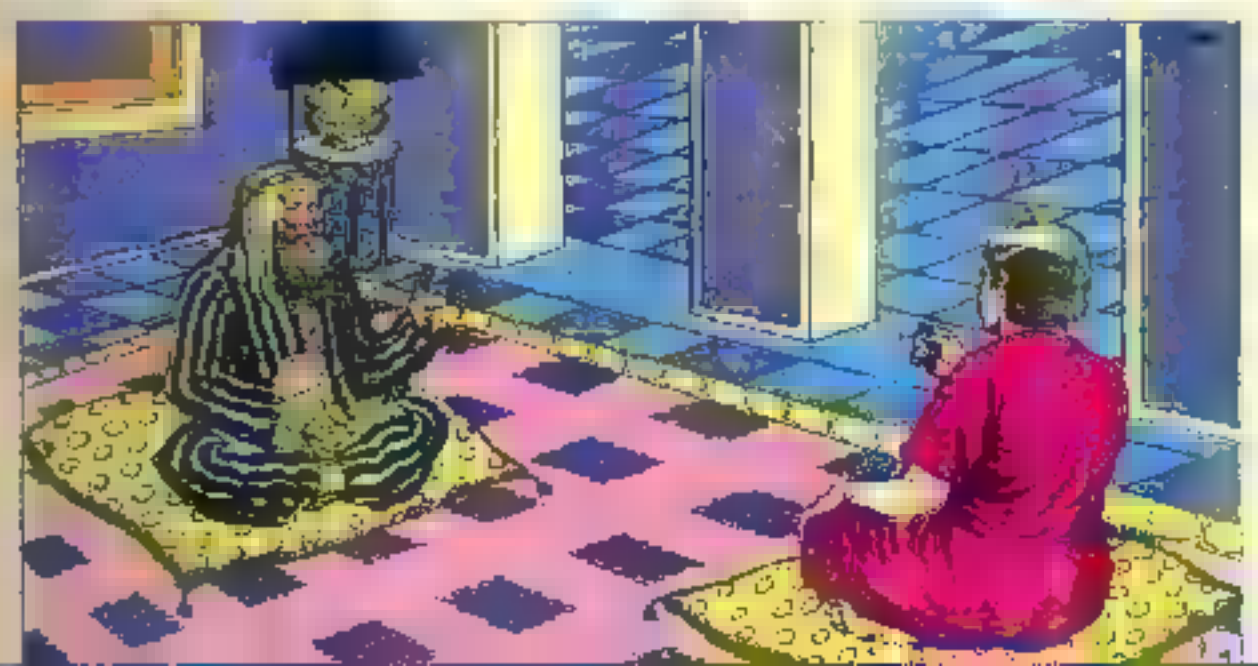
पदार्थांचे वर्णन ऐकून मुकल्या शक्यतापेक्षा जीव जास्तच कासावीस होत होता.

मुख्य जेवण संपल्यावर म्हातार्याने खास ■■■ पक्वान्ने, शिरा वगैरे आणायला नोकरांना सांगितले. नोकरांनी ते सर्व पदार्थ आणून टेबल्याचे नांदक केले.

म्हातार्याने पूर्वी इतर पदार्थांचे वर्णन केले होते अगदी त्याच पद्धतीने या नव्या पक्वान्नांचे वर्णन केले आणि आपल्या पाहुण्याला ■■■ पदार्थ समे काय आवडले विचारू लागला.

त्यानंतर म्हातार्याने फळफळायळ व पेये आणायला नोकरांना आज्ञा केली.

त्यानंतर नोकरांनी टेबलावर ठेवल्याचे सर्व थाल्या व ताटे उचलून नेत असल्याचे

अभिनय केला आणि निरनिराळी सरबते, दारूच्या बाटल्या व पेले आणि ठेवल्याने नाटक केले.

“पी, बाबा! तुला हवं ते आणि हवं तितकं! संकोच करण्याचे मुळीच कारण नाही! ही दारू पाहिलीस का? फार जुनी, पी हवी तितकी!” ■ शब्दात महातारा आपल्या पाहुण्याला प्रोत्साहन देत होता आणि त्याच्या तोंडासा पेले भरमरून पाणीस असल्याचे सोंगही करीत होता.

इतका वेळ महातार्याचे हे नाटक निघूट-पणं सहन करीत राहल्यावर शक्काधिक त्यानंतर भाज गप्प राहू ■ नाही. तो एकदम उठून उभा राहिला आणि महातार्याची मानगुटी आपल्या डोन्ही हातांनी धरून आवळली. तेव्हा महातारा जोराने ओरडला—“काम करतो आहेस रे बाबाला?” त्याच्या आवाजाने सर्व मादळ बुमबुमला.

तो म्हणाला—“मालक, मी आपला गुलाम आहे! तुम्ही ती दारू मला पायाव-

लाच नको होती! मला दारूचा सवप नाही! परंतु तुम्ही पाजलीत म्हणून दारू एकदम पडली!”

ते ऐकून महातारा सदसदां हसून म्हणाला—“अरे, मी वातांपर्यंत किती जणाना कसा तऱ्हेने रडविते आहे! परंतु एकानेही तू दाखविलीस तितकी सहनशक्ती दाखविली नाही! हाक्य कसे करायचे व त्याका साव कशी चायची हे तुझ्या हातके एकातही मी पाहिले नाही. तू मला चांगला धडा दिलास! तर मग बस! आता तुला खरी मेजवानी देतो!”

या जेपेस खरी मेजवानी आली. अरे पदार्थ टेबलावर आले. त्या पूर्वी महातार्याने ज्या ज्या पदार्थांचे तोंड ■ वर्णन केले होते. ते सर्व पदार्थ टेबलावर आले. ते साळन शक्काधिकला फार आनंद झाला.

तेव्हा पासून शक्काधिकला जीव भुकेने कधीच कासावीस झाला नाही. त्याला आमरण पोटभर महातार्या कडून मिळत राहिले.

कुरातिलूर प्राणी-माणूस

एका मिथंन रानात सर्व तऱ्हेचे पक्ष पक्षी रहात ■ मृगराज मिह त्यांचा राजा होता. म्हणून त्याच्या राज्यात सर्व मुलाने रहात असत. ■ रानात कधी कोणी माणसाने ■ टाकले नव्हते. त्या रानात एक ■ सोपले ■ एक स्वप्न पडले. ■ त्याला एक माणूस दिसला. त्या माणसाने ■ बदकाच्या पाठीवर घेमाने हात फिरविला. बदक माणसा जवळ जात असता त्याच्या कानांत कोणी तरी म्हटले—“त्या प्राण्याच्या जवळ जाऊ नकोस. सर्व प्राण्यात तो प्राणी जास्त क्रूर आहे!” ते शब्द कानावर पडतांच बदक दचकून जागे झाले आणि घाबरून चाट कुठेल तिकडे पळू लागले.

पळतां पळतां ■ सिंह राही त्या गुहे-समोर सिहाचा मृगराज छावा उभा होता तेथे येऊन पोचले. सिहाच्या छाव्याला त्याचे आई

बाप कधी गुहे बाहेर पडू देत नसत. म्हणून तो जंगलात राही, तरी त्याला जंगलातल्या प्राण्यांची बोकी देखील माहिती नव्हती.

एक पक्षी घाबऱ्या घाबऱ्या ■ येत असलेला पाहून सिहाच्या छाव्याने त्याला विचारले—“अरे पक्ष्या, असा घाबरून कोठे पळतो आहेस?”

“महाराज, मी एक बदक आहे, मी स्वप्नात माणसाला पाहिले आणि मनुष्य हा क्रूर प्राणी आहे असे ऐकून पळतो आहे!”

“अरे बेडंपा! मी मृगराज असतांचा तुला कोणत्याही प्राण्याचे भय वाटण्याचे कारणच काय? मी त्या माणसाला फाडून फेंकून देईन. भागे मला सुद्धा स्वप्नात माणूस दिसला तेव्हा सावध करण्यात आले होते. परंतु मला काही झाले नाही.” असे सांगून तो सिहाचा छावा बदक आले

त्याच बाजूला जोराने धावू लागला. बंदक सिंहापाठीपाठ लावले.

ते दोघे काही अंतर चालून गेले तेव्हा त्यांना आकाशात एक असलेली दिसली. "तो पहा, माणूस वाटतो आहे. तू बाजूला झपुन बस!" सिंहाचा छावा म्हणाला.

परंतु जवळ आले. एक गाउन होते. सिंहाने त्याला विचारले—"कोण रे तू? कोणत्या जातीचा? घाबरून का पळतो आहेस?"

"महाराज, मी एक गाढव आहे. मनुष्य किती क्रूरपणाने मला जगवितो, तुम्हांला त्याची कल्पनाच होणे शक्य नाही. मी

मोठमोठी ओझे वाहिली, किती फटके साल्ले! मी जितके ओझे वाहिले तितके जास्त मला खावे लागले. तो खातां मला ठार करील!" गाढव म्हणाले.

"मी भृंगराज असतां कोणी तुझ्या केसालाही घक्का पोचवू नाही मिह म्हणाला.

"क्षमा करा महाराज! त्या माणसाच्या दृष्टीस पडण्या इतकेही घेय माझ्यात नाही!" म्हणत निघून.

पुन्हा एकदा असलेली परंतु या संपेस एक घोडा टाकीत. तोंडालून फेस काढीत गेत होता. त्याला पाहून सिंहाच्या छाव्याने त्याला त्याचे नाव, पळण्याचे कारण विचारले.

घोडा म्हणाला—"महाराज, आपल्या मज्जकापासून सुटका करवून घेऊन आलो आहे!"

"अरे, तू एवढा मोठा प्राणी दिसतो आहेस, एवढी शक्ती तुझ्या अंगात वसतां माणसाला भिऊन पळतो आहेस?" सिंहाने विचारले.

"नाही तर काय महाराज! तो कुर, जामि हुशार आहे. कित्येक दिवसां माझ्यापासून त्याने कडून फुकटाची

वेचारी करून घेतली. माझ्या पाठीवर स्वारही केली. मला लगाम घालून मला चाबकाने मारले. घोटांत टांबा मारल्या माझे पोटे दुःखू लागले आहे. मला ठार करून तो माझ चामडें काढायला मागे पुढे पाहणार नाही." घोडा म्हणाला. सिंहाने त्याला किती धोर दिला तरी घोडा शांत नाही. पुढे निघून गेला.

नंतर त्याच बाजूने एक उंट घाबरत पळत येत असलेला दिसला. तो मुळा माणसाला भिऊन पळत असल्याचे कळले.

"तुम्हा सर्वांच्या रक्षणाची जबाबदारी माझी! पळ नकोस! तू तुझ्या पाठीमागून जो माणूस येतो सनाचार पंतां पहा तरी!" सिंह

म्हणाला. परंतु उंट ने एकतां माणसाच्या दृष्टीसही न पडतां पुढे निघून गेला. 'या प्राण्यांना माझ्या अंगात किती शक्ती आहे, पाची कल्पना तुझा नाही,' जसा विचार करून सिंह आश्चर्य करू लागला.

आणखी काही वेळाने एक म्हातारा माणूस येत असलेला दिसला. त्याच्या डोक्यावर एक टोपली होती. टोपलीत सुताराची हुत्यार होती व काही फळकूटे ही होती. सिंहाला पाहून त्याने डोक्यावरची टोपली जमिनीवर ठेवली व सिंहाला साष्टांग नमस्कार म्हणाला—"जय हो, महाराज! गवायु भव!" त्याच्या सर्वांगावर सुरकुत्या होत्या. अशा विविध पाहून सिंह सदसदा

हसला व विचार लागला—'कोण रे तू? कोणत्या जातीचा प्राणी?'

बंदकाने माणसाला पाहिले आणि तत्काळ वेंचुळ होऊन पडले. म्हणून, ते तो माणूस असल्याचे सांगू शकले नाही.

"महाराज, मी एक सुतार आहे. सुतार जातीचा आहे. महाराजांच्या पदरी भंत्री म्हणून काम करीत असलेल्या बिबळ्या बाघाने घर बांधून दे, असा निरोप पाठविला, म्हणून त्यांच्याकडे जातो आहे!" सुतार म्हणाला.

"आमचे घर बांधून दिल्या बाघास मामच्या मंत्र्याचे [] [] [] काय बांधणार रे? आमचे घर पहिल्याने बांध, आणि नंतर पुढे पाऊल टाक!" सिंह रागाने म्हणाला.

"पहिल्याने बिबळ्या बाघाचे घर बांधू या, त्या नंतर महाराजांना एक मोठा बाघाच बांधून देतो!" सुतार टोपली सोप्यावर घेत म्हणाला.

"सुताराच्या जातीच्या प्राण्या! मी कोण, तू ओळखलं नाहीस, वाटतं?" असे म्हणत सिंहाने पुढच्या पायाचा पंजा सुताराच्या छातीवर ठेवून [] [] [] दिला. विचारा सुतार त्या जहानशा बनक्यानेच खाली पडला.

"बरे महाराज, आपल्या हुकमाप्रमाणेच करतो." असे म्हणत सुताराने एक पिजरा सिंह आत राहील एवढा थोडा केला आणि सिंहाला "आत जाऊन पहा, महाराज!" म्हणाला.

सिंहाने पिजऱ्यात पाऊल टाकल्या-बरोबर सुताराने पिजऱ्याचे दार चट्ट बंद [] [] [] घेतले आणि सिंहाला [] [] [] मागील ओढून घेऊन गेला. "काय रे, सुतारा? [] [] [] रे, करतो आहेस?" सिंहाने सुताराला ओरडून विचारले.

"मी मनुष्य आहे, मला पाहून [] [] [] कायला हवे होतेस!" असे म्हणत सुतार पोटा धरून हसू लागला.

त्रिकुणपुराण

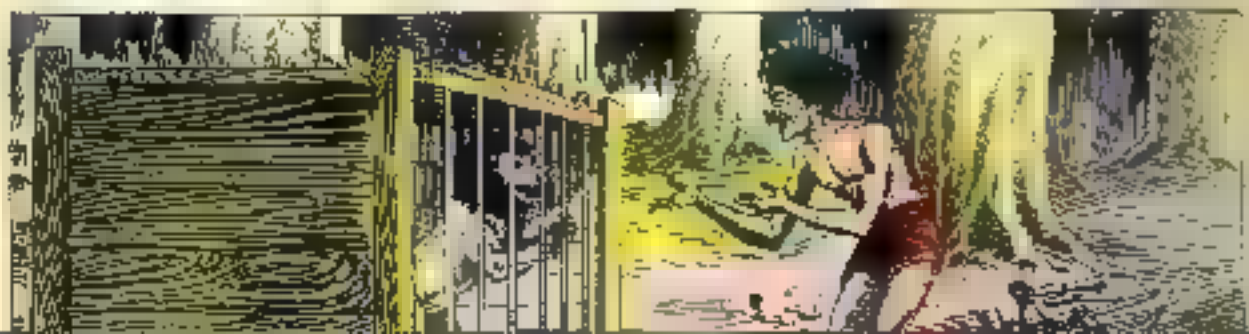
बली बक्रवर्ती सुतल लोकात [] [] []

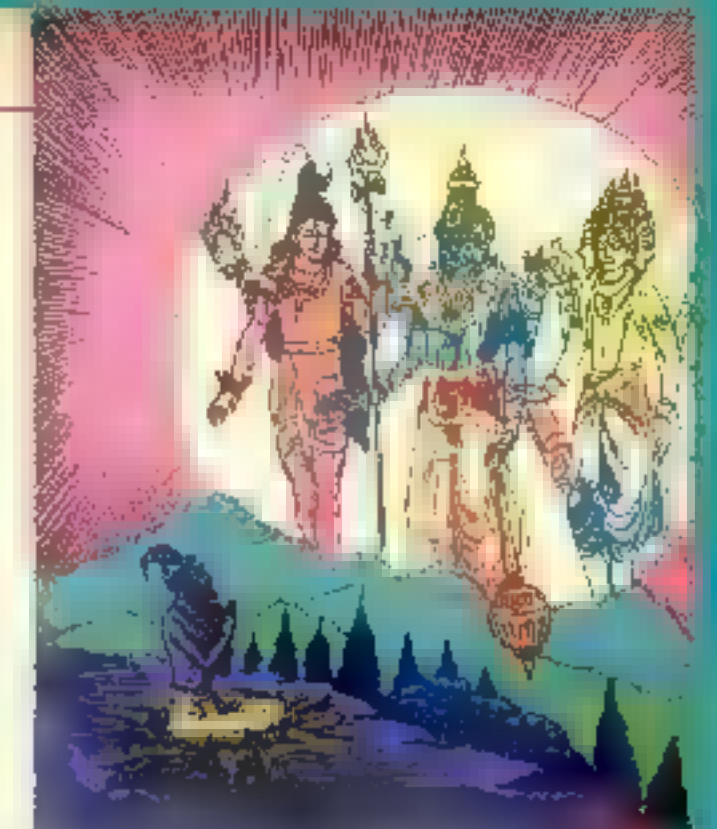
लोकाचा सभ्राट आला आणि निष्प-निश्चितपणे विष्णूची पूजा करीत मुक्काने राहू लागला. देवांना स्वर्ग व इंद्राला स्वर्गाचे राज्य प्राप्त झाले.

बली राही त्या सुतल लोकाच्या द्वारा-वर वेतदह धारण करून वामन स्यांत विष्णू द्वारपालकाचे काम करीत असतां एकदां रावणाच्या मनात सुतल त्रिकुणाची महत्वा-कांक्षा [] [] [] झाली व तो सुतल लोकात गेला. हा गिह्या आपल्याला काय अडवणार या बर्मेडीत रावण प्रवेश करू लागला. तेव्हां वामनरुपातील विष्णूने विराट रूप धारण करून पायाच्या अगठ्याने रावणाच्या उडविले त्या बक्रवर्तीने रावण लंकेत जाऊन पडला.

एका काळी असण जेथे राज्य [] [] []

आणि जेथे सर्वदा मुकाल होता तेथे शेतात पिके बगेरे कशी निघत आहेत हे पाहण्या-साठी बली दरवर्षी एकदा भूलोकांत अवुश्य रूपे येतो. धान्ये चांगली निघावी, त्यांना रोग होऊ नये यासाठी षतपाणी देतो. पिकांना कुमिकीटकांची बाधा होऊ नये याची काळाची वाढातो. तो येतो तेव्हां त्याच्या स्वागतार्थ दिवाळीचा सण भूलो-कात साजरा होतो. दुसऱ्या दिवशी बलि-प्रतिपदा म्हणून बलीची पूजा होई. वामनाने विविध रूप घेऊन आकाशाला व्याप्त केले होते त्याचे स्मरण म्हणून आकाशदीप-म्हणजे आकाशकंदील लावतात.

दक्षिणेकडील महासागरात बळी येतो त्याचे ॥ म्हणून दक्षिण दिशेला एक वीप लावतात. त्याला दक्षिणीप असे नाव पडले.

बलिचक्रवर्तीचे वंशज ॥ चक्रवर्ती, त्यांनी बलीच्या नावे महाबलीपुरम येथे ॥ शिल्पाचा नमुना असलेले एक नगर वसविले आणि कांचीपुरम येथे त्रिचक्रम वामना-वत्साराची एक मूर्ती व देवालय निर्मिले.

बलिचक्रवर्तीचे राज्य होते तोंपयंत फिरवलेल्या क्षत्रिय राजांनी पुन्हा डोक्यावर काढली. बळी तो काम पिल्लो, हाच न्याय झाला. राजकर्त्यांच्या निरंकुश कारभारा-मुळे प्रजेचा वाजो कोणी राहिला नाही.

तेव्हा विष्णूने दशावतारांपैकी सहावा परशुरामावतार घारण केला आणि एकवीस वेळा पृथ्वी निःक्षत्रिय केली.

त्या काळात सर्व क्षत्रिय राजघराण्यात चोर असा हैहयवंशी राजा कार्तिकेयार्जुन हा होता. तो सुदर्शन चक्राचा अंश धूनून वाज्या होता.

एकदा विष्णू योगमुद्रेत असता संक व चक्र वाज्या मध्ये वादविवाद सुरू झाला.

“सहस्र किरणधारी सूर्याचे रज गळून पडल्यामुळे त्यातून विश्वकर्माचे माती निर्मिती केली. पृथ्वीवर सर्वत्र व्यापून टाकलेल्या राक्षसांचा पीच तर संहार केला. मला ॥ करून विष्णूने चक्रधारी विष्णू ही कीर्ती संपादन ॥ तुला मृतते ओर-डण्यासिकाम काय ॥ रे ?” सुदर्शन ॥ संजाला म्हणाले.

तेव्हा पांचजन्य शंक म्हणाला—“होय रे, चक्र पुरुषा ! एकदा गर्व करण्याचे कारण नाही ! तू पृथ्वीवर एक चर्मदंडोर राजा म्हणून जन्माला येवो ! विष्णू मुनि-कुमाराचं रूप घेऊन, लाकडे फोडायच्या एका कुऱ्हाडीसह येऊन तुला सर्व गर्व हरण करील !” या शब्दात संजाने साव दिला.

तो शाप मिळाल्याने चक्रपुरुष कार्तिकेयार्जुन नामे जन्माला आला व त्याने पृथ्वीवर चारही दिशा व्याप्त करून टाक-

ल्या एका विस्तीर्ण साम्राज्याची स्थापना केली. तो भगवंताचा अवतार अशा दत्ता-त्रेयाचा भक्त ॥ विषय होता. त्याच्या रूपेने कार्तवीर्यार्जुनाला अग्निमादी अष्ट सिद्धी व अनेक वाक्ती प्राप्त झाल्या. त्याला गरज पडे तेव्हा ॥ आयुष्यधारी सहस्र हातांची प्राप्ती होई,” असे सूत म्हणोनी सांगताच निमिषारण्यातील मुनींनी मृत महर्षींना निवेदन केले—“मुनिवर्य, दत्तात्रेय ॥ विष्णूचा अवतारच नाही ॥ ? ॥ दत्तात्रेयाची ॥ ऐकण्याची ॥ आहे !”

सूत महर्षींनी दत्तात्रेयाची कथा सांगायला सुरुवात केली !

अग्नि मुनींनी पुढेकडेने विष्णूला ॥ भावून त्याचे स्मरण ॥ पोठी तपस्चर्चा केली.

एका बाजूला प्रह्लादेव व दुसऱ्या बाजूला महेश अशा रूपात विष्णू ॥ होऊन अग्नि मुनींना म्हणाला—“मुनिवर्या ! मी तुला दत्त म्हणून झालो आहे ! आप्ही तिथेही एकच असल्या कारणाने त्रिमूर्तीच्या अंश रूपे मी तुझा पुत्र म्हणून जन्मलो. दत्तात्रेय नावाने मला सर्व ओळखतील !” असे सांगून विष्णू अंतर्धान पावला.

त्याच वेळी त्रिमूर्तीच्या अर्धांगिनी म्हणून गर्व करीत असलेल्या सरस्वती, लक्ष्मी व

पार्वती वाज्या सभोर येऊन नादराने अग्नि-मुनींची साजरी रती अनुसूषेच्या पातित्वाचा महिमा त्रिलोकात ध्वितीय असल्याचे सहेतुक सांगितले आणि असेही सांगितले की तिने त्रिमूर्तींना व त्याच्या अर्धांगिनींना साध्य नव्हते ते करून दाखविले.

अनुसूषेने गंगेला त्रास देणाऱ्या पापांच्या भूतांचे निर्मूलन केले ; नारदाने लोखंडाच्या घुमत्या करून तिला खायला दिल्या त्या तिने जाऊन पचवून दाखविल्या. सूर्याचा उदय थांबवून रोखून ठेवणाऱ्या सुमतीला सूर्योदय होऊ देण्यास समजावून सांगितले आणि सूर्योदयानंतर तिचा पती मरण पावला.

अनसूयेने विदेवाचा सर्व प्रकारे अतिथि-
सत्कार करून त्यांना जेवायला बसायला
सांगितले.

तेव्हा कपटवेष धारण करून जासेत्या
त्रिमूर्तींनी अनसूयेला म्हटले-“हे साध्वी !
मायक एक दंत माहे, ते...ते.” असे
मागे पुढे करीत राहत्यावर म्हणाले-“सु-
गम होऊन वाढलेस तरच माझी बेंबू.”

अनसूयेने “अस्तं होय ? तर ठीक
तसंच !” असे म्हणत त्यांच्यावर पाण्याने
प्रोक्षण केले. त्या बरोबर तिचा अतिथींना
अर्भक रूप प्राप्त झाले. त्यांना पाहून
अनसूयेचे मातृत्व उबकळून आले. तिने
तिचा ताळा घुसताना माडीवर बेंडून
त्यांना दूध पाजले. त्रिमूर्ती अनसूयेच्या
माडीवरच झोपले.

अनसूयेने त्यांना पाळण्यात झोंपविले
आणि म्हणाली-“आज त्रिमूर्ती माझी मुले
झाली. माझं केवढे भाग्य ! सर्व सद्ग्राहक
यांचा पाळणा, चार वेद त्या पाळण्याच्या
चार दोऱ्या आणि प्रणवमाद ओंकार त्यांना
झोंपविणारी ओबी !” या सद्ग्राहकां तिने
ओबी म्हटली.

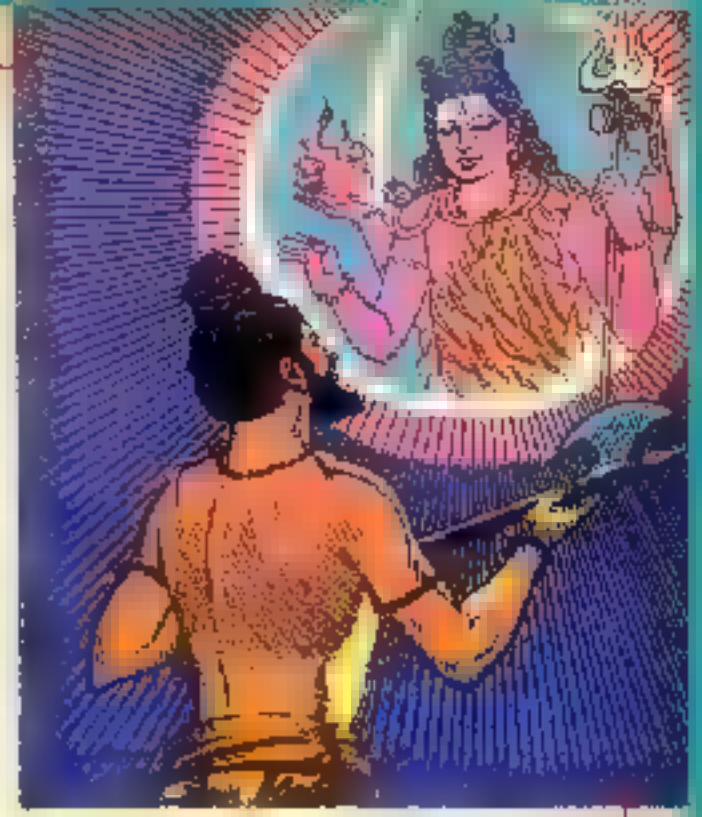
त्याच वेळी आश्रमात फोडून तरी एक
पांढरा शुभ्र बेल आला आणि दारावर
येऊन उभा राहिला आणि हलकून
काहीतरी बोलत असल्यासारखा भासला.

तेव्हा अनसूयेने सुनतीच्या पतीला पुनर्जीवित
करून दाखविले.

अनसूयेच्या पातिव्रत्याची घोरभी ऐकून
तिची देवी अनसूयेला द्वेष करू लागल्या
आणि तिथींनी त्यांचे त्यांचे पती आत्म्या-
बरोबर अनसूयेचे पातिव्रत्य भंग करून
मायला पतींना पाठविले.

ब्रह्मा, विष्णू व महेश मूर्तिवेष धारण
करून अत्रिमूर्तींच्या आश्रमात गेले आणि
‘भवति मिसान् देही !’ म्हणून आश्रमा-
समोर अतिथि रूपे उभे राहिले. सौंपर्यंत
अत्रिमूर्ति तपश्चर्या पुरी करून आश्रमात
परतले नव्हते. अतिथि सत्कार करण्याचा
भार एकट्या अनसूयेवर येऊन पडला.

मंतर एक मोठा गवद पक्षी आगले पंक्क फडफडवून आश्रमावर विरट्या घालू लागला. त्यानंतर एक राजहंस चोंचीत एक कमळ धरून आश्रमाच्या डंबरठ्यात उतरला.

त्या पाठोपाठ चार रंगांची गोबिरवाणी कुश्याची पिरले शेषट्या हलवीत बराच शिरली. त्यांच्या बरोबर एक नाग आपली फडा काढून पुढे आला. इतक्यात महती वीणेवर नीलांबरी राशिणी वाजवीत नारद व त्याच्या पाठीमागून सरस्वती, लक्ष्मी व पार्वती विदेवी आल्या.

नारद अनसूयेला म्हणाला—“माते, या तिथी साध्वी डंबरठ्यावर त्यांच्या पतींच्या वाहनांना पाहून तिथीचे पती येथे असतील

म्हणून त्यांच्या सोपार्थ आल्या आहेत. बराच वेळ झाला तरी पतिदर्शन न झाल्याने त्या पति-विरहाने विदूषळ झाल्या आहेत. त्यांचे पती त्यांना परत कर नाई.”

अनसूया तिथींना नमस्कार करून नम्र—
म्हणाली—“मातातो! त्या पाळण्यात तोंड ताऱ्ही मुलं आहेत, तुमचे पती असतील तर घेऊन जा!”

तिथी देखी पक्क होऊन पाहू लागल्या. ताऱ्ही मुलं तिऱ्ही एक सारखीच दिसत होती आणि गाव जोपी गेली होती तिथी परस्परांची तोंडे गाहून मागेपुढे करू लागलेल्या. पाहून नारद म्हणाला—“तुम्हांला आपला पती ओळखता येत नाही का? अशा लाजूनका! आणापल्या पतीला! पाई-पाईने तिथींना एकेका ताऱ्हा मुलाला उचमसं.

तिथी ताऱ्ही मुलं त्रिमूर्ती होऊन प्रगट झाली. सरस्वतीने शंकराला, लक्ष्मीने ब्रह्मदेवाला आणि पार्वतीने विष्णूला उचलून घेतले हेतवे तिथी लाजल्या आणि दूर जाऊन उभ्या राहिल्या. तेव्हां ब्रह्मा, विष्णू व महेश परस्परांना चिकटून एक झाले.

त्याच वेळी कविमुनी आश्रमात परतले. आपल्या आश्रमात त्रिमूर्तींना गाहून मुनि-वर्यांनी हात जोडले त्या बरोबर त्रिमूर्ती दत्तात्रेय रूप घेऊन उभे होते. मध्ये विष्णू

व बाजूबाजूला ब्रह्मा आणि शंकर यांची मुले होती. दत्तात्रेयाला सहा हात होते आणि त्या हातांत अक्ष, वक्र, गदा, पद्म, त्रिशूल आणि कर्मबल होते. त्यांवावरच्या झोळीत भिक्षापात्र लोंबत होते. अशातऱ्हेने त्रिमूर्ति दत्तात्रेय होऊन अत्रि ॥ अनसूया यांचे पुत्र म्हणून अवतरले.

नारदाने नाद नामकिया रागात दत्तात्रेयाचा म्ळोवपाठ मुळ केला. “शंकराचे वाहून नंदी हा ॥ दत्तात्रेयाच्या पाठीमागे गोऱ्हा होऊन चमा राहतो. चार वेद कुश्याच्या चार पिमांसारां बरोबर गहवात. नाग साप, ॥ हंस भावू बाजूला फिरत ॥ दत्तात्रेय संबंध महर्षी सारखा जंगलात हिडत राहून एकातल आत्म्यानुभान करीत राहातो. अनेक दिव्य अवतारे आणि अष्टसिद्धी देणाऱ्या दत्तात्रेयाची मुनी मिळ व माती सर्वदा आराधना करीत राहतात. अशा हा दत्तात्रेय हेह्य वंशाचे आराध्य दैवत म्हणून पूजिता जातो.”

कातंबीर्यार्जुन दत्तात्रेयाची पूजा ॥ अर्चना करून महाबलशाली आणि विजययात्रेला निघाला.

जमदग्नी ऋषींच्या मुळात राम हा सर्वात घाकटा. तो नेहमी कुऱ्हाड धारण करून बाधम आणि जनपद स्थापन

करण्यासाठी जंगले कापीत सर्वदा फिरत असे. त्याने हिमालयात राहून तपस्चर्या केली ॥ शंकराला प्रसन्न केले. शंकराने त्याला महा शक्तिशाली असा परशु दिला. तेव्हां पासून तो परशुराम झाला. भृगु वंशात जन्मला असल्याने त्याला भार्गव राम नांवही प्राप्त झाले.

एकदा परशुरामाची भाई रेणुका नदीवर स्नाताला व पाणी आणायला गेली व बराच वेळ झाला तरी परतली नाही. जमदग्नी ऋषींनी दिव्य दृष्टीने बावको काय करीत होती हे पाहिले. चित्ररथ गंधर्व अप्सरांसह जलक्रीडा करीत होता. ती जलक्रीडा रेणुका देहभान

जिसरून पहात होती. त्यामुळे जमदग्नी ऋषींना फार राग आला.

बायको परत आल्यावर जमदग्नी मुनींनी आपल्या सर्व मुलांना बोलावून घेतले आणि आईचे डोके छाटून टाकायला सांगितले. परशुरामाच्या वडील भावांपैकी कोणीही आईचे डोके कापायला तयार झाला नाही. परशुराम जंगलातून फिरून परतल्यावर जमदग्नी मुनींनी त्याला त्याच्या वडील भावांचा डोकी आणि आईचे डोके कापून टाकायला सांगितले.

परशुरामाने उत्तर न देता पित्याच्या आज्ञेप्रमाणे एका पावात सर्व भावांची डोकी आणि आईचे डोके छाटून टाकले. जमदग्नी ऋषी मुलावर क्रोध झाले व त्यांनी त्याला काय हवे ते मागून घ्यायला सांगितले.

परशुराम म्हणाला—“माझ्या सर्व भावांना व आईला पुनर्जीवित करावे!”

जमदग्नी ऋषींनी त्यांना पुनर्जीवित केले. आपल्या सपत्न्याच्या महिम्नावर

इतका विश्वास असलेल्या आणि बुद्धिमान अशा परशुरामावर ऋषी प्रसन्न झाले व आशीर्वाद देऊन म्हणाले—“परशुरामा! तू चिरंजीवी होशील!”

कार्तवीर्यार्जुन आपली निजण्याचा संपवून आपली राजधानी माहिष्मती येथे परत येत असता वाटेत जमदग्नी ऋषींचा आश्रम लागला. त्यावेळी राजा व त्याचे सैन्य फार भुकेले होते. जमदग्नी ऋषीकडे कामधेनूचा अंश असलेली होमधेनू होती तिच्या साहाय्याने जमदग्नी ऋषींनी कार्तवीर्यार्जुन व त्याच्या सैन्याचे उत्तम प्रकारे मादरातिथ्य केले. त्या गाईला काय पाहिजे ते देण्याची शक्ती असल्याचे कार्तवीर्याला कळले. त्याने विचार केला अशी गाव आपल्याकडे असली तर सैन्याला रसद व पाण्याची उणीव कधीच आसणार नाही. म्हणून त्याने आपल्या सैनिकांना आज्ञा केली की त्या गाईला माहिष्यवतीला धरून घेऊन चला. जमदग्नी ऋषी गाईला अडवून धरायला आले त्यांना जमिनीवर डकसून सैनिक गाईला धरून घेऊन गेले.

कोण्या एका गावी कालिका आई नावाची

एक कैदाशीण सांत्तिक आई होती. ती आपल्या मंत्रबळाने कुत्र्यांना बकरे, माणसाना पालंभाजी व वनस्पती करत अशी होती. अशातन्हेने ती बकरे व वनस्पती करी त्यांना एकत्र शिजवून ते ती आई व पक्षी, अशी खाती होती.

ही मोष्ट पाताळातील एका राक्षसाला कळली. ‘असे जगावयले आणि साणाऱ्या कैदाशिणीचे रक्त किती रुचकर असेल’ असा एक विचार त्याच्या मनात आला. म्हणून अशा कैदाशिणीला लपून कसून घेऊन तिला आपल्या पाताळ लोकात घेऊन जायचे राक्षसाने ठरविले. एके दिवशी तो एका सुंदर राजकुमाराने रूप घेऊन कालिकेच्या घरी आला.

“कालिका बाई, जहो कालिका बाई! तुझ्या रूपलावण्या विषयी त्रिलोकात

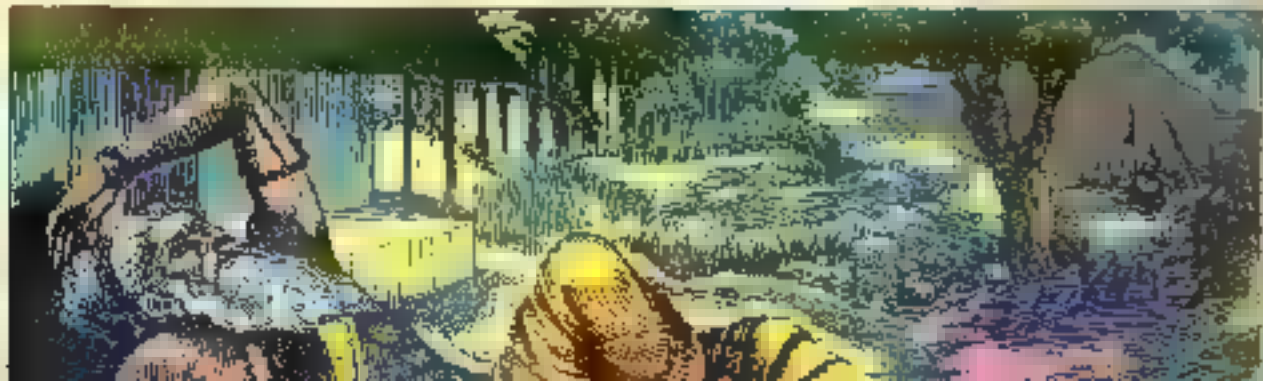
मोकळी बोलतात ते ऐकून तुझ्याशी लग्न करायचे ठरवून आलो आहे! मग काय आहेस ना तयार? काय म्हणतेस?” राक्षसाने सरळ जाऊन विचारले.

एकूण कालिकेला परमानंद झाला आणि ती “हिः हिः ही!” करून छुप हसली. म्हणाली—“तू म्हणालास ठीकच आहे रे, पण मला आपल्या गावी घेऊन जाऊ शकशील का?” कालिकेने विचारले, योजनेने हिणवीत.

“त्यात कायन, तू माझ्या पाठीवर बस, क्षणभरात तुला आमच्या गावी घेऊन जाईल.” राक्षस ऐटीत म्हणाला.

“ठीक! परंतु..” जमी राहून कालिका म्हणाली.

राक्षसाने कालिकेला आपल्या पाठीवर बसवून घेतले. मंजर जेमतेम तीन चार पावले टाकली आणि स्थाने जमिनीवर

जोराने मारली, आणि जमीन बुभंगली. पाताळात जायची वाट विसली.

राक्षस पाताळ कोकाल निघाला. परंतु पुष्कळ करूनही आणि कित्येक दिवस राहिल्यावरही, कालिकेला जाली उतरविणे किंवा जाली फेंकून देणे त्याला शकले नाही.

त्यामुळे त्या राक्षसाने मनात जे योजले होते, ते सर्व त्याच्यावरच उलटते की काय असे त्याला वाटू लागले. "ह्या पिशाच्चाच्या हातून सुटका मिळाली की पुरे रे बाबा!" असे त्याला वाटले.

ती बाळंती चालता बहाराक्षसाला आळवू लागला— "मालक, हे भोसे वाहतां-

बाहतां जीव कंठापर्यंत आला आहे, ही माझ्या पाठीवरून कशी खाळी उलरेल, या साठी काही युक्ती सांग!"

बहाराक्षस त्याला म्हणाला— "आतां तुला तिची भोती वाटू लागली का रे? बाबारे, तिला असे भिडून जाणे पुष्कळ जातीयार कित्ती नामुष्कीच आहे रे! तिला जेपून उचलून आणलीस तेवंच नेऊन टाक!" बहाराक्षसाने त्याला सल्ला दिला.

कालिकेची वीटा कशी सुटणार या विचाराने राक्षस भागे तेव्हा माटेत त्याला एक धनगर दिसला. तो म्हणाला— "वाहवा! गाइवाचे भोसे कित्ती दिवसांपासून वाहतां आहेस रे?" तो राक्षसाची धट्टा करीत म्हणाला.

राक्षस विडून गेला. मनांत म्हणाला— "हा कोणीतरी विरंदर दिसतो आहे! मी या कंदाशिणीला कित्येक दिवसांपासून पाठीवर घेऊन जात आहे, हे याला कसे काय कळले, बूवा!" तो म्हणाला— "बाबारे, मला बोडी मदत करलील का रे?" असे म्हणत त्याला जो आस होत होता तो स्पष्टच सांगून टाकला राक्षसाने.

तो धनगर म्हणाला— "त्यात काय आहे रे? तिला माझ्या पाठीवर बसव!"

"जीव वांचला!" असे म्हणत राक्षसाने कंदाशिणीला धनगराच्या पाठीवर चढविले. लगेच तो धनगर दक्षिणेकडे बळून पळू लागला.

"ती कंदाशिणी त्यांना सोडते का? आणि तो परत काय घेतो?" असा विचार करून मंदरांचा त्याला हवा होता. तिकडे बळवून घेऊन चालला. तो दोनच पावले गेला असेल धनगर परतून समोर राहिला.

"काय रे ए? कंदाशिणीला माझ्या गळ्यात बांधून पळवून त्याच्या विचारात आहंसा वाटत?" धनगराने हसत घेऊन राक्षसाला विचारले. तो म्हणाला "जणूकाही ऐकूच नाही, असे सांग करून राक्षस म्हणाला— "त्या कंदाशिणीच्या हातून तू स्वतःला कसे सोडवून घेतले रे?"

"त्यात काय रे मोठे से? दुर्बली पडून कित्येक भेले असे एक सरोवर जवळच आहे. फेंकून परतलो. ती माझी घोंगडी घट्ट बसली होती, सोबतच नव्हती. गेली तर गेली, त्या घोंगडी सकट तिला सरोवरात फेंकले." धनगर म्हणाला.

त्याने जो उपकार केला त्याबद्दल मानंदित होऊन राक्षस त्याला म्हणाला—

"मग, तू एक काम कर! मी या देशाच्या राजकन्येला पळवून नेतो. तिला भुकी आंधळी करून टाकतो. आजपासून एकतीस दिवसांनी घेऊन तू त्या राजकन्येच्या कामात म्हण— "मी मंदरे पाळणारा धनगर आहे, भुकी!" एवढेच! मी तिला सोडून जाईन. त्यानंतर तुझे भाग्य कसे पालटेल ते तूच पहा!"

'बर' म्हणून तो निघाला. बाहारात त्याने पाऊल टाकलं तर त्याला एकच एक बातमी ऐकू जाली. "राजकुमारीची बाप्ता जाऊन एक महिना झाला. तिला पुन्हा बाचा बाणून देईल त्याला अर्बे राज्य देऊन तिच्याशी लग्न करून देणार, म्हणे राजा!"

धनगर राजधानीच्या कोटापर्यंत आला तोंपर्यंत अनेक वैद्य, हकीम व भूत पिशाच्यांना वश करणारे मांत्रिक तोंडे वाकडी करून बाहेर येत होते. धनगराचा वैद्य पाहून सर्वांनी तोंडे फिरविली तरी तो वैद्य म्हणून आल्या कारणाने त्याला आत सोडणे भाग होते.

तो ऐटीत, छाती वर काढून आत्म विश्वासाने आत गेला. त्याने मंत्रांतंत्रांचे सोंग केले आणि शेवटी राक्षसाने सांगितलेला मंत्र राजकुमारीच्या कानांत सांगितला.

राजकुमारीचे अपहरण करून घेऊन गेलेला राक्षसाने राजकुमारीला सोडून

देणाऱ्या धनगराला "हे पहा, हाच प्रयोग खेवट्या उपाय! अशा औषध पाण्याचा प्रयोग माणखी कोणावर केलास तर तुझे बोंके फुटेल, म्हणून सावध रहा!" असे सांगून सावध करून गेला होता.

राजकुमारी लगेच उठून बसली आणि जोर जोराने हुंरु सांगली. राजवाड्यात मंगल बाधे बाधू लागली. धनगर त्या देशाचा राजा झाला. परंतु कधी मात्र तेथेच संपली नाही.

राक्षस आपल्या मंत्राची प्रमाणे गुन्हा एका राज्याच्या राजकुमारीला करून तिच्या तलाव वाम देऊ लागला. तिची नाचा सुडा गेली, तिचे डोळे गेले.

त्या राजाने अनेक प्रकारे औषधपाणी केले, मंत्रांतंत्र करून पाहिले. काही उपयोग झाला नाही. शेवटी पूर्वी घडलेली धनगराची गोष्ट राजाने ऐकली व त्या धनगराला बोलावणे पाठविले.

बोलावणे आल्यावर धनगर पावरला. कारण पहिल्या राजकुमारीला सोडून जातांना राक्षसाने जो गोष्ट नजाबून सांगितली होती ती त्याला आठवली.

तो नवीन राजाला म्हणाला—"महाराज, मी मांत्रिक नाही. व तांत्रिकही नाही. मी वैद्य तर नाहीच नाही. एक वर

मळाला होता, त्याच्या प्रमावामुळे मी त्या राजकन्येला बरा करू शकलो, त्या मंत्राचा त्या राजकन्येवर केलेल्या प्रयोगावरोबर संपला. म्हणून मला हे जमणे शक्य नाही!" धनगर नम्रपणे म्हणाला.

ते सर्व ऐकतां नवा राजा म्हणाला—"आमची विनंती मान्य केलीस तर ठीकच, नाहीतर युद्धाला तयार हो!" त्याने तसा निरोप राजवृत्ताकरवी पाठविला.

धनगर राजा संदिग्धावस्थेत व शेवटी म्हणाला—"काय घाटल ते होवो, पाहातो!" असे सांगून निघाला.

तो कित्कपाल गेला. त्याने पूर्वी सारखेच मंत्रांतंत्रांचे सोंग केले. आणि शेवटी राजकन्येच्या कानाजवळ तोंड नेऊन जोराने ओरडला.

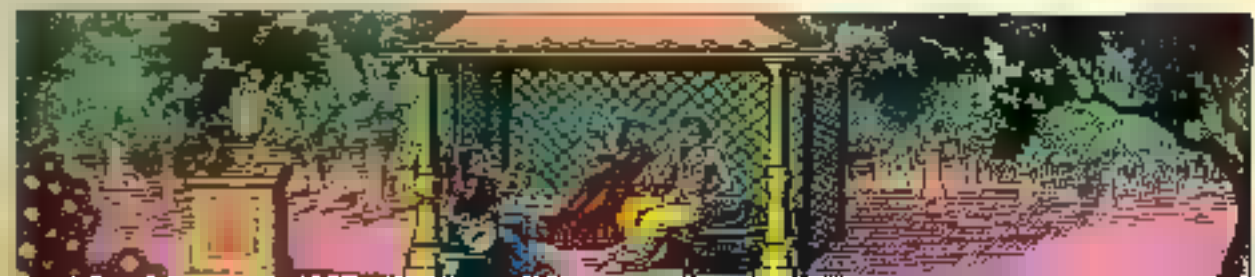
"हे पहा, मी सांगतो हे सावधपणे ऐक! त्या दिवशी आपण सरोवरात

टाकलेली कैदाशीण कालिका मेली असेल असे वाटले होते. परंतु ती मेली नाही. जिवंत वर आली आहे! तुला शोषत येत आहे. म्हणे, गावाच्या देशीपर्यंत आली असेल असे सांगतात, तू माझ्यावर उपकार केलास म्हणून तुला हे मी जाधी सांगून ठेवतो आहे..."

त्याचे बोलणे संपलेही नव्हते! 'कैदाशीण कालिका' हे शब्द कानावर पडतांच ती राक्षस भोरडला—"बाबारे!" आणि पाताळ लोकांत पळून गेला.

राक्षसाने जेव्हां सोडले तेव्हां तत्क्षणे राजकन्येने डोळे उघडून पाहिले आणि काळिबाच्या बाण्यासारखे तिचे सुंदर वात, ती हुंरु लागल्यावर विभू लागले. मुलगी चांगली मात्याने कळताच वित्पा-प्रमाणे राजाने आपल्या मुलीचे त्याच्याशी पाढामाढाने करून दिले.

अशा तऱ्हेने ती भाग्यवान धनगर दोन राण्यांचा पती म्हणून राज्य करू लागला.

चांदोबा

तुमची परंपरा ओळखा
स्पर्धा

प्रवेश मिळालीत !

एक लक्षाहून अधिक स्पर्धकांची प्रवेश पत्र मिळालीत. अद्या उत्साहपूर्ण सहयोगाबद्ध आभार! वधिसांसाठी थोडे-हीर सुरू झाली आहे.

कदाचित त्या अंकात आपण स्पर्धेचा निकाल क्व इच्छितार, परंतु स्पर्धकांचा उत्साह आणि आंकडे इतके जास्त आहेत की निर्णायकांना निर्णय घेण्यास अपेक्षापेक्षा अधिक वेळ लागणार !

आगचे निर्णायकगण त्याच कामाला लागले आहेत. पुढील अंकात स्पर्धेचा निकाल आम्ही नक्कीच प्रकाशित करणार.

कृपा करून आम्हांस सहयोग द्यावा !

चांदोबा

संपादन चक्रवर्ती
संचालक गोगोई

महिन्याची वसाळकथा घडणार ही आहे जगात सर्व श्रम परिस्वग करणारे साधू अ मंन्यासीयाना मुढा आपल्या गरजा भागविण्यासाठी गृहस्थाश्रमी लोकांवर अवलंबून रहाये लागले. म्हणून प्रजन त्याच्या विजयी गैर-समय करून घेऊ नम अशा तऱ्हेने साधू संन्याशांची बागावयाचे असते, ही गोष्ट 'साधुत्वभाव' या गोष्टी स्पष्ट होईल.

अमर वाणी

चनत्वाको वस्तुत्वान्नि, बुद्धः सर्वो विदुर्भवे ।
कोद्यावेव मनुष्यस्य, शक्तेः प्रायो विदुर्भवे ॥

[जडको जाकडे ह्मनिशी तरन जाळ होतो ; कोद्या वेव मनुष्यस्य, शक्तेः प्रायो विदुर्भवे ॥]

पृष्ठे ३३	अक्टोबर १९८३	अंक ५
२८ पाने २-००	वार्षिक वर्गणी २४-००	

इंग्रजी शिकलेला जलचर प्राणी

इंग्रजीतील (अमेरिकेतील) बोस्टन शहरातील जलचर प्राण्यांच्या प्रदर्शनात 'सील' नावाचा एक जलचर प्राणी आहे. त्यान इंग्रजी भाषेतील तीन शब्द जिकिर इंग्रजीचे आज्ञेने आहे. दहावे वर्षे जगलेला सील मासा तसेच वेणान्यांना "हल्लो- इवने गा", "कस काय"? म्हणतो. आणि कंटाळून गेला व्यथित तर-"आ, इकडून" असे रगावून म्हणतो. निरुदे वेणान्या मधूनच सील मासाने हे शिकले असे देखील अधिकारी सांगतात.

खुनी पुन्हेगाराला माकड

चीन देशातील गुआंग नावाच्या शहरात स्थित एक माकड गारा प्रकार खुणा करून माकडांशी बराचर चलायला येणारा मागने. खुणांना आकडून काही लोक त्याच्या बराचर माकड ते माकड त्या लाकडात निर्जित स्वामीने घेतले. त्या एक बांधूय भुत सोडून गेला होता. एकदा नव्वे, माकडात गोळाव्या माझ्याभ असेल्ल्या दोघांना कळले त्यानंतर त्यांच्या गोळाव्या भवकणीत हे दोघे मरून गेलेल्या त्या माकडाचे मूर्ती असेल्ल्या आणि ते माकड खुन घालेल्या माकडाचे माकडलेले माकड असल्याचे.

महत्वाची धाडवेसा संदेश

गेल्या वर्षी २२ भूत रोजी रात्री स्पेन देशातल्या मागेली नामक गावात सेंटिडोर गावात गावाचा प्राथमिक विभाग घेणारा एका विद्यापीठ अभ्यास करील क्षयात असली त्याच्या जालीत एक गुलाबी फक्त्या आला. वेड्या त्या थोडोवता रेडिओ एक विविध आवाज रुत जायला. सेंटिडोर गावकरी तो आवाज ऐकीडे करून घेतला. त्या आवाजाचा आवाज अभ्यास केल्यावर विल्लीस्मिथ नावाचा विज्ञान शास्त्रज्ञाला काढलेले बलि की आवाज अमेरिकेतील महाद्वीप किना 'प्लाय सायड' वरून आलेला असला.

तुम्हाला माहीत आहे का?

१. 'दगारलोचे जहर' या नावे प्रसिद्धी पावलेले शहर कोणते?
२. 'मात एवताये शहर' जे नाव कोणत्या शहराने आहे? ते नाव त्याचा कसे आहे?
३. 'स्वर्ण डार शहर' नामक शहर ते कोणते?
४. 'सीत विकताने नगर' हे नाव कोणत्या नगराला दिलेले?
५. 'माझी नगर' हे नाव कोणत्या नगराचे नाव आहे व ते का आहे?
६. 'शहर जिथुनचे नगर' नावाचे नगर ते कोणते?

दहा वर्षांचा आजार

श्रंगार नावाच्या गावात एक दुकान होते. त्याचा मालक गंगूशेट होता. त्याच्या दुकानात सर्वे अन्न मिळत लोकांची गरज गाहन गंगूशेट मालाने सरभिसळ जरी तो मोठ माहीत असूनही कोणी गिन्हाईक तयार करीत नसे, अ मुकटघाने जो माल मिळे तो घेई कारण गावात दुकान मुकट होते व गंगूशेटच्या नाकावर सर्वदा राग असे.

एके दिवशी त्या गावात एक नवीन परदेशी बांधूस आला. गंगूशेटच्या दुकानात सर्व माल सरभिसळीचा असल्याचे त्याने ओळखले व गंगूशेटला विचारले-"कायहो, या गावात सरभिसळी शिवायचा, मिळत नाही का?"

तो प्रश्न ऐकून गंगूशेट इतके चिडले की तोंडाला आले ते त्या नवच्या माणसाला बोलले. "तु स्वच्छ निर्मळ माकांच्या गप्पा करतो आहेस! मुळीत तू कासा आहेस तुला

माहीत आहे का? तुझ अंत, कपड पहा कितो घाणरक आहेस! खरे म्हणजे तुम्हा हात लागला की पुरे हात लागलेली धस्तू घाण होऊन आईल मी तुझ्यावर दया करून तुला बसा सोबला शेजारच्या गांधी आमचा भाषा आहे, त्याच्याशी तू असे काही बोलला असतास तर तुम्ही चामडीच कोळविली असली." गंगूशेट म्हणाला.

माघ परदेशी खूप तनायला, तो गंगूशेटला म्हणाला-"तु मला इतका उमेदपणाने बोलतो आहेस! मी या देशाचा राजा विजय भास्कर महाराजाचा मंत्री रामभूषण वेष पालतून इकडे आलो आहे. तुला कळले तर तू भले बोलला असतास का?"

ते ऐकताच गंगूशेटला घबकाव बसला. त्याची बोकडी चळली व तो बगुड होऊन जमिनीवर आदळला.

तो परदेशी नेचे ह पावला गावच्या पाटलाच्या घरी गेला आणि त्या कोण ह कशासाठी आला असल्यास सांगून म्हणाला—'तुला या गावाचा अधिकारी नेमले ते कशासाठी रे? गावात असल्या समाज विरुद्ध गोष्टी पडू नयेत त्यासाठीना? गणेशट दुकानदाराच्या कारभारा मी स्वतः डोळ्यांनी पाहून आलो आहे तो मिसळ माल विकत असल्यामुळे त्याला आणि त्याचा पुत्र स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहून असून गणेशट दुकानदाराकडून तुला आला चांगली वडेक शिक्षा करतो.'

गाव पाटील थोडावेस्तिल न पावरता सर्व काही एवढे होऊन मंत्र्याच्या म्हणाला—

'महाशय, मिसळ माल विकणंही गणेशटची चुक नाही. तो स्वतः होऊन काही मिसळ माल तयार करत नाही, तो जो माल विकत घेतो तोच विकतो मुळात गिरे साहजारे करीव चान्य मिसळ करून विकताना म्हणून गणेशट मिसळ विकत असला तरी मी त्याच्या विकत काही करत नाही परंतु त्याने आपल्या सारख्या घोरामोठ्यांशी भगा ठेवून योळण भक्ष्य अपराध आहे वृद्ध करून आपण कोण हे म्हणून कळले नसावे म्हणून अमानान त्याच्या हातून घडलेला हा अपराध आहे!'

ते ऐकून मंत्र्याच्या उतरल्या- सारखा आला मंत्र्याला—'मिसळ चान्या विषयी तु म्हणतोस ते भरे असु शकते, परंतु त्याने गिरेसाहजारी घांटे शांतपणे बोलले नाहीत मी भरी आहे ही गोष्ट कळली असो किंवा नसो त्याने थोडा आदर दाखवायला द्या होता.

मध्यंतरी पाटलाने निरोव पाठविल्या- प्रमाणे गणेशटने होऊन मंत्र्याने परजे व म्हणाला—'आपण कोण हे नाहीत नसल्यामुळे चुक पडले पात्रा चुकीवृद्ध गावो करू नका पडके देववा!'

गणेशटची नसता पाहून मंत्र्याला आनंद आला. म्हणाला—'मा तुला मात केव

परंतु तुझ्या दुकानात येणाऱ्या लोकांना योग्य देत नाहीस. त्याबद्दल मी तुला समा करणार नाही गिरेसाहजारीच केली तर समा केली पाहिजे. सध्याकाळी गावकऱ्यांसमक्ष तुझी नवकशी होईल. आता जा.'

गणेशट तेषून गिरेसाहजारी व विचार सक्तानून सुटका केली मिसळार? त्याभावर गवर्नाचे राग होता मंत्री ववकर्णी केली तर आपल्याला चांगली शिक्षा होईल.

सध्याकाळी गणेशट गाव- भर फिरता सर्वाना सांगितला आणि त्याला बाबदायला दिनेती केली त्याबद्दल म्हणून त्याने काही जणांचे लक्षण घेतले केल तर काही जणांना आली व

कित्येक जणांना त्याची आली व मदत करण्याचे त्याने वचन दिले गाव- भरात गणेशटचे एकुलते दुकान असल्या कारणाने, त्याला भर फार मोठी शिक्षा झाली तर दुसरा एखादा दुकानदार दुकान काही पर्यंत सर्वांना कष्ट होईल अशी भीतीही काही जणांना वाटली.

त्या दिवशी संध्याकाळी गणेशट सर्व गावकऱ्यांसमोर उभा राहून म्हणाला—'मी प्रेमादराने सर्वांचे बोलतो, माझा शांत

स्वभाव आहे कोणावर कोणी राग काढीत नाही. माझी प्रकृती बरोबर त्याच मी कोणावर रागावतो ही गोष्ट सर्व गावकऱ्यांना माहीत आहे."

जयंतल्या सर्व गावकऱ्यांनी गणेशट म्हणाला व खरे असल्याचे मान्य होऊन मंत्र्याच्या मनाचे समाधान व काही म्हणणार उत्तव्यात लोकांच्या गर्दीतून वाट काढीत गणेशटचा नोकर आला व मालकाचे पाय धरून म्हणाला—'मालक, तुमचा वाईट स्वभाव असे ममजुन मी चुकीची समजूत घेतली. एकाच वेळी रागाने आपले कपाळ फोडावे असे माझ्या मनात येई.

परंतु तुम्हांला राग येण्याचे कारण त्यावेळी तुमची प्रकृती बरोबर नव्हती हे ~~आपण~~ कळले म्हणून माझ्या त्या चूकी वद्दल क्षमा करावी "

गंधूषोटनं नीकशाल्या दोन्ही हात धरून
प्रेगाने उभे केले. व म्हणाले-“बूक
सर्वाच्याच हानून घडते तुला मी माफ केले.

येंदी स्थाला त्रमा कल्ले म्हणाला—“मी
सुध्या मालकाळा शिक्षा करीत नाही
म्हणून तू मास दोघे सुद्धा फोडणार म्हणून
विचार करतो आहेस का ?”

लोकर ललित ॥ तीस कवच मृणाला-
 "बाही, मालका । आमच्या मालकांशी
 बरी नसते तेव्हाच ते रागयतात ॥
 आगव्याला आता झळक ना ? मो गेली
 दहा वर्ष त्याच्या पदरी काम करतो आहे,
 राखतो ॥ माझ्यावर राग काढून शिष्या
 नेत आले आहेत म्हणजे गेली दहा वर्ष
 त्यांशी प्रभुत्वी तरी बाही ॥ कोणता तरी
 आजार त्यांना होतो असे मानायलाही !
 आज्ञार असल्या म्हणजे राग यागचाच !
 म्हणून नुसली आमच्या मालका साठी काही

तरी वागल्या औघध पाण्याची व्यवस्था करा.
नोकरीत म्हटल्यावर मध्याला पोहोचल्या
स्वभावाची बांगली उत्पत्ता आली. ते
नोकरीकडे स्थित करून पहात म्हणाला—
"तुझ्या मानकाच्या आजाराला औघधपाणी
कशाळा? मोठ औघध देतो. ~~आज~~ औघधाचा
फायदा जाणा की नाही हे मला तुझ्या
कडूनच ~~आज~~ "

त्यानंतर मध्याह्न, गुरूने मिसळ माल
 मये, एदा कदाचित त्याने विकत
 घेतल्या मालाचेच मिसळ असेल तर
 धान्य साफ करवून नंतर विकाले असे
 दिसावून सांगितले. त्यानंतर गुरूदोड कसा
 रागला ! कळण्यासाठी मध्याह्नी अति-
 कान्ठ्यांना पाठ्यांत जाईन असेही सांगितले.

मन्त्री निघण मंत्र्यावर गंगूशेट मध्ये
बराच वेळ झाला. आपल्या मालकाना
दहावर्षा पासून आजाराचा त्रास
होता तो आजार मर्यात दिलेल्या औषधा
मुळ एका दिवसात बरा झाल्याचे नोंद
ल्याच्या ओळखीच्या सद्यांना हांगू लागला

तीन
मां
त्रि
क

[۸]

[illegible]

पुष्पसदाने हस्त मोदताने धिगळने इच्छून
माग पाहिले त्याच्या हातातला दगड
हातातून सुटून उल्लावात पडला व त्याचा
थोठा आस्वाज झाला.

“पिगल्ला ! तुला तों कोण म्हणून वाटला ? पश्यापादने त्याला कटोरात घालून दिनाइरले.

पिगडनं एकदा धनलूककेलूकडे पाहिले
आणि मान खात्री केली.

मल्लककेतू पञ्चपावकः साक्षिक दृष्टीने
ब्रह्मात् महपाला— "मल्लक, तुम्ही कोण मला
माहीत नाही ! हा तर्कण एक पुण्यकार्य
करीत होता, त्याला आपण असे ~~कहा~~
याबविले !"

“पुण्यकार्य होय ?” उसे विधारीत
नम्रपाद व्यंग हास्य करत हसला व
झुणाला—“तू कोण, हे मला माहीत
नाही, असे वाटलं का तुला ? तू

कोण हे मळाराचें पूर्वीचें कळलें आहे!" भल्लूककेतू त्याचे काही उत्तर देणार धाड्यात विंगळला वरून म्हणाला—"मागे नाव भल्लूककेतू, म्हण! आपण जाल आहो. त्या भल्लूक पर्वताच्या खाली होता. कोण्या एका मांथिकामुळे त्याचीही दुरावस्था झाली, म्हणे!"

"होय, कोण्या एका मांथिकामुळेच ह्याचीही दुरावस्था झाली आहे! तो मांथिक कोण, तुला माहीत आहे का? विंगळ?" पद्मपादने विंगळला विचारलें.

त्याला माहीत नसल्या सारखी नकारार्थी मान हलविली. या भल्लूक-केतूला धरून देवत्या सरकाला बांधून

ऊंवनारा महामायिक नावाचा मांथिक आहे!" म्हणत पद्मपादने भल्लूककेतूकडे करड्या नेजरेने पाहिले

भल्लूककेतू ते ऐकून दांतघोड चावून पद्मपादला म्हणाला—"तू कोण रे? माझ्या विषयी तुला कशीक्या माहिती आहे रे? महामायिकाचा वृत्तांत तुला कोणो माहितका रे? माणखी एखादा मांथिक तर नाहीस?"

"होय, मी मांथिकच आहे! माझे नाव पद्मपाद! तु मरंकर शक्तिशाली आहेस का? कर आहेस, तरी त्याने तुला शिक्कून पंध सप्तकाला बांधून ठेवले आहे त्या महामायिकाच्या समाधीवर पातळ्या-साठी मी जात आहे!" पद्मपाद म्हणाला.

का? त्या महामायिकाची समाधी काधीन करावया जात आहेस का? ते दारे असले का? मालक! तुम्ही नक्कीच घोर मांथिक असणार! त्या महामायिकाचा डारवेंगे आहे, म्हणून मी तुम्हाला नक्कीच पुष्कळ शकते. मला या रचनातून मुक्त कर, मी मरंकराल तुमचा शत्रुनुदास होऊन राहोत!" नाट्यावर विश्वास ठेवा

"तुझ्या या गोडगोड वोलण्याने भुरळून जाण्या इतका मी लुळा नाही!" पद्मपाद म्हणाला.

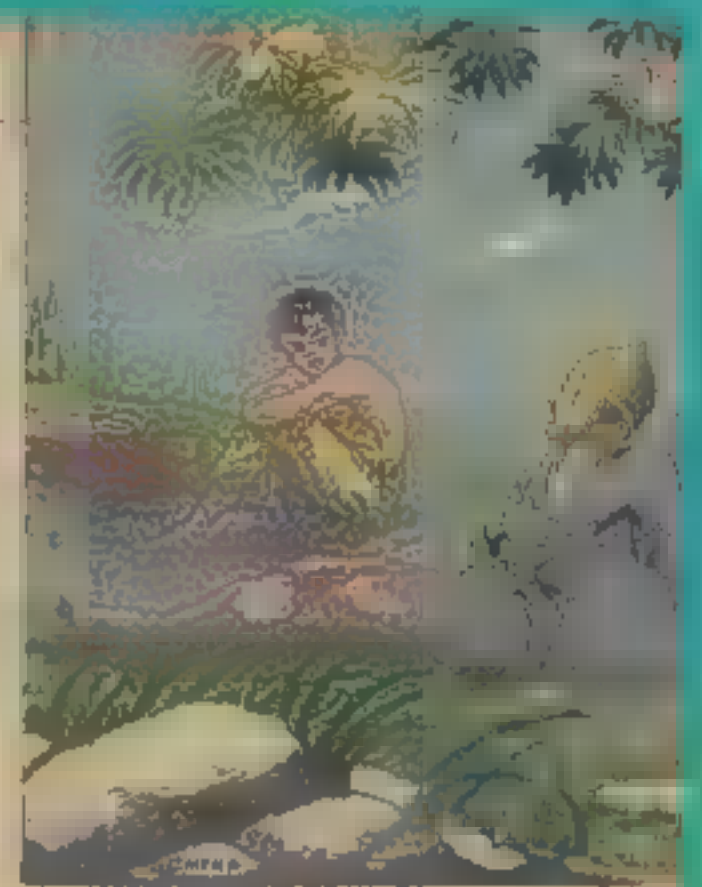
विंगळ पद्मपादजवळ येत म्हणाला:-

"पद्मपाद! आपण माला सोडविण्यात काही हरकत नाही, असे मला वाटते' ह्याने म्हटल्याप्रमाणे हा वायला माही तर याच्या दोघ्याची भक्ते होऊन जातील माला तना कोणी आप दित्याचे हा मांगत होता "

"त्याच्या त्या इच्छेमात्र? विश्वास करून तू संकटात सावरणार होणार महा मायिकाजवळ मांथिकशक्ती असलेल्या वरस आपल्या हातात येईपर्यंत या भल्लूक-केतूला सोडणे योग्याचे आहे. प्रथम त्या वस्तुवर अधिकार कर घेऊया. त्यानंतर माला दास घेणे पाहाण्याचें होईल " पद्मपाद म्हणाला.

"तर मग मालक " भल्लूककेतू काही मागू लागला, इनक्यात पद्मपादने त्याला गुप्प रहायला सांगितले व म्हणाला-

"भल्लूका! तुझ्या गोडगोड वोलण्यावर मी भुरळून जाणार नाही महामायिकाची समाधी भगवेल्या त्या पडक्या देवळात पाडक टाकल्यानंतर घी तुला दान मक्त करीन. तो पर्यंत तुला येथेच स्थितीत रहावे लागेल!" असे म्हणत पद्मपाद मागे वळला आणि विंगळ त्याच्या पाठोपाठ निघाला.

पद्मपाद व विंगळ जंगलाबाहेर आले ममोर हिरवळ भगवलेले मैदान होते. त्यात त्यांना त्यांची वाडने असलेली गाढवे विसली माहीत. विंगळ आश्चर्यचकित होऊन घट्ट पाहून पद्मपादला म्हणाला—"काय रे, आपली मी पिशाचन वाडने कोठे आहेत? ती येथे या हिरवळीवर चरत असतील असे मला वाटत होते!"

"ती गाढवांच्या स्थात असलेली पिशाचे होती, गाढवे नव्हती! अज! परिस्थितीत त्यांना हिरव्या गवताची गरजच काय? ती त्यांचा आहार शोषण्या-साठी आपली कोठेतरी गेली आहेत, पण आता आपण आपल्या वाण्यापिण्याची

कितीर मारू या!" असे म्हणत पद्मपादने आपल्या पोटावर हात फिरवीत तेथे हिरण्या घोंगडी सारखी हिरवळ होती तिच्यावर उबी मारून बसला.

पिगळमुढा त्याच्या जाऊन बसला. म्हणाला—"होय रे, पद्मपादा! मलासुद्धा भूक लागली आहे. आपण आपल्या आपल्यासाठी बरोबर काहीच आणले नाही. पार विसरलो!" माझ्या लक्षातच नाही आले.

पद्मपाद पिगळकडे पहात हसत म्हणाला—"पिगळा, तिकडे ती पिशवी आहे ना, ती इकडे कर जरा!" असे म्हणत त्याने दूर एक पिशवी होती ती बोटाने दाखविली.

पिगळने पिशवी घेतली आणि तीढ खाद्य पदार्थ असतील असे समजून हात घालून पाहिला. परंतु त्याला तीत काही मिळाले नाही म्हणून निराश झाला. पद्मपादने ती पिशवी घेतली व पिगळला विचारले—"काय रे, तुला खायला काय काय हवे आहे. सांग, कोणकोणत्या भाज्या हव्या आहेत?"

किती तऱ्हेच्या भाज्या सुद्धा करे? पोटात आधीचा उडला आहे. त्याला मंत्र करायला मीठ भाकर, काय मिळेल ठे घुरे! त्या पिशवीत तर काही एक नाही. रिकामी पिशवी आहे!" पिगळ म्हणाला.

पिगळने पिशवी उघडून एकटा भात होकावून पाहिले आणि काहीतरी मंत्र पुढपुढला पिगळा, आता पिशवीत पहा!" म्हणत पिशवी पिगळच्या हातात दिली.

पिगळने घाईघाईने पिशवीत हात घातला. त्याच्या हाताला एक गरम भादोचे भांडे लागले. ते त्याने बाहेर काढले. त्यात कढत बोलघाचे पारणे फेडणारा पांढरा स्वच्छ भात होता. चकित होऊन पद्मपाद कडे एकदा पाहिले. खुशामे उडचा मारू लागला.

पद्मपाद हसत म्हणाला—"तुला हव्या असलेल्या सर्व तऱ्हेच्या भाज्या, चटण्या

जीर वगैरे सुद्धा पिशवीत काहे. भरभर बाहेर काढून तर पहा."

दहा मिनिटांच्या बात पिगळने पिशवीतून पंचवीस तऱ्हेच्या भाज्या, जीर वगैरे खाद्य पदार्थ बाहेर काढले पद्मपाद व पिगळला खूप भूक लागली होती. दोघांनी बसवका सरून घेऊन नूक भागविली ग्यानगर काही वेळ विद्याम कर्मन पुढल्या तमारीला लागले

पद्मपादने एक चिमूटभर तातो घेतला व मग घालून ती जमिनीवर टाकली आणि जमीन फाटली आणि तीतून गाड्याच्या कपातील शेन्ही भूते मोठघाने रफत वर आली. एकेका बाहुलावर पिगळ व पद्मपाद बसले आणि भरनूक पर्वताकडे निघाले. भवकरच ते तेथे पोहोचले.

दोघे तीन तास प्रथाम केल्यावर जमीन व भाकाश परस्परांना चिकटलेले दिसत होते अशा जागी काळघा काळघा घुराचे लोट आकाशात उडत असलेले एक दृश्य दिसले. पिगळने त्या वाजूला बोट दाखवून विचारले—"पद्मपादा! ते दिसत आहेत ते इग आहेत की घुराचे लोट रे?"

त्या वाजूला काही वेळ लक्षपूर्वक पाहून पद्मपाद म्हणाला—"पिगळा! ते हग नाहीत, घुराचे लोटही नाहीत. सल्लूक पर्वताच्या श्रदेशात त्या प्रदेशाचे रक्षण

करणारे राक्षस आहेत! बहुतेक रयांनी आपण येत असल्याचे ओळखले असावे. आपल्याला अडवण्यासाठी प्रयत्न करीत असावेत असे मला वाटते."

पद्मपादचे शीतल धांडले न धांडले, एवढ्यात सुमारे पन्नास एक वार अंतरावर दगा सारखा दिसणारा घूर जमिनीवरून गोल गोल भोंवण्या मारला फिरत ताडासारखा उच वर आला. पिगळ घादरून धरधर कापत पद्मपाद कडे पाहू लागला. पद्मपादने काही तरी मंत्र म्हणत आणि तो होता त्या गाड्याला त्या दिशेने पळविले तत्क्षण धूर दिसेनासा आला. मोठा वेळ तसाच गेला.

पंचपाद विंगळकडे वळून म्हणाला-
 "विंगळा! भिष्याचे कारण नाही!
 तुला स्वरक्षणासाठी म्हणून ही तलवार
 देतो आहे. हिच्या मदतीने तुझ्या
 अंगावर कोणत्याही रूपात येणाऱ्या
 राक्षसांना तुला डार करता येईल"
 असे म्हणत त्याने विंगळला तलवार
 दिली. इतक्यात त्याच्या मध्ये असलेली
 जमीन हादरली. विंगळ ॥ पंचपाद
 असले होते तो गावचे दोन्ही बाजूंना
 पळाली ॥ लांब लांब सुळे
 असलेला आणि सर्व अंगभर लांब लांब
 केस असलेला एक हत्ती मोठ्याने धीकार
 करीत विंगळवर ॥ विंगळ एक
 पाऊल हो गेला ॥ परकशा निर्भीकपणे

आपली तलवार घेऊन हत्तीवर तुटून
 पडला. लगेच हत्ती असह्य वेदना झाल्या-
 सारखा कष्ट लागला आणि भोंवत्या
 सारखा गर गर फिरत दूर पळून गेला.
 "शान्ता, विंगळा! कोणत्याही तड्याने
 वाड्याने करावयाची ती रीत ही आहे!
 ठोसा दिला की भूत ही पळत! ही म्हण
 काही खोटी नाही तुला दिलेल्या तलवारीत
 कोणतीही मंत्र शक्ती नाही, परंतु प्रथम
 तो गोष्ट सांगितली असती तर नू इतके
 धैर्य दाखवून त्या मायावी हत्तीची दोन
 हात करायला पुढे सरसावला गेल्यात.
 समजलं का, गुर धेवेंवानाला कोणी
 समजू शकणार नाही!" पंचपाद विंगळला
 म्हणाला

विंगळने आपल्या हातातल्या तलवारीकडे
 बघवयं करीत एकदा पाहिले व पोट
 धरून हसत म्हणाला-"या तलवारीत
 खरंच का मंत्रशक्ती नाही? तरी हरकत
 नाही. ॥ तलवारीने मी सहस्रावधी
 राक्षसांना तोंड देईन जम पाताळ भोरवी!"
 विंगळने दर्शविलेले धैर्य व साहस पाहून
 पंचपादमा फार आनंद व उत्साह वाटला
 तो विंगळकडे प्रेमाने व आपुलकीने पत्रात
 म्हणाला-"विंगळ, ॥ आता भक्क
 पंथा जखल येऊन पोचला आहे." आपण
 जायच आहे ती नदी या पर्वताच्या
 माध्यमांनी असलेल्या दरीत आहे. पायी
 तेमपर्यंत जावयाचे गाले तर फार वेळ
 लागेल. लवंगे धारण उतरणे फार काटाचे

काम आहे. म्हणून या पिशाच्च गाड्यांना
 पर्वतावर उठून जायला सांगून खाली
 उतरायला सांगतो."
 विंगळने होकारार्थी मान हलकायच्या
 आत दोन्ही पांढवे हवेत उडू लागली. ती
 पर्वत शिखरावळून उडत हळू हळू दरीच्या
 ॥ खाली उतरली. पंचपाद व विंगळ
 दोघे आपापल्या वाहनावरून खाली उतरले.
 त्या वाठोपाठ दोन्ही वाहन वादळ झाली.
 पंचपाद नदीच्या काठावर बसून आणि
 हाताने पाणी हलकीत मंत्र पठत ॥
 लागला. नदीत ॥ हळू जाटा वेळ
 लागला ॥ जोर जोराने वाहू लागल्या
 विंगळ ॥ दृढ पाहून भक्क झाला.
 काही वेळाने पंचपाद अलीकडे येऊन

पिगळला 'पिशवीत ठेवलेली कांचेची बरणी घेऊन ये' म्हणाला. पिगळ कांचेची बरणी घेऊन आला आणि तो त्याने पंचपादसमोर ठेवली. तीत भगरीच्या पिल्लांच्या हवे महामायिकाचे जे शिष्य होते त्यांच्याकडे जय राग दाखवीत पंचपाद म्हणाला- "आता तरी तुम्ही आपल्या सन्या रूपात प्रगट होता की नाही? की तुम्हांला जाळून भस्म करून या नदीच्या पाण्यात टाकू न्हाय?" असे म्हणत दरडामुत योशा हुंकारता नरेशाण कांचेची बरणी 'ठण्ण' म्हणून फुटली व तिच्या टिकत्या हुवेत उडू लागल्या. फाळं पुढे व विकृत आकृती घडलेले दोन जण पंचपादला नमस्कार करीत म्हणाले- "महा मांत्रिका! आम्ही आपले दासामुदास आहो! काय हुकूम आहे?"

"महामायिकाची समाधी आहे त्या पडण्या देवळात आम्हांला शायचे आह म्हणून या नदीतलं पाणी उतरव जसे वाहो तरी करा!" असे

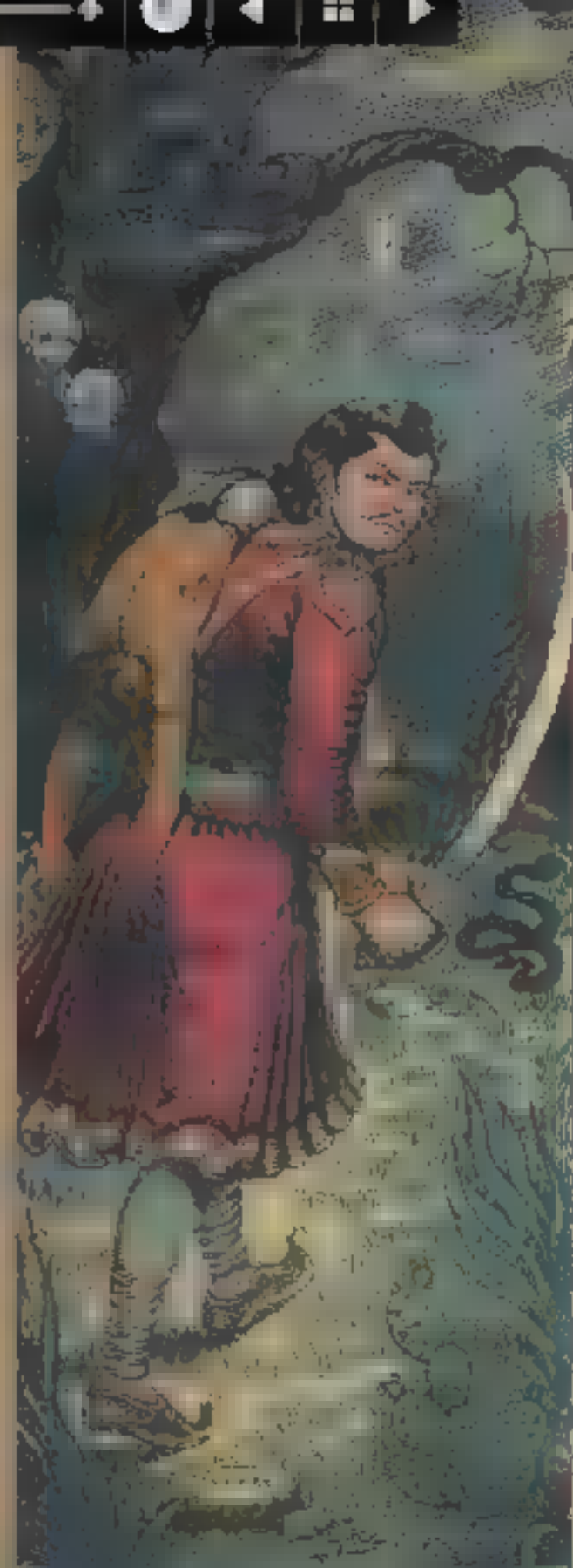
करड्या आवाजात पंचपाद म्हणाला. महामायिकाच्या शिष्यांनी वरस्परां कडे पाहिले व उत्तर देण्यासाठी मागे पुढे रुक लागलेले पाहून पंचपाद डोळ्यांची आग पाखडित म्हणाला- "माका हुकूम तुम्ही ऐकलात की नाही?"

महामांत्रिकाचे दोन्ही शिष्य परपर कांपत नमस्कारार्थी पंचपाद समोर दोन्ही हात जोडून म्हणाले- "हो नदी उतगयला हवी असेल आणि महामायिकाची समाधी असलेल्या पडक्या देवळात जायचं असेल तर पिगळ नावाच्या तरुण कोळ्याला येवं असावे लागेल।"

"तो बघ, तोच तो तरुण कोळी पिगळ!" असे म्हणत पंचपादने पिगळलादे मोट दाखविले

महामायिकाच्या दोघा शिष्यांनी पिगळ- पादे आश्चर्य करीत पहारा म्हटले- "महा प्रसाद! तुमच्या आज्ञे पालन आम्ही कराय करतो!" असे म्हणत दोघे अवदव झाले.

(क्रमशः)

यामांड

विद्वानां विद्वाने आपला दृष्ट मोडला नाही.

तो जाडाजवळ गेला, प्रेत खांदावर काढून घेतले आणि मेहुमीप्रमाणे मोन झाडून ममशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हा प्रेतान वगलेला वेताळ त्याला म्हणाला- "राजा, काही जणांना प्रतिगूल परिस्थितीत त्याच्या अंगान असलेल्या शक्तिगामांशीचा अनुकूल लाभ न होता त्याचा अडसरच आडवा येतो. परोपकार करणाऱ्याच्या प्रगल्भात स्वतः सफटास मांगव- ल्या राक्षशांशी नावाच्या ज्योतिषाची गोष्ट मी तुका मागलो, लक्ष देऊन ऐक असे मागून वेताळ मोष्ट मागू लागला."

पुढकर नावाच्या जगशत राक्षशांशी नावाचा एक फार मोठा विद्वान ज्योतिषी होता. तो शक्ति घेतली ते अक्षर अक्षर चर निघे अशी त्याची कीर्ती होती त्याची ज्योती हळूहळू राजाच्या कानावर गेली.

वेताळाच्या गोष्टी

विनयसेन याला माठावे लागले. तरी त्याची तब्येत उत्तम होती व जिवीत त्याला सूर्यसेन नावाचा मुलगा झाला. त्याने वय आठवा शीस वर्षाचे झाले होते. मलाचा राज्याभिषेक करून देऊन स्वतः विप्राम धावा. परंतु त्याने वय आठवा शीस वर्षाचे आयुष्य आते आणि युवराज अद्याप सिंहासनावर बसण्याला योग्य नाहीत असे उरवारी ज्योतिष्यांचे म्हणण होते.

नंतर विनयसेनाला काही दिवसांपूर्वीच एक गोष्ट कळली; युवराज सूर्यसेन योगविलासात गुरफटत चालला आहे. त्याला इतक्या लवकर राज्यकारभाराचा भार गिरावर घेण्याची इच्छा नव्हती.

म्हणून त्याने दरवारी ज्योतिष्यांवर दडपण आणून त्यांना हवे होतं ते त्यांच्याकरवी नदिलाना सांगविले. अशा नाजूक प्रसंगी रामशास्त्र्यांच्या पांडित्या विषयी त्याला कळले.

विनयसेनाने रामशास्त्री आल्यावर त्यांना सर्व गोष्टी सविस्तर सांगितल्या व म्हणाला-“ज्योतिषाचार्य! अशा परिस्थितीत कोणत्याही प्रसोभनाला बली न देऊन आपण आपल्या दोघांची मम्मकुटशी पाहून खरे काय ते सांगण्याची कृपा करावी!”

रामशास्त्रींनी ती मान्य केली व म्हणाले-“राजा विनयसेन माघी नव्य पत्रिका पाहिली. नंतर युवराज सूर्यसेन यांनी नव्यपत्रिका पाहून राजाला म्हणाला-“परिस्थिती थोडी किंचिदन्न आहे! आजच आपल्या चिरंजीवांचा विवाह होणार आहे, आणि तो एका मितळ जातीच्या तरुणीशी लग्नाचा पुढील बरोबर मध्यरात्री आहे!”

विनयसेनाला काय करावे व काय बोलावे मुचेना तरी म्हणाला-“युवराज राजधानीत भोग विलासात गुरफटल्याचे पाहून मीच स्वतः चार दिवसांपूर्वी त्याला जंगलात शिकारीला पाठविले आहे. आपण आपल्या नेखरे अशेल वर हा विवाह यांगलाच पाहिले!”

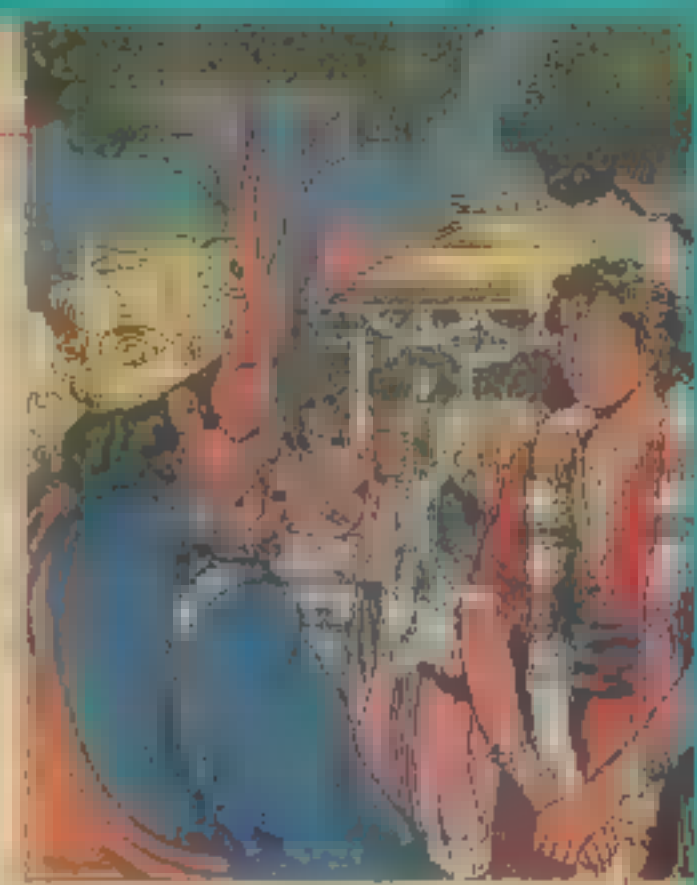
“तरमन, तत्क्षण आवश्यक प्रयत्न करावा, महाराज!” रामशास्त्री म्हणाले.

राजा स्वतः जंगलात निघाला. परंतु प्रवानाचे अनेक विघ्ने आली वाटेत एका बोरच्या टोळ्यांना तोंड द्यावे लागले. नंतर घोडा एकाएकी आजारी पडला. म्हणून महाराज मध्यरात्री उठल्यावर, ज्योतिष्यांना सांगितलेल्या मुहूर्ताच्या वेळेनंतर युवराजाना भेटू गेले. तोंपर्यंत युवराजाचे लग्न करून होते.

त्या राजवशाच्या चाली रीती विवाहामुळे वशाचा कीर्ती वाढले. सांगण्यात आले विनयसेनाला मितळ तरुणीला आपला मुल आणि माघी राजमहोलीची मानणे होते.

तरी युवराजाला आपल्या विवाहाची बातमी नदिलाना कशा काय कळली या गोष्टीचे आश्चर्य वाटले. तेव्हा रामशास्त्र्याकडून महाराजाना ही गोष्ट कळल्याने सूर्यसेनाला नोकशेकरवी राजधानीत परतल्यावर तो रामशास्त्र्याला भेटला व म्हणाला-“तुमची प्रतिष्ठा किती अत्यद्भुत आहे हे मी एकले आहे. तेव्हा माझ्या मित्रावर आताच राज्याचा भार पडणार नाही या गोष्टीची जबाबदारी तुमच्या वर! याबद्दल मी तुम्हाला मोठे इनाम देण्याचे वचन देतो!”

रामशास्त्रींनी त्याचे काहीच उत्तर दिले नाही आणि गप्प राहिले.

राजाने रामशास्त्र्यांना बोलाविले व मोठ्या मापनच्या मागला. त्यांना म्हणाला-“माझ्या मळामे आसच्या कुळाचा कलक लागला. पुढे आसच्या कुळात काय काय अडणार आहे. त्या एवढार परमस्वराळाचे माहोत!”

“महाप्रभो! इतके दुःखी होऊ नका, इतकी काळजी नाले नका! आपली मूनवाई लवकरच राजघराण्याला ओरंख अशीच वागेल. तिच्यामुळे आपल चिरंजीव आपल्या वशाला थोडी कीर्ती मिळवून देतील. आपण लवकर चिरंजीवाचा राज्याभिषेक करून धावा आणि त्याला काही दिवस राज्य कारभार कसा पहावा

तो दुर्धर प्रसन्न प्रत्यक्ष झोल्ल्यांनी पाहून सूर्य-
सेन आश्चर्यचकित झाला, तो रामशास्त्रींच्या
कडे वाकत मला आणि म्हणाला— "मी आपली
प्रतिमा मूणवत्ता ओढवू गकलो नव्हतो
मला क्षमा करावी ~~आपल्या~~ आपल्या ज्योतिष
शास्त्रातील शंडित्वाने मला सहाय्य करा!"
ते ऐकून रामशास्त्री हसू लागले.
म्हणाले— "महाराज, ज्योतिष शास्त्राबद्दल

काही दिवसांनी रामशास्त्र्यांनी भविष्य
वर्तवल्याप्रमाणे विनयसेनाच्या पृत्यूनी
घडो येऊन ठेपलीच त्या दिवशी विनयसेन
खोलीतून बाहेर झुड्या गेला नाही, सर्व
व्यवस्था ~~सुचारु~~ खोलीतच करण्यात
आली स्वतः सूर्यसेनच ~~सुचारु~~ जेवळ
~~सुचारु~~ होता. राजाच्या चारी बाजूला
राजबैद्य बसलेले होते. त्यांनी उत्तमोत्तम

अतएव तन्नेन राजाच मोन इति ताव
वेतालि प्रतसह नाहीसा आला भाणि आला
जाऊन लांबकळ लागला. (कल्पित)

प्रश्नातला मिस्किलपणा

नीळकंठ दीक्षित हे एक धोर विद्वान होते. त्यांच्या राबित्याची स्तुती करून राजाने त्यांच्या मनगटात सिताची दीकी असलेली सोन्याची पोंची वांगणी. एकदा ते पोंची पावून पंडितांच्या फास्तापलीला नेने आणि येतांना जवळभुले सामर्थ्य ज्ञान परतल्यावर त्यांना निपतांना धाईत त्यांनी हातांतली पोंची जवळच एक बाक होते त्यावर ठेवली.

दीक्षितांनी वांगळ करून परतल्यावर पाहिले तेव्हा त्यांना एक पोंची नाही. धरातल्या लोकां जवळ त्यांनी नकघशी केले तेव्हा वळले की त्यांचे दूरचे एक नातेवाईक धी गंगाधर शास्त्री येऊन परत गेल्याचे कळले. धांडे नाव हाताले म्हणून प्रसिद्ध होते. म्हणून ती चोरी त्यांनीच केली असली असा वीक्षितांना वाता.

ते लगेच निघाले आणि गंगाधर शास्त्री रजात गावी गेले आणि भेटून त्यांना आश्चर्य वाटल्या सारखे दर्शवून म्हणाले- "अरे, गंगाधर! सिताचे असलेली इतकी पोंची उचलून आणलीस, म्हणायपावीस! महाराजांनी ती किती प्रेमाने घातली होती की ते पाहून होणार! पोंची एक जरी राहिली असली तर काय दुःख जसत रे?"

गंगाधर शास्त्री जाऊन म्हणाले- "हे काय रे सप्रेम! ती दोन्ही पोंची घेतली? ही पहा, ती एकच उचलून आणली आहे!" त्यांनी ती पोंची काढून दाखविली.

दीक्षितांना, त्यांनी टाकलेला नाव गंगाधर शास्त्री, या बद्दल आनंद म्हणाले- तुम्ही नीतिमत्ता मी तेव्हा नाही रे, गंगाधर!

मुख्य सल्लागार

कसिग पट्टण नगराचा राजा प्रसेनवर्मा होता. त्याचा मुख्य सल्लागार शिवनाथ हा एकाएकी मरण पावला. शिवनाथ हा राजाचा हात होता व तो राज्यकारभार वगैरे तर त्याच्या व्यक्तिगत व कीर्तुबिन कार्यातही सल्ला-देत असे.

प्रसेनजितने तसे तीन मंत्री नेमले होतेच. त्यांच्यापैकी एकही जण शिवनाथच्या बरोबरीचा नव्हता. ही गोष्ट जरी खरी समजली तरी ते राजाला कितीक विलंब प्रसंगी वांगळा सल्ला देत असत. म्हणून त्याच्याच पोंची एकाला मुख्य सल्लागार म्हणून निवडावा असे ठरवून राजाने स्वतःच त्याचे धातुर्ग व समय सूचकता आदी गोष्टींची परीक्षा घ्यायचे ठरविले.

प्रसेनवर्माने सर्वात प्रथम विशाल नगराच्या सल्लागार शिवनाथ

कारण्यावर ले पद आपल्या सारख्या असलेली सल्लागार लाबेल असे विशाल परून सांगला होता. प्रसेनवर्मा त्याला म्हणाला- "मी तुम्हाला माहीत मुख्य सल्लागार म्हणून नेमायला विचार करी आहे असे पहा की सेजारचा राजा सुकेंत आपल्या राज्यावर स्वारी करण्याच्या विचाराने आवड्यक तयारीला लागला आहे. भला हो गोष्ट हेरांकडून नुकतीच कळली आहे त्याचे सैन्यबल आणि आधिकारल आपल्याहून जास्त आहे. त्याला तोंड देण्यासाठी आपण काय करावे?"

विशाल अणभर विचार करून म्हणाला- "एका वलिष्ठ राजाशी आपण सांडण करण्याची गरज काय? विरोध कशांला करायचा प्रभी? त्याच्याशी संधी किंवा समेट करून घ्यावा. प्राणहानी आणि अर्थहानी आपल्या शिवाय मुटका मिळेल."

प्राप्ती दिवसे दिवस कमी होत जाहे ही गोष्ट आपल्याला माहीत नाही असे नाही. तो सजिना पुन्हा कळवत बराबराचा हा विचार मना मतात तो आहे. तुम्ही अनुभवी आहात, योग्य तो सल्ला द्यावा. म्हणून मी आपणांला बोलाविले."

"त्यात काय महाराज? प्रजेवरचा कर माणसी घोटा वाढवावा. सजिना नक्कीच भरेल," म्हणाला.

प्रसेनवर्मा थोडे स्थित करून म्हणाला—
"प्रजेवर माणसी करावे थोडे लादले तर प्रजेच्या मनात काय वाढेल जे प्रेम व विश्वास आहे तो नाही का कमी होणार? प्रजेचे हित मनात ठेवून राजाने असले बरे रचणे योग्य नाही. आपणच राज्य कारभारातला खर्च थोडा कमी केला तर सजिन्यात प्रजेची कितलक कमी होणारच नाही थोडी फार वाढेलही. ती करणे जायत योग्य होईल ती नाही याचा विचार करून आपण मत द्यावे."

प्रशांतने नम्रपणे होकाराची सात हलकिली म्हणाला—
"आपण विचार केलात त्याला नाही."

प्रसेनवर्माने प्रशांतला निरोप दिला आणि तिसरा प्रजेचे शंकरभट्ट यांच्याकडे निरोप पाठविला. तो आज्ञावर राजाने विशाल व सजिन्याचे संगितले होते

तेच संगितले व हेही संगितले की मुख्य सजिन्यावर नेमण्याच्या विचाराने मी हा प्रश्न करित आहे. आपल्या राज्यात दक्षिणेकडील दुष्काळाची परिस्थिती पाहता अभावी निर्माण होऊ लागली आहे. म्हणून दुष्काळ निवारणार्थ विहिरी खणव्या, म्हणत आहे. आपला सल्ला काय आहे?

शंकरभट्ट एक दोन मिनिटे विचार केव्हावर म्हणाला—
"महाप्रभो! दक्षिण मंडळात दुष्काळाची परिस्थिती निर्माण झाल्यामुळे नव्हे, प्रजा आपलाच भ्रष्टाचाराने टंचाई असल्यामुळे वाचरली आहे. असे मी ऐकतो. या प्रसंगी त्यांना भ्रष्टाचाराची गरज आहे. त्यांची दोटे भरली पाहिजेत. त्यांचा जीव विहिरी खणीत आणतात तर

कोणकोणते प्रसंग ओढवतील. म्हणून आपण येथे जे धान्याचा साठा भरपूर आहे त्यातला काही भाग दक्षिणेकडे लावून तो हलविला पाहिजे. आपा विहिरी खणीत खणव्या दक्षिण भागात जी गायत्री वाहता ती नदी आहे तिळा बाब बांधून सर्व दक्षिण मंडळात पाणी कालवे वावून पोचविण्यासाठी योग्य ती व्यवस्था करावी. विहिरी खणण्यासाठी जो खर्च होईल तेवढ्या खर्चात दक्षिण मंडळ शासकशासक होऊन जाईल."

प्रसेनवर्मा थोडा राग दाखवित म्हणाला—
"म्हणजे आमचा विचार निरुपयोगीच म्हणता का? आपला विचार बरोबर नाही असेच का तुमचे म्हणणे?"

"सरे करणे म्हणजे शबूतभोर भान बोकविण्यासारखेच नाही का? आपल्या प्रतिष्ठेला तो एक झोडाच नाही का? त्या ऐवजी शबूत भोरवा आहे ही पाहून आपण भिद्युत गतीने शबूतवर चालून काय त्याला कोंड किती तर? तो आपला सामंत होऊन राहील." प्रसेनवर्मा म्हणाला.

विशाल खेच म्हणाला—
"बरोबर आहे, प्रभो! आपला विचारच योग्य आहे व तसेच करावे!"

प्रसेनवर्माने त्याला निरोप दिला आणि त्याला नावाच्या दुसऱ्या मज्जाला बोलाविले. राजाने त्याला मुद्दा विशालला संगितले आणि संगितले—
"आपल्या सजिन्यातली

शंकरभट्ट योडा देखील न कंवरतां म्हणाला-“समर्थोचित नाही एवढे मात्र मला म्हणावयाचे आहे, महाराज! एक गोजारचे घर जळते आहे त्याला विज्ञ-विण्यासाठी विहीर खणण्या सारखाच तो विचार होईल! मला बोलवून आपण सत्ता विचारलात, मला योग्य वाटला ती सत्ता मी दिला!”

“मला राग आणवलात तर तुमची काय गत होईल याचा काही विचार केला-सका?” राजाने विचारले.

“प्रभूने क्षमा करावी! मला आपण देऊ केलेले मुख्य सत्तागाराचे पद देऊ नये! यहुतफ तूला चालू असलेल्या मला पदावक्षण ही काढून टाकू शकाल!”

प्रसेनवर्माने त्याच्या निरोप दिला व दुसऱ्या विवर्णी दरबार मीलावून शंकरभट्टला मुख्य सत्तागार म्हणून नेमले.

ते ऐकून सर्व मंत्री व दरबारी आश्चर्यचकित झाले. महाराज व शंकरभट्ट यांच्यामध्ये झालेल्या वादविवादाची बातमी

सर्वांच्या कानवर गेली होती. अशा शंकरभट्टला कडील दंड चुकत नाही.

राजा प्रसेनवर्माने त्याच्याकडे आश्चर्याने पहात असलेल्या दरबाराच्यांना म्हणाला-“मी केलेला निर्णय तुम्हां सर्वांना आश्चर्याचा वाटत असल्याचे दिसत आहे. मध्या मुख्य सत्तागारात शिवनाथ सारखी योग्यता असावी माझा प्रयत्न आहे. मी कधीकधी आपल्या मताशी मत जुळत नसलेल्या व्यक्तीवर विचार केल्या शिवाय रागावतो. अशा वेळी सत्तादेगारे राज्याच्या सुरक्षेची फिकीर करण्याऐवजी त्यांच्या पदाच्या सुरक्षिततेची काळजी करू लागले तर निश्चितच राज्याचे नुकसान होईल. या उलट समोर आलेल्या प्रसंगाला योग्य प्रकारे तोंड द्यायला निर्भीकपणे साहस करणारेच योग्य सत्तागार होत. माझे मत आहे. तो गुण शिवनाथ मध्ये होता व तोच लक्षणे शंकरभट्टाने मला आतळी म्हणून ते एक मी त्यांना बहाल केले.”

महत्वाकांक्षी कोल्हा

फार पूर्वी एका काळी बोधिसत्व वाराणसी येथे एका थोर विद्वान पंडिताच्या घरी जन्मले. यथात येथल्या बुभाराम त्यांनी सर्व शास्त्रांचा अभ्यास करून गावातल्या थोर विद्वानांपैकी एक अशी कीर्ती मिळाली. राजाने त्यांचे इतके जहान करून घेतले की बोधिसत्वांना आपला मुख्य पुरोहित म्हणून नेमले.

बोधिसत्व शास्त्रग्रंथांचा अभ्यास करीत असता एक अद्भुत गोष्ट घडली. त्या मंत्राचा महिमा होता की कोणावर ही सर्व अधिकार मिळविणे तो म्हणणाऱ्याला शक्य होते. तो मंत्र फक्त एकदा म्हटला की समोरची व्यक्तीहात जोडून “वासोहम!” म्हणत उभी राही.

त्या मंत्राचा एवढा महिमा असल्या कारणाने तो मंत्र कोणाला शिकविणे हिताचे होणार नाही, असे बोधिसत्वांना

वाटत होते. तरी तो मंत्र विसरून जाता कामा नये.

त्यासाठी बोधिसत्व जंगलातल्या एका जागी गेले. तेथे एक उंच दगडावर बसून त्यांनी चहू बाजूच्या प्रदेशावर एक नजर टाकली. कोठेही त्यांना कोणी मनुष्य किंवा प्राणी दृष्टीस पडला नाही.

बोधिसत्वांनी त्या अद्भुत मंत्राचा अप मोठ्याने केला आणि सुर्यास्ताच्या सुमारास त्या दगडावरून उठून शहराकडे निघाले.

त्याचवेळी त्या दगडाच्या पाठीमागल्या ढोलीतून एक कोल्हा उडी मारून बाहेर आला अरे ए पंडितवर्या! तु ज्या मंत्राचा शोध केलास तो मला पाठ झाला आहे. त्याबद्दल तुम्ही मी हजार वेळा आभार मानतो. असे सांगून तो कोल्हा दूर पळून गेला.

कोल्हासारख्या एका क्षुद्र प्राण्याने इतका प्रभावशाली मंत्र शिकून घेतलेला

पहून बोधिसत्वांनी त्या कोल्हाला वाटेला. पक्ष्यांमधे ठरवून त्याच्या पाठीपाठ भांडू. तोंपयंत झूप काढीत पडू लागला होता म्हणून बाजूच्या झाडीत कोल्हा शिरला तो सांपडला नाही.

तो कोल्हा पूर्व जन्मी ब्राह्मण कुटुंबात जन्मला होता आणि जिवंत असेपर्यंत लोकांच्या खोड्या काढी आणि दुसऱ्यांना त्यांच्या व्यक्तिमत्त्व काही करीत नसे. त्याला पूर्वी मानव जन्म मिळाला कारणाने त्या कोल्हाला मनातल्या अद्भुत शक्तीचा बोध झाला.

पळून जात असलेल्या कोल्हाला समोरून त्याच्याहून अंगात जास्त शक्ती

असलेला एक आडदंड कोल्हा दिसला. किंवा घेतलेल्या कोल्हाने लगेच मंत्र म्हणून त्या नव्या कोल्हाकडे पाहिले. त्या नव्या कोल्हाने या जुन्या कोल्हाला वांकून नमस्कार केला आणि जाडदाटेने स्वतःचा जीव दाखवून पळून गेला.

तन्हेने थोड्याच दिवसात मंत्र शिकलेला कोल्हा कोल्हांचा प्राजा.

त्या कोल्हाने आपल्या मंत्र शक्तीचा प्रयोग करून बोकडो रानडुकरे नशेतली. कित्येक बाघांना, कित्येक शिहांना व कित्येक हत्तींना नशेत करून घेतले. ते सर्व कोल्हालाच आपला राजा मानू लागले.

त्या कोल्हाने एका कोल्हीणीशी लग्न करून ती आपली राणी असल्याचे जाहीर केले. काही व काही शिहांना त्याने आपले मंत्री म्हणून नेमले. जंगलातले सर्व प्राणी कोल्हाला आपला राजा मानून त्याच्या सवेस नित्य हुनर राहू लागले.

बोका हत्तींना त्याने उभे केले. त्यांच्या पाठीवर दोघा शिहांना उभे करून त्यांच्या पाठीवर कोल्हा राजासारखा बसला. काही प्राणी त्या कोल्हाची बरोबरी करू शकणारा दुसरा राजा जगात कोणी नाही असे सांगून कोल्हाची स्तुती करू लागले.

कोल्हाला ती स्तुती ऐकून आनंदा बरोबर गर्व चढू लागला. "आपण या प्राण्यांचे राजे झालो आहो, एवढ्यावर मनाचे समाधान मानून घेऊन त्या कां बसावयाचे? शारणासी कां जिंकू नये?" आता विचारच नव्हे तर म्हणवा-काही कोल्हाच्या मनात उपजली.

काही दिवसांनी त्याने प्राण्यात सर्व खेळ असा शिहांना आणि त्यांच्याच बापयंगरे हिंस्र प्राण्यांना एकत्र करून त्यांचे श्रेष्ठ उभे केले आणि वाराणसी नगरावर स्वारी. त्यांना हुकूम येत असलेले नागरिक नागरिक गेले आणि थराकाहेर येऊन त्यांच्या राजाच्या कानापर्यंत ही बातमी.

सुरु. गोंधळ उडून गेला.

कोल्हा राजा नगराच्या दारावर येऊन दारपालक घाबरून थरथर कापू लागले. कोल्हा त्यांना म्हणाला-"अरे, तुम्ही सर्वांनी पळत जाऊन राजाळा सांगा की, मुकाट्याने शरण ये, नाही तर कुर जनावरांचे श्रेष्ठ शिरेल.

पाहारेकऱ्यांच्या तोंडी ही बातमी कळल्यावर राजाळा काय करावे, हे सुचेना. तेव्हा बोधिसत्व राजाळा म्हणाले-"महाराज, ह्या प्रसंगातून मार्ग काढायची जबाबदारी माझ्यावर टाका.

नंतर बोधिसत्व किल्ल्याच्या तटावर जाऊन उभे राहिले आणि कोल्हा राजाळा

म्हणाले—“कायरे तू नगर कसे काय जिकणार आहेस ?

कोल्हा राजा खदखदां हसून म्हणाला— ते काम तर फारच सोपे आहे. मी आपल्या सैन्याकड्या सिंहांना जोराने एकदम गर्जना करावया सांगेन. तुझे दिपाई व नागरिक ती गर्जना ऐकून भयभीत होऊन पळून जातील.

बोधिसत्त्वांनी विचार केला कोल्हा म्हणतो आहे ते कदाचित खरे ही होईल. म्हणून त्यांनी तटाखाळी जे राजाचे सरदार वगैरे उभे होते त्यांना गावात जाऊन तरबडतोब सर्व नागरिकांना सांगितले की त्यांनी सर्वांनी कानांत कापसाचे बोल्ले घालून बसावे.

ते काम झाल्यावर बोधिसत्त्वांनी कोल्हा राजाला म्हटले की तू शहर जिकणार आहेस ना तर कर स्वारी.”

दोघां हुत्तीवर उभे झाल्या दोघां सिंहांवर कोल्हा स्वार होऊन उभा होता. त्यानंतर सर्व सिंहांना एकाचवेळी गर्जना करावया आज्ञा केली. त्या पाठीपाठ आसपासचा सर्व प्रदेश हादळून जाईल

एवढ्याने सिंहांनी गर्जना केली. नागरिकांनी कानांत बोल्ले घालून ठेवले असल्याने त्यांना सिंहांच्या गर्जना ऐकू आल्या नाहीत. परंतु त्या सिंहांना पाठीवर चडविलेले हुत्तीमात्र गर्जना ऐकून घाबरून गेले व वाट फुटेल तिकडे पळू लागले. पाठीवर उभे असलेले सिंह व त्यांच्यावर स्वार झालेला कोल्हा राजा सर्व जमिनीवर आदळले. हुत्तीच्या पायाखाली लुडव्या जाऊन कोल्हा राजा गत प्राण झाला. काही प्राणीही चिरडून गेले. उरले सरले ते जंगलात पळून गेले.

ही सर्व बातमी दवडी ऐकल्यावर नागरिकांना कळली व त्यांनी कानांत घातलेले बोल्ले काढून टाकले. नगराच्या दारावर मेलेल्या जनावरांचा पाहून ते चकित झाले. जनावरांची कातडी नागरिकांनी काढून घेतली.

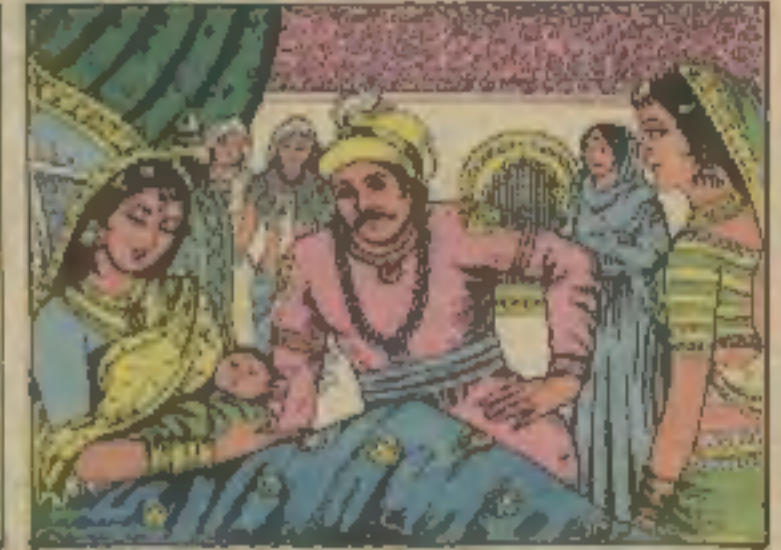
राजा बरोबर नागरिकांनी इतक्या मोठ्या संकटातून वाचविल्याबद्दल बोधि-सत्त्वांचे आभार मानले.

अकबर बादशाह-२

आषा शहरापासून जवळून सिक्की नावाच्या सुंदर जागी एका लहानशा टेकडीवर शेख सलीम चिस्ती नावाचा एक सुसज्जमान फकीर रहात असे अकबर त्याचा एक शिष्य व भक्त होता.

१५६९ साली अकबराने राजपूत राष्ट्रांच्या पोटी एक पुत्र जन्मला. शेख सलीम याच्या आजोबांदागे मुक्ता झाला म्हणून अकबराने आपल्या या मुलाने नाम सलीम ठेविले अकबरा-मंदिर हाच मुक्ता मीनल बाभाळ्याचा मंत्रिपती होता.

शेख सलीम चिस्ती याच्या गौरवाचा अकबराने सिक्की येथे एक किल्ला बांधला. तेथे एक फार मोठा राजवाडा बांधला आणि सिक्की येथेच राजधानी स्थापन केली. या किल्ल्यांतून निघूनच त्याने गुजरातवर स्वाधी वारून तो प्रदेश जिंकला. तेव्हा पासून सिक्कीला पठेहपुर सिक्की म्हणजे बिजयनगर सिक्की हे नांव मिळाले.